

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΚΛΟΚΙΔΗΣ

**Ελληνικές κοινότητες στη Σερβία. Ιστορική παρουσία, μνημειακό
απόθεμα στην περιφέρεια Βελιγραδίου (18ος – 20ός αιώνας)**

(ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2020

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΚΛΟΚΙΔΗΣ

**Ελληνικές κοινότητες στη Σερβία. Ιστορική παρουσία, μνημειακό
απόθεμα στην περιφέρεια Βελιγραδίου (18ος - 20ός αιώνας)**

(ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ)

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

Ελένη Γ. Γαβρά, καθηγήτρια Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και
Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας (επιβλέπουσα)

Κωνσταντίνος Φωτιάδης, ομότιμος καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης Φλώρινας Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Κωνσταντίνος Νιχωρίτης, καθηγητής Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και
Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Εξεταστική επιτροπή:

Σταυρούλα Μαυρογένη, αναπληρώτρια καθηγήτρια Τμήματος Βαλκανικών,
Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Τσιπριάν-Λουκρέτσιους Σούτσιου, αναπληρωτής καθηγητής Τμήματος
Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Ιφιγένεια Βαμβακίδου, καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Πανεπιστημίου
Δυτικής Μακεδονίας

Σταυρούλα (Ρίβα) Λάββα, επίκουρη καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων
Μηχανικών Ε.Μ.Π.

Στη μνήμη του πατέρα μου Μιλτιάδη

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	9
SUMMARY.....	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	15

ΜΕΡΟΣ Ι

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ.....	27
1.1. Ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο.....	27
1.2. Τα αίτια της μετανάστευσης, τα κίνητρα και οι συνθήκες.....	34
1.3. Το πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας.....	44
1.3.1. Βελιγράδι.....	44
1.3.2. Σεμλίνο.....	48
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ.....	54
2.1. Ιστορικό πλαίσιο	54
2.2. Κοινωνική και πολιτιστική παρουσία.....	62
2.3. Εκπαίδευση	92
2.4. Οικονομική δραστηριότητα.....	115
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕΜΛΙΝΟΥ.....	133
3.1. Ιστορικό πλαίσιο.....	133
3.2. Κοινωνική και πολιτιστική παρουσία.....	138
3.3. Εκπαίδευση.....	148
3.3.1. Το σχολείο.....	148
3.3.2. Το σχολικό ταμείο.....	162
3.4. Οικονομική δραστηριότητα.....	169

ΜΕΡΟΣ II
ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ - ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ

4° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ	187
4.1. Οικιστικό-μνημειακό απόθεμα	187
4.1.1. Σωζόμενο απόθεμα	187
4.1.2. Μη σωζόμενο απόθεμα.....	210
4.2. Αρχιτέκτονες.....	215
4.2.1. Νικόλαος Ζίβκοβιτς	215
4.2.2. Κωνσταντίνος Γιοβάνοβιτς.....	217
4.2.3. Δημήτριος Θ. Λέκος.....	219
4.2.4. Δημήτριος Μ. Λέκος.....	220
4.3. Αστική χωρική οργάνωση.....	221
5° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕΜΛΙΝΟΥ	232
5.1. Οικιστικό-μνημειακό απόθεμα.....	232
5.2. Αστική χωρική οργάνωση	248
6° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΦΟΡΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ	
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ.....	258
6.1. Ιστορική επισκόπηση	258
6.2. Ινστιτούτο Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου.....	260
6.3. Ινστιτούτο αρχιτεκτονικής και αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού Σερβίας.....	262
7° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	264
7.1. Συμπεράσματα.....	264
7.2. Εκτίμηση υπάρχουσας κατάστασης.....	273

ΜΕΡΟΣ III
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ	279
ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	283

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	283
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	287
ΑΡΘΡΑ [ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ, ΕΠΕΤΗΡΙΔΕΣ, κ.ά.].....	302
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	316
ΜΕΡΟΣ Ι	
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	
ΕΙΚΟΝΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ - ΣΧΕΔΙΑ - ΕΓΓΡΑΦΑ	319
ΜΕΡΟΣ ΙΙ	
ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ - ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ	
ΕΙΚΟΝΕΣ – ΧΑΡΤΕΣ - ΣΧΕΔΙΑ - ΕΓΓΡΑΦΑ	451

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AS=	Arhiv Srbije	Αρχείο Σερβίας
AU=	Arhitektura-Urbanizam	Αρχιτεκτονική-Πολεοδομία
BON=	Beogradske opštinske novine	Δημοτική εφημερίδα του Βελιγραδίου
BGB=	Biblioteka grada Beograda	Βιβλιοθήκη της πόλης του Βελιγραδίου
DS=	Državni Savet	Κρατικό Συμβούλιο
GGB=	Godišnjak grada Beograda	Ετήσια έκδοση της πόλης του Βελιγραδίου
GMGB=	Godišnjak muzeja grada Beograda	Ετήσια έκδοση του μουσείου της πόλης του Βελιγραδίου
EMΣ=	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών	
IAB=	Istorijski arhiv Beograda	Ιστορικό Αρχείο Βελιγραδίου
IMXA=	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου	
IAUS=	Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije	Ινστιτούτο αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας της Σερβίας
IONO=	Izvršni odbor narodnog odbora	Εκτελεστικό συμβούλιο της Λαϊκής Επιτροπής
KK=	Knjažeska kancelarija	Πριγκιπική καγκελαρία
LF=	Lični font	Προσωπικό αρχείο
MPs=	Ministarstvo prosvete	Υπουργείο Παιδείας

MK=	Milan Kostić	Μίλαν Κόστιτς
MGB=	Muzej grada Beograda	Μουσείο της πόλης του Βελιγραδίου
NBS=	Narodna biblioteka Srbije	Εθνική βιβλιοθήκη της Σερβίας
NRS=	Narodna Republika Srbija	Λαϊκή Δημοκρατία της Σερβίας
RS=	Republika Srbija	Δημοκρατία της Σερβίας
SANU=	Srpska akademija nauka i umetnosti	Σερβική ακαδημία επιστημών και τεχνών
SK=	Spomenik kulture	Πολιτιστικό μνημείο
SKA=	Srpska kraljevska akademija	Σερβική βασιλική ακαδημία
SKG=	Srpski književni glasnik	Σερβικός λογοτεχνικός κήρυκας
SRS=	Socijalistička republika Srbija	Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Σερβίας
UB=	Urbanizam Beograda	Πολοδομία του Βελιγραδίου
UGB =	Uprava grada Beograda	Διοίκηση της πόλης του Βελιγραδίου
ZAF=	Zbornik arhitektonskog fakulteta	Πρακτικά της αρχιτεκτονικής σχολής
Zarh=	Zemunski arhivalija	Αρχεία του Σεμλίνου
ZM=	Zemunski magistrat	Δημοτική Διοίκηση του Σεμλίνου
ZZSKGB=	Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda	Ινστιτούτο για την Προστασία των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η βαλκανική χερσόνησος υπήρξε ανέκαθεν για τους Έλληνες ένας τόπος ξεχωριστός, ο οποίος θα μπορούσε να αποτελέσει γι' αυτούς ένα σημείο μόνιμης κατοίκησης, όπου θα ανέπτυσσαν τις δραστηριότητές τους. Μία από τις βαλκανικές περιοχές, στην οποία οι ελληνικοί πληθυσμοί έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση ήταν η περιφέρεια του Βελιγραδίου. Αναζητώντας τη γεωγραφική θέση στην οποία βρίσκονται το Βελιγράδι και το Σεμλίνο, γίνεται εύκολα αντιληπτό ο λόγος για τον οποίο η περιοχή έγινε πόλος έλξης και αποτέλεσε ένα διακεκριμένο και παράλληλα προνομιακό κέντρο εμπορικής αλλά και γενικότερα οικονομικής δραστηριότητας.

Η περιοχή αυτή βρίσκεται στην καρδιά ενός συγκοινωνιακού κόμβου, στον οποίο δημιουργήθηκαν οι συνθήκες όπου κάθε εμπορική και οικονομική δραστηριότητα θα μπορούσε να αναπτυχθεί με επιτυχία. Ο πυρήνας της περιφέρειας του Βελιγραδίου βρίσκεται στη συμβολή των ποταμών Δούναβη και Σαύου, με την εκτεταμένη οικιστική της συνέχεια από τις παρόχθιες περιοχές και σε βάθος αρκετών χιλιομέτρων προς την ενδοχώρα. Βρίσκεται στη καρδιά της Σερβίας και αποτελεί το διοικητικό, οικονομικό και πολιτιστικό της κέντρο και λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης, αποτελούσε ένα προνομιακό και συνάμα φιλόξενο τόπο, όπου εγκαταστάθηκαν οι Έλληνες και δραστηριοποιήθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά.

Στην παρούσα διατριβή εξετάζεται η μετανάστευση κατά την περίοδο του 18^{ου} - 20^{ου} αιώνα, πληθυσμών από περιοχές του ελλαδικού χώρου οι οποίες βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία, όπου εκτός της καταπίεσης του οθωμανικού ζυγού είχαν να αντιμετωπίσουν και την οικονομική δυσπραγία, προς περιοχές όπου οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες ήταν καλύτερες. Συγκεκριμένα, η διατριβή ασχολείται με την εγκατάσταση, διερεύνηση, καταγραφή και ανάδειξη της ιστορικής παρουσίας των Ελλήνων στην περιφέρεια του Βελιγραδίου καθώς και τα αρχιτεκτονικά αποτυπώματα που αυτοί άφησαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, μέχρι τις μέρες μας, ως μέρος του πολιτισμικού αποθέματος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Ειδικότερα μελετάται η ιστορική διαδρομή, όπως επίσης η κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική οργάνωση των κοινοτήτων, οι οποίες συστάθηκαν από ελληνικές πληθυσμιακές ομάδες στο Βελιγράδι και το Σεμλίνο. Επίσης, η έρευνα επικεντρώνεται στον εντοπισμό, την μελέτη και την ανάδειξη του οικιστικού – μνημειακού αποθέματος. Δηλαδή, τα κτήρια όπου κατοικούσαν, όπου ανέπτυξαν τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες και γενικά κάθε μορφή κτηρίου που σχετίζεται με την ελληνική παρουσία. Ουσιαστικά η διδακτορική διατριβή στρέφεται προς δύο κατευθύνσεις: Στο πρώτο μέρος της έρευνας εξετάζεται το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξελίσσεται η ελληνική παρουσία. Το δεύτερο μέρος της έρευνας αποτελεί φυσική συνέχεια του πρώτου, καθώς εστιάζεται στα απτά αποτελέσματα που απέφερε η ιστορική παρουσία των ελληνικών κοινοτήτων, δηλαδή, στον εντοπισμό, την καταγραφή, την μελέτη, την αξιολόγηση καθώς και την ανάδειξη του οικιστικού – μνημειακού τους αποθέματος, με το οποίο προίκισαν την αρχιτεκτονική κληρονομιά της περιφέρειας Βελιγραδίου.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ το Βελιγράδι αρκετές φορές, όπου επισκέφθηκα αρχεία και ιδρύματα του Βελιγραδίου από όπου συνέλεξα με ιδιαίτερη επιμέλεια εκτενέστατο υλικό, το οποίο μεταξύ άλλων περιλαμβάνει πρωτογενείς πηγές, εκτενής βιβλιογραφία, άρθρα, μελέτες, κλπ., το οποίο μελέτησα. Όλα τα παραπάνω, εκτός των άλλων, με βοήθησαν στην επιτόπια έρευνα για τον εντοπισμό του οικιστικού – μνημειακού αποθέματος αλλά και πληροφοριών σχετικά με αυτά, τα οποία έκτισαν ή διέμεναν οι Έλληνες και όπου ανέπτυξαν τις εμπορικές και, εν γένει, τις οικονομικές δραστηριότητές τους. Τα στοιχεία της έρευνας φωτίζουν νέες πτυχές της δραστηριότητας των ελληνικών κοινοτήτων αλλά και του ιστορικού υπόβαθρου πάνω στο οποίο εξελίχθηκαν, χωρίς να διαφύγει της προσοχής μας οι ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στην περιοχή, αλλά και τοπικά σε κάθε κοινότητα ξεχωριστά την υπό εξέταση χρονική περίοδο.

Λέξεις κλειδιά: Ελληνική παρουσία, οικιστικό-μνημειακό απόθεμα, Βελιγράδι, Σεμλίνο, Ελλάδα, Σερβία.

SUMMARY

The Balkan Peninsula has always been a special place for Greeks, which could be for them a place of permanent residence, where they would develop their activities. One of the Balkan regions in which the Greek population showed particular preference was the region of Belgrade. Searching for the geographical location of Belgrade and Zemun, it is easy to see why the area has become a pole of attraction and a distinct and at the same time privileged center of commercial and economic activity in general.

This area is located in the heart of a transport hub, where the conditions were created where any commercial and economic activity could be successfully developed. The core of the Belgrade region lies at the confluence of the Danube and Sava rivers, with its extensive residential continuity from the riparian areas and several kilometers deep inland. It is located in the heart of Serbia and is its administrative, economic and cultural center and due to its geostrategic position, it was a privileged and at the same time hospitable place, where they settled and became economically, socially and culturally active.

This dissertation examines migration during the 18th - 20th century, populations from areas of Greece that were under Ottoman rule, where in addition to the oppression of the Ottoman yoke had to deal with economic hardship, to areas where political and economic conditions were better. Specifically, the dissertation deals with the installation, investigation, recording and highlighting of the historical presence of the Greeks in the region of Belgrade as well as the architectural footprints that they left during the last centuries, until today, as part of the cultural reserve of the Southeast. Europe.

In particular, the historical route is studied, as well as the social, cultural and economic organization of the communities, which were set up by Greek population groups in Belgrade and Zemun. Also, the research focuses on locating, studying and highlighting the residential-monumental reserve. That is, the buildings where they lived, where they developed the economic and commercial activities and generally any form of building related to the

Greek presence. In essence, the doctoral dissertation is aimed at two directions: The first part of the research examines the historical context in which the Greek presence develops. The second part of the research is a natural continuation of the first, as it focuses on the tangible results brought by the historical presence of Greek communities, that is, in locating, recording, studying, evaluating and highlighting their residential - monumental stock, with which endowed the architectural heritage of the Belgrade region.

During this period I had the opportunity to visit Belgrade several times, where I visited archives and institutions in Belgrade where I collected with great care extensive material, which among other things includes primary sources, extensive bibliography, articles, studies, etc. which I studied. All this, among other things, helped in field work to identify the residential - monumental inventory and information about them, which were built or lived by the Greeks and where they developed their commercial and, in general, economic activities. The research data shed light on new aspects of the activity of the Greek communities and the historical background on which they developed, without escaping our attention the special conditions that had developed in the area but also locally, in each community separately, during the period under consideration.

Keywords: Greek presence, residential-monumental stock, Belgrade, Zemun, Greece, Serbia.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα της διδακτορικής διατριβής σχετίζεται με την ελληνική παρουσία και το οικιστικό, μνημειακό απόθεμα των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Βελιγραδίου κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Με λίγα λόγια η μελέτη πραγματεύεται την ιστορική εξέλιξη και διαδρομή των δύο κοινοτήτων που δημιούργησαν οι Έλληνες στα σημερινά διοικητικά όρια της περιφέρειας, του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου, καθώς και τα αρχιτεκτονικά αποτυπώματα που αυτές κληροδότησαν στην πολιτιστική τους κληρονομιά. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος προέκυψε μέσα από μία συναισθηματική παρόρμηση λόγω των σπουδών μου στο Βελιγράδι και την άγνοια που τότε είχα για τον πλούτο που διέθετε η ελληνική κοινότητα, αλλά και από την αδήριτη ανάγκη αναλυτικής καταγραφής της ελληνικής παρουσίας και του οικιστικού αποθέματος που διαθέτει στην πρωτεύουσα της Σερβίας.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσους με κάθε τρόπο συνέδραμαν στην επεξεργασία και ολοκλήρωση αυτής της μελέτης. Στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Ελένη Γαβρά οφείλω ευγνωμοσύνη για την ανάθεση του θέματος. Κατά την διάρκεια εκπόνησης της διατριβής η κα. Γαβρά στάθηκε πολύτιμη αρωγός με τις κατευθύνσεις που έδωσε, την βοήθεια που προσέφερε, αλλά και την υπομονή και επιμονή της καθώς και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε μέχρι την ολοκλήρωσή της. Ευγνωμοσύνη οφείλω επίσης στα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, καθηγητές Κωνσταντίνο Φωτιάδη και Κωνσταντίνο Νιχωρίτη, η εμπειρία των οποίων και οι παρατηρήσεις τους αποτέλεσαν έναυσμα για περαιτέρω επεξεργασία επιμέρους θεμάτων που βελτίωσαν το τελικό αποτέλεσμα.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο προσωπικό του Ιδρύματος Προστασίας Πολιτιστικών Μνημείων του Δήμου Βελιγραδίου (ZZSKGB) και ιδιαίτερα στην κα. Hajna Tucić για την βοήθειά της στην εύρεση του απαραίτητου υλικού, αναγκαίου για την συγγραφή αυτής της μελέτης. Στο προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου Βελιγραδίου (IAB), του Αρχείου Σερβίας (AS), του

Ινστιτούτου Ιστορίας της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών (SANU) και των μουσείων και βιβλιοθηκών που επισκέφθηκα.

Στην διευθύντρια του Μουσείου Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Σεμλίνου κα. Gordana Korać, το οποίο στεγάζεται στο αρχοντικό της οικογένειας Σπίρτα, οφείλω πολλές ευχαριστίες για την βοήθεια που προσέφερε. Στον κ. Όζρεν Καραμάτα, ιδιοκτήτη του αρχοντικού της οικογένειας στην ομώνυμη οδό για την ξενάγηση και τις πληροφορίες που με παρείχε. Ευχαριστώ θερμά τον Έλληνα ιερέα της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας πατέρα Παναγιώτη Κασάπη. Η καθοδήγησή του στην μελέτη των ορθόδοξων εκκλησιών και της εκκλησιαστικής ζωής της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου υπήρξε σημαντική. Το Διοικητικό Συμβούλιο του ελληνικού συλλόγου του Βελιγραδίου «*Ελευθέριος Βενιζέλος*» και ιδιαίτερα τον τότε αντιπρόεδρο κ. Παύλο Βούγιασιτς, το γένος Σιαπέρα. Η συμπαράστασή τους υπήρξε πολύτιμη. Επίσης, ευχαριστώ τον αναπληρωτή καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας κ. Σταύρο Καμαρούδη για την βοήθειά του στην φιλολογική επιμέλεια του κειμένου.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε τρεις ανθρώπους, οι οποίοι κατά την διάρκεια των επισκέψεών μου στο Βελιγράδι για τις ανάγκες της έρευνας ήταν εν ζωή και τώρα που ολοκληρώνεται αυτή η μελέτη δεν είναι πια μαζί μας. Στον σημαντικότερο Σέρβο μελετητή της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου, ιστορικό και μακροχρόνια διευθυντή του μουσείου της πόλης, Miodrag Dabižić (1922 – 2017). Στον ξεχωριστό Έλληνα, ζωγράφο και γλύπτη του Βελιγραδίου Σταύρο Πόππη από την Φλώρινα. Τέλος, οι ευχαριστίες που εκφράζω σε αυτές τις γραμμές είναι λίγες μπροστά στις οφειλές προς τον αγαπημένο φίλο από την περίοδο των φοιτητικών μου χρόνων, φωτογράφο του Βελιγραδίου Aleksandar Đorđević, «*Foto Mima*».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χερσόνησος του Αίμου για τους Έλληνες υπήρξε ανέκαθεν ένας ξεχωριστός τόπος, όπου θα μπορούσαν να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους και να αποτελέσει για αυτούς ένα σημείο μόνιμης κατοίκησης. Ζώντας οι ίδιοι στις νότιες απολήξεις της, με την εγγύτητα να αποτελεί μία εναλλακτική αλλά και οικονομική λύση, δημιουργώντας ουσιαστικά μία προέκταση του ζωτικού τους χώρου με τη ζώνη επιρροής τους να εκτείνεται βαθιά στην ενδοχώρα. Ιδιαίτερα δε για τους κατοίκους της βορείου Ελλάδος η ενδοχώρα της χερσονήσου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, κατά μία έννοια, ως μονόδρομος. Αντίθετα, η ίδια η χερσόνησος υπήρξε πόλος έλξης πολλών διαφορετικών εθνοτικών πληθυσμών, οι οποίοι λόγω διαφόρων δυσμενών συγκυριών αποτέλεσαν και αυτοί τμήμα του ευρύτερου βαλκανικού κορμού.

Μία από τις βαλκανικές περιοχές, στην οποία οι ελληνικοί πληθυσμοί έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση ήταν η περιφέρεια του Βελιγραδίου. Λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης, αποτελούσε ένα προνομιακό και συνάμα φιλόξενο τόπο, στον οποίο εγκαταστάθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά.

Στην παρούσα διατριβή εξετάζεται η μετανάστευση κατά την περίοδο του 18^{ου} - 20^{ου} αιώνα, πληθυσμών από περιοχές του ελλαδικού χώρου οι οποίες βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία, όπου εκτός της καταπίεσης του οθωμανικού ζυγού είχαν να αντιμετωπίσουν και την οικονομική δυσπραγία, προς περιοχές όπου οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες ήταν καλύτερες. Συγκεκριμένα, η διατριβή ασχολείται με την εγκατάσταση, διερεύνηση, καταγραφή και ανάδειξη της ιστορικής παρουσίας των Ελλήνων στην περιφέρεια του Βελιγραδίου καθώς και τα αρχιτεκτονικά αποτυπώματα που αυτοί άφησαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, μέχρι τις μέρες μας, ως μέρος του πολιτισμικού αποθέματος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Ειδικότερα μελετάται η ιστορική διαδρομή, όπως επίσης η κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική οργάνωση των κοινοτήτων, οι οποίες συστάθηκαν από ελληνικές πληθυσμιακές ομάδες στο Βελιγράδι και το Σεμλίνο. Επίσης, η έρευνα επικεντρώνεται στον εντοπισμό, την καταγραφή, την μελέτη, την

αξιολόγηση, καθώς και την ανάδειξη του οικιστικού – μνημειακού αποθέματος. Δηλαδή, τα κτήρια όπου κατοικούσαν, όπου ανέπτυξαν τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες και γενικά κάθε μορφή κτηρίου που σχετίζεται με την ελληνική παρουσία.

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Καθοριστικό ρόλο στην πορεία της έρευνας, αλλά και των αποτελεσμάτων αυτής, αποτελεί η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε, η οποία επικεντρώνεται στους στόχους που έχουν τεθεί μέσα από τα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς και τα εργαλεία που θα χρησιμοποιήσουμε για να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα, τα οποία σχετίζονται με τον τρόπο οργάνωσης της έρευνας, την περιγραφή της μεθοδολογικής προσέγγισης, την περιγραφή συλλογής και τεχνικών επεξεργασίας στοιχείων. Τα ερευνητικά ερωτήματα, στόχοι στρέφονται κυρίως προς δύο κατευθύνσεις:

1. Στην εξέταση του ιστορικού πλαισίου και της δραστηριότητας του ελληνικού πληθυσμού, σε συνάρτηση με την διαχρονική του εξέλιξη μέχρι τις μέρες μας.
2. Στον εντοπισμό και την αξιολόγηση του οικιστικού – μνημειακού τους αποθέματος, με το οποίο προίκισαν την αρχιτεκτονική κληρονομιά της περιφέρειας Βελιγραδίου.

Ξεκινώντας την έρευνα, βασικό προαπαιτούμενο αποτέλεσε ο εντοπισμός της σχετικής βιβλιογραφίας, πάνω στην οποία βασιστήκαμε για να προχωρήσουμε στα επόμενα βήματα. Ένας πολύτιμος προσδιοριστικός παράγοντας που μας επέτρεψε να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με την ιστορική τους διαδρομή και συνέχεια, οι οποίες και αποτέλεσαν μέρος του βασικού κορμού της διατριβής, ήταν η επιτόπια έρευνα. Πάνω σ' αυτήν στηρίχθηκε η συλλογή και διερεύνηση του υλικού καθώς και η καταγραφή του περιεχομένου του. Κατ' αυτόν τον τρόπο είχαμε την διακριτική ευχέρεια να αποκτήσουμε προσωπική γνώμη και άποψη.

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε στον εντοπισμό και την ταξινόμηση των κτηρίων, των οποίων είχαμε τη δυνατότητα να ταυτίσουμε, κάτι που διευκόλυνε τον ακριβή καθορισμό του αριθμού τους και συνέβαλε στην

χρονολόγησή τους ή στον προσδιορισμό του χρονολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται και τα οποία αποτελούν σήμερα το οικιστικό απόθεμα της κληρονομιάς της ελληνικής κοινότητας στην πρωτεύουσα της Σερβίας. Φυσικό επακόλουθο όλης αυτής της διαδικασίας αποτέλεσε η ανάλυση του περιεχομένου του ερευνητικού μέρους, δηλαδή, η αξιολόγηση όλου του όγκου των πληροφοριών που έχουμε καταφέρει να συλλέξουμε.

Απαιτήθηκε ιδιαίτερη προσοχή και μελέτη ολοκλήρου του υλικού, για να μπορέσουμε να ενσωματώσουμε στον κορμό της εργασίας τα στοιχεία εκείνα που πραγματικά μπορούν να αξιοποιηθούν και κατά συνέπεια να μας φανούν χρήσιμα κατά την διάρκεια της συγγραφής της διατριβής. Έτσι, προχωρήσαμε στην τελική ανάλυση των αποτελεσμάτων και στη σύνθεση της διατριβής. Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ως εξής:

- Εντοπισμός σχετικής βιβλιογραφίας και έρευνα αρχειακού υλικού.
- Επιτόπια έρευνα.
- Διερεύνηση και συλλογή του υλικού, καθώς και καταγραφή περιεχομένου.
- Εντοπισμός, ταξινόμηση, χρονολογικός και αριθμητικός καθορισμός των κτηρίων τα οποία αποτελούν το μνημειακό απόθεμα σχετικό με το πλαίσιο αναφοράς της διατριβής.
- Ανάλυση περιεχομένου του ερευνητικού μέρους, δηλαδή, επεξεργασία και αξιολόγηση του όγκου των πληροφοριών που συλλέξαμε.
- Τελική ανάλυση των αποτελεσμάτων και σύνθεση της διατριβής.

Κατά την διάρκεια της ερευνητικής περιόδου είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ το Βελιγράδι αρκετές φορές, με διάρκεια παρουσίας από μία εβδομάδα έως δέκα ημέρες. Οι επισκέψεις μου πραγματοποιήθηκαν από την άνοιξη του 2013 μέχρι και τα τέλη του 2015. Εκεί επισκέφθηκα αρχεία και ιδρύματα του Βελιγραδίου από όπου συνέλεξα με ιδιαίτερη επιμέλεια εκτενέστατο υλικό, που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει πρωτογενείς πηγές, βιβλιογραφία, άρθρα, μελέτες, κλπ., το οποίο μελέτησα. Από ελληνικής πλευράς η άντληση πληροφοριών προέρχεται κυρίως μέσα από το

συγγραφικό έργο και τις μελέτες του καθηγητή Ιωάννη Παπαδριανού, κορυφαίου ερευνητή των ελληνικών κοινοτήτων της Σερβίας, το έργο του οποίου αποτελεί απαραίτητο βοήθημα. Όλα τα παραπάνω, εκτός των άλλων, με βοήθησαν στην επιτόπια έρευνα για τον εντοπισμό των κτηρίων αλλά και πληροφοριών σχετικά με αυτά τα κτήρια, τα οποία έκτισαν ή διέμεναν οι Έλληνες και όπου ανέπτυξαν τις εμπορικές και, γενικότερα, τις οικονομικές δραστηριότητές τους.

Τα ιδρύματα που επισκέφθηκα στο Βελιγράδι είναι τα εξής:

- Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda (Ίδρυμα για την προστασία των πολιτιστικών μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου).
- Istorijski arhiv Beograda (Ιστορικό Αρχείο Βελιγραδίου).
- Arhiv Srbije (Αρχείο Σερβίας).
- Muzej Grada Beograda (Μουσείο Βελιγραδίου).
- Zavičajni muzej Zemuna (Μουσείο πολιτιστικής κληρονομιάς Σεμλίνου).
- Narodna Biblioteka Srbije (Εθνική βιβλιοθήκη Σερβίας).
- Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković” (Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη «Svetozar Marković»).
- Biblioteka grada Beograda (Βιβλιοθήκη Βελιγραδίου).
- Istorijski institut Beograd (Ινστιτούτο Ιστορίας Βελιγραδίου).

Πρώτος σταθμός της έρευνας ήταν το Ιστορικό Αρχείο Βελιγραδίου, στο οποίο, μεταξύ άλλων, φυλάσσεται το πολύτιμο αρχείο της Αυστροουγγρικής διοίκησης του Σεμλίνου. Μέσα από την μελέτη των εγγράφων, συλλέχθηκαν σημαντικά στοιχεία για την ελληνική κοινότητα του Σεμλίνου και του Βελιγραδίου. Το υλικό αυτό συμπληρώθηκε με έγγραφα, τα οποία αντλήθηκαν από το εξίσου σημαντικό Αρχείο της Σερβίας.

Η επίσκεψή μου στο Ίδρυμα για την Προστασία της Μνημειακής Κληρονομιάς αποτελούσε επίσης προτεραιότητα. Εκεί είχα την ευκαιρία να

ερευνήσω τα αρχεία και να συλλέξω σχέδια, βιβλιογραφικό υλικό και μελέτες, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με την αρχιτεκτονική καταγραφή ελληνικών κτηρίων. Επιπλέον, εντόπισα πολύτιμο φωτογραφικό υλικό όπου διασώζονται οι εικόνες κτηρίων που δεν υπάρχουν πια, λόγω της καταστροφής τους με το πέρασμα των χρόνων.

Το Μουσείο του Βελιγραδίου αποτέλεσε με την σειρά του κύρια πηγή πρωτογενούς υλικού και πληροφοριών, χωρίς την συμπερίληψη του οποίου η παρούσα μελέτη θα ήταν ελλιπής. Αξιοποιήθηκε κυρίως τμήμα του πλούσιου και ποικίλου φωτογραφικού υλικού που διαθέτει, όπως επίσης χάρτες, σχέδια και διάφορα έγγραφα, τα οποία εμπλούτισαν και κάλυψαν μεγάλο μέρος του υλικού διαφόρων θεματικών ενοτήτων της διατριβής.

Η επίσκεψη στο Μουσείο Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Σεμλίνου υπήρξε μια ευχάριστη έκπληξη. Το μουσείο στεγάζεται στο αρχοντικό της οικογένειας Σπίρτα και την περίοδο που το επισκέφθηκα ήταν κλειστό λόγω εργασιών. Σε επικοινωνία που είχα με την διευθύντρια του μουσείου κα. Gordana Korac, δέχθηκε πρόθυμα να ανοίξει τις πόρτες του μουσείου και να με ξεναγήσει στους χώρους του¹. Θα πρέπει να τονιστεί ότι στο μουσείο φυλάσσεται το πολύτιμο, καθώς είναι το μοναδικό σωζόμενο βιβλίο του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου γνωστού ως «*Ελληνομουσείου*», το οποίο χρονολογείται από το 1828 και είναι ιδιοχείρως γραμμένο και υπογεγραμμένο από τον ίδιο τον διευθυντή του Πέτρο Σπίρτα, μέλος της εξέχουσας οικογένειας του Σεμλίνου που τα ανάκτορα της Βιέννης της απέδωσαν τίτλους ευγενείας. Η κυρία Korac παρουσίασε το βιβλίο και επέτρεψε να το φωτογραφίσω.

Στο Σεμλίνο επίσης σώζονται δύο ακόμη πολύτιμα βιβλία, τα οποία είχα την ευκαιρία να φωτογραφίσω. Πιο συγκεκριμένα, στο ναό Γεννήσεως της Θεοτόκου φυλάσσεται το λεγόμενο «*Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων*»², το οποίο παρέχει πλούσιες και σημαντικές γενεαλογικές

¹ Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 7 Μαΐου 2015.

² Ο πλήρης τίτλος του είναι: «*Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων (κεκοιμημένων) των συντρεξάντων εις το Φούντος του της των εν Ζέμωνι Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων Αδελφότητος Ελληνικού Σχολείου*».

πληροφορίες για τους Έλληνες του Σεμλίνου, καθώς και τους τόπους καταγωγής τους. Στον ίδιο ναό φυλάσσεται και το πολυτελές Ευαγγέλιο του ναού των Αρχαγγέλων του Σεμλίνου, ο οποίος ανεγέρθηκε το 1786 με έξοδα του Θεοδώρου Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη. Το Ευαγγέλιο τυπώθηκε το 1782 στην Μόσχα³.

Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Σερβίας και η Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη «*Svetozar Marković*» συμπλήρωσε ένα κενό, το οποίο δεν μπορούσε να ανακτηθεί από άλλη πηγή και γι' αυτό τον λόγο η συνεισφορά του υλικού τους σε κύρια τμήματα της εργασίας υπήρξε σημαντική. Στις βιβλιοθήκες, φυλάσσεται πρωτογενές αρχειακό υλικό στο οποίο συμπεριλαμβάνονται, εκτός των άλλων, εφημερίδες, περιοδικά, οδηγοί, ημερολόγια κ.ά., καθώς επίσης και συναφές βιβλιογραφικό υλικό, τα οποία καλύπτουν σχεδόν ολόκληρη την περίοδο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι δύο βιβλιοθήκες ουσιαστικά αλληλοεπικαλύπτονται σε ότι αφορά το παραπάνω αρχειακό υλικό, το οποίο είναι σχεδόν μοιρασμένο μεταξύ τους. Η αποδελτίωσή τους κάλυψε ένα ευρύ φάσμα της δραστηριότητας των Ελλήνων στην περιοχή. Άρθρα, αγγελίες, διαφημίσεις, ανακοινώσεις, φωτογραφίες, διευθύνσεις κατοικιών και καταστημάτων που διευκόλυναν την έρευνα, αποτελούν όλα μαζί ένα πολύτιμο πρωτογενές υλικό.

Από την κεντρική βιβλιοθήκη του Βελιγραδίου αντλήθηκε μεγάλο μέρος του βιβλιογραφικού υλικού, το οποίο καλύπτει και τα δύο μέρη της διατριβής, ενώ σε περιορισμένο αριθμό εντοπίστηκαν περιοδικά που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Παρόμοιο υλικό αντλήθηκε από την επίσκεψη μου στο Ινστιτούτο Ιστορίας της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών (SANU). Μία σειρά εξειδικευμένων επιστημονικών περιοδικών, που εντοπίστηκαν σποράδην από τις επισκέψεις μου στο σύνολο σχεδόν των παραπάνω ιδρυμάτων αλλά και σε μικρότερους οργανισμούς λειτούργησαν καθοριστικά για την ανάπτυξη τμημάτων της διατριβής, καθώς από αυτά αντλήθηκαν πληροφορίες απαραίτητες για την στοιχειοθέτηση επιμέρους αλλά ζωτικών θεμάτων ιστορικού περιεχομένου αλλά και σε σχέση με το οικιστικό – μνημειακό απόθεμα.

³ Βλ. σελ. 240.

Εκτός από τα αρχεία και τις βιβλιοθήκες, ιδιαίτερης σημασίας θεωρούνται τα ανέκδοτα έγγραφα που εκδόθηκαν σε βιβλία από το Ιστορικό Αρχείο Βελιγραδίου, το Μουσείο Βελιγραδίου και το Κρατικό Τυπογραφείο. Οι εκδόσεις αυτές συμπυκνώνουν πληροφορίες καθοριστικής σημασίας για την τεκμηρίωση θεμάτων της διατριβής, η χρονολογική συνέχεια των οποίων καλύπτει σχεδόν δύο αιώνες. Το πρώτο έργο καλύπτει ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στο Βελιγράδι κατά την περίοδο 1717-1739, όταν αυτό περιήλθε στα χέρια των αυστριακών⁴. Στον επόμενο τόμο το αρχειακό υλικό, εκτός από το Βελιγράδι, καλύπτει και την υπόλοιπη Σερβία όσον αφορά την περίοδο 1739-1788⁵, ενώ ακολουθεί το τρίτομο έργο, το οποίο αναφέρεται στην περίοδο της πρώτης σερβικής επανάστασης (1804-1813)⁶. Οι επόμενες μαρτυρίες σχετίζονται με την περίοδο της πρώτης διακυβέρνησης του πρίγκιπα Μίλος. Οι δύο τόμοι, τα έγγραφα των οποίων καλύπτουν την περίοδο 1815-1823⁷ και το επίτομο έργο για την περίοδο 1819-1839⁸. Το τελευταίο έργο, αποτελεί ουσιαστικά την συνέχεια του προηγούμενου τόμου και αφορά την περίοδο 1820-1912⁹.

Το ογκώδες δεκάτομο έργο που δημοσίευσε ο γνωστός Σέρβος ιστορικός Aleksa Ivić, το οποίο περιλαμβάνει έγγραφα από τα αρχεία της Βιέννης και αφορούν την περίοδο της πρώτης σερβικής επανάστασης, ουσιαστικά είχε κατά περίπτωση συμβουλευτικό χαρακτήρα, καθώς το υλικό της περιορισμένης χρονικά περιόδου που πραγματεύεται, σε σχέση με την

⁴ *Građa za istoriju Beograda 1717-1739, I*, IAB, Beograd 1958.

⁵ Tanasije Ž. Ilić, *Beograd i Srbija u dokumentima arhive Zemunskog magistrata od 1739. do 1804, knjiga I, 1739-1788*, IAB, Beograd 1973.

⁶ *Građa iz zemunskih arhiva za istoriju Prvog srpskog ustanka, knjige I (1804-1808), II (1809), III (1810-1813)*, IAB, Beograd 1955, 1961, 1969.

⁷ Vukašin J. Petrović, Dr. Nik. J. Petrović, *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića*, knj. I (1815-1821), knj. II (1821-1823), Državna štamparija, Beograd 1882, 1884.

⁸ Dr Branko Peruničić, *Beogradski sud 1819 -1839*, IAB, Beograd 1964.

⁹ Dr Branko Peruničić, *Uprava varoši Beograda 1820-1912*, MGB, Beograd 1970.

υπό εξέταση χρονική περίοδο που καλύπτει η παρούσα μελέτη, υπερκαλύφθηκε από τα έγγραφα των αρχείων του Βελιγραδίου¹⁰.

Συμπερασματικά, σε ότι αφορά την συλλογή των γραπτών πηγών, θα πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε ίδρυμα είχε σε μεγάλο βαθμό το δικό του υλικό, χρήσιμο για διαφορετικούς λόγους στη συγγραφή της μελέτης, η σύνθεση των οποίων απέφερε το τελικό αποτέλεσμα.

Παράλληλα με την αναζήτηση του γραπτού υλικού προχώρησε και η αναζήτηση του οικιστικού – μνημειακού υλικού. Πολλές ώρες πεζοπορίας στους κεντρικούς δρόμους και στα στενά του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου, όπου στο Βελιγράδι λόγω της γεωμορφολογίας του εδάφους ήταν ιδιαίτερα κουραστικό και επίπονο. Ωστόσο, η γνώση της περιοχής από την διαμονή μου κατά την διάρκεια των φοιτητικών χρόνων διευκόλυνε την αναζήτηση. Στο πλαίσιο αυτό, είχα την ευκαιρία να συναντηθώ με μέλη της ελληνικής κοινότητας, με τους οποίους είχα εκτενείς συζητήσεις σχετικές με το θέμα, αντλώντας πληροφορίες και υλικό.

Η πρώτη μου επαφή πραγματοποιήθηκε στα γραφεία του συλλόγου «*Ελευθέριος Βενιζέλος*». Εκεί είχα την ευκαιρία να γνωρίσω και να συνομιλήσω με τα μέλη του συμβουλίου. Περισσότερα μέλη γνώρισα κατά την διάρκεια της ελληνικής βραδιάς που διοργάνωσε ο σύλλογος σε γνωστή ταβέρνα του Βελιγραδίου. Ιδιαίτερα θα ήθελα να σταθώ στον Παύλο Βούγιασιτς, το γένος Σιαπέρα, αντιπρόεδρο τότε του συλλόγου και σήμερα μέλος του Εθνικού Συμβουλίου της Ελληνικής Εθνικής Μειονότητας Σερβίας, για την βοήθεια που παρείχε. Οι πρόγονοι του Παύλου προς αναζήτηση καλύτερης τύχης μετανάστευσαν από την Εράτυρα Κοζάνης στο Βελιγράδι, όπου διέπρεψαν στο εμπόριο και όχι μόνο. Ένας από αυτούς ήταν ο φημισμένος Έλληνας σκακιστής Τριαντάφυλλος Σιαπέρας, αδελφός της μητέρας του Κατερίνας. Ο Παύλος, εκτός των άλλων, μου εμπιστεύθηκε το πολύτιμο αρχείο της οικογένειάς του και το πολυτιμότερο, όσον αφορά το

¹⁰ Aleksa Ivić, *Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku*, knj. I, Beograd 1935, knj. II, Beograd 1936, knj. III, Subotica 1937, knj. IV, Subotica 1938, knj. V, Subotica 1939, knj. VI, Beograd 1965, knj. VII-VIII, Beograd 1966, knj. IV, Beograd 1971, knj. X, Beograd 1973.

πλαίσιο αυτής της εργασίας, υλικό του συλλόγου «*Ρήγας Φερραίος*» που διαθέτει, τον οποίο ίδρυσαν οι Έλληνες του Βελιγραδίου το 1922.

Οι επαφές μου στο Βελιγράδι συνεχίστηκαν με τον ζωγράφο και γλύπτη Σταύρο Πόππη από την Φλώρινα, ιδιοκτήτη του ατελιέ «*Παρθενών*», το οποίο από χρόνια είχε διακόψει την λειτουργία του. Κατά την επίσκεψή μου στο ατελιέ, το οποίο αποτελούσε και κατοικία του, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω έναν ιδιαίτερο καλλιτέχνη, ο οποίος με προθυμία παρουσίασε το έργο του και μίλησε για την πορεία του. Η συνάντηση με τον Σταύρο μου άφησε ανάμεικτα συναισθήματα.

Στο Σεμλίνο περιηγήθηκα στα σωζόμενα ελληνικά σπίτια, στις εκκλησίες και στο παλαιό νεκροταφείο της πόλης, συλλέγοντας πληροφορίες και φωτογραφίζοντας οτιδήποτε σχετίζεται με την ελληνική παρουσία. Στην εκκλησία του αγίου Νικολάου είχα την χαρά να γνωρίσω τον Έλληνα ιερέα της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας πατέρα Παναγιώτη Κασάπη. Η συνάντηση μας ήταν πολύ γόνιμη και χρήσιμη για την πορεία της έρευνας. Ο πατέρας Παναγιώτης με καθοδήγησε ουσιαστικά σε ότι αφορά τις ορθόδοξες εκκλησίες και την μελέτη της εκκλησιαστικής ζωής της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου.

Ιδιαίτερη τιμή αποτέλεσε για μένα η γνωριμία με τον σημαντικότερο Σέρβο μελετητή της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου, ιστορικό και μακροχρόνια διευθυντή του μουσείου πολιτιστικής κληρονομιάς του Σεμλίνου, Miodrag Dabižić. Στις 16 Ιουνίου 2013, ο Dabižić μου έκανε την τιμή να με δεχθεί κατ' ιδίαν στην οικία του και να μιλήσει για σχεδόν τρεις ώρες για την ιστορία των Ελλήνων του Σεμλίνου. Κάποιες φορές που επιχείρησα να τον διακόψω, φοβούμενος τυχόν κούραση του δεν απέδωσε. Φαινόταν σαν να αντλούσε δύναμη από ένα θέμα που αγαπάει. Την συνομιλία μας με την άδειά του την ηχογράφησα, κάτι το οποίο αποτελεί για μένα πολύτιμη παρακαταθήκη, ενώ μου δώρισε και μέρος του συγγραφικού του έργου. Παράλληλα, έδωσε πληροφορίες και υπέδειξε κατοικίες των μελών της ελληνικής κοινότητας.

Μία ημέρα νωρίτερα (15 Ιουνίου), κατά την επίσκεψή μου στο αρχοντικό της οικογένειας Καραμάτα έγινα δεκτός από τον Όζρεν Καραμάτα, γιο του τότε εν ζωή Στεφάνου Καραμάτα, ακαδημαϊκού και συνταξιούχου καθηγητή του Γεωλογικού Πανεπιστημίου Βελιγραδίου. Ο Όζρεν με ανέφερε ότι ο πατέρας του ήταν άρρωστος και αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο δεν μπόρεσα και, δυστυχώς, δεν πρόλαβα να τον δω (απεβίωσε στις 25 Ιουλίου 2015). Ο Όζρεν πρόθυμα με ξενάγησε στην κατοικία, ιδιαίτερα στον πρώτο όροφο που έχει διαμορφωθεί ως μουσείο και έδωσε πληροφορίες για το κτήριο και για την οικογένειά του.

Δομή της διατριβής

Ο πυρήνας της διδακτορικής διατριβής αποτελείται από δύο μέρη, τα οποία αναπτύσσονται με την μορφή κεφαλαίων και ενοτήτων. Στο πρώτο μέρος της έρευνας εξετάζεται το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξελίσσεται η ελληνική παρουσία. Αρχικά γίνεται μία εισαγωγική αναφορά της ιστορικής τους διαδρομής στην περιοχή, ενώ παράλληλα διερευνάται το ευρύτερο ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο που διαμορφώνεται στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, όπου αναλύονται οι συνθήκες που οδήγησαν στην μετανάστευση και συνετέλεσαν στην άνθηση της εμπορικής και εν γένει οικονομικής δραστηριότητας.

Στη συνέχεια, εξετάζεται ειδικότερα το ιστορικό πλαίσιο της κοινότητας του Βελιγραδίου στην υπό εξέταση χρονική περίοδο, με την πολυδιάστατη δραστηριότητά της και την επίδραση που αυτή είχε στην διαμόρφωση της σερβικής κοινωνίας, ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση της από οθωμανικό ζυγό. Παρόμοια προσέγγιση επιχειρήθηκε και για την κοινότητα του Σεμλίνου, χωρίς να παραγνωριστεί το γεγονός ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της υπό εξέταση περιόδου ακολούθησε διαφορετική πορεία ως τμήμα της Αυστροουγγαρίας και κατά συνέπεια οδήγησε στην απαραίτητη προσαρμογή της, λαμβάνοντας υπόψη τα υφιστάμενα δεδομένα που επικρατούσαν.

Το δεύτερο μέρος της έρευνας αποτελεί φυσική συνέχεια του πρώτου, καθώς εστιάζεται στα απτά αποτελέσματα που απέφερε η ιστορική παρουσία των ελληνικών κοινοτήτων. Αρχικά, εξετάζεται το οικιστικό - μνημειακό

απόθεμα με το οποίο προίκισαν τα μέλη της ελληνικής κοινότητας την πόλη, το οποίο καταγράφεται και ταξινομείται με βάση την χρήση του. Παράλληλα, τα κτήρια που είναι ενταγμένα στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών της Σερβίας, καταγράφονται και ταξινομούνται με βάση τον επίσημο κατάλογο και τις κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβλήθηκε για την συγκέντρωση υλικού και πληροφοριών για κτήρια που σήμερα δεν σώζονται. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για καθένα από αυτά επιχειρήθηκε ο εντοπισμός της ακριβούς τους θέσης, όπου αυτό ήταν εφικτό, ή τουλάχιστον όσο το δυνατό πλησιέστερα σε αυτήν. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζεται μία σύντομη αναδρομή στο ιστορικό της αστικής χωρικής οργάνωσης του Βελιγραδίου.

Παρόμοια μεθοδολογία ακολουθείται και για την πόλη του Σεμλίνου, με μία ειδοποιό διαφορά, η οποία επικεντρώνεται στο διαφορετικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η εξέλιξη της αστικής οργάνωσης της πόλης, το οποίο ενέχει σαφώς περισσότερα στοιχεία συγκροτημένης ανάπτυξης που βασίστηκαν στο αυστηρό θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της Αψβουργικής Μοναρχίας.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στους εντεταλμένους φορείς που έχουν επιφορτιστεί το δύσκολο και πολυσύνθετο έργο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και τις δράσεις που έχουν αναλάβει προς επίτευξη αυτού του σκοπού.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των συμπερασματικών στοιχείων της έρευνας, των νέων δεδομένων που προέκυψαν, επιμέρους παρατηρήσεων, χωρίς να διαφεύγουν της προσοχής μας οι ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στην περιοχή, αλλά και τοπικά σε κάθε κοινότητα ξεχωριστά την υπό εξέταση χρονική περίοδο, ενώ έμφαση δίνεται στην εκτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης. Τέλος, στο παράρτημα εξετάζεται το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά και γενικότερα το οικιστικό απόθεμα της περιφέρειας Βελιγραδίου.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

1.1. Ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο

Αναζητώντας τη γεωγραφική θέση στην οποία βρίσκεται το Βελιγράδι, γίνεται εύκολα αντιληπτό ο λόγος για τον οποίο η περιοχή έγινε πόλος έλξης και αποτελεί ένα διακεκριμένο και παράλληλα προνομιακό κέντρο εμπορικής αλλά και γενικότερα οικονομικής δραστηριότητας. Η περιοχή αυτή βρίσκεται στην καρδιά ενός συγκοινωνιακού κόμβου, στον οποίο δημιουργήθηκαν οι συνθήκες όπου κάθε εμπορική και οικονομική δραστηριότητα θα μπορούσε να αναπτυχθεί με επιτυχία. Ο πυρήνας της περιφέρειας του Βελιγραδίου βρίσκεται στη συμβολή των ποταμών Δούναβη και Σάου, με την εκτεταμένη οικιστική της συνέχεια από τις παρόχθιες περιοχές και σε βάθος αρκετών χιλιομέτρων προς την ενδοχώρα. Βρίσκεται στη καρδιά της Σερβίας και αποτελεί το διοικητικό, οικονομικό και πολιτιστικό της κέντρο.

Κάνοντας όμως μία αναδρομή στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν της περιοχής, θα διαπιστώσουμε ότι η περιφέρεια του Βελιγραδίου όχι μόνο δεν αποτελούσε ένα ενιαίο οικιστικό κέντρο αλλά, για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της περιόδου που εξετάζουμε, ήταν χωρισμένο και άνηκε σε διαφορετικές κρατικές οντότητες. Το μοναδικό, ίσως, κοινό σημείο αυτής της περιόδου είναι η οικονομική δραστηριότητά της περιοχής, η οποία υπήρξε διαχρονικά εξαιρετικά σημαντική και ανεπτυγμένη. Σε ότι αφορά το ιστορικό πλαίσιο της περιοχής, θα γίνει αναλυτική μνεία παρακάτω. Σε αυτό το σημείο θα περιοριστούμε σε μία σύντομη παρουσίαση που θα μας εισάγει τους λόγους, για τους οποίους ο τόπος αυτός κατείχε εξέχουσα θέση και διακρίθηκε για την ιδιαιτερότητά του από οικονομικής, και όχι μόνο, πλευράς.

Στην περιφέρεια του Βελιγραδίου, κατά την περίοδο την οποία εξετάζουμε, συντελέστηκαν διαδοχικές αλλαγές σε ότι αφορά την εδαφική κυριαρχία, οι οποίες αναπόφευκτα επηρέαζαν και την πληθυσμιακή της σύνθεση. Η περιοχή αποτέλεσε μήλον της έριδος μεταξύ δύο μεγάλων αυτοκρατοριών. Αυτής των Αψβούργων και της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εκτός από τον τοπικό σερβικό πληθυσμό, στην περιοχή κατοικούσαν και

διάφορες εθνότητες των εκάστοτε κατακτητών καθώς και άλλοι, οι οποίοι βρέθηκαν στην περιοχή ωθούμενοι προς αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν και οι Έλληνες και, ανεξάρτητα από τα αίτια που τους οδήγησαν σε αυτή την απόφαση, γρήγορα αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της Σερβίας και του Βελιγραδίου ειδικότερα.

Για τον ελληνικό πληθυσμό, η περιφέρεια του Βελιγραδίου αποτέλεσε έναν ευνοϊκό τόπο και συνάμα φιλόξενο, στον οποίον εγκαταστάθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Σε αυτήν δημιουργήθηκαν δύο ελληνικές κοινότητες. Η πρώτη στην πόλη του Βελιγραδίου και η δεύτερη στο γειτονικό Σεμλίνο, το οποίο σήμερα αποτελεί οικιστική συνέχεια του Βελιγραδίου. Και οι δύο πόλεις βρίσκονται στη συμβολή των ποταμών Δούναβη και Σαύου, απέναντι η μία από την άλλη. Όμως, παρά την εγγύτητά τους, για δύο περίπου αιώνες από τους τρεις που χρονικά η έρευνα περιορίζεται, ακολούθησαν διαφορετική πορεία. Ο λόγος ήταν ότι βρίσκονταν στα σύνορα δύο αυτοκρατοριών. Από τη μια μεριά το Βελιγράδι, το οποίο άνηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία και από την άλλη το Σεμλίνο, που αποτελούσε μέρος της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Στο προνομιακό αυτό σημείο συναντιόνταν οι εμπορικοί δρόμοι μεταξύ ανατολής και δύσης, από όπου διεξάγονταν το διαμετακομιστικό εμπόριο και άλλες δραστηριότητες μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει την προσοχή της στις δύο αυτές κοινότητες σε μία κρίσιμη χρονικά περίοδο, όχι μόνο για τα Βαλκάνια, αλλά για ολόκληρη την Ευρώπη. Καλείται να διερευνήσει και να αποτυπώσει τα λαμπρά ίχνη της ελληνικής ταυτότητας, όπου η σφραγίδα της παραμένει ανεξίτηλα χαραγμένη μέχρι σήμερα. Σε έναν τόπο ο οποίος, αν και τυπικά χωρισμένος, ουσιαστικά όμως ενοποιημένος ως μία κοινή οικονομική ζώνη, στην περιφέρεια του Βελιγραδίου. Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε χρονικά το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν οι ελληνικές κοινότητες, για να διερευνήσουμε με ασφάλεια τις πτυχές και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν, καθώς και να γίνει μία ενδελεχής και αμερόληπτη αποτίμηση της προσφοράς και του έργου τους, θα πρέπει πρώτα να κάνουμε μία ιστορική

επισκόπηση της παρουσίας τους στην περιοχή καθώς και των συνθηκών που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις μετανάστευσής τους.

Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες για την παρουσία Ελλήνων εμπόρων στην περιοχή του Βελιγραδίου ανάγονται στον 12^ο αιώνα. Ο Άραβας γεωγράφος και χαρτογράφος Muhammad al-Idrisi στο έργο του «*Tabula Rogeriana*», αναφέρει ότι κατά την επίσκεψη του το 1153 στην περιοχή και συγκεκριμένα στο σημερινό Πάντσεβο, το οποίο βρίσκεται στην απέναντι από το Βελιγράδι όχθη του Δούναβη, υπήρχε ένας ζωντανός εμπορικός οικισμός με το όνομα «*Bansif*», όπου κατοικούσαν εργατικοί και πολυμήχανοι Έλληνες έμποροι¹¹. Μερικά χρόνια αργότερα (Ιούνιος 1189), ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα Α΄ κατά την διάρκεια της τρίτης σταυροφορίας, στην πορεία του για τους Άγιους Τόπους, πέρασε και διέμεινε με τα στρατεύματα του στο Βελιγράδι, το οποίο αναφέρεται ως μισοκατεστραμμένη ελληνική πόλη στις όχθες του ποταμού Σάου¹². Εκεί στις 29 Ιουνίου εόρτασαν την γιορτή των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου¹³. Η μαρτυρία αυτή συμβαδίζει επίσης με την ονομασία «*Alba Graeca*», που είχε το Βελιγράδι κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους¹⁴.

¹¹ Rajko L.Veselinović, Mihovil Tomandl, *Pančevo kroz istoriju, katalog izložbe u čast proslave 800 godišnjice Pančeva*, Narodni muzej, Pančevo 1953, σελ. 5. Η μαρτυρία αυτή του Idrisi θεωρείται ως η αρχή της ιστορίας του Pančevo, της οποίας το 800 χρόνια εορτάστηκαν το 1953 με διάφορες εκδηλώσεις στην πόλη. Βλ. επίσης, Dr. Mihovil Tomandl, *Topografsko-statistički opis Vojne komune Pančeva*, Zbornik Matice srpske. Serija društvenih nauka, br. 8, Novi Sad 1954, σελ. 104. Pavle Vasić, *Umetnička topografija Pančeva*, Matica srpska, Novi Sad 1989, σελ. 30.

¹² «*Festum ipsum beatissimorum apostolorum inibi id est in litore ipsius Souue in civitate semidiruta et greca, teutonice Uuizzinburch dicta, grece vero Pelgranum,...*». Βλ. αναλυτικά, Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, Historia de expeditione Friderici imperatoris et quidam alii rerum gestarum fontes eiusdem expeditionis*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, Tomus V, Apud Weidmannos, Berolini 1928, σσ. 26-27.

Την ίδια μαρτυρία συναντούμε στο συλλογικό έργο «*Istorija Beograda*» της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών (SANU), χωρίς όμως το σημείο όπου αναφέρεται ότι η πόλη είναι ελληνική. Βλ. σελ. 54 του βιβλίου.

¹³ Ο.π.

¹⁴ Παρά την καθιέρωση του σημερινού ονόματος του Βελιγραδίου, η ονομασία «*Alba Graeca*» επιβίωσε μέχρι και τον 18^ο αιώνα. Σε ασημένιο μετάλλιο που τυπώθηκε με την ευκαιρία της κατάκτησης του Βελιγραδίου από τους Αυστριακούς το 1688, εκτός από την ονομασία Βελιγράδι, η πόλη αναγράφεται και ως *Alba Graeca* «*DE ALBA GRAECA SVPERATA*», MGB, Invent. br. H 254. Επίσης, αναγράφεται σε χάρτη του Βελιγραδίου, ο

Σημαντική μαρτυρία που τεκμηριώνει, όχι μόνο την παρουσία αλλά και την κυριαρχία των Ελλήνων εμπόρων, αποτελεί το γράμμα που απέστειλε το 1320 ο Σέρβος βασιλιάς Stefan Uroš II Milutin, προς τις αρχές της πόλης του Dubrovnik. Το περιεχόμενο της επιστολής έχει σχέση με τον φόρο που πληρώνει η πόλη, προς τιμήν της ημέρας που εορτάζεται ο άγιος Δημήτριος. Σύμφωνα με αυτήν, ο βασιλιάς Milutin ζητάει να πληρώνουν τον φόρο τους με καλά δηνάρια και όχι με κακά (δηλαδή πλαστά), γιατί όταν μετά αυτοί τα δίνουν στους Έλληνες, αυτοί δεν τα παίρνουν¹⁵. Από την παραπάνω επιστολή εξάγονται δύο άκρως ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις: α) Οι Σέρβοι δεν αναγνώριζαν ότι τα χρήματα ήταν πλαστά, γιατί αλλιώς δεν θα τα έπαιρναν, και μόνο όταν τα έδιναν στους Έλληνες αυτοί αναγνώριζαν ότι επρόκειτο για πλαστά, β) Από την επιστολή είναι ολοφάνερο ότι η εμπορική δραστηριότητα ήταν μονοπώλιο των Ελλήνων, καθώς αφού δεν παίρνουν τα χρήματα οι Έλληνες δεν υπάρχει άλλη πηγή για να τα διοχετεύσουν.

Από την επόμενη γραπτή μαρτυρία πληροφορούμαστε ότι κατά τα έτη 1538-1539, οι Έλληνες κάτοικοι του Βελιγραδίου Δημήτριος και Ματθαίος Κόντης πραγματοποιούσαν συναλλαγές με την Βενετία και συγκεκριμένα εμπορεύονταν μεταξωτά υφάσματα και δέρματα¹⁶. Πιθανότατα οι συναλλαγές να διεξάγονταν, μεταξύ άλλων, με τους εκεί Έλληνες εμπόρους, καθώς γνωρίζουμε ότι αυτή την περίοδο η ελληνική κοινότητα της Βενετίας ανθούσε και ήδη από το 1537 είχαν ιδρυθεί ελληνικό σχολείο και εκκλησία¹⁷.

Κατά το έτος 1571, μαθαίνουμε ότι διεξάγονταν εμπορικές συναλλαγές μεταξύ Βελιγραδίου και Θεσσαλονίκης όπου ανταλλάζονταν αλάτι με σιτάρι σε

οποίος σχεδιάστηκε το 1720 από τον Mattheus Seutter, όπου στον τίτλο του η Alba Graeca αναφέρεται ισότιμα με το Βελιγράδι: «*BELGRADUM SIVE ALBA GRAECA (Βελιγράδι ή Λευκή Ελλάδα)*», NBB, Invent. br. KR-II-433. Βλ. παράρτημα.

¹⁵ Državni arhiv u Dubrovniku, Prilozi arhivskim serijama IVa, 69: «...*nemojte mi zle dinare davat jer mi zlem dinarem ne hte Grci, gde ih davamo na kojej gode potrebe a oni ih ne uzme*». Η επιστολή είναι γραμμένη στην παλαιοσερβική εκκλησιαστική γλώσσα. Για την απόδοση της επιστολής, βλ. αναλυτικά, Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, knj. I, Dubrovnik i susedi njegovi, prvi deo*, Srpska manastirska štamparija, Beograd-Sremski Karlovci 1929, σελ. 39, αριθμ. εγγρ. 43.

¹⁶ *Dubrovačka arhivska građa o Beogradu*, knj. I (1521-1571), sabrao, uredio, objavio Jorjo Tadić, IAB, Beograd 1950, σσ. 15-21.

¹⁷ Αντώνιος Σπηλιωτόπουλος, «*Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρωμανική προπαγάνδα*», Εκ' του τυπογραφείου της εφημερίδος "Το Κράτος", Αθήνα 1905, σελ.38.

ίσες ποσότητες, όπως μνημονεύεται¹⁸. Επίσης, κάποιος έμπορος ονομαζόμενος Βράτισλαβ από την πόλη Μιτροβίτσα, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στο Βελιγράδι το 1591, αναφέρει ότι ήρθε σε επαφή με Έλληνες¹⁹.

Η επόμενη γραπτή μαρτυρία για την παρουσία Ελλήνων στο Βελιγράδι είναι του Τούρκου περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί, ο οποίος κατά την διάρκεια του οδοιπορικού του πέρασε και διέμεινε το 1660 από το Βελιγράδι. Η μαρτυρία του θεωρείται εξαιρετικά σημαντική καθώς πληροφορούμαστε ότι στο Βελιγράδι αυτήν την περίοδο υπήρχαν τρεις ελληνικές συνοικίες, οι οποίες βρίσκονταν δίπλα στις όχθες του ποταμού Δούναβη. Εκεί υπήρχε η μεγάλη προκουαία της πόλης, η οποία μπορούσε να δεχθεί πενήντα μεγάλα πλοία για μεταφορές, καθώς επίσης και το τελωνείο²⁰. Ο Τσελεμπί μέσα από έργο του μας δίνει πολλές πληροφορίες, τις οποίες αντλεί από το πρωτόκολλο του δικαστηρίου του Βελιγραδίου, κάτι το οποίο μας βοηθά να σχηματίσουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα για το Βελιγράδι εκείνης της περιόδου.

Σε αυτό το σημείο θα σταθούμε σε ότι μπορεί να μας βοηθήσει σχετικά με την πληθυσμιακή σύνθεσή του. Έτσι, μαθαίνουμε ότι το Βελιγράδι έχει 98.000 κατοίκους, οι οποίοι διαμένουν σε 17.000 σπίτια που το κάθε ένα από αυτά έχει από 5 έως 10 δωμάτια. Υπάρχουν 38 μουσουλμανικές συνοικίες, 3 Ελλήνων, 3 Σέρβων και Βουλγάρων, 3 Τσιγγάνων, 1 Αρμενίων και 1 Εβραίων. Επίσης, αναφέρει ότι η απόσταση από την Θεσσαλονίκη είναι 12 ημέρες με τα πόδια²¹. Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η πληθυσμιακή υπεροχή του μουσουλμανικού στοιχείου στην πόλη είναι εμφανής. Αυτή όμως έγινε σταδιακά. Το 1521, όταν το Βελιγράδι καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς, στην πόλη κυριαρχούσε το χριστιανικό στοιχείο. Στην πρώτη απογραφή που πραγματοποιήθηκε στα τέλη αυτής της δεκαετίας, στο Βελιγράδι υπήρχαν 14 χριστιανικές συνοικίες, χωρίς να αναφέρονται

¹⁸ Miloš N. Ćorić, *Sto gladnih godina (Iz Gladu, povesti ostrva Vida)*, SKG, knj. LVIII, sv. 3, 1939, σελ. 132.

¹⁹ Kosta N. Kostić, *Građa za istoriju srpske trgovine i industrije*, Spomenik Srpske kraljevske akademije LXVI, Srpska Kraljevska akademija, Beograd 1926, σελ. 174.

²⁰ Evlija Čelebi, *Putopis : odlomci o jugoslavenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, σσ. 78, 84.

²¹ Ο.π. σσ. 84-85, 93.

μουσουλμανικές. Στην επόμενη απογραφή του 1536, στο Βελιγράδι υπάρχουν συνολικά 21 συνοικίες, από τις οποίες 15 είναι χριστιανικές, 4 μουσουλμανικές, ενώ υπάρχουν και δύο συνοικίες Τσιγγάνων²². Σε ότι αφορά τις τρεις ελληνικές συνοικίες που αναφέρει ο Τσελεμπί, προφανώς και δεν δημιουργήθηκαν την χρονιά που αυτός επισκέφθηκε το Βελιγράδι. Φαίνεται δε ότι συμπεριλαμβάνονται στις παραπάνω χριστιανικές συνοικίες, χωρίς να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό τους, γιατί σε αυτές δεν καταγράφονται εθνικότητες.

Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν η αποδημία των ελληνικών πληθυσμών συνεχίστηκε, αυτή την φορά ύστερα από την καταστροφή της Μοσχόπολης από τους Τουρκαλβανούς, ιδιαίτερα την πρώτη του 1769 και αργότερα του 1788 και 1821, όπου το ρεύμα εντάθηκε από την πολυπληθή πόλη²³. Η φυγή των κατοίκων από την πόλη υπήρξε μαζική, από τους οποίους μεγάλο μέρος εγκαταστάθηκε στην προνομιακή για το εμπόριο περιοχή του Βελιγραδίου, ένθεν κακείθεν. Ο επικείμενος ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1787 προκάλεσε με την σειρά του ένα νέο ρεύμα προσφύγων. Κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα οι μετοκίσεις συνεχίστηκαν, με τον ρυθμό να αυξάνεται ή να μειώνεται ανάλογα με τις πολεμικές αναταραχές που συντελούνταν στην ελληνική επικράτεια.

Μετά την αποτυχία της ελληνικής επανάστασης στην βόρεια Ελλάδα κατά την περίοδο του 1821-1822, το Βελιγράδι και το Σεμλίνο υποδέχεται μεγάλο μέρος των Ελλήνων που εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν προς τον βορρά. Η ομόδοξη διοίκηση του Μίλος Ομπρένοβιτς προσφέρονταν ως ένα καταφύγιο που θα επέτρεπε στον ελληνικό πληθυσμό να ορθοποδήσει²⁴. Στο Σεμλίνο, όπου βρισκόταν υπό την κατοχή των Αψβούργων και το μεγάλο αντίπαλο δέος των Οθωμανών, είχαν ανάγκη τους ικανότατους Έλληνες για την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας.

²² Hazim Šabanović, *Urbani razvitak Beograda od 1521-1688 godine*, GGB. XVII, σσ. 11-14. Πρβλ. Srđan Radović, *Beogradski odonimi*, Etnografski institut SANU, Beograd 2014, σσ. 28-29.

²³ Dr. Dušan J. Popović, *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva*, Drugo znatno dopunjeno izdanje, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1937, σσ. 37, 39.

²⁴ Ο.π. σελ. 55.

Θα πρέπει να επισημανθεί η αύξηση του αριθμού της μεταναστευτικής ροής των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, μετά το 1861, όταν ο πρίγκιπας Μίλος Ομπρένοβιτς εξέδωσε διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο δόθηκε στους μετανάστες η δυνατότητα της διπλής υπηκοότητας. Οι μετοικήσεις στην περιοχή του Βελιγραδίου συνεχίσθηκαν στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ού} αιώνα, συνέπεια των πολεμικών αναταραχών και των πολιτικών διαφορών που προέκυψαν στον βαλκανικό χώρο. Επίσης, κατά την περίοδο των βαλκανικών πολέμων του 1912-1913, αμέσως μετά το 1913-1914, όταν ξεκίνησαν τα πρώτα γεγονότα του κατατρεγμού των Ελλήνων από την Τουρκία και η μικρασιατική καταστροφή του 1922, η οποία ακολούθησε²⁵. Σε αυτά τα γεγονότα θα πρέπει να προστεθούν και οι διώξεις που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Θράκης από τους Βουλγάρους, κατά την περίοδο 1918-1928²⁶.

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 1946-1949, πολιτικοί πρόσφυγες από την Ελλάδα καταφθάνουν στην περιφέρεια του Βελιγραδίου καθώς και στην υπόλοιπη Γιουγκοσλαβία. Το κύμα των προσφύγων συνεχίστηκε και σε ολόκληρη την δεκαετία του 1950²⁷. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ού} αιώνα, αξιόλογος αριθμός Ελλήνων έρχονται στο Βελιγράδι κυρίως για σπουδές και για διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, ενώ Έλληνες απόγονοι μεταναστών που ζούσαν σε άλλες περιοχές της Σερβίας ή της πρώην Γιουγκοσλαβίας μετοίκησαν στο Βελιγράδι²⁸.

²⁵ Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμος Β΄, σσ. 381-383.

²⁶ Jovanka Đorđević-Jovanović, *Grci u Beogradu, Skrivene manjine na Balkanu*, Balkanološki institut, Posebna izdanja Balkanološkog instituta br. 82, Beograd 2004, σελ. 159.

²⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το θέμα βλ. Momčilo Mitrović, *Izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji 1945-1960 god.*, Tokovi istorije 3- 4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1997, 185-200, όπως επίσης στο Milan Ristović, *Dug povratak kući: Deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji 1948-1960*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 1998.

²⁸ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι Έλληνες που μετοίκησαν αυτή την περίοδο στο Βελιγράδι υπάγονταν στο καθεστώς προσωρινής παραμονής, ενώ μια μερίδα απογόνων των πολιτικών προσφύγων που επανέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα, έλαβαν άδεια μόνιμης παραμονής.

1.2. Τα αίτια της μετανάστευσης, τα κίνητρα και οι συνθήκες

Η μετανάστευση αποτελεί ένα διαχρονικό και διαρκές φαινόμενο, το οποίο είναι συνυφασμένο με την ιστορική πορεία του ανθρώπου. Πολλοί διαφορετικοί λόγοι ωθούν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους, όπως π.χ. οι βίαιες συγκρούσεις και οι πόλεμοι, οι φυσικές καταστροφές, η κοινωνική και πολιτική καταπίεση, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή απλά η φτώχεια και η αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Ωστόσο, αυτά τα φαινόμενα παραπέμπουν σε δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, κάτι που τις καθιστά ως το κύριο αίτιο της μετανάστευσης. Για τους Έλληνες μετανάστες, απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκατάστασή τους ήταν ο τόπος να προσφέρει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη των οικονομικών τους δραστηριοτήτων. Σε ότι αφορά την χερσόνησο του Αίμου, τους βλέπουμε να εγκαθίστανται κατά μήκος των χερσαίων και υδάτινων οδών, ενώ σπάνια θα τους συναντήσουμε σε ορεινούς προορισμούς.

Η περιοχή του Βελιγραδίου αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό και συνάμα το πιο ιδανικό παράδειγμα τέτοιου προορισμού, καθώς αποτελούσε τον πιο σημαντικό συγκοινωνιακό κόμβο του βαλκανικού χώρου. Κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο, το φαινόμενο του αποδημητικού ρεύματος των ελληνικών πληθυσμών προς την περιοχή αυτή, οφείλεται στις γενικότερες συνθήκες που επικρατούσαν αυτήν την περίοδο. Ως κύρια αιτία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το γεγονός ότι, ο τουρκικός ζυγός με την αβάσταχτη φορολογία που επέβαλε ανάγκασε πολλούς Έλληνες να καταφύγουν σε ορεινές και δύσβατες περιοχές, με συνέπεια την περιορισμένη δυνατότητα να μπορέσουν να αποκτήσουν τα προς το ζην, συνυπολογίζοντας την εν γένει έλλειψη ασφάλειας που βίωναν.

Επίσης, διάφορα εγγενή προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί στην οθωμανική αυτοκρατορία, υπήρξαν και αυτά αίτια που οδήγησαν στην μετοικεσία, καθώς αποτέλεσαν τροχοπέδη στην οικονομική ανάπτυξη των εμπόρων, αλλά και των πόλεων όπου ήκμαζε η βιοτεχνία να εξελιχθούν σε αυτόνομα οικονομικά κέντρα. Ως τέτοια προβλήματα θα μπορούσαν να

χαρακτηριστούν το μεσαιωνικό σύστημα οργάνωσης της αυτοκρατορίας, το ξεπερασμένο και πολύπλοκο οικονομικό της σύστημα με τους πολλαπλούς περιορισμούς του, η παρωχημένη εισπρακτική της πολιτική και οι αυθαιρεσίες των κατά τόπους οργάνων της, οι οποίες εμπόδιζαν την ανάπτυξη. Στα παραπάνω, θα πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι οι οικονομικές προτεραιότητες της οθωμανικής διοίκησης στρέφονταν προς άλλη κατεύθυνση, κύριος στόχος της οποίας ήταν η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Κατά συνέπεια, η στροφή προς το ελεύθερο εμπόριο και την συμμετοχή στην εγχρήματα οικονομία της Ευρώπης, βρισκονταν σε αντίθεση με τις επιθυμίες της Υψηλής Πύλης²⁹.

Η κατάσταση αυτή άρχισε σταδιακά να αλλάζει, όταν ξεκίνησε η ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στην Ανατολή και την Δύση, ιδιαίτερα στα τέλη του 17^{ου} και αρχών του 18^{ου} αιώνα και παράλληλα η διείσδυση των ευρωπαϊκών κεφαλαίων στην οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία ήδη βίωνε την αρχή μιας οικονομικής παρακμής αλλά και η συνεχής ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας, σε συνδυασμό με την έμφυτη τάση των Ελλήνων προς αναζήτηση καλύτερης τύχης.

Έτσι παρατηρούμε ότι ήδη από το 1690, με την έγκριση των προνομίων τα οποία απέκτησαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί της οθωμανικής επικράτειας από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Λεοπόλδο Α΄ τα προηγούμενα χρόνια (1667, 1668 και 1669), παρατηρείται μία μεταναστευτική ροή προς τα εδάφη των Αψβούργων. Βάσει των προνομίων αυτών οι έμποροι είχαν το δικαίωμα να αποκτήσουν κατοικία, ενώ μπορούσαν να ασκούν το επάγγελμά τους ελεύθερα με προϊόντα προερχόμενα από οθωμανικά εδάφη, δεν μπορούσαν όμως να συμμετάσχουν σε εμποροπανηγύρεις και στις εβδομαδιαίες αγορές³⁰.

Με την υπογραφή της Συνθήκης του Κάρλοβατς (1699), παρατηρείται μία ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Αψβούργων και Οθωμανών,

²⁹ Νικολάι Τοντόροφ, *Η βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας, Κοινωνικό-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, τόμος Β΄, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 282.

³⁰ István Dobrossy, *Kereskedő csoportok, családok és dinasztiak Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig*, A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 27, Miskolc 1991, σσ. 152-163.

των οποίων οι βάσεις είχαν τεθεί με τις συνθήκες ειρήνης του Zsitvatorok (1606) και της Βιέννης (1 Μαΐου 1616)³¹. Η συνθήκη περιλαμβάνει συνολικά 20 άρθρα. Τα άρθρα 4 και 5 έχουν σχέση με τον προσδιορισμό της συνοριακής γραμμής μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Στο νοτιοδυτικό τμήμα των συνόρων, όπου βρίσκεται η περιοχή του Βελιγραδίου, τα σύνορα καθορίζονται από τους ποταμούς Σαύο και Δούναβη. Σύμφωνα με τα άρθρα 14 και 15, γίνεται αναφορά για πρώτη φορά στην ελευθερία κινήσεων των εμπόρων υπηκόων και στην ασφάλεια των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Η συνθήκη αναφέρει επίσης ότι τα εδάφη της Ουγγαρίας και της Τρανσυλβανίας περνούν υπό τον έλεγχο των Αυστριακών, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για την οικονομική ανάπτυξη αλλά και για την γεωπολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας³².

Η Συνθήκη του Κάρλοβατς τροποποιήθηκε αργότερα από την Συνθήκη του Ποζάρεβατς (1718), όπου καθορίστηκε το θεσμικό πλαίσιο της εμπορικής δραστηριότητας μεταξύ Οθωμανών και Αψβούργων. Αυτό αφορούσε την θεσμοθέτηση του ελεύθερου εμπορίου μεταξύ των υπηκόων των δύο αυτοκρατοριών. Ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισαν σε αυτό οι αναφερόμενες διομολογήσεις, οι οποίες επέτρεπαν αμοιβαία στους υπηκόους των δύο αυτοκρατοριών να ναυσιπλοούν ελεύθερα, καθώς και να ασκούν ελεύθερα το εμπόριο, τόσο στην ξηρά όσο και στην θάλασσα³³.

Λίγο αργότερα ακολούθησε η συνθήκη εμπορίου και ναυσιπλοΐας, με την οποία καθορίστηκαν οι λεπτομέρειες διεξαγωγής των συναλλαγών. Η σημαντικότερη αλλαγή που συντελέστηκε ήταν η θεσμοθέτηση του προνομιακού δασμού του 3% επί των εισαγόμενων και εξαγόμενων ειδών, η οποία έδωσε σημαντική ώθηση στην άνθηση του εμπορίου. Σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι επιτρέπεται στους Οθωμανούς υπηκόους να ασχολούνται με

³¹ Apostolos Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Institute for Balkan studies, Thessaloniki 1973, σελ. 280.

³² *A general collection of treatys of peace and commerce, manifestos, declarations of war, and other publick papers, from the end of the reign of Queen Anne to the year 1731*, vol. IV, London 1732, σσ. 290-308.

³³ Ο.π. σσ. 401-428. Για μία διεξοδική ανάλυση της συνθήκης του Ποζάρεβατς βλ. Charles Ingraio, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, *The peace of Passarowitz, 1718*, Purdue University Press, West Lafayette 2011.

το χονδρικό εμπόριο εντός της επικράτειας των Αψβούργων, καθώς και να πουλούν εμπορεύματα προερχόμενα από οθωμανικά εδάφη. Παράλληλα, τους δόθηκε η άδεια να ασχολούνται και με το λιανικό εμπόριο, αλλά μόνο κατά την διάρκεια των εμποροπανηγύρεων»³⁴.

Τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο οι Έλληνες καθώς, όντας Οθωμανοί υπήκοοι, ήταν αυτοί που είχαν στα χέρια τους τον κύριο όγκο των συναλλαγών μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η συνθήκη του Ποζάρεβατς ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τον ελληνικό πληθυσμό. Η κατάκτηση από τους Αυστριακούς νέων περιοχών στη Σερβία, με σημαντικότερη αυτή του Βελιγραδίου, διευκόλυνε την οικονομική δραστηριότητά τους με την ευχερέστερη διακίνηση των εμπορικών προϊόντων, όπως επίσης και των αποδημιών προς την βαλκανική χερσόνησο και κεντρική Ευρώπη. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα οφέλη από την δραστηριότητα των Ελλήνων υπήρξαν αμφίδρομα καθώς, μέσω του εμπορίου, συνέβαλαν σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της αυτοκρατορίας. Έτσι, μόνο ως τυχαία δεν θα μπορούν να χαρακτηριστούν τα προνόμια που κατά περιόδους έδινε η Αψβουργική Μοναρχία³⁵.

Η συνθήκη του Ποζάρεβατς τροποποιήθηκε με την σειρά της από την Συνθήκη του Βελιγραδίου το 1739, όπου επιπλέον δόθηκε το δικαίωμα στους Έλληνες να αποκτήσουν την αυστριακή υπηκοότητα και να μπορούν πλέον να εμπορεύονται ελεύθερα στις περιοχές που βρίσκονταν υπό Οθωμανική κυριαρχία. Επίσης, επικυρώθηκε η σύμβαση που διέπει τη ναυσιπλοΐα στους

³⁴ Τα άρθρα της συνθήκη εμπορίου και ναυσιπλοΐας παρουσιάζονται στο έργο: *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman: traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès verbaux, firmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie*, Tome 1, 1300-1789, F. Pichon, Paris 1897, σσ. 220-227. Για την επίδραση τους στην οικονομική δραστηριότητα της περιοχής του Βελιγραδίου βλ. Slavko Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoleća*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, knjiga 433, Beograd 1969, σσ. 13-14.

³⁵ Για μία ευρύτερη θεώρηση των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν αυτή την περίοδο και των διεργασιών που συντελέστηκαν, βλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, Δημήτριος Π. Δρακούλης, Γεώργιος Π. Τσότσος, *Μακεδόνες της διασποράς στους οικισμούς της Βόρειας Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης (17^{ος} – 19^{ος} αιώνες): Μια ιστορικο-γεωγραφική διερεύνηση*, Οι Μακεδόνες στη Διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας, Επιμέλεια Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 19.

ποταμούς Δούναβη και Σαύο και οι δύο πλευρές δεσμεύτηκαν να εγγυηθούν την ελευθερία του εμπορίου³⁶.

Με την συνθήκη αυτή, τα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών επανήλθαν στην γραμμή που καθόριζαν οι παραπάνω ποταμοί, δηλαδή, αυτή που είχε καθοριστεί από την συνθήκη του Κάρλοβατς. Εφεξής, τα γεωγραφικά όρια για διακόσια περίπου χρόνια σταθεροποιήθηκαν και καθόρισαν αποφασιστικά το κατάλληλο κλίμα για μία νέα ώθηση της εμπορικής δραστηριότητας και την δημιουργία ανθηρών ελληνικών κοινοτήτων, οι οποίες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο, όχι μόνο στην οικονομική, αλλά και στην κοινωνικοπολιτική, εκπαιδευτική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιοχής.

Αξιοσημείωτη ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής έδωσαν τα προνόμια που παραχώρησε η αυτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία στους ορθόδοξους κατοίκους της επαρχίας του νοτιοανατολικού Σρεμ. Την 1η Σεπτεμβρίου 1768, κατόπιν εισήγησης του στρατάρχη Wolfersdorfer, η Μαρία Θηρεσία υπέγραψε την «*Χάρτα Προνομίων*» προς τους ορθόδοξους τεχνίτες των πόλεων Πετροβαραντίν, Σεμλίνου, Κάρλοβτσι, Μιτροβίτσα και των υπολοίπων περιοχών της συνοριακής επαρχίας. Η Χάρτα αποτελείται από 20 άρθρα και ρύθμιζε όλα τα ζητήματα που σχετίζονταν με αυτήν την επαγγελματική ομάδα. Το πιο σημαντικό είναι το άρθρο 2, το οποίο εγγυάται στους ορθόδοξους τεχνίτες το δικαίωμα να σχηματίζουν δικές τους ξεχωριστές συντεχνίες. Ως έδρα όλων των συντεχνιών της επαρχίας ορίστηκε το Πετροβαραντίν. Τον Νοέμβριο του 1770, η Γενική Διοίκηση του Πετροβαραντίν επιβεβαίωσε την ρύθμιση, με την οποία στο Σεμλίνο σχηματίστηκαν δώδεκα συντεχνίες. Η οργάνωση των συντεχνιών που όριζε η Χάρτα Προνομίων διήρκεσε σχεδόν έναν αιώνα, μέχρι το 1869, όταν πλέον άρχισαν να δημιουργούνται ελεύθερες ενώσεις - συνεταιρισμοί βιοτεχνών³⁷.

Στο προνομιακό αυτό σημείο συναντιόνταν οι εμπορικοί δρόμοι (χερσαίοι και υδάτινοι), μεταξύ ανατολής και δύσης, από όπου διεξάγονταν το διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και με την ίδρυση

³⁶ Theodor Tupetz, *Der Türkenfeldzug von 1739 und der Friede zu Belgrad*, Historische Zeitschrift, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, 40, H. 1, 1–51, 1878.

³⁷ MGB, 1769, Invent. br. ZI 3825.

του κράτους της Σερβίας, παράλληλα, το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της χώρας. Σε έναν τόπο ο οποίος, αν και χωρισμένος, ουσιαστικά όμως ενοποιημένος ως μία ενιαία οικονομική ζώνη, η οποία υπήρξε διαχρονικά εξαιρετικά σημαντική και ανεπτυγμένη.

Οι μετακινήσεις των αποδήμων γίνονταν με τα γνωστά караβάνια που είχαν για αγωγιάτες τους ονομαζόμενους κυρατζήδες, οι οποίοι μετέφεραν εμπορεύματα στις ευρωπαϊκές αγορές και έφερναν αντίστοιχα πίσω τα ευρωπαϊκά προϊόντα. Όσοι ήταν παντρεμένοι, αφού κατόρθωναν να αποκατασταθούν επαγγελματικά και να δημιουργήσουν κάποια περιουσία, έφερναν τις οικογένειές τους. Πολλές φορές ξεκινούσαν με όλη τους την οικογένεια, ύστερα από κάποια καταστροφή ή για να γλυτώσουν τα δεινά του πολέμου. Υπήρχαν και περιπτώσεις όπου ταξίδευαν με συνοδεία μόνο γυναικόπαιδα, με σκοπό να συναντήσουν την υπόλοιπη οικογένεια³⁸.

Τα караβάνια ξεκινούσαν από την βόρεια Ελλάδα για να κατευθυνθούν προς την βόρεια βαλκανική και την κεντρική Ευρώπη. Για κάποια караβάνια διαθέτουμε κάποιες πληροφορίες, όπως π.χ. για το караβάνι του Ζήση από τις Σέρρες που αποτελείται από δέκα ιδιόκτητα άλογα και του Δημήτρη από την Θεσσαλονίκη από έντεκα καμήλες³⁹. Επίσης, γνωρίζουμε ότι στην Κλεισούρα υπήρχε караβάνι, το οποίο αποτελείτο από πέντε- έξι αγωγιάτες μαζί και διέθετε από 25 έως 30 ζώα, άλογα και μουλάρια⁴⁰. Η φυσική διαμόρφωση του εδάφους έπαιζε, όπως ήταν φυσικό, καθοριστικό ρόλο στην διαδρομή την οποία ακολουθούσαν.

Σε ότι αφορά την περιοχή του Βελιγραδίου είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με ακρίβεια τις διαδρομές που κατέληγαν σε αυτό από τον νότο άλλα και από τον βορρά. Το 1833, με το υπ' αριθμ. 4009 διάταγμα, ο πρίγκιπας Μίλος έδωσε εντολή στους Dimitrije Tirolac και Εμμανουήλ

³⁸ Vacalopoulos, *History of Macedonia*, σσ. 379-385.

³⁹ Branislav Đ. Nušić, *Sabrana dela, XXII, Tašula, pripovetka. Iz poluprošlosti, crtice*, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A.D., Beograd 1935, σελ. 99.

⁴⁰ Μιχαήλ Κ. Παπαμιχαήλ, *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας, ακμή, πολιτισμός, αγώνες, θυσίες, ιστορία, ηθογραφία, λαογραφία (η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι του 1913)*, [χ.ε.], Αθήνα 1972, σελ. 88.

Σολλάρο⁴¹ να κάνουν έρευνα για την εμπορική δραστηριότητα στο Βελιγράδι και την Σερβία και στη συνέχεια να συντάξουν μία έκθεση και να του την παραδώσουν. Στις 14 Δεκεμβρίου 1833, οι Τιγολας και Σολλάρος συνέταξαν την επίσημη και μακροσκελή έκθεση με τίτλο: «Περί του εμπορίου του Βελιγραδίου και της Σερβίας με το εξωτερικό» και την παρέδωσαν στον πρίγκιπα Μίλος⁴². Η έκθεση αποτελεί τεράστια πηγή πλούτου πληροφοριών για τον ερευνητή, καθώς καταγράφει όλες τις πτυχές της εμπορικής δραστηριότητας της χώρας, αξιοποιώντας όλα τα κρατικά έγγραφα που σχετίζονται με αυτήν.

Πιο συγκεκριμένα, η έκθεση αποτελείται από 15 κεφάλαια όπου, μεταξύ άλλων εξετάζονται, ποια εμπορεύματα εισάγει και εξάγει το Βελιγράδι και γενικότερα η Σερβία με τις αυστριακές χώρες και τα οθωμανικά εδάφη, ποιο το κόστος των εμπορευμάτων, ποιοι δρόμοι χρησιμοποιούνταν για να φτάσουν τα εμπορεύματα στο Βελιγράδι και από τις δύο πλευρές. Επίσης, παρέχει πληροφορίες για τα τελωνεία, τις σκάλες, τους εμπορικούς σταθμούς που υπάρχουν στις διαδρομές, τα ταχυδρομεία, τα δικαστήρια κ.ά. Πρόκειται, όπως αναφέρθηκε, για μία πληρέστατη και απόλυτα αξιόπιστη έκθεση. Για τις ανάγκες τις παρούσας έρευνας θα εξεταστεί το υλικό που σχετίζεται με αυτήν.

Οι διαδρομές που κατέληγαν στο Βελιγράδι, προερχόμενες από τα οθωμανικά εδάφη, είναι οι εξής⁴³: α) Κωνσταντινούπολη – Αδριανούπολη – Φιλιππούπολη – Σόφια – Νις – Βελιγράδι. Πρόκειται για τον κύριο χερσαίο εμπορικό δρόμο, γνωστό ως «*Carigradski drum*» (Αυτοκρατορική οδός)⁴⁴, β) Από Θεσσαλονίκη και Σέρρες μέσω Νις στο Βελιγράδι. Ο δρόμος από τις Σέρρες εισερχόταν στη σημερινή Βουλγαρία και στη συνέχεια συναντούσε τον

⁴¹ Γεννήθηκε το 1780 στο Σεμλίνο, όπου μετανάστευσε ο πατέρας του από τους Πύργους Εορδαίας προς αναζήτηση καλύτερης τύχης. Αρχικά ασχολήθηκε με το εμπόριο και το 1807 πέρασε στο Βελιγράδι, όπου μεταξύ άλλων διετέλεσε δάσκαλος της ελληνικής γλώσσας. Το 1843 έκανε αίτηση στο υπουργείο παιδείας για την λειτουργία εμπορικής σχολής στο Βελιγράδι. Το αίτημά του εγκρίθηκε και έτσι ξεκίνησε η λειτουργία της πρώτης εμπορικής σχολής στην ιστορία της Σερβίας. Απεβίωσε το 1852 στο Βελιγράδι. Βλ. σελ. 102.

⁴² «*O trgovini Beograda i Srbije sa inostranstvom*», AS, KK, XL, 135.

⁴³ Ο.π., κεφ. 1.

⁴⁴ Σχετικά με τον *Carigradski drum* βλ. αναλυτικά Mališa B. Stanojević, *Kulturološka slika Carigradskog drumu u XIX veku u putopisima stranaca*, Mitološki zbornik, 33 (2014), σσ. 513-528.

Carigradski drum, γ) Από Θεσσαλία και Ήπειρο διά μέσου Μοναστηρίου – Βράνια – Νις – Βελιγράδι, δ) Από την Βοσνία διά μέσου του ποταμού Σαύου και από ξηράς διά μέσου των πόλεων Ζβόρνικ και Λόζνιτσα⁴⁵. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι κατά μήκος των δρόμων υπήρχαν τα γνωστά χάνια, όπου διανυκτέρευαν τα καραβάνια των αποδήμων και των οποίων ιδιοκτήτες ήταν ως επί των πλείστον Έλληνες⁴⁶.

Εκτός από τις παραπάνω διαδρομές καταγράφεται και ο κύριος υδάτινος δρόμος που ήταν ο Δούναβης, ο οποίος συνέδεε το Βελιγράδι με την κεντρική και δυτική Ευρώπη από την μια πλευρά, με την Μαύρη Θάλασσα από την άλλη πλευρά και, μέσω αυτής, με την Μεσόγειο Θάλασσα⁴⁷. Ιδιαίτερα από τον 18^ο αιώνα άρχισε να αναπτύσσεται το δίκτυο ναυσιπλοΐας, το οποίο αναζωογόνησε την εμπορική και ακτοπλοϊκή δραστηριότητα με την σημαντική αύξηση του διαμετακομιστικού εμπορίου. Τα φορτία με τα εμπορεύματα κατέφθαναν στο Βελιγράδι και το Σεμλίνο, όπου είχε ήδη δημιουργηθεί συγκοινωνιακός κόμβος, και μέσω των ρών του Δούναβη και του Σαύου, διοχετεύονταν προς όλες τις κατευθύνσεις⁴⁸. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι στην αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας δια μέσου του Δούναβη, έπαιξε

⁴⁵ Για τους εμπορικούς δρόμους πρβλ. Vacalopoulos, *History of Macedonia*, σσ. 379-385. Arno Mehlh, *Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία*, στο «Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (15^ο - 19^ο αιώνες)», επιμέλεια Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σσ. 367-407.

⁴⁶ Γεώργιος Θ. Λυριτζής, *Αι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί Τουρκοκρατίας*, Κοζάνη 1952, σσ. 18-20.

⁴⁷ *O trgovini*, κεφ. 9.

⁴⁸ Για την διεξαγωγή των εμπορικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου, διαμέσου του ποταμού Δούναβη, για την χρονική περίοδο που καλύπτει η παρούσα διδακτορική διατριβή, βλ. αναλυτικά, Γεώργιος Κλοκίδης, *Η θέση του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου στο παραδουνάβιο δίκτυο ναυσιπλοΐας*, στο «Πόλεις – λιμάνια και θαλάσσιοι δρόμοι στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα (18^ο - 21^ο αιώνες)», Αθήνα 22 - 24/11/2018, επιμέλεια Ελένη Γ. Γαβρά, Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2020, σσ. 537-550. Για τη σερβική εμπορική δραστηριότητα την ίδια περίοδο, βλ. αναλυτικά, Vladimir Rožeg, *Vekovi srpskog pomorstva i rečnog brodarstva*, Loma d.o.o., Beograd 2008, σσ. 121-234. Για μία γενικότερη προσέγγιση του ρόλου του Δούναβη στην ιστορική διαμόρφωση και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Heřing, *Δούναβης: Ποτάμι πολέμων και ειρήνης - γέφυρα ψυχών και ειδών (18^ο - μέσα 19^{ου} αι.)*, στο «“Σκευός εις Τιμήν”, Αφιερωματικός τόμος επί τη συμπληρώσει 25ετίας από της εις Επίσκοπον χειροτονίας και 20ετίας από της ενθρονίσεως του Μητροπολίτου Αυστρίας και Εξάρχου Ουγγαρίας και Μεσευρώπης, κ. Μιχαήλ», εκδοτική επιμέλεια Γεώργιος Τσιγάρας, Αθήνα 2011, σσ. 405-419.

ρόλο το γεγονός ότι οι χερσαίοι δρόμοι λόγω των μακραίωνων πολεμικών αναμετρήσεων είχαν υποστεί ζημιές και δυσκόλευαν την διακίνηση των προϊόντων⁴⁹.

Τα κυριότερα εμπορεύματα που καταγράφονται στην έκθεση ότι διακινούνταν προς τις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης ήταν τα εξής: μάλλινα, μεταξωτά και βαμβακερά προϊόντα κάθε είδους, σάλια, υφάσματα, κατεργασμένο και ακατέργαστο βαμβάκι⁵⁰, ακατέργαστο μετάξι, μαλλί, κυρίως προβάτου και κατσικιού, ακατέργαστα δέρματα σε μεγάλες ποσότητες, κορδόνια, κλωστές, θαλασσινά προϊόντα και παστά ψάρια, λίπος, λάδι, ελιές, εξαιρετικό μέλι, αποξηραμένα φρούτα, λευκά και κόκκινα κρεμμύδια, αποικιακά προϊόντα, κερί, κουκουνάρια σε μεγάλες ποσότητες, ασβέστης, κάρβουνα, ζώα, ιδιαίτερα γουρούνια και κερασφόρα ζώα⁵¹.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση, από τις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης προς στις βαλκανικές αγορές και την ανατολή, στην έκθεση καταγράφονται τα ακόλουθα εμπορεύματα: Όλα τα είδη των αποικιακών προϊόντων, αλεύρι, βαμβακερά, μεταξωτά, λινά και μάλλινα χειροποίητα ρούχα, αλλά και κάθε είδος χειροποίητων εμπορευμάτων, μαλλί, υφάσματα, κατά κύριο λόγο ακατέργαστα, μουσαμάδες, σχοινιά, κορδόνια, σανίδες σε όλα τα είδη και μεγέθη, πορσελάνες και μεγάλες ποσότητες από γυαλί, είδη τέχνης και προϊόντα αγγειοπλαστικής, χαλκός, σίδερα, σιδηρικά προϊόντα και σφυρήλατα αντικείμενα⁵².

Στην έκθεση αναφέρεται ότι το εμπορικό προξενείο του Βελιγραδίου από την διακίνηση των εμπορευμάτων είχε ετήσια έσοδα, τα οποία κυμαίνονται από 60.000 έως 70.000 γρόσια⁵³. Επίσης, επισημαίνεται ότι γενικά τα χειροποίητα εμπορεύματα που εισέρχονται στο Βελιγράδι,

⁴⁹ Rožeg, *Vekovi*, σελ. 146.

⁵⁰ Μεγάλες ποσότητες ακατέργαστου και κατεργασμένου βαμβακιού, το οποίο βάφονταν κόκκινο σε πόλεις της Μακεδονίας και κυρίως στην θεσσαλική κωμοπόλη Αμπελάκια διοχετεύονταν από φορείς του γερμανικού εμπορίου στην Ευρώπη. Βλ. Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του βορείου ελληνισμού – Μακεδονία*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 105.

⁵¹ *O trgovini*, κεφ. 2, 5.

⁵² *Ο.π.*, κεφ. 3, 4.

⁵³ *Ο.π.*, κεφ. 14.

προωθούνται και διανέμονται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους στα κύρια εμπορικά κέντρα, όπου κάθε χρόνο γίνονται μεγάλες εμποροπανηγύρεις. Αυτά είναι, σύμφωνα με τη σειρά που καταγράφονται στην έκθεση, τα εξής: Νευροκόπι, Σέρρες, Πρίστινα, Πρίλεπ (Πρίλαπος ή Περλεπές), Λούκα, Πετρίτσι και Ουζόντζοβα⁵⁴.

Οι περιοχές από τις οποίες έλκουν την καταγωγή οι Έλληνες πάροικοι της περιοχής του Βελιγραδίου είναι κυρίως η Μακεδονία και στη συνέχεια η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Θράκη. Αρκετοί προέρχονται από την Μικρά Ασία και κάποιοι από τον Πόντο και την Κύπρο. Ελάχιστοι μεταναστεύουν στην περιοχή από τα νησιά και την νότια Ελλάδα. Οι πόλεις και τα χωριά, από όπου προέρχεται μεγάλος αριθμός παροίκων είναι: Κλεισούρα, Βλάστη, Σιάτιστα, Πύργοι, Μοσχόπολη, Αργυρόκαστρο, Κορυτσά, Υπισχία (Σίπισχα), Σκόδρα, Οχρίδα, Δρόπολη, Μελένικο, Τζουμαγιά, Φιλιππούπολη, Αδριανούπολη, Αλιστράτη, Νευροκόπι, Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Μέτσοβο, Ζαγοροχώρια, Φούρκα, Καστοριά, Βογατσικό, Κοζάνη, Επτάλοφος, Βελβέντο, Εράτυρα, Βέροια, Νάουσα, Αμπελάκια, Τσαρίτσανη, Λάρισα, Τύρναβος, Βελέσνικο, Άγραφα, κ.α. Μεγάλος αριθμός αποδήμων έλκει την καταγωγή του από την περιοχή της Πελαγονίας και ιδιαίτερα από τα σημαντικά κέντρα όπως το Μοναστήρι, Κρούσοβο, Μαύροβο, Μεγάροβο, Μηλόβιστα, Γκόπεσι, Τύρνοβο, Ρέσνα⁵⁵.

⁵⁴ Ο.π., κεφ. 1.

⁵⁵ Πληροφορίες για τους τόπους καταγωγής των Ελλήνων του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου αντλούνται από το ιστορικό αρχείο Βελιγραδίου, όπου σε διάφορα έγγραφα αναφέρονται οι τόποι καταγωγής των παροίκων. Επίσης, στις εκδόσεις του ίδιου αρχείου, όπου συγκεντρώνεται πρωτογενές υλικό: α) *Građa za istoriju Beograda 1717-1739, I*, β) *Beograd i Srbija u dokumentima arhive Zemunskog magistrata od 1739 do 1804 god.*, knjiga I, 1739-1788, γ) *Građa iz zemunskih arhiva za istoriju prvog srpskog ustanka, knj. I, II, III*, δ) *Beogradski sud 1819 -1839*, καθώς επίσης και στην έκδοση του μουσείου της πόλης Βελιγραδίου: *Upravna varoši Beograda 1820-1912*. Το υλικό συμπληρώνει το βιβλίο του Dušan Ρορονιέ, *O Cincarima*, όπου στις σελίδες 50-52 του πρώτου μέρους και σε ολόκληρο το δεύτερο μέρος αναφέρεται στους τόπους καταγωγής των Ελλήνων. Ιδιαίτερα για τους Έλληνες του Σεμλίνου, πληροφορίες μας παρέχει το βιβλίο που φυλάσσεται στον Ιερό Ναό Γεννήσεως της Θεοτόκου του Σεμλίνου με τίτλο: *Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων (κεκοιμημένων) των συντρεξάντων εις το Φούντος του της των εν Ζέμωνι Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων Αδελφότητος Ελληνικού Σχολείου*. Το βιβλίο αποτελείται από 34 μη αριθμημένες σελίδες, όπου αναγράφονται οι τόποι καταγωγής τους. Πρωτόλεια πηγή αποτελούν τα έργα λογίων που έζησαν και έδρασαν στην περιοχή, στους καταλόγους

1.3. Το πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας

1.3.1. Βελιγράδι

Για την ρύθμιση και την ομαλή διεξαγωγή της εμπορικής δραστηριότητας στο Βελιγράδι υπήρχε ο θεσμός του εμπορικού προξένου, ο οποίος ήταν η ανώτερη διοικητική εμπορική αρχή. Ασκούσε τον έλεγχο σε όλες τις εμπορικές συναλλαγές καθώς και στα εμπορεύματα που περνούσαν από το τελωνείο του Βελιγραδίου. Οι εμπορικοί πρόξενοι μέχρι το καλοκαίρι του 1817 διορίζονταν από τον εκάστοτε πασά του Βελιγραδίου. Μετά την δεύτερη και οριστική απελευθέρωση του Βελιγραδίου και την δημιουργία του αυτόνομου σερβικού πριγκιπάτου ο σουλτάνος, κατόπιν διαπραγματεύσεων, παραχώρησε το προνόμιο αυτό στον πρίγκιπα Μίλος Ομπρένοβιτς⁵⁶.

Το εμπορικό προξενείο λειτούργησε μέχρι την 6^η Ιουνίου 1839, οπότε και καταργήθηκε ο θεσμός. Αφορμή στάθηκε η οξυμένη κατάσταση που υπήρχε στο Βελιγράδι, λόγω εσωτερικών πολιτικών αναταραχών, κάτι που οδήγησε στην παραίτηση του πρίγκιπα Μίλος υπέρ του πρωτότοκου γιου του Μίλαν⁵⁷. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι πρόξενοι, πέρα από τα εμπορικά τους καθήκοντα, τους είχαν δοθεί πολιτικά και διπλωματικά καθήκοντα. Κατά κανόνα οι πρόξενοι προέρχονταν από τις τάξεις των πλούσιων εμπόρων. Όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι και στις δύο περιόδους, οι πρόξενοι σχεδόν στο σύνολο τους ήταν Έλληνες.

Για την πρώτη και μεγαλύτερη περίοδο, δηλαδή, όταν τον εμπορικό πρόξενο τον διόριζε ο πασάς του Βελιγραδίου, οι πληροφορίες αντλούνται

συνδρομητών των οποίων καταγράφονται ονόματα με τους τόπους καταγωγής τους. Ειδικότερα για τον ελληνισμό της Πελαγονίας βλ. Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου, *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεοτέρας Ελλάδος (διάλεξις)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1959. Βλ. επίσης, Χρίστος Ζαφείρης, *Βαλκάνιοςπραματευτής, Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*, Εξάντας, Αθήνα 1998.

⁵⁶ Mihailo Gavrilović, *Miloš Obrenović, knj. II (1821 - 1826)*, Nova štamparija "Davidović, Beograd 1909, σσ. 411-413, όπου τα σχετικά έγγραφα.

⁵⁷ Ο.π., σσ. 417-418. Mihailo Gavrilović, *Ičkon mir, od Stojana Novakovića (kraj)*, SKG, knj. IX, sv. 7, 1903, σελ. 542. Ο Μίλαν Ομπρένοβιτς ανέλαβε καθήκοντα την 13^η Ιουνίου 1839.

σχεδόν αποκλειστικά από το αρχείο του Σεμλίνου (Zemunski Magistrat)⁵⁸. Έτσι, σύμφωνα με έγγραφο που χρονολογείται από το 1758, ο Κωνσταντίνος Τσίκουνας ή Τσικούνας αναφέρεται ως εμπορικός πρόξενος⁵⁹. Το ίδιο έγγραφο αναφέρει επίσης ως πρόξενο τον Λιώτα⁶⁰. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ή ο Τσίκουνας με τον Λιώτα κατείχαν την θέση από κοινού ή αυτήν την χρονιά διαδέχθηκε ο ένας τον άλλον. Η επόμενη μαρτυρία προέρχεται από έγγραφο του 1767, όπου ως πρόξενος αναφέρεται ο Κωνσταντίνος Παναγιώτου⁶¹, ενώ το 1769 στην ίδια θέση βρίσκουμε τον Θεοδώρου⁶².

Στην συνέχεια, πληροφορούμαστε ότι στις 4 Φεβρουαρίου 1771 απεβίωσε ο εμπορικός πρόξενος του Βελιγραδίου Κωνσταντίνος Χατζηθωμάς⁶³, τον οποίο πιθανότατα διαδέχθηκε ο αδελφός του Λάσκαρης Χατζηθωμάς, καθώς σε έγγραφο του 1774 αναφέρεται και ο ίδιος ως πρόξενος⁶⁴. Από έγγραφο με ημερομηνία 1 Ιανουαρίου 1787, μαθαίνουμε ότι πρόξενος εκείνη την περίοδο ήταν ο Αναστασίου⁶⁵. Ο φημισμένος έμπορος και διπλωμάτης Πέτρος Ίτσκος, εκτός από πρώτος δήμαρχος Βελιγραδίου, νωρίτερα διετέλεσε εμπορικός πρόξενος κατά τα έτη 1793 -1796, 1799 - 1801⁶⁶, ενώ το 1806 όταν στάλθηκε από τον Καραγιώργη Πέτροβιτς στην Κωνσταντινούπολη για διαπραγματεύσεις με την Πύλη, κατείχε την θέση του προξένου⁶⁷. Στο ενδιάμεσο, το 1804, πληροφορούμαστε ότι πρόξενος ήταν ο Ναούμ Τσίνοβς⁶⁸. Ο αδελφός του Πέτρου Ίτσκου, Ναούμ, ο «*čiveni Grk*» όπως τον χαρακτήριζαν οι σερβικές αρχές⁶⁹, αναφέρεται ότι πριν την κατάρρευση

⁵⁸ Οι Αυστριακοί διέθεταν ένα άριστα οργανωμένο διοικητικό σύστημα όπου, εκτός των άλλων, οποιαδήποτε επικοινωνία με το Δημαρχείο καταγράφονταν και αρχειοθετούνταν. Αυτός είναι και ο λόγος που το αρχείο του αποτελεί βασική πηγή πληροφοριών, όχι μόνο για το Σεμλίνο αλλά και για το Βελιγράδι, σε ότι αυτό το αφορούσε.

⁵⁹ IAB, ZM, 1758, 1, 30.

⁶⁰ Ο.π.

⁶¹ IAB, ZM, 1767, 2, 49.

⁶² IAB, ZM, 1775, 2, 39 (J).

⁶³ IAB, ZM, 1771, 2, 31.

⁶⁴ IAB, ZM, 1774, 2, 45.

⁶⁵ IAB, ZM, 1787, 1, 24 (D).

⁶⁶ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 575.

⁶⁷ *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, I*, σσ. 305-306.

⁶⁸ IAB, ZM, 1804, Π 716 (B).

⁶⁹ *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, II*, σελ. 516 (Ο φημισμένος Έλληνας).

της πρώτης σερβικής επανάστασης, κατά την διάρκεια του 1812-1813, κατείχε την θέση αυτή⁷⁰, όπως και λίγα χρόνια αργότερα⁷¹.

Κατά την δεύτερη περίοδο, οι πρώτοι πρόξενοι που τοποθετήθηκαν από τον πρίγκιπα Μίλος στο νεοσυσταθέν πριγκιπάτο, ήταν οι στενοί του συνεργάτες και πανίσχυροι έμποροι και σπεδιδόροι Ναούμ Ίτσκος και Νικόλαος Μπερζάκας, οι οποίοι κατέλαβαν την θέση από κοινού. Μάλιστα, διεκπεραίωναν τις εργασίες ανά μία ημέρα εναλλάξ. Από τον επόμενο χρόνο, λόγω της αναχώρησης του Μπερζάκα από το Βελιγράδι, ο Ίτσκος κατείχε την θέση μόνος του, μέχρι τις 30 Νοεμβρίου 1820, όταν τον αντικατέστησε ο Μπερζάκας που είχε επιστρέψει στο Βελιγράδι⁷². Η θητεία του όμως ως εμπορικού προξένου συνέπεσε με τις πιο δύσκολες στιγμές της ζωής του, καθώς λίγους μήνες αργότερα ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση. Ο Μπερζάκας, φοβούμενος ότι θα χάσει το κεφάλι του, ζήτησε από τον πρίγκιπα Μίλος να τον απαλλάξει από τα καθήκοντά του. Ο Μίλος όμως αρνήθηκε να τον αντικαταστήσει και τον διατήρησε στην θέση του εμπορικού προξένου, στην οποία παρέμεινε μέχρι τον Ιανουάριο του 1822⁷³.

Επόμενος εμπορικός πρόξενος τοποθετήθηκε ο Μάρκος Γεωργιέβιτς, ο οποίος διατήρησε την θέση μέχρι τον Φεβρουάριο του 1824⁷⁴. Τον διαδέχθηκε ο Σέρβος Aleksa Simić, ο οποίος τους πρώτους τέσσερις μήνες της θητείας του διεκπεραίωνε τις εργασίες μαζί με τον Ναούμ Ίτσκο και υπέγραφαν μαζί

⁷⁰ *Izvori za novu srpsku istoriju, I, Djelovodni protokol od 1812. Maja 21. do 1813. Augusta 5. Kara-đorđa Petrovića, vrhovnog vožda i gospodara naroda srbskog, Društvo srbske slovesnosti, U Beogradu, Pečatano u praviteljstvenoj knjigorečatnji 1848, σελ. 56, αριθμ. 920.*

⁷¹ Τα παραπάνω ονόματα της πρώτης περιόδου, εκτός από αυτά του Ναούμ Τσίνου και Ναούμ Ίτσκου, τα αναφέρει ο συνήθως ακριβής Ιωάννης Παπαδριανός, χωρίς να σημειώνει τις χρονολογίες. Αποδίδει όμως λάθος το όνομα του Λάσκαρη Χατζηθωμά, τον οποίο αναφέρει ως Θωμά Λάσκαρη, αγνοώντας ότι είναι αδελφός του Κωνσταντίνου Χατζηθωμά, όπως αναφέρεται στο έγγραφο. Βλ. Ιωάννης Α. Παπαδριανός: α) *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος -20ος αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 68-69, β) *Οι Έλληνες της Σερβίας : 18ος-20ος αι.*, εκδόσεις περιοδικού Ενδοχώρα, Αλεξανδρούπολη 2001, σελ. 43.

⁷² Gavrilović, *Miloš Obrenović, II*, σελ. 412.

⁷³ Ό.π. σελ. 413. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι παρά το γεγονός ότι ο Σουλτάνος παραχώρησε στην Σερβία καθεστώς μερικής αυτονομίας, στην χώρα παρέμεινε οθωμανικός στρατός ενώ στο Βελιγράδι υπήρχε ισχυρή στρατιωτική φρουρά.

⁷⁴ Mihailo Gavrilović, *Ičkov mir, od Stojana Novakovića (kraj)*, σελ. 542.

όλα τα έγγραφα και τις αναφορές προς τον πρίγκιπα Μίλος. Στην συνέχεια, αφού απέκτησε την απαιτούμενη εμπειρία, ανέλαβε μόνος του τα καθήκοντα⁷⁵. Τον Απρίλιο του 1830, ο Simić αντικαταστάθηκε από τον Παντελεήμονα Χατζή Στόιλο, τελευταίο εμπορικό πρόξενο, ο οποίος άσκησε τα καθήκοντά του μέχρι την 6^η Ιουνίου 1839⁷⁶. Έκτοτε την ρύθμιση της εμπορικής δραστηριότητας την ανέλαβε η κυβέρνηση, με το αντίστοιχο τμήμα του αρμόδιου υπουργείου, ενώ την ρύθμιση του εισαγωγικού, εξαγωγικού και του διαμετακομιστικού εμπορίου την ανέλαβε το τελωνείο, το γνωστό ως «*Dumrukana*», για το οποίο ήδη από το 1835 είχε κατασκευαστεί το καινούργιο κτήριο από τον Νικόλαο Ζίβκοβιτς⁷⁷.

Κάνοντας μία ανασκόπηση στον θεσμό του εμπορικού προξένου, καταλήγουμε σε χρήσιμα συμπεράσματα, τα οποία μπορούν να μας βοηθήσουν να έχουμε μία πιο σαφή εικόνα της εμπορικής δραστηριότητας στο Βελιγράδι, για σχεδόν το ήμισυ της υπό εξέταση χρονικής περιόδου. Σύμφωνα με τα στοιχεία, γνωρίζουμε συνολικά 14 ονόματα εμπορικών προξένων, από τα οποία 13 ανήκουν σε Έλληνες και ένα μόνο σε Σέρβο, που και αυτός εκπαιδεύτηκε από τον πολύπειρο Ναούμ Ίτσκο, χωρίς να υπάρχει στοιχείο για πρόξενο από άλλη εθνότητα.

Η κυριαρχία των Ελλήνων στον εμπορικό τομέα ήταν γνωστή. Από την προηγηθείσα ανάλυση όμως διαπιστώνεται από πού αντλούνταν αυτή η ισχύς, καθώς ο θεσμός του εμπορικού προξένου λειτουργούσε υποβοηθητικά στην οικονομική τους κυριαρχία. Βέβαια, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι και ο εκάστοτε Οθωμανός πασάς του Βελιγραδίου και αργότερα ο πρίγκιπας Μίλος, επέλεξαν Έλληνες για μία θέση κλειδί όπως ήταν αυτή του εμπορικού προξένου, καθώς στο πρόσωπο τους αναγνώριζαν όλες αυτές τις ικανότητες που πρέπει να διαθέτει κάποιος που θα κατέχει μία τόσο ευαίσθητη θέση.

⁷⁵ Nadežda Katanić, *Učešće braće Stojana i Alekse Simića u kulturnim pregnućima XIX veka*, Saopštenja, XIV (1982), σελ. 192.

⁷⁶ Βλ. υποσημ. 57.

⁷⁷ Βλ. σελ. 217.

1.3.2. Σεμλίνο

Από την πλευρά της Αυστροουγγαρίας, υπεύθυνα για την ρύθμιση της εμπορικής δραστηριότητας και την ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, ήταν τα υγειονομικά ιδρύματα που είχαν δημιουργηθεί κατά μήκος της συνοριακής ζώνης, από τα οποία το πιο σημαντικό ήταν αυτό του Σεμλίνου. Το κύριο αίτιο της δημιουργίας αυτών των ιδρυμάτων, ήταν η εμφάνιση στις αρχές του 18^{ου} αιώνα στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας της πανούκλας, η οποία επεκτάθηκε σε όλη την κεντρική Ευρώπη και ανάγκασε τον αυτοκράτορα Κάρολο ΣΤ΄ να λάβει τα προσήκοντα μέτρα⁷⁸.

Έτσι, το 1728 αποφάσισε την δημιουργία υγειονομικής ζώνης, με την ίδρυση μόνιμων υγειονομικών σταθμών, κατά μήκος της υφιστάμενης στρατιωτικής ζώνης που βρίσκονταν στα σύνορα, με σκοπό να εμποδίσει την επέκταση των επιδημιών στα εδάφη της χώρας. Οι σταθμοί αυτοί κατατάσσονταν σε δύο κατηγορίες: στους κύριους (*kontumaci*) και στους δευτερεύοντες (*rašteli*). Οι πρώτοι βρίσκονταν στα κεντρικά σημεία εισόδου, με την ίδρυση τους να ξεκινά το 1730, ενώ οι δεύτεροι έκαναν την εμφάνισή τους το 1768 και ήταν διάσπαρτοι σε μικρότερα περάσματα των συνόρων. Η έκτασή τους κυμαίνονταν από πενήντα έως και πεντακόσια ή και παραπάνω τμ.⁷⁹.

Από τους υγειονομικούς σταθμούς περνούσαν πρώτα για έλεγχο άνθρωποι, ζώα, εμπορεύματα, χρήματα, αλληλογραφία, εν' γένει οτιδήποτε εισέρχονταν στην χώρα και σε ξεχωριστούς χώρους περνούσαν καραντίνα, όπου εξετάζονταν από τον γιατρό με σκοπό να διαπιστωθεί ή όχι η ασθένεια. Όσοι από αυτούς είχαν συμπτώματα ασθένειας μεταφέρονταν στο νοσοκομείο του σταθμού για να αναρρώσει, το γνωστό ως «*lazaret*». Εάν κατά την διάρκεια της παραμονής του εκεί δεν ανάρρωνε, αλλά αντίθετα εμφανίζονταν

⁷⁸ Miodrag Dabižić, *Zemun, pregled prošlosti od postanka do 1918*, Sava Mihić, Zemun 1959, σελ. 24. Petar Marković, *Zemun od najstariji vremena pa do danas*, Most Art, Zemun 2004, σελ. 75.

⁷⁹ Erna Lesky, *Die Österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze*, Sonderabdruck aus Saeculum VIII, Heft 1, Wien 1954, σελ. 84.

σημάδια του «μιάσματος», τότε ο καθορισμένος χρόνος της καραντίνας ξεκινούσε πάλι από την αρχή⁸⁰.

Κάποιες φορές τα μέτρα αυτά ήταν τόσο αυστηρά, ώστε λόγω της υπερβολής σε αυτήν την διαδικασία, υπήρξε παράλυση στην ροή των αγαθών, ανθρώπων και χρημάτων. Από το 1730 έως και το 1740, κατά μήκος του ποταμού Σαύου ιδρύθηκαν πέντε κύριοι υγειονομικοί σταθμοί (kontumaci), με παλαιότερο και σημαντικότερο αυτόν του Σεμλίνου, ο οποίος βρισκόταν στο νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης⁸¹. Ο σταθμός του Σεμλίνου περιβάλλονταν με τοίχο κτισμένο από τούβλα και πέτρες, φράχτη, καθώς και μία μεγάλη τάφρο περίπου 6 μέτρα βάθος και 8 μέτρα πλάτος, η οποία ήταν πάντα γεμάτη με νερό⁸².

Οι σταθμοί αυτοί στην αρχική τους μορφή ήταν ξύλινα στρατόπεδα, στα οποία απολυμαίνονται τα αγαθά και πραγματοποιούνταν η απομόνωση των ατόμων που ήταν ύποπτα ότι είναι άρρωστα⁸³. Αργότερα δημιουργήθηκαν κανονικά κτήρια, τα οποία σχεδιάστηκαν και οργανώθηκαν καλύτερα, έτσι ώστε να υπάρχει μεγαλύτερος χώρος για την απομόνωση και τη στέγαση των επιβατών, καθώς και για την αποθήκευση των εμπορευμάτων. Σημαντικές πληροφορίες για τον υγειονομικό σταθμό του Σεμλίνου αντλούμε μέσα από το σχέδιο της πόλης, που συντάχθηκε στο πλαίσιο της εφαρμογής του πρώτου κτηματολογίου της, το οποίο χρονολογείται από το 1780 και σχεδιάστηκε από τους Theodor von Werthenpreis και Wencel von Wolgenmuth. Σύμφωνα με αυτό, ο συνολικός αριθμός των κτηρίων ανέρχεται σε πενήντα⁸⁴.

⁸⁰ Marković, *Zemun od najstariji vremena*, σσ. 75-77.

⁸¹ Οι υπόλοιποι σταθμοί ήταν οι εξής: Gradiška, Brod, Rača, Mitrovica, βλ. Antun Dorn - Renata Peroš, *Podaci o epidemijama u Hrvatskoj i Slavoniji prema zapisnicima Hrvatskog sabora*, Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci 1966-1967, σελ. 47. Πρβλ. Lazar Čelap, *Zemunski vojni komunitet (1717-1881)*, Naucno Delo, Beograd 1967, σελ. 50.

⁸² Tanasije Ž. Ilić, *Iz istorijske prošlosti Zemuna i Vojne granice*, separat, IAB, Beograd 1955, σελ. XIX. Miodrag A. Dabižić, *Prilog prošlosti Gradskog parka u Zemunu od sedamdesetih godina XIX veka do 1914 godine*, Nasleđe, XIV (2013), σελ. 147.

⁸³ Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I. Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1875, σελ. 406.

⁸⁴ Th. v. Werthenpreis - W. v. Wolgenmuth, *Oeconomische charte der Kaus, König, Befreiten Militär communitaet Semlin 1780*. Πρόκειται για ένα μοντέρνο σχέδιο, το οποίο συντάχθηκε

Την εξέλιξη του υγειονομικού σταθμού μπορούμε να την παρακολουθήσουμε αναλυτικά μέσα από το σχέδιο του Σεμλίνου, το οποίο συντάχθηκε περίπου το 1830 από τον Carl Berthold⁸⁵. Το σχέδιο μας παραδίδει μία πιστή εικόνα των κτηρίων του σταθμού, των ήδη υπαρχόντων που συμπεριλαμβάνονται στο σχέδιο του 1780, και αυτών που ανεγέρθηκαν αργότερα και μέχρι το 1830. Σύμφωνα με αυτό, ο συνολικός αριθμός των κτηρίων ανέρχεται πλέον σε εκατό, από τα οποία διακρίνονται ξεχωριστά τα κτήρια της καραντίνας, τα εμπορικά καταστήματα, τα διοικητικά και ιατρικά κτήρια⁸⁶.

Σε αυτό το σημείο μπορούμε να παρατηρήσουμε μία σημαντική αύξηση των κτηρίων του υγειονομικού σταθμού, τα οποία σε διάστημα πενήντα ετών διπλασιάζονται. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει φανερά ότι στο μεσοδιάστημα συντελέστηκε μία κατακόρυφη αύξηση των συναλλαγών μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, κάτι που ανάγκασε τις αυστριακές αρχές να αναγείρουν καινούργια κτήρια, για να ανταποκριθούν στις αυξανόμενες ανάγκες. Ένα από τα αίτια, το οποίο αξιόπιστα θα μπορούσε να υποστηριχθεί, είναι ότι λόγω των τραγικών γεγονότων που συντελέστηκαν αυτήν την περίοδο, οι ροές των Ελλήνων αποδήμων προς την περιοχή του Βελιγραδίου είχαν αυξηθεί σημαντικά, δίνοντας ταυτόχρονα ώθηση στην εμπορική και εν γένει οικονομική δραστηριότητα⁸⁷, αλλά και από το ίδιο το Βελιγράδι προς το Σεμλίνο⁸⁸.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η οργάνωση των υγειονομικών σταθμών δεν είναι αποτέλεσμα μιας μόνο διοικητικής πράξης. Αποτελείται από ένα

σύμφωνα με το γεωδαιτικό σύστημα και αποτελεί μία αξιόπιστη πηγή πληροφοριών, καθώς μεταφέρει ακριβή δεδομένα, σημαντικά για την έρευνα της εσωτερικής δομής του Σεμλίνου.

⁸⁵ Το σχέδιο του Berthold δεν είναι χρονολογημένο. Μπορεί όμως έμμεσα και με ασφάλεια να περιοριστεί το χρονικό περιθώριο της σύνταξης του, μέσα από ακριβή χρονολογημένα κτήρια, τα οποία συμπεριλαμβάνονται ή όχι στο σχέδιο. Βλ. αναλυτικά, Aleksandra M. Dabižić, *Značaj kartografskih izvora za proučavanje razvoja Zemuna, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*, XXVII (2014), σσ. 134-137, όπου εξετάζονται τα δεδομένα χρονολόγησης του σχεδίου. Για περιγραφή του σχεδίου βλ. αυτόθι σσ. 252-253.

⁸⁶ Το πρωτότυπο σχέδιο φυλάσσεται στο πολεμικό μουσείο της Βιέννης (Carl Berthold, *Plan der Stadt Semlin*, KAW, Inl. CVII-27).

⁸⁷ Βλ. σελ. 32.

⁸⁸ Βλ. σσ. 116-117.

σύνολο μέτρων, το οποίο διαχρονικά προσαρμόζεται και συμπληρώνεται με νέους κανονισμούς, διατάξεις με ποικιλία λεπτομερειών, ανάλογα με την περίπτωση. Όπως και η διάρκεια των προβλεπόμενων περιόδων καραντίνας είχε άμεση σχέση με την τρέχουσα κατάσταση⁸⁹. Έτσι, σύμφωνα με τους αρχικούς κανονισμούς περί απομόνωσης του 1730, όταν η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα οξυμένη, ο υποχρεωτικός περιορισμός των ταξιδιωτών και των εμπορευμάτων κατά την λεγόμενη «*επικίνδυνη περίοδο*» ήταν 52 ημέρες. Το 1734, η υγειονομική περίθαλψη στην στρατιωτική ζώνη αφαιρέθηκε από την δικαιοδοσία της πολιτικής διοίκησης και υπάχθηκε στην διοίκηση του Αυτοκρατορικού πολεμικού συμβουλίου της Βιέννης⁹⁰. Σε ότι αφορά το Σεμλίνο, η ευθύνη της λειτουργίας του υγειονομικού σταθμού πέρασε στα χέρια του τοπικού στρατιωτικού διοικητή.

Σύμφωνα με τον κύριο υγειονομικό κανονισμό της 2ας Ιανουαρίου 1770 για την οργανωμένη προστασία από σοβαρές μεταδοτικές ασθένειες, η καραντίνα διακρίνονταν σε τρία στάδια: α) Το λεγόμενο «*ήσυχο στάδιο*», όπου στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν υπήρχαν τέτοιου είδους ασθένειες, αλλά ούτε κάποιος είχε ακούσει για αυτές. Το πρώτο στάδιο της καραντίνας διαρκούσε 21 ημέρες, β) το λεγόμενο «*ύπλοπτο στάδιο*», όπου οι ασθένειες είχαν κάνει την εμφάνιση τους στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας. Αυτό το στάδιο διαρκούσε 28 ημέρες, γ) Το λεγόμενο «*επικίνδυνο στάδιο*», όταν οι ασθένειες είχαν φτάσει πλέον πολύ κοντά στα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών. Το τρίτο στάδιο της καραντίνας διαρκούσε 42 ημέρες⁹¹. Δεκαεπτά χρόνια αργότερα φαίνεται πως η κατάσταση είχε βελτιωθεί σημαντικά. Αυτό προκύπτει από την διαταγή που εξέδωσε στις 22 Ιουνίου 1787 η στρατιωτική διοίκηση του Σεμλίνου, σύμφωνα με την οποία ο καθορισμένος χρόνος της καραντίνας ορίζεται σε 10 ημέρες⁹².

⁸⁹ Marković , *Zemun od najstariji vremena*, σελ. 77. Dabižić, *Zemun, pregled prošlosti*, σελ. 24.

⁹⁰ Vladimir Utvić - Dušan Miškov, *Istorija zdravstvene kulture vojvođansko-slavonskog Podunavlja*, Zbornik radova - Simpozijum iz istorije zdravstvene kulture vojvođansko-slavonskog Podunavlja, Bačka Palanka, Bač, Ilok, 27. i 28. maja 1977, σελ. 28.

⁹¹ Josip Kljajić, *Vojnokrajški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. Stoljeću*, Povijesni prilozi, Vol. 22, No. 22 (2002), σελ. 138.

⁹² IAB, ZM, 1787, 2, 271.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι κανένας Οθωμανός υπήκοος δεν μπορούσε να παραμείνει στην πόλη χωρίς την άδεια του στρατιωτικού διοικητή και δεν μπορούσε να την εγκαταλείψει, χωρίς να του παραδώσει το απαραίτητο διαβατήριο. Αφού ο Οθωμανός υπήκοος είχε περάσει την προκαθορισμένη περίοδο καραντίνας στον σταθμό και έπαιρνε το προσωπικό πιστοποιητικό υγείας, στην συνέχεια έπρεπε να περάσει από ακρόαση στην στρατιωτική διοίκηση του Σεμλίνο, από όπου θα έπαιρνε το ταξιδιωτικό έγγραφο-διαβατήριο. Μόνο με αυτό θα μπορούσε να συνεχίσει το ταξίδι του⁹³.

Ένα τέτοιο διαβατήριο μας διασώζεται στο όνομα του Έλληνα εμπόρου Νικολάου Γεωργίου από την Κλεισούρα, κατοίκου Σεμλίνου και Οθωμανού υπηκόου. Το διαβατήριο χρονολογείται από το 1793 και υπογράφεται από τον στρατιωτικό διοικητή της πόλης Johann Paul von Mittesser. Ο λόγος έκδοσής του ήταν το ταξίδι που θα πραγματοποιούσε ο Γεωργίου μαζί με την οικογένεια του στην πόλη του Κραγκούγιεβατς⁹⁴.

Επίσης, μας διασώζονται δύο γράμματα που εστάλησαν το 1833 από την Κωνσταντινούπολη στην Βιέννη και πέρασαν από την καραντίνα του Σεμλίνου. Αποστολέας ήταν ο Fathala Gadban και παραλήπτης ο Σίμων Σίνας, γιος του Βαρόνου Γεωργίου Σίνα. Τα γράμματα φέρουν την υγειονομική σφραγίδα: «*Gerauchort von Contumaz Amt zu Semlin*». Το πρώτο από τα γράμματα στάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη στις 10 Απριλίου 1833 και έφτασε στην Βιέννη στις 27 Απριλίου. Το δεύτερο στάλθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου 1833 και έφτασε στις 26 Σεπτεμβρίου. Το πρώτο γράμμα έφτασε στο Σεμλίνο μετά από δώδεκα ημέρες, ενώ το δεύτερο έφτασε σε έντεκα ημέρες. Αντίστοιχα, η απόσταση από το Σεμλίνο μέχρι την Βιέννη καλύφθηκε και για τα δύο γράμματα μέσα σε πέντε ημέρες⁹⁵.

Για τα γράμματα και τα έγγραφα, οι αρχές του σταθμού ακολουθούσαν ιδιαίτερη διαδικασία υγειονομικού ελέγχου, για την οποία ήταν υπεύθυνοι

⁹³ Tanasije Ž. Ilić, *Sanitetski kordon Habsburške monarhije pored državne granice prema Osmanskoj carevini*, 700 godina medicine u Srba, SANU, Beograd 1971, σελ. 326.

⁹⁴ MGB, Invent. br. ZI 211.

⁹⁵ MGB, Invent. br. ZI 2014-2015.

εξειδικευμένοι υπάλληλοι⁹⁶. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ταχυδρόμοι, γνωστοί ως τατάρηδες, ακολουθούσαν τον κύριο χερσαίο εμπορικό δρόμο, γνωστό ως «*Carigradski drum*» (Αυτοκρατορική οδός). Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στην οδό υπήρχαν συνολικά δεκαεπτά ταχυδρομικοί σταθμοί και η διαδρομή από την Κωνσταντινούπολη μέχρι το Βελιγράδι καλύπτονταν συνήθως σε επτά έως δέκα ημέρες⁹⁷.

⁹⁶ Αρχικά η απολύμανση πραγματοποιούνταν με ξύδι, μέσα στο οποίο έβαζαν το γράμμα. Η μέθοδος αυτή εγκαταλείφθηκε γρήγορα, καθώς δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Έτσι, υιοθετήθηκε ένας πιο αποτελεσματικός τρόπος, όπου έβραζαν το ξύδι και τοποθετούσαν το ανοιγμένο γράμμα πάνω από αυτό, στον καπνό που είχε δημιουργηθεί, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Βλ. αναλυτικά, Risto Jeremić, *Medicinske Prilike u Zemunu 1750-1900*, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva, I, Štamparija Živka Madžarevića, Beograd 1937, σελ. 45.

⁹⁷ *Spomemica pedesetogodišnjice Beogradske trgovačke omladine, 1880-1930*, [χ. ε.], Beograd 1931, σελ. 39. Petrović, *Beograd pre sto godina*, Grafički institute "Narodna misao" A.D., Beograd 1930, σελ. 24.

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

2.1. Ιστορικό πλαίσιο

Η αυγή του 18^{ου} αιώνα βρίσκει το Βελιγράδι στην κατοχή των Οθωμανών. Βρισκόμαστε σε μία πολύ ρευστή περίοδο όπου οι πόλεμοι, οι συνθήκες και οι ανακατατάξεις αποτελούσαν μία συνεχιζόμενη και εξελισσόμενη διεγκυστίνδα μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι δυνάμεις της Αυστροουγγαρίας με τον πρίγκιπα Ευγένιο της Σαβοΐας κατέλαβαν το 1717 το Βελιγράδι, το οποίο είχαν καταλάβει προσωρινά το 1688 για να το ξαναχάσουν από τους Οθωμανούς το 1690. Η συνθήκη του Ποζάρεβατς που ακολούθησε δεν είχε μακρά διάρκεια σε ότι αφορά το πολιτικό της σκέλος⁹⁸, καθώς το 1739 οι Οθωμανοί κατέλαβαν εκ νέου το Βελιγράδι και με την ομώνυμη συνθήκη κατοχυρώθηκε στην δικαιοδοσία της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το Σεμλίνο παρέμεινε στα χέρια των Αψβούργων και η συνοριακή γραμμή σταθεροποιήθηκε στους ποταμούς Σαύο και Δούναβη.

Ύστερα από πενήντα χρόνια, οι δυνάμεις του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β' πολιόρκησαν και κατέλαβαν για τελευταία φορά το Βελιγράδι. Ο Ιωσήφ απεβίωσε τον Φεβρουάριο του 1790 και στον θρόνο τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Λεοπόλδος Β'. Υπό το βάρος των συνθηκών και μη μπορώντας να ανταπεξέλθει στα γεγονότα που είχαν δημιουργηθεί, ο Λεοπόλδος αναγκάστηκε να προβεί σε παραχωρήσεις. Έτσι, στις 19 Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς σύναψε ανακωχή με τους Οθωμανούς, βασισμένη στο πλαίσιο της συνθήκης του Βελιγραδίου. Στις 24 Οκτωβρίου 1791, τα στρατεύματα των Αψβούργων αποχώρησαν οριστικά από το Βελιγράδι και πέρασαν απέναντι στο Σεμλίνο⁹⁹.

Εν τω μεταξύ, οι προετοιμασίες για την εξέγερση των Σέρβων κατά της οθωμανικής κατοχής είχαν ξεκινήσει. Η διαρκής εμπόλεμη κατάσταση που υπήρχε μέχρι τότε μεταξύ Αψβούργων και Οθωμανών μετατοπίστηκε και ένα

⁹⁸ Σε ότι αφορά το οικονομικό σκέλος, οι συμφωνίες όχι μόνο δεν καταργήθηκαν αλλά με την συνθήκη του Βελιγραδίου εμπλουτίστηκαν. Βλ. σσ. 36-38.

⁹⁹ Radmila Tričković, *Beograd pod turskom vlašću 1521-1804 godine*, Istorija beograda, 1995, σσ. 135-137.

νέο μέτωπο άνοιξε, μεταξύ Σέρβων και Οθωμανών αυτή την φορά. Το 1801 δολοφονήθηκε ο πασάς του Βελιγραδίου Χατζή Μουσταφά¹⁰⁰, από έναν εκ' των τεσσάρων αποστατών γενιτσάρων, οι οποίοι ανέλαβαν την εξουσία στο Πασαλίκι ανεξάρτητα και χωρίς την συγκατάθεση της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας. Ακολούθησε μία περίοδος αναρχίας και αναταραχών με βιαιότητες και λεηλασίες¹⁰¹.

Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν στην πρώτη σερβική επανάσταση το 1804 με αρχηγό τον Καραγιώργη Πέτροβιτς. Μετά από δύο χρόνια συγκρούσεων και δύο αποτυχημένων προσπαθειών, οι δυνάμεις των Σέρβων τελικά απελευθέρωσαν στα τέλη του 1806 το Βελιγράδι¹⁰². Λίγο νωρίτερα, τον Ιούλιο, ο Πέτρος Ίτσκος εξουσιοδοτήθηκε από τον Καραγιώργη να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευθεί με την Υψηλή Πύλη. Ο Ίτσκος, εκμεταλλευόμενος τις ιστορικές συγκυρίες και την διαπραγματευτική του δεινότητα, πέτυχε μία ευνοϊκή συμφωνία για τους Σέρβους. Η «*Ειρήνη του Ίτσκου*» όπως ονομάστηκε, έδινε ουσιαστικά αυτονομία στην Σερβία. Δεν εφαρμόστηκε όμως ποτέ, γιατί όταν τον Ιανουάριο του 1807 πήγε για υπογραφή στον Σουλτάνο, οι Σέρβοι είχαν καταλάβει το Βελιγράδι και την απέρριψαν¹⁰³.

Η επιτυχία της πρώτης εξέγερσης δεν είχε μεγάλη διάρκεια, καθώς το 1813 οι Οθωμανοί κατέλαβαν εκ νέου το Βελιγράδι. Είχε όμως αφήσει το

¹⁰⁰ Ο Χατζή Μουσταφά όπως αναφέρεται στο γένος ήταν Έλληνας. Σύμφωνα με τους σέρβους ιστορικούς, αυτό εξηγεί και το γεγονός της συμπάθειας του προς τους χριστιανούς, αλλά και τις ιδιαίτερες σχέσεις και την μεγάλη εμπιστοσύνη που είχε στις κεφαλές της ελληνικής κοινότητας, τον Μητροπολίτη Βελιγραδίου Μεθόδιο και τον εμπορικό πρόξενο Πέτρο Ίτσκο. Για την καταγωγή του Χατζή Μουσταφά βλ. αναλυτικά, Dušan Pantelić, *Beogradski pašaluk posle Svištovskog mira, 1791-1794*, Grafički zavod "Makarije" A. D., 1927, σελ. 128, όπου και η σχετική πηγή.

¹⁰¹ Vladimir Stojančević, *Grčka opština u Beogradu na prelasku XVIII y XIX vek*, GGB, XXXIV (1987), σελ. 87. Δημητρίου Βλ. Τζώρτζεβιτς, *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918*, σελ. 14.

¹⁰² Stojan Novaković, *Vaskrs države srpske: političko-istorijska studija o Prvom srpskom ustanku 1804-1813*, Srpska književna zadruga, Beograd 1904, σελ. 57. Τζώρτζεβιτς, *Ιστορία της Σερβίας*, σσ. 17-51.

¹⁰³ Αναλυτικά για την «*Ειρήνη του Ίτσκου*» βλ. Mihailo Gavrilović, *Ičkon mir*, SKG, knj. IX, sv. 2, 1903, σσ. 104-122. Του ιδίου, *Ičkon mir od Stojana Novakovića*, SKG, knj. IX, sv. 5, 1903, σσ. 380-385. Για την εξουσιοδότηση του Καραγιώργη στον Ίτσκο, καθώς και την σχετική αλληλογραφία βλ. Milenko Vukićević, *Nekoliko priloga za rasvetljenje ičkona mira*, Delo, 1905, br. 34, σσ. 265-270.

στίγμα της καθώς σε αυτήν την περίοδο άρχισαν να λειτουργούν οι πρώτες κρατικές δομές με τη δημιουργία ενιαίας κεντρικής διοίκησης, δικαστηρίων, σχολείων και γενικότερα δημιουργήθηκαν οι βασικές προϋποθέσεις για την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της Σερβίας. Έτσι, αυτήν την περίοδο σχηματίστηκε η πρώτη κυβέρνηση, το κοινοβούλιο, ενώ δήμαρχος του Βελιγραδίου ανέλαβε ο Πέτρος Ίτσκος¹⁰⁴. Η ειρήνη και η τάξη επανήλθαν, κάτι που βοήθησε στην ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία τα προηγούμενα χρόνια είχε υποστεί σημαντικό πλήγμα¹⁰⁵.

Στις 2 Αυγούστου 1807 ο Κωνσταντίνος Ροδοφοινίκης, επικεφαλής της ρωσικής αντιπροσωπείας, κατέφθασε στο Βελιγράδι και ανέλαβε καθήκοντα προξένου. Ο Ροδοφοινίκης ήρθε σε επαφή με την ελληνική κοινότητα, την οποία στήριξε με κάθε τρόπο σε σημείο που να αναφέρεται ότι λειτουργούσε περισσότερο ως Έλληνας παρά ως Ρώσος αξιωματούχος¹⁰⁶. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτήν την περίοδο στο Βελιγράδι τρεις Έλληνες βρίσκονταν σε θέσεις κλειδιά. Εκτός από τον Ίτσκο και τον Ροδοφοινίκη, την θέση του Μητροπολίτη, που μέχρι και το 1831 διορίζονταν πάντα Έλληνας, κατείχε ο Λεόντιος¹⁰⁷.

Η δεύτερη σερβική εξέγερση κατά του κατακτητή δεν άργησε να ξεσπάσει. Έτσι, το 1815 οι σερβικές δυνάμεις με ηγέτη αυτή την φορά τον Μίλος Ομπρένοβιτς, ξεκίνησαν την επανάσταση και την ίδια χρονιά απελευθέρωσαν το Βελιγράδι. Ακολούθησαν διαρκείς διαπραγματεύσεις μεταξύ των Σέρβων και της Υψηλής Πύλης, στις οποίες οι Σέρβοι κατάφεραν να πάρουν μία μορφή μερικής αυτονομίας και την αναγνώριση της Σερβίας από το 1816 ως πριγκιπάτο, ενώ ο Ομπρένοβιτς έλαβε τον τίτλο του πρίγκιπα της Σερβίας¹⁰⁸. Παρά το γεγονός ότι το πριγκιπάτο κατέβαλε ετήσιο φόρο στην

¹⁰⁴ Petar Milosavljević, *Politička istorija Beograda od 1804 do 1914 godine*, Istorija Beograda, Draganić, Beograd 1995, σσ. 156-157.

¹⁰⁵ Μία πλήρη καταγραφή της πρώτης σερβικής διοίκησης στο Βελιγράδι, μας δίνει το εξαιρετικό πόνημα του Stojan Novaković, *Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena: studija o postanju i razviću vrhovne i srednišnje vlasti u Srbiji 1805-1811*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1907.

¹⁰⁶ Ό.π. σελ. 38.

¹⁰⁷ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 600.

¹⁰⁸ Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Ars Libri, Beograd 1997, σελ. 477.

Πύλη, η οποία διατήρησε φρουρές οθωμανικών στρατευμάτων στο Βελιγράδι και σε άλλες σημαντικές πόλεις της χώρας μέχρι το 1867, στα περισσότερα θέματα λειτουργούσε ως αυτόνομο κράτος¹⁰⁹.

Αυτό επισφραγίστηκε το 1830, ύστερα από διάταγμα που εξέδωσε ο Σουλτάνος, γνωστό ως «*Hatişerif*», σύμφωνα με το οποίο τα αυτοδιοικούμενα δικαιώματα του πριγκιπάτου της Σερβίας διευρύνθηκαν. Επιπλέον, με μία ειδική διάταξη που εξέδωσε ο Σουλτάνος το 1833, οι Σέρβοι κατάφεραν να απαλλαγούν οριστικά από το φεουδαρχικό σύστημα που είχαν αναπτύξει οι Οθωμανοί εις βάρος των Σέρβων αγροτών. Το 1835 το πριγκιπάτο της Σερβίας απέκτησε το πρώτο σύνταγμα, το οποίο εγκρίθηκε από τον σουλτάνο καθώς η χώρα ήταν υπό την υψηλή επικυριαρχία της Πύλης. Σύμφωνα με αυτό η χώρα ορίζεται ως ανεξάρτητο κοινοβουλευτικό πριγκιπάτο, με την επίσημη λειτουργία κοινοβουλίου και την δυναστεία των Ομπρένοβιτς να καθιερώνεται ως νόμιμος κληρονόμος του θρόνου της Σερβίας. Αυτήν την περίοδο το Βελιγράδι ήδη κοσμούσαν τα πρώτα μεγάλα κτήρια και εκτός από οικονομικό, εξελίσσεται σε σημαντικό πολιτιστικό κέντρο¹¹⁰.

Στις 13 Ιουνίου του 1839, ύστερα από έντονες πολιτικές διεργασίες ο πρίγκιπας Μίλος παραιτήθηκε του θρόνου υπέρ του γιου του Μίλαν, ο οποίος όμως έμελε να κυβερνήσει για πολύ βραχύ χρονικό διάστημα καθώς τις 8 Ιουλίου 1839 πέθανε λόγω ασθένειας. Η εξουσία πέρασε στα χέρια του δευτερότοκου γιου του Μίλος, Μιχαήλ, ο οποίος νέος και άπειρος καθώς ήταν κλήθηκε πρόωρα να χειριστεί τα τρέχοντα προβλήματα της χώρας, έχοντας δυσκολίες στο να αντιμετωπίσει τις σοβαρές και περίπλοκες καταστάσεις της εσωτερικής και εξωτερικής θέσης της Σερβίας αυτής της περιόδου. Το 1841 ο πρίγκιπας Μιχαήλ μετέφερε την πρωτεύουσα από το Κραγκούγιεβατς, που ήταν επίσημα μέχρι τότε, στο Βελιγράδι. Οι Σέρβοι όμως επαναστάτησαν εναντίον του και το 1842 τον καθαίρεσαν εκλέγοντας νέο ηγεμόνα τον Αλέξανδρο Καραγιώργεβιτς, νεότερο γιο του Καραγιώργη, ηγέτη της πρώτης

¹⁰⁹ Για την περίοδο της πρώτης διακυβέρνησης του πρίγκιπα Μίλος βλ. Tihomir R. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša: Kulturne prilike od 1815 do 1839 godine*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1922.

¹¹⁰ Ό.π. σσ. 124-139.

επανάστασης των Σέρβων¹¹¹. Η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο δυναστειών που κυβέρνησαν την Σερβία μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία είχε ήδη ξεκινήσει με την απελευθέρωση της, όπως θα δούμε παρακάτω, εντάθηκε και έμελε να σφραγίσει την πορεία της χώρας.

Ο πρίγκιπας Αλέξανδρος προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις με την εισαγωγή νέων θεσμών, προκειμένου να επιταχυνθεί η ανάπτυξη του σερβικού κράτους. Εφάρμοσε τον κώδικα των πολιτικών δικαιωμάτων, οργάνωσε το στράτευμα δίνοντας του την μορφή τακτικού στρατού¹¹². Ο Αλέξανδρος ύστερα από παρασκηνακές διεργασίες, όπως συνηθίζονταν, καθαιρέθηκε από την σερβική εθνοσυνέλευση, η οποία στις 28 Δεκεμβρίου του 1858 επανεξέλεξε ηγεμόνα τον ηλικιωμένο πλέον Μίλος Ομπρένοβιτς. Με την επιστροφή του, επέστρεψαν και οι συνεργάτες που είχαν και αυτοί εκδιωχθεί με την αλλαγή της δυναστείας. Η δεύτερη θητεία του στον θρόνο δεν κράτησε πολύ καθώς το μεθεπόμενο έτος, τον Σεπτέμβριο του 1860, απεβίωσε στο Βελιγράδι. Τον διαδέχθηκε ο γιος του Μιχαήλ, ο οποίος κυβέρνησε και αυτός για δεύτερη φορά την χώρα¹¹³.

Σε αυτή την δεύτερη θητεία του ο πρίγκιπας Μιχαήλ, ώριμος πλέον, έφερε σημαντικές ανακατατάξεις στην πολιτική σκηνή, στην λειτουργία του κράτους, καθώς και στο φορολογικό σύστημα της χώρας¹¹⁴. Την ίδια περίοδο καταργήθηκε το σύνταγμα του 1835 και εισήχθη νέο που ψηφίστηκε από την Σερβική Εθνοσυνέλευση, η οποία με απόφασή της ενέκρινε την δημιουργία του σερβικού λαϊκού στρατού¹¹⁵.

¹¹¹ Milosavljević, *Politička istorija*, σσ. 167-170.

¹¹² Jovan Đ. Dragutinović, *Diplomatska i politička istorija južnih slovena od 1833 do 1920 godine*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Privreda, Beograd 1938, σσ. 18-20. Για αναλυτική προσέγγιση της διακυβέρνησης του πρίγκιπα Αλέξανδρου βλ. Miladin Stevanović, *Knez Aleksandar Karađorđević*, Službeni glasnik, Beograd 2008.

¹¹³ Για την δεύτερη διακυβέρνηση των πριγκίπων Μίλος και Μιχαήλ, βλ. Slobodan Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila (1858-1868)*, Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd 1923.

¹¹⁴ Ό.π., σσ. 101-124.

¹¹⁵ Η Σερβική Εθνοσυνέλευση συγκλήθηκε από τον Μιχαήλ στην πόλη Kragujevac από τις 6 έως 20 Αυγούστου 1861. Οι ληφθείσες αποφάσεις παρουσιάζονται εκτενώς στο πόνημα των Čedomil Mitrinović και Miloš N. Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, Narodna Skupština Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1937, σσ. 70-71.

Το 1862, ο πρίγκιπας Μιχαήλ με τον πρωθυπουργό Ηλία Γκαράσανιν, άριστο γνώστη της ελληνικής γλώσσας καθώς φοίτησε στο «*Ελληνομουσείο*» του Σεμλίνου, επεδίωξαν στενότερες επαφές με την Ελλάδα, που είχαν ήδη ξεκινήσει τον προηγούμενο χρόνο, με σκοπό την συμμαχία για την από κοινού αντιμετώπιση των Οθωμανών. Στο πλαίσιο αυτό, ο πρίγκιπας Μιχαήλ έστειλε τον Ιωάννη Κουμανούδη απεσταλμένο του στον βασιλιά Όθωνα. Ο Κουμανούδης έφτασε στην Αθήνα, όπου ζούσε ο αδελφός του Στέφανος¹¹⁶, στις 9 Ιουλίου 1862 και στις 18 Ιουλίου έγινε δεκτός από τον Όθωνα. Ο Κουμανούδης παρέμεινε για συνομιλίες στην Αθήνα μέχρι τον Οκτώβριο του ίδιου έτους¹¹⁷.

Το ίδιο έτος ο οθωμανικός στρατός ξεκίνησε να εγκαταλείπει τις φρουρές που μέχρι τότε διατηρούσε στη χώρα. Στις 6 Απριλίου 1867, στο κάστρο του Kalemegdan, ο διοικητής του Βελιγραδίου Αλή Ριζά Πασάς παρέδωσε συμβολικά τα κλειδιά της πόλης στον Μιχαήλ και η τελευταία οθωμανική φρουρά εγκατέλειψε την χώρα, ύστερα από 346 χρόνια κατοχής¹¹⁸.

Το επόμενο έτος ο πρίγκιπας Μιχαήλ δολοφονείται. Η δυναστεία δεν άλλαξε χέρια και η εξουσία πέρασε στα χέρια του ανιψιού του Μίλαν Ομπρένοβιτς, εγγονού του Γέβρεμ Ομπρένοβιτς που ήταν ο νεότερος αδελφός του πρίγκιπα Μίλος¹¹⁹. Το 1878 στο συνέδριο του Βερολίνου αναγνωρίστηκε επίσημα η πλήρης ανεξαρτησία της Σερβίας, ενώ το 1882 αναβαθμίστηκε και από πριγκιπάτο ανακηρύχθηκε σε βασίλειο. Ο πρίγκιπας Μίλαν στέφτηκε ο πρώτος βασιλιάς της νεότερης Σερβίας, με πρωτεύουσα το

¹¹⁶ Βλ. σελ. 85.

¹¹⁷ Για την αποστολή του Ιωάννη Κουμανούδη στην Αθήνα και τις σχετικές διαπραγματεύσεις βλ. αναλυτικά, Grgur Jakšić, *Izastanstvo Jovana Kumanudija u Atinu 1862*, στο *Iz novije srpske istorije, Abdikacija kralja Milana i druge rasprave*, Prosveta, Beograd 1953, σσ. 32-37. Βλ. επίσης, Grgur Jakšić, Vojislav J. Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila, prvi balkanski savez*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd 1963, σσ. 126-128. Slavenko Terzić, *Srbija i Grčka 1856-1903, Borba za Balkan*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd 1992, σσ. 107-110.

¹¹⁸ Bogdan Lj. Popović, *Diplomatska istorija Srbije*, Zavod za Udžbenike, Beograd 2010, σελ. 329.

¹¹⁹ Για την περίοδο διακυβέρνησης του Μίλαν Ομπρένοβιτς βλ. Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini XIX veka, Od proglašenja nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878-1889, knj. II*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1924.

Βελιγράδι¹²⁰. Κατά την περίοδο βασιλείας του Μίλαν δόθηκε νέα ώθηση για την ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη της πόλης. Οργανώθηκε το πολεοδομικό σύστημα και η πόλη άρχισε να εξευρωπαϊίζεται. Σε ότι αφορά την πολιτική κατάσταση θα πρέπει να επισημανθεί ότι, αυτήν την περίοδο σχηματίστηκαν τα πρώτα πολιτικά κόμματα της Σερβίας (1881)¹²¹.

Το 1889, ο βασιλιάς Μίλαν παραιτήθηκε, ανακηρύσσοντας τον γιο του Αλέξανδρο βασιλιά της Σερβίας, ενώ ο εκσυγχρονισμός του Βελιγραδίου συνεχίστηκε¹²². Στις 11 Ιουνίου 1903, ο βασιλιάς Αλέξανδρος Ομπρένοβιτς μαζί με την σύζυγο του βασίλισσα Ντράγκα, δολοφονήθηκαν από συνωμότες αξιωματικούς ενώ κοιμόνταν στο δωμάτιο τους μέσα στο παλάτι. Η συνεδρίαση της εθνοσυνέλευσης που ακολούθησε ανακήρυξε βασιλιά της Σερβίας τον Πέτρο, γιο του πρίγκιπα Αλέξανδρου Καραγιώργεβιτς¹²³.

Σε ότι αφορά τον πληθυσμό του Βελιγραδίου, η αύξησή του ήταν συνεχής. Έτσι, το 1884 ανήλθε σε 35.483 κατοίκους, ενώ το 1890 σε 54.763. Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα ο πληθυσμός του Βελιγραδίου διαμορφώθηκε σε 68.481 κατοίκους, το 1905 σε 77.235, ενώ το 1910 αριθμούσε 82.498 κατοίκους¹²⁴.

Κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Αυστριακοί βομβάρδισαν το Βελιγράδι και με την βοήθεια των Γερμανών τον Οκτώβριο του 1915 κατέκτησαν την πόλη. Την 1^η Νοεμβρίου 1918, η πόλη απελευθερώθηκε από τους Σέρβους¹²⁵. Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελεί μια πολύ σημαντική στιγμή στην ιστορία του Βελιγραδίου, καθώς την 1^η Δεκεμβρίου 1918 από πρωτεύουσα της Σερβίας αναβαθμίστηκε σε πρωτεύουσα του νεοσυσταθέντος «*Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και*

¹²⁰ Ό.π. σσ. 198-199.

¹²¹ Vladislav Milenković, *Ekonomska istorija Beograda do svetskoga rata*, Piščevo, Beograd 1932, σσ. 28-29.

¹²² Danica Milić, *Društvo i privreda u XIX veku*, Istorija Beograda, 1995, σελ. 244.

¹²³ Dušan T. Bataković, *Nova istorija srpskog naroda*, Naš dom, Beograd 2000, σσ. 185-187.

¹²⁴ *Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834-1953, I*, Zavod za statistiku i evidenciju N. R. Srbije, Serija B, Sveska 1, Beograd 1953, σελ. 19, tabela 2.

¹²⁵ Dragutin Šolajić, *Ratna prošlost Beograda*, NIP, „Beogradske novine“, Beograd 1954, σσ. 140, 178-184.

Σλοβένων». Εκεί βρίσκονταν η έδρα του βασιλιά, της κυβέρνησης και όλων των οργάνων του κρατικού μηχανισμού του Βασιλείου¹²⁶.

Στις 16 Αυγούστου του 1921 ο βασιλιάς Πέτρος απεβίωσε και στον θρόνο τον διαδέχθηκε ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος. Παράλληλα, αυτή η περίοδος είναι γεμάτη από κοινωνικές κρίσεις και πολιτικές αντιθέσεις μεταξύ των κομμάτων και τον αγώνα τους για την διακυβέρνηση της χώρας, αλλά και την εμφάνιση του περιορισμένου αστικού κοινοβουλευτισμού μέχρι το πέρασμα του στην δικτατορία¹²⁷. Στις 6 Ιανουαρίου 1929, ο βασιλιάς Αλέξανδρος κατήργησε το σύνταγμα και διάλυσε το κοινοβούλιο. Το ίδιο έτος η χώρα μετονομάστηκε σε «*Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας*» και θεσμοθετήθηκε το αδιαίρετο του βασιλείου, όπως επίσης καθιερώθηκε η έννοια του ενιαίου Γιουγκοσλαβικού έθνους και προχώρησε η εφαρμογή της νέας εσωτερικής εδαφικής αναδιοργάνωσης¹²⁸.

Ο βασιλιάς Αλέξανδρος δολοφονήθηκε στις 9 Οκτωβρίου του 1934 στη Μασσαλία, κατά την διάρκεια επίσημης επίσκεψης του στη Γαλλία με σκοπό την ενίσχυση της συμμαχίας των δύο χωρών στο πλαίσιο της Μικρής Αντάντ. Βασιλιάς της Γιουγκοσλαβίας ανακηρύχθηκε ο πρωτότοκος γιος του Πέτρος, ο οποίος ήταν ανήλικος και τέθηκε μέχρι την ενηλικίωση του υπό την κηδεμονία αντιβασιλείας, με επικεφαλής τον πρίγκιπα Παύλο Καραγιώργεβιτς¹²⁹.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι δυνάμεις του άξονα επιτέθηκαν στην Γιουγκοσλαβία και στις 12 Απριλίου του 1941 κατέκτησαν το Βελιγράδι. Την περίοδο αυτή το Βελιγράδι βομβαρδίστηκε πολλές φορές επιφέροντας ανυπολόγιστες καταστροφές στην πόλη. Μετά το τέλος του πολέμου, στις 29 Νοεμβρίου 1945, η Συνταγματική Συνέλευση ανακήρυξε την «*Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας*». Η χώρα ουσιαστικά διατήρησε την ονομασία που είχε δοθεί από το 1929, βασισμένη όμως στο

¹²⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Nolit, Beograd 1980, σσ. 15-28.

¹²⁷ Για τα γεγονότα αυτής της περιόδου βλ. Branislav Gligorijević, *Politički odnosi u Beogradu u XX veku*, Istorija Beograda, 1995, σσ. 325-332.

¹²⁸ Dragoš Jevtić, Dragoljub Popović, *Narodna pravna istorija*, Savremena administracija, Beograd 2000, σσ. 231-239.

¹²⁹ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija nove Evrope: Srednja Evropa i Jugoslavija 1918-1938*, Knj. II, Izdavačka knjižara Koste J. Mihailovića, Beograd 1939, σσ. 433-435.

σοβιετικό μοντέλο. Η μοναρχία καταργήθηκε και ο Γιόσιπ Μπροζ Τίτο ανέλαβε ισόβια την εξουσία¹³⁰. Το 1992 με την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η Σερβία και το Μαυροβούνιο συνέστησαν από κοινού την «*Ενωμένη Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας*», η οποία υφίστατο μέχρι το 2003. Το Βελιγράδι συνέχισε να είναι πρωτεύουσα και του νέου κράτους.

2.2. Κοινωνική και πολιτιστική παρουσία

Κατά την διάρκεια του αγώνα για την απελευθέρωση της Σερβίας, αλλά και αργότερα όταν άρχισαν να δημιουργούνται οι πρώτες κρατικές και κοινωνικές δομές στο νεοσύστατο πριγκιπάτο, η επίδραση του ελληνικού πολιτισμού υπήρξε καταλυτική και συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάπτυξη και εξέλιξη της κοινωνικής ζωής στην χώρα και στην πρωτεύουσά της. Τα μέλη της ελληνικής κοινότητας διέδωσαν στο Βελιγράδι με κάθε τρόπο την αρχαία ελληνική κληρονομιά, για την οποία ήταν υπερήφανοι¹³¹. Με την οικονομική ευμάρεια που απολάμβαναν, το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο και την θρησκευτική τους συνείδηση, λειτουργούσαν ως πρότυπο για τους Σέρβους, καθώς στην προσπάθειά τους να ανελιχθούν κοινωνικά αντέγραφαν των τρόπο ζωής των Ελλήνων¹³².

Οι Έλληνες ήταν αυτοί που δημιούργησαν την αστική τάξη και, όπως επισημαίνεται, αποτέλεσαν το πρώτο ανώτερο κοινωνικό στρώμα της σερβικής κοινωνίας, εν είδει αριστοκρατίας, όχι μόνο από υλική αλλά και από πολιτιστική άποψη¹³³. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση ότι Έλληνες ήταν όπως «*το αλάτι για το ψωμί*»¹³⁴. Ήταν οι πιο πλούσιοι και οι πιο αξιосέβαστοι κάτοικοι της πόλης. Το μέγεθος, ο πλούτος και η καλαισθησία των κτηρίων που άφησαν πίσω τους οι Έλληνες έμποροι, μαρτυρούν την επαγγελματική

¹³⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Knj. II, Nolit, Beograd 1988, σσ. 477-482.

¹³¹ Ρορονιό, *O cincarina*, σελ. 170.

¹³² Ο.π., σελ. 165.

¹³³ Milić, *Društvo*, Istorija Beograda, σελ. 213.

¹³⁴ Dragutin J. Ilić, *Hadži-Diša, Roman iz života starog Beograda*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1908, σελ. 7.

τους επιτυχία αλλά και τη κοινωνική καταξίωση που απολάμβαναν στην τοπική κοινωνία. Όλα τα παραπάνω συνέβαλαν έτσι ώστε η κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου στο Βελιγράδι να είναι εμφανής. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μέχρι τα τέλη του 1831 ο Μητροπολίτης Βελιγραδίου ήταν Έλληνας, ενώ μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, τα ελληνικά ήταν η κυρίαρχη γλώσσα στην αγορά του Βελιγραδίου¹³⁵. Τα μέλη της ελληνικής κοινότητας γνώριζαν επίσης και αρχαία ελληνικά, τα οποία διδάσκονταν όχι μόνο στα ελληνικά σχολεία, αλλά και σε ιδιωτικά φροντιστήρια¹³⁶.

Τα εμπορικά τους βιβλία ήταν επίσης γραμμένα στην ελληνική γλώσσα, αλλά και η αλληλογραφία μεταξύ τους διεξάγονταν στα ελληνικά¹³⁷. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους που σερβικές οικογένειες έστελναν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία, με απώτερο στόχο να βρουν ευκολότερα εργασία. Επίσης, η γνώση της ελληνικής γλώσσας βοηθούσε στην επαγγελματική ανέλιξη και στην ένταξη στους υψηλούς κύκλους της κοινωνίας και του κράτους, Γι' αυτό οι εύπορες σερβικές οικογένειες προσλάμβαναν ιδιωτικούς διδασκάλους¹³⁸.

Εξάλλου, το παράδειγμα προς την αυτήν κατεύθυνση το έδωσαν οι ίδιοι οι γενάρχες των δύο δυναστειών που κυβέρνησαν την Σερβία. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι δάσκαλος και παιδαγωγός του γιου του Καραγιώργη, Αλεξίου, ήταν ο Κωνσταντίνος Ροδοφοινίκης ενώ η εγγονή του, από τον γιο του Αλέξανδρο, πήρε το όνομα Κλεοπάτρα¹³⁹. Τα παιδιά του Μίλος Ομπρένοβιτς είχαν δάσκαλο και παιδαγωγό τον Κωνσταντίνο Ράνο από την Φιλιππούπολη. Ο Ράνος ανέλαβε υπηρεσία στις 4 Μαΐου 1837 με ετήσιο

¹³⁵ Dr. Vladan Đorđević, *Uspomene, kulturne skice iz druge polovine devetnaestoga veka, knjiga prva*, Slavija, Novi Sad 1927, σελ. 61.

¹³⁶ Βλ. σελ. 101.

¹³⁷ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 172. Vesna Aleksić, *Beogradski stranci, priča o kosmopolitizmu i energiji grada koja traje*, Turistička organizacija Beograda, Beograd 2010, σελ. 13.

¹³⁸ Ρορονιό, *O cincarima*, σσ. 165, 171.

¹³⁹ Ό.π.

μισθό 4.000 γρόσια τον χρόνο. Ήταν τότε 26 ετών και είχε σπουδάσει στην Πέστη, στην Βιέννη, στο Μόναχο και στο Παρίσι¹⁴⁰.

Για την άφιξη του Ράνου στο Βελιγράδι σημαντική αποτελεί και η μαρτυρία του πρώτου Άγγλου προξένου στη Σερβία συνταγματάρχη George Lloyd Hodges, καθώς μας παραδίδει επιπλέον στοιχεία που δεν γνωρίζουμε από άλλη πηγή, ο οποίος στις 7 Μαΐου 1837 σε γράμμα του αναφέρει τα εξής: «Στο ποταμόπλοιο με το οποίο ταξίδευα από την Πέστη στο Σεμλίνο με παρουσιάστηκε ένας νέος Έλληνας, ο οποίος με αγγλικό διαβατήριο ταξίδευε από το Παρίσι στο Βελιγράδι για να καταλάβει την θέση του παιδαγωγού των παιδιών του πρίγκιπα Μίλος, καθώς ο προηγούμενος παιδαγωγός, κάποιος Ρώσος, απολύθηκε»¹⁴¹. Για τον Ράνο πληροφορούμαστε ότι η πριγκίπισσα Λιούμπιτσα, σύζυγος του Μίλος, ήταν πολύ ικανοποιημένη με την επίδοσή του και εκφράζονταν γι' αυτόν με τα καλύτερα λόγια¹⁴². Αργότερα μαθαίνουμε ότι από το 1844 έως το 1848, ο Ράνος διετέλεσε καθηγητής στην εμπορική σχολή του Βελιγραδίου, διδασκοντας τα μαθήματα της ελληνικής και της γερμανικής γλώσσας και την λογιστική βιβλίων¹⁴³.

Για την οικογένεια Ομπρένοβιτς μάλιστα πληροφορούμαστε ότι έκανε και γαμπρούς Έλληνες. Η πρώτη κόρη του πρίγκιπα Μίλος, Πέτρια, παντρεύτηκε τον Θεόδωρο Μπάϊκο ή Βαΐτση (Bajić) από την Βλάτση¹⁴⁴ ενώ η δεύτερη, Ελισάβετ-Σάβκα, παντρεύτηκε τον Ιωάννη Νικόλιτς, το γένος Καραμάτα από την μητέρα του Ελισάβετ, κόρη του Αθανασίου Καραμάτα¹⁴⁵. Η

¹⁴⁰ Ο.π., σσ. 171, 230-231.

¹⁴¹ Čedomilj Mijatović, *Knez Miloš i pukovnik Hodžes*, Građa za istoriju prve vladavine kneza Miloša, Spomenik SKA, Razred 2, Filološko-istoriske i filofske nauke, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1892, σελ. 42. Στις 30 Ιανουαρίου 1837, ο βασιλιάς της Αγγλίας William IV διόρισε τον George Lloyd Hodges ως πρώτο πρόξενο της χώρας στη Σερβία. Βλ. σχετικά "The London Gazette", No. 19462, 31 January 1837, σελ. 233.

¹⁴² AS, MPs, F -II, 2/45.

¹⁴³ *Trgovačka škola u Beogradu, 1843-1993*, Trgovačka škola "Jezdimir Lović", Beograd 1993, σελ. 101.

¹⁴⁴ Tatjana Brzulović-Stanisavljević, *Pisma kneginje Petrije svome ocu knjazu Milošu Obrenoviću*, Prilozi za knjizevnost, jezik, istoriju i folkore, 77 (2011), 144. Για την οικογένεια Μπάϊκου βλ. Μιχ. Αθ. Καλινδέρη, *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 32, 63, 72, 93, 138.

¹⁴⁵ Radmila Gikić-Petrović, *Likovi u dnevniku Anke Obrenović*, DOO Dnevnik - Novine i Časopisi, Novi Sad 2007, σσ. 202-203.

Σάβκα σημειώνεται ότι έμαθε και μιλούσε καλά ελληνικά¹⁴⁶. Οι γαμπροί του Γιέβρεμ Ομπρένοβιτς, αδελφού του Μίλος, ήταν και αυτοί Έλληνες. Οι δίδυμες κόρες του Γιέλενα και Σίμκα παντρεύτηκαν την ίδια ημέρα τον Κωνσταντίνο Χάδια από το Μελένικο και τον Ιωάννη Γερμάνη από την Βλάστη αντίστοιχα¹⁴⁷.

Όμως, η επίδραση των Ελλήνων στη σερβική αυλή ήταν και σε πολιτικό και επαγγελματικό επίπεδο. Στενός συνεργάτης και στήριγμα του Καραγιώργη, κατά την διάρκεια της πρώτης σερβικής επανάστασης το 1804 και την πρώτη απελευθέρωση του Βελιγραδίου, ήταν ο Πέτρος Ίτσκος. Ο πιο στενός και έμπιστος συνεργάτης του πρίγκιπα Μίλος ήταν ο ταμίας του Γεώργιος Παπάζογλου, γνωστός και ως Τσέλες ή Πόποβιτς¹⁴⁸ από το Ζαγόρι Ιωαννίνων¹⁴⁹, του οποίου διασώζονται οι πολυάριθμες αναφορές που έστειλε προς τον Μίλος που για μεγαλύτερη ασφάλεια ζούσε στο Κραγκούγιεβατς¹⁵⁰. Μετά την δολοφονία του Παπάζογλου από τους Τούρκους το 1825, ο Μίλος προχώρησε σε μία ασυνήθιστη κίνηση. Διέταξε να ταφεί στον Μητροπολιτικό ναό του Βελιγραδίου και για να τιμήσει την μνήμη του, έδωσε εντολή σε όλες τις μεγάλες εκκλησίες να μνημονεύουν το όνομα του για σαράντα ημέρες¹⁵¹. Ο «Φιλικός» και δάσκαλος του ελληνικού σχολείου του Βελιγραδίου Γεώργιος Ευαγγελίδης, ήταν ο σύνδεσμος μεταξύ του Μίλος και του Γεωργάκη

¹⁴⁶ Sreten L. Popović, *Putovanje po Novoj Srbiji 1878 i 1880*, Srpska književna zadruga, Beograd 1950, σελ. 113.

¹⁴⁷ "Novine srpske", br. 7, 17/02/1834, σελ. 25: «Η Εκλαμπρότατη οικογένεια του Πρίγκιπα της Σερβίας θα εορτάσει στις 18 Φεβρουαρίου. Οι δύο μεγαλύτερες κόρες του νεότερου αδελφού της Αυτού Μεγαλειότητος, Γιέβρεμ και της συζύγου του Τομάνια (Θωμαή), Γέλκα και Σίμκα... πρόκειται να παντρευτούν την ίδια ημέρα, μαζί, στο Βελιγράδι. Η πρώτη λαμβάνει ως σύζυγο τον ζυθοποιό του Σεμλίνου Κωνσταντίνο Χάδια, ενώ η δεύτερη τον μεγαλύτερο του Βελιγραδίου Γιαννάκη Γερμάνη, ένα από τα αδέρφια που είναι ιδιοκτήτες του φημισμένου εμπορικού οίκου με την επωνυμία αδελφοί Γερμάνη». Για την οικογένεια Γερμάνη βλ. αναλυτικά, Καλινδέρη, *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης*, σσ. 32, 35, 39, 101-102, 136-141.

¹⁴⁸ Peruničić, *Uprava varoši Beograda*, σσ. 8-9.

¹⁴⁹ Ο Παπάζογλου ήρθε στη Σερβία το 1815 και αμέσως μπήκε στην υπηρεσία του Μίλος, αρχικά ως διερμηνέας του με τον πασά του Βελιγραδίου αλλά και γενικότερα με τους Οθωμανούς. Για την βιογραφία του βλ. αναλυτικά, Milan Đ. Milićević, *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijega doba*, Srpska kraljevska štamparija, Beograd 1888, σσ. 859-861.

¹⁵⁰ Ό.π., σσ. 28-30, 33-35. Peruničić, *Beograski sud*, σσ. 64-66, 68-69, 80-81, 89-90, 94-96, 98-100, 104, 134, 137, 159-161, 168-170, 176-183, 190-191, 198-200, 202, 205-208, 218-220.

¹⁵¹ Milićević, *Pomenik*, σελ. 861.

Ολύμπιου. Ο Μίλος αργότερα τον τοποθέτησε στην Καγκελαρία, όπου ήταν υπεύθυνος για τις επαφές του πρίγκιπα με τον πασά του Βελιγραδίου¹⁵². Επίσης, ο πρώτος διπλωματούχος γιατρός στην απελευθερωμένη Σερβία ήταν ο Δημήτριος Αλεξανδρίδης από τον Τύρναβο της Θεσσαλίας, ο οποίος από την άφιξή του, το 1819 και μέχρι το 1821 υπήρξε ο προσωπικός γιατρός του Μίλος¹⁵³. Αλλά και οι τραπεζίτες του κράτους και οι εμπορικοί πρόξενοι, σχεδόν στο σύνολό τους Έλληνες όπως θα δούμε, αποτελούν δείγμα της δύναμης και της επιρροής που ασκούσαν. Σε αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και άλλες προσωπικότητες, όπως θα δούμε παρακάτω.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί ένα σημαντικό γεγονός, που αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία του νεοσυσταθέντος πριγκιπάτου. Ο Γεώργιος Ζαχαριάδης από τον Τύρναβο, λόγιος και, μεταξύ άλλων, δάσκαλος του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου, μετέφρασε το 1829 τον γαλλικό αστικό κώδικα στη σερβική γλώσσα, χρησιμοποιώντας την γερμανική μετάφραση του και αποτέλεσε τον πρώτο αστικό κώδικα που διέθετε το σερβικό πριγκιπάτο¹⁵⁴.

Σημαντική προσωπικότητα υπήρξε ο μητροπολίτης Διονύσιος Παπαγιαννούσης από τα Σέρβια της Κοζάνης. Γεννήθηκε το 1750, ενώ το κοσμικό του όνομα ήταν Δημήτριος. Μητροπολίτης Βελιγραδίου διετέλεσε από το 1783 έως το 1790, όταν διορίστηκε επίσκοπος Βούδας. Καθοριστικός ήταν ο ρόλος του Παπαγιαννούση στην κατάληψη του Βελιγραδίου από τους

¹⁵² Vladimir Stojančević, *Griechische Gemeinde in Belgrad am Übergang aus dem XVIII. ins XIX. Jahrhundert*, Balkan Studies, XXIV, 2, Thessaloniki 1983, σελ.655.

¹⁵³ Budimir Pavlović, *Istorija srpske medicine*, Sventovid, Beograd 2002, σελ. 104. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, σσ. 204-205. Πρόκειται για τον γνωστό γιατρό Δημήτριο Αλεξανδρίδη που ζούσε στην Βιέννη και όπου εξέδιδε δύο από τις σημαντικότερες εφημερίδες του αποδήμου Ελληνισμού, τον «*Ελληνικό Τηλέγραφο*» και τον «*Φιλολογικό Τηλέγραφο*». Βλ. Νικολάου Βλάχου, *Ο Θεσσαλός λόγιος Δημ. Αλεξανδρίδης (Τυρναβίτης) εκδότης του 'Ελληνικού Τηλεγράφου" (1812-1836)*, Αθήναι 1976, σσ. 13, 33.

¹⁵⁴ Την αξία και την σημασία της μετάφρασης του Ζαχαριάδη, παρουσιάζει σε άρθρο του ο Zoran S. Mirković, τακτικός καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου, βλ. Zoran S. Mirković, *Grk Georgije Zaharijadis - nesuđeni srpski zakonopisac*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, XLIX, 3 (2015), σσ. 1069-1079.

Αυστριακούς το 1789, όταν το κατείχαν οι Οθωμανοί. Απεβίωσε στην Βούδα το 1828¹⁵⁵.

Ιδιαίτερη φροντίδα και μέριμνα έδειχνε η ελληνική κοινότητα για την διάδοση και διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού στο Βελιγράδι. Έτσι, βλέπουμε ότι στο αναγνωστήριο του Βελιγραδίου υπήρχε πλούσιο υλικό από ελληνικές εφημερίδες, όπου τα μέλη της κοινότητας μάθαιναν τα νέα από την μητέρα πατρίδα. Τις εφημερίδες προσέφεραν επιφανή μέλη της κοινότητας. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι τις εφημερίδες «Χρόνος», «Ισοκράτης», «Αθήναι» και «Αμάλθεια», τις προσέφερε με δανεισμό ο Ιωάννης Κουμανούδης, ενώ η εφημερίδα «Αιών» ήταν δωρεά του Ναούμ Βέντα¹⁵⁶. Επίσης, υπήρχαν οι εφημερίδες «Ελλάς», «Ημέρα», «Θεολόγος» και «Τηλέγραφος»¹⁵⁷. Το 1862, ο Ιωάννης Κουμανούδης ανέλαβε με δικά του έξοδα την έκδοση στην σερβική γλώσσα του έργου «Οικονομικά» του Ξενοφώντος, σε μετάφραση του Jevtimije Anramović¹⁵⁸.

Για την διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στο Βελιγράδι και εν γένει στην Σερβία, συνέβαλε σημαντικά ο γιατρός Παναγιώτης Παπακωστόπουλος από τον Βελβεντό Κοζάνης, ο οποίος μετέφρασε πέντε έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στην σερβική γλώσσα. Το 1873 μεταφράζει την τραγωδία του Σοφοκλή «Αντιγόνη», ενώ το 1874 το έργο του Ισοκράτη «Παραίνεσιν προς Δημόνικον». Το ίδιο έτος μεταφράζει το έργο του Λουκιανού «Νεκρικοί Διάλογοι» και το 1877 την «Βατραχομουμαχία». Όμως, το πιο σημαντικό του επίτευγμα αποτέλεσε η μετάφραση ολόκληρης της «Οδύσσειας» του Ομήρου και μάλιστα σε πεζό λόγο, η οποία εκδόθηκε το 1881, δύο χρόνια μετά τον θάνατό του. Παράλληλα, για την ευκολότερη

¹⁵⁵ Βλ. αναλυτικά, Παπαδριανός, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σσ. 60-62.

¹⁵⁶ Dušan J. Popović, *Beograd kroz vekove*, Turistička štampa, Beograd 1964, σελ. 374. Popović, *O cincarima*, σελ. 174.

¹⁵⁷ Desanka Stamatović, *Strani i domaći časopisi i novine u srpskim čitalištima druge polovine XIX veka*, Nauka i tehnika u Srbiji druge polovine XIX veka, 1854-1904, referati sa naučnog skupa održanog 7. i 8. maja 1996, Kragujevac 1998, σελ. 714.

¹⁵⁸ Stojan Novaković, *Srpska bibliografija za noviju književnost 1741-1867*, Državna štamparija, Beograd 1869, σελ. 438, αριθμ. 2.418.

εκμάθηση των ελληνικών, συνέγραψε στα σερβικά ένα εγχειρίδιο της ελληνικής γλώσσας¹⁵⁹.

Ένας ακόμη αρχαίος Έλληνας συγγραφέας που μεταφράστηκε στην σερβική γλώσσα είναι ο Δημοσθένης. Ο ακαδημαϊκός και καθηγητής της κλασικής φιλολογίας του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου Jovan Turoman, μετέφρασε μεγάλο τμήμα των λόγων του αθηναίου ρήτορα¹⁶⁰. Ωστόσο, υπήρχαν και περιπτώσεις που το μεταφραστικό έργο δεν κατάφερε να διασωθεί¹⁶¹.

Ο Βλάνταν Τζώρτζεβιτς, εκτός των άλλων δραστηριοτήτων όπως θα δούμε παρακάτω, μετέφρασε και έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, τα οποία δημοσίευσε στο περιοδικό «*Otadžbina*» που ο ίδιος εξέδιδε. Πιο συγκεκριμένα, το έργο του Άγγελου Βλάχου «*Η εσπερίς του κυρίου Σουσαμάκη*», του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή «*Του Κουτρούλη ο γάμος*» και του Δημητρίου Βερναρδάκη «*Μερόπη*»¹⁶².

¹⁵⁹ Για το μεταφραστικό έργο του Παναγιώτη Παπακωστόπουλου έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα ο Παπαδριανός. Βλ. Ioannis Papadrianos, *Parakostopoulosovi prevodi grčkih tekstovna na srpski jezik (1873-1881)*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 11, Beograd 1982, σσ. 221-228. Ioannis Papadrianos, *Der griechische Gelehrte Panagiotis Parakostopoulos und die Serben (1820-1879)*, Greek - Serbian Cooperation 1830-1908, Collection of Reports from the Second Greek-Serbian Symposium, 1980, Belgrade 1982, σσ. 117-123. Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών κειμένων στα σερβικά από τον Παναγιώτη Παπακωστόπουλο (1873-1881)*, Βαλκανικά Σύμμεικτα, Τόμος 2, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 95-109. Βλ. επίσης, Jovanka Djordjević-Jovanović, *Ο ιατροφιλόσοφος Παναγιώτης Παπακωστόπουλος, απόδημος στη Σερβία από το Βελβενδό Δυτικής Μακεδονίας*, Η Δυτική Μακεδονία κατά τους χρόνους της τουρκικής κυριαρχίας με έμφαση στους Δυτικομακεδόνες απόδημους στις Βαλκανικές χώρες, (15^{ος} αιώνας έως το 1912), Διεθνές Συνέδριο, Σιάτιστα, 30-31 Μαρτίου - 1 Απριλίου 2001.

¹⁶⁰ *Demostenove Besede*, preveo, objasnio i predgovor napisao Jovan Turoman, "Dositije Obradović", Beograd 1912.

¹⁶¹ Μία αναφορά, η οποία αξίζει να μνημονευθεί καθώς πρόκειται για μεταφραστικό έργο, το οποίο δυστυχώς έχει χαθεί κάτω από κωμικοτραγικές συνθήκες. Πρόκειται για τον Λεωνίδα, γιο του εμπόρου και προμηθευτή των σερβικών ανακτόρων Λάμπρου Τζώρτζεβιτς από την Σιάτιστα, ο οποίος διατηρούσε κατάστημα στην οδό knez Mihailova. Ο Λεωνίδας μετέφραζε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς στη σερβική γλώσσα. Τα χειρόγραφα τα είχε τοποθετήσει στο ράφι του καταστήματος, δίπλα στα βιβλία του πατέρα του, από όπου τα υπέκλεπταν οι ανυποψίαστοι υπάλληλοι για να τυλίγουν τα προϊόντα που αγόραζαν οι πελάτες. Βλ. Milivoje M. Kostić, *Uspon Beograda 2, Poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu XIX i XX veka*, BGB, IAB, ZZSKGB, Beograd 2000, σελ. 59.

¹⁶² Radoje Čolović, *Vladan Đorđević (1844–1930)*, Život i delo srpskih naučnika, knjiga XII, SANU, Beograd 2010, σελ. 100.

Ο Ακαδημαϊκός και καθηγητής της Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου Dragutin Anastasijević, βοήθησε ιδιαίτερα στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας, και του πολιτισμού γενικότερα, τονίζοντας την αξία της και πως μέσω αυτής μπορείς να προσεγγίσεις τα πρωτότυπα κείμενα. Άριστος γνώστης της ελληνικής γλώσσας μετέφρασε ένα τμήμα από το έργο του Ξενοφώντος «Απομνημονεύματα»¹⁶³. Από την νεότερη ελληνική λογοτεχνία, μετέφρασε το διήγημα του Δημητρίου Βικέλα «Λουκής Λαράς», το οποίο εκδόθηκε το 1913¹⁶⁴. Πέρα από την λογοτεχνική του αξία, το βιβλίο αποτελεί μία πολύτιμη πηγή πληροφοριών, καθώς στον πρόλογο του έργου ο Anastasijević μας ενημερώνει ότι υπήρχε μία παλαιότερη μετάφραση του έργου, η οποία ήδη από τότε ήταν σπάνια και άγνωστη στο ευρύ κοινό. Το διήγημα είχε αρχικά μεταφραστεί από τον Μπόζινταρ Μπόντη, αμέσως μετά την κυκλοφορία του (1879), και δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα «*Srpske novine*» κατά τα έτη 1880-1881¹⁶⁵. Προσθέτει επίσης ότι το 1905 μεταφράστηκε τμήμα από ένα ακόμη έργο του Βικέλα «*Ο Παππά Νάρκισσος*», χωρίς να μας ενημερώνει για το όνομα του μεταφραστή¹⁶⁶.

Οι μεταφράσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις. Σε ότι αφορά την ποίηση έχουν μεταφραστεί 12 ποιητές με πιο μεταφρασμένους τον Σεφέρη, τον Καβάφη και τον Ελύτη. Από τους πεζογράφους έχουν μεταφραστεί 22 συγγραφείς, ενώ υπάρχουν και

¹⁶³ Συγκεκριμένα μετέφρασε το τέταρτο κεφάλαιο του Α' βιβλίου, στο οποίο ο Ξενοφώντας παραθέτει τον διάλογο του Σωκράτη με τον Αριστόδημο, που ήταν αντίθετος με τη λατρεία των θεών, για να διαψεύσει όσους δυσπιστούσαν για την ικανότητα του μεγάλου δασκάλου να προάγει τους ανθρώπους στην αρετή. Βλ. αναλυτικά, Ksenofont, *Kako je Sokrat svom učeniku, nevernom Aristodemu, nazvanom po rastu "malom", dokazao da ima Boga*, Uspomene o Sokratu I 4, s grčkog preveo D. N. Anastasijević, Privrednik, Beograd 1932.

¹⁶⁴ D. Vikelas, *Luka Laras*, u prevodu, redakciji i s predgovorom Dragutina Anastasijevića, "Dositije Obradović", Beograd 1913.

¹⁶⁵ Ό.π. σελ. VIII. Πρόκειται για τον γιο του πιο επιφανούς μέλους της γνωστής ελληνικής οικογένειας του Βελιγραδίου, Στεφάνου Μπόντη (Μεγάλου Γκούσα). Ο Μπόζινταρ έγραφε συχνά στις εφημερίδες του Βελιγραδίου και μάλιστα είχε εκδώσει ένα δικό του βιβλίο. Βλ. σχετικά, Milivoje M. Kostić, *Uspon Beograda*, Beograd 1994, σελ. 167.

¹⁶⁶ Vikelas, *Luka Laras*, σελ. VIII. Δεν αποκλείεται, χωρίς να μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, καθώς δεν γίνεται αναφορά, ότι ο μεταφραστής του έργου είναι ο ίδιος ο Anastasijević.

μεταφράσεις λαϊκών παραμυθιών από την ελληνική δημώδη πεζογραφία, όπως η δίτομη συλλογή του Γεώργιου Μέγα, από την οποία επιλέχθηκαν 21 παραμύθια. Επίσης, σε τρεις ανθολογίες διηγημάτων περιλαμβάνονται μεταφράσεις 32 συγγραφέων και 40 διηγημάτων, μεταξύ των οποίων οι Παλαμάς, Παπαδιαμάντης, Καρκαβίτσας, Βιζυηνός, Δροσίνης, Κρυστάλλης, Νιρβάνας, Χρηστοβασίλης, Βλαχογιάννης, Ψυχάρης, Αλ. Παπαδοπούλου, Κ. Χατζόπουλος, Πασαγιάννης, Δαμβέργης κ.ά¹⁶⁷.

Μία άλλη πτυχή, μέσα από την οποία παρουσιάζεται η ζωή και εν γένει η δραστηριότητα των Ελλήνων του Βελιγραδίου και της υπόλοιπης Σερβίας, οι οποίοι αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και πρωταγωνιστούν σε γνωστά κείμενα της σερβικής λογοτεχνίας, όπου οι ήρωες χρησιμοποιούν ως πρότυπο και εμφανίζονται μέσα από τα μάτια του Έλληνα εμπόρου και όχι μόνο. Οι πιο γνωστές μορφές αποτελούν ο «*Kir Geras*»¹⁶⁸ και η «*Zona Zamfirova*»¹⁶⁹ του Stevan Sremac, ο «*Kir Janja*»¹⁷⁰ του Jovan Sterija Popović, η «*Gospodar Sofra*»¹⁷¹ του Jakov Ignjatović¹⁷² και ο «*Hadži-Diša*» του Dragutin Ilić¹⁷³.

¹⁶⁷ Για τις μεταφράσεις έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα βλ. αναλυτικά, Jovanka Djordjević-Jovanović, *Σερβική*, στο «...γνώριμος και ξένος...», Η νεοελληνική λογοτεχνία σε άλλες γλώσσες, επιμέλεια Βασίλης Βασιλειάδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 245-264.

¹⁶⁸ Stevan Sremac, *Kir-Geras*, Štamparija "Dositije Obradović", Beograd 1908.

¹⁶⁹ Stevana S. Sremca, *Zona zamfirova*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1907.

¹⁷⁰ Jovana S. Popovića, *Tvrđica ili Kir Janja: šaljivo pozorište u tri dejstva*, Napredak, Pančevo 1837.

¹⁷¹ Jakov Ignjatović, *Večiti mladoženja*, Štamparija "Dositije Obradović", Beograd 1910.

¹⁷² Μία εξαιρετική ανάλυση των τεσσάρων πρώτων χαρακτήρων αλλά και γενικότερα του τρόπος ζωής των Ελλήνων, το πνεύμα που τους διακατέχει και πως αυτό εμφανίζεται στη σερβική λογοτεχνία, μας δίνει ο Miroslav Vukelić στην μονογραφία του *Slika o Grcima u našoj književnosti*, Zbornik filozofskog fakulteta, Serija A, Istorijske nauke, knj. XIX (1997), σσ. 153-163. Ειδικότερα για τους ήρωες του Sremac βλ. Jovanka Đorđević-Jovanović, *Smeħ i rodsmeh: Sremčeni Grci*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 35, Beograd 2006, σσ. 259-266. Βλ. επίσης Σταυρούλα Μαυρογένη, *Η εικόνα των Ελλήνων στο έργο του σέρβου λογοτέχνη Στέβαν Σρέματς*, Δρώμενα και γράμματα σλαβικού πολιτισμού (διαδικτυακή έκδοση της Σχολής Βαλκανικών Γλωσσών του Ινστιτούτου Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, www.imxa.gr/files/PraktikaDiimeridasSBG.pdf), Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 45-56. Για τον κυρ Γεράση βλ. Saša Đorđević, *Οι έμποροι του έθνους - μια προσπάθεια αποκωδικοποίησης της εικόνας του Έλληνα στη σερβική πεζογραφία*, Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Τόμος Β', Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2011, σσ. 137-140.

Βέβαια, δεν θα μπορούσε να λείπει η ανάμιξη των Ελλήνων με τα κοινά του Βελιγραδίου, η οποία ξεκινά ήδη με την απελευθέρωση του. Η πόλη απελευθερώνεται για πρώτη φορά στις αρχές του 1807, κατά την διάρκεια της πρώτης σερβικής επανάστασης. Σχεδόν ταυτόχρονα, ξεκίνησαν οι διαδικασίες για την εγκαθίδρυση τοπικής αρχής στην απελευθερωμένη πόλη. Έτσι, στις 26 Οκτωβρίου 1807 αποφασίστηκε η δημιουργία δημοτικής αρχής, στην οποία δόθηκαν και οι αρμοδιότητες της δικαστικής εξουσίας (Magistrat). Πρώτος δήμαρχος αναλαμβάνει ο Πέτρος Ίτσκος, ο οποίος παραμένει στην θέση του μέχρι τον ξαφνικό του θάνατο, στις 16 Μαΐου 1808. Κατά την περίοδο αυτή, όπως αναφέρεται, στην πόλη κυριαρχούσε η τάξη και η ειρήνη¹⁷⁴.

Ένας άλλος Έλληνας που διετέλεσε δήμαρχος Βελιγραδίου, είναι ο γιατρός Βλάνταν Τζώρτζεβιτς (Ιπποκράτης Τσουλέκας)¹⁷⁵, ο οποίος γεννήθηκε στο Βελιγράδι το 1844 και απεβίωσε στο Μπάντεν της Αυστρίας το 1930. Το βαπτιστικό του όνομα το επέλεξε ο ανάδοχός του Κωνσταντίνος Γερμάνης από την Βλάστη Κοζάνης¹⁷⁶. Ο πατέρας του Γεώργιος, επίσης γιατρός, κατάγονταν από την Φούρκα Ιωαννίνων. Μετοίκησε στο Βελιγράδι κατά την περίοδο της πρώτης διακυβέρνησης του πρίγκιπα Miloš¹⁷⁷. Η μητέρα του ήταν αδελφή του φημισμένου εμπόρου Θωμά Λέκου, από την Κλεισούρα

¹⁷³ Ilić, *Hadži-Diša*, για τον πλήρη τίτλο βλ. υποσημ. 134. Για τον χαρακτήρα του Χατζή Ντίσα βλ. Gorana Raičević, Radoslav Eraković, *Fenomen krize identiteta u srpskom romanu 19. i 20. veka*, *Slavistična revija*, Letn. 59, Št. 4 (2011), σσ. 376-378.

¹⁷⁴ Βλ. σελ. 56, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁷⁵ Đorđević, *Uspomene*, σελ. 19. Ο Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, σελ. 54, εσφαλμένα τον αναφέρει ως Ιπποκράτη Γεωργιάδη, εξελληνίζοντας το επίθετο του, κατά την λογική που όντως αληθεύει, δηλαδή, ότι οι Έλληνες σε μεγάλο βαθμό εκσέρβιζαν τα επίθετά τους αλλάζοντας την κατάληξή τους, κάτι που επιπλέον αποτελεί τροχοπέδη στην έρευνα. Στην προκειμένη όμως περίπτωση δεν ισχύει.

¹⁷⁶ Ό.π., σσ. 19, 73. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το βαπτιστικό του όνομα το διατήρησε μέχρι την εφηβεία, όταν ένας καθηγητής του τον προέτρεψε να το αλλάξει επί το σερβικότερο *Vladan*. Τον συνόδεψε όμως σε όλη του την ζωή, όπως φαίνεται μέσα από τα απομνημονεύματά του, με κορυφαία στιγμή τον γάμο του, όταν ο ιερέας κατά την διάρκεια του μυστηρίου ανέφερε: «*Vjenčaja se rab božji Hipokrat (Παντρεύεται ο δούλος του Θεού Ιπποκράτης)*». Βλ. Čolović, *Vladan Đorđević*, σελ. 90.

¹⁷⁷ Đorđević, *Uspomene*, σελ. 80. Čolović, *Vladan Đorđević*, σελ. 77.

Καστοριάς¹⁷⁸. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στο ελληνικό δημοτικό σχολείο του Βελιγραδίου. Ιατρική σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Βιέννης.

Ο βίος του Τζώρτζεβιτς υπήρξε πολυσχιδής και πολυδιάστατος. Μεταξύ άλλων, το 1872 υπήρξε ιδρυτής και πρώτος γενικός γραμματέας του ιατρικού συλλόγου Σερβίας, ενώ αργότερα διετέλεσε εκλεγμένος πρόεδρος, οπότε και παραιτήθηκε από την θέση του, πριν αναχωρήσει ως πρεσβευτής στην Αθήνα. Την ίδια περίοδο (1876), ίδρυσε τον σερβικό ερυθρό σταυρό, ενώ κατά την διάρκεια της θητείας του ως δήμαρχος Βελιγραδίου (1884-1885), ίδρυσε το νέο κοιμητήριο του Βελιγραδίου¹⁷⁹. Επίσης, διετέλεσε διαδοχικά υπουργός παιδείας και οικονομικών (1888-1889), πρεσβευτής της Σερβίας στην Αθήνα (1891-1894) και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη (1894-1897). Από το 1897 μέχρι το 1900 διετέλεσε πρωθυπουργός και υπουργός εξωτερικών της Σερβίας¹⁸⁰.

Παράλληλα, υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας, συνολικά 255 έργων, με ευρύ γνωστικό αντικείμενο, πέραν των επιστημονικών συγγραμμάτων, όπως λογοτεχνία, ιστορία, φιλοσοφία, κλπ., καθώς και τακτικό μέλος της σερβικής ακαδημίας επιστημών και τεχνών (SANU)¹⁸¹. Από μικρή ηλικία είχε κλίση στη συγγραφή και ήδη από το 1858 ως μαθητής γυμνασίου, μόλις 14 ετών, είχε γράψει το πρώτο του βιβλίο, το οποίο εκδόθηκε με το βαπτιστικό του όνομα, Ιπποκράτης. Το βιβλίο περιελάμβανε δύο θεατρικά δράματα και είχε τίτλο: «*Robovi i Sulejman*»¹⁸². Το 1896 εκδόθηκε το βιβλίο «*Grčka i srpska prosveta*» (Ελληνικός και σερβικός διαφωτισμός), η συνεισφορά του οποίου υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική στις πολιτιστικές σχέσεις μεταξύ των δύο εθνών, όπου ο Αδαμάντιος Κοραΐς

¹⁷⁸ Ο Τζώρτζεβιτς ήταν πρώτος εξάδελφος του Μάρκου και Δημητρίου Λέκου. Βλ. αναλυτικά Marko D. Leko, *Istorija moje porodice (1)*, GGB, Knj. LI, 2004, MGB, σσ. 96-98.

¹⁷⁹ Με την συμπλήρωση 125 χρόνων από την έναρξη λειτουργίας του νέου κοιμητηρίου Βελιγραδίου, κυκλοφόρησε τιμητικός τόμος με εισαγωγικό κείμενο - αφιέρωμα στον ιδρυτή του Βλάνταν Τζώρτζεβιτς. Βλ. Milan Brdar, *Novo groblje u Beogradu. Otvoreno svedočanstvo istorije*, JKP Pogrebne usluge, Beograd 2011, σσ. 9-10 (όπου αναλυτικό βιογραφικό).

¹⁸⁰ Čolović, *Vladan Đorđević*, σσ. 99-103.

¹⁸¹ Ό.π., σσ. 141-155.

¹⁸² Leko, *Istorija*, σσ. 98-99.

συναντά τον Dositej Obradović¹⁸³. Ο Obradović, βαθύς γνώστης και θαυμαστής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ιστορίας, όταν αργότερα σπούδαζε φιλοσοφία στην Γερμανία, έβγαζε τα προς το ζην διδάσκοντας την ελληνική γλώσσα¹⁸⁴. Ο Τζώρτζεβιτς αρκετά χρόνια αργότερα, περιγράφοντας την εμπειρία του από την θητεία ως πρεσβευτής στη Αθήνα, συνέγραψε το βιβλίο «*Srbija i Grčka 1891–1893*»¹⁸⁵.

Κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα, εξεδήλωσε έντονο ενδιαφέρον για την λογοτεχνική κίνηση στην ελληνική πρωτεύουσα και γίνεται μέλος του φιλολογικού συλλόγου «*Παρνασσός*». Τον Μάρτιο του 1892, στην αίθουσα του συλλόγου έδωσε διάλεξη σε άππαιστα ελληνικά με θέμα το έργο του Σέρβου συγγραφέα Laza Lazarević, του οποίου μετέφρασε δύο διηγήματα στα ελληνικά¹⁸⁶. Παράλληλα, μετέφρασε στα σερβικά, τα θεατρικά έργα του Αλεξάνδρου Ραγκαβή «*Του Κουτρούλη ο γάμος*» και του Δημητρίου Βερναρδάκη «*Μερόπη*», ενώ για την καθημερινή του ζωή στην Αθήνα έγραψε το διήγημα «*Μια νύχτα στην Αθήνα*». Το 1895, κατά την διάρκεια της θητείας του στην Κωνσταντινούπολη, γίνεται μέλος του ελληνικού λογοτεχνικού σωματείου με την επωνυμία «*Σύλλογος*»¹⁸⁷.

Πολυσχιδής και πολυδιάστατη προσωπικότητα υπήρξε και ο γιος του Δημητρίου Κουμανούδη, Κωνσταντίνος, γόνος της πιο πλούσιας ελληνικής οικογένειας του Βελιγραδίου, ο οποίος αναδείχθηκε στο ύπατο αξίωμα της πόλης. Ο Κουμανούδης γεννήθηκε και απεβίωσε στο Βελιγράδι (1874-1962). Σπούδασε στην Σορβόνη, όπου έκανε και το διδακτορικό του στη νομική

¹⁸³ Dr. Vladan Đorđević, *Grčka i srpska prosveta*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1896. Διαβάζοντας το βιβλίο, ο αναγνώστης διαπιστώνει την βαθειά γνώση του συγγραφέα σε ότι αφορά την αρχαία, αλλά και νεότερη, ελληνική φιλοσοφία και λογοτεχνία και την επίδραση που αυτή είχε στα πολιτιστικά δρώμενα της Σερβίας. Παράλληλα, στο πρόσωπο του Dositej Obradović βρίσκει τον αντίστοιχο Αδαμάντιο Κοραή του σερβικού έθνους, κάτι που αργότερα καθιερώθηκε στην ιστορία της σερβικής λογοτεχνίας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Κοραής και ο Obradović σπούδαζαν μαζί στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης (βλ. σσ. 8-9 του βιβλίου).

¹⁸⁴ J. Tarnadidés, *Dositej Obradović et le monde grec*, Cyrillomethodianum II (1972-1973), Thessalonique, σσ. 43-60.

¹⁸⁵ Dr. Vladan Đorđević, *Srbija i Grčka 1891–1893, Prilog za istoriju srpske diplomatije pri kraju XIX veka*, Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1923.

¹⁸⁶ Νέα Εστία, 91, 1930, σσ. 1052-1053.

¹⁸⁷ Čolović, *Vladan Đorđević*, σσ. 100-101.

επιστήμη. Στην συνέχεια διετέλεσε καθηγητής της νομικής σχολής του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, όπου δίδαξε ιδιαίτερα διοικητικό δίκαιο. Πολιτικός φιλόσοφος και συγγραφέας πολλών άρθρων, μελετών και βιβλίων σχετικών με την επιστήμη του, όπως επίσης και για την οικονομία, ιστορία, πολιτική, διπλωματία, φιλοσοφία, κλπ.¹⁸⁸.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ασχολήθηκε με την πολιτική. Το 1919, υπήρξε ένα από τα έξι ιδρυτικά μέλη του δημοκρατικού κόμματος¹⁸⁹, ενός εκ των δύο κομμάτων που καθόριζαν τις πολιτικές εξελίξεις στο νεοσυσταθέν «Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων», που αργότερα μετονομάστηκε σε «Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας» και στο οποίο ο Κουμανούδης διετέλεσε Πρόεδρος του Κοινοβουλίου. Διετέλεσε επίσης κατ' επανάληψη βουλευτής και υπουργός εσωτερικών, οικονομικών, παιδείας, υποδομών, εμπορίου και βιομηχανίας, δασών και ορυκτού πλούτου, ταχυδρομείων και τηλεγραφείων και άνευ χαρτοφυλακίου¹⁹⁰. Δήμαρχος Βελιγραδίου διετέλεσε από τον Αύγουστο του 1926, μέχρι τον Φεβρουάριο του 1929. Οι δημοτικές εκλογές του 1926 έμελε να είναι οι τελευταίες και ο Κουμανούδης ο τελευταίος αιρετός δήμαρχος Βελιγραδίου¹⁹¹. Έκτοτε, οι δήμαρχοι διορίζονταν από τον ίδιο τον βασιλιά.

Κατά την διάρκεια της θητείας του ο Κουμανούδης ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα καθημερινές ανάγκες που αντιμετώπιζε ο πολίτης. Με νομοθετικές ρυθμίσεις και διατάξεις, βελτίωσε το οξύ πρόβλημα με την συγκοινωνία που αντιμετώπιζε η πόλη. Έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην δημόσια τάξη και ασφάλεια των πολιτών και των περιουσιών τους, ενώ

¹⁸⁸ Για το συγγραφικό έργο του Κουμανούδη βλ. *Srpska bibliografija, knjige 1868-1944, knjiga 9*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 1993, σσ. 237-238.

¹⁸⁹ <http://static.170.106.9.176.clients.your-server.de/istorija/koreni-ds>

¹⁹⁰ *Ko je ko u Jugoslaviji*, Jugoslovenski godišnjak (Beograd) i Nova Evropa (Zagreb), Zagreb 1928, σελ. 77. Branko Bogdanović, *Gradonačelnik kome je preseo „Pobednik”, “Politika”, 07/10/2018*, σσ. 28-29.

¹⁹¹ Στις κρίσιμες εκλογές του 1926, ο Κουμανούδης κατέβηκε ως υποψήφιος του δημοκρατικού κόμματος. Ο κύριος αντίπαλος, το ριζοσπαστικό κόμμα κατέβηκε διασπασμένος στις εκλογές. Τελικά, από τα 17.097 έγκυρα ψηφοδέλτια, ο Κουμανούδης έλαβε 6.578 ψήφους, ο επίσημος υποψήφιος του ριζοσπαστικού κόμματος 6.226 ψήφους, ο ανεπίσημος 2.473 ψήφους, ενώ τα υπόλοιπα κόμματα έλαβαν λιγότερους ψήφους. Βλ. αναλυτικά Gligorijević, *Politički odnosi u Beogradu*, σελ. 343. Βλ. επίσης, MGB, Invent. br. I2/1, 648, του έτους 1926 (Predizborna agitacija pred opštinske izbore).

παράλληλα φρόντισε για την δημόσια υγεία και την διατήρηση της καθαριότητας σε όλους τους δημόσιους χώρους του δήμου. Όλα αυτά τα μέτρα συνέτειναν στην αναβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του Βελιγραδίου και στην απλοποίηση της καθημερινότητάς τους¹⁹².

Σημαντική προσωπικότητα υπήρξε επίσης ο Κωνσταντίνος (Κότσα) Πόποβιτς, στρατηγός και αργότερα υπουργός εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας από το 1953 μέχρι το 1965¹⁹³. Ο Πόποβιτς ήταν εγγονός του Νικολάου και υιός του Αλεξάνδρου από την Κατερίνη. Ο παππούς του με τον αδελφό του είχαν ιδρύσει την φημισμένη εταιρεία: «*Αδελφοί Κωνσταντίνου και Νικολάου Ζαχαρία Πόποβιτς (Braća K. i N. Z. Popović)*»¹⁹⁴. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Κωνσταντίνος Πόποβιτς είναι ο μοναδικός πολίτης, όχι μόνο στη Σερβία, αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της Γιουγκοσλαβίας, που τιμήθηκε από την Ελληνική Πολιτεία με δύο παράσημα, τα οποία παρέλαβε αυτοπροσώπως¹⁹⁵.

Ένα ξεχωριστό κομμάτι της κοινωνικής δραστηριότητας των μελών της ελληνικής κοινότητας, είχε σχέση με την υλική και ηθική προσφορά προς την χώρα που τους φιλοξενούσε. Έχοντας ανεπτυγμένο το αίσθημα της φιλανθρωπίας, βοήθησαν όπως μπορούσαν την τοπική κοινωνία μέσω του προγονικού θεσμού της χορηγίας, προσφέροντας σημαντικό μέρος της περιουσίας τους όπως οικόπεδα, ακίνητα, μεγάλα χρηματικά ποσά και διάφορα άλλα υλικά αγαθά, όχι μόνο για κοινωφελείς σκοπούς και αγαθοεργίες, αλλά και για τις ανάγκες του ίδιου του κράτους.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Νικόλαος Δ. Κίκης, γεννηθείς το 1841 στην Κλεισούρα της Καστοριάς, με την σύζυγό του Ευγενία. Ο Κίκης απεβίωσε στο Βελιγράδι το 1918. Μέσω της διαθήκης του, την οποία συνέγραψε το 1913, άφησε μεγάλο μέρος της περιουσίας του στο σωματείο της εμπορικής νεολαίας Βελιγραδίου, του οποίου έγινε ο μεγαλύτερος

¹⁹² Branislav Božović, *Beograd između dva svetska rata, Uprava grada Beograda 1918-1941*, IAB, Beograd 1995, σελ. 142.

¹⁹³ *Katalog izložbe odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda*, IAB, Beograd 2015, σελ. 7.

¹⁹⁴ Kostić, *Uspom Beograda*, σελ. 102.

¹⁹⁵ *Katalog izložbe odlikovanja*, σσ. 39-40.

χορηγός¹⁹⁶. Στην διαθήκη του εξέφρασε την επιθυμία του μέρος αυτής της δωρεάς να χρησιμοποιηθεί για την ανέγερση νοσοκομείου με την επωνυμία «*Νοσοκομείο Νικόλαος και Ευγενία Κίκη για τους φτωχούς και αναξιοπαθούντες εμπόρους*». Η επιθυμία του πραγματοποιήθηκε, με τα εγκαίνια του νοσοκομείου να γίνονται στις 15 Ιουνίου 1940. Στο ισόγειο του κτηρίου και σε περίοπτη θέση τοποθετήθηκαν οι προτομές του ζεύγους Κίκη¹⁹⁷.

Η σύζυγός του Ευγενία μέσω της δικής της διαθήκης που συνέγραψε το 1924, δώρισε με την σειρά της, το μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης περιουσίας στην εμπορική νεολαία Βελιγραδίου με σκοπό να ανεγερθεί ο ξενώνας του σωματείου. Ο μεγαλοπρεπής τετραώροφος ξενώνας ξεκίνησε την λειτουργία του το 1939 και χρησιμοποιήθηκε για την διαμονή των φτωχών μελών του σωματείου. Επίσης, το κτήριο που βρίσκεται στην οδό Knez Mihailova 50, γνωστό ως οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη, το οποίο αγόρασε το 1910 ο Νικόλαος Κίκης από την οικογένεια Κουμανούδη, κληροδοτήθηκε στην εμπορική νεολαία Βελιγραδίου. Στις 27 Απριλίου 1825, ο βασιλιάς Αλέξανδρος Α΄ με διάταγμα του ενέκρινε την δημιουργία ιδρύματος με την επωνυμία «*Κληροδότημα Νικόλαος Κίκης*»¹⁹⁸.

Ο Ευάγγελος Θωμάς από την Αλιστράτη Σερρών, υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς ευεργέτες του εμπορικού συλλόγου. Μετά τον θάνατό του το 1906, ο Θωμάς με την διαθήκη του κληροδότησε στον εμπορικό σύλλογο Βελιγραδιού ένα σημαντικό ποσό για την δημιουργία ταμείου, το οποίο θα στήριζε οικονομικά τους νέους που έρχονταν στο Βελιγράδι προς αναζήτηση καλύτερης τύχης. Το ταμείο λειτουργούσε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, τα χρήματα του οποίου κατά το έτος 1911 ανέρχονταν στο ποσό των 13.442,05 δηναρίων¹⁹⁹. Επιπλέον, παραχώρησε το ποσό των 12.000 δηναρίων για την κατασκευή του μνημείου «*Čukur česma (Βαθειά*

¹⁹⁶ AS, Zadužbina 111, kutija 81.

¹⁹⁷ Βλ. σσ. 206-207.

¹⁹⁸ AS, Zadužbina 111, kutija 81.

¹⁹⁹ "Srpske novine", 34, 02/03/1912.

κρήνη)», εις μνήμη των σημαντικών γεγονότων της σερβικής ιστορίας που διαδραματίστηκαν στο σημείο αυτό²⁰⁰.

Ο Στέφανος Μπόντης, ο γνωστός ως Γκούσα Νίκολιτς Μπόντης, από την Βλάστη Κοζάνης, κατά τη διάρκεια του σχηματισμού και οργάνωσης του στρατού της Σερβίας, δώρισε στο κράτος 1.000 δουκάτα για την αγορά οπλισμού. Όταν απεβίωσε το 1873, μέσω της διαθήκης του κληροδότησε 30 αυτοκρατορικά δουκάτα για την δημιουργία ταμείου (fond)²⁰¹. Ο Ηλίας Αντόνοβιτς από το Μελένικο, εξάδελφος του Αναστασίου Ζάχου, μετά τον θάνατό του το 1921 άφησε ολόκληρη την περιουσία του με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των απόρων φοιτητών του πανεπιστημίου Βελιγραδίου. Για αυτόν τον σκοπό, στις 4 Ιανουαρίου 1928 ο βασιλιάς Αλέξανδρος Α΄ με διάταγμά του ενέκρινε την δημιουργία κληροδοτήματος²⁰².

Επίσης, ο Σίμος Μπάσινας από την Κλεισούρα, δώρισε στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου 100.000 δηνάρια για τις σπουδές άπορων φοιτητών²⁰³, ενώ μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη δεν ξέχασαν τον τόπο που γεννήθηκαν, όπου για τις ανάγκες των σχολείων δώρισαν 10 εικοσόφραγκα στην εκπαιδευτική κοινότητα²⁰⁴. Για τον ίδιο λόγο ο Γεώργιος Βούτσος δώρισε την πατρική του οικία στην Κλεισούρα, ενώ η σύζυγος του Ιφιγένεια αναφέρεται ξεχωριστά να δωρίζει 10 εικοσόφραγκα²⁰⁵. Ο Γεώργιος Βρανάκης από την Βλάστη, ο οποίος αρχικά εργάζονταν ως γραμματέας στο κατάστημα του Μιχαήλ Φίτσιου και αργότερα ως αργυραμοιβός, όταν απεβίωσε το 1881 διέθεσε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του, το οποίο ανέρχονταν στο ποσό των 120.000 δραχμών, για την ανέγερση σχολής αρρένων στην πατρίδα του αλλά και γενικότερα για τις εκπαιδευτικές της ανάγκες²⁰⁶.

Σημαντικό βήμα στην οργάνωση και συσπείρωση των Ελλήνων του Βελιγραδίου κατά το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, αποτέλεσε ο σύλλογος με

²⁰⁰ Βλ. σσ. 207-208.

²⁰¹ IAB, UGB, f-XII-94-1874.

²⁰² Univerzitet u Beogradu, *Zadužbine i fondovi Beogradskog univerziteta*, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1940, σσ. 187-188.

²⁰³ Παπαδριανός, *Οι Έλληνες*, σσ. 146-147.

²⁰⁴ Παπαμχαήλ, Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας, σελ. 131, όπου και η σχετική πηγή.

²⁰⁵ Ό.π.

²⁰⁶ Καλινδέρη, Ο βίος της κοινότητας Βλάστης, σελ. 145.

την επωνυμία: «Ένωσις των εν' Βελιγραδίω Ελλήνων "Ρήγας Φερραίος"». Ο σύλλογος επίσημα ιδρύθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 1923 και στεγάζονταν στο ιδιόκτητο διώροφο κτήριο του συλλόγου, στην οδό Sarajevska 16. Στα γραφεία του συλλόγου υπήρχε πλούσια βιβλιοθήκη με ελληνικά βιβλία και ελληνικές εφημερίδες. Μέλη του συλλόγου μπορούσαν να γίνουν όλοι οι Έλληνες, ανεξαρτήτως την υπηκοότητα τους, καταβάλλοντας συνδρομή εγγραφής ύψους εκατό δηναρίων, ενώ οι ιδρυτές του συλλόγου συνεισέφεραν ο καθένας από πεντακόσια δηνάρια για την δημιουργία ταμείου.

Ιδρυτικά μέλη του συλλόγου ήταν οι εξής: Μιχαήλ Κουκουλίδης, Παύλος Κατσάνης, Σίμος Μπάσιας, Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, Ιωάννης Καραμήτσιος, Περικλής Μπαρμπέρης, Δημήτριος Καραμήτσιος, Γεώργιος Γ. Καραμήτσιος, Νικόλαος Μουσιόπουλος, Χρήστος Τσεστέπουλος, Νικόλαος Καζαντζής, Αναστάσιος Λαζαρίδης, Βασίλειος Παναγιώτου, Παναγιώτης Δέλλιας, Παναγιώτης Μπελογιάννης, Γεώργιος Κατσάνης, Τριαντάφυλλος Τριανταφύλλου, Νικόλαος Νουσιόπουλος²⁰⁷.

Γνωρίζουμε επίσης ότι το 1936 πρόεδρος του συλλόγου ήταν ο Χρήστος Αργύρης, ο οποίος διατηρούσε κατάστημα ποτοποιίας²⁰⁸. Ο Αργύρης μας πληροφορεί ότι εκτός από το εμπόριο, αρκετοί ασχολούνται με άλλα επαγγέλματα, ιδίως γιατροί, οι οποίοι ήρθαν κατά τους βαλκανικούς πολέμους, ενώ αρκετοί Έλληνες εγκαταστάθηκαν στο Βελιγράδι μετά την μικρασιατική καταστροφή του 1922²⁰⁹.

Κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου οι εργασίες του συλλόγου διακόπηκαν. Μετά το τέλος του πολέμου δεν πρόλαβε να ανακάμψει, καθώς το νέο καθεστώς απαγόρευσε την λειτουργία του, παρά το γεγονός ότι ήταν καθ' όλα νόμιμος. Στις 14 Ιουλίου 1947, το καθεστώς έδωσε στους Έλληνες προθεσμία 15 ημερών για να αποχωρήσουν από την χώρα, ενώ οι περιουσίες τους δημεύτηκαν. Συνέπεια των παραπάνω γεγονότων, η εικόνα της ελληνικής κοινότητας διαφοροποιείται κατά το δεύτερο ήμισυ του

²⁰⁷ Ιοναπονιό, *Grci u Beogradu*, σελ. 162, όπου και η σχετική πηγή.

²⁰⁸ Βλ. σελ. 131.

²⁰⁹ Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμος Β', σσ. 381-383.

20^{ου} αιώνα. Κατά το μεγαλύτερο διάστημα αυτής της περιόδου, η κοινότητα συρρικνώνεται και δεν υπάρχουν ίχνη ενεργής δραστηριότητας.

Σημάδια ανάκαμψης παρατηρούνται στις δύο τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, με την άφιξη Ελλήνων φοιτητών και επιχειρηματιών, αλλά και την σταδιακή αφύπνιση και ενεργότερη συμμετοχή των απογόνων Ελλήνων από το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα ή και παλαιότερα, που είχαν αποκτήσει γιουγκοσλαβική υπηκοότητα. Παράλληλα, την κοινότητα εμπλούτισαν σε μεγάλο ποσοστό απόγονοι ελληνικών οικογενειών, που πριν την εγκατάστασή τους στο Βελιγράδι, ζούσαν σε κάποια άλλη πόλη της Σερβίας ή της πρώην Γιουγκοσλαβίας²¹⁰.

Σε ότι αφορά την τύχη του συλλόγου «*Ρήγας Φερραίος*», που ίδρυσαν οι Έλληνες το 1923, χρειάστηκε να περάσει σχεδόν μισός αιώνας για να μπορέσει να επαναλειτουργήσει. Έτσι, το 1995 οι Έλληνες του Βελιγραδίου ζήτησαν και πήραν άδεια λειτουργίας, με την ίδια ονομασία και τους ίδιους σκοπούς με τον παλαιότερο σύλλογο²¹¹. Στο έγγραφο του υπουργείου εσωτερικών αναφέρεται ότι, έδρα του συλλόγου είναι η οδός Molerona 16²¹², ενώ από το 1997, ξεκίνησε να λειτουργεί σχολή για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Η συνεισφορά του συλλόγου «*Ρήγας Φερραίος*» υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική το 1999, κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ στη Σερβία, αλλά και στη συνέχεια, τα μέλη του οποίου ενεργοποιήθηκαν εθελοντικά. Παρελάμβαναν και δίνεμαν την ανθρωπιστική βοήθεια που έφτανε από την Ελλάδα, μαζί με αυτήν που συγκέντρωναν οι ίδιοι, όχι μόνο στο Βελιγράδι, αλλά και σε πολλές πόλεις της Σερβίας²¹³.

Σε όλη αυτή την διαδικασία συμμετείχε ενεργά όχι μόνο η τελευταία γενιά των μεταναστών, οι οποίοι ήταν κατά κύριο λόγο οι επανιδρυτές του

²¹⁰ Για την πορεία και εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας του Βελιγραδίου, κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα βλ. Jovanović, *Grci u Beogradu*, σσ. 160-161, όπου οι σχετικές πηγές και βιβλιογραφία.

²¹¹ Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, br. 26-218/96, od 25 decembra 1996.

²¹² Ό.π.

²¹³ Υπολογίζεται ότι διανεμήθηκε ανθρωπιστικό υλικό αξίας 500.000 γερμανικών μάρκων, ενώ μόνο κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών διανεμήθηκαν 300 τόνοι βοήθειας.

συλλόγου, αλλά και απόγονοι ελληνικών οικογενειών που μετοίκησαν στο Βελιγράδι κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, όπως η Βέρα Ευθυμιάδη, πρωταθλήτρια της ξιφασκίας και μία από τους θρύλους του γιουγκοσλαβικού αθλητισμού, δισέγγονη του γιατρού Σπυρίδωνα Ευθυμιάδη²¹⁴ και εγγονή του μηχανικού Στεφάνου Ευθυμιάδη²¹⁵ από τον Βελβεντό Κοζάνης^{216,217}. Επίσης, συμμετείχε ενεργά η Άννα Γκάιγκερ-Ζορμπά, εγγονή του Γεωργίου (Αλέξη) Ζορμπά²¹⁸.

Ελληνογιουγκοσλαβικός Σύνδεσμος²¹⁹

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για τον «Ελληνογιουγκοσλαβικό Σύνδεσμο», ο οποίος δραστηριοποιήθηκε κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Ο σύνδεσμος αναπτύχθηκε ταυτόχρονα και στις δύο χώρες, όπου μέσω διαφόρων εκδηλώσεων συνέβαλε στην προσέγγιση και στην φιλία μεταξύ των

²¹⁴ *Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za prestupnu godinu 1872*, Državna štamparija, Beograd 1871, σελ. 55.

²¹⁵ *Trgovinsko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima 1900 -1901*, Sv. R. Hristić, Beograd 1899, *Dodatak*, σελ. 8 και αγγελ. αριθμ. 39. *Ceo Beograd, adresno-informaciona knjiga za Beograd, Zemun i Topčider*, Knjižara Ruska misao L. Zvjereva, Beograd 1922, σελ. 45.

²¹⁶ Βιογραφικά στοιχεία της Βέρας Ευθυμιάδη, από συνέντευξη της ίδιας, βλ. Željko Jevtić, *Grčka dedovina, Srbija domovina, "Naša" Grkinja Vera Eftimijades srpski najtrofejniji mačevalac*, "Blic", 3 Novembar 2006, σελ. 12.

²¹⁷ Για τον προπάππου της Βέρας Ευθυμιάδη, Σπυρίδωνα, σημαντικές πληροφορίες μας δίνει ο Dušan Popović, ο οποίος αναφέρει ότι σπούδασε ιατρική στο Μόναχο με την βοήθεια της ελληνικής κοινότητας, ενώ την σύζυγό του Κατερίνα Αναστασάκη την γνώρισε στο σπίτι του Ιωάννη Κουμανούδη. Λίγο πριν τον θάνατό του, μάζεψε τα παιδιά του Στέφανο και Μιχαήλ και τους όρκισε να μην ξεχάσουν ποτέ ότι είναι Έλληνες. Βλ. Popović, *O cincarima*, σσ. 376-377.

²¹⁸ Η βοήθεια που έφτανε από την Ελλάδα και η δράση του συλλόγου καλύφθηκε εκτενώς από τα μέσα ενημέρωσης, τονίζοντας το αίσθημα της ευγνωμοσύνης του σερβικού λαού σε αυτήν την δύσκολη στιγμή. Για την κάλυψη της δράσης του συλλόγου από τον έντυπο τύπο βλ. ενδεικτικά: Ozren Milanović, *Misija unuke Grka Zorbe*, *Politika*, 12/06/1999, σελ. 26. Naša Zvezdara, br. 3, Jun 1999. Srpska reč, br. 232, 08/07/1999. Stana Ristić, *Deladnost udruženja Grka u SRJ "Riga od Fere", Pomažu braću po sudbini*, *Politika*, 21/03/2000, σελ. 16, όπου μεταξύ άλλων, αναφέρεται η αξία και οι ποσότητες της ανθρωπιστικής βοήθειας που διανεμήθηκε.

²¹⁹ Για τον «Ελληνογιουγκοσλαβικό Σύνδεσμο» έχουμε την τύχη να γνωρίζουμε αναλυτικά τις δραστηριότητές του. Ο πρόεδρος του «Γιουγκοσλαβικού συνδέσμου», Milan Kostić δώρισε το αρχείο του στο «Ιστορικό Αρχείο Βελιγραδίου», όπου δημιουργήθηκε το προσωπικό του αρχείο (font), με αριθμό εισαγωγής: IAB, Zarh, K-8/LF. MK (Lični font Milan Kostić). Το αρχείο, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει την αλληλογραφία του συνδέσμου, δημοσιεύματα του τύπου, φωτογραφίες, τα προγράμματα των εκδρομών με αναλυτική περιγραφή, διάφορα έγγραφα, κ.α.

δύο χωρών. Στην Ελλάδα είχε έδρα την Αθήνα και παράρτημα στην Θεσσαλονίκη, ενώ στην Γιουγκοσλαβία η έδρα του ήταν στο Βελιγράδι. Επιστέγασμα των δράσεων του συνδέσμου ήταν η αμοιβαία ανταλλαγή επισκέψεων που πραγματοποιήθηκαν το 1936 και 1939 αντίστοιχα. Αρχικά, ο σύνδεσμος της Γιουγκοσλαβίας επισκέφθηκε την Ελλάδα από τις 18 έως 25 Απριλίου 1936. Το πρόγραμμα είχε ως εξής: Θεσσαλονίκη – Νάουσα – Αθήνα – Πειραιάς – Βόλος - Πορταριά και με πλοίο από Βόλο - Θεσσαλονίκη²²⁰.

Ο σύνδεσμος της Ελλάδας επισκέφθηκε την Γιουγκοσλαβία από τις 8 έως 14 Ιουλίου 1939, με το πρόγραμμα να διαμορφώνεται ως εξής: Σκόπια – Βελιγράδι – Σμεντέρεβο – Άβαλα - Όπλενατς και Αραντζέλοβατς²²¹. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και οι δύο επισκέψεις πραγματοποιήθηκαν με την ανάλογη επισημότητα. Ειδικότερα ο ελληνικός σύνδεσμος, εκτός από τις επίσημες επαφές, πραγματοποίησε επίσκεψη στα γραφεία της ελληνικής κοινότητας, στην οδό Sarajevska 16, όπου στεγάζονταν και ο σύλλογός τους «*Ρήγας Φεραίος*». Η εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε υπήρξε ιδιαίτερα θερμή. Επίσης, με το ποταμόπλοιο «*Αλέξανδρος*» επισκέφθηκαν το σημείο όπου ρίχτηκε στο ποτάμι ο Ρήγας Φεραίος με τους συντρόφους του και τέλεσαν μνημόσυνο, ενώ πέταξαν στεφάνια στον υγρό τάφο τους²²². Όπως φαίνεται, η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτέλεσε το κύριο αίτιο της διακοπής των επαφών και δραστηριοτήτων των μελών του «*Ελληνογιουγκοσλαβικού Συνδέσμου*», καθώς και της λειτουργίας του.

Βιογραφικά οικογενειών

Στη συνέχεια παρουσιάζονται βιογραφικά στοιχεία ελληνικών οικογενειών που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν στο Βελιγράδι. Για πολλές οικογένειες τα βιογραφικά στοιχεία που διαθέτουμε είναι ελάχιστα. Για κάποιες άλλες γνωρίζουμε μόνο τα ονόματα και τους τόπους καταγωγής τους. Κατά συνέπεια, το κριτήριο με το οποίο επιλέχθηκαν οι παρακάτω οικογένειες είναι το διαθέσιμο υλικό που υπάρχει για κάθε μία από αυτές, σε συνδυασμό με το οικιστικό απόθεμα που διαθέτουν, το οποίο παρουσιάζεται στο Β΄ μέρος.

²²⁰ IAB, Zarh, K-8/LF MK, 14.

²²¹ Ό.π., MK, 15, 16.

²²² Ό.π., MK, 17.

Οικογένεια Σιόντου

Περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έφτασαν στο Βελιγράδι οι αδελφοί Κωνσταντίνος και Νικόλαος Σιόντου, οι οποίοι άνοιξαν μπακάλικο από κοινού. Ύστερα από μερικά χρόνια ο καθένας άνοιξε το δικό του κατάστημα. Αργότερα ο Νικόλαος συνεργάστηκε με τον Κωνσταντίνο Τζάγκη, αλλά ήδη από το 1867 λύθηκε η συνεργασία και ο Νικόλαος συνέχισε μόνος του. Ο μεγαλύτερος αδελφός Κωνσταντίνος επέκτεινε την επιχείρηση του σε όλη την περιοχή του Βελιγραδίου και το 1884 άνοιξε υποκατάστημα στην πόλη Νις. Αργότερα, ο Κωνσταντίνος ασχολήθηκε με την παραγωγή προϊόντων ζαχαροπλαστικής ανοίγοντας αρχικά εργαστήριο, ενώ το 1902 εγκρίθηκε η αίτησή του και πήρε άδεια κατασκευής εργοστασίου ζαχαροπλαστικής²²³.

Ο Κωνσταντίνος Σιόντου παντρεύτηκε την Stanija Jovanović. απέκτησαν πέντε παιδιά, τον Μιχαήλ, τον Αλέξανδρο, τον Ιωάννη, την Όλγα και την Μαρία. Θεωρούνταν από τους πλέον σεβαστούς επιχειρηματίες στο Βελιγράδι, με μεγάλη δύναμη αλλά και με φιλανθρωπική δράση. Ο μεγαλύτερος γιος του Μιχαήλ, παντρεύτηκε την Vukosava Jovanović, με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, τον Κωνσταντίνο και την Βέρα που απεβίωσε νέα. Ο Αλέξανδρος παντρεύτηκε την Μίλιτσα Γουναρίδη, της γνωστής ελληνικής οικογένειας του Βελιγραδίου, χωρίς να αποκτήσουν παιδιά, ενώ ο Ιωάννης δεν παντρεύτηκε²²⁴.

Οικογένεια Πασώνα

Οι αδελφοί Γεώργιος και Ιωάννης Πασώνας από την Σιάτιστα Κοζάνης αναχώρησαν για τη Σερβία το 1840. Αρχικά εγκαταστάθηκαν στην πόλη Aleksinac. Στο Βελιγράδι ήρθαν το 1860. Εκεί ασχολήθηκαν με την παραγωγή και πώληση λικέρ και αλκοολούχων ποτών. Αργότερα ο Γεώργιος αποσύρθηκε από την επιχείρηση και μεταξύ του 1867 - 1875, στο κοινό οικόπεδο με τον αδελφό του, έχτισε το διάσημο ξενοδοχείο «*Bulevar*». Ο Ιωάννης συνέχισε μόνος του την επιχείρηση. Ο Γεώργιος δεν παντρεύτηκε.

²²³ Βλ. αναλυτικά σσ. 201-202.

²²⁴ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 476. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 131, 180. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 82-87.

Απεβίωσε ξαφνικά το βράδυ της 9^{ης} Οκτωβρίου 1907 ενώ βρίσκονταν στο καφενείο «*Albanija*»²²⁵. Ο Ιωάννης παντρεύτηκε και απέκτησε μία κόρη, την Βάγια, η οποία πέθανε το 1956 σε ηλικία 93 ετών και ήταν η τελευταία απόγονος της οικογενείας²²⁶.

Οικογένεια Δελίνη

Ο γενάρχης της οικογένειας Αντώνιος Δελίνης γεννήθηκε στη Σμύρνη. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έζησε στο Ζέμουν. Ήταν αυτοδίδακτος γιατρός και φαρμακοποιός. Συχνά περνούσε από το Ζέμουν στο Βελιγράδι για να θεραπεύει αρρώστους και να πουλάει φάρμακα. Το 1813, έγινε γιατρός στην οθωμανική φρουρά του Βελιγραδίου. Μετά την απελευθέρωση της Σερβίας το 1815, απέκτησε την εύνοια του πρίγκιπα Miloš και διορίστηκε γιατρός στην πόλη Smederevo, ενώ αργότερα, το 1833, στην πόλη Valjevo. Παντρεύτηκε την κόρη του ιερέα της περιοχής Surcin του Βελιγραδίου, Nikola Petrović. Απέκτησαν 2 αγόρια, τον Γιώργο και τον Ανδρέα και 4 κορίτσια: Την Αναστασία, την Αδελαΐδα, την Καλλιόπη και μία ακόμη, της οποίας το όνομα δεν είναι γνωστό. Ο γιος του Ανδρέας σπούδασε φαρμακοποιός στο Μόναχο και όταν το 1854 τελείωσε τις σπουδές του ανέλαβε το φαρμακείο.

Ο Ανδρέας παντρεύτηκε την Κατερίνα Πέτα, η οποία ήταν πολύ μορφωμένη και μιλούσε 5 γλώσσες. Γι' αυτόν το λόγο, η βασίλισσα Natalija Obrenović την πήρε στην ακολουθία της. Ο Ανδρέας πέθανε το 1878 και το φαρμακείο ανέλαβε ο ανιψιός του Μιχαήλ, μέχρι το 1885. Στη συνέχεια η σύζυγός του Κατερίνα το νοίκιασε, με την ελπίδα ότι ο μεγαλύτερος γιος της, Κωνσταντίνος, θα συνεχίσει το επάγγελμα. Ο Κωνσταντίνος αναχώρησε να σπουδάσει φαρμακοποιός στο Μόναχο, αλλά τελικά γράφτηκε στην ακαδημία ηθοποιών, απ' όπου και αποφοίτησε. Με την επιστροφή του στο Βελιγράδι προσλήφθηκε στο εθνικό θέατρο της Σερβίας. Αργότερα έγινε μόνιμο μέλος και διευθυντής του θεάτρου στην πόλη Niš. Το 1895, το φαρμακείο ανέλαβε ο νεότερος γιος του Ανδρέα, Νικόλαος, όταν τελείωσε την φαρμακευτική σχολή στην πόλη Zagreb. Μετά τον απροσδόκητο θάνατο του Νικολάου, το

²²⁵ "Politika", br. 1340, 10/10/1907, σελ. 3.

²²⁶ Popović, *O cincarima*, σσ. 429-230. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 143-144. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 161-164.

φαρμακείο ανέλαβε ο ανιψιός του Ανδρέας, γιος του Κωνσταντίνου, ο οποίος συνέχισε την οικογενειακή παράδοση. Ο Ανδρέας παντρεύτηκε το 1920 την Σοφία Πέτροβιτς. Η μητέρα της Σοφίας ήταν η Αγνή Μαλαματή²²⁷.

Οικογένεια Ανθούλα

Ο Κωνσταντίνος Ανθούλας (1819-1886) γεννήθηκε στην Κλεισούρα της Καστοριάς. Ο Πατέρας του Στέφανος από μικρό παιδί τον έστειλε στον αδελφό του στο Σεμλίνο, όπου ζούσε και διατηρούσε μπακάλικο. Εκεί τελείωσε το ελληνικό δημοτικό σχολείο και εργάστηκε μαζί με τον θείο του. Αργότερα για κάποιο διάστημα πήγε στη Βουδαπέστη. Στο Βελιγράδι εγκαταστάθηκε το 1850 και άνοιξε μπακάλικο. Στη συνέχεια άρχισε επαφές με τα караβάνια των κυρατζίδων που έφταναν από την Ελλάδα, από τα οποία έπαιρνε την πραμάτεια τους και την πουλούσε στην αγορά του Βελιγραδιού. Το πρώτο σπίτι της οικογένειας Ανθούλα κτίστηκε το 1853 στη οδό Kraljevica Marka, ενώ το νεώτερο σπίτι κτίστηκε το 1876, ακριβώς δίπλα επί της οδού Gavriila Principa 8²²⁸. Συμμετείχε ενεργά στα κοινά και διετέλεσε βουλευτής, δημοτικός σύμβουλος και μέλος του εμπορικού δικαστηρίου. Παντρεύτηκε την Κατερίνα, αγνώστων λοιπών στοιχείων, και απέκτησε τρία παιδιά: τον Γιάννη, τον Νίκο και την Κατερίνα²²⁹.

Οικογένεια Κουμανούδη

Η οικογένεια Κουμανούδη υπήρξε για πολλά χρόνια η ισχυρότερη οικογένεια, όχι μόνο της ελληνικής κοινότητας αλλά ολοκλήρου του εμπορικού κόσμου του Βελιγραδιού. Η καταγωγή της ήταν από την Τραπεζούντα του Πόντου. Τα πρώτα γνωστά μέλη της οικογένειας είναι ο Δημήτριος και η σύζυγός του Αικατερίνη, οι οποίοι μετοίκησαν από την Τραπεζούντα στην Αδριανούπολη. Το ζεύγος Κουμανούδη είχε δύο παιδιά. Τον Αθανάσιο και τον Γεώργιο. Τα δύο αδέρφια αναγκάστηκαν το 1826 να μεταναστεύσουν στο Βελιγράδι, όπου αργότερα γόνοι της οικογένειας έμελε να διαπρέψουν, όχι

²²⁷ Βλ. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 46-49, 174-176.

²²⁸ Βλ. σσ. 193-194.

²²⁹ Brana Dimitrijević, *Podaci o porodici Antula*, Srpski biografski rečnik, tom 1, Matica srpska, Novi Sad 2004, σσ. 229-233. Popović, *O cincarima*, σελ. 318. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 113-115, 179. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 33-35.

μόνο στην οικονομία και την πολιτική, αλλά και στα γράμματα. Ο μικρότερος γιος του Αθανασίου ήταν ο μεγάλος φιλόλογος και αρχαιολόγος του 19^{ου} αιώνα, καθηγητής του πανεπιστημίου Αθηνών, Στέφανος Κουμανούδης. Ο μεγαλύτερος γιος του, Ιωάννης, εξελίχθηκε σε μία από τις πλέον ισχυρές προσωπικότητες του Βελιγραδίου με τεράστια επιρροή και οικονομική δύναμη.

Ο Ιωάννης Κουμανούδης κατείχε για πάρα πολλά χρόνια τη θέση του «*Τραπεζίτη του Κράτους*». Επίσης, διετέλεσε για πάρα πολλά χρόνια πρόεδρος του Εμπορικού και Επαγγελματικού Επιμελητηρίου του Βελιγραδίου. Μεταξύ του 1861 και 1862 εξέδιδε την εφημερίδα «*Εμπορικά Νέα*». Ασχολήθηκε διεξοδικά με το εμπόριο. Μεταξύ άλλων ασχολήθηκε με τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις²³⁰. Επίσης, ήταν ιδιοκτήτης πολλών εμπορικών καταστημάτων καθώς και ταβερνών και μπουραριών, τα οποία μίσθωνε. Επίσης, ήταν ιδιοκτήτης μεγάλων εκτάσεων αμπελώνων, χωραφιών και λιβαδιών. Ο Ιωάννης Κουμανούδης παντρεύτηκε την Χρυσάνθη Ζινζιφά από το Μοναστήρι. Ήταν ιδιόκτητης και αρκετών ακόμη σπιτιών. Με την Χρυσάνθη απέκτησαν πολλά παιδιά, από τα οποία έζησαν πέντε. Ο Δημήτριος, ο Ανδρέας, η Μίλεβα, η Κατερίνα και η Μίλκα. Ο Ιωάννης πέθανε ξαφνικά στις 21 Οκτωβρίου 1866, αφήνοντας τεράστια περιουσία στους κληρονόμους²³¹.

Ο αδελφός του Αθανασίου, Γεώργιος, άνοιξε αρτοποιείο. Μεγάλωσε την επιχείρηση και έκανε περιουσία. Απέκτησε πέντε γιους. Τον Δημήτριο, τον Αθανάσιο, τον Κουμανούδη (όνομα), τον Αλέξανδρο και τον Γεώργιο. Μετά τον θάνατο του Γεωργίου, το 1846, τα παιδιά του ασχολήθηκαν με το εμπόριο με μεγάλη επιτυχία. Ιδιαίτερα ο Δημήτριος, ο οποίος ασχολήθηκε και με τον τραπεζικό τομέα. Παντρεύτηκε την Hermína Gruber, την οποία γνώρισε στη Βιέννη όταν σπούδαζε νομική. Απέκτησαν δύο γιους, τον Αχιλλέα και τον Κωνσταντίνο. Πέθανε ξαφνικά το 1886²³².

²³⁰ Βλ. σσ. 121, 203-204.

²³¹ "Srpske novine", br. 124, 22/10/1866, σελ. 544.

²³² Βιογραφικά στοιχεία για την οικογένεια Κουμανούδη, βλ. Ρορονιέ, *Ο cincarina*, σελ. 399-400. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 118-120, 127-128. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 55-61. Σοφία Ματθαίου, *Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899), Σχεδιάγραμμα βιογραφίας*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική εταιρεία, Αθήνα 1999. Μαριλίτσα Μητσού, *Στράτης Καλοπίχειρος, Ένα*

Οικογένεια Σακελλαρίδη

Ο Ιωάννης Σακελλαρίδης γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1858. Όταν έφτασε στο Βελιγράδι εργάστηκε ως βοηθός σε εργαστήριο γουνοποιίας. Αργότερα εξαγόρασε την επιχείρηση και συνεργάστηκε με γνωστή φίρμα της Λειψίας, με σκοπό την επεξεργασία γουνών. Παντρεύτηκε την Jelena Cukić. Ο Ιωάννης είχε δύο νεότερα αδέρφια, τον Θωμά και τον Νικόλαο. Ο Θωμάς διατηρούσε καφενείο στην πόλη Pozarevac, ενώ ο νεότερος Νικόλαος εργάστηκε στο εργαστήριο του αδελφού του και αργότερα ο Ιωάννης του άνοιξε κατάστημα, το οποίο λειτουργούσε ως παράρτημα. Ο Νικόλαος δεν υπήρξε επιτυχημένος όπως ο μεγάλος του αδελφός. Έτσι, μετά τον θάνατο του Ιωάννη, ο Νικόλαος κράτησε το κεντρικό κατάστημα και το παράρτημα το παραχώρησε να το δουλέψει ο συνέταιρος του Δημήτριος Χριστοδούλου.

Αργότερα, το 1903, ο Νικόλαος πούλησε τα καταστήματα και με την οικογένειά του και μετακόμισε μόνιμα στην Χαλκιδική. Ο γιος του Θωμά, Δημήτριος, ήρθε στο Βελιγράδι και εργάστηκε στο εργαστήριο του θείου του. Ο πλούσιος έμπορος Μιχαήλ Κουκουλίδης, φίλος του θείου του Ιωάννη, επίσης από την Σιάτιστα, τον πάντρεψε με την ανιψιά του Σουλτάνα και τον έκανε συνέταιρο. Μετά τους βαλκανικούς πολέμους άνοιξαν μεγάλο κατάστημα με την επωνυμία «*Kukulidis i Sakelarides*». Ο Δημήτριος και η Σουλτάνα απέκτησαν τρία παιδιά, τον Λεωνίδα, τον Γεώργιο και τον Θωμά. Ο Δημήτριος πέθανε το 1933. Ο νεότερος γιος, Θωμάς, ανέλαβε την επιχείρηση, την οποία μεγάλωσε και ανακαίνισε²³³.

Οικογένεια Χριστοδούλου

Το πιο γνωστό μέλος της οικογένειας ήταν ο φημισμένος έμπορος και ενεργό μέλος της ελληνικής κοινότητας, Αναστάσιος Χριστοδούλου, ο οποίος γεννήθηκε το 1810 στην Θεσσαλονίκη²³⁴. Η οικογένεια Χριστοδούλου έλκει

ποιητικό τεκμήριο αυτολογοκρισίας, Τόμος Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005. Για τον Κωνσταντίνο Κουμανούδη, βλ. σσ. 73-74.

²³³ Kostić, *Uspom Beograda 2*, σσ. 60-62. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 78-82.

²³⁴ Dositej Obradović, *Život i priklučenija Dimitrija Obradovića, narečenoga u kaluđerstvu Dositeja njim istim spisat i izdat*, Knjažesko srpska knjigoprečatnja, Beograd 1833. Στον μη

την καταγωγή της από τα Άγραφα²³⁵, από όπου ο γενάρχης της οικογένειας Χριστόδουλος μετοίκησε στη Θεσσαλονίκη. Ο Αναστάσιος στάλθηκε από τον πατέρα του στον εξάδελφο του στο Βελιγράδι, να εργαστεί στο εμπορικό του κατάστημα. Ο θείος του τον βοήθησε και αργότερα ο Αναστάσιος άνοιξε δικό του μαγαζί, πουλώνοντας καπνό και μύλους για καφέ. Ο νεότερος αδελφός του Αναστάσιου, Νικόλαος, αναχώρησε για την πόλη Νίς όπου παντρεύτηκε την κόρη του πλούσιου εμπόρου Χατζή Τζόκο. Όταν αυτή πέθανε, την κληρονόμησε. Τα αδέρφια έκαναν εισαγωγή από την Ελλάδα πολλά προϊόντα. Άνοιξαν υποκαταστήματα στη Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Μοναστήρι, Βέλες, και Σκόπια. Απέκτησαν πλούτο και δύναμη, ενώ ο Αναστάσιος Χριστοδούλου αποτέλεσε έναν από τους πιο ισχυρούς παράγοντες του Βελιγραδίου. Απεβίωσε το 1872.

Νωρίτερα ο Αναστάσιος δέχθηκε δύο ανίψια του, που ήρθαν από την Σιάτιστα στο Βελιγράδι, τον Γεώργιο και τον Δημήτριο Χριστοδούλου. Ο Γεώργιος δούλεψε στο μαγαζί του θείου του και μετά τον θάνατο του κληρονόμησε μέρος της περιουσίας του. Παντρεύτηκε το 1897 την Milica, κόρη του πλούσιου εμπόρου Dimitrije Đorđević, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης του δημοφιλούς καφενείου «*Sibirija*», με την οποία απέκτησε έξι παιδιά. Ο Δημήτριος ήταν ιδιοκτήτης δύο καφενείων, στη Σιάτιστα και στη Θεσσαλονίκη. Ταυτόχρονα ασχολήθηκε με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Ο γιος του Νικόλαος, κατά τη δεκαετία του 1930, πούλησε όλη την περιουσία και η οικογένεια επέστρεψε στην Ελλάδα²³⁶.

Οικογένεια Κλειδή

Ο Δημήτριος και η Σοφία Κλειδή ήρθαν από την Κοζάνη στο Βελιγράδι κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Ο Δημήτριος, όπως οι περισσότεροι Έλληνες, ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέκτησε φήμη στην αγορά του Βελιγραδίου. Το 1852 γεννήθηκε ο υιός του Εμμανουήλ. Κατά την διάρκεια του 1873, ο Εμμανουήλ άνοιξε κατάστημα με δερμάτινα είδη, όπου πουλούσε

αριθμημένο κατάλογο συνδρομητών που υπάρχει στο τέλος του βιβλίου, αναφέρεται ο Αναστάσιος Χριστοδούλου γεννημένος στην Θεσσαλονίκη.

²³⁵ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 471. Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή η οικογένεια κατάγεται από την Σιάτιστα, βλ. Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ 95.

²³⁶ Ρορονιό, *O cincarima*, σσ. 471-472. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 95-98.

κυρίως υποδήματα. Το 1879 παντρεύτηκε με την Marija Mijatović, με την οποία απέκτησε 3 κόρες και 2 υιούς. Ο μεγαλύτερος υιός του, Δημήτριος, γεννήθηκε το 1881. Πήγε σχολείο στην Ελβετία και το 1901 αναχώρησε για το Βερολίνο, όπου σπούδασε μηχανικός. Όταν πήρε το δίπλωμα, επέστρεψε στο Βελιγράδι και εργάστηκε στο εργοστάσιο του πατέρα του. Πέθανε από τύφο το 1915. Ο νεότερος υιός του, Γεώργιος, γεννήθηκε το 1888. Σπούδασε ιατρική και παντρεύτηκε την Emilija Lazarević. Άνοιξε ιατρείο με ειδικότητα στις δερματικές και αφροδίσιες παθήσεις. Αργότερα άνοιξε την δική του, ιδιόκτητη κλινική.

Ο Εμμανουήλ εκτός από επιτυχημένος βιομήχανος με τεράστια περιουσία, ασχολήθηκε και με την κοινωνική και πολιτική ζωή του Βελιγραδίου. Υπήρξε μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Εθνικής Τράπεζας της Σερβίας. Μέλος του διοικητικού συμβουλίου του «Συλλόγου Εκδοροσφαγέων». Μέλος του εποπτικού συμβουλίου των φημισμένων ιππικών αγώνων με τη επωνυμία «Knez Mijailo». Από το 1900 μέχρι το 1902 διετέλεσε μέλος του δημοτικού συμβουλίου το Βελιγραδίου, όπου για την αφοσίωση του τιμήθηκε από τον βασιλιά της Σερβίας με το παράσημο «Knez Miloš». Πέθανε το 1926²³⁷.

Οικογένεια Μπόντη

Από τη Μοσχόπολη της Βορείου Ηπείρου κατάγονταν τα πέντε αδέρφια, Νικόλαος, Μιχαήλ, Γεώργιος, Σόλια και Γιωργάκης Μπόντης. Πριν έρθουν στο Βελιγράδι ζούσαν στη Βλάστη. Στο Βελιγράδι μετοίκησαν περίπου το 1820. Η πιο φημισμένη προσωπικότητα της οικογενείας ήταν ο γιος του Νικολάου, Στέφανος, γνωστός με το προσωνύμιο ο μεγάλος Γκούσα (veliki Gusa). Ο Στέφανος γεννήθηκε στη Βλάστη το 1810. Ήταν φιλομαθής. Γνώριζε αρχαία ελληνικά και διάβαζε αρχαία ελληνική καθώς και σερβική λογοτεχνία. Λέγεται ότι ήξερε να απαγγέλει από μνήμης την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Θεωρούνταν από τους πιο γνήσιους Έλληνες, με την έννοια ότι διάβαζε πάρα πολύ και φρόντιζε για την παιδεία του. Αγόραζε, προπληρώνοντας, κάθε

²³⁷ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 386. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 50-55.

καινούργια έκδοση βιβλίου. Επίσης, μίσθωνε δικό του θεωρείο στο εθνικό θέατρο για ολόκληρη την χρονιά.

Υπήρξε στενός φίλος του πρίγκιπα Miloš Obrenović. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης διακυβέρνησης του (1858-1860), διετέλεσε σύμβουλος στο δημοτικό συμβούλιο του Βελιγραδίου. Αναφέρεται ότι στα χέρια του πέθανε η πριγκίπισσα Ljubica, σύζυγος του Miloš Obrenović. Παντρεύτηκε την Κατερίνα από την Θεσσαλονίκη και απέκτησε 4 παιδιά, από τα οποία τα 2 πέθαναν νέα. Η κόρη του Άνκα είχε μεγάλη μόρφωση, μιλούσε αρκετές ξένες γλώσσες. Ο γιος του Μπόζινταρ εργάστηκε στη τράπεζα του Σμετέρεβου (Smeterevska kreditna banka), στην οποία διετέλεσε διευθυντής. Απεβίωσε το 1873²³⁸.

Οικογένεια Κίκη

Ο Νικόλαος Πέτρου Κίκης γεννήθηκε το 1797 στην Κλεισούρα. Όταν ο πατέρας του ήρθε στο Βελιγράδι άνοιξε μπακάλικο. Ο Νικόλαος αρχικά δούλεψε στο μπακάλικο του πατέρα του, όπου έμαθε τη δουλειά και τον διαδέχθηκε. Το 1832 άνοιξε στο Βελιγράδι κατάστημα αποικιακών. Επίσης ασχολήθηκε με το εμπόριο δερμάτων, τα οποία αγόραζε από τους συμπατριώτες του στη Μακεδονία, με το εμπόριο καπνού, ρυζιού και αλατιού. Απέκτησε μεγάλη περιουσία. Επίσης, ήταν ιδιοκτήτης του καφενείου «*Kod rinvog izvora*»²³⁹. Απέκτησε τρία παιδιά, τον Γαβριήλ, τον Πέρα και την Άννα. Η Άννα παντρεύτηκε τον Ιωάννη Κ. Ανθούλα. Οι γιοι του δεν συνέχισαν τις δουλειές του. Ο Γαβριήλ έγινε εμπορικός πράκτορας και άνοιξε δικό του γραφείο. Ο Πέρα έγινε γραμματέας και στη συνέχεια διευθυντής του χρηματοπιστωτικού ιδρύματος «*Beogradska Zadruga*». Αργότερα εξελέγη βουλευτής. Ο Νικόλαος Κικής απεβίωσε 1873.

Ο Νικόλαος Δούμα Κίκης γεννήθηκε και αυτός στην Κλεισούρα το 1841. Μετοίκησε στο Βελιγράδι όπου το πρώτο διάστημα με την καθοδήγηση του θείου του ασχολήθηκε με το εμπόριο. Παντρεύτηκε την Ευγενία, κόρη του

²³⁸ Ρορονιό, *O cincarina*, σσ. 330, 478-480. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 166-167, 187. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 43-45.

²³⁹ Βλ. σσ. 123-124.

Νικολάου Ναούμ (Ναούμοβιτς), από το Κρούσοβο. Ο Νικόλαος Κίκης απεβίωσε την 1^η Φεβρουαρίου 1918 στο Βελιγράδι²⁴⁰.

Οικογένεια Κωτούλα

Ο Νικόλαος Κωτούλας από την Λάρισα, ήρθε στο Βελιγράδι περίπου το 1822. Αγόρασε το κτήριο που νωρίτερα στέγαζε τη «*Σχολή του Δωσιθέου Ομπράτοβιτς*» και σήμερα στεγάζει του μουσείο «*Βουκ Κάρατζιτς και Δωσιθέου Ομπράτοβιτς*». Ήταν ιδιοκτήτης εργοστασίου παρασκευής σαπουνιών και κεριών. Υπήρξε αξιοσέβαστος και εξέχουσα φυσιογνωμία του Βελιγραδίου. Μεγάλο κομμάτι της οδού που περνούσε μπροστά από το σπίτι του, ονομάζονταν «*Το σοκάκι του Κωτούλα*»²⁴¹.

Οικογένεια Χατζηθωμά

Ο Χατζηθωμάς γεννήθηκε στο Μελένικο. Στο Βελιγράδι ήρθε το 1812 σε ηλικία 14 ετών. Στη συνέχεια, πέρασε στο Σεμλίνο όπου ζούσε ο αδελφός του πατέρα του, Μιχαήλ. Εκεί πήγε σχολείο και αργότερα, μαζί με τον θείο του, άνοιξαν κατάστημα πώλησης δερμάτινων ειδών στο Βελιγράδι. Ο θείος του δεν είχε απογόνους και όταν το 1854 πέθανε, ο Χατζηθωμάς έγινε ο μοναδικός του κληρονόμος. Παντρεύτηκε την Ελένη, κόρη του φημισμένου εμπόρου και εμπορικού πρόξενου Νικολάου Μπερζάκα. Απέκτησε 4 γιους και 4 κόρες. Και οι 4 κόρες του παντρεύτηκαν επιφανείς άνδρες του Βελιγραδίου. Η μεγαλύτερη Ντάνιτσα παντρεύτηκε με τον Filip Hristić, υπουργό εξωτερικών της κυβέρνησης της Σερβίας. Η Σοφία με τον Jovan Ristić, υπασπιστή του βασιλιά που διατέλεσε και πρωθυπουργός. Η Μίλεβα με τον Radivoj Milojković, υπουργό εσωτερικών και η Μαρία με τον Anti Bogisević, στρατηγό και υπουργό εθνικής αμύνης²⁴².

Οικογένεια Νίκολιτς

Οι αδελφοί Διαμαντής και Τσβέτκο Νίκολιτς γεννήθηκαν στο Μοναστήρι. Περίπου το 1850 έφτασαν στο Βελιγράδι. Αρχικά άνοιξαν μαζί ένα

²⁴⁰ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 384-385. Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 17-18, 173.

²⁴¹ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 396. Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 25.

²⁴² Ρορονιό, *O cincarima*, σσ. 330, 468-469. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 158-160.

καφενείο αλλά γρήγορα ακολούθησαν αυτόνομη πορεία. Το 1851, ο Διαμαντής άρχισε να ασχολείται με την ενοικίαση δωματίων. Αργότερα μίσθωσε ένα κτίριο και το έκανε ξενοδοχείο. Το ονόμασε στα ελληνικά: «Ξενοδοχείον της Ρωσίας». Εκεί άνοιξε και εστιατόριο. Το 1875 το ονομάζει «Hotel Rusija» και γίνεται από τα πιο φημισμένα ξενοδοχεία του Βελιγραδίου. Το ξενοδοχείο δούλεψε μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Γνωρίζουμε ότι από το 1922 μέχρι και το 1938 ιδιοκτήτης του κτιρίου ήταν η εμπορική τράπεζα του Βελιγραδίου. Το κτίριο σώζεται και σήμερα αλλά από τις πολλές επισκευές και αναστηλώσεις έχει αλλάξει κάπως η αρχική του όψη²⁴³. Ο Τσβέκο άνοιξε δικό του καφενείο, από τα πιο γνωστά του Βελιγραδίου που έφερε το όνομα του²⁴⁴.

Οικογένεια Σιαπέρα

Η οικογένεια έλκει την καταγωγή της από την Εράτυρα Κοζάνης. Ο γενάρχης της οικογένειας Θεόδωρος Σιαπέρας (1852-1939) ήρθε στο Βελιγράδι στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Τα παιδιά του Κωνσταντίνος και Παναγιώτης ακολούθησαν το επάγγελμα του πατέρα τους, ανοίγοντας δικά τους καταστήματα στην αγορά του Βελιγραδίου. Ο υιός του Παναγιώτη, Ράντομιρ και ο υιός του Κωνσταντίνου, Τριαντάφυλλος. Ο Ράντομιρ Σιαπέρας (1925-1998), μεταξύ άλλων, ήταν αθλητής της καλαθοσφαίρισης, διεθνής με την εθνική ομάδα και πρόεδρος της ομοσπονδίας καλαθοσφαίρισης της Γιουγκοσλαβίας²⁴⁵. Η μεγάλη του προσφορά στο άθλημα αναγνωρίστηκε επίσημα και από τις 1 Μαρτίου 2007 (πρώτη σειρά εισαγωγής) είναι μέλος του «Hall of Fame» της FIBA²⁴⁶. Εκτός από αθλητισμός ο Ράντομιρ διέπρεψε και στις επιστήμες, καθώς διητέλεσε καθηγητής της Σχολής Τεχνολογίας και Μεταλλουργίας του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου μέχρι το 1991, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε. Την παράδοση της

²⁴³ Βλ. σελ. 205.

²⁴⁴ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 158. Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 120-122.

²⁴⁵ Κατά την διάρκεια της θητείας του η Γιουγκοσλαβία κατέκτησε το Παγκόσμιο Κύπελλο Καλαθοσφαίρισης 1970. Βλ. *Tito sa zlatnin mladicima*, "Front, nedeljni lustrovani list", br. 23 (617), 5 Jun 1970.

²⁴⁶ <https://www.fiba.basketball/hall-of-fame/Radomir-Shaper>

οικογένειας συνεχίζει στο Βελιγράδι ο υιός του Σίρτζαν Σιαπέρας, μουσικός και από το 1997 ιδρυτής της διαφημιστικής εταιρείας «*McCann Beograd*».

Ο Τριαντάφυλλος Σιαπέρας (1931-1994) υπήρξε κορυφαίος σκακιστής και μία πολυδιάστατη προσωπικότητα, που αφιέρωσε όλη του την ζωή στο σκάκι, όχι μόνο ως αθλητής, αλλά συνθέτοντας προβλήματα, τα οποία δημοσίευε σε εφημερίδες και περιοδικά της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας. Το 1968, υπήρξε ο πρώτος Έλληνας σκακιστής που πήρε τον τίτλο του «*Διεθνή Μαιτρ*». Επίσης, διετέλεσε ως δημοσιογράφος και συγγραφέας βιβλίων. Το 1967, κυκλοφορεί το πρώτο βιβλίο με τίτλο: «*Το Σκάκι, πλήρης ανάπτυξης της θεωρίας και η πρακτική της εφαρμογή*», ενώ το 1977 η συνέχεια του: «*Το Σκάκι, Θεωρία και πρακτική*»²⁴⁷.

2.3. Εκπαίδευση

Για το ελληνικό σχολείο του Βελιγραδίου ο Dušan Ρορονιό αναφέρει ότι φαίνεται να υπήρχε από πάντα και πως ήταν από τα καλύτερα που υπήρχαν²⁴⁸. Είναι προφανές ότι με την λέξη «*πάντα*», ο Ρορονιό εννοεί από τότε που υπάρχει ελληνική κοινότητα στο Βελιγράδι και για να το έγγραψε κάτι θα είχε υπόψη του, αν και σήμερα δεν διαθέτουμε στοιχεία που να τεκμηριώνουν την λειτουργία του σχολείου στο βάθος χρόνου που αναφέρει. Έχουμε όμως στοιχεία που τεκμηριώνουν την ελληνική παρουσία στο Βελιγράδι, τουλάχιστον σε βάθος δέκα αιώνων²⁴⁹. Σε κάθε περίπτωση, η αναφορά του Ρορονιό υποδεικνύει την παλαιότητα του σχολείου, η οποία θα μπορούσε να αναχθεί κατά τον 16^ο αιώνα, όπου σύμφωνα με μία αναφορά λειτουργούσε ελληνικό σχολείο²⁵⁰.

²⁴⁷ Τα βιογραφικά στοιχεία της οικογένειας Σιαπέρα, προέρχονται από τον εγγονό του Κωνσταντίνου και ανιψιό του Τριαντάφυλλου Σιαπέρα, Παύλο Βούγιασιτς, υιό της αδελφής του Κατερίνας.

²⁴⁸ Ρορονιό, *Ο cincarima*, σσ. 228-229.

²⁴⁹ Βλ. σσ. 29-30.

²⁵⁰ Milena Jovanović, *Iz Hermesove palestre, prilog istoriji klasične filologije kod Srba*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2011, σελ. 118.

Η αναφορά αυτή μπορεί να υποστηριχτεί με σχετική ασφάλεια, καθώς συνάδει με το γεγονός ότι την ίδια περίοδο γνωρίζουμε ότι στο Βελιγράδι υπήρχαν ελληνικές συνοικίες²⁵¹ και πως πρώτη μέριμνα των Ελλήνων στις περιοχές όπου εγκαθίσταντο, ήταν να διεκπεραιώσουν τα εκπαιδευτικά και θρησκευτικά τους καθήκοντα. Η επόμενη πληροφορία ενισχύει ακόμη περισσότερο την αναφορά αυτή, καθώς μαθαίνουμε πως όταν το 1717 οι Αυστριακοί κατέκτησαν το Βελιγράδι, στην πόλη λειτουργούσε ελληνικό σχολείο, το οποίο κινδύνευσε να διακόψει την λειτουργία του. Τότε με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Βελιγραδίου Mojsije Petrović²⁵² το σχολείο δεν έκλεισε, ενώ συνέχισε να το έχει υπό την εποπτεία και φροντίδα του μέχρι το τέλος του βίου του²⁵³.

Η πρώτη αναφορά για δάσκαλο που δίδαξε στο σχολείο ανάγεται σε αυτή την περίοδο. Έτσι μαθαίνουμε ότι ο καλόγερος Γεράσιμος δίδαξε από το 1720 μέχρι το τέλος του 1722. Γι' αυτόν τον Γεράσιμο μας διασώζονται εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών συνέγραψε ένα αλφαβητάριο με τίτλο «Χριστιανικό αλφαβητάριο ελληνικό και σερβικό», στο οποίο αναφέρεται ως ιερομόναχος Κωνσταντινο-Μοσχοπολίτης, όπου προφανώς υποδηλώνεται η καταγωγή του. Εξ' όσων γνωρίζουμε, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα στοιχεία που διαθέτουμε, πρόκειται για το πρωιμότερο ελληνοσερβικό αλφαβητάριο²⁵⁴.

Για τον Γεράσιμο μαθαίνουμε ότι ο μισθός του ανέρχονταν σε 50 φιορίνια τον χρόνο. Επίσης, ότι του είχε παρασχεθεί στέγη και διατροφή. Στην διδασκαλία του, όπως αναφέρεται, ήταν πολύ καλός. Αυτό συνάγεται από

²⁵¹ Βλ. σσ. 31-32.

²⁵² Mojsije Petrović (Βελιγράδι 1677-Βελιγράδι 1730). Θεωρείται ως ένας από τους πλέον σημαντικούς ιεράρχες στην ιστορία της σερβικής εκκλησίας, της οποίας υπήρξε αναμορφωτής. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Mojsije Petrović γνώριζε άριστα την ελληνική γλώσσα, την οποία έμαθε στο ελληνικό σχολείο του Βελιγραδίου. Βλ. Sava, episkop šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Evro, Beograd; Unireks, Podgorica; Kalenić, Kragujevac, 1996, σσ. 333-334, καθώς και στου Todor Stefanović Vilovski, *Crkve i škole u Beogradu*, SKG, knj. XXX, sv. 11, 1913, σελ. 846.

²⁵³ Vilovski, ό.π., σσ. 846-847. Borivoje Aksentijević, *Školstvo i prosveta kod Srba u XVIII veku*, Pedagoški muzej, Beograd 1966, σελ. 36. Arhimandrit Jovan Rajić, *Istorija katihizma pravoslavnih Srbalja u cesarskim državama*, Naklada Knjižare Braće Jovanovića, Pančevo, [χ.χ.], σελ. 22.

²⁵⁴ *Građa za istoriju Beograda 1717-1739*, I, IAB, Beograd 1958, σελ. 11.

μαρτυρία του Σέρβου ιερέα Jovan Savić, ο οποίος όταν το 1733 έδωσε τις καθιερωμένες ιερατικές εξετάσεις, στην αναφορά του έγραψε ότι αφού έμαθε σερβικά στον έξαρχο της Μητρόπολης Nikola Dimitrijević, μετά συνέχισε στο ελληνικό σχολείο με δάσκαλο τον Γεράσιμο. Εκεί έμαθε ανάγνωση, γραφή, γραμματική, ψαλτική και να μιλά ελληνικά. Ο εξεταστής του, έξαρχος Maksim Ratkonić, για τα αποτελέσματα των εξετάσεών του, αναφέρει ότι διαβάζει ελληνικά και σλαβικά βιβλία πολύ καλά. Το ίδιο καλά γράφει και ψέλνει στην ελληνική και σερβική γλώσσα. Για τον δάσκαλο Γεράσιμο πληροφορούμαστε ότι αργότερα εξελέγη Επίσκοπος Δυρραχίου²⁵⁵.

Πέρα από την αναφορά για το ελληνικό σχολείο, διαβάζοντας την παραπάνω μαρτυρία εξάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το πρώτο στοιχείο είναι ότι ο εξεταστής, έξαρχος Maksim Ratkonić, για να μπορέσει να κρίνει τον βαθμό γνώσης στα ελληνικά του ιερέα Savić, σημαίνει ότι και ο ίδιος θα έπρεπε να γνώριζε εξαιρετικά την ελληνική γλώσσα. Το δεύτερο, και πιο σημαντικό στοιχείο, είναι ότι για την ανέλιξη στην βαθμίδα της σερβικής ιεραρχίας, η γνώση της ελληνικής γλώσσας ήταν προαπαιτούμενο ή τουλάχιστον βασικό εφόδιο.

Στη συνέχεια, πληροφορούμαστε από τον Ρορονιό ότι το 1723 υπήρχε στο Βελιγράδι ένας Έλληνας δάσκαλος, ο οποίος αντί για μισθό είχε το δικαίωμα να βγάζει δίσκο στην εκκλησία για τον εαυτό του²⁵⁶. Ποιος ήταν όμως αυτός ο Έλληνας δάσκαλος; Την απάντηση μας την δίνει ο Ρώσος δάσκαλος Maksim Sunogon, ο οποίος το 1727 ήρθε στο Βελιγράδι όπου ίδρυσε Ρώσο-σλαβικό σχολείο, στο οποίο και δίδαξε. Σε αναφορά του, που απέστειλε την επόμενη χρονιά στην Ρωσική Σύνοδο, μεταξύ άλλων, αναφέρει τα εξής: *«Όταν έφτασα στο Βελιγράδι βρήκα έναν Έλληνα δάσκαλο, ηλικιωμένο και αδύναμο, ο οποίος νωρίτερα ήταν ιερέας στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί από τον φόβο του τούρκεψε, αλλά όταν διέφυγε στην Σερβία επέστρεψε στον Χριστό και πήρε το όνομα Κωνσταντίνος. Αυτός δίδασκε στα παιδιά ελληνική ανάγνωση και γραφή. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του, από τις 23 Ιανουαρίου 1723 που έγινε δάσκαλος και για τα επόμενα*

²⁵⁵ Ό.π. · Vilovski, *Crkve i škole u Beogradu*, σσ. 846-847.

²⁵⁶ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 229.

τριάνμισι χρόνια που εργάστηκε, έλαβε από τον Μητροπολίτη μισθό 193 φιορίνια. Επιπλέον, κάθε Σάββατο είχε το δικαίωμα για μιάμιση ώρα να έχει ένα δοχείο, αλλά μόνο για τους πλουσιότερους μαθητές²⁵⁷. Και από καμιά φορά, όταν οι χριστιανοί μαζεύονταν στην εκκλησία, έβγαζε δίσκο...»²⁵⁸.

Ο Συνογον στην αναφορά του συνεχίζει λέγοντας ότι στη θέση του Κωνσταντίνου ήρθε ένας άλλος Έλληνας, γεννημένος στην Θεσσαλονίκη, ο Νικόλαος Λογιότατος. Αυτός ήρθε να εργαστεί χωρίς μισθό. Γι' αυτόν το λόγο δεν είναι ικανοποιημένος και θέλει να φύγει²⁵⁹. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο δάσκαλος Κωνσταντίνος εργάστηκε μέχρι το καλοκαίρι του 1826. Ο διάδοχος του Λογιότατος εργάστηκε κατά τα δύο σχολικά έτη 1826-1828, καθώς παρά το γεγονός ότι δεν ήταν ικανοποιημένος και ήθελε να φύγει από το σχολείο, μέχρι την στιγμή που ο Συνογον συνέταξε την αναφορά (1828), ακόμη δεν είχε φύγει και είναι άγνωστο πότε έφυγε, καθώς οι διαθέσιμες πηγές δεν μας ενημερώνουν για το γεγονός αυτό. Ο Μητροπολίτης Ρετρονιό είχε θέση ως στόχο την αναβάθμιση του σχολείου και την μετέπειτα λειτουργία του ως ίδρυμα μέσης εκπαίδευσης. Απεβίωσε όμως το 1730, χωρίς να προλάβει να πραγματοποιήσει τα σχέδια του²⁶⁰.

Την φροντίδα του σχολείου ανέλαβε ο διάδοχός του Vicić Jovanović²⁶¹. Ύστερα από πρόσκλησή του, ήρθε να εργαστεί το 1732 ως δάσκαλος στο σχολείο ο φημισμένος ψάλτης και ιερομόναχος της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, Ανατόλιος, ο οποίος δίδαξε και ψαλτική. Παρέμεινε στο σχολείο μέχρι το 1737, οπότε και επέστρεψε στο Άγιο Όρος. Ο Ανατόλιος υπέγραψε συμβόλαιο, σύμφωνα με το οποίο του είχε παρασχεθεί κατοικία, ενώ ο μισθός του ήταν υπερβολικά υψηλός και ανέρχονταν σε 600 φιορίνια ετησίως. Ο μισθός του καλύφθηκε από τους Έλληνες του Βελιγραδίου, ενώ τα ανάκτορα κατά τα έτη 1734 και 1736 συνέδραμαν από 100 φιορίνια ανά έτος. Πέρα από τα υλικά αγαθά, είχε το δικαίωμα αν

²⁵⁷ Σημ.: προφανώς για οικονομική ενίσχυση.

²⁵⁸ *Građa za istoriju Beograda 1717-1739, I*, σελ. 12.

²⁵⁹ Ο.π.

²⁶⁰ Maja Nikolova, *Grčke škole u Beogradu do početka XX veka*, GGB, LIV (2007), σελ. 137.

²⁶¹ Για την ζωή και το έργο του Vicić Jovanović, βλ. Sava, episkop žumadijski, *Srpski jerarsi*, σσ. 71-73.

προέκυπτε σοβαρός λόγος να απουσιάσει από το σχολείο. Κατά το διάστημα αυτό θα τον αναπλήρωνε ο διάκονος Ιωάσαφ. Για τον Ανατόλιο επίσης αναφέρεται ότι, έκτος του ότι δίδασκε ψαλτική σύμφωνα με το ελληνικό τονικό σύστημα, ήταν και αυτός που το εισήγαγε στην σερβική εκκλησία²⁶².

Μετά την ανακατάληψη του Βελιγραδίου από τους Οθωμανούς (1739), το σχολείο συνέχισε την λειτουργία του. Αυτό το γνωρίζουμε από αρχεία της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, τα οποία δημοσίευσε ο Μητροπολίτης Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος²⁶³. Πιο συγκεκριμένα, στις 13 Ιανουαρίου 1792 οι επίτροποι της ελληνικής εκκλησίας του Βελιγραδίου έστειλαν επιστολή στην ελληνική κοινότητα της Βιέννης ζητώντας την βοήθειά της. Η επιστολή φωτίζει μία σκοτεινή περίοδο από άποψη πληροφοριών για το ελληνικό σχολείο, αλλά παράλληλα μας ενημερώνει για σημαντικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν αυτή την περίοδο. Οι επίτροποι αναφέρουν ότι κατά την διάρκεια της βασιλείας της Μαρίας Θηρεσίας, δόθηκε εντολή για την μεταστροφή των πιστών της ανατολικής εκκλησίας προς την Ουνία. Για όσους αρνήθηκαν να υπακούσουν στην εντολή ξεκίνησαν διώξεις, οι οποίες έφτασαν και στο Βελιγράδι. Πολλοί φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν, μεταξύ των οποίων οι ιερείς, οι δάσκαλοι και οι επίτροποι, ενώ οι γηραιότεροι δεν μπόρεσαν να αντέξουν και πέθαναν στην φυλακή. Τις δύο ελληνικές εκκλησίες του Βελιγραδίου τις πήραν οι Ουνίτες.

Η επιστολή συνεχίζει λέγοντας ότι μετά τον θάνατο της Μαρίας Θηρεσίας και την ανάρρηση στον θρόνο του γιου της Ιωσήφ Β΄, η κατάσταση άλλαξε, οι διώξεις σταμάτησαν και ήταν πλέον ελεύθεροι να λατρεύουν την

²⁶² *Građa za istoriju Beograda 1717-1739, I*, σελ. 12. Dejan Medaković, *Manastir Hilandar u XVIII veku*, Hilendarski zbornik, 3 (1974), σελ. 14.

²⁶³ Το κοσμικό του όνομα ήταν Σταύρος Ευστρατιάδης. Γεννήθηκε στη Σιγή της Προύσας το 1872. Σπούδασε τη Θεολογία στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Μετά την αποφοίτησή του χειροτονήθηκε Διάκονος. Υπηρέτησε ως Διάκονος στη Βιέννη όπου σπούδασε και αναγορεύθηκε διδάκτορας του εκεί Πανεπιστημίου. Στη Βιέννη είχε την ευκαιρία να μελετήσει τα αρχεία της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Πρεσβύτερος χειροτονήθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1908, ενώ στις 14 Σεπτεμβρίου 1908 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Λεοντοπόλεως. Στις 8 Μαρτίου 1913 παραιτήθηκε για λόγους υγείας. Εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη όπου το 1917 ανέλαβε τη Διεύθυνση του περιοδικού «Γρηγόριος ο Παλαμάς». Το 1919 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι όπου επιδόθηκε σε συνεχείς μελέτες μέχρι την κοίμησή του στις 14 Νοεμβρίου 1947.

πίστη τους και να κτίσουν νέα εκκλησία. Όμως, μετά ύστερα από πέντε χρόνια προσπαθειών, με πολλούς κόπους κατάφεραν να κτίσουν μόνο τους τοίχους, λόγω έλλειψης χρημάτων, ενώ το εσωτερικό του ναού και το σχολείο που είναι τα πλέον απαραίτητα που έπρεπε να γίνουν, δεν ολοκληρώθηκαν γιατί ύστερα από αυτά τα γεγονότα η κατάσταση ήταν βεβαρυσμένη και αντιμετώπιζαν πολλές δυσκολίες. Γι' αυτόν τον λόγο ζήτησαν την βοήθεια της αδελφικής κοινότητας της Βιέννης για να ολοκληρώσουν το έργο τους. Την επιστολή υπέγραψαν οι επίτροποι του ναού Γεώργιος Αντόλφη και Δημήτριος Καραντσής²⁶⁴.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε το χρονολογικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο διαδραματίζονται τα παραπάνω γεγονότα. Η Μαρία Θηρεσία απεβίωσε το 1780. Επομένως, τα γεγονότα διαδραματίστηκαν νωρίτερα και σταμάτησαν όταν την διαδέχθηκε στον θρόνο ο γιος της Ιωσήφ Β΄, ο οποίος απεβίωσε το 1790²⁶⁵. Τον Ιωσήφ διαδέχθηκε ο αδελφός του Λεοπόλδος Β΄, ο οποίος απεβίωσε την 1 Μαρτίου 1792. Η επιστολή, η οποία γράφτηκε λίγο πριν τον θάνατο του Λεοπόλδου, μας ενημερώνει ότι πριν το 1780 υπήρχαν στο Βελιγράδι δύο ελληνικές εκκλησίες και σχολείο, το οποίο είχε παραπάνω από ένα δάσκαλο, εκτός αν υπήρχε παραπάνω από ένα σχολείο, ενώ κατά τον χρόνο που γράφτηκε η επιστολή προσπαθούν να κτίσουν νέο σχολείο.

Κάνοντας μία ανασκόπηση της πορείας του ελληνικού σχολείου, μέχρι και την οριστική απελευθέρωση του Βελιγραδίου από τους Οθωμανούς, προκαλεί εύλογη απορία στον ερευνητή, το γεγονός ότι για το μικρό χρονικό διάστημα της κατάληψης του Βελιγραδίου από τους Αψβούργους διαθέτουμε επαρκείς αναφορές για το ελληνικό σχολείο, ενώ για το πολύ μεγαλύτερο

²⁶⁴ Σωφρονίου Ευστρατιάδου, Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου : και η κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Αλεξάνδρεια 1913, σσ. 234-235.

²⁶⁵ Οι διώξεις που περιγράφονται στην επιστολή και η διακοπή τους, συνάδουν χρονολογικά με την «*Πατέντα περί ανεκτικότητας*», την οποία εξέδωσε το 1781 ο Αυτοκράτορας Ιωσήφ Β΄, αμέσως μετά την ανάρρησή του στον θρόνο. Σύμφωνα με αυτήν, οι μη καθολικοί χριστιανοί της αυτοκρατορίας θα μπορούν να ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Βλ. Edward P. Thompson, *Austria*, Smith, Elder, and Co., London 1849, σσ. 142-144.

διάστημα της Οθωμανικής κατάκτησης οι πληροφορίες είναι ελάχιστες. Αυτό θα μπορούσε ίσως να εξηγηθεί σ' ένα γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας της διοίκησης των δύο Αυτοκρατοριών.

Οι προσπάθειες των Ελλήνων να κτίσουν το σχολείο όπως φαίνεται ευοδώθηκαν. Έτσι μαθαίνουμε ότι το 1818, λίγο μετά την απελευθέρωση του Βελιγραδίου, το σχολείο είχε δασκάλους τον Γεώργιο Ευαγγελίδη, ο οποίος ήταν μέλος της «Φιλικής Εταιρείας»²⁶⁶ και τον Εμμανουήλ Φωτιάδη από τις Σέρρες²⁶⁷. Από την επόμενη μαρτυρία πληροφορούμαστε ότι το 1825, τα μέλη της ελληνικής κοινότητας με επικεφαλής τον τέως εμπορικό πρόξενο και έναν από τους πλέον έμπιστους συνεργάτες του Πρίγκιπα Μίλος, τον Ναούμ Ίτσκο, ζήτησαν την άδειά του για την επαναλειτουργία του ελληνικού σχολείου. Αναφέρεται επίσης, ότι τα ελληνικά σχολεία ήταν φημισμένα από παλιά και τα παιδιά των καλύτερων σερβικών οικογενειών φοιτούσαν σε αυτά για να αποκτήσουν ανώτερη μόρφωση. Έτσι, το σχολείο σύντομα ξεκίνησε εκ νέου την λειτουργία του²⁶⁸.

Από την παραπάνω μαρτυρία προκύπτει ότι κάποια στιγμή στο μεσοδιάστημα, το σχολείο διέκοψε την λειτουργία του. Το πιο πιθανό ενδεχόμενο είναι το σχολείο να έκλεισε κατά την διάρκεια της έκρηξης της ελληνικής επανάστασης. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι, αυτήν την περίοδο στο Βελιγράδι η ελληνική κοινότητα βρισκόνταν σε μεγάλη αναταραχή. Οι Οθωμανικές αρχές είχαν συλλάβει τον Μητροπολίτη Αγαθάγγελο, γιατί στην Μητρόπολη μαζεύονταν οι κεφαλές της ελληνικής κοινότητας για να βοηθήσουν την επανάσταση²⁶⁹. Επίσης, ο τότε εμπορικός πρόξενος Νικόλαος Μπερζάκας ζήτησε από τον πρίγκιπα Μίλος να τον

²⁶⁶ Βλ. σσ. 65-66.

²⁶⁷ Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμος Β', Τύποις Α. Π. Χαλκιοπούλου, Εν Αθήναις 1936, σελ. 378.

²⁶⁸ Srećko Ćunković, *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*, Pedagoški muzej, Beograd 1971, σελ. 18. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, σελ. 107. Marinko Paunović, *Beograd, večiti grad*, N.U. Svet. Markovic-Grafika Bgd, Beograd 1968, σελ. 813.

²⁶⁹ *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića, knjiga druga, od 1821. do 1823 godine*, σσ. 408-412: «Mitropolit Agatangel u zatočenju (Ο Μητροπολίτης Αγαθάγγελος στην αιχμαλωσία)». Λίγο παρακάτω, στις σελίδες 439-442, δημοσιεύονται οι σχετικές με το θέμα επιστολές.

απαλλάξει από την κρίσιμη θέση που κατείχε, γιατί φοβήθηκε ότι θα χάσει το κεφάλι του²⁷⁰.

Η επόμενη μαρτυρία εντάσσεται στο χρονολογικό πλαίσιο, το οποίο εξετάζουμε. Είναι αυτή που μας παραθέτει ο καθηγητής του πανεπιστημίου Αθηνών Στέφανος Κουμανούδης, αδελφός του Τραπεζίτη του Κράτους της Σερβίας, Ιωάννη Κουμανούδη. Όταν τον επισκέφθηκε ο ανιψιός του Ανδρέας, γιος του Ιωάννη, ο οποίος εκείνη την περίοδο εργάζονταν ως εμπορικός πράκτορας στην Αθήνα, του έφερε το βιβλίο του Sreten Ρορονιό «*Putovanje ro Novoj Srbiji*». Ο Κουμανούδης συγκινημένος από την ανάγνωση του βιβλίου, έγραψε στον Ρορονιό μία επιστολή, η οποία στάλθηκε στις 21 Αυγούστου 1880, όπου περιλαμβάνονται σημαντικές πληροφορίες για την οικογένειά του αλλά και για την εκπαίδευση στο Βελιγράδι²⁷¹.

Η επιστολή αυτή αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, διότι χρησιμοποιήθηκε ως τεκμήριο λειτουργίας ελληνικού σχολείου στο Βελιγράδι, για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο που κάνει λόγο ο Κουμανούδης. Πρώτος ο Dušan Ρορονιό αναφερόμενος στην επιστολή γράφει τα εξής: «Πολύ περιορισμένες πληροφορίες έχουμε για τα ελληνικά σχολεία του Βελιγραδίου κατά τον 19^ο αιώνα. Την δεκαετία του 1830 είχαν τον δικό τους σχολείο με δάσκαλο τον Γιάννη Μισίου. Το σχολείο βρισκονταν στον επάνω όροφο της μεχάνας (mehana)²⁷² κάποιου Σέρβου, του Στέβα. Το σχολείο είχε περίπου είκοσι παιδιά Ελλήνων και Βλάχων. Στο σχολείο μάθαιναν και αρχαία ελληνικά»²⁷³.

Για το ίδιο θέμα ο Παπαδριανός γράφει: «Στα 1818 όμως πληροφορούμαστε ότι στο σχολείο αυτό δίδασκε ο Θεσσαλός λόγιος Γεώργιος

²⁷⁰ Gavrilović, *Miloš Obrenović, II*, σελ. 413. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά την ημιαυτονομία που είχε παραχωρηθεί στους Σέρβους και την δημιουργία των πρώτων κρατικών δομών, το Βελιγράδι ήταν η έδρα του ομώνυμου Πασαλικίου, όπου κατοικούσε ο εκάστοτε πασάς ενώ υπήρχε παράλληλα ισχυρή στρατιωτική φρουρά. Η οριστική αποχώρηση της οθωμανικής φρουράς από το Βελιγράδι πραγματοποιήθηκε το 1867.

²⁷¹ Ρορονιό, *Putovanje*, σσ. 306-307.

²⁷² Η μεχάνα αποτελούσε τη σύγχρονη εκδοχή των παλαιότερων χανιών. Βλ. αναλυτικά σσ. 120-121.

²⁷³ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 229. Όπως θα δούμε παρακάτω, μόνο περιορισμένες δεν είναι οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τα ελληνικά σχολεία του Βελιγραδίου κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Στην πραγματικότητα είναι ο αιώνας που διαθέτουμε τις περισσότερες πληροφορίες.

Ευαγγελίδης. Στο ελληνικό σχολείο, στο οποίο διδάσκονταν και τα αρχαία ελληνικά, φοιτούσαν τότε περίπου 20 μαθητές και μαθήτριες. Ως διάδοχοι του Ευαγγελίδη αναφέρονται οι εξής: Ο Ιωάννης Μισίου στα 1826, ο οποίος υπήρξε δάσκαλος του μετέπειτα καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Στεφάνου Κουμανούδη, και ο Γεώργιος Ζαχαριάδης»²⁷⁴.

Για να δούμε όμως τι γράφει ο ίδιος ο Κουμανούδης στο συγκεκριμένο σημείο της επιστολής του προς τον Sreten Poronjić: «...Μετά από αυτά τα γεγονότα, έμαθα αρχαία ελληνικά από ένα Έλληνα δάσκαλο, τον Γιάννη Μισίου, για τέσσερα χρόνια στο Βελιγράδι, και πού, σε ποιο σπίτι; Στη μεχάνα ενός Σέρβου, του Στέβα, στην άκρη της αγοράς στην (πύλη) της εκκλησίας, κοντά στο κονάκι του πρίγκιπα και στο καφενείο του Έλληνα Θωμά (γιατρού - Θωμά)²⁷⁵. Στον επάνω όροφο διαβάζαμε περίπου είκοσι παιδιά...»²⁷⁶.

Ο Κουμανούδης στην επιστολή του επίσης αναφέρει ότι γεννήθηκε στην Αδριανούπολη το 1818 και πώς έζησε στο Βελιγράδι από 8 έως 15 ετών. Μάλιστα σημειώνει ότι αν θυμάται καλά, αυτά που περιγράφει συνέβησαν πριν από το 1830. Όπως φαίνεται θυμάται πολύ καλά, καθώς από τις χρονολογίες που μας δίνει συνάγεται ότι τα μαθήματα των αρχαίων ελληνικών για τον ίδιο διήρκησαν από το 1826 έως το 1830.

Διαβάζοντας τα παραπάνω, διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στα κείμενα των Poronjić και Παπαδριανού από την επιστολή του Κουμανούδη: α) Ο Κουμανούδης δεν αναφέρει πουθενά την λέξη σχολείο, β) Αναφέρουν ότι στο σχολείο τα παιδιά μάθαιναν και αρχαία ελληνικά, ενώ ο Κουμανούδης σημειώνει ότι μάθαιναν μόνο αρχαία ελληνικά. Επιπλέον, ο Παπαδριανός αγνοεί το γεγονός ότι το σχολείο στο μεσοδιάστημα έκλεισε, καθώς αναφέρει τον Μισίου ως διάδοχο του Ευαγγελίδη.

²⁷⁴ Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, σσ. 122-123. Την ίδια άποψη επαναλαμβάνει και στην εμπλουτισμένη επανέκδοση του βιβλίου με τίτλο, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σελ. 74.

²⁷⁵ Πρόκειται για τον γαμπρό του Ναούμ Ίτσκου και γιατρό του πρίγκιπα Miloš Obrenović Θωμά Κώστιτς από την Κοζάνη, ιδιοκτήτη του ομώνυμου καφενείου. Βλ. σσ. 189-190.

²⁷⁶ Poronjić, *Putovanje*, σελ. 307.

Τα παραπάνω, έρχονται σε αντίθεση με αυτά που γνωρίζουμε για το ελληνικό σχολείο, δηλαδή, ότι ανέκαθεν στεγάζονταν σε χώρο ή κτήριο που βρίσκονταν εντός του οικοπέδου της Μητρόπολης ή της εκκλησίας. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, κατόπιν αιτήματος της ελληνικής κοινότητας το 1825 ξεκίνησε εκ νέου η λειτουργία του ελληνικού σχολείου, το οποίο στεγάστηκε σε κτήριο που βρίσκονταν στο προαύλιο της Μητροπολιτικής εκκλησίας²⁷⁷. Επίσης, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι μέχρι τα τέλη του 1831, ο Μητροπολίτης Βελιγραδίου ήταν Έλληνας²⁷⁸.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, είναι πλέον ξεκάθαρο ότι ο Κουμανούδης δεν αναφέρεται σε σχολείο αλλά σε φροντιστήριο, όπου τα παιδιά μάθαιναν αρχαία ελληνικά από τον δάσκαλο Ιωάννη Μισίου. Το ενδεχόμενο να επρόκειτο για ιδιωτικό σχολείο θα πρέπει επίσης να αποκλειστεί, διότι σε αυτό δεν θα διδάσκονταν μόνο ένα μάθημα. Σε κάθε περίπτωση, το σχολείο φυσικά και λειτουργούσε αυτή την περίοδο, όχι όμως λόγω της μαρτυρίας του Κουμανούδη, η οποία παρεμπιπτόντως είναι αποκαλυπτική, διότι φωτίζει μία λιγότερο γνωστή πτυχή της εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων στο Βελιγράδι.

Αυτή την περίοδο βρίσκουμε δάσκαλο στο σχολείο τον Γεώργιο Ζαχαριάδη από τον Τύρναβο, ο οποίος νωρίτερα δίδαξε στο Σεμλίνο και στο Σάμπατς²⁷⁹. Στο σχολείο αυτή την περίοδο φοίτησε και ο φημισμένος φωτογράφος Αναστάσιος Γιοβάνοβιτς²⁸⁰, πατέρας του αρχιτέκτονα Κωνσταντίνου Γιοβάνοβιτς, ο οποίος αναφέρει ότι είχε δάσκαλο τον Ζαχαριάδη και σημειώνει ότι το ανώτερο σχολείο στο Βελιγράδι ήταν το ελληνικό²⁸¹. Προερχόμενος από το σχολείο του Σεμλίνου ήταν και ο Γεώργιος

²⁷⁷ Đorđević, *Grčka i srpska prosveta*, σελ. 92.

²⁷⁸ Μεταξύ των προνομίων που απέδωσε το 1830 ο Σουλτάνος στη Σερβία, ήταν και αυτό του αυτοδιοίκητου της εκκλησίας. Έτσι, ο τελευταίος διατελών Έλληνας Μητροπολίτης ήταν ο Άνθιμος, γεννημένος στη Σίφνο. Η θητεία του διήρκησε από το 1827 έως το 1831. Τον διαδέχθηκε ο Μελέντιος, πρώτος Σέρβος Μητροπολίτης Βελιγραδίου.

²⁷⁹ Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμος Β', σελ. 378.

²⁸⁰ Για το έργο του Αναστασίου Γιοβάνοβιτς βλ. Čedomir Vasić, *Prilog proučavanju dela Anastasa Jovanovića*, GGB, LII (2005), σσ. 109-133.

²⁸¹ Ljubomir Nikić, *Autobiografija Anastasa Jovanovića*, GMGB, III (1956), σελ. 391.

Κλειδης από την Κοζάνη, ο οποίος δίδαξε στο Βελιγράδι για 5 χρόνια, από το 1832 έως το 1837²⁸². Το 1833, δάσκαλος είναι ο Αθανάσιος Θεοδώρου, ο οποίος μάλιστα έφερε το προσωνύμιο «φιλόσοφος και έφορος των κατά την Σερβίαν σχολείων»²⁸³. Στο σχολείο δίδαξε και ο Δημήτριος Βικέλας, συγγενής του λογοτέχνη και πρώτου προέδρου της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, Δημητρίου Βικέλα²⁸⁴.

Λόγω της μεγάλης φήμης του σχολείου και του γεγονότος ότι σε αυτό φοιτούσαν πολλά παιδιά σερβικών οικογενειών, την υποστήριξη του από το 1841 αναλαμβάνει ο Δήμος Βελιγραδίου, με το σχολείο να αποκτά επίσημο χαρακτήρα και να γίνεται κοινοτικό, ενώ το πρόγραμμα προσαρμόζεται σύμφωνα με τα πρότυπα που ισχύουν για τα σερβικά σχολεία²⁸⁵. Ωστόσο, μαζί με το επίσημο σχολείο, γρήγορα κάνουν την εμφάνιση τους και τα ιδιωτικά ελληνικά σχολεία, με το πρώτο να ιδρύεται το 1843. Το σχολείο ξεκίνησε την λειτουργία του με 10 μαθητές ενώ, όπως σημειώνεται, αναμένεται ότι θα έρθουν και άλλοι²⁸⁶. Πάντως, σύμφωνα με έκθεση του υπουργείου παιδείας, μαθαίνουμε ότι το 1844 στο ελληνικό κοινοτικό σχολείο φοιτούσαν 37 μαθητές²⁸⁷. Για το σχολικό έτος 1846-1847, η έκθεση του υπουργείου παιδείας αναφέρει ότι στο Βελιγράδι λειτουργούσαν συνολικά 10 σχολεία, εκ των οποίων τα δύο είναι ελληνικά, δηλαδή, το κοινοτικό και το ιδιωτικό σχολείο²⁸⁸.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να μνημονεύσουμε ότι την ίδια περίοδο (1843), ο Εμμανουήλ Σολλάρος από τους Πύργους Εορδαίας, ίδρυσε την

²⁸² Παναγ. Ν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Τύποις Ιωάν. Βάρτσου, Εν' Αθήναις 1924, σελ. 313. Η μαρτυρία αυτή του Λιούφη αμφισβητήθηκε εν' μέρη από τον Παπαδριανό, ο οποίος γράφει ότι ο Κλειδης δίδαξε στο σχολείο για ακόμη 10 χρόνια, μέχρι το 1847, παραπέμποντας στον Ρορονιό, *Ο Cincarima*, έκδ. β', σελ. 231, όπου υπάρχει η σχετική πηγή. Βλ. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες απόδημοι*, σελ. 124, σημ. 60 και του ίδιου *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σελ. 75, σημ. 44. Ανατρέχοντας όμως στην πηγή του Ρορονιό, διαπιστώνουμε ότι δεν αναφέρεται τίποτα για το θέμα.

²⁸³ Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμος Β', σελ. 378.

²⁸⁴ Δ. Βικέλα, *Η ζωή μου. Παιδικαί αναμνήσεις-Νεανικοί χρόνοι*, Κατάστημα του Συλλόγου Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Εν Αθήναις 1908, σελ. 14.

²⁸⁵ Čunković, *Školstvo*, σελ. 48.

²⁸⁶ AS, MPs, F-VI, 560/43.

²⁸⁷ Srbske novine, 14/04/1845, br. 30, σελ. 118.

²⁸⁸ Novine čitališta Beogradskog, 08/08/1847, br. 32, σσ. 249-250.

πρώτη Εμπορική Σχολή του Βελιγραδίου. Πιο συγκεκριμένα, στις 16 Μαρτίου 1842 κατέθεσε αίτηση για άδεια λειτουργίας στο Υπουργείο Παιδείας²⁸⁹. Η τελική απόφαση για την λειτουργία της σχολής εκδόθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου 1843²⁹⁰, ενώ με την απόφαση αριθμ. 524 που εκδόθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 1843, ανακοινώθηκε για την επόμενη ημέρα η επίσημη έναρξη και το πρόγραμμα των μαθημάτων²⁹¹.

Εν τω μεταξύ ο αριθμός τα παιδιών αυξάνονταν, καθώς και η ανάγκη για ίδρυση νέων σχολείων. Έτσι, στις 3 Δεκεμβρίου 1847 ο γενικός διευθυντής της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Βελιγραδίου Petar Radovanović, ενημερώνει με έγγραφο το υπουργείο παιδείας για μία αίτηση ίδρυσης ελληνικού ιδιωτικού σχολείου²⁹². Το αίτημα γίνεται γρήγορα αποδεκτό, με το υπουργείο να δίνει την απαιτούμενη άδεια και ήδη στις 2 Ιανουαρίου 1848, το σχολείο να ξεκινάει την λειτουργία του. Το σχολείο ήταν πρωτοποριακό, καθώς όπως αναφέρεται στην ιδρυτική του διακήρυξη, στο σχολείο θα εισαχθεί για πρώτη φορά το άγνωστο μέχρι τότε στη Σερβία «*Σύστημα Λάνκαστερ*», το οποίο πήρε το όνομα από το ιδρυτή του²⁹³. Γι' αυτόν τον λόγο το σχολείο ονομάζονταν «*Ελληνικό Λανκαστεριανό*». Επίτροπος του σχολείου ανέλαβε ο Νικόλαος Κωτούλας, ενώ κύριοι χορηγοί είναι οι αδελφοί Μ. Μπόντη, οι αδελφοί Ν. Μπόντη και ο Παναγιώτης Μιχάιλοβιτς²⁹⁴. Μάλιστα με περηφάνια αναφέρεται ότι με την νέα μέθοδο ένας μόνο δάσκαλος θα μπορούσε να διδάξει μέχρι 200 και 300 μαθητές²⁹⁵. Την διδασκαλία του νέου συστήματος ανέλαβε ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Στεργιάδης²⁹⁶. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει πόσο προοδευτικά και ενημερωμένα ήταν τα μέλη της ελληνικής κοινότητας και πόσο τους απασχολούσε η εκπαιδευτική διαδικασία

²⁸⁹ AS, MPs, F -III, 150/42.

²⁹⁰ AS, MPs, F -V, 415/43.

²⁹¹ Srbske novine, 02/10/1843, br. 79, σελ. 318.

²⁹² AS, MPs, F -VII, 611/47.

²⁹³ Προκειται για την λεγόμενη «*αλληλοδιδασκτική μέθοδο*», εμπνευστής της οποίας ήταν ο φημισμένος Άγγλος παιδαγωγός Joseph Lancaster (1778 - 1838).

²⁹⁴ Novine čitališta Beogradskog, 16/01/1848, br. 3, σελ. 17.

²⁹⁵ Ό.π.

²⁹⁶ Dimitrije Avramović, *Sveta Gora sa strane vere, hudožestva i povestnice*, Knjažesko srpska knjigorečatnja, Beograd 1848. Στον μη αριθμημένο κατάλογο συνδρομητών που υπάρχει στο τέλος του βιβλίου, αναφέρεται το όνομα του Κωνσταντίνου Στεργιάδη ως δασκάλου του «*Ελληνικού Λανκαστεριανού σχολείου Βελιγραδίου*».

και το παιδαγωγικό σύστημα που θα εφαρμόζονταν για την εκμάθηση των παιδιών τους.

Την ίδια περίοδο (1848) πληροφορούμαστε ότι ο Γεώργιος Κυρίδης είναι δάσκαλος σε ένα ελληνικό σχολείο²⁹⁷. Το επόμενο έτος, στις 5 Ιανουαρίου 1849, ο Κυρίδης σε αναφορά του προς το Υπουργείο Παιδείας επισημαίνει ότι εργάζεται ως δάσκαλος στο Βελιγράδι ήδη επτά χρόνια, εκ των οποίων πέντε στο ιδιωτικό ελληνικό σχολείο και δύο στο κοινοτικό²⁹⁸. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο Κυρίδης ξεκίνησε να διδάσκει το 1842, αν προσθέσουμε και το τρέχον έτος, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται ποια έτη είναι στο ιδιωτικό και ποια στο κοινοτικό.

Ο Στεργιάδης παρέμεινε στο «*Ελληνικό Λανκαστεριανό*» για ένα χρόνο. Αυτό προκύπτει από ένα έγγραφο του Δήμου Βελιγραδίου προς το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο εστάλη στις 8 Δεκεμβρίου 1848, με θέμα το αίτημα του Κωνσταντίνου Στεργιάδη για άδεια λειτουργίας νέου ιδιωτικού ελληνικού σχολείου, το οποίο θα διηύθυνε ο ίδιος. Στο έγγραφο δεν γίνεται αναφορά για την εφαρμογή στο νέο σχολείο του «*Συστήματος Λάνκαστερ*», το οποίο δίδαξε κατά το προηγούμενο έτος. Όμως, το γεγονός ότι ζήτησε μετά από ένα μόλις χρόνο να ιδρύσει ο ίδιος νέο σχολείο, σημαίνει ότι γρήγορα απέκτησε μεγάλη φήμη από την διδασκαλία του στο «*Λανκαστεριανό*», την οποία αξιοποίησε για την προώθηση της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Στην αναφορά επισημάνεται ότι ο δάσκαλος έχει αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με τα απαιτούμενα προσόντα καθώς και τα ηθικά χαρακτηριστικά, που είναι απαραίτητα για την θέση που θα κατέχει. Επίσης, από μέλη της ελληνικής κοινότητας θα του παρέχεται εξασφαλισμένος μισθός 125 τάλιρα τον χρόνο²⁹⁹.

Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα διαθέσιμα στοιχεία, διαπιστώνεται ότι στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο Βελιγράδι λειτουργούσαν τέσσερα ελληνικά σχολεία (ένα κοινοτικό και τρία ιδιωτικά). Αυτή την περίοδο φοίτησε στο κοινοτικό σχολείο και ο Βλάνταν Τζόρτζεβιτς³⁰⁰. Όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, η

²⁹⁷ Ο.π.

²⁹⁸ AS, MPs, F -I, 12/49.

²⁹⁹ AS, MPs, F -V, 459/48.

³⁰⁰ Đorđević, *Grčka i srpska prosveta*, σελ. 92.

ίδρυση νέων ελληνικών ιδιωτικών σχολείων συνεχίζεται. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι ο καθηγητής Πέτρος Χρυσανθόπουλος, ο οποίος κατά τα σχολικά έτη 1850-1852 δίδασκε το μάθημα της ελληνικής γλώσσας στην «*Εμπορική Σχολή Βελιγραδίου*»³⁰¹, υπέβαλε αίτηση στο Υπουργείο Παιδείας να του εγκρίνει την ίδρυση ιδιωτικού ελληνικού σχολείου. Στην αίτησή του επισημαίνεται ότι στο καθιερωμένο πρόγραμμα του σχολείου, θα συμπεριληφθεί και το μάθημα της λογιστικής τήρησης των εμπορικών βιβλίων. Το αίτημά του σύντομα εγκρίθηκε από το υπουργείο και το 1852, το σχολείο ξεκίνησε την λειτουργία του³⁰².

Ξεχωριστό κεφάλαιο για την ιστορία της εκπαίδευσης στην ελληνική κοινότητα, αποτελούν τα γεγονότα που ξεκινούν να διαδραματίζονται το 1858. Πιο συγκεκριμένα, στις 13 Νοεμβρίου 1858 περιήλθε σε γνώση του Υπουργείου Παιδείας της Σερβίας ότι στο Βελιγράδι λειτουργεί ιδιωτικό ελληνικό σχολείο, χωρίς την απαιτούμενη άδεια του υπουργείου και με έγγραφό του προς τον Δήμο Βελιγραδίου ζητάει να μάθει περισσότερες πληροφορίες για το σχολείο αυτό. Το έγγραφο του Δήμου στην απάντησή του αναφέρει ότι κάποιος δάσκαλος με το όνομα Ευθύμιος Γεράσης από την Βλάστη της Μακεδονίας, άνοιξε ιδιωτικό σχολείο στο σπίτι του Μιχαήλ Μολέροβιτς, κατοίκου Βελιγραδίου. Σε αυτό, εκτός των νέων μαθητών, δέχτηκε και κάποιους μαθητές από τα νόμιμα σχολεία, μέχρι και την τετάρτη τάξη του δημοτικού. Στη συνέχεια το Υπουργείο ενημερώνει τον Δήμο ότι, αν είναι όντως έτσι τα πράγματα, τότε βάσει της αστυνομικής νομοθεσίας και του κανονισμού λειτουργίας των δημοτικών σχολείων, το σχολείο θα πρέπει να κλείσει και οι μαθητές του να επιστρέψουν και να συνεχίσουν τα μαθήματά τους στα νόμιμα σχολεία³⁰³.

Ο διευθυντής του Δήμου Jovan Dimitrijević απάντησε στο Υπουργείο στις 2 Μαρτίου 1859 όπου αναφέρει ότι δόθηκε εντολή να κλείσει το σχολείο, επιδίδοντας την διαταγή στον ίδιο τον δάσκαλο ο οποίος με την σειρά του, παρουσία οργάνου του Δήμου, ανακοίνωσε στους μαθητές ότι θα πρέπει να

³⁰¹ *Trgovačka škola u Beogradu*, σελ. 102.

³⁰² AS, MPs, F -IV, 366/52.

³⁰³ AS, MPs, F -IX, 1641/63.

επιστρέψουν στα νόμιμα δημοτικά σχολεία. Επιπλέον, ο ίδιος κάλεσε τους γονείς των μαθητών και τους ενημέρωσε για τους λόγους που η διοίκηση της πόλης οδηγήθηκε στην απόφαση αυτή. Ο διευθυντής του Δήμου συνεχίζει λέγοντας ότι, οι γονείς αντέδρασαν έντονα στην απόφαση αυτή και έκαναν φασαρία. Επί πλέον, διασπείρουν στην πόλη αδιανόητα λόγια, φτάνοντας στο σημείο να κατηγορούν και την ίδια την εξοχότητά του, τον πρίγκιπα Μίλος. Για τον λόγο αυτό, η διοίκηση του Δήμου παρακαλεί το Υπουργείο να δεχθεί την συγνώμη της, γιατί μπροστά σε μια τέτοια αντίδραση των γονέων των μαθητών δεν μπόρεσε να εφαρμόσει την απόφαση στο σύνολο της³⁰⁴. Όπως φαίνεται, η διοίκηση του Δήμου κατάφερε να κλείσει το σχολείο, αλλά δεν μπόρεσε να υποχρεώσει τους γονείς να εγγράψουν τα παιδιά τους στα υπόλοιπα ελληνικά σχολεία.

Όμως και οι γονείς των παιδιών προχώρησαν από πλευρά τους στις δικές τους ενέργειες. Την ίδια ημέρα που ο διευθυντής του Δήμου απέστειλε την αναφορά του στο υπουργείο, τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του σχολείου υπέβαλλαν και αυτοί αναφορά παραπόνων προς το Υπουργείο Παιδείας όπου, μεταξύ άλλων, σημειώνεται ότι από καιρό αισθανθήκαν την ανάγκη να μπορέσουν να δώσουν στα παιδιά τους την κατάλληλη αγωγή στην ελληνική γλώσσα, η οποία είναι εντελώς απαραίτητη και χρήσιμη για τις εμπορικές τους εργασίες. Για τον λόγο αυτό, πριν από περίπου τέσσερις μήνες βρήκαν έναν δάσκαλο, ο οποίος ανταποκρίνονταν στις δικές τους απαιτήσεις και ανάγκες. Ο δάσκαλος είχε προσληφθεί δοκιμαστικά για έξι μήνες και εφόσον έμεναν ικανοποιημένοι από το έργο του, θα τον κρατούσαν ως μόνιμο δάσκαλο και τότε θα υπέβαλλαν αίτηση για να ανοίξουν το ιδιωτικό σχολείο, το οποίο θα λειτουργούσε με δικά τους έξοδα.

Όπως σημειώνεται, δεν ανέφεραν το άνοιγμα του σχολείου από την αρχή, διότι το θεωρούσαν προσωρινό και εφόσον θα είχε επιτυχία, θα το ανέφεραν εγκαίρως και γι' αυτό παρακαλούν το υπουργείο να τους συγχωρεθεί αυτό το μικρό λάθος. Στην αναφορά του διοικητικού συμβουλίου του σχολείου γίνεται ιδιαίτερη μνεία εναντίον της διοίκησης της πόλης, γιατί έστειλε έναν υπάλληλό της μαζί με χωροφύλακες να διώξουν τα παιδιά τους

³⁰⁴ AS, MPs, F -IX, 10149/63.

και να κλείσουν το σχολείο. Στο τέλος, ζητούν από το Υπουργείο την νόμιμη λειτουργία του σχολείου και ελπίζουν ότι το αίτημα τους θα εγκριθεί διότι δεν ζητούν καμία υλική βοήθεια και υπόσχονται ότι θα συντηρούν μόνοι τους το σχολείο. Το έγγραφο υπογράφουν κατά σειρά υπογραφής: Ιωάννης Κουμανούδης, Αναστάσιος Ζάχος³⁰⁵, Μ. Γ. Ζωγράφος, Δημήτριος Χριστοδούλου, Δημήτριος Κουμανούδης, Νικόλαος Π. Κίκης, Χατζηγιώργης και Ρίστα Πόποβιτς, Δημήτριος Αναστασιέβιτς, Ιωάννης Ζίβκοβιτς, Γεώργιος Δ. Μπίμπας (υπέγραψε στα ελληνικά), Γεώργιος Μολέροβιτς, Αναστάσιος Τίπας³⁰⁶.

Οι γονείς και οι κηδεμόνες, εκτός από το Υπουργείο Παιδείας, υπέβαλλαν παράλληλα έγγραφο παραπόνων και στο Υπουργείο Εσωτερικών. Στις 19 Μαρτίου 1859, το Υπουργείο Παιδείας εξέδωσε απόφαση σύμφωνα με την οποία δεν ήταν δυνατόν να επιτραπεί το άνοιγμα ιδιωτικού σχολείου, γιατί ο Ευθύμιος Γεράσης δεν είχε τελειώσει περισσότερο από δύο τάξεις του γυμνασίου και γι' αυτό δεν έχει τα προσόντα να διδάξει καλύτερα από τον δάσκαλο του δημοσίου ελληνικού σχολείου, ο οποίος είχε τελειώσει το γυμνάσιο. Η απόφαση επιδόθηκε στον Ιωάννη Κουμανούδη, ενώ ενημερώθηκε και ο ίδιος ο δάσκαλος. Οι Έλληνες δεν έμειναν ικανοποιημένοι από την απόφαση αυτή και στις 20 Απριλίου υπέβαλαν νέα αίτηση, στην οποία τόνιζαν ότι στο σχολείο δεν θα γίνονται δεκτοί περισσότεροι από είκοσι μαθητές. Ο δάσκαλος είναι πολύ ικανός, αφού σε σύντομο διάστημα είχε μεγάλη επιτυχία με τους μαθητές, μεγαλύτερη από εκείνη που θα είχαν τα παιδιά αν πήγαιναν στο δημόσιο σχολείο. Στο δικό τους σχολείο προβλέπεται τα παιδιά να είναι συνεχώς στο σχολείο και στον ελεύθερο χρόνο τους να απασχολούνται με παιχνίδια και γυμναστική υπό την επίβλεψη του δασκάλου. Στο τέλος βεβαιώνουν ότι τα μαθήματα θα γίνονται σύμφωνα με το πρόγραμμα και την εποπτεία του Υπουργείου.

³⁰⁵ Ο Αναστάσιος Ζάχος από το Μελένικο μαζί με τον Κωνσταντίνο Ανθούλα από την Κλεισούρα, διετέλεσαν έφοροι στις εξετάσεις ελληνικού σχολείου, χωρίς να γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες. Για τον Ζάχο αναφέρεται ότι απεβίωσε κρατώντας τον Όμηρο στα χέρια του. βλ. Ρορονιό, *O cincarina*, σελ. 369.

³⁰⁶ AS, MPs, F -IX, 1641/63.

Το έγγραφο υπογράφουν κατά σειρά υπογραφής: Ιωάννης Κουμανούδης, Αναστάσιος Χριστοδούλου, Νικόλαος Π. Κίκης (υπέγραψε στα ελληνικά), Δημήτριος Κουμανούδης, Δημήτριος Αναστασίουβιτς, Χατζηγιώργης και Ρίστα Πόποβιτς, Μ. Γ. Ζωγράφος, Αναστάσιος Ζάχος, Γεώργιος Ι. Μολέροβιτς, Ιωάννης Ζίβκοβιτς, Γεώργιος Μπίμπας, Γκούσα Νίκολιτς (Μπόντης)³⁰⁷. Παράλληλα, ο δάσκαλος Ευθύμιος Γεράσης υπέβαλλε και ο ίδιος αναφορά στο Υπουργείο, όπου περιέγραψε την σταδιοδρομία και τα προσόντα του. Από το έγγραφο αυτό μαθαίνουμε ότι γεννήθηκε στην Βλάστη, όπου και τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Μετά πήγε στην Αθήνα όπου παρακολούθησε τακτικά, και για πέντε ολόκληρα χρόνια, μαθήματα σε διάφορες επιστημονικές σχολές.

Αργότερα, κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη όπου παρέμεινε επί δύο χρόνια ως δάσκαλος σε ελληνικό δημοτικό σχολείο. Στην συνέχεια, βρέθηκε στο Βελιγράδι, όπου κάποιοι έμποροι τον κράτησαν για να διδάξει τα παιδιά τους. Ενημέρωσε το Υπουργείο πού ακριβώς στεγάζεται το σχολείο και ότι οι μαθητές, είκοσι συνολικά, θα είναι σε δύο τάξεις. Επίσης, παρουσίασε και το διδακτικό του πρόγραμμα. Από αυτό μαθαίνουμε ότι περιλαμβάνονται τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας με γραμματική και συντακτικό, αριθμητικής (πρακτικής και θεωρητικής), μαθηματικών, γεωγραφίας, ελληνικής ιστορίας και καλλιγραφίας, ενώ κάθε Σάββατο θα γίνεται ανάγνωση του Ευαγγελίου.

Το Υπουργείο Παιδείας με νέα του απόφαση, έδωσε την απαιτούμενη άδεια για την λειτουργία του ελληνικού σχολείου με τους εξής όρους: α) κανένα παιδί δεν μπορεί να εγγραφεί στο σχολείο, αν έχει ήδη αρχίσει να φοιτά σε δημόσιο και δεν έχει τελειώσει τις τέσσερις τάξεις, β) θα διδάσκονται όλα τα μαθήματα που προβλέπεται να διδάσκονται και στα δημόσια σχολεία, γ) αν υπάρχει πρόθεση να διδαχθεί κάποιο επιπλέον μάθημα, θα πρέπει να ζητηθεί νέα άδεια και μέχρι να δοθεί απαγορεύεται να διδάσκεται, δ) στο σχολείο δεν επιτρέπεται να εγγραφούν παραπάνω από είκοσι μαθητές, όπως και οι ίδιοι οι αιτούντες προσδιόρισαν, ε) ο δάσκαλος αναλαμβάνει την υποχρέωση κάθε Αύγουστο και στις αρχές του έτους, να υποβάλλει κατάλογο με τα πλήρη στοιχεία των μαθητών, στ) στο τέλος Ιουλίου θα πρέπει να

³⁰⁷ Ο.π.

υποβάλει στο υπουργείο έκθεση για την φοίτηση και την επίδοσή τους, ζ) το υπουργείο θα πρέπει πάντα να λαμβάνει γνώση, για λόγους εποπτείας, για κάθε είδους αλλαγή που θα γίνεται στο κτήριο του σχολείου³⁰⁸.

Πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το πρόγραμμα του σχολείου, αποτελεί η ανταπόκριση της εφημερίδας της Κωνσταντινουπόλεως «*Τηλέγραφος του Βοσπόρου και Βυζαντίς*» από το Βελιγράδι, την 31^η Ιανουαρίου 1861, για τις εξετάσεις που πραγματοποιήθηκαν σε αυτό:

«Γινώσκετε ότι προ καιρού ήδη εσυστήθη ιδιαιτέρα Ελληνική Σχολή υπό την σχολαρχίαν του κ. Ευθυμίου Ν. Γεράση. Προχθές δε και χθες εγένοντο αι εξετάσεις των μαθητών της σχολής ταύτης, καθ' ας οι μαθηταί απήντησαν άριστα εις άπαντα τα διδαχθέντα μαθήματα, ήτοι Δημοσθενικούς λόγους, Συντακτικόν του Ασωπίου, Γεωγραφίαν, Γεν. Ιστορίαν κ.λπ. Ευφροσύνη δε και αγαλλίασις κατείχεν άπαντας, ορώντας προόδους σχεδόν ανωτέρας της ηλικίας των μαθητών, αίτινες οφείλονται βεβαίως εις τον ακάματον ζήλον και την προθυμίαν του αξιότιμου Σχολάρχου, προς ον οφείλουσι μεγίστην ευγνωμοσύνην η τε Κοινότης και ιδίως οι γονείς των μαθητών αυτού...»³⁰⁹.

Από τα μαθήματα που αναφέρονται θα σταθούμε στους λόγους του Δημοσθένους και στο δύσκολο συντακτικό του Ασωπίου³¹⁰, κάτι που δείχνει το υψηλό επίπεδο του σχολείου, του σχολάρχη, αλλά και των μαθητών που μπορούσαν να ανταποκριθούν στο πρόγραμμα.

Αλλά τα μέλη της ελληνικής κοινότητας συνεχίζουν να μας εκπλήσσουν με την δράση τους στον εκπαιδευτικό τομέα, καθώς λίγα χρόνια αργότερα ίδρυσαν στο Βελιγράδι παρθεναγωγείο με την επωνυμία «*Ο Ευαγγελισμός*». Ένα σχολείο υπόδειγμα, όπως προκύπτει μέσα από τον κανονισμό λειτουργίας, όπως ήταν άλλωστε όλα τα ελληνικά σχολεία του Βελιγραδίου. Ο κανονισμός αναρτήθηκε την 1^η Ιανουαρίου 1870 και περιλαμβάνει συνολικά

³⁰⁸ Ό.π.

³⁰⁹ Βλ. Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, *Τα σχολεία της ελληνικής παροικίας Βελιγραδίου και ο κανονισμός του Ελληνικού της Παρθεναγωγείου το 1870*, Μακεδονικά, ΛΔ' (2005), σσ. 3-4, όπου και δημοσιεύεται η ανταπόκριση της εφημερίδας.

³¹⁰ Πρόκειται για τον καθηγητή του πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνο Ασώπιο, από το Γραμμένο Ιωαννίνων (1785-1872).

26 άρθρα, ενώ η διάρκεια φοίτησης είναι τέσσερα έτη³¹¹. Παρακάτω παρουσιάζονται η εισαγωγή και το πρόγραμμα μαθημάτων ανά έτος:

*Κανονισμός του εν Βελιγραδίω της Σερβίας Έλλην. Παρθεναγωγείου
υπό την επωνυμίαν
«Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ»*

«Οι εν Βελιγραδίω της Σερβίας Έλληνες και φιλέλληνες υπό φιλοπατρίας και φιλόστοργων αισθημάτων εμπνεόμενοι, ου μην άλλα και την ανάγκην της ελληνικής εκπαιδεύσεως και μορφώσεως των θηλέων τέκνων κατιδόντες, απεφάσισαν να συστήσωσιν εν τη πρωτεουσση ταύτη της Σερβίας, άδεια του Υπουργείου της Εκπαιδεύσεως και των Εκκλησιαστικών, Ελληνικόν Παρθεναγωγείον συντηρούμενον τη δαπάνη των γονέων των κατά καιρούς μαθητριών και τη συνδρομή απάντων των φιλομούσων ομογενών, συμπολιτών τε και ξένων...».

Στο άρθρο 10 του κανονισμού δημοσιεύεται το πρόγραμμα μαθημάτων, ενώ παρατίθενται και τα ακόλουθα άρθρα 11 και 12:

Πρώτον έτος

Και του μεν 1^{ου} έτους την α' εξαμηνίαν ελληνική ανάγνωσις και γραφή, λέξεις και φράσεις ελληνικαί μετά της εφικτής περι το λαλείν ασκήσεως δι' όλης της ημέρας· την δε δευτέραν εξαμηνίαν του αυτού έτους η γνώσις και γραφή των σερβικών γραμμάτων, ως και των χαρακτήρων της αριθμητικής.

Δεύτερον έτος

Το δε δεύτερον έτος ετυμολογία ελληνική, αι τέσσαρες πράξεις της αριθμητικής, αρχαί της γαλλικής γλώσσης και της γερμανικής, επίτομος γεωγραφία σερβιστί και συνοπτική ιερά ιστορία ελληνική.

Τρίτον έτος

³¹¹ Ο κανονισμός δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Κωνσταντινούπολη», στις 12/03/1870, από όπου τον αναδημοσιεύει αυτούσιο και τον εξετάζει ενδελεχώς ο Ανδρεάδης, ό.π., σσ. 5-9.

Το δε τρίτον έτος ελληνική γραμματική μέχρι τού συντακτικού, γαλλικά καθ' εκάστην, σέρβικά και γερμανικά ημέραν παρ' ημέραν, σύντομος γενική ιστορία, ιχνογραφία, συνέχεια αριθμητικής και εργόχειρα.

Τέταρτον έτος

Το δε τέταρτον έτος συντακτικόν ελληνικόν, ανθρωπολογία, ηθική, επίτομος φυσική, ιστορία, αριθμητική, γαλλικά, γερμανικά, σερβικά.

§ 11. Δεσπόζουσα γλώσσα εντός του Παρθεναγωγείου είναι η ελληνική, ήτις και επιβάλλεται.

§ 12. Ως ορθόδοξοι του ανατολικού δόγματος οφείλουσιν αι μαθήτριάς δις τουλάχιστον του έτους (προ του Πάσχα και των Χριστουγέννων) να νηστεύωσι και να μεταλαμβάνωσι των αγράντων μυστηρίων, οδηγούμενοι εις την Εκκλησίαν παρά μιας των διδασκαλισσών.

Εξετάζοντας τα άρθρα του κανονισμού καταλήγουμε σε χρήσιμες διαπιστώσεις και συμπεράσματα. Για παράδειγμα, αν και τονίζεται ότι το σχολείο είναι ελληνικό και ορθόδοξο, στο άρθρο 2 αναφέρονται τα εξής: «*Η εις το Παρθεναγωγείον φοίτησις επιτρέπεται παντί κορασίω, άνευ εξαιρέσεως δόγματος και εθνικότητας*». Στο άρθρο 3, μαθαίνουμε ότι στο σχολείο μπορούν να γραφτούν κορίτσια από 6 έως 14 ετών, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 20, κάθε χρόνο εκλέγεται ένας έφορος και ένας επίτροπος, ο πρώτος εποπτεύει το πρόγραμμα ενώ ο δεύτερος φροντίζει για τα οικονομικά του σχολείου. Επίσης, μπορεί με σχετική ασφάλεια να υποτεθεί ότι το σχολείο ξεκίνησε την λειτουργία του με την έναρξη του σχολικού έτους, τον Σεπτέμβριο του 1869, ασχέτως αν η τελική έγκριση του κανονισμού δόθηκε τον Ιανουάριο του 1870, αφού ήδη νωρίτερα είχε κατατεθεί για έγκριση από το Υπουργείο.

Οι ετήσιες εξετάσεις που διεξήχθησαν τον Ιούλιο του 1870, αποτέλεσαν ένα ξεχωριστό και συνάμα εορταστικό γεγονός για την ελληνική κοινότητα του Βελιγραδίου. Οι εξετάσεις του παρθεναγωγείου με διευθύντρια την Μαριγώ Δελινάρδου και του ιδιωτικού σχολείου αρρένων με διευθυντή τον Ιωάννη Πίπη, διεξήχθησαν από κοινού. Οι εξετάσεις διήρκησαν έξι ημέρες, από τις 19

έως 24 Ιουλίου 1870, με δύο κενά την Τρίτη και την Πέμπτη ημέρα για την ανάπαυση των εξεταζομένων. Την πληροφορία μας την παραδίνει η εφημερίδα «Κωνσταντινούπολη», σε ανταπόκρισή της από το Βελιγράδι³¹². Από την διεξαγωγή των ετήσιων εξετάσεων πληροφορούμαστε εξαιρετικά ενδιαφέροντα στοιχεία, που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των σχολείων. Πιο συγκεκριμένα:

Κατά την πρώτη ημέρα εξετάστηκαν οι μαθήτριες μικρότερων ηλικιών, στα ελληνικά και γαλλικά με ανάγνωση, ορθογραφία, καλλιγραφία, απαγγελία μύθων και διαλόγους. Στη συνέχεια στα θρησκευτικά, στην αριθμητική και στην γεωγραφία (συνοπτικά).

Την δεύτερη ημέρα εξετάστηκαν οι μαθήτριες μεγαλύτερης ηλικίας, στην σερβική και γερμανική γλώσσα, στην ελληνική ιστορία (στα γερμανικά) μέχρι τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στα μαθηματικά (απλή μέθοδο των τριών). Στη συνέχεια στην γεωγραφία (στα σερβικά), στα θρησκευτικά (ερμηνεία του συμβόλου της πίστεως) και στα γαλλικά μέχρι του συντακτικού.

Την τέταρτη ημέρα διεξήχθησαν οι εξετάσεις των αρρένων μαθητών στα ελληνικά (λόγοι Λουκιανού και Πλάτωνος), συντακτικό, η γεωγραφία της Ευρώπης, καθώς και στην ελληνική γλώσσα και στις ωφέλειες που προέρχονται από την εκμάθησή της.

Την έκτη ημέρα εξετάστηκαν οι άρρενες στα σερβικά και γερμανικά, στα οποία όμως δεν είχαν καλή απόδοση, εξαιτίας του ότι κατά την διάρκεια του σχολικού έτους άλλαξαν τρεις δασκάλους.

Όπως αναφέρεται τις εξετάσεις τίμησαν πολυπληθές ακροατήριο ομογενών και ξένων, καθώς και ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδος στη Σερβία κ. Αναστάσιος Δόσκος³¹³.

Η επόμενη επιστολή αποτελεί πλούσια πηγή ανέκδοτων πληροφοριών για την λειτουργία ελληνικού σχολείου. Πρόκειται για το γράμμα που

³¹² Η ανταπόκριση δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα στις 11/08/1870. Βλ. Ανδρεάδης, *Τα σχολεία*, σσ. 11-13, όπου και αναδημοσιεύεται η ανταπόκριση της εφημερίδας.

³¹³ Ό.π., σελ. 11.

απέστειλε στις 10 Φεβρουαρίου 1871, ο Θωμάς Μ. Λέκος στον μεγαλύτερο γιο του Μάρκο που σπουδάζει χημικός στο πολυτεχνείο της Ζυρίχης, αδελφό του αρχιτέκτονα Δημητρίου Λέκου. Το γράμμα έχει σχέση με τις εξελίξεις στο ελληνικό σχολείο του Βελιγραδίου, στο οποίο ο Λέκος είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου και είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικό, καθώς φωτίζει μία άγνωστη πτυχή της ιστορίας του σχολείου³¹⁴.

Αρχικά ο πατέρας δηλώνει ότι συμφωνεί απόλυτα με τις απόψεις του γιου του, ότι το σχολικό πρόγραμμα δεν είναι καλό και πως θα πρέπει να αλλάξει. Από το γράμμα φαίνεται ότι το πρόγραμμα του σχολείου τους είχε απασχολήσει εκτενώς, καθώς υπήρχε προηγούμενη αλληλογραφία για το ίδιο θέμα. Στη συνέχεια αναφέρει ότι είναι πεπεισμένοι ότι η αιτία είναι ο διευθυντής του σχολείου γιατρός Παπακωστόπουλος, ο οποίος δεν είναι αφοσιωμένος στο έργο του όσο θα έπρεπε³¹⁵. Αναφέρει ότι την προηγούμενη εβδομάδα συνεδρίασε το Διοικητικό Συμβούλιο και τον απήλλαξε από τα καθήκοντα του. Στην θέση του τοποθέτησε τον Δημητράκη Κουμανούδη, ο οποίος σπούδασε στο πανεπιστήμιο Αθηνών και είναι πολύ καλύτερος από τον Παπακωστόπουλο στα θέματα της ελληνικής γλώσσας. Στο ίδιο συμβούλιο πραγματοποιήθηκαν αλλαγές στη σύνθεσή του. Αναφέρει ότι πρόεδρος εξελέγη ο Ιωάννης Μπάσιας, ενώ την θέση του ταμία την ανέλαβε ο ίδιος μαζί με τον Λουκά Μπακάλη.

Ο Λέκος κλείνει το γράμμα λέγοντας στον γιο του ότι, ελπίζει με την εφαρμογή του νέου προγράμματος το σχολείο να λειτουργήσει καλύτερα και πως σύντομα θα μπορεί να τον ενημερώσει αναλυτικά για το σύνολο του προγράμματος. Το γράμμα, πέρα από τις πολύτιμες πληροφορίες που μας

³¹⁴ Leko, *Istorija moje porodice (1)*, σσ. 105-106.

³¹⁵ Η μαρτυρία ότι ο Παναγιώτης Παπακωστόπουλος δεν είναι αφοσιωμένος στο έργο του όσο θα έπρεπε ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, χωρίς βέβαια να μπορούμε, ούτως ή άλλως, να την αμφισβητήσουμε. Γνωρίζουμε ότι ο Παπακωστόπουλος δίδασκε ως καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στο σερβικό γυμνάσιο του Βελιγραδίου, συνεχόμενα από το 1857 έως το 1874. Αυτό σημαίνει ότι κατείχε παράλληλα και την θέση του διευθυντή του ελληνικού σχολείου. Προφανώς, από το επιβαρυνόμενο πρόγραμμα δύο τόσο υψηλών απαιτήσεων εργασιών, ο Παπακωστόπουλος δεν μπορούσε να αποδώσει τα αναμενόμενα και το συμβούλιο του σχολείου αναγκάστηκε να τον αντικαταστήσει. Βέβαια, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πως το συμβούλιο του σχολείου τον ενέκρινε για διευθυντή και τι διαβεβαιώσεις έδωσε ο ίδιος ο Παπακωστόπουλος.

παρέχει για το σχολείο, επιβεβαιώνει για ακόμη μία φορά το αμέριστο ενδιαφέρον και το πόσο σοβαρά αντιμετώπιζαν οι Έλληνες το θέμα της εκπαίδευσης των παιδιών τους. Και αν για τον Θωμά Λέκο που ζει στο Βελιγράδι, η ενασχόλησή του με θέματα της ελληνικής κοινότητας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αυτονόητη, για τον Μάρκο που σπουδάζει σε μια ξένη χώρα, φαντάζει ως παράδειγμα αφοσίωσης στις ιστορικές καταβολές της οικογένειάς του.

Όπως φαίνεται, το σχολείο που αναφέρει ο Λέκος στην επιστολή του αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου, καθώς είναι μάλλον απίθανο το σχολείο να έκλεισε μετά τις εξετάσεις του Ιουλίου και να άνοιξε καινούργιο τον Αύγουστο, καθώς γνωρίζουμε ότι τότε ξεκινούσαν οι εγγραφές για το νέο σχολικό έτος.

Ο Dušan Ρορονιί παραθέτει τις τελευταίες διαθέσιμες αναφορές για ελληνικό σχολείο το οποίο άλλαξε αρκετές φορές στέγη³¹⁶. Σημειώνει ότι ο δάσκαλος Ζωγράφος ή Ζωγραφίδης, ήδη από το 1872-1873 δίδασκε σε κάποιο σχολείο³¹⁷. Το σχολείο στεγάζονταν στον δρόμο που βρίσκονταν μεταξύ του κτηρίου του δημαρχείου και της τράπεζας «*Beogradski Kreditni Zavod*»³¹⁸. Στη συνέχεια, στεγάστηκε στο σημείο που αργότερα κτίστηκε η οικία του Ιωάννη Παγγέλα³¹⁹ και τέλος στην οδό Sremska. Επίσης, σημειώνει ότι για κάποιο διάστημα, χωρίς να το προσδιορίζει, στεγάζονταν σε χώρο που βρίσκονταν στην κατοικία του Κίκη. Στο σχολείο φοιτούσαν συνήθως περίπου είκοσι μαθητές³²⁰.

³¹⁶ Ρορονιί, *O cincarima*, σσ. 239-240.

³¹⁷ Ο δάσκαλος αυτός προφανώς προέρχεται από την γνωστή οικογένεια Ζωγράφου, της οποίας τα μέλη τροποποίησαν σταδιακά το επίθετο τους επί το σερβικό Μολέροβιτς (Moler = Ζωγράφος). Μέλη της οικογένειας συμμετέχουν ενεργά στα εκπαιδευτικά θέματα της ελληνικής κοινότητας, καθώς το 1858 σε χώρο της οικίας του Μιχαήλ Μολέροβιτς, στεγάστηκε αρχικά το χωρίς άδεια ιδιωτικό σχολείο. Αργότερα, βλέπουμε να υπογράφουν τις δύο επιστολές που στάλθηκαν το 1859 στο Υπουργείο Παιδείας, για την ίδρυση του ιδιωτικού σχολείου.

³¹⁸ Πρόκειται για την σημερινή οδό Uzun Mirkova.

³¹⁹ Στην οδό Vlačkoničeva 2, στην σημερινή πλατεία Nikola Pasić.

³²⁰ Είναι πολύ πιθανό οι πληροφορίες για το ελληνικό σχολείο που παραθέτει ο Ρορονιί, να ταυτίζονται με αυτό που αναφέρει ο Λέκος.

Τέλος, ο Ρορονιό αναφέρει ότι από αυτά που ίδιος γνωρίζει, τελευταίος Έλληνας δάσκαλος είναι κάποιος Πίπης, στο έργο του οποίου βοήθησε η σύζυγός του³²¹. Δεν είναι γνωστό μέχρι πότε λειτούργησε ελληνικό σχολείο στο Βελιγράδι³²². Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που αναφέρονται παραπάνω, από όπου διαπιστώνεται ότι το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα το σχολείο άλλαξε αρκετές φορές στέγη, μπορούμε με σχετική ασφάλεια να εικάσουμε ότι μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το σχολείο λειτούργησε.

Κάνοντας έναν σύντομο απολογισμό της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην ελληνική κοινότητα του Βελιγραδίου, εξάγεται αβίαστα η διαπίστωση για τις συνεχείς και άοκνες προσπάθειες που κατέβαλαν οι Έλληνες για τη δημιουργία σχολείων και στη συνέχεια για την εφαρμογή όσο το δυνατόν καλύτερων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, την οργάνωση και την εύρυθμη λειτουργία τους. Χωρίς αμφιβολία, τα παραπάνω αποτελούν απόρροια της φιλομάθειάς τους και του έντονου ζήλου τους για μόρφωση των παιδιών τους.

2.4. Οικονομική δραστηριότητα

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα η ελληνική κοινότητα συνεχίζει την μακραίωνη εμπορική παράδοση που είχε δημιουργήσει στο Βελιγράδι. Εκμεταλλευόμενοι τα νέα οικονομικά δεδομένα που δημιουργήθηκαν, απόρροια των γεωστρατηγικών συνθηκών που συντελέστηκαν στην περιοχή, εξακολουθούν να κρατούν τα ηνία της οικονομικής δραστηριότητας. Συνεργάζονται στενά με τους συμπατριώτες τους στο Preko³²³,

³²¹ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 239. Δίχως αμφιβολία, πρόκειται για τον διευθυντή του ελληνικού σχολείου, Ιωάννη Πίπη που αναφέρεται παραπάνω, τον οποίο όπως φαίνεται στα γεράματά του τον βοήθησε η σύζυγός του.

³²² Ο Παπαδριανός αναφέρει ότι το ιδιωτικό ελληνικό στο Βελιγράδι λειτούργησε ως τα 1884, οπότε έκλεισε τις πύλες του από έλλειψη μαθητών. Βλ. *Οι Έλληνες απόδημοι*, σελ. 130 και *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σελ. 78. Και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιεί ως πηγή του Ρορονιό, *O cincarima*, σσ. 239-240, ο οποίος όμως δεν αναφέρει τίποτα.

³²³ Κοινή ονομασία των κατοίκων του Βελιγραδίου για τη περιοχή που βρίσκεται στην απέναντι όχθη του ποταμού Σαύου, δηλ. το Σεμλίνο (preko = απέναντι).

δημιουργώντας μία αδιατάρακτη αλυσίδα που ήλεγχε σχεδόν πλήρως το διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, το οποίο αποτελούσε τεράστια πηγή πλούτου. Η τάση αυτή συνεχίστηκε όταν η Πύλη για καθαρά οικονομικούς λόγους στα τέλη του 18^{ου} αιώνα παραχώρησε προνόμια στο Πασαλίκι του Βελιγραδίου, ιδιαίτερα σε ότι αφορά το εμπόριο και την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων. Τα προνόμια έδωσαν νέα ώθηση στην οικονομική ευημερία του Βελιγραδίου και οδήγησαν στην προσέλκυση νέων μεταναστών που έσπευσαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός³²⁴. Οι κάτοικοι του Βελιγραδίου είχαν την οθωμανική υπηκοότητα, ενώ από την πλευρά του Σεμλίνου διακρίνονταν σε εκείνους που έπαιρναν την αυστριακή υπηκοότητα και είχαν ορισμένα εμπορικά προνόμια, αλλά υποχρεώνονταν στην πληρωμή φόρων και σε εκείνους που κρατούσαν την οθωμανική υπηκοότητα και που εμπορεύονταν μόνον τα ξένα προϊόντα³²⁵.

Η κατάσταση για την ελληνική κοινότητα αρχίζει να αλλάζει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, καθώς μία σειρά γεγονότων που συντελούνται αυτήν περίοδο επιδρούν αρνητικά στην ανάπτυξη της. Το 1801 μετά την δολοφονία του πασά του Βελιγραδίου από τους γενίτσαρους ακολουθεί περίοδος αναρχίας, κάτι που οδήγησε το 1804 στο ξέσπασμα της πρώτης σερβικής επανάστασης, με την κατάσταση να μην αλλάζει μέχρι την απελευθέρωση του Βελιγραδίου³²⁶. Αυτήν την περίοδο πολλοί Έλληνες κατέφυγαν στο Σεμλίνο. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μόνο για την περίοδο από τον Απρίλιο του 1804 μέχρι τον Απρίλιο του 1805, οι Έλληνες μαζί με τις οικογένειες τους που κατέφυγαν στο Σεμλίνο ξεπέρασαν τα διακόσια άτομα, ενώ πολλοί πήραν μαζί και τους υπαλλήλους τους. Μεταξύ αυτών ήταν οι κορυφαίοι της ελληνικής κοινότητας, όπως ο εμπορικός πρόξενος Ναούμ Τσίνοσ και ο Ναούμ Δημητρίου Μπόμπας. Επίσης, οι φημισμένοι σπεδιτόροι και έμποροι, οι οποίοι ήλεγχαν το διαμετακομιστικό εμπόριο στα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών, Νικόλαος Φυλακτός, Ιωάννης Τουρνατσής Στέργιος Τσάριος με τον αδελφό του, Νικόλαος Ντάνος, Θωμάς οικονόμου, Ιωάννης Ντόντας, Δημήτριος Φαράγκης, Ναούμ Κωνσταντίνος, καθώς και οι Αλέξης Τσιράκης, Θεόδωρος

³²⁴ Stojančević, *Grčka opština*, σελ. 86.

³²⁵ Παπαδριανός, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σσ. 12-13.

³²⁶ Stojančević, *Grčka opština*, σελ. 54.

Μηνάς, Δημήτριος Μπατσούρας, Ντίνας Κωνσταντίνος Πούλιος, Λάζαρος Νικολάου, η χήρα του Αναστασίου Δανόγλου και πολλοί άλλοι³²⁷.

Με το τέλος της πρώτης σερβικής επανάστασης και την ανακατάληψη του Βελιγραδίου από τους Οθωμανούς το 1813, μαζί με την εμφάνιση της επιδημίας πανώλης στην πόλη, η κατάσταση εκ νέου επιδεινώθηκε. Έτσι, καταγράφονται Έλληνες που κατέφυγαν στους συμπατριώτες τους στο γειτονικό Σεμλίνο, όπου βρίσκονταν υπό την εξουσία των Αψβούργων³²⁸. Το 1815, μετά την απελευθέρωση του Βελιγραδίου, η κατάσταση σταδιακά ομαλοποιήθηκε. Μέλη της ελληνικής κοινότητας επέστρεψαν στο Βελιγράδι, αποκαθιστώντας την κοινωνική τους ζωή και την οικονομική τους δύναμη, ενώ νέοι έποικοι κατέφθασαν στην πόλη ενισχύοντας την κοινότητα³²⁹.

Η δυνατότητα απόκτησης της σερβικής υπηκοότητας έδωσε ώθηση και μία νέα δυναμική στην οικονομική τους δραστηριότητα. Θα μπορούσε με ασφάλεια να λεχθεί ότι η συνεισφορά των Ελλήνων στην οικονομική ανάπτυξη και εν γένει στο σερβικό περιβάλλον, υπήρξε καταλυτική στην ανάπτυξη της μικρής πόλης, που τότε ήταν το Βελιγράδι, και την εξέλιξη της αστικής της κοινωνίας. Οι Έλληνες θεωρούσαν τον εαυτό τους ανώτερο κοινωνικό στρώμα, αλλά και οι Σέρβοι έτσι τους έβλεπαν, καθώς αυτοί δημιούργησαν και αποτελούσαν την αστική τάξη³³⁰. Απέκτησαν τεράστια οικονομική δύναμη, μέρος της οποίας αξιοποίησαν στην κατασκευή επιβλητικών και πανέμορφων αρχοντικών σπιτιών αλλά και μεγαλόπρεπων ταφικών μνημείων, ενώ ξεχώρισαν και ως ευεργέτες.

Διακρίθηκαν ως φημισμένοι σπεδιδόροι ή αλλιώς γνωστοί και ως παραγγελιοδόχοι ή κομμισιονάριοι, διεκπεραιώνοντας την μεταφορά των προϊόντων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, τα οποία διοχετεύονταν και στην υπόλοιπη κεντρική και δυτική Ευρώπη. Εκτός από το διαμετακομιστικό

³²⁷ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, αριθμ. εγγράφ.: α) 45, σσ. 52-60, β) 72, σσ. 91-95, όπου οι πίνακες με τα ονόματα.

³²⁸ Vladimir Stojančević, *Protokol izbeglica iz Srbije u Zemun 1813. godine*, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 8-9, Beograd 1972, σσ. 47-53, όπου το πρωτόκολλο με τα ονόματα.

³²⁹ Gavrilović, *Miloš Obrenović, II*, σσ. 410-413.

³³⁰ Stojančević, *Grčka opština*, σελ. 93. Jovanović, *Grci u Beogradu*, σελ. 164.

εμπόριο, μετά την απελευθέρωση της Σερβίας, οι Έλληνες έμποροι για το μεγαλύτερο διάστημα του 19^{ου} αιώνα ήλεγχαν το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της χώρας, έχοντας μεγάλες αποθήκες όπου διατηρούσαν τα προϊόντα. Στα καταστήματα ασχολούνταν κυρίως με χονδρικό αλλά και με λιανικό εμπόριο, ενώ συχνά λειτουργούσαν με την μορφή των εμπορικών οίκων. Συνήθως διατηρούσαν καταστήματα αποικιακών ειδών, υφασμάτων και παπλωμάτων, δερμάτινων ειδών, υποδημάτων, σιδηρικών, μπακαλικής, μπαχαρικών, καπνοπωλεία κλπ.

Τα καταστήματα αυτά συνήθως στεγάζονταν σε κτήριο, που στον όροφο κατοικούσε ο ιδιοκτήτης με την οικογένειά του και στο ισόγειο διατηρούσε το κατάστημα, ή αποτελούσαν αυτόνομα κτίσματα. Τα τελευταία ήταν συνήθως μικρών διαστάσεων (4 – 8 τ.μ.), ύψος έως τρία μέτρα και ήταν κατασκευασμένα με ξύλα και πλιθιά³³¹. Τα πρώτα έξι καταστήματα ευρωπαϊκού τύπου στο Βελιγράδι, στα οποία χρησιμοποιούνται μόνο «σκληρά υλικά», κατασκευάζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1830 από τον Δούκα Πέσικα από την Κλεισούρα³³².

Μέλη της ελληνικής κοινότητας ασχολήθηκαν με την βιοτεχνία, αλλά και ως τεχνίτες και επαγγελματίες, όπως αργυροχρυσοχόοι, σαπωνοποιοί, υποδηματοποιοί, γουναράδες, ράφτες, κτίστες, αρτοποιοί, ζαχαροπλάστες, κλπ., ενώ διέπρεψαν και ως φαρμακοποιοί και παραγωγοί αλκοολούχων ποτών. Παράλληλα, απασχολούσαν βοηθητικό προσωπικό, για τους οποίους η γνώση της ελληνικής γλώσσας υπήρξε προνόμιο για ευκολότερη εύρεση εργασίας, καθώς η ελληνική γλώσσα ήταν η γλώσσα του εμπορίου³³³.

Σημαντική θέση, επίσης, κατείχαν οι ζωέμποροι, οι οποίοι διεξήγαν χονδρικό εμπόριο ζώων, κυρίως βοοειδών και χοίρων, ανάμεσα στη Σερβία και την κεντρική Ευρώπη. Φρόντιζαν πάντα να έχουν στην υπηρεσία τους ανθρώπους δυνατούς, για τη φύλαξη των ζώων από τις αρπαγές των ληστών. Γι' αυτόν τον λόγο τα ζώα μετακινούνταν σε μεγάλα κοπάδια, έχοντας ως επικεφαλής οδηγό κάποιον πολύ καλό γνώστη των δρόμων. Άριστη γνώση

³³¹ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, III, σελ. 1234.

³³² Βλ. σελ. 223, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³³³ Đorđević, *Uspomene*, σελ. 61.

των δρόμων θα έπρεπε να είχαν και οι αγγελιοφόροι, οι γνωστοί και ως τατάρηδες. Την διεκπεραίωση της αλληλογραφίας είχαν αναλάβει μερικοί από τους πιο πλούσιους εμπόρους. Μας είναι γνωστά τα ονόματα κατοίκων του Σεμλίνου, όπως ο Γεώργιος Πάτζης, Μιχαήλ Πωπ, Μάρκος Δάρβαρης και Νικόλαος Φυλακτός³³⁴.

Κατά την διάρκεια του 1860 ο πρίγκιπας Μίλος θέλοντας να ρυθμίσει διάφορα λειτουργικά θέματα που είχαν προκύψει σε σχέση με την εμπορική δραστηριότητα, αποφάσισε να ιδρύσει ανεξάρτητο εμπορικό δικαστήριο, στη νομική δικαιοδοσία του οποίου θα περνούσε ότι είχε σχέση με την εμπορική δραστηριότητα. Το νεοσυσταθέν δικαστήριο στελεχώθηκε με μερικά από τα πλέον ισχυρά ονόματα της ελληνικής κοινότητας. Έτσι, στην αρχική σύνθεση των τακτικών μελών του επταμελούς δικαστηρίου συμμετείχαν οι Ιωάννης Κουμανούδης, Κωνσταντίνος Ανθούλας, Χατζηθωμάς, Αναστάσιος Χριστοδούλου και Δημήτριος Ρούσης. Ο τελευταίος μαθαίνοντας την εκλογή του, ζήτησε από τον πρίγκιπα Μίλος να τον απαλλάξει από τα καθήκοντα και για να δικαιολογήσει το αίτημα του, ως επιχείρημα ο ίδιος αναφέρει ότι σερβικά δεν ξέρει ούτε να διαβάζει ούτε να γράφει. Η λύση που δόθηκε από τον πρίγκιπα Μίλος ήταν να τοποθετήσει στην θέση του τον Θεόδωρο Τόσκα και τον Ρούση ως αναπληρωματικό μέλος³³⁵.

Έτσι, η τελική σύνθεση των τακτικών μελών του δικαστηρίου διαμορφώθηκε ως εξής: Ιωάννης Κουμανούδης, Ηλίας Μιλοσάβλιεβιτς Κολάρατς, Κωνσταντίνος Ανθούλας, Χατζηθωμάς, Γεώργιος Τρίπκοβιτς³³⁶, Αναστάσιος Χριστοδούλου, Θεόδωρος Τόσκας. Από τα έξι αναπληρωματικά μέλη, εκτός από τον Ρούση, Έλληνες ήταν ο Θωμάς Μ. Λέκος, ο Νικόλαος Π. Κίκης και ο Αναστάσιος Ζάχος³³⁷.

³³⁴ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. XX.

³³⁵ IAB, UGB, Invent. br. 474, f-V, 120, 1860.

³³⁶ Πιθανόν να είναι Έλληνας, αλλά δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.

³³⁷ Τα έξι αναπληρωματικά μέλη του δικαστηρίου ήταν τα εξής: Θωμάς Μ. Λέκος, Νικόλαος Π. Κίκης, Δημήτριος Τ. Λαζάρεβιτς (επίσης πιθανόν να είναι Έλληνας), Αναστάσιος Ν. Τερζίμπασιτς, Αναστάσιος Ζάχος και Δημήτριος Ρούσης.

Η σύνθεση του δικαστηρίου αποτελεί από μόνη της τεκμήριο της κυριαρχίας της ελληνικής κοινότητας στην οικονομική δραστηριότητα του Βελιγραδίου, χωρίς να υπολογίζονται οι

Τα μέλη της ελληνικής κοινότητας διέπρεψαν επίσης και ως ιδιοκτήτες καταλυμάτων διαμονής και εστίασης. Πριν προχωρήσουμε όμως, θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε μία σύντομη ανασκόπηση της ιστορίας των ξενοδοχείων και της μετεξέλιξής τους. Το 1521, μετά την κατάληψη του Βελιγραδίου από τους Οθωμανούς, στο Βελιγράδι υπήρχαν τα караβάν σарагіа που μέχρι τα τέλη του 17^ο αιώνα αντικαταστάθηκαν από τα χάνια, τα οποία εμφανίστηκαν στο Βελιγράδι περί τα μέσα του ίδιου αιώνα και είχαν ταχεία ανάπτυξη³³⁸. Έτσι, γνωρίζουμε ότι το 1660, κατά την διάρκεια της παραμονής του Εβλιά Τσελεμπί στο Βελιγράδι, υπήρχαν 6 караβάν σарагіа και 21 χάνια³³⁹. Τα τελευταία συνέχισαν να υφίστανται περίπου μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, κάποια και λίγο αργότερα. Αυτόν τον αιώνα στο Βελιγράδι συντελέστηκε ο μετασχηματισμός σε ότι αφορά τα καταλύματα διαμονής και εστίασης.

Ήδη από τον προηγούμενο αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται οι λεγόμενες μεχάνες (mehane)³⁴⁰, οι οποίες αρχικά σέρβιραν μόνο ποτό. Από τις αρχές όμως του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να σερβίρουν και φαγητό και να διαθέτουν δωμάτια για διαμονή. Σε αυτές θα πρέπει να προστεθούν και τα καφενεία, τα οποία ενώ αρχικά σέρβιραν μόνο καφέ, αυτή την περίοδο προσφέρουν ποτό, φαγητό και διαθέτουν και αυτά δωμάτια για διαμονή. Με τα νέα δεδομένα που είχαν δημιουργηθεί, κάποια χάνια αναγκάστηκαν να μετεξελιχθούν σε μεχάνες. Ο διαχωρισμός όμως ήταν πλέον δυσδιάκριτος για το πιο είναι το καφενείο και ποια η μεχάνα, κάτι που οδήγησε το κράτος να πάρει μέτρα³⁴¹.

Έτσι, το 1861 με διάταγμα καθορίζονται οι προϋποθέσεις για το καθένα από αυτά. Η μεχάνα μπορούσε να σερβίρει ποτό και φαγητό και να διαθέτει δωμάτια για διανυκτέρευση, ενώ επιτράπηκε να υπάρχουν και έξω από την πόλη, στα χωριά και στον εμπορικό δρόμο. Σε ότι αφορά τα καφενεία, μπορούσαν να σερβίρουν ποτό και φαγητό, αλλά απαγορεύτηκε να διαθέτουν

υπόλοιπες θέσεις κλειδιά που κατείχαν, αλλά και δείγμα της εμπιστοσύνης του πρίγκιπα Μίλος προς αυτήν, με την απόφασή του να στελεχώσει ένα τόσο σημαντικό δικαστήριο.

³³⁸ Đivna Đurić-Zamolo, *Hoteli i kafane XIX veka u Beogradu*, MGB, Beograd 1988, σσ. 6-7.

³³⁹ Čelebi, *Putopis*, σελ. 88.

³⁴⁰ Οι μεχάνες αποτελούσαν μία σύγχρονη εκδοχή των χανιών.

³⁴¹ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 5.

δωμάτια για διαμονή, ενώ η λειτουργία τους επιτράπηκε μόνο μέσα στην πόλη³⁴². Περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, άρχισαν να κάνουν την εμφάνιση τους τα ξενοδοχεία δυτικού τύπου, τα οποία κατά τις επόμενες δεκαετίες κυριάρχησαν, αναγκάζοντας τις μεχάνες και τα τελευταία χάνια είτε να κλείσουν είτε να υποστούν ανακαίνιση και να αποκτήσουν μορφή σύγχρονου ξενοδοχείου³⁴³.

Κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1820 πληροφορούμαστε ότι στην περιοχή «*Savamala*», δίπλα στον ποταμό Σαύο, ιδιοκτήτες μεχάνων ήταν οι Γεώργιος Τόσκας και Δήμος Τσεσμετζής³⁴⁴. Στην ίδια περιοχή, το 1836 και προφανώς νωρίτερα, ο Αντώνης ο Έλληνας όπως αναφέρεται διατηρούσε χάνι³⁴⁵. Από την απογραφή των μεχάνων, καφενείων και εξοχικών κέντρων που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1860, μαθαίνουμε ότι ο Ιωάννης Κουμανούδης ήταν ιδιοκτήτης τριών μεχάνων³⁴⁶. Εκτός από την «*Grčka kraljica*»³⁴⁷, που ξεκίνησε την λειτουργία της το 1835 και αργότερα μετεξελίχθηκε σε ξενοδοχείο, η δεύτερη μεχάνα ονομάζονταν «*Polivakov han*», ενώ η τρίτη μεχάνα βρισκονταν στην περιοχή Jalija, δίπλα στις όχθες του Δούναβη, κοντά στο ζυθοποιείο και στην μπυραρία (ριννίκα), των οποίων ο Κουμανούδης ήταν ιδιοκτήτης³⁴⁸.

Στην ίδια απογραφή, ο Θωμάς Μ. Λέκος ήταν ιδιοκτήτης της μεχάνας «*Kutulín han*», που επίσης ξεκίνησε την λειτουργία της το 1835³⁴⁹. Το 1864 ο Λέκος γκρέμισε το παλιό κτήριο και στην θέση ανήγειρε το ξενοδοχείο «*Kod zlatnog anđela*», ενώ από αγγελία στις εφημερίδες μαθαίνουμε ότι το 1876

³⁴² *Uredba o meanama*, Zbornik zakona i uredba izdani u Knjažestvu Srbiji, XV, Državna štamparija, Beograd 1863, σσ. 219-227.

³⁴³ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 161.

³⁴⁴ Peruničić, *Beograski sud*, αριθμ. εγγρ. 283, σσ. 224-225. Για την μεχάνα του Τόσκα βλ. Zamolo, *Hoteli i kafane*, σσ. 142-143 και Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 168, όπου γίνεται εκτενής αναφορά.

³⁴⁵ Tihomir R. Đorđević, *Arhivska građa za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša (1815-1839)*, Grafički zavod "Makarije" A. D., Beograd-Zemun 1926, σελ. 36, 22 Februara 1836, No. 608.

³⁴⁶ Peruničić, *Uprava varoši Beograda, Spisak kafana, mehana i bašta u Beogradu 1860 godine, Upraviteljstvu varoši Beograda*, αριθμ. εγγρ. 189, σσ. 414, 419.

³⁴⁷ βλ. σσ. 203-204.

³⁴⁸ βλ. σελ. 131.

³⁴⁹ Peruničić, *Uprava*, σελ. 415.

αναζητά ενοικιαστή για το ξενοδοχείο³⁵⁰. Ο Μανάκας Μιχαήλοβιτς από την Καστοριά αναφέρεται ως ιδιοκτήτης της ομώνυμης μεχάνας, την οποία κληρονόμησε από τον συγγενή του Εμμανουήλ Μανάκα³⁵¹. Η μεχάνα επίσης αναφέρεται και ως καφενείο και μάλιστα από τα παλαιότερα του Βελιγραδίου, το οποίο άνοιξε σε κτήριο που αγόρασε ο Εμμανουήλ Μανάκας το 1835 και καταλάμβανε το μισό τμήμα του ισογείου, ενώ στο άλλο μισό άνοιξε φούρνο³⁵². Ο Τσβέτκο Νίκολιτς από το Μοναστήρι, αδελφός του ξενοδόχου Διαμαντή, διατηρούσε επίσης Μεχάνα³⁵³. Ο ίδιος αργότερα άνοιξε καφενείο, γνωστό με το όνομά του ως «*Το καφενείο του Τσβέτκου*»³⁵⁴. Ο Στέφανος Γιοβάνοβιτς, γνωστός με το προσωνύμιο «*Σίσκο*» αναφέρεται ότι είχε μισθώσει μία μεχάνα³⁵⁵, όπου αργότερα εμφανίζεται ως ιδιοκτήτης³⁵⁶. Επίσης, ως ιδιοκτήτες μεχάνων αναφέρονται οι Φώτης Νεράντζης και Στέφανος Μπέλιος, οι οποίες άνοιξαν το 1845³⁵⁷ και 1850³⁵⁸ αντίστοιχα.

Σε ότι αφορά τα καφενεία μαθαίνουμε ότι κατά την δεκαετία του 1820 στο Βελιγράδι λειτουργούσαν τρία καφενεία³⁵⁹. Αυτά ήταν του γιατρού Θωμάς Κόστιτς³⁶⁰ από την Κοζάνη, γαμπρού του Ναούμ Ίτσκου, ο οποίος ανήγειρε το κτήριο το 1823. Το καφενείο ήταν γνωστό με το όνομα του ιδιοκτήτη, ως «*Tomina kafana*». Στο καφενείο υπήρχε μπιλιάρδο, το οποίο ο Κόστιτς ήδη το

³⁵⁰ "Srpske novine", br. 26, 05/02/1876, σελ. 126.

³⁵¹ Peruničić, *Uprava*, σσ. 403-404.

³⁵² Βλ. σσ. 188-189.

³⁵³ Peruničić, *Uprava*, σελ. 389.

³⁵⁴ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 158.

³⁵⁵ Peruničić, *Uprava*, σελ. 395.

³⁵⁶ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 146.

³⁵⁷ Peruničić, *Uprava*, σελ. 388.

³⁵⁸ Ό.π. σελ. 405.

³⁵⁹ Mihailo S. Petrović, *Beograd pre sto godina*, σελ. 28. Uroš Živković, *Institucija kafane kao ogledalo društvenog života Beograda: uloga i funkcije kafana u Beogradu u oblikovanju modernosti u Srbiji XIX i XX veka*, Sintezis, V/1 (2013), σελ. 157.

³⁶⁰ Ο Κόστιτς γεννήθηκε στην Κοζάνη στις 4 Απριλίου 1778. Ήταν γιος της φημισμένης νοσοκόμας Κυρά-Μάνας. Στο Βελιγράδι ήρθε με την μητέρα του το 1804. Το 1806 προσλήφθηκε στον σερβικό στρατό ως γιατρός, ενώ αργότερα έσωσε την ζωή του πρίγκιπα Μίλος. Γι' αυτόν τον λόγο και για την προσφορά του ιδίου και της μητέρας του στον σερβικό λαό, το 1830 τους απάλλαξε από οποιοδήποτε είδος φόρου και αργότερα του χορήγησε ισόβια σύνταξη. Απεβίωσε στις 9 Οκτωβρίου 1848. Για την βιογραφία του βλ. αναλυτικά, Milićević, *Pomenik*, σσ. 782-783.

1834 είχε βάλει αγγελία για να το πουλήσει³⁶¹. Αργότερα το καφενείο ονομάστηκε «*Kafana „?“*», το οποίο διατήρησε μέχρι σήμερα³⁶². Το δεύτερο καφενείο ήταν του Μιχαήλ Ζήση από τις Σέρρες, το οποίο αναφέρεται ότι κτίστηκε πριν το 1826³⁶³ και το τρίτο καφενείο ήταν του Παύλου Κανταρτζή. Αργότερα τα καφενεία αυξήθηκαν ραγδαία και αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής στην αγορά του Βελιγραδίου, καθώς σε αυτά σύχναζαν όλοι οι οικονομικοί παράγοντες της πόλης.

Στην απογραφή του 1860 επίσης εμφανίζονται να διατηρούν καφενεία οι Κωνσταντίνος Γερμάνης³⁶⁴, Ιωάννης Κουμανούδης³⁶⁵, Ιωάννης Μπαΐκος ή Βαΐτσης³⁶⁶, Χατζηθωμάς³⁶⁷, Δάλκας³⁶⁸, Ιωάννης Πέσικας³⁶⁹, Νικόλαος Π. Κίκης³⁷⁰, Νικόλαος Παναγιώτου³⁷¹, Παναγιώτης Δαλακούρας³⁷², Γεώργιος Οικονομίδης³⁷³, Νικόλαος Δήμου³⁷⁴, Θεόδωρος Τόσκας³⁷⁵, Ιωάννης Μαλιούφας³⁷⁶, Δημήτριος Ζήσης³⁷⁷, Ηλίας Μιχαήλοβιτς (Τρίτσκο)³⁷⁸, ενώ για του καφενείου του Θωμά Κόστιτς που αναφέρεται παραπάνω, σημειώνεται ότι ιδιοκτήτης είναι κληρονόμος του, ο οποίος φέρει το ίδιο όνομα³⁷⁹.

³⁶¹ “Srpske novine”, br. 30, 28/07/1834, σελ. 120.

³⁶² Βλ. αναλυτικά σσ. 189-190.

³⁶³ Živković, *Institucija kafane*, σελ. 157. Dr. Ljubomir Durković-Jakšić, *Istorija srpskih biblioteka (1801-1850)*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1963, σσ. 106-108.

³⁶⁴ Peruničić, *Uprava*, σελ. 388.

³⁶⁵ Ό.π., σελ. 407.

³⁶⁶ Ό.π., σελ. 412.

³⁶⁷ Ό.π., σσ. 422-423.

³⁶⁸ Ό.π., σελ. 418.

³⁶⁹ Ό.π., σελ. 425.

³⁷⁰ Ό.π., σελ. 417.

³⁷¹ Ό.π., σελ. 417.

³⁷² Ό.π., σελ. 410.

³⁷³ Ό.π., σελ. 405.

³⁷⁴ Ό.π., σελ. 415.

³⁷⁵ Ό.π., σελ. σσ. 407-408.

³⁷⁶ Ό.π., σελ. 393.

³⁷⁷ Ό.π., σελ. 400.

³⁷⁸ Ό.π., σελ. 394. Βλ. επίσης, Kostić, *Uspon Beograda 2*, σελ. 166.

³⁷⁹ Ό.π., σελ. 413.

Ο Νικόλαος Π. Κίκης εμφανίζεται επίσης ως ιδιοκτήτης του καφενείου «*Kod rinvnog izvoru*»³⁸⁰, το οποίο δεν γνωρίζουμε εάν είναι το ίδιο με αυτό της απογραφής του 1860, καθώς δεν αναφέρεται όνομα. Επίσης, ο Κωνσταντίνος Ανθούλας από την Κλεισούρα διατηρούσε καφενείο από το 1853, δεν εμφανίζεται όμως στην απογραφή, κάτι που σημαίνει ότι είτε το πούλησε είτε το έκλεισε. Αργότερα ο γιος του Ιωάννης άνοιξε το καφενείο «*Kod jug bogdana*»³⁸¹. Το 1860 έρχεται από την Κλεισούρα στο Βελιγράδι ο Δούμας και ανοίγει το ομώνυμο καφενείο «*Dumina kafana*»³⁸². Στο καφενείο αυτό σύχναζε ο Αλκιβιάδης Νούσιας από τα μαθητικά του χρόνια. Το 1933, το καφενείο άλλαξε το όνομά του και προς τιμήν του πήρε το όνομα του Νούσια «*kafana Branislav Nušić*»³⁸³. Το 1876 από αγγελία του Ιωάννη Παγγέλα πληροφορούμαστε ότι ο ίδιος είναι ιδιοκτήτης καφενείου³⁸⁴. Ο Κωνσταντίνος Μανδρινός από την Κλεισούρα ήταν επίσης ιδιοκτήτης του «*Granata*» και ο πατριώτης του Κωνσταντίνος Δάδας των καφενείων «*Dva Crnogorca*» και «*Tunel*»³⁸⁵. Ο Ιωάννης Πασώνας και ο Ηλίας Νεράντζης από την Σιάτιστα είχαν το «*Kod Proleća*»³⁸⁶ και «*Esnafska kafana*» αντίστοιχα³⁸⁷, ενώ ο Νικόλαος Μπόντης από την Βλάστη το «*Mali Bulevar*»³⁸⁸.

Οι αδελφοί Νικόλαος και Μίλαν Τριανταφύλλου από το Κοζίτσινο της Πελαγονίας, ασχολήθηκαν αποκλειστικά ως ιδιοκτήτες καφενείων και ξενοδοχείων. Αρχικά ήταν ιδιοκτήτες του καφενείου «*Kod Složne braće*». Μερικά χρόνια αργότερα ο καθένας ακολούθησε την δική του πορεία. Ο

³⁸⁰ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 18.

³⁸¹ Ό.π., σσ. 114, 179.

³⁸² Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 121.

³⁸³ "Vreme", br. 4005, 26/02/1933, σελ. 11, Radoslav Milenković, *Stara beogradska kafana kod "Dume" prekrstiće se u "Kafanu kod Branislava Nušića"*. Μέσα από το εκτενές άρθρο, εκτός από τις πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία του καφενείου, μαθαίνουμε και για την εικόνα του, καθώς μας παρουσιάζει την μοναδική σωζόμενη φωτογραφία του αρχικού κτηρίου, το οποίο τα αμέσως επόμενα χρόνια γκρεμίστηκε για να κτιστεί το καινούργιο κτήριο του καφενείου.

³⁸⁴ "Srpske novine", br. 203, 13/09/1876, σελ. 902.

³⁸⁵ *Εμπορικός και επαγγελματικός οδηγός Σερβίας (Šematizam 1900-1901)*, σσ. 99, 101.

³⁸⁶ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 144.

³⁸⁷ *Šematizam 1900-1901*, σελ. 99.

³⁸⁸ Ό.π., σελ. 100.

Νικόλαος αγόρασε το καφενείο «*Lepa Katarina*»³⁸⁹ μαζί με το διπλανό σπίτι, στο οποίο διέμεινε, ενώ αργότερα αγόρασε το ξενοδοχείο «*Resnik*». Ο Μίλαν άνοιξε δικό του καφενείο, που έφερε το επίθετό του, ενώ αργότερα έκτισε τον πρώτο όροφο όπου και διέμεινε. Παράλληλα, ήταν ιδιοκτήτης του καφενείου «*Novi Beograd*», ενώ νωρίτερα ιδιοκτήτης του ήταν ο αδελφός του³⁹⁰.

Το πρώτο ξενοδοχείο στο Βελιγράδι ονομάζονταν «*Kod Jelena*» και ξεκίνησε την λειτουργία του το 1843. Το ξενοδοχείο βρισκονταν στο μεγαλύτερο κτήριο που είχε κτιστεί μέχρι τότε στο Βελιγράδι και καταλάμβανε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο. Οι εργασίες ανέγερσής του ξεκίνησαν το φθινόπωρο του 1841. Ιδιοκτήτης του ήταν ο πρίγκιπας Μιχαήλ Ομπρένοβιτς, ο οποίος όμως δεν πρόλαβε να δει ο ίδιος την αποπεράτωση των εργασιών του, καθώς μετά την εκδίωξη του και την αλλαγή δυναστείας την επόμενη χρονιά αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την χώρα. Στο τεράστιο κτήριο εκτός από το ξενοδοχείο υπήρχαν πολλά καταστήματα, κατοικίες, μία ταβέρνα και ένα καφενείο. Ο πρίγκιπας Μιχαήλ παραχώρησε με μίσθωση την διαχείριση ολοκλήρου του κτηρίου στους αδελφούς Θεόδωρο και Γρηγόριο Χαρίση, οι οποίοι με αγγελία τους γνωστοποίησαν ότι ανέλαβαν την διαχείριση του κτηρίου. Οι ίδιοι κράτησαν το ξενοδοχείο και τα υπόλοιπα τμήματα του κτηρίου τα παραχωρούν προς ενοικίαση, ενώ από την αγγελία επίσης πληροφορούμαστε και την ακριβή ημερομηνία που ξεκίνησε την λειτουργία του (14 Οκτωβρίου 1843)³⁹¹.

Από μία άλλη αγγελία του έτους 1848 μαθαίνουμε ότι οι αδελφοί Χαρίση νοικιάζουν ολόκληρο το κτήριο ή και τμήματα του ξεχωριστά και όποιος ενδιαφέρεται να απευθυνθεί στο γραφείο του Τραπεζίτη του Κράτους Ιωάννη Κουμανούδη. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι αδελφοί Χαρίση και ο Κουμανούδης θα πρέπει να είχαν ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις, καθώς ήταν μάλλον αδύνατον ο πολυάσχολος Κουμανούδης, όχι μόνο από τη κρίσιμη θέση που κατείχε, αλλά και από τις πολυσχιδείς

³⁸⁹ Ό.π.

³⁹⁰ Στον εμπορικό και επαγγελματικό οδηγό Σερβίας (*Šematizam 1900-1901*), ιδιοκτήτης είναι ο αδελφός του Νικόλαος (βλ. σελ. 100), ενώ στο *Šematizam 1902-1903*, ιδιοκτήτης είναι ο ίδιος (βλ. σελ. 96).

³⁹¹ “Srpske novine”, br. 82, 13/10/1843, σελ. 330.

οικονομικές δραστηριότητες που ο ίδιος είχε, να δεχθεί να τους εξυπηρετήσει³⁹². Η διαχείριση του κτηρίου από τους αδελφούς Χαρίση διακόπηκε βίαια στις 17 Απριλίου 1849, όταν στο κτήριο ξέσπασε πυρκαγιά, η οποία προκάλεσε τεράστιες ζημιές³⁹³. Από άλλη αγγελία πληροφορούμαστε ότι οι αδελφοί Χαρίση ήταν και οι ίδιοι ιδιοκτήτες κατοικιών και καταστημάτων, τα οποία ενοικίαζαν³⁹⁴.

Ο Γεώργιος Πασώνας από την Σιάτιστα στο κοινό οικόπεδο που αγόρασε με τον αδελφό του στην διασταύρωση των οδών Makedonska και Brace Jugonica, ανήγειρε στο ιδιόκτητο οικόπεδο μεταξύ του 1867 - 1870, το ξενοδοχείο «*Bulevar*»³⁹⁵. Οι αδελφοί Νάνκα από την Μηλόβιστα της Πελαγονίας, ανήγειραν το 1868 το ξενοδοχείο «*Μακεδονία*» στην διασταύρωση των οδών Vase Ćararića και Studentski trg. Αργότερα αναφέρεται ως ιδιοκτήτης ο ένας αδελφός, ο Θεόδωρος Νάνκας, ο οποίος έβαλε συνέταιρο τον εξάδελφό του Νικόλαο Κράχτη από το γειτονικό Μεγάροβο³⁹⁶. Ο Νάνκας και Κράχτης ήταν επίσης ιδιοκτήτες του ξενοδοχείου «*Na klanici*»³⁹⁷. Επίσης, ο Διαμαντής Νίκολιτς από το Μοναστήρι, στη διασταύρωση των οδών Knez Mihailova και Vuk Karadzic, από το 1875 ήταν ιδιοκτήτης του «*Ξενοδοχείου της Ρωσίας*»³⁹⁸.

Εκτός των άλλων επαγγελμάτων, οι Έλληνες άσκησαν και διάφορα άλλα, όπως αυτό των τραπεζικών και χρηματιστηριακών δραστηριοτήτων, με το οποίο ασχολήθηκαν από τα πρώτα χρόνια οργάνωσης των συναλλαγών στην Σερβία. Οι Έλληνες τραπεζίτες συνέβαλαν τα μέγιστα στις οικονομικές υποδομές του σερβικού κράτους. Ήδη από την δεκαετία του 1830 οι αδελφοί Γερμάνη αναλαμβάνουν τις τραπεζικές δραστηριότητες του πρίγκιπα Μίλος. Όμως οι αυξημένες υποχρεώσεις και ανάγκες του πριγκιπάτου, οδήγησαν τον Μίλος να δημιουργήσει μία επίσημη θέση που θα αναλάβει την οικονομική

³⁹² "Srpske novine", br. 18, 02/03/1848, σελ. 76.

³⁹³ "Srpske novine", br. 33, 19/04/1849, σελ. 132.

³⁹⁴ "Srpske novine", br. 80, 08/10/1846, σελ. 330.

³⁹⁵ Βλ. αναλυτικά σσ. 204-205.

³⁹⁶ Βλ. αναλυτικά σσ. 213-214.

³⁹⁷ *Šematizam 1900-1901*, σελ. 124 και αριθμ. αγγελ. 61.

³⁹⁸ Βλ. αναλυτικά σελ. 205.

διαχείριση του. Έτσι συνέστησε τον θεσμό του «*Τραπεζίτη του Κράτους*», μία θέση κλειδί στην σερβική διοίκηση³⁹⁹. Ο πρώτος τραπεζίτης που διόρισε ο πρίγκιπας Μίλος στην θέση αυτή ήταν ο Νικόλαος Γερμάνης από την Βλάστη, ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του στις αρχές του 1839⁴⁰⁰. Ο Νικόλαος Γερμάνης ήταν επίσης ιδρυτής και πρόεδρος της φημισμένης εταιρείας των αδελφών Γερμάνη «*Braća German i ko.*»⁴⁰¹. Ο Γερμάνης παρέμεινε στην θέση του πέντε χρόνια, μέχρι τις αρχές του 1844, όταν τον διαδέχθηκε ο συνétairos του Miša Anastasijević που παρέμεινε στην θέση του για ελάχιστους μήνες, μέχρι την άνοιξη του ίδιου έτους. Τον Ιούνιο του 1844 Τραπεζίτης του Κράτους διορίστηκε ο Ιωάννης Κουμανούδης⁴⁰².

Κατά το 1870 μερικοί από τους πλουσιότερους Έλληνες εμπόρους του Βελιγραδίου συμμετείχαν ενεργά στην οργάνωση και ίδρυση της δεύτερης τράπεζας στην ιστορία της Σερβίας. Οι Κωνσταντίνος Στεφάνου Ανθούλας, Αναστάσιος Χριστοδούλου, Δημήτριος Γεωργίου Κουμανούδης (πρώτος εξάδελφος του Ιωάννη Κουμανούδη), Νικόλαος Ζαχαρία Πόποβιτς, Νικόλαος Π. Κίκης, Στέφανος (Γκούσα) Νικολάου Μπόντης, υπήρξαν ιδρυτικά μέλη του πιστωτικού ιδρύματος «*Beogradski Kreditni Zavod*», με έδρα ένα από τα σπίτια του Μπόντη στην οδό Kralja Petra. Πρώτος πρόεδρος της τράπεζας διετέλεσε ο Ανθούλας, ενώ στο διοικητικό συμβούλιο συμμετείχαν ο Χριστοδούλου και ο Κουμανούδης⁴⁰³. Η τράπεζα έθεσε τα θεμέλια και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Σερβίας, καθώς η πρώτη τράπεζα γρήγορα κατέρρευσε χωρίς να έχει διάρκεια ζωής περισσότερο από δύο χρόνια⁴⁰⁴. Υπήρξε για μεγάλο χρονικό διάστημα η

³⁹⁹ Μία από τις κύριες υποχρεώσεις του «*Τραπεζίτη του Κράτους*», ήταν να εκτελεί ο ίδιος προσωπικά όλες τις τραπεζικές συναλλαγές και πληρωμές για λογαριασμό του κράτους της Σερβίας στο εξωτερικό.

⁴⁰⁰ AS, DS, 1839, αριθμ. 319.

⁴⁰¹ Για την δράση της εταιρείας των αδελφών Γερμάνη βλ. Danica Milić, *Prilog biografiji Miše Anastasijevića*, *Istorijski časopis*, XLII-XLIII (1995–1996), σσ. 300-307, όπου και οι σχετικές πηγές.

⁴⁰² AS, DS, 1844, αριθμ. 217.

⁴⁰³ Beogradski Kreditni zavod, *Pravila Beogradskog Kreditnog Zavoda*, Štamparija Nikole Stefanovića, Beograd 1870, 28.

⁴⁰⁴ Andrej Mitrović, *Strane banke u Srbiji 1878-1914*, Stubovi culture, Beograd 2004, σελ. 33.

πιο φημισμένη τράπεζα της χώρας με μεγάλη επιρροή, πέραν της οικονομικής, στην πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου⁴⁰⁵.

Το 1884 ιδρύεται η Εθνική Τράπεζα της Σερβίας, με δύο εξέχοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας να συμμετέχουν ως ιδρυτικά μέλη. Πρόκειται για τον Ιωάννη Κωνσταντίνου Ανθούλα και τον Εμμανουήλ Δημητρίου Κλείδη. Η τράπεζα στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της στεγάστηκε στην κατοικία του Ιωάννη Κουμανούδη, στην οδό Knez Mihailova 50. Ο Ανθούλας διετέλεσε για επτά συναπτά έτη, μέχρι το 1890, μέλος του διοικητικού συμβουλίου⁴⁰⁶. Ο Κλείδης τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της τράπεζας διετέλεσε αντιπρόεδρος του ελεγκτικού συμβουλίου⁴⁰⁷. Από το 1885 μέχρι το 1908⁴⁰⁸ και το 1914⁴⁰⁹ ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και με την ίδρυση του Βασιλείου Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, μετονομάζεται σε Εθνική Τράπεζα του Βασιλείου και το 1921 ξεκινά εκ νέου τις εργασίες της. Σε μαρμάρινη στήλη αναγράφεται το πρώτο Δ.Σ., όπου ο Κλείδης εμφανίζεται ως πρώτο στη σειρά μέλος του.

Η δραστηριότητα του Εμμανουήλ Κλείδη στον τραπεζικό τομέα δεν περιορίζεται μόνο στην Εθνική Τράπεζα. Το 1909 ιδρύεται στο Βελιγράδι το πιστωτικό ίδρυμα «*Banka Nikola Bošković AD*», στην οποία ο Κλείδης αναλαμβάνει καθήκοντα προέδρου του διοικητικού συμβουλίου της τράπεζας. Καθώς φαίνεται χρονολογικά, μετά την θητεία του στην Εθνική Τράπεζα, ο Κλείδης συνέχισε την ενασχόλησή του αναλαμβάνοντας πρόεδρος στην νεότευκτη τράπεζα. Ιδρυτικό μέλος στην ίδια τράπεζα υπήρξε και ο μεγαλέμπορος σιδηρικών ειδών Ηλίας Αντόνοβιτς από το Μελένικο⁴¹⁰. Άλλο ένα επιφανές μέλος της ελληνικής κοινότητας που ασχολήθηκε με τον τραπεζικό τομέα ήταν ο βιομήχανος Μιχαήλ Σιόντου, ο οποίος από το 1929

⁴⁰⁵ Vesna Aleksić, *Sprega države i privatnih akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata - primer Beogradskog kreditnog zavoda A.D.*, Bankarstvo, 41 (5), 2012, σσ. 56-73.

⁴⁰⁶ Časnici Upravnog Odbora Narodne Banke od 1884 do 1908 god.

⁴⁰⁷ Časnici Nadzornog Odbora Narodne Banke od 1884 do 1908 god.

⁴⁰⁸ Časnici Upravnog Odbora Narodne Banke od 1884 do 1908 god.

⁴⁰⁹ Saša Ilić, *Spasavanje trezora Narodne banke u Prvom svetskom ratu*, Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije, XV, 1-2, 65.

⁴¹⁰ Βλ. αναλυτικά Kostić, *Uspon Beograda 2*, σσ. 97-99, όπου το άρθρο για την τράπεζα με τις σχετικές πηγές.

αναλαμβάνει πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της μεγάλης συνεταιριστικής τράπεζας «*Beogradska zadruqa*», ιδρυμένη ήδη από το 1882⁴¹¹. Επίσης, ο Σιόντου διετέλεσε πρόεδρος και του πιστωτικού ιδρύματος «*Novo Vreme*», ενώ παράλληλα ήταν μέτοχος και στην Εθνική Τράπεζα⁴¹².

Αργότερα κάποιοι εξελίχθηκαν σε βιομήχανους. Ο Νικόλαος Κωτούλας από την Λάρισα, στις 9 Ιανουαρίου 1848 κατέθεσε αίτηση στην κυβέρνηση για την κατασκευή εργοστασίου παρασκευής σαπουνιών και κεριών από ζωικά λίπη, με αποκλειστικό δικαίωμα, όπως ανέφερε στην αίτησή του, για 20 χρόνια. Στις 12 Φεβρουαρίου 1848 ο πρίγκιπας της Σερβίας Αλέξανδρος Καρατζόρτζεβιτς με μία συμβιβαστική λύση, ενέκρινε το αίτημά του και του έδωσε το αποκλειστικό δικαίωμα για 14 χρόνια και να ξεκινήσει την παραγωγή ένα χρόνο μετά την απόκτηση της αδείας. Στους υπόλοιπους έδωσε το δικαίωμα μόνο να λιώνουν το λίπος και να το εμπορεύονται⁴¹³.

Ο Εμμανουήλ Κλειδης από την Κοζάνη, συνεταιρικά με την εταιρεία «*Djurić i Barlovac*», κατασκευάζει το 1884 εργοστάσιο επεξεργασίας δερμάτων, στην περιοχή Čukarica του Βελιγραδίου⁴¹⁴. Το 1886 ανοίγει υποκατάστημα, εργαστήριο δερμάτινων ειδών στην πόλη Paraćin, η οποία βρίσκεται στην κεντρική Σερβία, με συνέταιρο τον κουνιάδο του Pavle Mijatonić. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα παίρνει άδεια και ξεκινάει το χτίσιμο του πρώτου εργοστασίου υποδημάτων στη Σερβία, επίσης στην περιοχή Čukarica⁴¹⁵. Το εργοστάσιο ξεκινάει τη λειτουργία του το 1902. Εκτός από την παραγωγή και πώληση υποδημάτων, ο Κλειδης άνοιξε υποκατάστημα δίπλα από το εργοστάσιο, στο οποίο πουλούσε μουςαμάδες⁴¹⁶.

Εξαιρετικά σημαντική ήταν η οικονομική δραστηριότητα που ανέπτυξε η οικογένεια Σιόντου από την Κλεισούρα της Καστοριάς. Το 1902, ο Κωνσταντίνος Σιόντου πήρε άδεια για την κατασκευή εργοστασίου

⁴¹¹ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 38.

⁴¹² Ό.π., σελ. 131. Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 85.

⁴¹³ Peruničić, *Uprava varoši Beograda*, αρ. εγγρ. 134, σσ. 218-220.

⁴¹⁴ *Šematizam 1900-1901*, σελ. 119. Η Čukarica σήμερα αποτελεί Δήμο, ενταγμένο στον Μητροπολιτικό Δήμο του Βελιγραδίου.

⁴¹⁵ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 65.

⁴¹⁶ Για την οικογένεια Κλειδη βλ. αναλυτικά, Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 50-55.

ζαχαροπλαστικής. Το εργοστάσιο δούλευε πολύ καλά και, εκτός από είδη ζαχαροπλαστικής, παρήγαγε και πάγο⁴¹⁷. Μετά τον θάνατό του, το 1911, την διεύθυνση του εργοστασίου ανέλαβε ο μεγαλύτερος γιος του Μιχαήλ, με τους αδελφούς του Αλέξανδρο και Γιάννη να συμμετέχουν ενεργά και να είναι μέτοχοι⁴¹⁸. Ο Μιχαήλ, αφού νωρίτερα έμαθε την τέχνη, στη συνέχεια ο πατέρας του τον είχε στείλει στην Ελβετία και την Γερμανία για να βελτιώσει τις γνώσεις του και να κάνει επαφές με τις μεγάλες βιομηχανίες των χωρών αυτών. Ο Μιχαήλ απέκτησε μεγάλη περιουσία, μέρος της οποίας το έδωσε για τον εκσυγχρονισμό του εργοστασίου. Παράλληλα, εκτός από την προμήθεια των ζαχαροπλαστικών του Βελιγραδίου, η οικογένεια διατηρούσε και κατάστημα λιανικής⁴¹⁹.

Επίσης, επέκτεινε τις δραστηριότητες του και την χρονιά που ανέλαβε το εργοστάσιο κατασκεύασε τον πολυτελή κινηματογράφο «*Koloseum*»⁴²⁰. Θεωρούνταν από τους πλέον σεβαστούς επιχειρηματίες στο Βελιγράδι, με μεγάλη δύναμη αλλά και με φιλανθρωπική δράση. Το 1932, με την επίσημη ονομασία του εργοστασίου «*K.M. Šonda*» δωρίζεται το πρώτο κύπελλο στην ιστορία του ποδοσφαίρου της Γιουγκοσλαβίας. Το εξ ολοκλήρου ασημένιο κύπελλο απονεμήθηκε στον πρωταθλητή εκείνης της χρονιάς. Παράλληλα, καλύπτονται τα έξοδα για την έκδοση του λευκώματος, το οποίο περιλαμβάνει όλους τους συμμετέχοντες του πρωταθλήματος της ίδιας χρονιάς⁴²¹.

Το εργοστάσιο κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών του Βελιγραδίου από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1941, υπέστη σημαντικές ζημιές και διέκοψε την λειτουργία του. Ο υιός του Μιχαήλ Κωνσταντίνος, ο οποίος σπούδασε μηχανικός τεχνολογιών και από νέος δούλευε στο εργοστάσιο, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θεωρούνταν ως ένας από τους πρωτοπόρους και κορυφαίους ειδικός σε ότι αφορά τη ζαχαροπλαστική σε ολόκληρη την

⁴¹⁷ MGB, Invent. br. I2/1 1169, Fabrika leda "Šonda".

⁴¹⁸ Βλ. σσ. 201-202.

⁴¹⁹ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 175.

⁴²⁰ Βλ. σσ. 202-203.

⁴²¹ Ivan Cvetković, *Prvi pehar prvaku i album sa sličicama fudbalera kod nas*, "Politika", 9 Novembar 2016, σελ. 20.

Γιουγκοσλαβία. Αρκετά εργοστάσια ζαχαροπλαστικής άνοιξαν χάρη στις γνώσεις και την εμπειρία του Κωνσταντίνου Σιόντου⁴²².

Οι Έλληνες ασχολήθηκαν και με την παραγωγή ζύθου. Κατά την διάρκεια του 1840, ο πρίγκιπας Mihailo Obrenović, νεότερος γιος του πρίγκιπα Miloš, κατασκευάζει στο Βελιγράδι εργοστάσιο ζυθοποιίας, γνωστό ως «*Kneževa pivara*». Τα σχέδια και την ανέγερση του κτηρίου ανέλαβε ο Νικόλαος Ζίβκοβιτς. Στο νέο ζυθοποιείο, ο πρίγκιπας Mihailo τοποθέτησε γενικό διευθυντή τον Κωνσταντίνο Χάδια τον νεότερο, ο οποίος γι' αυτό τον λόγο μετόικησε από το Σεμλίνο στο Βελιγράδι. Ο Χάδιας παρέμεινε στην θέση του από 1 Ιανουαρίου 1841 έως 30 Ιουνίου 1842⁴²³. Ο Ιωάννης Κουμανούδης, μεταξύ των πολυσχιδών του δραστηριοτήτων, από το 1850 εμφανίζεται και ως ιδιοκτήτης ζυθοποιείου, το οποίο βρισκονταν κοντά στις όχθες του Δούναβη. Λίγο αργότερα, δίπλα από το ζυθοποιείο έκτισε καφενείο-μπυραρία⁴²⁴.

Με την παρασκευή και πώληση ποτών γνωρίζουμε ότι ασχολήθηκαν ο Ιωάννης Πασώνας, αδελφός του Γεωργίου, από τη Σιάτιστα⁴²⁵, οι αδελφοί Τσιστόπουλοι, επίσης από την Σιάτιστα, που είχαν το εργαστήριο και κατάστημα λιανικής στην οδό Vuka Karadžića 3⁴²⁶, όπως επίσης ο Χρήστος Αργύρης που διατηρούσε κατάστημα ποτοποιίας στην οδό Karađorđeva 28⁴²⁷. Ο Αργύρης αναφέρεται το 1936 ως πρόεδρος του συλλόγου των Ελλήνων του Βελιγραδίου «*Ρήγας Φερραίος*»⁴²⁸.

Με το εμπόριο του καπνού ασχολήθηκε ο Ευάγγελος Θωμάς⁴²⁹, ενώ μέσα από αγγελία του 1884 ο Τριαντάφυλλος Λαζαρίδης μας ενημερώνει ότι

⁴²² Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 87.

⁴²³ Βλ. αναλυτικά Jovanka Đorđević-Jovanović, *Hadije i Srbi, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, vol. 70, br. 1-4 (2004), σελ. 243, όπου και η σχετική πηγή.

⁴²⁴ Nenad Lukić, *Beogradske ručne pivare u XIX veku*, Nasleđe, br. XV (2014), σελ. 26.

⁴²⁵ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 144.

⁴²⁶ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 19. Popović, *O Cincarima*, σελ. 474.

⁴²⁷ *Telefonski imenik direkcija Beograd 1936*, Jugoslovenskog novinarskog udruženja - sekcije Beograd, Beograd 1936, σελ. 9. *Telefonski imenik za Beograd, Zemun i Pančevo 1941*, Udruženje činovnika n. t. t. struke - sekcija Beograd, Beograd 1941, σελ. 19. Και στους δύο καταλόγους έχει αριθμό τηλεφώνου 24-321.

⁴²⁸ Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμος Β', σελ. 381.

⁴²⁹ Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 116-117. Boško Mijatović, *Duvan i srpska država u XIX veku*, Centar za libelarno demokratske studije, Beograd 2006, σελ. 126.

το καπνοπωλείο που ο ίδιος διατηρεί, ύστερα από πολλά χρόνια λειτουργίας, θα συνεχίσει και εφεξής να λειτουργεί με την ίδια επωνυμία⁴³⁰. Ωστόσο, αρκετά χρόνια αργότερα πληροφορούμαστε ότι ασχολείται με το επάγγελμα του παραγγελιοδόχου (σπεδιτόρου)⁴³¹. Με το καπνεμπόριο ασχολήθηκε και ο Αναστάσιος Χριστοδούλου, για τον οποίο έφερε από τις Σέρρες καπνό σε μπάλες το τελευταίο караβάνι καμήλων που ήρθε στο Βελιγράδι το 1854⁴³².

Υπήρξαν επίσης ιδιοκτήτες πλινθοποιϊών και κεραμοποιϊών, όπως ο Χατζηθωμάς, ο οποίος διέθετε μία τεράστια έκταση 43 εκταρίων δίπλα στον ποταμό Δούναβη⁴³³, οι αδελφοί Π. Τζώρτζεβιτς από το Κρούσοβο⁴³⁴, καθώς επίσης και ο Ιωάννης Παγγέλας από την Κλεισούρα⁴³⁵, που αργότερα κληρονόμησε ο υιός του Δημήτριος⁴³⁶. Ωστόσο, η κύρια ασχολία του Ιωάννη Παγγέλα ήταν κρεοπώλης⁴³⁷. Ήταν ιδιοκτήτης τεσσάρων καταστημάτων στο Βελιγράδι: δύο στην περιοχή Dorćol⁴³⁸, ένα στην μεγάλη αγορά (rijasa) και ένα στην περιοχή Zeleni venac⁴³⁹. Ήταν επίσης ιδιοκτήτης ενός σφαγείου και προμηθευτής κρέατος του σερβικού στρατού⁴⁴⁰. Αποκόμισε τεράστια κέρδη, με τα οποία μεταξύ άλλων, κατασκεύασε δύο υπέροχα κτήρια, το ένα από τα οποία κοσμεί μέχρι σήμερα το Βελιγράδι⁴⁴¹.

⁴³⁰ "Srpske novine", br. 142, 28/06/1884, σελ. 758.

⁴³¹ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 72.

⁴³² Nušić, *Sabrana dela*, XXII, σελ. 100.

⁴³³ Peruničić, *Uprava varoši Beograda*, σσ. 282-287. *Šematizam 1900-1901*, σελ. 131.

Kostić, *Uspon Beograda 2*, σσ. 48-49.

⁴³⁴ *Šematizam 1900-1901*, ό.π. και αριθμ. αγγελ. 152. Kostić, *Uspon Beograda 2*, σσ. 74-75.

⁴³⁵ Ρορονιό, *O cincarima*, σελ. 426, Kostić, *Uspon Beograda 2*, σελ. 47.

⁴³⁶ *Šematizam 1900-1901*, σελ. 131.

⁴³⁷ *Živeti u Beogradu 1868-1878, Dokumenta Uprave grada Beograda, knj. IV*, IAB, Beograd 2006, σσ. 88, 453, 456.

⁴³⁸ Βρίσκεται κοντά στις όχθες του ποταμού Δούναβη.

⁴³⁹ Βρίσκεται στο κέντρο της πόλης.

⁴⁴⁰ IAB, *Sud varoši Beograda*, 1878, 13.

⁴⁴¹ Το σωζόμενο κτήριο βρίσκεται στην οδό Knez Mihailova 37, ενώ το μη σωζόμενο βρίσκονταν στην οδό Vlačkovićeva 2, στην σημερινή πλατεία Nikola Pašić. Βλ. σσ. 192-193, 211-212 αντίστοιχα.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕΜΛΙΝΟΥ

3.1. Ιστορικό πλαίσιο

Η αυγή του 18^{ου} αιώνα αποτέλεσε μεταίχμιο για την ευρύτερη περιοχή του Βελιγραδίου. Ο συνεχιζόμενος πόλεμος μεταξύ Αυστριακών και Οθωμανών, που είχε ήδη ξεκινήσει από το προηγούμενο αιώνα, πλησίαζε προς το τέλος του. Οι δύο στρατοί συγκρούστηκαν στην αποφασιστική μάχη του Πετροβαραντίν στις 5 Αυγούστου 1716, όπου οι Οθωμανοί ηττήθηκαν. Τον Ιούλιο του επομένου έτους τα στρατεύματα των Αψβούργων, υπό τον στρατηγό Ευγένιο της Σαβοΐας εισέβαλαν και κατέκτησαν την πόλη⁴⁴². Με την υπογραφή της συνθήκης του Ποζάρεβατς στις 21 Ιουλίου 1718, οι Οθωμανοί έχασαν οριστικά το Σεμλίνο, το οποίο πέρασε στην δικαιοδοσία των Αψβούργων μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάρρευση της αυτοκρατορίας τους.

Με την άφιξη των αυστριακών στο Σεμλίνο πραγματοποιήθηκαν ριζικές αλλαγές σε ότι αφορά την πόλη και την λειτουργία της. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός αναχώρησε αμετάκλητα και μετακινήθηκε προς τα νότια, ενώ παράλληλα μεγάλος αριθμός του σερβικού πληθυσμού που είχε εγκαταλείψει την πόλη επέστρεψε στα σπίτια τους. Ταυτόχρονα κατέφθασαν γερμανόφωνοι πληθυσμοί από τα εδάφη της Αυστροουγγαρίας. Η πόλη και η γύρω περιοχή εντάχθηκαν στο φεουδαρχικό σύστημα και περιήλθαν στην κατοχή της γερμανικής αριστοκρατικής οικογένειας Schönborn⁴⁴³.

Το 1730, ξεκίνησε η λειτουργία του υγειονομικού σταθμού (Kontumac), από όπου περνούσε για εξέταση οτιδήποτε εισέρχονταν στην πόλη (ταξιδιώτες, εμπορεύματα, ταχυδρομείο κλπ.)⁴⁴⁴. Εν τω μεταξύ ο αγροτικός πληθυσμός, ο οποίος υπέφερε από τους υψηλούς φόρους και δασμούς που του είχαν επιβληθεί, κατά τη διάρκεια του 1736 ξέσπασε σε εξέγερση. Η υπόθεση έφτασε στα ανάκτορα, τα οποία τον επόμενο χρόνο εξέδωσαν

⁴⁴² Vlado St. Marijan, *Istorija Srba u XVIII veku prema odabranim izvorima*, Dosije, Beograd 2005, σσ. 308-311.

⁴⁴³ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 23.

⁴⁴⁴ Βλ. σελ. 48 κ.ε.

εγκύκλιο με 14 διατάξεις που ρύθμιζε το θέμα μεταξύ γαιοκτημόνων και αγροτών συνολικά για τις επαρχίες του Σρεμ και της Σλαβονίας⁴⁴⁵.

Το 1739, με την συνθήκη ειρήνης του Βελιγραδίου και την οριστική ρύθμιση της συνοριακής γραμμής μεταξύ της Αψβουργικής Μοναρχίας και των Οθωμανών, η γεωστρατηγική και η οικονομική θέση του Σεμλίνου ενισχύθηκε καθώς αποτέλεσε πλέον συνοριακή πόλη. Το 1746, το ισχύον φεουδαρχικό σύστημα καταργήθηκε και το Σεμλίνο, μαζί με το νοτιοανατολικό τμήμα της επαρχίας του Σρεμ, εντάχθηκε στη νεοσυσταθείσα στρατιωτική συνοριακή ζώνη⁴⁴⁶. Το 1749, η πόλη μετατράπηκε σε ελεύθερη και με πολλά προνόμια στρατιωτική κοινότητα, η οποία άνηκε στην δικαιοδοσία της γενικής στρατιωτικής διοίκησης της Σλαβονίας, ενώ το 1751 η πόλη απέκτησε τοπική δημοτική αρχή, στην οποία προΐστατο η δικαστική εξουσία (Magistrat)⁴⁴⁷.

Ύστερα από όλες αυτές τις αλλαγές που συντελέστηκαν, ακολούθησε η εισαγωγή νέου διοικητικού πλαισίου στην πόλη. Σύμφωνα με αυτό, οι κάτοικοι του Σεμλίνου είχαν συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις και χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: α) Πολίτες (Građani), β) Φορολογούμενοι (Kontribuenti), γ) Προστατευόμενοι φορολογούμενοι (Šuckontriuenti). Την δυνατότητα να ενταχθεί κάποιος κάτοικος στην τάξη των πολιτών την αποκτούσε ύστερα από απόφαση της δικαστικής αρχής, η οποία εξέδιδε το αντίστοιχο πολιτικό έγγραφο. Οι πολίτες είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στο συμβούλιο της πόλης. Ο τίτλος δεν ήταν κληρονομικός και μπορούσε να αφαιρεθεί. Στην τάξη των πολιτών ανήκαν αυτοί που είχαν ακίνητη περιουσία, που ασχολούνται με το εμπόριο, με την βιοτεχνία ή με κάποιο άλλο επάγγελμα. Εν γένει αυτοί που ήταν εύποροι οικονομικά και αμέμπου ηθικής⁴⁴⁸.

Οι φορολογούμενοι κατείχαν περιουσία και κατέβαλαν φόρους για αυτό. Μπορούσαν να ασχοληθούν και αυτοί με τα ίδια επαγγέλματα με τους

⁴⁴⁵ Αναλυτικά για την εγκύκλιο με τις διατάξεις βλ. Dušan J. Popović, *Srbi u Sremu do 1736/7, istorija naselja i stanovništva*, Naučna knjiga, Beograd 1950, σσ. 139-141.

⁴⁴⁶ Miodrag A. Dabižić, *Zemun u drugoj polovini XVIII i početkom XIX stoleća*, Zbornik radova sa naučnog skupa Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića, Sava Mihić, Zemun 1989, σελ. 194.

⁴⁴⁷ Čelap, *Zemunski vojni komunitet*, σελ. 4.

⁴⁴⁸ IAB, ZM, 1788, 928.

πολίτες. Δεν είχαν όμως τα ίδια δικαιώματα με αυτούς. Αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία του πληθυσμού της πόλης⁴⁴⁹. Τέλος, η τρίτη κατηγορία των προστατευόμενων φορολογούμενων πλήρωναν δύο φιορίνια το χρόνο για το δικαίωμα που είχαν να ζουν υπό το καθεστώς της κοινοτικής προστασίας. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκαν κυρίως οι προσωρινοί κάτοικοι του Σεμλίνου και αυτοί που ασχολούνταν με την γεωργία και διάφορα άλλα μικροεπαγγέλματα. Ο αριθμός τους δεν ήταν μεγάλος, καθώς η ελεύθερη μετανάστευση δεν επιτρέπονταν στην πόλη⁴⁵⁰.

Οι καινούργιες συνθήκες που δημιουργήθηκαν και τα προνόμια που απέκτησε το Σεμλίνο, λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής θέσης που κατείχε την οδήγησαν σε μία συνεχή πορεία ανάπτυξης και ευημερίας, η οποία δεν ευνόησε μόνο την οικονομική και κοινωνική της ανάπτυξη αλλά είχε θετική επίδραση και στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Σε αυτήν την πορεία ο ρόλος των Ελλήνων υπήρξε καθοριστικός. Εκμεταλλευόμενοι τις ιστορικές συγκυρίες κατέλαβαν το κυρίαρχο μερίδιο του διαμετακομιστικού εμπορίου, το οποίο διεξάγονταν στο συνοριακό πέρασμα μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και δημιούργησαν μία εύρωστη και ισχυρή παροικία. Παράλληλα με το εμπόριο, υπήρξε αξιοσημείωτη ανάπτυξη σε όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας όπως στην βιοτεχνία, στην αγροτική παραγωγή, στην κτηνοτροφία, στην αλιεία, ενώ το 1839 το αυτοκρατορικό πολεμικό συμβούλιο της Βιέννης δίνει την άδεια στην οικογένεια Σπίρτα να κατασκευάσει εργοστάσιο παραγωγής μεταξιού⁴⁵¹.

Το 1789, για πρώτη και μοναδική φορά συνέβη ένα «ιστορικό παράδοξο». Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Αψβούργων και Οθωμανών (1787-1791) οι Αυστριακοί, ύστερα από πολυήμερη πολιορκία, κατέλαβαν το Βελιγράδι στις 8 Οκτωβρίου του 1789. Το διατήρησαν υπό την κατοχή τους μέχρι τις 4 Αυγούστου του 1791, όταν με το τέλος του πολέμου και με την υπογραφή της συνθήκης του Σβιστόβ, οι Αυστριακοί αναγκάστηκαν να το παραχωρήσουν στους Οθωμανούς. Αυτήν

⁴⁴⁹ Ό.π.

⁴⁵⁰ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 603.

⁴⁵¹ Gordana Korać, *Zemunska porodica Spirta*, MGB, Beograd 2007, σελ. 86.

την περίοδο το Βελιγράδι ζούσε υπό την σκιά της διοικητικής εξουσίας του Σεμλίνου και ο Δήμαρχος του Σεμλίνου Beber, από τις 23 Οκτωβρίου ανέλαβε ταυτόχρονα και Διοικητής του Βελιγραδίου⁴⁵².

Το 1842 ήταν μία χρονιά που το Σεμλίνο υπέστη ένα βαρύ πλήγμα στην οικονομική του ανάπτυξη και πρόοδο καθώς τότε σταμάτησε να λειτουργεί ο υγειονομικός σταθμός, η χρήση του οποίου αποτελούσε ουσιαστικά την εμπορική πύλη εισόδου στην πόλη⁴⁵³. Κατά την περίοδο του 1848-1849, ξέσπασε επανάσταση στα εδάφη της αυτοκρατορίας ενάντια στο απολυταρχικό καθεστώς που είχε επιβάλει ο Μέττερνιχ, στην οποία συμμετείχαν ενεργά οι πληθυσμοί από τα κατακτημένα σερβικά εδάφη⁴⁵⁴. Η εξέγερση στο Σεμλίνο ξεκίνησε στις 22 Μαρτίου του 1848, και σηματοδεύτηκε από εκφράσεις διαμαρτυρίας κατά της καταπίεσης από τις αρχές της πόλης. Την επομένη ημέρα η τοπική διοίκηση ανατράπηκε και οι κάτοικοι εξέλεξαν μία επιτροπή πολιτών. Δήμαρχος ανέλαβε ο Πέτρος Σπίρτας, ο οποίος συνέταξε τα αιτήματα των κατοίκων. Την επομένη χρονιά τον διαδέχθηκε ο Δημήτριος Πέτροβικ⁴⁵⁵. Η επανάσταση τελικά απέτυχε συνολικά και ειδικότερα για το Σεμλίνο μέχρι το τέλος του 1849 η κυριαρχία των Αψβούργων είχε αποκατασταθεί⁴⁵⁶.

Κατά το 1871 και στο πλαίσιο αναδιοργάνωσης της αυτοκρατορίας καταργήθηκε ο διορισμός της δημοτικής αρχής και το Σεμλίνο ανακηρύχθηκε ελεύθερη πόλη, με τον δήμαρχο εφεξής να εκλέγεται από τους πολίτες. Το επόμενο έτος εισήχθη στην διοίκηση και στις υπηρεσίες του δήμου η χρήση της σερβοκροατικής γλώσσας. Το 1873, καταργήθηκαν τα στρατιωτικά σύνορα και το Σεμλίνο εντάχθηκε το 1881 στην δικαιοδοσία της επαρχιακής κυβέρνησης της Κροατίας, που σύμφωνα με τον διακανονισμό του 1868 η

⁴⁵² Popović, *Beograd kroz vekove*, σελ. 303. Stevan Radovanović, *Iz kulturne Istorije Zemuna*, Narodna biblioteka "Jovan Popović", Zemun 1970, σελ. 18.

⁴⁵³ Željko Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I, Istorijski razvoj*, Saopštenja, sv. 5, ZZSKGB, Beograd 1966, σελ. 22.

⁴⁵⁴ Για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν αυτήν την περίοδο βλ. Goran Vasin, *Nacionalno-politička borba Srba u Ugarskoj 1848-1884*, Istraživanja, br. 21, Novi Sad 2010, σσ. 314-321.

⁴⁵⁵ Για του δύο Έλληνες δημάρχους αυτής της περιόδου βλ. παρακάτω, σσ. 139-141.

⁴⁵⁶ Vasin, ό.π.

Κροατία απέκτησε πολιτική αυτονομία, μέσα στο πλαίσιο του αυστροουγγρικού κράτους⁴⁵⁷.

Το ίδιο έτος ξεκίνησε η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου, το οποίο ολοκληρώθηκε το 1883. Ένας νέος εμπορικός δρόμος δημιουργήθηκε, που σύνδεσε το Σεμλίνο με την Ευρώπη και, μέσω Βελιγραδίου, με την Ανατολή. Το γεγονός αυτό συνέβαλε αποφασιστικά στην τόνωση του διαμετακομιστικού εμπορίου και στην οικονομική ευμάρεια του Σεμλίνου, η οποία διήρκησε μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου⁴⁵⁸. Λίγο νωρίτερα, το 1910, ο πληθυσμός του Σεμλίνου ανέρχονταν σε 15.835 κατοίκους⁴⁵⁹. Η απελευθέρωση πραγματοποιήθηκε στις 5 Νοεμβρίου του 1918, όταν τα σερβικά στρατεύματα εισήλθαν νικηφόρα στο Σεμλίνο. Η αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας διαλύθηκε και η πόλη εντάχθηκε στη Σερβία, μέσα στο πλαίσιο του νεότευκτου «*Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων*». Ταυτόχρονα όμως έπαψε να αποτελεί συνοριακή πόλη και έχασε σημαντικό μέρος από τα οικονομικά, και όχι μόνο, προνόμια που απολάμβανε τους δύο προηγούμενους αιώνες.

Κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου συνδέθηκε σε όλους τους τομείς πιο στενά με το Βελιγράδι. Έτσι, στο πλαίσιο της εσωτερικής εδαφικής αναδιοργάνωσης που πραγματοποιήθηκε το 1934, ο δήμος του Σεμλίνου εντάχθηκε διοικητικά και συμπεριλήφθηκε στο πολεοδομικό συγκρότημα του Βελιγραδίου. Στην σύνθεση αυτή παρέμεινε μέχρι τον Απρίλιο του 1941, όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν την πόλη. Λίγο αργότερα την απέσπασαν από τον πολεοδομικό ιστό και δημιούργησαν έναν αυτόνομο Δήμο. Κατά την διάρκεια της κατοχής ξέσπασε πογκρόμ διώξεων, από το οποίο υπέφερε το ένα τέταρτο από τους περίπου 35.000 χιλιάδες κατοίκους του Σεμλίνου⁴⁶⁰.

⁴⁵⁷ Milan Vladislavljević, *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, Politika, Beograd 1939, σελ. 17.

⁴⁵⁸ Dabižić, *Zemun, pregled prošlosti*, σελ. 6.

⁴⁵⁹ Miodrag Dabižić - Željko Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, Istorijska urbana celina*, Narodni muzej Zemun- ZZSKGB, Zemun 1967, σελ. 12.

⁴⁶⁰ Emil Džigurski, *Rešenje "zemunskog pitanja" 1941 godine*, GGB, XXXVIII, Beograd 1991, σσ. 189-200.

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στο πλαίσιο της δεύτερης Γιουγκοσλαβίας πραγματοποιήθηκε νέα διοικητική-εδαφική ρύθμιση. Έτσι τον Οκτώβριο του 1945, ακριβώς ένα χρόνο μετά την απελευθέρωσή του, το Σεμλίνο αποτέλεσε εκ νέου τμήμα του Μητροπολιτικού Δήμου και έκτοτε ακολούθησε κοινή πορεία με το Βελιγράδι⁴⁶¹. Η πόλη σιγά-σιγά αποκατέστησε τους ρυθμούς της και εξελίχθηκε σε ένα αξιόλογο οικονομικό και βιομηχανικό κέντρο, ιδιαίτερα στους τομείς της γεωργίας και των φαρμακευτικών και χημικών προϊόντων. Ταυτόχρονα, αποτέλεσε ένα σημαντικό εκπαιδευτικό, επιστημονικό και πολιτιστικό κέντρο⁴⁶².

3.2. Κοινωνική και πολιτιστική παρουσία

Τα μέλη της ελληνικής κοινότητας συμμετείχαν σε όλες τις εκφάνσεις του δημοσίου βίου του Σεμλίνου. Η οικονομική τους ευρωστία και η εξαιρετική κοινωνική αναγνώριση που είχαν αποκτήσει, παράλληλα με το ενδιαφέρον τους για τα κοινά, τους επέτρεπε να έχουν σημαντική παρουσία και ισχυρό λόγο στα πολιτικά δρώμενα της πόλης. Από πολύ νωρίς είχαν ενεργό συμμετοχή, καταλαμβάνοντας σημαντικές θέσεις του πολιτειακού και διοικητικού ιστού της, φτάνοντας μέχρι και τον δημαρχιακό θώκο. Από την ελληνική κοινότητα αναδείχθηκαν συνολικά πέντε που κατέλαβαν το αξίωμα του δημάρχου⁴⁶³.

Ο πρώτος Έλληνας δήμαρχος του Σεμλίνου ήταν ο έμπορος Ιωάννης Καλλιγράφου, ο επονομαζόμενος Κυρίτσας, από το Βογατσικό Καστοριάς⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Branko Petranović, *Beograd u socijalističkoj Jugoslaviji od 1944 godine*, Istorija Beograda, 1995, σελ. 468.

⁴⁶² Slobodan-Giša Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, I*, Beogradska knjiga, Beograd 2005, σσ. 633-635.

⁴⁶³ Ο Παπαδριανός κάνει αναφορά για τρεις Έλληνες διατελέσαντες δημάρχους του Σεμλίνου, χωρίς να μνημονεύει τους δύο δημάρχους κατά την περίοδο 1848-1849. Επίσης, αγνοεί την πρώτη θητεία του Ιωάννη Καλλιγράφου-Κυρίτσα (1785-1787). Βλ. *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18^{ος} -19^{ος} αι.)*, διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 91 κ.ε., *Οι Έλληνες απόδημοι*, σελ. 147, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σελ. 112.

⁴⁶⁴ Για την οικογενειακή καταγωγή του Κυρίτσα βλ. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σελ. 91.

Ο Κυρίτσας, όπως είναι γνωστός στη σερβική βιβλιογραφία αλλά και όπως ο ίδιος χρησιμοποιούσε το παρωνύμιο αυτό, διετέλεσε για δύο φορές Δήμαρχος. Η πρώτη του θητεία διήρκησε από το 1785 έως το 1787⁴⁶⁵, ενώ η δεύτερη από το 1803 έως το 1807⁴⁶⁶. Εκτός από δήμαρχος ο Κυρίτσας, υπήρξε για πολλά χρόνια δημοτικός σύμβουλος, κάτι που δείχνει ότι έχαιρε σεβασμού και εκτίμησης στην τοπική κοινωνία του Σεμλίνου⁴⁶⁷.

Κατά την διάρκεια της επανάστασης των κατακτημένων σερβικών επαρχιών της Αψβουργικής Μοναρχίας (1848-1849), οι κάτοικοι του Σεμλίνου αυτήν την κρίσιμη περίοδο, εμπιστεύτηκαν και παρέδωσαν την διοίκηση της πόλης, σε ελληνικά χέρια, με τον Πέτρο Σπίρτα να αναδεικνύεται στην κυρίαρχη προσωπικότητα του Σεμλίνου. Τα γεγονότα έχουν ως εξής: Οι κάτοικοι καθαίρεσαν τον δήμαρχο και στην γενική συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στις 12 Μαρτίου 1848, εξέλεξε επιτροπή αποτελούμενη από τριάντα επιφανείς κατοίκους της πόλης. Δήμαρχος εξελέγη ο Πέτρος Σπίρτας, ο οποίος ανέλαβε τον δημαρχιακό θώκο με πλήρεις αρμοδιότητες, ενώ αναπληρωτής του εξελέγη ο Δημήτριος Πέτροβηκ. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, την εκλογή του Σπίρτα και του Πέτροβηκ αναγνώρισε επίσημα η αυστριακή διοίκηση. Μαζί με αυτούς, εξελέγησαν ο Αλέξανδρος Ζάχος και ο Karlo Ferko, οι οποίοι ανέλαβαν υπεύθυνοι στον ευαίσθητο και κρίσιμο τομέα της διευθέτησης των αστυνομικών υποθέσεων του Δήμου⁴⁶⁸.

Ο Πέτρος Σπίρτας, ανέλαβε να συντάξει τα αιτήματα των συμπολιτών του και μαζί με τον γιατρό Đorđe Pantelić, ήταν οι αντιπρόσωποι του Σεμλίνου στην γενική συνέλευση όλων των κατακτημένων σερβικών επαρχιών, την

⁴⁶⁵ Nikolić, *Znameniti*, σελ. 89, υποσέμ. 1.

⁴⁶⁶ IAB, ZM, 1804, P, 716. 1812, J, 1000.

⁴⁶⁷ *Grada iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 577. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Κυρίτσας αποτέλεσε ξεχωριστή περίπτωση στο κατάλογο των διατελεσάντων δημάρχων του Σεμλίνου. Υπήρξε ο τελευταίος εκλεγμένος δήμαρχος του Σεμλίνου. Έκτοτε και μέχρι το 1871, με εξαίρεση την εξέγερση του 1848-1849, οι δήμαρχοι του Σεμλίνου διορίζονταν από την αυστριακή διοίκηση και ήταν όλοι τους στρατιωτικοί. Εξαίρεση αυτού του κανόνα ήταν η δεύτερη θητεία του Κυρίτσα, ο οποίος υπήρξε ο μοναδικός πολίτης δήμαρχος αυτής της περιόδου. Βλ. *Zemun, Gradski načelnici od 1787 do ratne 1914 godine*, Opština Zemun. Nikolić, *Znameniti*, σσ. 141-142.

⁴⁶⁸ Ο έμπορος και σπεδιδόρος Αλέξανδρος Ζάχος υπήρξε από τα σημαίνοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Παντρεύτηκε την κόρη του Δημητρίου Δούμα, Μαρία. Βλ. Korać, *Zemunski*, σσ. 137, 167, σημ. 6, καθώς και Ρορονιόβιτς, *O Cincarima*, σελ. 368.

γνωστή ως «*Majska skupština*»⁴⁶⁹. Για τις οικονομικές ανάγκες της εξέγερσης η γενική συνέλευση αποφάσισε την δημιουργία κοινού ταμείου, στο οποίο ταμίας εξελέγη ο Αθανάσιος Καραμάτας⁴⁷⁰. Η δημαρχία του Σπίρτα υπήρξε καθοριστική, καθώς αυτήν την ηλεκτρισμένη περίοδο κατόρθωσε να αποφευχθούν στην πόλη οι οξυμένες εντάσεις και να διατηρηθεί μία σχετική ηρεμία. Σε αυτό χωρίς αμφιβολία συνετέλεσε η φήμη του ονόματος Σπίρτα και του ισχυρού τραπεζικού οίκου που διεύθυναν⁴⁷¹.

Τον Πέτρο Σπίρτα, στον δημαρχιακό θώκο του Σεμλίνου τον αντικατέστησε στις αρχές του 1849, ο αναπληρωτής του και εξέχων μέλος της ελληνικής κοινότητας, ο Δημήτριος Πέτροβηκ, θείος του μετέπειτα δημάρχου Κωνσταντίνου Πέτροβηκ. Η θητεία του Πέτροβηκ κινήθηκε στο πλαίσιο του προκατόχου του, συμβάλλοντας στην αποφυγή εντόνων καταστάσεων στην πόλη. Ο Πέτροβηκ παρέμεινε δήμαρχος μέχρι το τέλος του έτους, όταν με την αποτυχία της εξέγερσης επανήλθε στην πόλη η αυστριακή διοίκηση⁴⁷².

Ο προαναφερθείς Κωνσταντίνος Πέτροβηκ, υπήρξε ο τέταρτος κατά σειρά Έλληνας δήμαρχος του Σεμλίνου. Ήταν γιος του Αθανασίου, αδελφού του Δημητρίου Πέτροβηκ, και απετέλεσε τον πρώτο εκλεγμένο δήμαρχο από το 1787 (τελευταίος ήταν ο Κυρίτσας). Ο τελευταίος διορισμένος στρατιωτικός δήμαρχος του Σεμλίνου, ταγματάρχης Bah, παρέμεινε στην θέση του μέχρι το τέλος του 1871. Τον Δεκέμβριο, εκλέχθηκε δήμαρχος ο Πέτροβηκ και ανέλαβε τα καθήκοντα του την 1^η Ιανουαρίου του 1872. Στις ίδιες εκλογές εξελέγη σύμβουλος ο Γρηγόριος Χαρίσης⁴⁷³. Παράλληλα, για πρώτη φορά ο διοικητής

⁴⁶⁹ Ονομάζεται έτσι η συνέλευση που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1848 στην πόλη Sremski Karlovci. Σε αυτήν, οι εκπρόσωποι των Σέρβων συνέταξαν τις απαιτήσεις τους, με κύριο αίτημα την αυτονομία, και τις υπέβαλαν στα ανάκτορα της Βιέννης.

⁴⁷⁰ MGB, Invent. br. ZI 507.

⁴⁷¹ Για την περίοδο της δημαρχίας του Πέτρου Σπίρτα και για τα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτήν βλ. αναλυτικά Korać, *Zemunska*, σσ. 137-140, όπου και οι σχετικές πηγές.

⁴⁷² Lazar Čelar, *Zemun u srpskom pokretu 1848-1849*, Matica srpska, Novi Sad 1960, σσ. 7, 29, 54, 75.

⁴⁷³ Ο Γρηγόριος Χαρίσης ήταν σύζυγος της Μαρίας, θυγατέρας του Δημητρίου Πέτροβηκ και πρώτης εξαδέλφης του Κωνσταντίνου Πέτροβηκ. Ήταν οι κτήτορες του κοιμητηριακού ναού του αγίου Δημητρίου στο νεκροταφείο του Σεμλίνου, την γνωστή ως «*Hariševa crkva*» (βλ. σσ. 242-244). Επίσης, ο Γρηγόριος Χαρίσης και ο Κωνσταντίνος Πέτροβηκ είναι μεταξύ αυτών που υπογράφουν το 1877, το κείμενο που συντάχθηκε για την ανέγερση του νέου

της αστυνομίας ήταν εκλεγμένος και υπάγονταν κατευθείαν στον δήμαρχο. Η μετάβαση από τη στρατιωτική διοίκηση στην πολιτική διοίκηση υπήρξε ομαλή και αυτό οφείλεται στους επιδέξιους χειρισμούς του Πέτροβηκ, αλλά και κατά την διάρκεια του συνόλου της θητείας του στην πόλη επικράτησε ασυνήθιστη ησυχία⁴⁷⁴.

Ο Πέτροβηκ, εκτός από ικανός δήμαρχος, είχε και υψηλό μορφωτικό επίπεδο, με σπουδές στην φιλοσοφία. Λάτρευε και ήταν πολύ καλός γνώστης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, ενώ ξεχώριζε τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Η γνώση των αρχαίων ελληνικών του επέτρεπε να διαβάζει τα κείμενα από το πρωτότυπο. Έτσι, δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι χαρακτηρίστηκε ως «Φιλόσοφος». Η θητεία του Πέτροβηκ διήρκησε μέχρι τα τέλη του 1874, καθώς τα προβλήματα υγείας από τα οποία υπέφερε, τον ανάγκασαν να παραιτηθεί από τον δημαρχιακό θώκο. Για το υπόλοιπο της θητείας, το δημοτικό συμβούλιο εξέλεξε τον Svetozar Jovanović⁴⁷⁵.

Τελευταίος Έλληνας δήμαρχος του Σεμλίνου υπήρξε ο τραπεζίτης Παναγιώτης Μόρφης, γιος του εμπόρου Παύλου Μόρφη από τους Πύργους Εορδαίας. Από το 1882 είχε εκλεγεί σύμβουλος, ενώ από το 1884 έως το 1892 εξελέγη δήμαρχος για δύο συνεχόμενες θητείες. Ο Μόρφης, από την αρχή της θητείας του ασχολήθηκε εντατικά με τον εξωραϊσμό της πόλης. Επί των ημερών του κατασκευάστηκαν δύο ζωτικής σημασίας έργα, τα οποία έδωσαν ανάσα στην πόλη του Σεμλίνου. Το πρώτο είναι το κεντρικό πάρκο (Gradski park), και το δεύτερο ο πεζόδρομος κατά μήκος της όχθης του ποταμού Δούναβη (Zemunski kej).

Η διαδικασία κατασκευής του κεντρικού πάρκου ξεκίνησε, όταν στα τέλη Νοεμβρίου του 1885 ο Μόρφης ανακοίνωσε στο δημοτικό συμβούλιο ότι επιτεύχθηκε συμφωνία με τις αρχές και πως η έκταση που καταλάμβανε ο πρώην υγειονομικός σταθμός, ο οποίος διέκοψε την λειτουργία του το 1871,

ιδιόκτητου σχολείου της ελληνικής κοινότητας, του γνωστού «Ελληνομουσείου» (βλ. σσ. 238-239).

⁴⁷⁴ Nikolić, *Znameniti*, σσ. 141-145.

⁴⁷⁵ Ό.π.

πέρασε στην ιδιοκτησία του Δήμου⁴⁷⁶. Επίσης, ενημέρωσε ότι εγκρίθηκαν τα κονδύλια για την ανάπλασή του, η οποία θα πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Χωρίς καθυστέρηση ξεκίνησε την κατασκευή του πάρκου και προχώρησε στην ίδρυση δημοτικού οργανισμού με αποκλειστική αρμοδιότητα την προστασία και συντήρησή του, το καταστατικό του οποίου εγκρίθηκε από την τοπική κυβέρνηση του Ζάγκρεμπ στις 28 Οκτωβρίου 1886⁴⁷⁷. Το 1888, με την έναρξη της δεύτερης θητείας του και σε έκταση που αγοράστηκε από το δήμο, ξεκίνησαν οι εργασίες επέκτασης του πάρκου, το οποίο πήρε την σημερινή του μορφή⁴⁷⁸.

Το δεύτερο σημαντικό έργο του Μόρφη ήταν η κατασκευή του μεγαλοπρεπούς, όπως χαρακτηρίστηκε, πεζόδρομου κατά μήκος της όχθης του ποταμού Δούναβη, ο οποίος διαμορφώθηκε κατάλληλα και λειτουργούσε ως προστατευτικό ανάχωμα στα υψηλά επίπεδα νερού του ποταμού και στις πλημμύρες που ταλάνιζαν την πόλη. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από το 1886 έως το 1889. Ο πεζόδρομος είχε μήκος ένα χιλιόμετρο και κάλυπτε ολόκληρη την παρόχθια ζώνη του Σεμλίνου⁴⁷⁹.

Παράλληλα, ο Μόρφης ενδιαφέρθηκε για την ανέγερση νέων δημόσιων κτηρίων. Κατά την διάρκεια του 1886 κατασκευάστηκε το νέο δημαρχιακό μέγαρο, βασισμένο σε σχέδια του αρχιτέκτονα του Δήμου Dragutin Karus. Το κτήριο αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο. Έχει μνημειακό χαρακτήρα και αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα του ρυθμού του νεοκλασικισμού⁴⁸⁰. Λίγο αργότερα, κατασκευάστηκε το καινούργιο τριώροφο δημοτικό νοσοκομείο. Οι εργασίες του μνημειώδους κτηρίου ξεκίνησαν το 1890, βασισμένο σε σχέδια του αρχιτέκτονα Johan Nepomuk Holc και

⁴⁷⁶ Nikola Pavlović, *Izveštaj Poglavarstva grada Zemuna za upravnu godinu 1888*, Zemun 1890, σελ. 23.

⁴⁷⁷ Για το καταστατικό βλ. Miodrag A. Dabižić, *Začetak i otvaranje prvih šetališta Zemuna (Gradski park, kej na Dunavu i parkić na Gardošu)*, Godišnjak grada Beograda, XXVIII (1981), σσ. 112-115, όπου δημοσιεύεται αυτούσιο.

⁴⁷⁸ Για αναλυτική καταγραφή της ιστορικής διαδρομής του δημοτικού πάρκου βλ. Dabižić, *Prilog prošlosti Gradskog parka*, σσ. 145-153, όπου γίνεται και εκτενής αναφορά για την συμβολή του Μόρφη, καθώς και στου ιδίου στο *Začetak*, σσ. 111, 116-118.

⁴⁷⁹ Dabižić, *Začetak*, σελ. 121.

⁴⁸⁰ Željko Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II, Arhitektonsko nasleđe*, Saopštenja, sv. 7, ZZSKGB, Beograd 1967, σσ. 63-64.

ολοκληρώθηκαν το φθινόπωρο του 1891, ενώ στις 4 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκαν σε πανηγυρική ατμόσφαιρα τα εγκαίνιά του⁴⁸¹. Μερικές ημέρες αργότερα, στις 1 Νοεμβρίου 1891, τιμήθηκε για την συνολική δράση και το έργο του, με τον τίτλο του επίτιμου δημότη της πόλης (Povelja ročasnog građanstva)⁴⁸².

Πέρα από την κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα, τα μέλη της ελληνικής κοινότητας ασχολήθηκαν και με αυτές που είχαν συνάφεια με τον εν γένει πολιτιστικό τομέα. Έτσι, βλέπουμε τον Ιωάννη Αθανασίου Καραμάτα και τους αδελφούς Ιωάννη και Δημήτριο Πούλιο να διαπρέπουν ως εκδότες. Ο Ιωάννης Καραμάτας, αδελφός του τραπεζίτη Στεφάνου, διατηρούσε βιβλιοπωλείο και τυπογραφείο στο ιδιόκτητο κτήριο της οδού Glavna 7, το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα⁴⁸³. Η εκδοτική του δραστηριότητα τοποθετείται από το 1888 έως το 1898. Κατά την περίοδο αυτή τυπώθηκαν πολλά, σημαντικά και ποικίλα βιβλία και περιοδικά. Το τυπογραφείο διέθετε σλαβικά και γερμανικά στοιχεία. Έτσι, είχε εκδώσει έργα στην σερβική και στην γερμανική γλώσσα⁴⁸⁴.

Μέλη της οικογένειας Καραμάτα, διακρίθηκαν επίσης για την προσφορά τους στον χώρο των γραμμάτων και των επιστημών. Ο Αναστάσιος Καραμάτας βρίσκεται μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας, που υπογράφουν την αίτηση προς τις αυστριακές αρχές, για την δημιουργία του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου⁴⁸⁵. Ο δάσκαλος Στέφανος Καραμάτας, ο οποίος όπως φαίνεται δίδαξε το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα σε

⁴⁸¹ Για το χρονικό της κατασκευής του νοσοκομείου βλ. Jasmina Milanović - Sanja Milenković, *Kliničko bolnički centar Zemun kroz vekove - 19 vek*, *Materia Medica*, vol. 30, br. 1, Kliničko-bolnički centar Zemun, Beograd 2014, σσ. 999-1001. Για το κτήριο και την αρχιτεκτονική του βλ. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna II*, σελ. 68.

⁴⁸² Dabižić, *Začetak*, σελ. 120, όπου και το τιμητικό δίπλωμα.

Ο Παναγιώτης Μόρφης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας από τους πλέον επιτυχημένους δημάρχους στην ιστορία του Σεμλίνου, καθώς τα έργα του ήταν ζωτικής σημασίας για την πόλη και με τις κατάλληλες επεμβάσεις, αποτελούν μέχρι σήμερα παρακαταθήκη και τμήμα της πολιτιστικής της κληρονομιάς.

⁴⁸³ Για το κτήριο του τυπογραφείου Καραμάτα, βλ. σσ. 239-240.

⁴⁸⁴ Για την εκδοτική δραστηριότητα του τυπογραφείου βλ. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σσ. 214-215, όπου και η σχετικές πηγές.

⁴⁸⁵ IAB, ZM, 1793, 21, 34.

ένα από τα ελληνικά σχολεία του Βελιγραδίου⁴⁸⁶. Επίσης, ο Ιωάννης Στεφάνου Καραμάτας, καταξιωμένος μαθηματικός, καθηγητής πανεπιστημίου και ακαδημαϊκός⁴⁸⁷, καθώς και ο Στέφανος Όζρεν Καραμάτας, γεωλόγος, καθηγητής πανεπιστημίου και ακαδημαϊκός⁴⁸⁸.

Το δεύτερο τυπογραφείο, ιδρύθηκε το 1893 από τον Ιωάννη Αθανασίου Πούλιο⁴⁸⁹. Στεγάζονταν στο ισόγειο του ιδιόκτητου κτηρίου της οδού Gospodska 4, στον όροφο του οποίου διέμενε ο ίδιος με την οικογένεια του. Το κτήριο σώζεται μέχρι σήμερα⁴⁹⁰. Όπως πληροφορούμαστε, εκτός από βιβλιοπωλείο και τυπογραφείο, λειτουργούσε ως βιβλιοδετείο, ως εργαστήριο κατασκευής εμπορικών βιβλίων, ενώ παράλληλα πραγματοποιούνταν επεξεργασία χαρτιού. Επρόκειτο για ένα από τα πλέον σύγχρονα τυπογραφεία που χρησιμοποιούσε μηχανή, η οποία εκτύπωνε με τη νέα μέθοδο της ραστεροποίησης⁴⁹¹. Επίσης, μπορούσε να επεξεργαστεί όλα τα είδη των τυπογραφικών εργασιών. Μάλιστα είχε την δυνατότητα να τυπώνει σε όλες τις γλώσσες και σε οποιαδήποτε ποσότητα⁴⁹².

⁴⁸⁶ Ρορονιέ, *O Cincarima*, σελ. 231.

⁴⁸⁷ Γιος του τραπεζίτη Στεφάνου Καραμάτα και ανηψιός του τυπογράφου Ιωάννη Καραμάτα. Για την ζωή και το έργο του Ιωάννη Στεφάνου Καραμάτα βλ. Aleksandar Nikolić, *Jovan Karamata (1902-1967)*, Novi Sad Journal of Mathematics, Vol. 32, No. 1, Novi Sad 2002. σσ. 1-5.

⁴⁸⁸ Ανηψιός του μαθηματικού Ιωάννη Καραμάτα. Για την ζωή και το έργο του Στεφάνου Όζρεν Καραμάτα βλ. Vladica Cvetković, *Stevan Karamata (1926-2015)*, Godišnjak CXXIII za 2016, SANU, Beograd 2017, σσ. 499-501.

⁴⁸⁹ Ljiljana Aćimović, *Pogled preko reke, fotografije Gradskog poglavarstva Zemuna tridesetih godina XX veka, Odsek za istoriju Zemuna od 1918 godine*, MGB, Beograd 2010, σελ. 15, υποσημ. 38.

⁴⁹⁰ Για το κτήριο του τυπογραφείου Ιωάννη Πούλιου, βλ. σελ. 235.

⁴⁹¹ Η εκτύπωση φωτογραφιών στον τύπο πραγματοποιείται για πρώτη φορά το 1880 και αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός που βοήθησε στην διάδοση της φωτογραφίας. Ουσιαστικά όμως γίνεται πρακτική μετά το 1890 με την εφεύρεση του γυάλινου ράστερ. Ράστερς (rasters) είναι οι κουκκίδες που χρησιμοποιούνται για να αποδοθούν τυπογραφικά οι διαφορετικοί χρωματικοί τόνοι. Οι κουκκίδες αυτές έχουν ένα νοητό κέντρο, ίσες αποστάσεις μεταξύ τους, συμμετρική διάταξη και ανάλογα με το μέγεθος τους δημιουργούν πυκνότερα ή αραιότερα μικρά σύνολα, τα οποία στη συνεχή διαδοχή τους, δίνουν την οπτική εντύπωση της εικόνας. Έτσι, το ανθρώπινο μάτι δεν διακρίνει κουκκίδες αλλά την τονική απεικόνιση που αυτές δημιουργούν. Βλ. Melissa M. Terras, *Digital Images for the Information Professional*, Routledge, London 2008, σελ. 18.

⁴⁹² *Trgovačko - zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima 1905*, Sv. R. Hristić, Beograd 1905, σελ. 61.

Η επιτυχημένη δραστηριότητα διακόπηκε ξαφνικά το 1914, με την έναρξη του Α΄ παγκοσμίου Πολέμου. Ο Ιωάννης Πούλιος συνελήφθη από τους Αυστριακούς και φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι στο τυπογραφείο του εκτυπώνονταν σερβικά επαναστατικά έντυπα. Στη συνέχεια, εισέβαλαν στο τυπογραφείο και το λεηλάτησαν. Από το Σεμλίνο, ο Πούλιος μεταφέρθηκε στην Βουδαπέστη και μετά στο Πετροβαραντίν. Τελικά κατέληξε στο Ζάγκρεπ, όπου απεβίωσε στις 29 Μαΐου 1915, βαριά άρρωστος από τις συνθήκες φυλάκισης του⁴⁹³. Μαζί με τον Ιωάννη, συνελήφθη και ο μεγαλύτερος αδελφός του Δημήτριος, του οποίου η τύχη επεφύλαξε λίγο καλύτερη μοίρα. Αρχικά μεταφέρθηκε στην Ριέκα και αργότερα στο Ζάγκρεπ, από όπου αποφυλακίστηκε το 1916⁴⁹⁴. Πιθανόν, ο θάνατος του αδελφού του να έπαιξε ρόλο στην αποφυλάκισή του.

Μετά τον πόλεμο, την διεύθυνση του τυπογραφείου ανέλαβε ο Δημήτριος, ο οποίος το μετέφερε στο κτήριο της οδού Glavna 45, όπου παράλληλα συνέχισε να λειτουργεί και ως βιβλιοπωλείο⁴⁹⁵. Το κτήριο αυτό σήμερα δεν σώζεται⁴⁹⁶. Το τυπογραφείο είχε επιτυχημένη πορεία και γρήγορα απέκτησε την παλιά του φήμη. Ο Δημήτριος Πούλιος απεβίωσε το 1924⁴⁹⁷. Το τυπογραφείο κληρονόμησε η κόρη του Ελένη, η οποία παντρεύτηκε τον Σέρβο Jovan Sedlar⁴⁹⁸, και συνέχισε να λειτουργεί αδιάλειπτα μέχρι το 1941⁴⁹⁹. Το τυπογραφείο επισκέφθηκε το καλοκαίρι του 1936 ο Γενικός Επιθεωρητής Μέσης Εκπαιδευσεως Θεόδωρος Νάτσινας, ο οποίος συνομίλησε με την κόρη του Πούλιου και τον σύζυγό της⁵⁰⁰. Δύο από τα παιδιά του Δημητρίου, ο Αθανάσιος⁵⁰¹ και ο Γεώργιος⁵⁰² σπούδασαν οδοντιατρική και διαδραμάτισαν

⁴⁹³ Βλ. *Βιβλίο των μνημονευομένων*. Ρορονιέ, *O Cincarima*, σελ. 440.

⁴⁹⁴ Ό.π. *O Cincarima*.

⁴⁹⁵ Σύμφωνα με την παλαιά αρίθμηση της οδού. Βλ. *Ceo Beograd 1922, Gr. Zemun*, σσ. 10, 14.

⁴⁹⁶ Για το κτήριο της οδού Glavna 45, βλ. σελ. 235.

⁴⁹⁷ Βλ. *Βιβλίο των μνημονευομένων*.

⁴⁹⁸ Ασίμονιέ, *Pogled*, σσ. 15, 47.

⁴⁹⁹ Για την εκδοτική δραστηριότητα του τυπογραφείου βλ. Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σσ. 218-222, όπου και η σχετικές πηγές.

⁵⁰⁰ Θεοδώρου Μ. Νάτσινα, *Οι Μακεδόνες Πραγματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας*, Ανατύπωση εφημερίδος «Δυτική Μακεδονία», Κοζάνη 1961, σσ. 36-37.

⁵⁰¹ Για την ζωή και το έργο του Αθανασίου Πούλιου βλ. Svetlana Jovanović, Srđan Milovanović, Danica Zagrađanin, Nebojša Milovanović, Dragana Puzović, *Dr Atanasije Puljo* –

καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία και στην εξέλιξη της στοματολογίας, ως ειδικότητας στην Σερβία. Αμφότεροι, διητέλεσαν καθηγητές στο πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου. Παράλληλα, η οικογένεια Πούλιου στο σύνολό της επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είχε ενεργό συμμετοχή σε θέματα που αφορούσαν την ελληνική κοινότητα⁵⁰³.

Από τις δραστηριότητες της ελληνικής κοινότητας δεν θα μπορούσε να λείπει η ενεργός συμμετοχή τους στην θρησκευτική ζωή του Σεμλίνου, οι οποίοι μαζί με τους ομόδοξους Σέρβους, αποτελούσαν τα κύρια συστατικά της ορθόδοξης κοινότητας του Σεμλίνου. Οι ορθόδοξες εκκλησίες που κτίστηκαν στο Σεμλίνο χρηματοδοτήθηκαν είτε από κοινού με τους Σέρβους, είτε αποκλειστικά από μέλη της ελληνικής κοινότητας. Εκτός από τους καθαρά θρησκευτικούς λόγους, οι εκκλησίες λειτουργούσαν και ως βασικά σημεία εθνικής αναφοράς, καθώς συντελούσαν στην διατήρηση της εθνικής και κοινωνικής συνοχής των ελληνικών κοινοτήτων, αλλά και στην σύνδεση με το ιστορικό παρελθόν.

Ο Ναός του Αγίου Νικολάου, ο οποίος είναι ο παλαιότερος του Σεμλίνου, κτίστηκε με έξοδα της ορθόδοξης κοινότητας του Σεμλίνου. Οι εργασίες ανέγερσής του ξεκίνησαν το 1745 και ολοκληρώθηκαν το 1752⁵⁰⁴. Όπως, επίσης, ο Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου χρηματοδοτήθηκε από την ορθόδοξη κοινότητα. Ο ναός βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της παλαιάς πόλης. Οι εργασίες ανέγερσής του ξεκίνησαν το 1776 και ολοκληρώθηκαν το 1780⁵⁰⁵. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε χώρους των παραπάνω εκκλησιών, στεγάστηκε για πολλά χρόνια το ελληνικό σχολείο του Σεμλίνου, γνωστό ως «*Ελληνομουσείον*»⁵⁰⁶.

pionir srpske stomatologije, Istorija medicine, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, godište 140, sveska 5-6, Beograd 2012, σσ. 390-394. Για την προσφορά και το έργο του, ο Δήμος του Σεμλίνου τον τίμησε, δίνοντας το όνομα του σε οδό της πόλης.

⁵⁰² Για την ζωή και το έργο του Γεωργίου Πούλιου βλ. Predrag Brujić, *Odjeci maturanata Zemunske gimnazije 1858 - 1998*, Čigoja štampa, Zemun 1998, σελ.112.

⁵⁰³ Βλ. σσ. 164-166.

⁵⁰⁴ Βλ. σσ. 244-245.

⁵⁰⁵ Βλ. σσ. 245-247.

⁵⁰⁶ Βλ. σελ. 150.

Οι επόμενες δύο εκκλησίες χρηματοδοτήθηκαν αποκλειστικά από επιφανή μέλη της ελληνικής κοινότητας. Ο Ναός των Αρχαγγέλων κτίστηκε το 1786 με έξοδα του εμπόρου και κατασκευαστή σαπουνιών Θεοδώρου Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη, ο οποίος υπήρξε και ο πρώτος επίτροπός του. Αποτελούσε την εκκλησία του υγειονομικού σταθμού του Σεμλίνου, μέσα στον χώρο του οποίου βρίσκονταν⁵⁰⁷.

Ο Ναός του Αγίου Δημητρίου, γνωστός και ως «*Η εκκλησία του Χαρίση*» (Hariševa Crkva), κτίστηκε από τον Γρηγόριο Χαρίση εις μνήμη της συζύγου του Μαρίας το γένος Πέτροβηκ, κατόπιν επιθυμίας της, όπως η ίδια ανέφερε στην διαθήκη της. Οι εργασίες ανέγερσης ξεκίνησαν το 1874 και ολοκληρώθηκαν το 1876. Είναι ο κοιμητηριακός ναός του νεκροταφείου του Σεμλίνου, μέσα στον χώρο του οποίου βρίσκεται⁵⁰⁸.

Κλείνοντας την ενότητα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι την υψηλή θέση που κατείχε η ελληνική κοινότητα στην δημόσια ζωή του Σεμλίνου, την είχαν επιβεβαιώσει και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες της Αυστροουγγαρίας. Το 1788, κατά την διάρκεια του πολέμου με τους Οθωμανούς, ο αυτοκράτορας Ιωσήφ Β΄ επισκέφθηκε το Σεμλίνο, όπου διέμεινε στην κατοικία της οικογένειας Καραμάτα⁵⁰⁹. Εκεί, συγκάλεσε πολεμικό συμβούλιο στο οποίο συμμετείχαν οι στρατάρχες von Lacy και von Laudon, που είχε ως αποτέλεσμα την κατάληψη του Βελιγραδίου. Τότε στο ταβάνι του σαλονιού του πρώτου ορόφου, τοποθετήθηκε ένας μεγάλος αυστριακός δικέφαλος αετός με τα σύμβολα της αυστριακής μοναρχίας, σκαλισμένος σε ξύλο⁵¹⁰.

Το 1817, ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος Α΄ με την σύζυγό του Καρολίνα όταν επισκέφθηκαν την πόλη, τους φιλοξένησε στην κατοικία του ο Κωνσταντίνος Βούλκος, όπου ο αυτοκράτορας υποδέχθηκε και πραγματοποίησε μία εξαιρετικά σημαντική συνάντηση με τον πασά του Βελιγραδίου Marašli Ali-raša και τον πρίγκιπα Μίλος, που ήρθαν από τον Βελιγράδι για να τον συναντήσουν. Σε ανάμνηση της διαμονής του

⁵⁰⁷ Βλ. σσ. 240-241.

⁵⁰⁸ Βλ. σσ. 242-244.

⁵⁰⁹ Aleksandra Dabižić, *Kuća porodice Karamata*, ZZSKGB, Beograd 2009, σσ. 2-4.

⁵¹⁰ Ο.π.

αυτοκρατορικού ζεύγους, πάνω από την κεντρική είσοδο του κτηρίου τοποθετήθηκε μαρμάρινη αφιερωματική πλάκα⁵¹¹.

3.3. Εκπαίδευση

3.3.1. Το σχολείο

Οι Έλληνες του Σεμλίνου, όπως γενικότερα οι Έλληνες της διασποράς έδειχναν μεγάλη ευαισθησία και φρόντιζαν για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Έτσι, από πολύ νωρίς ένιωσαν την ανάγκη να μορφώσουν τα παιδιά τους και να δημιουργήσουν τα δικά τους σχολεία, σύμφωνα με τα πατρογονικά πρότυπα. Ήδη από το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, υπάρχουν αναφορές για προσλήψεις ιδιωτικών δασκάλων από επιφανείς οικογένειες για να διδάξουν τα παιδιά τους την ελληνική γλώσσα. Ως πρώτος ιδιωτικός δάσκαλος μνημονεύεται κάποιος Κωνσταντίνος καταγόμενος από τα Ιωάννινα, αλλά τα στοιχεία που υπάρχουν δεν είναι επαρκή για να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τα χρόνια της διδασκαλίας του στο Σεμλίνο⁵¹².

Στην δεκαετία του 1740 αναφέρεται ότι δίδαξε ο ιερέας Θεόδωρος Στεργιάδης, ο οποίος εκτός από την ελληνική δίδασκε και τη σερβική γλώσσα⁵¹³. Την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα το 1746, υπάρχει αναφορά ότι οι έμποροι Ιωάννης Αργύρης και Αναστάσιος Δήμου εκτελούσαν τα καθήκοντα του δασκάλου στα σπίτια τους⁵¹⁴. Στη συνέχεια αναφέρεται ο Γεώργιος Σπίδας από τη Μοσχόπολη, ο οποίος ξεκίνησε την εργασία του στο Σεμλίνο το 1754 και γνωρίζουμε ότι συνέχισε να διδάσκει μέχρι το 1776⁵¹⁵. Μετά τον Σπίδα μνημονεύεται ο Κωνσταντίνος Κόπανος, ο οποίος εργάστηκε

⁵¹¹ Βλ. σελ. 234.

⁵¹² Νικόλαος Π. Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοσις Παύλου Χαρίση μετά ιστορικών σημειώσεων περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία ελληνικών κοινοτήτων*, Τύποις "Βορείου Ελλάδος", Κοζάνη 1935, σελ. 117.

⁵¹³ Ρορονιέ, *O Cincarima*, σσ. 218, 452.

⁵¹⁴ Sorpron, *Monographie*, σσ. 330, 544.

⁵¹⁵ IAB, ZM, 1776, 3, 12. Ρορονιέ, *O Cincarima*, σελ. 219.

μέχρι το 1785⁵¹⁶. Ο Κόπανος πέθανε στο Σεμλίνο το 1789 χωρίς να αφήσει διαθήκη⁵¹⁷.

Τελευταίος ιδιωτικός δάσκαλος στο Σεμλίνο αναφέρεται ο Δημήτριος Δάρβαρης, φημισμένος λόγιος από την κωμόπολη Κλεισούρα της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Δάρβαρης γεννήθηκε το 1757 και το 1769 σε ηλικία 12 ετών ήρθε στο Σεμλίνο, όπου ο πατέρας του διατηρούσε εμπορικό κατάστημα. Το 1771 φεύγει από το Σεμλίνο για να συνεχίσει τις σπουδές του και επιστρέφει το 1785, οπότε θα ξεκινήσει να εργάζεται ως δάσκαλος μέχρι το 1795. Η περίοδος της διδασκαλίας του υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη και καρποφόρα, αποδεικνύοντας ζήλο και αφοσίωση στο έργο του. Ο ίδιος χαρακτήριζε τον εαυτό του ως «*δάσκαλο ελευθέρων επιστημών*»⁵¹⁸.

Κατά τη περίοδο της παραμονής του στο Σεμλίνο είχε πλούσιο συγγραφικό έργο⁵¹⁹. Αρχικά συγγράφει και εκδίδει μία γραμματική της γερμανικής γλώσσας (1785). Η ορθή γνώση της γερμανικής γλώσσας αποτελούσε ένα σημαντικό εφόδιο, όχι μόνο για τα παιδιά των Ελλήνων αλλά και όλων των κατοίκων του Σεμλίνου, καθώς ήταν η επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Τον επόμενο χρόνο μεταφράζει στα σλαβικά το έργο του Έλληνα λόγιου Αντώνιου του Βυζάντιου «*Χρηστοθήθεια*», ένα βιβλίο ηθικοπλαστικού περιεχομένου.

Το 1787 μεταφράζει στα γερμανικά το έργο του επισκόπου Ηλία Μηνιάτη «*Πέτρα σκανδάλου*», ένα βιβλίο ιστορικού και δογματικού περιεχομένου που αναφέρεται στο σχίσμα ανατολικής και δυτικής εκκλησίας. Την ίδια χρονιά μεταφράζει στα ελληνικά την «*Καισαροβασιλική διαταγή ήτοι Πατέντα περί των καμβίων*», ένα διάταγμα που εξέδωσε το 1763 η αυτοκράτειρα της Αυστροουγγαρίας Μαρία Θηρεσία που νομοθετούσε τους κανόνες, με τους οποίους θα διέπεται η εμπορική δραστηριότητα εντός των

⁵¹⁶ Emanuel Turczynski, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, R. Oldenbourg, Munchen 1959, σελ. 83.

⁵¹⁷ IAB, ZM, 1789, 20, 80.

⁵¹⁸ Miodrag A. Dabižić, *Uspomene na helensku koloniju u Zemunu*, Beograd - Zemun 1996, σ. 7.

⁵¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το έργο του, βλ. Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών Ανέμη: Δάρβαρης, Δημήτριος Ν. (Κατάλογος Ψηφιακών Βιβλίων Συγγραφέα).

ορίων της αυτοκρατορίας⁵²⁰. Ακολουθεί το έργο του «*Μικρά Κατήχησις*», ένα βιβλίο θρησκευτικού και παιδαγωγικού περιεχομένου που εκδόθηκε το 1791. Την ίδια χρονιά εκδίδει το βιβλίο του «*Χειραγωγία εις την Καλοκαγαθίαν*», το οποίο ακολουθεί τα χνάρια του προηγούμενου έργου του. Το 1795 μεταφράζει από τα αρχαία στα νέα ελληνικά το έργο του Θεόφραστου «*Χαρακτήρες*», με τίτλο «*Ασφαλής οδηγία εις την γνώσιν των ανθρώπων, ήτοι, Θεοφράστου Ηθικοί χαρακτήρες*»⁵²¹.

Εκτός από τους ιδιωτικούς δασκάλους, οι Έλληνες είχαν την δυνατότητα να στέλνουν τα παιδιά τους στο κοινό σχολείο της ορθόδοξης κοινότητας του Σεμλίνου, όπου φοιτούσαν τα παιδιά όλων των ορθοδόξων κατοίκων του Σεμλίνου (κυρίως Σέρβων και Ελλήνων). Το σχολείο ιδρύθηκε το 1745 και στεγάζονταν στο προαύλιο της εκκλησίας του αγίου Νικολάου. Τα λειτουργικά έξοδα του σχολείου κάλυπτε μέχρι το 1778 η ορθόδοξη κοινότητα. Από αυτή τη χρονιά τα έξοδα ανέλαβε η διοίκηση του Σεμλίνου. Το 1782 το σχολείο μετακομίζει στο νέο κτήριο που κτίζεται στο προαύλιο της εκκλησίας της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Την ίδια χρονιά, η Γενική Διοίκηση της Σλαβονίας σε έγγραφό της προς την τοπική διοίκηση του Σεμλίνου, αναφέρει ότι τα παιδιά των Ελλήνων που ιδιωτικά μαθαίνουν ελληνικά, θα μπορούν να χρησιμοποιούν για τη διδασκαλία των μαθημάτων τους μία αίθουσα του παλιού σχολείου στην εκκλησία του αγίου Νικολάου⁵²².

Το έτος 1793 αποτελεί σταθμό για την ελληνική κοινότητα. Αυτή τη χρονιά εντατικοποιήθηκαν οι διαδικασίες για την ίδρυση αυτόνομου ελληνικού σχολείου. Στις 31 Μαΐου οι Κωνσταντίνος Δάρβαρης, Δούκας Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνος Γεωργίου και Νικόλαος Ρούσης, στο όνομα των Ελλήνων

⁵²⁰ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας. Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των Βαλκανικών λαών 15ος - 20ος αι.: οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, σελ. 87.

⁵²¹ Ο Θεόφραστος στο έργο αυτό περιγράφει με έξοχο τρόπο 30 περιπτώσεις εσωτερικών και ψυχικών γνωρισμάτων, ανάλογα με το ήθος των ανθρώπων και υπό το πρίσμα ενός "ελαττώματος" που τον διακρίνει στην κοινωνική του συμπεριφορά. Αυτό οφείλεται στην ικανότητα του Θεόφραστου να διακρίνει στις λεπτομέρειές της την εκδήλωση των ψυχικών καταστάσεων. Στις περιγραφές συχνά επανέρχονται χαρακτηριστικές σκηνές της καθημερινής ζωής, που προσφέρονται για να παρατηρήσει κανείς τις αντιδράσεις του κάθε χαρακτήρα.

⁵²² ΙΑΒ, ΖΜ, 1782, 2, 123.

ζητούν με έγγραφό τους προς τη διοίκηση του Σεμλίνου, μεταξύ άλλων, η ορθόδοξη κοινότητα, εκτός από τους δύο Σέρβους δασκάλους, να συντηρεί και έναν έλληνα δάσκαλο. Επίσης ζητούν να μπορούν να ελέγχουν και αυτοί τους λογαριασμούς της κοινότητας⁵²³. Στις 10 Ιουλίου με έγγραφο τους 61 ελληνικές οικογένειες ζητούν από τη διοίκηση να ιδρυθεί ελληνικό σχολείο και να τους δοθούν ίδια δικαιώματα με αυτά των Σέρβων, σε ότι αφορά τα σχολικά και εκκλησιαστικά ζητήματα⁵²⁴.

Η ελληνική κοινότητα κινούμενη προς αυτή την κατεύθυνση, κατέβαλε εθελοντικά στο δημόσιο ταμείο της διοίκησης του Σεμλίνου το σημαντικό ποσό των 2.100 φιορινιών με σκοπό να παραδοθεί στο ίδιο τον αυτοκράτορα και να χρησιμοποιηθεί για στρατιωτικές ανάγκες. Η Γενική Διοίκηση της Σλαβονίας αφού ενημέρωσε το πολεμικό συμβούλιο των ανακτόρων, εξέφρασε την μεγάλη της ευαρέσκεια για το δώρο των Ελλήνων προς τον αυτοκράτορα⁵²⁵. Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος του ποσού που κατέβαλαν οι Έλληνες, θα πρέπει να σημειωθεί ότι για τον ίδιο σκοπό οι αριθμητικά περισσότεροι Σέρβοι κατέβαλαν μόλις 85 φιορίνια⁵²⁶.

Την ίδια χρονιά η ελληνική κοινότητα αποφάσισε να ιδρύσει το σχολικό ταμείο με χρήματα από τις εθελοντικές προσφορές των μελών της κοινότητας, έτσι ώστε στο τέλος της χρονιάς στο σχολικό ταμείο να συγκεντρωθεί το πολύ μεγάλο ποσό για την περίοδο αυτή των 6.650 φιορινιών.

Την 1^η Ιανουαρίου 1794 η κοινότητα εξέλεξε τριμελή επιτροπή για τη διαχείριση των χρημάτων, η οποία αποτελούνταν από τους Μάρκο Δάρβαρη, Γεώργιο Πάτζη και Κύρο Ζίκο. Η διαχειριστική επιτροπή συνέβαλε σημαντικά στην οικονομική άνθηση, τη λειτουργία και πρόοδο του σχολείου. Στις 4 Ιανουαρίου 1794 οι προσπάθειες της ελληνικής κοινότητας απέδωσαν καρπούς και δόθηκε η άδεια στην ελληνική κοινότητα να ιδρύσει το δικό της σχολείο. Τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς πραγματοποιείται η έναρξη λειτουργίας του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου, γνωστού με την ονομασία

⁵²³ IAB, ZM, 1793, 21, 25.

⁵²⁴ IAB, ZM, 1793, 21, 34.

⁵²⁵ IAB, ZM, 1793, 38, 43.

⁵²⁶ Sorpron, *Monographie*, σελ. 465.

«Ελληνομουσείον». Το σχολείο στεγάστηκε στο ίδιο κτήριο με το σερβικό σχολείο, στο προαύλιο της εκκλησίας γεννήσεως της Θεοτόκου.

Με την απόφαση για την ίδρυση του σχολείου, η κοινότητα φρόντισε για την παροχή όλου του απαραίτητου εξοπλισμού που απαιτείται για την αρμονική λειτουργία του. Επίσης φρόντισε για τη δημιουργία βιβλιοθήκης και για την αύξηση των περιουσιακών της στοιχείων, έτσι ώστε να υπάρχει οικονομική αυτάρκεια στη λειτουργία του σχολείου. Πρώτος δάσκαλος στο σχολείο αναλαμβάνει ο Γεώργιος Αυξεντιάδης από τον Πεντάλοφο της Κοζάνης. Για την τοποθέτησή του στο σχολείο του Σεμλίνου μας πληροφορεί ο ίδιος, μέσα από ένα γράμμα που έστειλε στις 17 Αυγούστου του 1794 στον Άνθιμο, ιερομόναχο της μονής Τυρνάβου. Ο Αυξεντιάδης αναφέρει ότι εγκαταστάθηκε στο Σεμλίνο, όπου του προτάθηκε η θέση του δασκάλου στο ελληνικό σχολείο για τρία χρόνια, με μισθό περίπου 800 τούρκικα γρόσια τον χρόνο. Επίσης, δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το διδασκαλικό επάγγελμα⁵²⁷. Ο Αυξεντιάδης εργάστηκε με ιδιαίτερο ζήλο και μεθοδολογία στο διδασκαλικό του έργο. Ουσιαστικά έθεσε τις βάσεις, πάνω στις οποίες κινήθηκε το σχολείο τα επόμενα χρόνια. Θα παραμείνει στη θέση του μέχρι το 1798⁵²⁸.

Το 1796 αναφέρεται ως δάσκαλος στο σχολείο, μαζί με τον Αυξεντιάδη, ο Δημήτρης Αργύρης, καταγόμενος από τη Θράκη⁵²⁹. Φαίνεται ότι το σχολείο από αυτή την περίοδο είχε δύο δασκάλους, με τον Αυξεντιάδη να εκτελεί χρέη σχολάρχη. Στη θέση του Αυξεντιάδη θα τοποθετηθεί ο Δημήτριος Σκλαβάκης, ο οποίος θα διδάξει στο σχολείο το σχολικό έτος 1798-99. Δυστυχώς οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τον Σκλαβάκη δεν είναι επαρκείς και δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες για τη δράση του. Τον Σκλαβάκη διαδέχθηκε ο

⁵²⁷ Ιωάννης Οικονόμου Λαρισσαίος (1783-1842), *Επιστολαί διαφόρων: Ελλήνων λογίων, ανώτατων κληρικών, τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσαφίων, 1759-1824*, Μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος Γιάννης Α. Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964, σσ. 21-24.

⁵²⁸ Βλ. Ioannis A. Papadrianos, *The Greek teacher Georgios Auxentiadis at the town of Zemun (1793-1802)*, *Balkan Studies*, Vol. 18, No 2 (1977), σσ. 359-371. Του ιδίου, *Ο Ζουπανιώτης δάσκαλος Γεώργιος Αυξεντιάδης στη γιουγκοσλαβική πόλη του Σεμλίνου*, Β' Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού Χώρου, Έκδ. Βοϊακής Εστίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 53-57.

⁵²⁹ Ρορονιό, *Ο Cincarima*, σελ. 319.

δάσκαλος Γεώργιος Ζαχαριάδης από τον Τύρναβο της Θεσσαλίας⁵³⁰. Αυτή τη περίοδο το σχολείο άρχισε να αποκτά φήμη, όχι μόνο μεταξύ των Ελλήνων, αλλά και των Σέρβων και άλλων εθνοτήτων του Σεμλίνου και της γύρω περιοχής όπως Βουλγάρων, Ούγγρων και Γερμανών και κάποιοι από αυτούς άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους στο ελληνικό σχολείο. Θα πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι το 1802, οκτώ μόλις χρόνια από την ίδρυση του, το σχολείο αριθμούσε ήδη 88 μαθητές και χαρακτηρίζονταν ως ίδρυμα ανωτέρας εκπαιδεύσεως⁵³¹.

Μερικοί από τους πιο επιφανείς Σέρβους μαθητές του σχολείου ήταν ο μεγάλος λογοτέχνης Sima Milutinović Sarajlija, η μεγαλύτερη πολιτική διάνοια του 19^{ου} αιώνα στη Σερβία και πρωθυπουργός Ilija Garašanin, καθώς και ο γιος του διακεκριμένου δικηγόρου, πολιτικού και ποιητή, δόκτωρ Jovan Subotić, Dejan ο οποίος αργότερα αναχώρησε για τη Ρωσία, όπου κατατάχθηκε στο στρατό και έφτασε μέχρι τον βαθμό του στρατηγού και αργότερα έγινε κυβερνήτης επαρχίας⁵³². Ο Ζαχαριάδης αφοσιώθηκε με ζήλο στο διδασκαλικό του έργο και η συνεισφορά στην άνθηση του σχολείου υπήρξε σημαντική. Γράφει και επεξεργάζεται ο ίδιος την ύλη της διδασκαλίας. Το 1803 συγγράφει και εκδίδει ένα ελληνοσλαβικό λεξικό για τις ανάγκες των μαθητών του αλλά και γενικότερα για να διευκολύνει την προσέγγιση των Σέρβων στην ελληνική γλώσσα. Αυτή η πρώτη θητεία του Ζαχαριάδη στο σχολείο θα διαρκέσει μέχρι το 1806 καθώς, όπως θα δούμε παρακάτω, θα επανέλθει μερικά χρόνια αργότερα.

Στη θέση του τοποθετείται ο Ιωάννης Τουρούτζιας από τη Σιάτιστα, αδελφός του στενού συνεργάτη του εθνεγέρτη Ρήγα Φεραίου, Θεοχάρη που μαρτύρησε μαζί του το 1798⁵³³. Ο Τουρούτζιας εφάρμοσε ένα προοδευτικό σύστημα διδασκαλίας, το οποίο ξεπερνούσε τα καθιερωμένα πρότυπα της εποχής. Απέδωσε μεγάλη σημασία στις ανθρωπιστικές σπουδές,

⁵³⁰ Βλ. Ιωάννη Α. Παπαδριανού, *Ο Θεσσαλός λόγιος Ζαχαριάδης και η συμβολή του στη σλαβική γραμματεία του 19^{ου} αιώνα*, Αρχείον Θεσσαλικών μελετών, τόμος Ε', περιοδική έκδοση της Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών, Βόλος 1979, σσ. 7-19.

⁵³¹ Ρορονιέ, *Ο Cincarima*, σ. 220.

⁵³² Dabižić, *Uspomene*, σσ. 7-8.

⁵³³ Για τους συνεργάτες του Ρήγα φεραίου στο Σεμλίνο βλ. Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Οι οπαδοί του Ρήγα Βελεστινλή στο Σεμλίνο*, Υπερεία, τόμ. 2, μέρος Β', 657-663.

φροντίζοντας με επιμέλεια την επιλογή της διδασκόμενης ύλης. Ιδιαίτερα στο μάθημα των θρησκευτικών, απέφυγε τα δογματικά στερεότυπα και τον φανατισμό, μεταδίδοντας μόνο εκείνες τις γνώσεις που θα βοηθούσαν τους μαθητές του να γίνουν καλύτεροι άνθρωποι. Ο Τουρούντζιας παρέμεινε στο σχολείο μέχρι το 1809. Την ίδια χρονιά μαθαίνουμε ότι το ποσό του σχολικού ταμείου έχει αυξηθεί σημαντικά και ανέρχεται στα 21.763 φιορίνια, κάτι το οποίο συνέβαλε τα μέγιστα στην οικονομική του αυτάρκεια αλλά και στον μελλοντικό προγραμματισμό του.

Στη θέση του Τουρούντζια διορίστηκε ο Ιωάννης Μπαλίδης, ο οποίος δίδαξε στο σχολείο κατά το τρέχων σχολικό έτος. Δυστυχώς και σε αυτή την περίπτωση τα στοιχεία που υπάρχουν είναι ελλιπή και δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες για το έργο του στο σχολείο. Το 1810 ο Ζαχαριάδης θα επιστρέψει στο σχολείο για τη δεύτερή του θητεία, η οποία θα διαρκέσει μέχρι το 1820. Κατά τη διάρκεια αυτής της θητείας, ο Ζαχαριάδης συνέχισε την εργασία με ζήλο και ακολούθησε την ίδια μεθοδολογία που χρησιμοποίησε κατά την προηγούμενη περίοδο. Στις 23 Οκτωβρίου του 1811 επισκέφθηκε το Σεμλίνο ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος Α΄, μαζί με τη σύζυγο του Καρολίνα. Κατά τη διάρκεια της επισκέψεώς του, επισκέφθηκε για πρώτη φορά το ελληνικό σχολείο, όπου τον υποδέχθηκαν τα μέλη της σχολικής κοινότητας⁵³⁴. Το 1816, ο Ζαχαριάδης γράφει και εκδίδει ένα πολύτιμο εγχειρίδιο για τους μαθητές του, την γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Την ίδια χρονιά και συγκεκριμένα στις 23 Απριλίου εγκρίθηκε από τις αρχές το καταστατικό της σχολικής κοινότητας, η οποία πλέον απέκτησε αυτόνομο χαρακτήρα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το καταστατικό είχε τεθεί άτυπα σε ισχύ, από την ημέρα που λειτούργησε το σχολείο. Επιπλέον, προσδιορίστηκε ένα συγκεκριμένο ποσό που έπρεπε να καταβάλει στο ταμείο κάθε μέλος της κοινότητας, που τα ίδια τα μέλη καθόρισαν. Συγκεκριμένα, για κάθε 50 κιλά εισαγόμενου εμπορεύματος στην πόλη από την οθωμανική αυτοκρατορία, θα έπρεπε να καταβάλει ένα ασημένιο γρόσι. Αντίστοιχα, για κάθε εξαγωγή προς την ανατολή κάθε μέλος θα έπρεπε να καταβάλει 3

⁵³⁴ Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοσις*, σελ. 119.

κραϊτσάρια⁵³⁵. Το καταστατικό προέβλεπε κάθε χρόνο, τον μήνα Ιανουάριο, τη σύγκληση της γενικής συνελεύσεως, όπου γίνονταν έλεγχος των οικονομικών του ταμείου. Κάθε τρία χρόνια εκλέγονταν από τη σχολική κοινότητα τα διοικητικά της όργανα. Επίσης, καθορίστηκε ως επίσημη εορτή του σχολείου η δεύτερη μέρα της Πεντηκοστής και κάθε χρόνο αυτή την ημέρα τελούνταν εορταστικές εκδηλώσεις.

Τον Οκτώβριο του 1817, το αυτοκρατορικό ζεύγος επισκέφθηκε για δεύτερη φορά το Σεμλίνο. Και αυτή τη φορά επισκέφθηκαν το ελληνικό σχολείο, όπου τον υποδέχθηκαν τα μέλη της σχολικής κοινότητας και ο δωδεκαετής μαθητής Γεώργιος Μιχαήλ Σπύδας εκφώνησε λόγο στην ελληνική γλώσσα⁵³⁶. Κατά την παραμονή του στο Σεμλίνο ο αυτοκράτορας διέμεινε στο σπίτι του έλληνα προύχοντα Κωνσταντίνου Βούλκου. Στην πρόσοψη του κτηρίου τοποθετήθηκε αναμνηστική μαρμάρινη πλάκα, όπου μνημονεύεται η διαμονή του αυτοκράτορα⁵³⁷.

Το 1821 η επίσημη εορτή του σχολείου είχε ξεχωριστό χαρακτήρα και γιορτάστηκε με ιδιαίτερη επισημότητα, λόγω της επαναστάσεως στην Ελλάδα. Μετά τις εορταστικές εκδηλώσεις και τη θεία λειτουργία, το βράδυ η ελληνική κοινότητα, όπως κάθε χρόνο, παρέθεσε μεγάλη δεξίωση στον κήπο όπου, εκτός από τους Έλληνες και τους μαθητές, συμμετείχαν και ξένοι καλεσμένοι. Εκείνη τη βραδιά φωταγωγήθηκε όλος ο κήπος ενώ στη μέση στήθηκε εξέδρα πλούσια διακοσμημένη με λουλούδια, όπου υπήρχε ορχήστρα με τραγουδιστές. Η βραδιά κύλισε με χορούς και τραγούδια και επικρατούσε ιδιαίτερη ευθυμία⁵³⁸.

Το 1822 στη θέση του παλαιού κτηρίου, στο προαύλιο της εκκλησίας γεννήσεως της Θεοτόκου, χτίζεται νέο κτήριο. Η αλληλογραφία μεταξύ της τοπικής διοίκησης του Σεμλίνου και της γενικής διοίκησης της Σλαβονίας για την παροχή αδείας, μας δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι το κτήριο θα χτιστεί βάσει του συνημμένου σχεδίου που

⁵³⁵ Νόμισμα της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, υποδιαίρεση του φιορινίου (1 φιορίνι διαιρούνταν σε 60 κραϊτσάρια).

⁵³⁶ Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοσις*, σελ. 120.

⁵³⁷ Βλ. σελ. 234.

⁵³⁸ Ρορονιέ, *Ο Cincarima*, σ. 221.

κατατέθηκε και πως δεν πρόκειται να γίνει καμία αλλαγή στο διδακτικό προσωπικό, καθώς και στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Το νέο κτήριο θα έχει πέντε αίθουσες: τρεις για τη σερβική γλώσσα, μία για την αρχαία και μία για τη νέα ελληνική γλώσσα. Εκτός από αυτές θα υπάρχουν ακόμη δύο στην πόλη και μία στα περίχωρα. Επιπλέον στο κτήριο θα υπάρχουν βοηθητικοί χώροι, ένα διαμέρισμα, μία αίθουσα, βιβλιοθήκη και υπόγειο. Ο προϋπολογισμός για την ανέγερση του κτηρίου ανέρχεται σε 40.000 φιορίνια⁵³⁹. Στο νέο κτήριο θα συνεχίσουν να συστεγάζονται το ελληνικό και σερβικό σχολείο μέχρι και το 1876.

Την επόμενη χρονιά (1823), πληροφορούμαστε ότι ο αριθμός των μαθητών ανέρχεται σε 123⁵⁴⁰. Το 1826 αναφέρεται ότι σχολάρχης του ελληνομουσείου ήταν ο δάσκαλος Γεώργιος Κλειδης που γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1793. Το γεγονός αυτό το μαθαίνουμε μέσα από το έργο «*Επιτομή Φυσικής Ιστορίας*», το οποίο μετέφρασε από τα λατινικά στα ελληνικά και το εξέδωσε το 1826. Το βιβλίο εκδόθηκε με χορηγία του συμπατριώτη του από την Κοζάνη και νυν εμπόρου στο Σεμλίνο Γεωργίου Ζήση. Στο εξώφυλλο του βιβλίου και κάτω από τον τίτλο αναφέρεται ότι ήταν σχολάρχης στο ελληνικό γυμνάσιο του Σεμλίνου⁵⁴¹. Ο Κλειδης παρέμεινε στο σχολείο μέχρι το 1832.

Από το 1830 μέχρι το 1837 γνωρίζουμε ότι δίδαξε στο σχολείο ο Ευφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς, καταγόμενος από την Κοζάνη και γιος του Διονύσιου, μητροπολίτη Βελιγραδίου από το 1783 μέχρι το 1790. Ο Παπαγιαννούσης από το 1836 διετέλεσε σχολάρχης και την ίδια χρονιά για να διευκολύνει τους μαθητές του στο μάθημα της κατήχησης, συνέγραψε και εξέδωσε το σχολικό εγχειρίδιο «*Σύντομος Ιερά Κατήχησης*». Από το 1830 στο σχολείο δίδαξε και ο δάσκαλος Ιωάννης Λεονάρδος από τα

⁵³⁹ IAB, ZM, 1823, P, 1103.

⁵⁴⁰ Franz Sartori, *Historisch-ethnographische übersicht der wissenschaftlichen cultur, geistesthöligkeit und literatur des österreichischen kaiserthums nach seinen mannigfaltigen sprachen und deren bildungsstufen*, Gedruckt und im Verlage bei Carl Gerold, Wien 1830, σελ. 190.

⁵⁴¹ Ο πλήρης τίτλος του βιβλίου είναι: *Επιτομή φυσικής ιστορίας / μεταφρασθείσα μὲν ἐκ' του λατινικοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ομιλουμένην ἀπλοελληνικὴν γλῶσσαν παρά Γεωργ. Δ. Κλήδους, του ἐκ' Κοζάνης Μακεδονίας, σχολαρχούντος ἐν τῷ κατὰ Ζεμόνα Ἑλληνικῷ Γυμνασίῳ.*

Αμπελάκια της Θεσσαλίας. Κατά τη διάρκεια της διδασκαλικής του θητείας στο Σεμλίνο, ο Λεονάρδος έγραψε το έργο «*Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*», το οποίο εκδόθηκε το 1836. Ο Λεονάρδος ολοκληρώνει τη θητεία του στο σχολείο στις 26 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς.

Το 1850 στο σχολείο φοιτούσαν 63 μαθητές και μαθήτριες. Αξιοσημείωτο γεγονός είναι ότι το 1853, η σχολική κοινότητα ζήτησε άδεια για να διδάξει στο σχολείο ο δάσκαλος της ωδικής από τη γειτονική πόλη Πάντσεβο Ζινοϊν Γιονανovic, κάτι το οποίο και έγινε. Ο Γιονανovic ήταν γνωστός στο Σεμλίνο καθώς το 1845, κατά τη διάρκεια της διαμονής του εκεί, είχε ιδρύσει χορωδία η οποία, εκτός των άλλων δραστηριοτήτων, έδινε συναυλίες στη γύρω περιοχή⁵⁴². Την ίδια χρονιά ο Γεώργιος Καραβελόπουλος εκδίδει στο Σεμλίνο μία εγκυκλοπαίδεια με δαπάνη της ελληνικής κοινότητας. Η εγκυκλοπαίδεια αποτέλεσε ένα πολύτιμο σύγγραμμα, όχι μόνο για το ελληνικό σχολείο αλλά για όλα τα ελληνικά σχολεία⁵⁴³.

Σε ότι αφορά τη διάρθρωση του ελληνομουσείου, γνωρίζουμε ότι λειτουργούσαν δημοτικό και γυμνάσιο. Μία πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το θέμα αυτό, είναι η επιστολή του εμπόρου του Σεμλίνου Ναούμ Δημητριάδη Μωραΐτη προς τον Δημήτριο Μ. Κούρτη στη Βιέννη στις 2 Σεπτεμβρίου 1820. Χάρη σε αυτήν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τις τάξεις και τα διδασκόμενα μαθήματα στο γυμνάσιο⁵⁴⁴. Το σχολείο είχε τρεις τάξεις. Στην πρώτη τάξη τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν τα εξής: α) Το ετυμολογικό μέρος της Γραμματικής, β) Κατήχηση, γ) Τεχνολογία των μαθημάτων, ετυμολογική και ορθογραφική, δ) Αριθμητική. Στην δεύτερη τάξη τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν τα εξής: α) Συντακτικό με όλα τα μέρη του λόγου και θεματογραφία από κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, τα οποία οι μαθητές καλούνταν να εξηγήσουν, β) Τεχνολογία των μαθημάτων, ετυμολογική και συντακτική, γ) Ιστορία, δ) Γεωγραφία. Στην τρίτη τάξη οι μαθητές διδάσκονταν μόνο το

⁵⁴² Dabižić, *Uspomene*, σελ. 8.

⁵⁴³ Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: *Εγκυκλοπαιδεία συντεθείσα υπό Γ. Καραβελοπούλου εις χρήσιν των δημοτικών σχολείων, εκδοθείσα δε δαπάνη της εν Ζέμονι των Ελλήνων Αδελφότητας, Εν Ζέμονι: τυπ. Σόππρονος, Ι.Κ., 1853.*

⁵⁴⁴ Δελιαλής, *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοσις*, σσ. 124, 125.

μάθημα της Ρητορικής, στο οποίο διδάσκονταν αναλυτικά όλα τα μέρη του ρητορικού λόγου⁵⁴⁵.

Στο μουσείο του Σεμλίνου διασώζεται ένα πολύτιμο βιβλίο με τον εύγλωπτο τίτλο: «*Του Πρώτου Σχολείου Πρωτόκολλον*», το οποίο χρονολογείται από το 1828⁵⁴⁶. Το πρωτόκολλο μας ενημερώνει για τις τάξεις και τα μαθήματα που διδάσκονταν στο δημοτικό ή πρώτο σχολείο, όπως επίσημα ονομάζεται. Εκτός από τη διάρθρωση του πρώτου σχολείου, μεταξύ άλλων, το πρωτόκολλο μας ενημερώνει ότι τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (1828), στο Ελληνομουσείο του Σεμλίνου λειτουργούσαν τρία σχολεία. Δηλαδή στα δύο σχολεία που ήδη λειτουργούσαν (δημοτικό και γυμνάσιο), προστέθηκε τρίτο ή ένα από τα δύο σχολεία διαιρέθηκε στα δύο. Προφανώς η διάρθρωση αυτή του Ελληνομουσείου δεν υπήρχε μόνο το 1828, αλλά οι πηγές που διαθέτουμε δεν μας πληροφορούν για πόσο χρονικό διάστημα κράτησε αυτή η διάρθρωση.

Το πρώτο σχολείο περιελάμβανε δύο τάξεις. Στην πρώτη τάξη διδάσκονταν τα εξής μαθήματα⁵⁴⁷: α) Γνώση των γραμμάτων, η οποία θα γίνεται στον πίνακα, β) Συλλαβισμός από το αλφαβητάριο, γ) Ανάγνωση από αλφαβητάριο, δ) Ανάγνωση από το νέο αλφαβητάριο⁵⁴⁸. Στην δεύτερη τάξη διδάσκονταν τα εξής μαθήματα⁵⁴⁹: α) Ανάγνωση από το νέο αλφαβητάριο και από τα βιβλία πρωτοπειρία και προσευχητάριο του Δάρβαρη⁵⁵⁰, β) Αποστήθιση από την κατήχηση, γ) Καλλιγραφία, δ) Αριθμητική, αρχικά προφορικά και αργότερα με τη χρήση αριθμών στον πίνακα, ε)

⁵⁴⁵ Στην επιστολή του Μωραΐτη το μάθημα αναφέρεται ως εξής: «*Ρητορική. Περί των μερών του Ρητορικού λόγου, είτουν περί Προοιμίου και των τρόπων αυτού, περί διηγήσεως και των αρετών αυτής, περί Βεβαιώσεως, Αναιρέσεως και Επιλόγου μετά παραδειγμάτων. Περί των Επιχειρημάτων, ήτοι περί Συλλογισμού, Ενθυμήματος, Σωρείτου, Επαγωγής, Παραδείγματος και Διλήματος μετά παραδειγμάτων κ.λ.π.*».

⁵⁴⁶ *Glanva knjiga Grčke skole u Zemunu 1828*, MGB, Invent. br. ZI-277.

⁵⁴⁷ Ό.π., σελ. 4.

⁵⁴⁸ Το μάθημα αυτό είχαν δικαίωμα να το παρακολουθήσουν μόνο οι μαθητές που είχαν περάσει το προηγούμενο αλφαβητάριο και γνώριζαν να συλλαβίζουν και να γράφουν καλά.

⁵⁴⁹ *Glanva knjiga Grčke skole*, σελ. 5.

⁵⁵⁰ Πρόκειται για τα έργα του Δημητρίου Δάρβαρη: α) *Πρωτοπειρία απλοελληνική χάριν των μικρών Παιδίων*, β) *Μικρόν προσευχητάριον εις χρήσιν των σπουδαζόντων νέων, ω προσετέθησαν αι ιεραί ακολουθίαι της Εκκλησίας μετά και άλλων τινών, ως εν τω πίνακι φαίνονται*. Και τα δύο εκδόθηκαν στη Βιέννη το 1818.

Απομνημόνευση λέξεων από το ελληνοσλαβικό λεξικό του Γεωργίου Ζαχαριάδη, στ) Νόμοι των μαθητών από το βιβλιάριο⁵⁵¹. Οι μαθητές της δεύτερης τάξης διδάσκονταν επιπλέον το μάθημα της γραμματικής, ως προπαρασκευαστικό για τη συνέχιση των σπουδών τους στο δεύτερο σχολείο.

Για το δεύτερο σχολείο, το πρωτόκολλο δεν μας δίνει περισσότερες πληροφορίες, όπως και για το τρίτο σχολείο που αναφέρεται. Προφανώς, όπως φαίνεται από τον τίτλο του πρώτου, θα υπήρχαν αντίστοιχα πρωτόκολλα και για υπόλοιπα σχολεία, τα οποία όμως δεν διασώζονται. Το πρωτόκολλο υπογράφει ο διευθυντής (διοικητικός) Πέτρος Σπίρτας που, όπως σαφώς αναφέρεται, ήταν διευθυντής όλων των σχολείων του Ελληνομουσείου⁵⁵².

Ξεχωριστή θέση στα δρώμενα του ελληνικού σχολείου κατείχε η οικογένεια Σπίρτα, με καταγωγή από την Κλεισούρα της Δυτικής Μακεδονίας. Στο Σεμλίνο εγκαταστάθηκαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η οικογένεια Σπίρτα ήταν η πλουσιότερη και πιο ισχυρή ελληνική οικογένεια στο Σεμλίνο, με μεγάλη κοινωνική και πολιτιστική προσφορά. Το 1856, ο αυτοκράτορας της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκος Ιωσήφ ο Α΄ με διάταγμά του τίμησε την οικογένεια στο πρόσωπο του Παύλου Σπίρτα και του απέδωσε τον τίτλο ευγενείας «Φον». Η οικογένεια υπηρέτησε για δεκαετίες το σχολείο μέσα από διάφορες θέσεις.

Ο Πέτρος Σπίρτας ήταν το πρώτο μέλος που ασχολήθηκε με τα δρώμενα του σχολείου. Από έγγραφο του 1819 μαθαίνουμε ότι εκείνη την περίοδο κατείχε τη θέση του εφόρου του σχολικού ταμείου⁵⁵³. Δύο χρόνια αργότερα αναφέρεται ότι εκτός από έφορος ήταν και διευθυντής (διοικητικός)

⁵⁵¹ Στο βιβλιάριο αυτό ήταν γραμμένοι οι νόμοι που έπρεπε να τηρούν οι μαθητές. Ο δάσκαλος διάβαζε τους νόμους και τους εξηγούσε στους μαθητές.

⁵⁵² Θα πρέπει να επισημανθεί ο διαχωρισμός σχετικά με τη θέση του διευθυντή. Υπήρχε η θέση του διοικητικού διευθυντή, την οποία κατείχε ένα εξέχων μέλος της ελληνικής κοινότητας. Η θέση αυτή ήταν η ανώτατη του Ελληνομουσείου. Ο δάσκαλος, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για το διδακτικό προσωπικό ονομάζονταν Σχολάρχης.

⁵⁵³ IAB, ZM, 1819, J, 1889.

του σχολείου⁵⁵⁴. Τη θέση του διευθυντή γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι την διατήρησε τουλάχιστον μέχρι το 1828, όπου υπογράφει το βιβλίο πρωτοκόλλου του σχολείου⁵⁵⁵. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο συνολικός χρόνος γενικότερα των ατόμων που υπηρέτησαν το σχολείο είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, καθώς τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν είναι επαρκή.

Το επόμενο μέλος της οικογένειας που ασχολήθηκε με το σχολείο, ήταν ο νεότερος αδελφός του Πέτρου, Παύλος. Από έγγραφο του 1854 μαθαίνουμε ότι Δήμαρχος της πόλης του Σεμλίνου είναι ο Ταγματάρχης Mihael Thurek Edler von Eslingendorf. Στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται ότι ο Παύλος Σπίρτας, κατά το τρέχον σχολικό έτος, ήταν επόπτης του σχολείου ενώ ως διευθυντής αναφέρεται ο Δημήτριος Λιόλιος⁵⁵⁶. Προφανώς ο Παύλος Σπίρτας και ο Δημήτριος Λιόλιος παρέμειναν στη θέση τους για περισσότερα χρόνια. Με βεβαιότητα γνωρίζουμε ότι κατείχαν τη θέση τους και το επόμενο σχολικό έτος, καθώς οι αντιπρόσωποι της σχολικής κοινότητας ζητούν το 1855 από τη διοίκηση του Σεμλίνου να εγκρίνει την τοποθέτηση του Δημητρίου Σπίρτα, γιού του Πέτρου, και του Μιχαλάκη Παπαθωμά, αντίστοιχα στη θέση τους, λόγω του ότι οι ίδιοι παραιτήθηκαν⁵⁵⁷. Έτσι βλέπουμε ότι την σκυτάλη από τον Δημήτριο Σπίρτα την παίρνει ο ανιψιός του Δημήτριος. Για την δράση του τελευταίου μέλους της οικογενείας Σπίρτα, Γεώργιο, θα αναφερθούμε παρακάτω.

Ένα σημαντικό γεγονός στην ιστορία του «*Ελληνομουσείου*» έλαβε χώρα στις 30 Ιουνίου 1868, όταν οι Έλληνες ίδρυσαν την «*Ελληνική Εκπαιδευτική Ενότητα Σεμλίνου*». Το νέο καταστατικό αποτελείται από 25 άρθρα, ενώ στο τελευταίο άρθρο του αναφέρεται ότι είναι βασισμένο και αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου, από τις 23 Απριλίου 1816. Επίσης, στο άρθρο 22 γίνεται αναφορά ότι σε περίπτωση που δεν θα ζούσε κανένα μέλος της ελληνικής κοινότητας στο Σεμλίνο, τότε την διοίκηση του σχολείου και του σχολικού ταμείου αναλαμβάνει η ελληνική κοινότητα της Βιέννης. Το

⁵⁵⁴ IAB, ZM, 1821, P, 142.

⁵⁵⁵ *Glavna knjiga Grčke skole*, σελ. 6.

⁵⁵⁶ IAB, ZM, 1854, P, 312.

⁵⁵⁷ IAB, ZM, 1855, P, 1053.

καταστατικό υπογράφουν οι επίτροποι της ενότητας Παισανίας Δημητριάδης, Γεώργιος “Φον” Σπίρτας και Νικόλαος Βάλκος⁵⁵⁸. Το καταστατικό επικυρώθηκε με αυτοκρατορικό διάταγμα στις 10 Αυγούστου, βάσει του οποίου παρέιχε στην ενότητα διοικητική αυτονομία.

Μερικά χρόνια αργότερα η ελληνική κοινότητα αγόρασε το οικοπέδο, το οποίο βρισκόταν δίπλα στο σπίτι του Κωνσταντίνου Πέτροβηκ. Σε ένα μέρος του οικοπέδου η κοινότητα ανήγειρε το 1877 ιδιόκτητο κτήριο, όπου στεγάστηκε το ελληνικό σχολείο. Από ευτυχή συγκυρία είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε λεπτομέρειες για την ανέγερση του σχολείου αλλά και για την ελληνική κοινότητα γενικότερα. Κατά τη διάρκεια ανακαίνισης του κτηρίου το 1983 από τον τότε ιδιοκτήτη, όπου λειτουργούσε ως εμπορικό κατάστημα, γκρεμίστηκε ο μπροστινός τοίχος. Σε ύψος ένα μέτρο από το έδαφος βρέθηκε ένα μεταλλικό κουτί με γυάλινο βάζο, στο οποίο υπήρχε ένα φύλλο χαρτιού (34 x 21 cm) με χειρόγραφο κείμενο στο μπροστινό μέρος, καθώς και τρία νομίσματα⁵⁵⁹.

Το κείμενο ξεκινά με αναφορά στον ένδοξο πρόγονο τους Πλάτωνα. Επίσης, μεταξύ άλλων, μνημονεύονται οι επίτροποι της ενότητας που είναι ο Δημήτριος Βιάλλος, Γεώργιος Σπίρτας και Παισανίας Δημητριάδης. Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1877 από τον αρχιτέκτονα Ιωσήφ Μαρξ, με δαπάνες των μελών της ελληνικής κοινότητας και με δάσκαλο τον Οδυσσέα Μαυράκη. Το κείμενο υπογράφουν 11 μέλη της κοινότητας⁵⁶⁰.

Για την λειτουργία της «*Ελληνικής Εκπαιδευτικής Ενότητας Σεμλίνου*» πληροφορούμαστε ότι, στις 18 Δεκεμβρίου 1886 η τοπική κυβέρνηση της Κροατίας – Σλαβονίας – Δαλματίας με έδρα το Ζάγκρεμπ και συγκεκριμένα το υπουργείο εκπαίδευσης και θρησκευτικών υποθέσεων, με έγγραφό του έδωσε εντολή στην δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου για να οριστεί νέο διοικητικό συμβούλιο στην ελληνική εκπαιδευτική ενότητα⁵⁶¹. Στις 23 Δεκεμβρίου 1886, ο

⁵⁵⁸ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 1.

⁵⁵⁹ Βλ. Miodrag Dabižić, *Kuća Grčkog obrazovnog bratstva – poslastičara Abijana*, Nasleđe, X (2009), 77-82, όπου γίνεται αναλυτική καταγραφή του περιστατικού και δημοσίευση των ευρημάτων του.

⁵⁶⁰ Βλ. σσ. 238-239.

⁵⁶¹ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 3, br. 13091.

Έλληνας δήμαρχος του Σεμλίνου Παναγιώτης Μόρφης με έγγραφο του ενημέρωσε τον πρόεδρο της ενότητας Δημήτριο Βιάλλο για την εντολή της κυβέρνησης⁵⁶².

Όπως φαίνεται, το σχολείο στο νέο ιδιόκτητο κτήριο λειτούργησε μέχρι το 1897, καθώς τότε για πρώτη φορά το κτήριο εμφανίζεται να μην ανήκει στην ιδιοκτησία της ενότητας. Πιο συγκεκριμένα, ιδιοκτήτης του κτηρίου εμφανίζεται ο ζαχαροπλάστης Φερδινάρδος Αμπιάν⁵⁶³. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το σχολείο στο νέο κτήριο λειτούργησε για είκοσι χρόνια, που ήταν και τα τελευταία της υπεραιώνόβιας λειτουργίας του, η οποία ξεκίνησε το 1794.

3.3.2. Το σχολικό ταμείο

Το ταμείο του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου (Zemunski Grčki školski fond), αποτέλεσε την πηγή χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων της ελληνικής κοινότητας. Ύστερα από την οριστική διακοπή της λειτουργίας του σχολείου, το ταμείο βρέθηκε στο επίκεντρο έντονων διεργασιών και γεγονότων. Γι' αυτόν τον λόγο κρίνεται σκόπιμο αυτά να εξεταστούν ξεχωριστά. Έτσι, παρά το κλείσιμο του σχολείου, η ελληνική εκπαιδευτική ενότητα και το ταμείο της συνέχισαν νόμιμα την λειτουργία της. Από μία απόδειξη πληρωμής με χρονολογία 11 Αυγούστου 1900, μαθαίνουμε ότι πρόεδρος της ενότητας είναι ο Γεώργιος Σπίρτας. Η απόδειξη αναφέρει ότι ο Γρηγόριος Δ. Σταμούλης παρέλαβε από τον πρόεδρο της «Ελληνικής

⁵⁶² Ό.π., br. 12286.

⁵⁶³ Dabižić, ό.π., σελ. 77, όπου και η σχετική πηγή.

Εκκλησιαστικής Κοινότητας»⁵⁶⁴ Γεώργιο Σπίρτα το ποσό των 60 κρουνών⁵⁶⁵, ως τακτική αποζημίωση για τον μήνα Αύγουστο⁵⁶⁶.

Επίσης, πληροφορούμαστε ότι ο Σπίρτας κατείχε την θέση του προέδρου της ενότητας το 1906⁵⁶⁷, δηλαδή, όταν παραδόθηκε το ταμείο του σχολείου στην σερβική εκκλησιαστική κοινότητα⁵⁶⁸. Όμως, λόγω του γεγονότος ότι μέρος του ταμείου δίνονταν σε υποτροφίες, το υπουργείο εκπαίδευσης και θρησκευτικών υποθέσεων της τοπικής κυβέρνησης του Ζάγκρεμπ ασκούσε την εποπτεία. Την θέση του προέδρου, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Σπίρτας την διατήρησε μέχρι τον θάνατό του.

Ο Γεώργιος Σπίρτας αποτέλεσε το τελευταίο μέλος της μεγάλης ελληνικής οικογένειας του Σεμλίνου, ο οποίος απεβίωσε τον Απρίλιο του 1909⁵⁶⁹. Για την εξαιρετική προσφορά της οικογένειας Σπίρτα στην ελληνική κοινότητα του Σεμλίνου, η Ελληνική Πολιτεία στο όνομα του Γεωργίου τίμησε την οικογένεια. Έτσι, την 16^η Μαΐου του 1902 η Ελληνική Κυβέρνηση του απένειμε το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Σωτήρος. Το μετάλλιο παρέδωσε στον Γεώργιο Σπίρτα ο πρέσβης της Ελλάδος στο Βελιγράδι Ιάκωβος Αργυρόπουλος⁵⁷⁰. Στην αναφορά που απέστειλε την 1^η Δεκεμβρίου 1901 ο Αργυρόπουλος προς τον υπουργό εξωτερικών Ανδρέα Ζαΐμη, όπου καταθέτει την πρόταση για την απονομή του μεταλλίου στον Σπίρτα,

⁵⁶⁴ Θα πρέπει να σημειωθεί, όπως θα δούμε και σε άλλα έγγραφα, ότι η Εκπαιδευτική Ενότητα και η Εκκλησιαστική Κοινότητα, ουσιαστικά αποτελούν έναν ενιαίο φορέα, καθώς και οι δύο χρηματοδοτούνται από το κοινό ταμείο της σχολικής ενότητας (fond), όπως επίσης έχουν τον ίδιο πρόεδρο.

⁵⁶⁵ Η κρούνα (κορώννα), εισήχθη στο νομισματικό σύστημα της Αυστροουγγαρίας το 1892. Αντιστοιχούσε με μισό φιορίνι και διαιρούνταν σε 100 φιλίρα. Δηλαδή: 1 φιορίνι = 2 κρούνους = 60 κραϊτσάρια. Επομένως 1 κρούνα = 30 κραϊτσάρια.

⁵⁶⁶ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 17. Πρόκειται για τον ψάλτη της ελληνικής κοινότητας, ο οποίος είχε μηνιαίο μισθό που καταβάλλονταν από το ταμείο της ενότητας. Πρβλ. Ι. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σελ. 177.

⁵⁶⁷ "Narodni glasnik", br. 44, 04/11/1906, σελ. 3.

⁵⁶⁸ Βλ. α) IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 8, β) IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 12, γ) MGB, inv. br. ZI-1053.

⁵⁶⁹ Βλ. *Βιβλίων των μνημονευομένων*.

⁵⁷⁰ Ανδρ. Μιχ. Ανδρεάδης, *Γ. Σπίρτας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον, Επετηρίς των Μακεδόνων, Δ' (1911), σελ. 35.

επισημαίνει μεταξύ άλλων ότι ο Σπίρτας του εξέφρασε την αγωνία του για την τύχη της περιουσίας του σχολείου⁵⁷¹.

Στις 7 Νοεμβρίου 1909, η τοπική κυβέρνηση του Ζάγκρεμπ αποφάσισε την κατάργηση της ελληνικής εκπαιδευτικής ενότητας και της εκκλησιαστικής κοινότητας και έδωσε εντολή στην δημοτική αρχή του Σεμλίνου για την εκτέλεση της, καθώς και την παράδοση του ελληνικού σχολικού ταμείου από την σερβική εκκλησιαστική κοινότητα σε αυτήν⁵⁷². Η εντολή για την κατάργηση της ενότητας εκτελέστηκε στις 18 Νοεμβρίου 1909⁵⁷³, ενώ την αμέσως επόμενη ημέρα το ταμείο της ενότητας περιήλθε στα χέρια της δημοτικής αρχής, δηλαδή στο κράτος⁵⁷⁴. Στην καταγραφή που πραγματοποιήθηκε διαπιστώθηκε ότι η περιουσία του ταμείου ανέρχεται στο ποσό των 115.712 κρουνών και 69 φιλιρών, την διαχείριση του οποίου ανέλαβε το «*Ίδρυμα του Ελληνικού Σχολείου του Σεμλίνου*» (*Zemunska Grčka školska zaklada*)⁵⁷⁵.

Μερικές ημέρες αργότερα, ο δήμαρχος του Σεμλίνου Petar Markonić σε επιστολή του προς τον τυπογράφο Ιωάννη Πούλιο παραθέτει τον κατάλογο με τα ονόματα, στα οποία η ελληνική σχολική ενότητα και μαζί με αυτήν και η εκκλησιαστική κοινότητα, κατέβαλε από το ταμείο του σχολείου τακτική μηνιαία υποτροφία. Τα ονόματα είναι τα εξής: Γεώργιος Πούλιος, Άννα Στανούλη, Πέτρος Βούλκος, Στέφανος Ραντοσάβλιεβιτς, Μαρία Νέσκοβιτς, Σάρα Γιοβάνοβιτς, Μαρία και Ντράγκα Δούμα, Τερέζα Βουκοβάλλα, Σοφία Γιοβάνοβιτς⁵⁷⁶.

Ο δήμαρχος επισημαίνει ότι κάποια από τα παραπάνω ονόματα, έχουν ζητήσει από την δημοτική αρχή να συνεχίσει να τους καταβάλλεται η μηνιαία υποτροφία. Συνεχίζει λέγοντας ότι σε αλληλογραφία που υπήρξε με την σερβική εκκλησιαστική κοινότητα (η οποία μέχρι τότε διαχειρίζονταν το ταμείο), αυτή ανέφερε ότι οι υποτροφίες και τα ποσά που καταβάλλονταν,

⁵⁷¹ Βλ. Ioannis A. Papadrianos, *Die Spirtas: Eine Familie klissuriotischer Auswanderer in der jugoslawischen Stadt Zemun während des 18. und 19. Jahrhunderts*, *Balkan Studies*, 16, 1 (1975), 124-125, όπου δημοσιεύεται η αναφορά.

⁵⁷² IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 7, br. 15850.

⁵⁷³ Ό.π., br. 12886.

⁵⁷⁴ MGB, inv. br. ZI-1053.

⁵⁷⁵ Ό.π.

⁵⁷⁶ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 8.

δίνονταν με βάση τις προϋποθέσεις που έθετε ο κανονισμός της ελληνικής σχολικής ενότητας. Γι' αυτόν τον λόγο ζητάει από τον Πούλιο να υποβάλλει στο δημαρχείο το αρχείο της σχολικής ενότητας, για να γίνει επιβεβαίωση του παραπάνω καταλόγου και να μπορέσει να γίνει η κατανομή του ποσού που θα καταβληθεί σε καθεμία από τις νέες υποτροφίες⁵⁷⁷.

Η ελληνική κοινότητα θορυβημένη από την αρνητική τροπή των γεγονότων, καθώς η τοπική κυβέρνηση όχι μόνο διέλυσε την ενότητα, αλλά πήρε υπό τον έλεγχο της και την περιουσία του σχολείου, απέστειλε έγγραφο προς την δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου. Το έγγραφο, μεταξύ άλλων, επισημαίνει ότι λόγω του θανάτου του προέδρου Γεωργίου φον Σπίρτα, πραγματοποιήθηκε στις 8 Απριλίου 1909 έκτακτη συνεδρίαση της ενότητας. Σε αυτήν εκλέχθηκε ομόφωνα πρόεδρος το παλαιότερο μέλος της, ο Γεώργιος Χριστοδούλου, ο οποίος αναλαμβάνει όλα τα νόμιμα καθήκοντα που προκύπτουν μέσα από το καταστατικό της ενότητας. Το έγγραφο υπογράφουν εκ μέρους της ενότητας οι Γεώργιος Χριστοδούλου, Ιωάννης Πούλιος, Δημήτριος Πούλιος και Αθανάσιος Πούλιος⁵⁷⁸.

Στο απαντητικό έγγραφο του δημάρχου του Σεμλίνου Petar Markonici, αναφέρεται ότι μετά την απόφαση της κυβέρνησης του Ζάγκρεμπ, η ένωση καταργήθηκε και τα ονόματα που υπογράφουν το έγγραφο δεν έχουν νόμιμη υπόσταση, καθώς το καταστατικό έπαυσε πλέον να ισχύει. Επιπλέον, δεν μπορούν να διαχειριστούν ούτε το ταμείο του σχολείου, καθώς την διαχείρισή του ανέλαβε το ίδρυμα που συστάθηκε γι' αυτόν τον σκοπό⁵⁷⁹.

Στις 14 Φεβρουαρίου 1910, η τοπική κυβέρνηση του Ζάγκρεμπ ενημερώνει την δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου ότι από τα έσοδα του «*Ιδρύματος του Ελληνικού Σχολείου του Σεμλίνου*», καταβάλλονται μόνιμες μηνιαίες υποτροφίες στους παρακάτω: Από 20 κραϊτσάρια λαμβάνουν οι Σοφία Γιοβάνοβιτς, Τερέζα Βουκοβάλλα, Μαρία και Ντράγκα Δούμα, από 10 κραϊτσάρια οι Σάρα και Κάτα Γιοβάνοβιτς και 5 κραϊτσάρια η Μαρία

⁵⁷⁷ Ό.π.

⁵⁷⁸ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 11.

⁵⁷⁹ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 6.

Νέσκοβιτς⁵⁸⁰. Παράλληλα, αναφέρει ότι η καταργημένη «Ελληνική Εκπαιδευτική Ενότητα Σεμλίνου» θα έχει το δικαίωμα να κατανέμει σε υποτροφίες ποσό που δεν θα μπορεί να ξεπερνάει συνολικά τα 100 κραϊτσάρια ετησίως.

Κάνοντας μία ανασκόπηση των παραπάνω γεγονότων εξάγονται συμπεράσματα, τα οποία δεν θα πρέπει να μείνουν ασχολίαστα. Το πρώτο και κυριότερο είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε η τοπική κυβέρνηση του Ζάγκρεμπ την ελληνική κοινότητα του Σεμλίνου. Από πολύ νωρίς είχε διαφανεί η πρόθεσή της να υφαρπάξει την περιουσία του σχολείου. Ωστόσο, όσο ήταν εν ζωή ο Γεώργιος Σπίρτας το ταμείο ήταν στα χέρια της ελληνικής κοινότητας και αργότερα της σερβικής ορθόδοξης κοινότητας, όπου η κατάσταση ήταν ομαλή καθώς η διαχείριση πραγματοποιούνταν με βάση τον κανονισμό της ενότητας και οι υποτροφίες δίνονταν κανονικά.

Ωστόσο, μετά τον θάνατο του Σπίρτα, εκμεταλλευόμενη την δύναμη που είχε ως κρατική διοίκηση, αγνόησε της αποφάσεις της ελληνικής ενότητας που πραγματοποιήθηκαν με βάση το νόμιμο καταστατικό της, την διέλυσε και κατέσχεσε το ταμείο της. Μία απόφαση η οποία ήταν παράνομη διότι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το καταστατικό είχε επικυρωθεί με αυτοκρατορικό διάταγμα στις 10 Αυγούστου 1868, βάσει του οποίου παρείχε στην ενότητα διοικητική αυτονομία. Με βάση δε το άρθρο 22 του καταστατικού, αναφέρεται ότι ακόμη και σε περίπτωση που δεν θα ζούσε κανένα μέλος της ελληνικής κοινότητας στο Σεμλίνο, τότε την διοίκηση του σχολείου και του σχολικού ταμείου αναλαμβάνει η ελληνική κοινότητα της Βιέννης.

Για την διαχείρισή του ταμείου η κυβέρνηση του Ζάγκρεμπ προχώρησε στην δημιουργία κρατικού φορέα. Αλλά δεν σταμάτησε εκεί. Έδωσε στην καταργημένη ενότητα την δυνατότητα διαχείρισης από το ταμείο του μεγίστου ποσού των 100 κραϊτσαριών ετησίως για υποτροφίες, δηλαδή, του δικού της ταμείου που είχε δημιουργηθεί από τις εισφορές των μελών της ελληνικής κοινότητας. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της υφαρπαγής και εξαπάτησης,

⁵⁸⁰ IAB, Zarh, K-3/IV, 1, 15.

τα ποσά που ενέκρινε η κυβέρνηση για τις νέες υποτροφίες αντιστοιχούν σε 105 κραϊτσάρια μηνιαίως.

Ωστόσο, η περιπέτεια του ταμείου δεν τελείωσε εδώ. Στις 22 Νοεμβρίου 1911, με εντολή της κυβέρνησης το ταμείο επέστρεψε στην σερβική ορθόδοξη κοινότητα, με σκοπό την συντήρηση του σερβικού σχολείου⁵⁸¹. Όμως, η τελική κατάληξη της πορείας του ταμείου επήλθε δώδεκα χρόνια αργότερα. Στις 10 Αυγούστου 1923, το υπουργείο εσωτερικών αποφάσισε το ταμείο να επιστρέψει εκ νέου και δια παντός στην δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου, με σκοπό την συντήρηση των νηπιαγωγείων και των παιδικών σταθμών της πόλης⁵⁸². Η απόφαση εκτελέστηκε την 1^η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους⁵⁸³.

Εκτός όμως από τις πολύτιμες πληροφορίες που μας παρέχει η ιστορική διαδρομή του ελληνικού σχολικού ταμείου, τα γεγονότα που μεσολάβησαν σχετικά με την τύχη του φωτίζουν μία ακόμη πτυχή της ιστορίας της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Ο Παπαδριανός αναφέρει ότι μέχρι τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το ελληνικό στοιχείο της πόλης είχε εξαφανιστεί εντελώς⁵⁸⁴, ενώ ο Ρορονιέ στον οποίο παραπέμπει, αναφέρει ότι κατά την δεκαετία του 1870 οι Έλληνες είχαν σχεδόν εξαφανιστεί⁵⁸⁵.

Όμως, σύμφωνα με τα γεγονότα που παρατέθηκαν παραπάνω το ελληνικό στοιχείο, όχι μόνο δεν είχε εξαφανιστεί εντελώς, αλλά ήταν ζωντανό. Στις προαναφερόμενες οικογένειες που παρατίθενται ονομαστικά⁵⁸⁶, θα πρέπει να προστεθούν οι οικογένειες Μόρφη και Φωτίου Ιωάννου Τσίτσα, οι οποίες ζούσαν στο Σεμλίνο τουλάχιστον την ίδια περίοδο, καθώς και οι

⁵⁸¹ MGB, inv. br. ZI-1053.

⁵⁸² MGB, inv. br. ZI-2453.

⁵⁸³ Ό.π., Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το 1918, με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, η Αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας πλέον δεν υφίστατο. Έτσι, η τελευταία απόφαση της οριστικής κατάληξης του ταμείου, ελήφθη στα πλαίσια του νεοσύστατου Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, στο οποίο άνηκε πλέον το Σεμλίνο.

⁵⁸⁴ Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σελ. 77.

⁵⁸⁵ Ρορονιέ, *Ο Cincarima*, σελ. 283. Είναι η δεκαετία που η ελληνική κοινότητα αγόρασε το οικόπεδο και ανήγειρε το 1877 το ιδιόκτητο κτήριο του ελληνικού σχολείου.

⁵⁸⁶ Από τα έγγραφα προκύπτει ότι υπάρχουν και άλλες οικογένειες, οι οποίες όμως δεν αναφέρονται ονομαστικά.

οικογένειες Παχάνη, Βιάλλου⁵⁸⁷ και Καραμάτα που γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι ζούσαν στο Σεμλίνο μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁵⁸⁸. Επίσης, συνεχίζουν να ζουν στην πόλη μέλη των οικογενειών Πέτροβηκ και Φιλίππου⁵⁸⁹, χωρίς να υπολογίζονται οι οικογένειες με την εκσερβισμένη κατάληξη του επιθέτου τους. Σε ότι δε αφορά την οικογένεια Καραμάτα, αυτή κατοικεί μέχρι σήμερα στο αρχοντικό της οικογένειας στην ομώνυμη οδό. Βέβαια, όπως μου ανέφερε ο Miodrag Dabižić κατά την διάρκεια της συνάντησής μας, η οικογένεια Καραμάτα με το πέρασμα των χρόνων έχει πλέον εκσερβιστεί⁵⁹⁰. Φαίνεται όμως, ότι ο εκσερβισμός της οικογένειας τουλάχιστον δεν είναι ολοκληρωτικός, καθώς έχουν διατηρηθεί στοιχεία που την συνδέουν με την καταγωγή της⁵⁹¹.

Ωστόσο, φαίνεται ότι ο Παπαδριανός δεν ήταν ενήμερος και για ένα σημαντικό μέρος της διαδρομής του σχολικού ταμείου, καθώς επισημαίνει ότι προηγούμενοι ερευνητές αναφέρουν ότι το ταμείο παραδόθηκε το 1906 στους Σέρβους, χωρίς όμως την αναγραφή της πηγής που τεκμηριώνει την παράδοση (σημ.: όντως δεν αναγράφεται). Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η παράδοση δεν έγινε ποτέ. Στη συνέχεια, σωστά επισημαίνει ότι η ενότητα καταργήθηκε το 1909, αγνοεί όμως τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η αμέσως επόμενη αναφορά του σχετίζεται με την παράδοση του ταμείου στην

⁵⁸⁷ Το τελευταίο μέλος της οικογένειας, η Αφροδίτη Βιάλλου απεβίωσε στο Σεμλίνο το 1952. Βλ. επόμενη υποσημείωση.

⁵⁸⁸ Miodrag A. Dabižić, *Zemunsko groblje*, ZZSKGB, Beograd 2015, σσ. 33, 92-93.

⁵⁸⁹ *Ceo Beograd 1922, List stanovnika grada Zemuna*, σσ. 23, 25.

⁵⁹⁰ Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 16 Ιουνίου 2013 στην οικία του Miodrag Dabižić, την οποία με την άδειά του και ηχογράφησα.

⁵⁹¹ Μία ημέρα νωρίτερα (15 Ιουνίου), κατά την επίσκεψη μου στο αρχοντικό Καραμάτα συνάντησα τον Όζρεν Καραμάτα, γιο του τότε εν ζωή Στεφάνου Καραμάτα, ακαδημαϊκού και συνταξιούχου καθηγητή του Γεωλογικού Πανεπιστημίου Βελιγραδίου. Ο Όζρεν με ανέφερε ότι ο πατέρας του ήταν άρρωστος και αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο δεν μπόρεσα και, δυστυχώς, δεν πρόλαβα να τον δω (απεβίωσε στις 25 Ιουλίου 2015). Ο φιλόξενος Όζρεν με ξενάγησε στον αρχοντικό και ιδιαίτερα στον πρώτο όροφο, ο οποίος έχει διαμορφωθεί ως μουσείο. Στη συζήτηση που είχαμε, ανέφερε ότι ο πατέρας του αναζητώντας τις ρίζες της οικογένειάς του, επισκέφθηκε το χωριό των προγόνων του στην Ελλάδα.

σερβική ορθόδοξη κοινότητα, στις 22 Νοεμβρίου 1911, την οποία όμως αναφέρει ως οριστική, αγνοώντας τα γεγονότα του 1923⁵⁹².

3.4. Οικονομική δραστηριότητα

Από το 1739, με την σταθεροποίηση των συνόρων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και δέκα χρόνια αργότερα, που το Σεμλίνο εντάχθηκε στην συνοριακή στρατιωτική ζώνη, η γεωστρατηγική θέση του ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο. Σε αυτό συνετέλεσαν και τα προνόμια που του παραχώρησαν οι αυτοκράτορες της Αυστρίας. Το Σεμλίνο γρήγορα εξελίχθηκε στην κύρια πύλη εισόδου και εξόδου των εμπορικών προϊόντων και αποτέλεσε το πιο σημαντικό οικονομικό κέντρο, όχι μόνο της περιοχής του Σρεμ, αλλά ολόκληρης της συνοριακής ζώνης της Αψβουργικής Μοναρχίας. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και το γεγονός ότι, στο Βελιγράδι κατέληγε ο περίφημος αυτοκρατορικός δρόμος (Carigradski drum), ο οποίος ξεκινούσε από την Κωνσταντινούπολη⁵⁹³.

Έτσι, δημιουργήθηκε ένας κόμβος, μέσω του οποίου διεξάγονταν οι οικονομικές δραστηριότητες μεταξύ ανατολής και δύσης. Γι' αυτόν τον λόγο το διαμετακομιστικό εμπόριο αναδείχθηκε σε μία πολύ κερδοφόρα οικονομική δραστηριότητα. Την διακίνηση αυτών των προϊόντων είχαν αναλάβει οι παραγγελιοδόχοι, γνωστοί επίσης και ως σπεδιδόροι ή κομμισιονάριοι. Για τα μέλη της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου, το είδος αυτό του εμπορίου αποτέλεσε μία από τις κύριες ασχολίες τους και μαζί με τις υπόλοιπες ελληνικές συντεχνίες, όπως θα δούμε παρακάτω, το ήλεγχαν σχεδόν στο σύνολο του.

⁵⁹² Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σσ. 177-178. Χρειάστηκε η συνδυασμένη έρευνα στο ιστορικό αρχείο Βελιγραδίου και στο μουσείο της πόλης του Βελιγραδίου, για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε την διαδρομή και την τελική κατάληξη του ταμείου του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου.

⁵⁹³ Kosta N. Kostić, *Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku, istorisko-geografska rasprava*, Štamparija D. Dimitrijevića, Beograd 1899, σσ. 186, 247-248, 388.

Αρχικά οι Έλληνες σπεδιτόροι εργάζονταν ο καθένας αυτόνομα ή σε ολιγάριθμο συνεταιρισμό με συγγενείς ή φίλους, με τους οποίους δημιουργούσαν την γνωστή κομπανία. Όταν όμως προέκυπταν προβλήματα λειτουργούσαν συλλογικά. Γνωστά ονόματα σπεδιτόρων του Σεμλίνου αυτής της περιόδου είναι του Χρήστου Αθανασίου⁵⁹⁴, του Δημητρίου Κωνσταντίνου Σκίβρου⁵⁹⁵, του Γεωργίου Πάτζη, ο οποίος μαζί με τον Σκίβρο στις 9 Μαΐου 1803, έστειλαν γράμμα στην συντεχνία των Ελλήνων σπεδιτόρων της Βιέννης⁵⁹⁶.

Το έτος 1805, αποτέλεσε καθοριστικό σταθμό στην εξέλιξη του διαμετακομιστικού εμπορίου, καθώς την χρονιά αυτή ιδρύθηκε η συντεχνία των σπεδιτόρων του Σεμλίνου. Το γεγονός αυτό το γνωρίζουμε από μία επιστολή που στάλθηκε στις 9 Ιουνίου 1836, από την συντεχνία του Σεμλίνου προς την συντεχνία της Βιέννης, όπου στην σφραγίδα αναγράφεται η επωνυμία «*Αδελφότης των σπεδιτόρων του Ζεμόνος 1805*». Στην ίδια επιστολή αναγράφονται τα ονόματα που συνέταξαν την επιστολή στο όνομα της αδελφότητας⁵⁹⁷. Η σφραγίδα αυτή βρίσκεται και σε μία αχρονολόγητη επιστολή, η οποία με σχετική ασφάλεια μπορεί να χρονολογηθεί στα πρώτα χρόνια δημιουργίας της συντεχνίας, λαμβάνοντας υπόψη τα ονόματα που την υπογράφουν και την περίοδο που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά⁵⁹⁸.

⁵⁹⁴ IAB, ZM, 1803, 5, 16.

⁵⁹⁵ IAB, ZM, 1803, 8, 40.

⁵⁹⁶ Σπυρίδων Λάμπρος, *Έρευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης*, Νέος Ελληνομνήμων, τόμ. Κ', τεύχ. Β'-Γ', 30 Σεπτεμβρίου 1926, σελ. 183.

⁵⁹⁷ Ό.π., τόμ. ΚΑ', τεύχ. Β'-Γ', 30 Σεπτεμβρίου 1927, σσ. 176-177. Η σφραγίδα αποτελείται από την εικόνα δύο προσώπων στο κέντρο και γύρω από αυτά η επωνυμία με την ημερομηνία ιδρύσεως. Τα ονόματα όπως αναγράφονται στην επιστολή είναι τα εξής: Δημήτριος Μόλλας, Νικόλας Ιω. Λύκο, Γκνώζας και Μίσαρο, Κωνστ. Γ. Ιάνκοβιτς, Γεώργ. Κ. Σπίρλας, Ζαφύρ. και Τιμολέον, Δ. Λόλιου Κυριακή, Αθανάσιος Α. Μποϊκή.

⁵⁹⁸ Ό.π., τόμ. Κ', τεύχ. Α', 3 Μαρτίου 1926, σελ. 53. Την επιστολή υπογράφουν: Δημήτριος Κώστας Σκίβρος, Κωνστ. Ζυγούρη, Κ. Στεργίου Δούμιζα, Δημήτριος Τζήμου και υιοί, Ν. και Στέφανος Γεωργίου, Μόρφυς Γκιόλμου, Φίλιππος, Θωμάς, Θεοφύλακτος Νικολάου (προφανώς αδελφία), Τριαντάφυλλος Δούκα, Γεώργιος Πάτζη.

Σε ότι αφορά για το όνομα του Τριαντάφυλλου Δούκα, πρόκειται για τον γνωστό έμπορο από την Καστοριά, ο οποίος περίπου το 1774 εγκαταστάθηκε στο Σεμλίνο, όπου το 1807 έγραψε στα ελληνικά την περίφημη «*Ιστορία των Σλαβενο-Σέρβων*», που εξιστορεί τα γεγονότα της πρώτης σερβικής επανάστασης. Για τον Τριαντάφυλλο Δούκα και το έργο που συνέγραψε βλ. αναλυτικά στο εξαιρετο άρθρο του Ιωάννη Παπαδριανού, *Η «Ιστορία των*

Στην απόφαση για τη ίδρυση της συντεχνίας των σπεδιτόρων αυτήν την χρονιά, θα πρέπει να συνέβαλε και η αναγκαστική μετανάστευση που πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1804-1805, από το Βελιγράδι προς το Σεμλίνο, πολλών Ελλήνων σπεδιτόρων, οι οποίοι εμπλούτισαν και αύξησαν σημαντικά τον εμπορικό κόσμο της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Έτσι, γνωρίζουμε σπεδιτόρους του Βελιγραδίου, όπου μετά την μετανάστευσή τους, αποτελούσαν μέλη της συντεχνίας του Σεμλίνου⁵⁹⁹.

Ένα ενδιαφέρον και διαφωτιστικό συμπέρασμα που συνάγεται από την ανάγνωση των επιστολών μεταξύ των συντεχνιών των σπεδιτόρων του Σεμλίνου, της Βιέννης και της Βουδαπέστης, είναι ότι λειτουργούσαν σε πλήρη συντονισμό μεταξύ τους. Μαζί με την συντεχνία του Βελιγραδίου είχαν δημιουργήσει ένα ενιαίο εμπορικό δίκτυο που ήλεγχε σχεδόν στο σύνολο του το διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών⁶⁰⁰. Στις τέσσερις μεγάλες αυτές αδελφότητες, θα πρέπει να προστεθούν και οι μικρότερες συντεχνίες των Ελλήνων σπεδιτόρων που λειτουργούσαν σε άλλες πόλεις, οι οποίες ήταν και αυτές ενταγμένες στο δίκτυο, όπως του Νις, του Βιδυνίου, της Ρωσσάβας ή Ρουστάβας (Όρσοβα), και του Τεμεσβάρ (Τιμισοάρα)^{601,602}. Το παραπάνω συμπέρασμα εξάγεται και από την απογραφή των σπεδιτόρων της Βιέννης, που διεξήχθη ήδη από το 1766. Σύμφωνα με αυτήν στην Βιέννη

«σλαβено-σέρβων» του Τριαντάφυλλου Δούκα και η «Serbijanka» του Sima Milutinović, Ανάτυπο από το «Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον», Τόμος Ε΄, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 293-300.

⁵⁹⁹ Με πιο σημαντικούς τον Νικόλαο Φυλακτό, Ιωάννη Τουρνατσή και Στέργιο Τσάρια με τον αδελφό του, φημισμένους σπεδιτόρους, οι οποίοι ήλεγχαν το διαμετακομιστικό εμπόριο στα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών, βλ. *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 57.

⁶⁰⁰ Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης, Tanasije Ž. Ilić, *Beograd i Srbija u dokumentima archive Zemunskog magistrata od 1739 do 1804 god.*, knjiga I, 1739-1788, Beograd 1973, σελ. XXI.

⁶⁰¹ Εκτός από τις επιστολές μεταξύ των συντεχνιών της Αψβουργικής Μοναρχίας, πληροφορούμαστε για επιστολές των συντεχνιών του Βελιγραδίου, του Νις, του Βιδυνίου και της Ρωσσάβας προς την συντεχνία της Βιέννης. Βλ. Νέος Ελληνομνημών, τόμ. Κ΄, τεύχ. Α΄, 3 Μαρτίου 1926, σσ. 52, 54 · Τεύχ. Β΄-Γ΄, 30 Σεπτεμβρίου 1926, σσ. 185-186.

⁶⁰² Ειδικότερα για την συμμετοχή της Τιμισοάρας στο δίκτυο, βλ. Θεοδώρα Α. Μήλιου, *Κοινότητες των Ελλήνων στα Βαλκάνια. Οικιστικό, μνημειακό απόθεμα στην περιοχή του Βανάτου και της Τρανσυλβανίας*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 82, 84-85, 247-248.

υπήρχαν 134 σπεδιτόροι, εκ' των οποίων: 13 Τούρκοι, 18 Εβραίοι, 21 Αρμένιοι και 82 Έλληνες⁶⁰³.

Το ενδιαφέρον μας σε αυτό το σημείο επικεντρώνεται στην περίπτωση της Ρωσσάβας, όπου πληροφορούμαστε ότι, μέσω αυτής, άνοιξε ένας νέος εμπορικός δρόμος που προστέθηκε στον κύριο δρόμο του Σεμλίνου και διευκόλυνε τις αυξημένες ανάγκες στην μεταφορά των εμπορευμάτων. Στην επιστολή που στέλνει η συντεχνία της Βουδαπέστης προς αυτήν της Βιέννης, εκφράζει τα παράπονα της για το γεγονός ότι από τότε που άνοιξε η Ρωσσάβα, ιδιαίτερα τους τελευταίους μήνες, το βαμβάκι φτάνει σε αυτούς σε κακή κατάσταση, γεμάτο λάσπες, κάτι που δεν συνέβαινε όταν το βαμβάκι έρχονταν από το Σεμλίνο. Επίσης, ζητούν την βοήθεια της Βιέννης για να βρουν τους υπεύθυνους αυτής της κατάστασης και να τους τιμωρήσουν⁶⁰⁴.

Σε ότι αφορά την συντεχνία της Βιέννης, φαίνεται ότι λειτουργούσε ως μητρική, όχι μόνο για την επικράτεια της Αψβουργικής Μοναρχίας αλλά για ολόκληρο το δίκτυο, καθώς για την επίλυση των προβλημάτων που προέκυπταν κατά την διάρκεια της μεταφοράς των προϊόντων και γενικότερα για οποιοδήποτε πρόβλημα, οι υπόλοιπες συντεχνίες απευθύνονταν σε αυτήν και μάλιστα με τον προσήκοντα σεβασμό⁶⁰⁵. Σε αυτό βέβαια έπαιξε ρόλο το γεγονός ότι η Βιέννη ήταν η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, όπως επίσης, η

⁶⁰³ Polychronis K. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 (ein Konskriptionsbuch)*. Aus den Beständen des Wiener Haus, Hof, und Staatsarchivs, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών – Ι.Μ.Χ.Α., Thessalonike 1959, σελ. 42. Για το δίκτυο που είχε δημιουργηθεί, βλ. επίσης, Κατσιαρδή-Hering, *Δούναβης*, σελ. 415.

⁶⁰⁴ Το γράμμα που στάλθηκε στην Βιέννη έχει ημερομηνία 17 Φεβρουαρίου 1810. Από αυτό μπορούμε να εικάσουμε ότι το άνοιγμα του νέου εμπορικού δρόμου διά μέσου της Ρωσσάβας, δεν θα πρέπει να απέχει πολύ χρονικά από την παραπάνω ημερομηνία. Το γεγονός αυτό ενισχύεται περισσότερο, καθώς στην επιστολή αναφέρεται ότι έχει προηγηθεί και άλλο γράμμα που στάλθηκε στην Βιέννη και τους ενημέρωσε για την κατάσταση που επικρατούσε. Σε κάθε περίπτωση, οι σπεδιτόροι της Βουδαπέστης δεν θα περίμεναν μεγάλο χρονικό διάστημα για να επιλύσουν το πρόβλημα που προέκυψε.

⁶⁰⁵ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αλληλογραφία μεταξύ των συντεχνιών ήταν τακτική και διεξάγονταν στο σύνολο της στην ελληνική γλώσσα. Μάλιστα, όπως αναφέρεται ήταν γραμμένη «*με εξαίρετο γραφικό χαρακτήρα, ευσύντακτα και με όρους εμπορικούς*». Βλ. Νέος Ελληνομνήμων, τόμ. Κ', τεύχ. Α', 3 Μαρτίου 1926, σελ. 53.

ελληνική συντεχνία των σπεδιδόρων της Βιέννης ήταν η παλαιότερη, ιδρυμένη ήδη από το 1770⁶⁰⁶.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί ότι, όχι μόνο σε ότι αφορά την συντεχνία της σπεδιδόρων αλλά και στο σύνολό της, η ελληνική κοινότητα της Βιέννης αποτέλεσε το εθνικό κέντρο του αποδήμου ελληνισμού επί τουρκοκρατίας, του οποίου υπήρξε διευθυντικό κέντρο και προστάτης του⁶⁰⁷. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το σχολείο της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου, το γνωστό ως «*Ελληνομουσεϊόν*». Στις 30 Ιουνίου 1868, το νέο καταστατικό του σχολείου, και συγκεκριμένα το άρθρο 22, προέβλεπε ότι σε περίπτωση που δεν θα ζούσε κανένα μέλος της ελληνικής κοινότητας στο Σεμλίνο, τότε την διοίκηση του σχολείου και του σχολικού ταμείου αναλάμβανε η ελληνική κοινότητα της Βιέννης⁶⁰⁸.

Μία από τις πιο γνωστές εταιρείες που ασχολούνταν με το διαμετακομιστικό εμπόριο, ήταν του εμπόρου Κυριάκου Βάρβογλη, η οποία είχε αντιπροσώπους στην Τεργέστη και στο Μπρασόβ, όπως επίσης και η φημισμένη εταιρεία της Βιέννης του Ζηνόβιου Πωπ, που είχε ιδρυθεί και αρχικά είχε έδρα το Σεμλίνο. Με αυτού του είδους το εμπόριο ασχολήθηκε και η οικογένεια Σπίρτα. Τα αρχεία και οι γραπτές μαρτυρίες μας πληροφορούν και για άλλα ονόματα σπεδιδόρων του Σεμλίνου. Έτσι, μαθαίνουμε ότι ο Δημήτριος Πεσχάρος, ο οποίος πέθανε το 1813, κληρονόμησε στην σύζυγό του Δάφνη και στον ενήλικα γιο του Ναούμ σπίτι και περιουσία συνολικής αξίας 2.100 φιορινιών. Η διαθήκη του είναι γραμμένη στην ελληνική γλώσσα⁶⁰⁹.

Γνωστοί σπεδιδόροι υπήρξαν και οι Αλέξανδρος Ζάχος⁶¹⁰, Δημήτριος Λιόλιος⁶¹¹, ο οποίος διετέλεσε έφορος του ελληνικού σχολείου⁶¹², καθώς

⁶⁰⁶ Ό.π. • Για την θέση και τον τρόπο λειτουργίας της Βιέννης στο δίκτυο, βλ. Βασιλική Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη, 1780-1850*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2002, σσ. 45-49, 145-146.

⁶⁰⁷ Βλ. Σπυρίδωνος Δ. Λουκάτου, *Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια*, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, 15 (1961), σσ. 302, 304.

⁶⁰⁸ Βλ. σελ. 160, όπου και η σχετική πηγή. Βλ. επίσης σσ. 96-97.

⁶⁰⁹ IAB, ZM, 1815, 232.

⁶¹⁰ Ρορονιό, *O Cincarima*, σελ. 368.

επίσης και οι αδελφοί Δημητριάδη⁶¹³. Η οικογένεια Δημητριάδη συμμετείχε και αυτή ενεργά στα κοινά της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Έτσι, βλέπουμε τον Πausanία Δημητριάδη να είναι επίτροπος του ελληνικού σχολείου το 1877, κατά την διάρκεια ανέγερσης του νέου ιδιόκτητου σχολικού κτηρίου⁶¹⁴. Για την αποφυγή μεταφοράς επιδημιών, όλα τα εμπορεύματα που έφταναν στο Σεμλίνο, μεταφέρονταν υποχρεωτικά στον υγειονομικό σταθμό για απολύμανση. Υψηλού κινδύνου προϊόντα θεωρούνταν το βαμβάκι, το μαλλί, το μετάξι και τα δερμάτινα είδη. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας, εκδίδονταν τα απαραίτητα πιστοποιητικά με αναλυτική καταγραφή των εμπορευμάτων, που τα συνόδευαν μέχρι το τέλος του προορισμού τους⁶¹⁵.

Ταυτόχρονα με την ενασχόλησή τους με το διαμετακομιστικό εμπόριο, πολλά μέλη της ελληνικής κοινότητας διατηρούσαν καταστήματα, όπου ασχολούνταν με το χονδρικό και το λιανικό εμπόριο. Τα εμπορικά βιβλία (διφθέρες) ήταν γραμμένα στην ελληνική γλώσσα. Έχουν διασωθεί δύο τέτοια ογκώδη και σκληρόδετα βιβλία, με αριθμημένες σελίδες. Το πρώτο ανήκει στους αδελφούς Νικόλαο και Στέφανο Γεωργίου, εμπόρων του Σεμλίνου όπως αναγράφεται στο εξώφυλλο, στο οποίο είναι γραμμένες και οι ημερομηνίες που καλύπτει χρονικά το βιβλίο (1799-1814)⁶¹⁶. Επίσης, στο όνομα του Νικολάου Γεωργίου διασώζεται το ταξιδιωτικό έγγραφο-διαβατήριο, που εκδόθηκε το 1793, από την στρατιωτική διοίκηση του Σεμλίνου για το ταξίδι που θα πραγματοποιούσε ο ίδιος μαζί με την οικογένεια του, στην πόλη του Kragujevac⁶¹⁷. Το δεύτερο βιβλίο, με παρόμοιο εξώφυλλο, ανήκει στους

⁶¹¹ *Glasnik Društva srbske slovesnosti*, svezka III, Knjigopечатnji Knjižestva Srbije, Beograd 1851, σελ. 248.

⁶¹² IAB, ZM, 1855, Π-1053.

⁶¹³ Atanasije Nikolić, *Opis radnje po predmetu opšteg sporazumljenja za ustanak i sjedinjenje (20 Aprila 1876)*, Mešovita građa (Miscellanea), knj. 7, Prosveta, Beograd 1979, σελ. 222, σημ. 87.

⁶¹⁴ Miodrag Dabižić, *Kuća grčkog obrazovnog bratstva-poslastičara Abijana*, Nasleđe, X (2009), σσ. 78-79.

⁶¹⁵ Για την λειτουργία των υγειονομικών σταθμών βλ. αναλυτικά σελ. 48 κ.ε.

⁶¹⁶ IAB, ZM, Invent. br. 1339. *Διφθερά αδελφών Νικόλαος και Στέφανος Γεωργίου, εμπόρων του Σεμλίνου, στην ελληνική γλώσσα (1799 – 1814)*, σελ. 1-157 (+21). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μέσα στο βιβλίο υπάρχουν χύμα χαρτιά, τα οποία είναι καταγεγραμμένα.

⁶¹⁷ MGB, 1793, ZI 211.

αδελφούς Κύρο και Ιωάννη Μ. Ζίκου, καθώς και στην Θεοδώρα Γεωργίου⁶¹⁸. Το βιβλίο καλύπτει χρονικά την περίοδο 1812-1831⁶¹⁹.

Οι εταιρείες που είχαν δημιουργήσει οι οικογένειες του Σεμλίνου, δεν ήταν αμιγώς εμπορικές, αλλά όπως είδαμε δραστηριοποιούνταν και σε συγγενείς με το εμπόριο εργασίες και όχι μόνο. Φημισμένες ήταν οι εταιρείες της οικογένειας Σπίρτα, του Δάρβαρη, του Χάδια, του Σκίβρου, του Μόρφη, του Σούταρη, του Πέτροβηκ, του Χαρίση, του Πωπ, του Καραμάτα κ.α.

Ένας τομέας με τον οποίον ασχολήθηκαν μερικές από τις πιο εξέχουσες οικογένειες της ελληνικής κοινότητας, ήταν το εμπόριο ζώων και δερμάτων. Εμπορεύονταν κυρίως αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίρους από την Σερβία, που προωθούσαν κατά το μεγαλύτερο τμήμα στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, ενώ ένα μικρό τμήμα παρέμενε για τις ανάγκες της τοπικής αγοράς του Σεμλίνου. Σπουδαία θέση σε αυτόν τον τομέα κατείχαν ο Αθανάσιος Μπαϊκος (Βαϊτσης), ο Κωνσταντίνος Πέτροβηκ, ο Αθανάσιος Όβτσαρ, ο Σίμος Δημητρίου, ο Σλαβούης, ο Γεώργιος Μαντζαρλής, κ.α.⁶²⁰. Παράλληλα, ο Μπαϊκος, ο Σλαβούης και ο Μαντζαρλής, διέθεταν ιδιόκτητους στάβλους και αποθήκες ζωοτροφών⁶²¹.

Επίσης, με το ζωεμπόριο ασχολήθηκαν και απέκτησαν μεγάλη περιουσία ο Γεώργιος Κατάνας⁶²², καθώς και ο Θεόδωρος Αποστόλου μαζί με τον αδελφό του⁶²³. Σημαντικό μερίδιο της αγοράς κατείχε και η οικογένεια Καραμάτα⁶²⁴. Παράλληλα με το εμπόριο οι Έλληνες διατηρούσαν και σφαγεία. Έτσι, βλέπουμε το 1798, την εταιρία του Ιωάννη Φυλακτού να συνάπτει

⁶¹⁸ Πιθανόν να υπάρχει συγγένεια μεταξύ της Θεοδώρας και τους αδελφούς Γεωργίου. Μέσα από την έρευνα όμως, αυτό δεν μπόρεσε να διασταυρωθεί.

⁶¹⁹ IAB, ZM, Invent. br. 1341. *Διφθερά αδελφών Κύρος Μ. Ζίκου, Ιωάννης Μ. Ζίκου, Θεοδώρα Γεωργίου, εμπόρων του Σεμλίνου, στην ελληνική γλώσσα (1812 – 1831)*, σελ. 1-206 (+51).

⁶²⁰ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. 34. Tanasije Ž. Ilić, *Testament Teodora Marinovića inače Vuka, zemunskog marvenog trgovca*, Zbornik za društvene nauke 12, Matica srpska, Novi Sad 1956, σελ. 67.

⁶²¹ Ό.π.

⁶²² *Građa iz zemunskih arhiva, II*, σσ. 325, 408.

⁶²³ Vladimir Nikolić, *Znameniti zemunski Srbi u XIX veku*, Deo I, Štamparija Isidora Stojčića, Zemun 1913, σελ. 10. Αργότερα ο Αποστόλου ασχολήθηκε με την σαπωνοποιία.

⁶²⁴ Βλ. σσ. 184-185.

τριετές συμβόλαιο με τον Δήμο του Σεμλίνου, το οποίο ανανεώθηκε για ένα ακόμη χρόνο⁶²⁵. Με την επεξεργασία και παραγωγή δερμάτινων ειδών ασχολήθηκε ο Στέφανος Γεωργίεβιτς⁶²⁶.

Παράλληλα με το εμπόριο, οι Έλληνες ασχολήθηκαν και με άλλα επαγγέλματα. Το 1784, η ελληνική κοινότητα υπέβαλε αίτημα στην γενική διοίκηση της Σλαβονίας, με την οποία ζητούσε να επιτρέψει να εγκατασταθεί στο Σεμλίνο ο Γεώργιος Θεοδώρου από τις Σέρρες, στο επάγγελμα ράφτης⁶²⁷. Λίγο αργότερα, οι Έλληνες ράφτες του Σεμλίνου αιτούνται να δοθεί στον Θεοδώρου, η απαιτούμενη άδεια ασκήσεως επαγγέλματος⁶²⁸. Επίσης πληροφορούμαστε ότι το έτη 1820-22, ο ράφτης Αλέξιος Γεωργίεβιτς μαζί με τον σαπωνοποιό Χρήστο Τρίπκο, υπήρξαν διαχειριστές της εκκλησίας των Αρχαγγέλων⁶²⁹ που βρίσκονταν στο υγειονομικό σταθμό (kontumac). Την εκκλησία έκτισε με δικά του έξοδα ο σαπωνοποιός Θεόδωρος Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη, η ενασχόληση του οποίου με το συγκεκριμένο επάγγελμα του απέφερε τεράστια κέρδη και κοινωνική καταξίωση.

Με το επάγγελμα του σαπωνοποιού ασχολήθηκε και ο Γεώργιος Πένκος. Το γεγονός το πληροφορούμαστε από το συμβόλαιο που σύναψε η χήρα του σαπωνοποιού Despot Atanaskoníc, Marija, σύμφωνα με το οποίο ο Πένκος θα νοίκιαζε το εργαστήριο του συζύγου της, μαζί με όλα τα υλικά που υπήρχαν στο εργαστήριο για την παρασκευή του σαπουνιού, για τρία χρόνια έναντι του ποσού των εκατό φράγκων, όπως αναφέρεται. Το συμβόλαιο στάλθηκε για έγκριση στο δημαρχείο του Σεμλίνου (Magistrat)⁶³⁰. Ένα παράδειγμα όπου ο υιός δεν ακολουθεί το επάγγελμα του πατέρα, αποτελεί η περίπτωση του εμπόρου Δημητρίου Θωμά και του υιού του Ιωάννη. Ο Δημήτριος με αίτησή του στο Δημαρχείο, ζητά να του εγκριθεί η άδεια γάμου του παιδιού του και, επίσης, ενημερώνει ότι ο Ιωάννης δεν σκοπεύει να

⁶²⁵ IAB, ZM, 1801, 66, 118.

⁶²⁶ IAB, ZM, 1802, 4, 20.

⁶²⁷ IAB, ZM, 1784, 2, 159.

⁶²⁸ IAB, ZM, 1784, 4, 446.

⁶²⁹ IAB, ZM, 1822, 136.

⁶³⁰ IAB, ZM, 1802, 2, 5.

ακολουθήσει το επάγγελμά του, αλλά προτιμά να ασχοληθεί με την σαπωνοποιία και να ανοίξει το δικό του εργαστήριο⁶³¹.

Οι χρηματοπιστωτικές εργασίες υπήρξαν ένας τομέας, που τράβηξε από νωρίς το ενδιαφέρον των επιφανών οικογενειών της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Περίφημος και με τεράστιο οικονομικό απόθεμα, ήταν ο τραπεζικός οίκος των αδελφών Δάρβαρη από την Κλεισούρα, ο οποίος ιδρύθηκε στο Σεμλίνο και αργότερα μετακόμισε στην Βιέννη. Το κεφάλαιο της τράπεζας ξεπερνούσε το ένα εκατομμύριο φιορίνια⁶³². Πόσο ισχυρή ήταν η τράπεζα και πόση επιρροή διέθετε, φαίνεται από το γεγονός ότι το 1793 δάνεισε χρήματα στην οθωμανική διοίκηση του Βελιγραδίου⁶³³. Δύο χρόνια αργότερα, έδωσε δάνειο στο αυτοκρατορικό πολεμικό ταμείο της Βιέννης, το ποσό των δύο χιλιάδων φιορινιών⁶³⁴.

Με τις τραπεζικές εργασίες ασχολήθηκε, επίσης, η οικογένεια Σκίβρου, με τον φημισμένο τραπεζικό και εμπορικό οίκο «*Hristofor Skivro, Rajnhold i Komp.*», επικεφαλής του οποίου βρίσκονταν ο Χριστόφορος Σκίβρος. Το 1783, ο οίκος χρηματοδότησε τη ναυτιλιακή εταιρεία της Βιέννης του βαρώνου *Taufereger*, με σκοπό την δημιουργία εμπορικής γραμμής με την πόλη Χερσώνα, στα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Για την γραμμή αυτή, ο *Taufereger* θα χρησιμοποιούσε τα δύο νέα πλοία «*Minerva*» και «*Prava sloga*», για τα οποία είχε δώσει παραγγελία να ναυπηγηθούν στην πόλη Κάρλοβατς⁶³⁵. Μεγάλος και πολύ ισχυρός, όπως θα δούμε παρακάτω, ήταν και ο τραπεζικός οίκος της οικογένειας Σπίρτα, ο οποίος διέθετε μόνιμο γραφείο στην Βιέννη.

Με τον τραπεζικό τομέα ασχολήθηκαν επίσης, οι μεγάλες εμπορικές οικογένειες του Μόρφη, του Σούταρη και του Δημητρίου Πέτροβηκ. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για την τιμιότητα των παραπάνω τραπεζικών οίκων, οι οποίοι δάνειζαν χρήματα χωρίς την υπογραφή κάποιου εγγράφου ή γραμματίου και

⁶³¹ IAB, ZM, 1803, 11, 16.

⁶³² Soppron, Monographie, σελ. 383.

⁶³³ IAB, ZM, 1793, Π-134.

⁶³⁴ IAB, ZM, 1795, Π-76.

⁶³⁵ Hans Halm, *Habsburgischer Osthandel im 18. Jahrhundert; Österreich und Neurusland (II): Donauhandel und -schiffahrt 1781-1787*, Isar Verlag, München 1954, σσ. 112-114.

χωρίς κάποια υποχρέωση από την πλευρά του δανειζομένου, μόνο με τον προφορικό λόγο⁶³⁶. Από την οικογένεια Καραμάτα με τις τραπεζικές εργασίες ασχολήθηκε ο Στέφανος Αθανασίου Καραμάτας, ο οποίος υπήρξε συνιδρυτής της σερβικής τράπεζας του Ζάγκρεμπ. Αργότερα, όταν η τράπεζα ισχυροποιήθηκε και άνοιξε υποκατάστημα στην Βουδαπέστη, ο Καραμάτας τοποθετήθηκε διευθυντής⁶³⁷.

Οι Έλληνες του Σεμλίνου ασχολήθηκαν εκτενώς και με την ναυσιπλοΐα, μεταφέροντας ανθρώπους και εμπορεύματα κατά μήκος των ποταμών Δούναβη, Σαύου και των παραποτάμων τους. Ήδη από την δεκαετία του 1780, ο τραπεζικός οίκος του Χριστόφορου Σκίβρου, πέρα των άλλων του δραστηριοτήτων, ήταν και πλοιοκτήτης⁶³⁸. Το 1788, πληροφορούμαστε ότι οι Τούρκοι άρπαξαν πέντε πλοία που ήταν στην ιδιοκτησία της εμπορικής εταιρίας των Δημητρίου Δούρη, Αναστασίου Ζίκου και Αναστασίου (μικρού Νάστα)⁶³⁹. Στην αυγή του 19^{ου} αιώνα, μαθαίνουμε ότι ο Αθανάσιος Χατζή Διαμάντης μετέφερε προϊόντα με τα ιδιόκτητα πλοία του⁶⁴⁰. Την ίδια περίοδο, ο έμπορος και ζωγράφος⁶⁴¹ Δημήτριος Μπράτογλου ήταν, επίσης, ιδιοκτήτης οκτώ πλοίων⁶⁴². Ιδιοκτήτης ενός πλοίου ήταν και ο ξενοδόχος Κύρος Γεωργίεβιτς, ο οποίος ζήτησε από τον Δήμο την άδεια να το πουλήσει σε δημόσιο πλειστηριασμό, έναντι του ποσού των εξακοσίων φιορινιών⁶⁴³.

Ενεργό συμμετοχή στο ακτοπλοϊκό δίκτυο και ιδιαίτερα δημοφιλείς περι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν οι σχεδίες (Spranona), οι οποίες αποτελούσαν ένα

⁶³⁶ Μάλιστα αναφέρεται ως παράδειγμα ο Παναγιώτης Μόρφης, ο οποίος όταν έβλεπε κάποιον ικανό και μετρημένο έμπορο ή τεχνίτη, τον καλούσε τον γραφείο του. Εκεί τον ρωτούσε αν χρειάζονταν χρήματα για να πάει καλύτερα η δουλειά του. Αν η απάντηση του ήταν θετική, τότε τον ρωτούσε πόσα χρήματα θέλει. Όταν ο έμπορος του έλεγε το ποσό, αυτός άνοιγε το συρτάρι και του μετρούσε τα χρήματα που ήθελε. Βλ. αναλυτικά, Radovanović, *Iz kulturne istorije Zemuna*, σσ. 15-16, όπου και η σχετικά πηγή.

⁶³⁷ Αδελφός του τυπογράφου Ιωάννη Καραμάτα. Βλ. Aleksandar Nikolić, *Jovan Karamata, Poreklo i koreni, Život i delo srpskih naučnika*, knj. 5, SANU, Beograd 1999, σελ. 238.

⁶³⁸ Sopron, Monographie, σσ. 384-385.

⁶³⁹ IAB, ZM, 1789, 33, 125.

⁶⁴⁰ IAB, ZM, 1800, 35, 123.

⁶⁴¹ Ο Μπράτογλου, μεταξύ άλλων, ζωγράφησε το εικονοστάσι στο παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, που βρίσκονταν στο λοιμοκαθατήριο του Σεμλίνου, το οποίο κτίστηκε με έξοδα του Θεόδωρου Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη.

⁶⁴² IAB, ZM, 1807, P-802.

⁶⁴³ IAB, ZM, 1803, 10, 6.

οικονομικό μέσο μεταφοράς προϊόντων, ιδιαίτερα ξυλείας⁶⁴⁴. Σε αυτόν τον τομέα διακρίθηκε ιδιαίτερα ο Παναγιώτης Παπανάκος από το Μελένικο, ο οποίος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχε στην ιδιοκτησία του, τον μεγάλο αριθμό των πενήντα σχεδίων⁶⁴⁵. Ιδιοκτήτες πλοίων ήταν, επίσης, και οι οικογένειες των Σπίρτα και Χάδια, όπως θα δούμε παρακάτω.

Σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή, και όχι μόνο, του Σεμλίνου έπαιξε η οικογένεια Σπίρτα από την Κλεισούρα, η οποία υπήρξε η πιο πλούσια οικογένεια της πόλης. Η ενασχόληση της με το εμπόριο ξεκίνησε το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Αργότερα, δημιούργησε τον φημισμένο εμπορικό και τραπεζικό οίκο, ο οποίος με τις πολυσχιδείς του δραστηριότητες επεκτάθηκε και απέκτησε μεγάλη επιρροή σε ολόκληρη την Αυστροουγγαρία και την βαλκανική χερσόνησο. Μία από τις πιο επικερδείς δραστηριότητες της οικογένειας Σπίρτα ήταν η ενασχόληση με το διαμετακομιστικό εμπόριο, το οποίο τους βοήθησε να «χτίσουν» τον φημισμένο οίκο, με το τεράστιο οικονομικό απόθεμα.

Οι δραστηριότητες του εκτείνονταν από την Βιέννη, την Βουδαπέστη, την Τεργέστη, το Βελιγράδι, μέχρι την Κωνσταντινούπολη, καλύπτοντας χρονικά ολόκληρο τον 19^ο αιώνα, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο οίκος Σπίρτα, εκτός από το Σεμλίνο, διέθετε μόνιμο γραφείο στην Βιέννη, του οποίου οι εργασίες στρέφονταν κυρίως στον τραπεζικό τομέα. Το γραφείο διηύθυνε ο μεγαλύτερος από τα τέσσερα αδέρφια, Γεώργιος, ο οποίος διέμενε μόνιμα στην Βιέννη⁶⁴⁶. Το γραφείο στο Σεμλίνο λειτουργούσε παράλληλα και ως ενδιάμεσος σταθμός μεταφοράς γραμμάτων και χρημάτων. Αφού τα καθάριζαν και τα μετρούσαν, στη συνέχεια τα έβαζαν σε σάκους και τα έστελναν στον προορισμό τους⁶⁴⁷.

⁶⁴⁴ Οι σχεδίες έφταναν σε μήκος μέχρι τα 11 μέτρα, ενώ το πλάτος τους κυμαίνονταν από 4 έως 7 μέτρα.

⁶⁴⁵ IAB, ZM, 1817, J-1205.

⁶⁴⁶ IAB, ZM, 1811, Π-1094.

⁶⁴⁷ Για αναλυτική περιγραφή της διαδικασίας, βλ. Ιωάννης Α. Παπαδριανός *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18^{ος} – 20^{ος} αιώνας)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 91, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Εκτός από τα παραπάνω, η οικογένεια ασχολήθηκε από νωρίς με τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Το 1811, ο Πέτρος Σπίρτας αγόρασε το ξενοδοχείο «*Kod divljeg coneke*». Ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου ήταν ο Θωμάς Αποστόλου, ο οποίος νωρίτερα την ίδια χρονιά απεβίωσε⁶⁴⁸. Το ξενοδοχείο βγήκε σε δημοπρασία, όπου πλειοδότησε ο Σπίρτας με το ποσό εξαγοράς να ανέρχεται σε 19.000 φιορίνια⁶⁴⁹. Λίγο αργότερα παντρεύτηκε την κόρη του Αποστόλου, Άννα με την οποία απέκτησε εννέα παιδιά. Το ξενοδοχείο ήταν το πιο πολυτελές του Σεμλίνου και με αίθουσα υποδοχής των ξένων επισκεπτών⁶⁵⁰. Κατά την δεκαετία του 1850, ο Παύλος Σπίρτας αναφέρεται ως ιδιοκτήτης δύο ξενοδοχείων. Το «*Čardak*», το οποίο βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης και το «*Bez Šilda*», στην άνω πόλη⁶⁵¹.

Ταυτόχρονα ασχολήθηκαν και με την ναυσιπλοΐα. Ο οίκος Σπίρτα είχε στην ιδιοκτησία του δεκατρία δρύινα πλοία. Ένα από αυτά, ήταν από τα μεγαλύτερα πλοία που είχαν πλεύσει ποτέ στον Δούναβη και στον Σαύο. Το «*Μακεδονία*», όπως ήταν η ονομασία του, χρησιμοποιούνταν για την μεταφορά δημητριακών. Το πλοίο κατασκευάστηκε το 1852 στην πόλη Jasenovo, στην επαρχία της Βοϊβοντίνα και κόστισε 12.000 φιορίνια⁶⁵². Εκτός από τα δικά τους προϊόντα, τα πλοία τους μετέφεραν εμπορεύματα που διακινούσαν οι σπεδιτόροι μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Μερικά χρόνια νωρίτερα (1834), η οικογένεια Σπίρτα κατασκεύασε ένα τεράστιο ρυμουλκό με την ονομασία «*Αρχιμήδης*», το οποίο ήταν το πρώτο ποταμόπλοιο που διέθετε προπέλα⁶⁵³.

Πέρα από τις παραπάνω δραστηριότητες, ο οίκος Σπίρτα διακρίθηκε στις πρωτοποριακές επενδύσεις που πραγματοποίησε όχι μόνο στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, αλλά και σε αυτά της Σερβίας. Το 1839, με άδεια που στάλθηκε κατευθείαν από το αυτοκρατορικό πολεμικό συμβούλιο της Βιέννης

⁶⁴⁸ Πριν από τον Αποστόλου, ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου ήταν ο Μάρκος Δάρβαρης.

⁶⁴⁹ IAB, ZM, 1811, Π-65.

⁶⁵⁰ IAB, ZM, 1811, Π-660.

⁶⁵¹ IAB, ZM, 1855, Π-798.

⁶⁵² Mića Kostić, *O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima u lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave železnica*, Istorijski časopis, 9-10, 1959, Naučno delo, Beograd 1960, σσ. 271-272.

⁶⁵³ Korać, *Zemunska porodica Spirta*, σελ. 79. Požeg, *Vekovi srpskog pomorstva*, σελ. 156.

στην οικία Σπίρτα και έδρα του οίκου, κατασκευάζει εργοστάσιο παραγωγής μεταξιού στην περιοχή «*Tošin Bunar*»⁶⁵⁴. Η συνεισφορά του στην τόνωση της οικονομίας της τοπικής κοινωνίας υπήρξε τεράστια. Έτσι, το 1846 ο Δήμος του Σεμλίνου ευχαρίστησε την οικογένεια Σπίρτα, γιατί παραπάνω από εκατό άτομα βρήκαν στο εργοστάσιο δουλειά και ψωμί⁶⁵⁵.

Παράλληλα με την ίδρυση του εργοστασίου, ο Δήμος ήδη από το 1840, του παραχώρησε οικόπεδο με σκοπό την καλλιέργεια μουριάς για την εκτροφή μεταξοσκώληκα. Το οικόπεδο όμως άνηκε σε άλλη ιδιοκτησία, η ιδιοκτήτρια του οποίου το 1846 έκανε αγωγή την οικογένεια Σπίρτα, για την δημιουργία φυτείας που έκανε μέσα στο οικόπεδό της. Λόγω του δημοσίου συμφέροντος, η απόφαση βγήκε υπέρ των Σπίρτα, ενώ η ιδιοκτήτρια ζήτησε από το Δήμο αποζημίωση για την απαλλοτρίωση⁶⁵⁶. Το εργοστάσιο σταμάτησε να δουλεύει περίπου το 1875. Συνεχίζοντας τις επενδύσεις στον βιομηχανικό τομέα, ο οίκος Σπίρτα κατασκεύασε στο ίδιο σημείο σύγχρονο μύλο, ο οποίος λειτουργούσε με μηχανές ατμού. Στο τεράστιο οικόπεδο υπήρχαν ακόμη οικίες, καταστήματα, δενδροφυτείες, κήπος και διάφορα μικρότερα κτίσματα. Ο μύλος παρέμεινε στην ιδιοκτησία της οικογένειας μέχρι το 1906⁶⁵⁷.

Εκτός από τα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, ο οίκος Σπίρτα επέκτεινε τις δραστηριότητες του και στην Σερβία, με την οποία οι εμπορικές συναλλαγές του ανάγονται ήδη από το 1817 και αφορούσαν βιομηχανικά και διάφορα γεωργικά προϊόντα, ενώ προμήθευε την Σερβία αλεύρι, σιτηρά, χαρτί, μόλυβδο και μπαρούτι⁶⁵⁸. Έτσι, στις 17 Νοεμβρίου 1839 υπέγραψε συμβόλαιο με την κυβέρνηση της Σερβίας για την εκμετάλλευση της τεράστιας δασικής έκτασης μεταξύ των ποταμών Μοράβα, Δούναβη, Τίμοκ και μέχρι τα

⁶⁵⁴ Κοραΐ, *Zemunska porodica Spirta*, σελ. 86. Tošin Bunar = Το πηγάδι του Τόσα. Η περιοχή πήρε το όνομα της από τον Θεόδωρο (Τόσα) Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη, κτήτορα του ναού των Αρχαγγέλων στο Σεμλίνο, ο οποίος κατασκεύασε εκεί ένα πηγάδι και δίπλα το καφενείο, το οποίο πήρε το ίδιο όνομα. Βλ. σχετικά, Νικολιΐ, *Znameniti zemunski*, σελ. 11.

⁶⁵⁵ IAB, ZM, 1846, Π-1116.

⁶⁵⁶ Ό.π.

⁶⁵⁷ Κοραΐ, *Zemunska porodica Spirta*, σελ. 90. Ο μύλος σήμερα δεν σώζεται. Σώζεται όμως φωτογραφία του με όλο το συγκρότημα.

⁶⁵⁸ Βλ. Svetislav Vladislavljević, *Rad Spirtinih potašara u Srbiji sredinom XIX veka*, GGB, XXXI, MGB, σσ. 71-72, υποσημ. 4, όπου και οι σχετικές πηγές.

σύνορα της Βουλγαρίας, με σκοπό την παραγωγή ποτάσας. Το συμβόλαιο είχε διάρκεια δέκα ετών και η ισχύς του ξεκινούσε από 1 Ιανουαρίου 1840 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1849⁶⁵⁹. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η όλη επένδυση ήταν απαλλαγμένη από οποιοδήποτε είδος φόρων.

Υπεύθυνο του όλου εγχειρήματος, οι Σπίρτα διόρισαν τον Παύλο Πούλιο, τον οποίο έστειλαν στην Σερβία για να οργανώσει την επένδυση. Η ποτάσα εκτός από την εγχώρια κατανάλωση, ως σερβικό προϊόν, εξάγονταν στην Αυστροουγγαρία. Μετά την λήξη του, το συμβόλαιο επεκτάθηκε για πέντε ακόμη χρόνια, μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1854, οι εργασίες όμως τελικά διακόπηκαν ένα χρόνο νωρίτερα⁶⁶⁰. Αποτιμώντας το αποτέλεσμα αυτής της πρωτοποριακής επένδυσης για την παραγωγή ποτάσας, θα μπορούσε να λεχθεί ότι στέφθηκε με επιτυχία. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για μεταγενέστερα παρόμοια εγχειρήματα που πραγματοποιήθηκαν, τα οποία όμως δεν ήταν πάντα επιτυχημένα⁶⁶¹.

Μία ακόμη οικογένεια με σημαντική επιρροή στην οικονομική δραστηριότητα του Σεμλίνου, ήταν η οικογένεια Χάδια. Ο Κωνσταντίνος Χάδιας γεννήθηκε το 1746 στο Μελένικο. Το 1789, πληροφορούμαστε ότι βρίσκονταν στο Σεμλίνο και ασχολούνταν με το εμπόριο⁶⁶². Επίσης, εργάστηκε ως χρυσοχός. Παντρεύτηκε την Francischa, κόρη του πλούσιου ιδιοκτήτη ζυθοποιείου Sebastian Krazeisen, με την οποία απέκτησε επτά παιδιά. Ο Χάδιας μετά το γάμο του, διαδέχθηκε τον πεθερό του στην διεύθυνση του ζυθοποιείου και σταμάτησε να ασχολείται με την τέχνη της χρυσοχοΐας⁶⁶³. Από την ενασχόλησή του αυτή, απέκτησε μεγάλο κεφάλαιο, το οποίο επένδυσε σε διάφορες οικονομικές δραστηριότητες. Έτσι, ασχολήθηκε με την εκτροφή και το εμπόριο χοίρων, με το χονδρικό εμπόριο δημητριακών

⁶⁵⁹ Ό.π., σελ. 63, όπου και η σχετική πηγή.

⁶⁶⁰ Ό.π., σσ. 65-70, όπου και οι σχετικές πηγές.

⁶⁶¹ Ό.π., σσ. 70-71.

⁶⁶² IAB, ZM, 1789, 61, 82.

⁶⁶³ Ρορονιό, *O cincarina*, σσ. 464-465.

και αλατιού. Παράλληλα, ήταν ιδιοκτήτης δύο πλοίων, τα οποία χρησιμοποιούσε για την μεταφορά των εμπορευμάτων του⁶⁶⁴.

Είχε εκτεταμένες συναλλαγές με τους εμπορικούς οίκους της κεντρικής Ευρώπης αλλά και με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Στο Βελιγράδι εξήγαγε κυρίως δημητριακά, ενώ έκανε εισαγωγή ξυλείας, που ήταν απαραίτητη για την λειτουργία του ζυθοποιείου. Ο Κωνσταντίνος Χάδιας απεβίωσε το 1827, σε ηλικία 81 ετών⁶⁶⁵. Τον Χάδια, τον διαδέχθηκε ο γιος του Κωνσταντίνος, ίδιο όνομα με τον πατέρα, ο οποίος παντρεύτηκε μία από τις δύο κόρες του Γιέβρεμ Ομπρένοβιτς, αδελφού του πρίγκιπα Μίλος⁶⁶⁶. Σπούδασε στην Βιέννη την τέχνη του ζυθοποιού, από όπου το 1829 πήρε το σχετικό δίπλωμα. Στην συνέχεια μετεκπαιδεύτηκε σε εργοστάσια παραγωγής ζύθου στην Βιέννη και στο Γκρατς, όπου το επόμενο έτος ολοκλήρωσε την επαγγελματική του κατάρτιση και επέστρεψε στο Σεμλίνο, στην θέση του θανόντος πατέρα του⁶⁶⁷. Το 1840, ο πρίγκιπας Mihailo Obrenović, νεότερος γιος του πρίγκιπα Miloš, κατασκευάζει στο Βελιγράδι εργοστάσιο ζυθοποιίας, γνωστό ως «*Kneževa pivara*», την διεύθυνση του οποίου ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Χάδιας⁶⁶⁸.

Η οικογένεια Χάδια επίσης διακρίθηκε και για τις ευεργεσίες της, οι περισσότερες από τις οποίες είχαν προορισμό την Ελλάδα. Το 1848, ο Κωνσταντίνος Χάδιας απέστειλε το χρηματικό ποσό των 1.000 δραχμών στην νεοϊδρυθείσα Εταιρεία Καλών Τεχνών Αθηνών και το ποσό των 10.000 δραχμών στην επιτροπή ανέγερσης και συντήρησης των οφθαλμιατρικών κλινικών των Αθηνών. Την ίδια χρονιά απέστειλε οικονομική ενίσχυση 9.000 δραχμών για την ανοικοδόμηση του Πανεπιστημίου Αθηνών. Για την προσφορά του ο βασιλιάς Όθωνας, στις 10 Απριλίου του 1848, του απένειμε τον «*Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος*». Ο Χάδιας συνέχισε και αργότερα να

⁶⁶⁴ Tanasije Ž. Ilić, *Zemunski brodograditelji – «šuperi», krajem XVIII veka*, Zbornik za društvene nauke 51, Matica srpska, Novi Sad 1968, σελ. 48.

⁶⁶⁵ Jovanka Đorđević-Jovanović, *Hadije i Srbi*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 70, 1-4 (2004), σελ. 239.

⁶⁶⁶ Βλ. σελ. 65.

⁶⁶⁷ Jovanović, *Hadije i Srbi*, σελ. 242.

⁶⁶⁸ Βλ. σελ. 131.

προσφέρει βοήθεια και στις 25 Φεβρουαρίου 1862 απέστειλε οικονομική ενίσχυση για τους σεισμοπλήκτους της Κορίνθου⁶⁶⁹.

Κορυφαία οικονομική και κοινωνική θέση στα δρώμενα του Σεμλίνου, κατείχε επίσης η πολυάριθμη οικογένεια Καραμάτα από τους Πύργους Εορδαίας. Η οικογένεια ασχολήθηκε κυρίως με το ζωεμπόριο, ιδιαίτερα των χοίρων και βοοειδών, από το οποίο διατηρούσαν σημαντικό μερίδιο στην αγορά. Ταυτόχρονα κατασκεύαζαν τεράστιο ιδιόκτητο χοιροστάσιο, καθώς και αποθήκες καλαμποκιού για την εκτροφή τους. Αγόραζαν αδύνατους χοίρους από την Σερβία και αφού τους έτρεφαν, τους προωθούσαν στο εσωτερικό, όπου τους πουλούσαν στις αγορές σε ψηλότερες τιμές⁶⁷⁰. Από το εμπόριο αυτό απέκτησαν μεγάλη περιουσία, την οποία διοχέτευσαν σε άλλες δραστηριότητες. Μάλιστα, φαίνεται πως ο Ιωάννης Καραμάτας ήταν πρόεδρος της συντεχνίας των ζωεμπόρων, καθώς αυτός εκπροσωπούσε το σύνολο των ζωέμπορων του Σεμλίνου στην επίσημη αλληλογραφία τους⁶⁷¹.

Η οικογένεια Καραμάτα, πέραν της εμπορικής της δραστηριότητας, απασχόλησε για περισσότερο από τέσσερα χρόνια τις αυστριακές αρχές. Πιο συγκεκριμένα, κατά την διάρκεια του 1790 το ανώτερο δικαστήριο (εφετείο), που είχε την έδρα του στην πόλη Petrovaradin, στην επαρχία της Βοϊβοντίνα, κάλεσε την δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου (Magistrat) να σχηματίσει άμεσα μία επιτροπή, με σκοπό να μελετήσει δύο μεγάλα σεντούκια γεμάτα με έγγραφα στην ελληνική γλώσσα και να τα μεταφράσει στα γερμανικά. Τα

⁶⁶⁹ Jovanović, *Hadije i Srbi*, σσ. 244-245. Με την οικογένεια Χάδια έχει ασχοληθεί ενδελεχώς η Jovanka Đorđević-Jovanović σε τρία δημοσιευμένα άρθρα της, όπου περιλαμβάνονται αναλυτικές πληροφορίες για την ζωή και το έργο της, με πλούσιο αρχαιακό και βιβλιογραφικό υλικό, τα οποία ωστόσο αλληλοεπικαλύπτονται. Εκτός από το παραπάνω άρθρο, τα υπόλοιπα είναι τα εξής: α) *Ο κοσμοπολιτισμός της ελληνικής οικογένειας Χάδια*, Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Πρακτικά του Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών ν (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τόμ. Γ', 2011, σσ. 385-406, β) *Γνωριμία με την ξεχασμένη οικογένεια Χάδια*, Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, (Καβάλα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010), τόμ. Γ', 2012, σσ. 15-40.

⁶⁷⁰ IAB, *Građa*, Κη. Ι, σελ. 34. Ilić, *Testament*, σελ. 67. Ρορονιός, *Ο Cincarima*, σελ. 122.

⁶⁷¹ IAB, *Građa*, Κη. ΙΙΙ, 1810-1813, σελ. 134.

σεντούκια βρίσκονταν στην οικία του Μάρκου Καραμάτα, ο οποίος απεβίωσε δύο χρόνια νωρίτερα και μέχρι τότε ακόμη δεν είχαν μεταφραστεί⁶⁷².

Από την έρευνα των αρχείων, ενημερωνόμαστε ότι για τα επόμενα δύο χρόνια δεν πραγματοποιήθηκε απολύτως τίποτα από τα προαναφερόμενα. Έτσι το 1792, η διοίκηση του Σεμλίνου κάλεσε τους συγγενείς του Καραμάτα να παρουσιαστούν στις 4 Μαΐου στο κτήριο του Magistrat, οι ίδιοι ή ο πληρεξούσιος τους, και να δηλώσουν επίσημα ότι θα μεταφράσουν τα έγγραφα. Αν δεν το κάνουν αυτοί, τα έγγραφα θα τα μεταφράσει κάποιος άλλος με δικά τους έξοδα. Στην κλήση αναφέρεται ότι είναι απαραίτητο να μεταφραστούν τα έγγραφα, γιατί διαφορετικά δεν μπορεί να προσδιοριστεί η περιουσία του θανόντος και να προχωρήσει η διαδικασία της κληρονομιάς⁶⁷³. Παρόμοιο έγγραφο, για την παρουσίαση την ίδια ημέρα των συγγενών του Καραμάτα στο κτήριο του Magistrat, απέστειλε και το στρατιωτικό δικαστήριο⁶⁷⁴.

Αυτή την φορά η διαδικασία κάπως προχώρησε. Έτσι, το εφετείο του Πετροβαραντίν έδωσε εντολή στην διοίκηση του Σεμλίνου να καλέσει την χήρα του Μάρκου Καραμάτα, Μαρία, να απαντήσει εντός οκτώ ημερών κατά πόσο προχώρησε η διαδικασία μετάφρασης των ελληνικών εγγράφων και πόσο χρονικό διάστημα χρειάζεται ακόμη για να ολοκληρωθεί⁶⁷⁵. Όπως φαίνεται, η μετάφραση θα πρέπει να ολοκληρώθηκε οριστικά, καθώς έκτοτε στα αρχεία δεν υπάρχει καμία αναφορά για το θέμα.

⁶⁷² IAB, ZM, 1790, 20, 160.

⁶⁷³ IAB, ZM, 1792, 20, 24.

⁶⁷⁴ IAB, ZM, 1792, 20, 148.

⁶⁷⁵ IAB, ZM, 1792, 20, 202.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ - ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

4.1. Οικιστικό-Μνημειακό απόθεμα

4.1.1. Σωζόμενο απόθεμα

Εξετάζοντας το οικιστικό απόθεμα της ελληνικής κοινότητας που έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα και έχει ταυτοποιηθεί, διαπιστώνεται ότι σε αυτό κυριαρχεί ο συνήθης τύπος των κτηρίων, όπου το ισόγειο διατίθεται για οικονομική χρήση, ενώ στον όροφο βρίσκεται η κατοικία του ιδιοκτήτη. Σε κάποια κτήρια, λόγω του μεγέθους τους, στο ισόγειο βρίσκονταν περισσότερα από ένα καταστήματα, τα οποία ο ιδιοκτήτης είτε ενοικίαζε, είτε σε κάποια από αυτά διατηρούσε ο ίδιος για δική του χρήση. Βέβαια, υπάρχουν κτήρια που είχαν ανεγερθεί αποκλειστικά για κατοικίες, όπως επίσης και κτήρια αποκλειστικά για οικονομική χρήση. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν και κάποια μνημεία που σχετίζονται με την ελληνική παρουσία στο Βελιγράδι.

1) Κτήριο Νικολάου Κωτούλα (Gospodar Jevremova 21)

Ο Νικόλαος Κωτούλας από την Λάρισα, ήρθε στο Βελιγράδι περίπου το 1822. Στην δεκαετία του 1840 αγόρασε το κτήριο που νωρίτερα στέγαζε τη «Σχολή του *Dositej Obradović*». Στο ισόγειο διατηρούσε εργαστήριο παρασκευής σαπουνιών και κεριών και παντοπωλείο, ενώ στον όροφο υπήρχε η κατοικία. Υπήρξε αξιοσέβαστος και εξέχουσα φυσιογνωμία του Βελιγραδίου. Κατά την περίοδο ιδιοκτησίας του αλλά και για πολλά χρόνια αργότερα, το τμήμα της οδού Gospodar Jevremova, από την *Višnjićeva* μέχρι την *Kralja Petra* ονομαζόταν «*το σοκάκι του Κωτούλα*»⁶⁷⁶. Βρίσκεται στην συμβολή με την οδό *Višnjićeva* και είναι ένα από τα παλαιότερα κτίρια του Βελιγραδίου, του οποίου η κατασκευή ανάγεται περίπου στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

Το κτήριο κατασκευάστηκε με την ευρέως διαδεδομένη κατά την διάρκεια του 18^{ου} μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, μέθοδο του

⁶⁷⁶ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 25.

«ξύλινου πλαισίου»⁶⁷⁷ και συμπληρώθηκε από τούβλα μαζί με ασβεστοκονίαμα. Τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής βαλκανικής αρχιτεκτονικής είναι εμφανή, στα οποία προστίθενται κάποια στοιχεία προερχόμενα από την ανατολή⁶⁷⁸. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο όπου υπήρχε χαγιάτι. Το κτήριο είχε διπλή χρήση. Το ισόγειο χρησιμοποιείτο για οικονομικές δραστηριότητες όπου υπήρχαν καταστήματα, δωμάτια για τους υπαλλήλους και αποθηκευτικοί χώροι, ενώ στον όροφο υπήρχε η κατοικία. Το πιο αντιπροσωπευτικό μέρος του κτηρίου είναι η κεντρική αίθουσα με καθιστικό στον επάνω όροφο. Από την αίθουσα αυτή υπήρχε πρόσβαση σε όλα τα δωμάτια. Με την πάροδο των ετών εμφανίστηκαν έντονα τα σημάδια του χρόνου με το κτήριο να αποκτά φθορές. Εκτεταμένες εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης έλαβαν χώρα το 1948, οπότε το σπίτι επέστρεψε στην αρχική του μορφή⁶⁷⁹. Σήμερα στεγάζει το Μουσείο «*Vuk Karadžić και Dositej Obradović*», το οποίο ιδρύθηκε το 1949. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιρετικής σημασίας⁶⁸⁰.

2) Κτήριο Εμμανουήλ Μανάκα (Gavrila Principa 7 και Kraljevića Marka 12)

Το κτήριο κτίστηκε περίπου το 1830 και όπως φαίνεται την κατασκευή του ανέλαβε ο Νικόλαος Ζίβκοβιτς. Το 1835 το αγόρασε ο Εμμανουήλ Μανάκας από την Καστοριά, όπου στο ισόγειο διατηρούσε αρτοποιείο και καφενείο και τον όροφο τον χρησιμοποιούσε για κατοικία. Κατασκευάστηκε σύμφωνα με την μέθοδο του «ξύλινου πλαισίου». Σώζεται μέχρι σήμερα και αποτελεί ένα εξαιρετικά σπάνιο δείγμα των παλαιών αρχοντικών του Βελιγραδίου του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα, με όλα τα χαρακτηριστικά της

⁶⁷⁷ Βλ. υποσημ. 825.

⁶⁷⁸ Hajna Tucić, Područje oko Dositejevog liceja, ZZSKGB, Beograd 2008.

⁶⁷⁹ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 12. D. St. Pavlović, *Rad na obnovi bondručnih zgrada*, Saopštenja I, Konzervatorski i ispitivački radovi, Republički zavod za zaštitu spomenika culture, Beograd 1956, σελ. 101.

⁶⁸⁰ ZZSKGB 675, 10/08/1946. "Službeni glasnik SRS" 14/79, SK1.

αρχιτεκτονικής παράδοσης του Βελιγραδίου, ακολουθώντας το τοπικό βαλκανικό στυλ που επικρατούσε αυτήν την περίοδο⁶⁸¹.

Η κατασκευή του προσαρμόστηκε στην γεωμορφολογία του εδάφους, καθώς στο σημείο όπου κτίστηκε το κτήριο, το έδαφος είναι επικλινές. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο, ημιώροφο και όροφο. Στο κτήριο υπάρχουν 27 χώροι με συνολική έκταση περίπου 800 τ.μ⁶⁸². Σήμερα αποτελεί παράρτημα του Εθνογραφικού Μουσείου Βελιγραδίου, όπου εκτίθεται μόνιμα η συλλογή του ζωγράφου Hristifor Crnilović. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς μεγάλης σημασίας⁶⁸³.

3) Κτήριο Θωμά Κόστιτς (Kralja Petra 6)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1823 από τον φημισμένο έμπορο και εμπορικό πρόξενο Ναούμ Ίτσκο, κατόπιν εντολής του πρίγκιπα Μίλος. Λόγω αυτού του γεγονότος, στην αγορά του Βελιγραδίου είχε κυριαρχήσει η άποψη ότι ιδιοκτήτης του αρχοντικού ήταν ο Ίτσκο. Στα χαρτιά όμως άνηκε στην ιδιοκτησία του Μίλος. Δεν άργησε όμως να περάσει και στα χαρτιά στα χέρια της οικογένειας Ίτσκου, καθώς ο Μίλος το δώρισε στον γαμπρό του Ίτσκου, συζύγου της κόρης του, γιατρό Θωμά Κόστιτς από την Κοζάνη. Την ανέγερση του κτηρίου όπως φαίνεται ανέλαβε ο Νικόλαος Ζίβκοβιτς με Έλληνες μαστόρους⁶⁸⁴.

Κατασκευάστηκε σύμφωνα με την μέθοδο του «ξύλινου πλαισίου», με δύο χαγιάτια στην κύρια πρόσοψη και ασύμμετρα διαμορφωμένους εσωτερικούς χώρους. Η στέγη είναι καλυμμένη με κεραμίδια, έχει βαθιές μαρκίζες με ψηλές καμινάδες και ξύλινο πλαίσιο. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο. Το ισόγειο ήταν για οικονομική χρήση, ενώ στο όροφο υπήρχε η

⁶⁸¹ Sibinović Ana, *Manakova kuća*, ZZSKGB, Beograd 2011. Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 15.

⁶⁸² Gordana Cvetković, *Manakova kuća*, GGB, XXII (1975), σσ. 351-357.

⁶⁸³ ZZSKGB 277/2, 09/05/1963. "Službeni glasnik SRS" 14/79. SK33.

⁶⁸⁴ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 6. Σε μαρμάρινη στήλη που βρίσκεται στο εσωτερικό του καφενείου αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι το καφενείο κτίστηκε από Έλληνες μαστόρους, χωρίς να μνημονεύει τα ονόματά τους.

κατοικία. Το προαύλιο και ο κήπος βρίσκονται στο εσωτερικό τμήμα του οικοπέδου, όπου υπήρχε πηγάδι⁶⁸⁵.

Από την εποχή της ανέγερσης του κτηρίου, στο ισόγειο λειτούργησε ένα από τα παλαιότερα καφενεία του Βελιγραδίου. Τον επόμενο χρόνο ο πρίγκιπας Μίλος απαγόρευσε το κάπνισμα στο καφενείο, καθώς αυτό βρίσκονταν ακριβώς απέναντι από τον μητροπολιτικό ναό του Βελιγραδίου. Το 1826 ο Κόστιτς, εκτός από την ιδιοκτησία ανέλαβε και το καφενείο, το οποίο μέχρι τότε ήταν μισθωμένο, και το ονόμασε «*Το καφενείο του γιατρού Θωμά*». Το καφενείο απέκτησε γρήγορα μεγάλη φήμη και ήταν τόπος συνάντησης πολλών προσωπικοτήτων της πολιτιστικής και δημόσιας ζωής της Σερβίας⁶⁸⁶. Αργότερα ονομάστηκε «*Znak pitanja “?”*», ονομασία που διατήρησε μέχρι σήμερα⁶⁸⁷. Είναι ένα από τα παλαιότερα κτίσματα του Βελιγραδίου και το παλαιότερο σε αυτήν την περιοχή. Πρόκειται για ένα εξαιρετικό δείγμα της βαλκανικής αρχιτεκτονικής των αρχών του 19^{ου} αιώνα, καθώς είναι από τα λίγα σωζόμενα κτήρια αυτής της περιόδου. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁶⁸⁸.

4) Κτήριο Χρυσάνθης Κουμανούδη (Knez Mihailova 50)

Το κτήριο βρίσκεται στην διασταύρωση με την οδό Kralja Petra. Στο σημείο όπου ανεγέρθηκε το κτήριο, υπήρχαν δύο παλαιότερες κατοικίες. Ο Ιωάννης Κουμανούδης αρχικά αγόρασε την πρώτη, στο ισόγειο της οποίας διατηρούσε μέρος των εμπορικών του δραστηριοτήτων και στον όροφο κατοικούσε με την οικογένεια του. Αργότερα αγόρασε και την δεύτερη κατοικία και μαζί με την πρώτη τις γκρέμισε και ξεκίνησε την κατασκευή ενός νέου επιβλητικού και πολυτελούς κτηρίου. Ο ξαφνικός του θάνατος το 1866 καθυστέρησε την ανέγερσή του, την οποία συνέχισε και ολοκλήρωσε ο γιος του Δημήτριος το 1870.

⁶⁸⁵ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σσ. 13-14. Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 128. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 639-642. Nada Živković, *Kafana znak pitanja „?”*, ZZSKGB, Beograd 2008, σσ. 2-3.

⁶⁸⁶ Jovan Sekulić, Željko Škalamera, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, II, Korišćenje, namene i prezentacija*, Saopštenja, Sveska 4, ZZSKGB, Beograd 1966, σελ. 18.

⁶⁸⁷ Στα σερβικά: Znak pitanja= ? (ερωτηματικό).

⁶⁸⁸ ZZSKGB 1108, 02/12/1946. SK 10.

Πρόκειται για ένα πολύ μεγάλο κτήριο, το οποίο παρόλο τον όγκο διακρίνεται από την απόλυτη συμμετρία. Η κατασκευή του είναι βασισμένη στο νεοαναγεννησιακό στυλ. Τα διακοσμητικά ανάγλυφα επαναλαμβάνουν τα κλασικά μοτίβα του μπαρόκ και της αναγέννησης. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο⁶⁸⁹. Στο ισόγειο υπήρχαν καταστήματα και δημόσιοι οργανισμοί, ενώ μέσα από αγγελία της Χρυσάνθης Κουμανούδη πληροφορούμαστε ότι στον όροφο υπήρχαν διαμερίσματα⁶⁹⁰. Στο κτήριο στεγάστηκε από την ίδρυσή της (1884) η «*Εθνική Τράπεζα της Σερβίας*» και μέχρι την κατασκευή του δικού της κτηρίου το 1890. Στη συνέχεια, στο κτήριο στεγάστηκε η τράπεζα «*Andrejevic i Kompanije*»⁶⁹¹. Στην ιδιοκτησία της οικογένειας παρέμεινε μέχρι το 1910, οπότε πουλήθηκε στον Νικόλαο Δούμα Κίκη. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁶⁹².

5) Κτήριο Γεωργίου Βούτσου (Karađorđeva 61-61a)

Βρίσκεται στην συμβολή με την οδό Kraljevića Marka και στο σημείο όπου υπήρχε η λεγόμενη «*μικρή αγορά (rijaca) του Βελιγραδίου*»⁶⁹³. Ανεγέρθηκε το 1908 και είναι το τελευταίο στην σειρά από τα τέσσερα κτήρια, τα οποία όλα κατασκευάστηκαν από τον αρχιτέκτονα Δημήτριο Τ. Λέκο. Αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα διώροφου διπλής χρήσης. Στο ισόγειο υπήρχαν τα καταστήματα, ενώ στους ορόφους οι κατοικίες. Αν και η κεντρική σύλληψη της κατασκευής βασίζεται στο στυλ του ακαδημαϊσμού, πολλές λεπτομέρειες καθώς και ο διάκοσμος του κτηρίου παραπέμπουν στο ρυθμό Art Nouveau⁶⁹⁴.

⁶⁸⁹ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 28. Željko Škalamera, Zoran Jakovljević, *Knez Mihailova ulica*, Saopštenja 3, ZZSKGB, Beograd 1964, σσ. 23-24. Mirjana Roter-Blagojević, Marko Nikolić, *Od klasicizma do secesije - stilske transformacije arhitekture u Beogradu tokom 19. i početkom 20. veka*, Nasleđe, XI, 2010, σελ. 212.

⁶⁹⁰ "Srpske novine", br. 34, 20/03/1871, σελ. 164.

⁶⁹¹ Kostić, *Uspon Beograda*, σσ. 118-119, 223.

⁶⁹² ZZSKGB 1064/2, 17/12/1966. SK 83.

⁶⁹³ Στην μικρή πλατεία που σχηματίζεται στο σημείο, περιμετρικά της οδού Karađorđeva, αναπτύχθηκε από την δεκαετία του 1830 η μικρή αγορά του Βελιγραδίου. Η άνθηση της διήρκησε μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε σταδιακά η περιοχή άρχισε να παρακμάζει.

⁶⁹⁴ *Vučina kuća na Savi*, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 914.

Η κεντρική πρόσοψη, όπου βρίσκεται και η κύρια είσοδος, είναι στραμμένη προς την πλατεία και είναι τελείως κάθετη λόγω των τριών σειρών παραθύρων που υπάρχουν σε αυτήν. Δεξιά και αριστερά από την κύρια είσοδο ξεχωρίζουν τα κηρύκεια του Θεού Ερμή. Το κύριο διακοσμητικό στοιχείο της κεντρικής πρόσοψης είναι το μοτίβο της γυναικείας κεφαλής με κέλυφος και στεφάνια στην ημικυκλική περιοχή του πρώτου ορόφου. Στη ζώνη της οροφής υπάρχει μία τοξωτή σοφίτα με πυραμιδοειδή τρούλο. Στις πλευρικές προσόψεις κυριαρχούν τα ανάγλυφα γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα, ενώ υπάρχουν μπαλκόνια και προστατευτικά κάγκελα φτιαγμένα από σφυρήλατο σίδερο⁶⁹⁵.

Στο εσωτερικό του κτηρίου, ξεχώριζε το ιδιαίτερο κλιμακοστάσιο, ασυνήθιστο για την αρχιτεκτονική του Βελιγραδίου. Δυστυχώς το 1946, κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης των ζημιών που προέκυψαν στο κτήριο λόγω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η σκάλα καταστράφηκε⁶⁹⁶. Πρόκειται για ένα επιβλητικό και συνάμα αρμονικά σχεδιασμένο κτήριο, το οποίο κοσμεί με την παρουσία του την αρχιτεκτονική κληρονομιά του Βελιγραδίου. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁶⁹⁷.

6) Κτήριο Ιωάννη Παγγέλα (Knez Mihailova 37)

Βρίσκεται στην διασταύρωση των οδών Knez Mihailova και Vuk Karadžić. Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1872, βασισμένο σε σχέδια του αρχιτέκτονα Aleksandar Bugarski. Αρχικά το κτήριο είχε έναν όροφο ενώ το 1901 προστέθηκε και δεύτερος. Ήταν ένα από τα πιο πλούσια διακοσμημένα κτήρια που κατασκεύασε ο Bugarski, το οποίο σε συνδυασμό με την μεγάλη έκταση που καταλάμβανε, αποτελούσε σήμα κατατεθέν της οικονομικής ευμάρειας του ιδιοκτήτη του. Το 1926 υπήρξαν αλλαγές στην πρόσοψη του ισογείου και εν μέρει του πρώτου ορόφου, ενώ το 1950 κτίστηκαν ακόμη δύο όροφοι⁶⁹⁸. Σε ένα από τα καταστήματα του ισογείου στεγάζονταν το

⁶⁹⁵ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 211-212. Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 74.

⁶⁹⁶ IAB, *Plan prepravke zgrade*, Fond tehničke direkcije, f. XXII-108-1930.

⁶⁹⁷ "Službeni glasnik RS" 51/97.

⁶⁹⁸ Tijana Borić, *Zadužbine Nikole Spasića i njegovog fonda u Knez-Mihailovoj ulici*, AU, 10 (2002), σσ. 73-75. Škalamera, Jakovljević, *Knez Mihailova ulica*, σελ. 29.

κατάστημα λιανικής, όπου πωλούνταν προϊόντα του εργοστασίου ζαχαροπλαστικής του βιομήχανου Κωνσταντίνου Σιόντου που διατηρούσε στην περιοχή «*Dorćol*». Το 1875, ο Ιωάννης Παγγέλας με αγγελία του μας ενημερώνει, ότι διαθέτει ακόμη μερικά καταστήματα για ενοικίαση⁶⁹⁹.

7) Κτήριο Γεωργίου Βούτσου (Kraljevica Marka 2)

Κτίστηκε την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Την κατασκευή του, όπως και όλων των κτηρίων ιδιοκτησίας Γεωργίου Βούτσου ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Δημήτριος Τ. Λέκος. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο, όπου στο ισόγειο υπήρχε γραφείο και κατάστημα και στον όροφο η κατοικία. Η πρόσοψή του είναι διαμορφωμένη με κλασικιστικά και νεοαναγεννησιακά στοιχεία⁷⁰⁰.

8) Κτήριο Κωνσταντίνου Ανθούλα (Kraljevica Marka 8)

Πρόκειται για το πρώτο από τα δύο σπίτια έκτισε ο Ανθούλας, τα οποία βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο. Κατασκευάστηκε το 1853 και είναι το παλαιότερο κτήριο στο οικοδομικό τετράγωνο που βρίσκεται μεταξύ των οδών Karadjordjeva, Zagrebacka, Gavrila Principa και Kraljevica Marka. Στο ισόγειο υπήρχαν καταστήματα, ενώ στον όροφο διαμέρισμα για ενοικίαση⁷⁰¹.

9) Κτήριο Κωνσταντίνου Ανθούλα (Gavrila Principa 8)

Βρίσκεται στην συμβολή με την οδό Kraljevica Marka. Πρόκειται για το νεώτερο σπίτι του Ανθούλα, το οποίο κτίστηκε το 1876 δίπλα στο παλαιότερο σπίτι. Η αρχιτεκτονική του κτηρίου χαρακτηρίζεται από το στυλ του ρομαντισμού. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο με την συνήθη διπλή χρήση: στο ισόγειο βρίσκονταν τα καταστήματα ενώ στο όροφο η κατοικία⁷⁰². Στην στενή γωνιακή πρόσοψη βρίσκεται η είσοδος του κτηρίου και πάνω από

⁶⁹⁹ "Srpske novine", br. 75, 02/04/1875, σελ. 408.

⁷⁰⁰ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σσ. 50-51. Vera Pavlović-Lončarski, *Mali pijac na Savi krajem XIX i početkom XX veka*, Nasleđe, VI, 2005, σελ. 110. Petrović, *Zgrada zadužbine*, σελ. 231. Kostić, *Uspomna Beograda*, σελ. 60.

⁷⁰¹ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 20. Jelena Petrović, *Zgrada zadužbine Luke Čelovića - Karađorđeva 65, Zagrebačka 1-9 i Gavrila Principa 16*, Nasleđe, IX, 2008, σελ. 230.

⁷⁰² Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 31.

αυτήν το μεταλλικό μπαλκόνι. Στην πρόσοψη, επίσης, ξεχωρίζουν οι παραστάδες που πλαισιώνουν το ανάγλυφο, που βρίσκεται κάτω από το στεφάνι της στέγης. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην εσωτερική διαρρύθμιση του ορόφου, όπου βρίσκεται η κατοικία. Τα δωμάτια είναι διατεταγμένα γύρω από ένα μεγάλο κεντρικό σαλόνι, των οποίων οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι με ζωγραφικό διάκοσμο⁷⁰³.

10) Κτήριο Δημητρίου Θ. Λέκου (Vase Čararića 7)

Πρόκειται για την ιδιόκτητη κατοικία του αρχιτέκτονα. Το κτήριο κατασκευάστηκε στο σημείο όπου βρίσκονταν το ξενοδοχείο «*Kod zlatnog anđela*», ιδιοκτησίας του πατέρα του Θωμά Λέκου και δίπλα στην κατοικία του αδελφού του Μάρκου. Ο Θωμάς Λέκος ήταν ιδιοκτήτης ολοκλήρου του οικοδομικού τετραγώνου, όπου έκτισαν τα παιδιά του τις κατοικίες τους και όπου βρίσκονταν και η πατρική τους κατοικία, που έκτισε ο πατέρας τους όταν αγόρασε το οικόπεδο από τους αδελφούς Γερμάνη για δύο χιλιάδες αυτοκρατορικά δουκάτα⁷⁰⁴.

11) Κτήριο Μάρκου Θ. Λέκου (Vase Čararića 9)

Το κτήριο βρίσκεται στην συμβολή των οδών Vase Čararića και Marka Leka που δόθηκε προς τιμήν του Μάρκου Λέκου. Κατασκευάστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, από τον αδελφό του Δημήτριο Λέκο. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο, όπου στο ισόγειο υπήρχαν καταστήματα και στον όροφο η κατοικία. Στο κτήριο διακρίνονται νεοαναγεννησιακά και κλασικιστικά στοιχεία. Το ισόγειο έχει υποστεί παρεμβάσεις⁷⁰⁵.

12) Κτήριο Κατερίνας Γιοβάνοβιτς (Karađorđeva 7)

Πρόκειται για την κατοικία της αδελφής του αρχιτέκτονα Κωνσταντίνου Γιοβάνοβιτς, την οποία κατασκεύασε κατά την διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο, όπου υπήρχαν

⁷⁰³ Vujonić, *Beograd u prošlosti*, σελ. 199. Petrović, *Zgrada zadužbine*, σελ. 230.

⁷⁰⁴ Leko, *Istorija moje porodice (1)*, σσ. 97-98. Ivanović, *Arhitekt Dimitrije T. Leko*, σελ. 123.

⁷⁰⁵ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 53. Leko, *Istorija moje porodice (1)*, σελ. 95. Ivanović, *Arhitekt Dimitrije T. Leko*, ό.π.

καταστήματα και όροφο. Η κατασκευή του κτηρίου είναι βασισμένη στο νεοαναγεννησιακό στυλ⁷⁰⁶.

13) Κτήριο Πλάτωνος Παπακωστόπουλου (Toplicin Venac 9)

Στο ιδιόκτητο οικόπεδο που εκτείνεται μεταξύ των οδών Toplicin Venac και Marsala Birjuzova, στην συμβολή τους με την οδό Carica Milica, ο Πλάτων Παπακωστόπουλος ανήγειρε δύο μεγάλα και όμορφα σπίτια. Την κατασκευή και των δύο κτηρίων ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Milan Antonović. Οι εργασίες κατασκευής του πραγματοποιήθηκαν το 1907⁷⁰⁷. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο όπου υπάρχει ένα μπαλκόνι με σιδερένια κάγκελα. Ξεχωρίζουν οι θαυμάσιες παραστάδες από πλούσια διακοσμημένα γυναικεία κεφάλια σε στυλ Art nouveau, που βρίσκονται μεταξύ των παραθύρων του ορόφου⁷⁰⁸.

14) Κτήριο Πλάτωνος Παπακωστόπουλου (Marsala Birjuzova 38)

Το δεύτερο κτήριο κατασκευάστηκε το 1911. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο, όπου στο ισόγειο υπήρχαν καταστήματα και στον όροφο η κατοικία. Στην πρόσοψη του υπήρχαν δύο μπαλκόνια με σιδερένια κάγκελα, τα οποία ύστερα από παρεμβάσεις των τελευταίων χρόνων αφαιρέθηκαν⁷⁰⁹. Σήμερα στεγάζει τον οίκο νυφικών «Odiva».

15) Κτήριο Αδελφών Α. Χαρισιάδη (Dobračina 35)

Το πενταώροφο μεγαλοπρεπές κτήριο των αδελφών Αριστοτέλη Χαρισιάδη δεσπόζει στην διασταύρωση των οδών Strahinica Bana και Dobracina. Κατασκευάστηκε το 1921, ενώ το 1924 πραγματοποιήθηκαν τροποποιήσεις, οι οποίες αφορούσαν κυρίως τις προσόψεις, τον πέμπτο όροφο και την στέγη, όπου μεταξύ άλλων, τοποθετήθηκαν γλυπτά⁷¹⁰. Έχει την

⁷⁰⁶ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 41. Vujović, *Beograd u prošlosti*, σελ. 200.

⁷⁰⁷ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 30, 38-39.

⁷⁰⁸ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 115. Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 65. Vujović, *Beograd u prošlosti*, σελ. 194. Zbirka planova sa prilozima, MGB, inv. br. 11411-11445, Ur 11426.

⁷⁰⁹ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 115. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 30. Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 82.

⁷¹⁰ IAB, OGB, TD, f. 15-27-22.

συνήθη διπλή χρήση, όπου στο ισόγειο υπάρχουν τα καταστήματα ενώ στους ορόφους οι κατοικίες. Στις δύο προσόψεις του κτηρίου υπάρχουν μπαλκόνια με σιδερένια κάγκελα, ενώ μεταξύ των ορόφων υπάρχουν ανάγλυφα διακοσμητικά μοτίβα. Σήμα κατατεθέν του κτηρίου αποτελούν οι εντυπωσιακές συνθέσεις των μαρμάρινων γλυπτών, τα οποία είναι τοποθετημένα πάνω σε κίονες κατασκευασμένους από τούβλα. Το κτήριο βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση, αλλά φαίνεται ότι δεν έχει γίνει ανακαίνιση για πολλά χρόνια, καθώς είναι αποτυπωμένες οι φθορές από το πέρασμα του χρόνου.

16) Κτήριο Μιχαήλ Σιόντου (Kosovska 5)

Το ιδιόκτητο κτήριο κατασκευάστηκε το 1929 βασισμένο στον ρυθμό του ακαδημαϊσμού. Πρόκειται για ένα τριώροφο κτήριο με το ισόγειο να διατίθεται για οικονομική χρήση, ενώ στους ορόφους υπάρχουν οι κατοικίες. Ο πρώτος όροφος ήταν ο χώρος υποδοχής, στον δεύτερο όροφο διέμενε ο ιδιοκτήτης και στον τρίτο η υπηρεσία. Στην πρόσοψη του κτηρίου ξεχωρίζουν το μικρό αέτωμα πάνω από παράθυρο του πρώτου ορόφου, καθώς και το μεγάλο αέτωμα που κυριαρχεί στην στέγη του κτηρίου. Το 1944 και λίγο πριν την απελευθέρωση του Βελιγραδίου, το κτήριο υπέστη σοβαρές ζημιές από τους βομβαρδισμούς με την πρόσοψη του κτηρίου να παραμένει ανέπαφη. Ο Μιχαήλ όμως που εκείνη την στιγμή βρίσκονταν στο μπαλκόνι, έπεσε και σκοτώθηκε. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο το κτήριο, όπως και όλα τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας κατασχέθηκαν⁷¹¹.

17) Κτήριο «Παλάτι Αθήνα» (Terazije 28)

Το «Παλάτι Αθήνα» (Palata Atina), όπως το ονόμασε ο ιδιοκτήτης του μεγαλέμπορος Γεώργιος Βούτσος, κατασκευάστηκε για να εξυπηρετήσει χρήσεις κυρίως οικονομικού χαρακτήρα. Κτίστηκε το 1902 από τον πατριώτη του από την Κλεισούρα, αρχιτέκτονα Δημήτριο Λέκο⁷¹². Είναι το τρίτο στην σειρά κτήριο από συνολικά τέσσερα του Βούτσου, τα οποία όλα ανεγέρθηκαν από τον Λέκο. Σε αυτό στεγάζονταν επιχειρήσεις και καταστήματα. Το κτήριο

⁷¹¹ Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 87.

⁷¹² *Zbirka planova sa prilozima*, MGB, inv. br. 4002-4008, Ur 4008.

περιλαμβάνει υπόγειο, ισόγειο, δύο ορόφους και σοφίτα⁷¹³. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν τούβλα μαζί με ασβεστοκονίαμα. Είναι κτισμένο στον ρυθμό του ακαδημαϊσμού, με αυστηρά συμμετρική αρχιτεκτονική⁷¹⁴.

Η πρόσοψή του κτηρίου είναι επιβλητική και κοσμείται με ανάγλυφα διακοσμητικά μοτίβα, τα οποία παραπέμπουν στο πνεύμα της αναγέννησης και συνυπάρχουν αρμονικά με τις συμμετρικά τοποθετημένες τοξοστοιχίες. Στην οροφή του ξεχωρίζουν οι δύο τρούλοι και το οικόσημο του κτηρίου⁷¹⁵. Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του κτηρίου πραγματοποιήθηκαν το 1969, το 1988-1989 και το 2003-2004. Για την καθαρότητα των στυλιστικών και συνθετικών του χαρακτηριστικών, αποτελεί σήμερα ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα της αρχιτεκτονικής παράδοσης του Βελιγραδίου των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς μεγάλης σημασίας⁷¹⁶.

18) Κτήριο «Παλάτι Κίκη» (Hilandarska 1)

Η Ευγενία, σύζυγος του Νικολάου Κίκη, συνέταξε την διαθήκη της την 1^η Ιουνίου 1924. Μεταξύ άλλων, κληροδότησε στο σωματείο «*Εμπορική Νεολαία Βελιγραδίου*» το οικοπέδο μαζί με τα κτήρια στην οδό Hilandarska 1 και 3, όπου σύμφωνα με επιθυμία της θα αναείρονταν το κτήριο (Dom) όπου θα στεγάζονταν το σωματείο. Οι εργασίες κατασκευής του κτηρίου ολοκληρώθηκαν το 1939, βασισμένο σε σχέδια του αρχιτέκτονα Dragomir Živojinović. Πρόκειται για ένα τετραώροφο κτήριο που δεσπόζει στην γωνία με την οδό Cetinjska. Το κτήριο προορίζονταν για την στέγαση των φτωχών μελών του σωματείου, όπου θα μπορούσαν να ζουν σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, ενώ αργότερα λειτούργησε και η εμπορική σχολή του σωματείου⁷¹⁷. Στο κτήριο σήμερα στεγάζεται η «*Εμπορική Σχολή Βελιγραδίου*».

⁷¹³ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 55.

⁷¹⁴ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 52-53. *Palata "Atina"*, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

⁷¹⁵ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 211, 214-215.

⁷¹⁶ ZZSKGB 587/2, 28/06/1968. "Službeni glasnik SRS" 28/83. SK 99.

⁷¹⁷ Vejinović, *Zadužbinarstvo*, σσ. 222-225 · *Pedesetogodišnjica*, σσ. 393-394.

19) Κτήριο «Παλάτι Zora» (Knez Mihailova 32)

Το κτήριο βρίσκεται στην συμβολή των οδών Knez Mihailova και Čika Ljubina. Το οικόπεδο ήταν ιδιοκτησίας των αδελφών Κωνσταντίνου και Νικολάου Ζαχαρία Πόποβιτς (Braća K. i N. Z. Popović), από την περιοχή της Κατερίνης. Το κτήριο κατασκευάστηκε περίπου το 1900, ενώ κατά την διάρκεια του 1903–1904 ανακατασκευάστηκε από τον αρχιτέκτονα Milan Antonović⁷¹⁸. Αποτελείται από το ισόγειο, δύο ορόφους και μία υπερυψωμένη στέγη. Έχει τρεις προσόψεις με την κεντρική να βρίσκεται στην συμβολή των δύο οδών. Πρόκειται για ένα πανέμορφο κτήριο, η κατασκευή του οποίου βασίστηκε πάνω στις αρχές του κλασικισμού με διακοσμητικά και πλαστικά στοιχεία που παραπέμπουν στην περίοδο της Art nouveau, η οποία βρίσκεται στην ακμή της κατά την διάρκεια κατασκευής του κτηρίου⁷¹⁹.

Στο ισόγειο της κεντρικής πρόσοψης σχηματίζονταν τρεις ομοιόμορφες καμάρες. Στον πρώτο όροφο, στην ίδια πρόσοψη, υπήρχε ένα μεγάλο μπαλκόνι με σιδερένια κάγκελα, όπου υπήρχαν διακοσμητικά μοτίβα, ενώ στον δεύτερο όροφο υπήρχε παρόμοιο αλλά μικρότερο μπαλκόνι, όπως και στις υπόλοιπες δύο προσόψεις. Η διακόσμηση της στέγης είναι επίσης πλούσια, με ένα ρολόι να δεσπόζει στην μπροστινή πρόσοψή της⁷²⁰. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο ισόγειο του κτηρίου ξεκίνησε αρχικά την λειτουργία του το κατάστημα των Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη. Στην δεκαετία του 1930 στο κτήριο προστέθηκαν δύο όροφοι, ενώ το 2004 έγινε ολική ανακαίνιση με το κτήριο πλέον ελάχιστα να θυμίζει την αρχική του μορφή. Σήμερα στο κτήριο στεγάζεται το ισπανικό ινστιτούτο Θερβάντες⁷²¹.

20) Κατοικία Λεονής Παναγιώτου (Francuska 31)

Η κατοικία της Λεονής (Λένας) Παναγιώτου κατασκευάστηκε το 1908, βασισμένη σε σχέδια του αρχιτέκτονα Đorđe Bajalović. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο, πρώτο όροφο και σοφίτα. Η αρχιτεκτονική του διακόσμηση

⁷¹⁸ Ljubomir Nikić, *Arhitekt Milan Antonović*, UB, br. 51, 1979, σελ. 59.

⁷¹⁹ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 27, 36. Vujović, *Beograd u prošlosti*, σελ. 135.

⁷²⁰ Željko Škalamera, Zoran Jakovljević, *Knez Mihailova ulica*, Saopštenja 3, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Beograd 1964, σσ. 25-26.

⁷²¹ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 680.

παραπέμπει στον ρυθμό Art nouveau. Χαρακτηρίζεται από πλούσια φυτικά μοτίβα με επιδέξια κατασκευασμένες λεπτομέρειες⁷²². Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τετράγωνος πύργος στη γωνία του κτιρίου, με το προεξέχον παράθυρο. Ο αρχιτεκτονικός του σχεδιασμός και η πλούσια πλαστική διακόσμηση, το καθιστούν ως ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των αστικών κατοικιών με ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής του Βελιγραδίου κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα⁷²³. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷²⁴.

21) Κατοικία Αλκιβιάδη Νούσια (Šekspirova 1)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1937, σε οικόπεδο που αγόρασε ο Νούσιας, από τον μηχανικό Zoran Tomić. Πρόκειται για ένα τυπικό οικογενειακό σπίτι του Βελιγραδίου, στο οποίο ο Νούσιας δεν πρόλαβε να ζήσει για μεγάλο διάστημα καθώς τον επόμενο χρόνο απεβίωσε. Το εσωτερικό του σπιτιού έχει διατηρηθεί όπως ήταν, ενώ τα προσωπικά του αντικείμενα βρίσκονται στην θέση τους με σκοπό το κτήριο να μετατραπεί σε μουσείο⁷²⁵. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷²⁶.

22) Κατοικία Στεφάνου Καραμάτα (Milovana Glišića 1)

Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1934 από τον Ρώσο αρχιτέκτονα Viktor Viktorovič Lukomski. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, το οποίο βρίσκεται υπό το καθεστώς προηγούμενης προστασίας⁷²⁷.

23) Κατοικία Γεωργίου Βούτσου (Deligradska 2)

Η κατοικία βρίσκεται στην πλατεία «*Slavija*» και κατασκευάστηκε το 1893. Η χρήση του ήταν καθαρά οικιακή, καθώς αποτελούσε την οικογενειακή

⁷²² Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 73.

⁷²³ Hajna Tucić, *Kuća Leone Panajot*, ZZSKGB, Beograd 2017. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 688.

⁷²⁴ Službeni glasnik RS br. 51/97.

⁷²⁵ *Kuća Branislava Nušića*, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB. Slobodan Ristanović, *Kroz Srbiju i Crnu Goru*, KSE-NA, Beograd 2005, σελ. 63.

⁷²⁶ ZZSKGB 1046/2, 28/12/1967.

⁷²⁷ Jelena S. Jovanović, *Viktor Viktorovič Lukomski - prilog za biografiju*, Nasleđe, XIV, 2013, σελ. 171.

κατοικία του Βούτσου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η περιοχή της πλατείας «*Slavija*» εκείνη την περίοδο αποτελούσε περιφέρεια, καθώς ήταν ελάχιστα κατοικημένη. Πρόκειται για ένα πανέμορφο κτήριο, στο οποίο αποτυπώνονται έντονα τα στοιχεία του κλασικισμού⁷²⁸.

Εξωτερικά είναι διακοσμημένο με κίονες και αετώματα, ενώ ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις λεπτομέρειες. Στο αέτωμα που βρίσκεται πάνω από την κεντρική είσοδο, μπορούμε να παρατηρήσουμε το οικόσημο της οικογένειας Βούτσου⁷²⁹. Στην πρόσοψη του κτηρίου προς την πλατεία, βρίσκεται εντοιχισμένη στήλη όπου αναγράφεται ότι στο σπίτι έζησε ο καθηγητής ιατρικής του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου Αθανάσιος Πούλιος, μέλος της γνωστής οικογένειας Πούλιου του Σεμλίνου. Από τις 24 Μαρτίου 1988, στο κτήριο στεγάζεται η αμερικανική αλυσίδα εστιατορίων «*McDonald's*», το οποίο είναι το πρώτο κατάστημα που λειτούργησε στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη⁷³⁰.

24) Κατοικία Κωνσταντίνου Κουμανούδη (Resavska 35)

Ανεγέρθηκε κατά την περίοδο μεταξύ 1914 έως 1923, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Đura Bajalović. Το κτήριο μέχρι τα τέλη του 1914 ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος ολοκληρωμένο, όμως, λόγω της έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι εργασίες διακόπηκαν και τα περισσότερα σχέδια καταστράφηκαν. Μετά τον τέλος του πολέμου ξεκίνησαν εκ νέου οι εργασίες με νέα σχέδια των αρχιτεκτόνων Milivoj Smiljanić και Petar Rancić. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν οριστικά το 1923. Το κτήριο είναι κτισμένο στο ακαδημαϊκό στυλ, στο οποίο έχουν προστεθεί στοιχεία του ρομαντισμού⁷³¹.

25) Κατοικία Δημητρίου Χριστοδούλου (Francuska 20)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1890 και άνηκε στην ιδιοκτησία του Δημητρίου Χριστοδούλου με καταγωγή από τα Άγραφα. Η κατασκευή του

⁷²⁸ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 43.

⁷²⁹ Vujović, *Beograd u prošlosti*, σελ. 256.

⁷³⁰ John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubiša S. Adamović, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, Duke University Press, Durham and London 1990, σσ. 137-138.

⁷³¹ Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 59.

είναι βασισμένη στο ακαδημαϊκό στυλ, ενώ αργότερα στην πρόσοψη του κτηρίου υπήρξαν παρεμβάσεις. Ο υιός του Δημητρίου Νικόλαος κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1930, πούλησε το σπίτι και επέστρεψε με την οικογένειά του στην Ελλάδα⁷³².

26) Κατοικία Αλεξάνδρου Μ. Λέκου (Jaše Prodanovića 21)

Πρόκειται για την κατοικία του υιού του Μάρκου Λέκου, επίσης χημικού στο επάγγελμα, την οποία κατασκεύασε το 1927 ο αδελφός του, αρχιτέκτονας και καθηγητής αρχιτεκτονικής του πανεπιστημίου Βελιγραδίου Δημήτριος Μ. Λέκος. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο, ενώ στο πίσω μέρος υπάρχει μεγάλη αυλή με κήπο. Η πρόσοψή της χαρακτηρίζεται από τα συμμετρικά τοποθετημένα μεταξύ τους παράθυρα⁷³³.

27) Κατοικία Περικλή Μπαρμπέρη (Đure Daničića 4)

Πρόκειται για την ιδιόκτητη ισόγεια κατοικία του εμπορικού πράκτορα Περικλή Μπαρμπέρη⁷³⁴, ο οποίος υπήρξε ιδρυτικό μέλος του συλλόγου που δημιούργησαν το 1923 οι Έλληνες του Βελιγραδίου, με την επωνυμία: «Ένωση των εν Βελιγραδίω Ελλήνων “Ρήγας Φερραίος”»⁷³⁵.

28) Κατοικία Κωνσταντίνου Σιαπέρα (Gavrila Principa 59)

Το κτήριο μαζί με το οικόπεδο αγοράστηκε το 1926 από τον Κωνσταντίνο Σιαπέρα, έμπορο από την Εράτυρα Κοζάνης και πατέρα του κορυφαίου Έλληνα σκακιστή Τριαντάφυλλου Σιαπέρα. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και όροφο. Εκτός από την κατοικία, στο οικόπεδο υπήρχαν δύο ακόμη κτίσματα. Το κτήριο σήμερα βρίσκεται σε κακή κατάσταση⁷³⁶.

29) Εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής οικογένειας Σιόντου (Cara Uroša 62 – 64)

⁷³² Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 98.

⁷³³ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 907.

⁷³⁴ *Ceo Beograd 1922*, σελ. 8.

⁷³⁵ Βλ. σελ. 78.

⁷³⁶ Σύμφωνα με μαρτυρία του Παύλου Βούγιασιτς το γένος Σιαπέρα, εγγονού του Παναγιώτη Σιαπέρα, ο οποίος με παρέδωσε και τα σχέδια του κτηρίου.

Το εργοστάσιο βρισκόταν στην συμβολή των οδών Solunska και Cara Uroša, στην περιοχή «Dorćol» και σε άμεση γειτνίαση με τον ποταμό Δούναβη. Το 1902, Ο Κωνσταντίνος Σιόντου πήρε την άδεια και ανήγειρε το εργοστάσιο, όταν ο γιος του Μιχαήλ επέστρεψε από την Ελβετία όπου σπούδαζε ζαχαροπλαστική. Πρόκειται για ένα σύνολο κτηρίων, τα σχέδια των οποίων και την κατασκευή ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Teodor Pobuda. Ως υλικά κατασκευής χρησιμοποιήθηκαν μπετόν, τούβλα και ξύλο⁷³⁷. Είναι πλούσια διακοσμημένο και παραπέμπει στις αρχές του Art Nouveau. Το εργοστάσιο παρασκεύαζε παντός είδους γλυκίσματα όπως σοκολάτες, κακάο, καραμέλες, μπισκότα, παγωτά, αλλά και πάγο⁷³⁸, τα οποία διένειμε στα καταστήματα, αλλά και στο κατάστημα λιανικής που διατηρούσε η οικογένεια στην πόλη⁷³⁹.

Το εργοστάσιο απέφερε μεγάλα κέρδη και επεκτάθηκε δυο φορές. Η δεύτερη πραγματοποιήθηκε το 1922 οπότε και απέκτησε την τελική μορφή του. Σύμφωνα με το απόσπασμα του δημοσιονομικού δελτίου για το 1903, είχε έσοδα 128.087 δηνάρια και έξοδα 54.200 δηνάρια. Το εργοστάσιο διέκοψε τις εργασίες του στις 6 Απριλίου 1941, καθώς κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών του Βελιγραδίου από τους Γερμανούς υπέστη σημαντικές ζημιές. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το εργοστάσιο εθνικοποιήθηκε⁷⁴⁰. Σήμερα στεγάζει τον οίκο μόδας «Mona». Το κτήριο έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, το οποίο βρίσκεται υπό το καθεστώς προηγούμενης προστασίας.

30) Κινηματογράφος «Koloseum» (Terazije 40)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1903, βασισμένο σε σχέδια του αρχιτέκτονα Milan Antonović⁷⁴¹. Το 1911, ο Μιχαήλ Σιόντου στο πίσω μέρος του κτηρίου και τροποποιώντας το υπόγειο ανήγειρε τον κινηματογράφο «Koloseum». Υπήρξε ο δεύτερος κινηματογράφος που άνοιξε στο Βελιγράδι

⁷³⁷ Rifat Kulenović, *Industijsko nasleđe Beograda*, Muzej nauke i tehnike, Beograd 2010, σελ. 125. Του ιδίου, *Industijsko nasleđe Beograda*, GGB, knj. XLVII-XLVIII, 2000-2001, σσ. 143-144.

⁷³⁸ MGB, Invent. br. I2/1, 1169.

⁷³⁹ Ένα από αυτά στεγάζονταν στην οδό Knez Mihailova 37, στο ισόγειο του κτηρίου του Ιωάννη Παγγέλα. Βλ. *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 175.

⁷⁴⁰ Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 85-85, 87.

⁷⁴¹ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 52.

και ήταν τεράστιος και υπερσύγχρονος, κάτι που προσέδιδε και το όνομά του, καθώς κατασκευάστηκε με τις υψηλότερες τεχνικές προδιαγραφές. Για την κατασκευή του εξώστη επιστρατεύτηκε ο αρχιτέκτονας Matija Šnajder, ο οποίος χρησιμοποίησε οπλισμένο σκυρόδεμα⁷⁴².

Ο πολυτελής κινηματογράφος, μεταξύ άλλων, διέθετε συνολικά 500 καθίσματα, κεντρικό σύστημα θέρμανσης, μοντέρνες τουαλέτες με χρήση μυρωδικών σαπουνιών, ενώ κατά την διάρκεια της υποδοχής των θεατών και στα διαλείμματα, έπαιζε μουσική. Το εσωτερικό της αίθουσας σχεδιάστηκε σε ρυθμό Art Nouveau, όπως και η πρόσοψη του κτηρίου. Την πρώτη εβδομάδα της λειτουργίας του, τον κινηματογράφο επισκέφθηκε ο βασιλιάς της Σερβίας Petar I Karađorđević ο οποίος απεύθυνε χαιρετισμό⁷⁴³. Ο κινηματογράφος το 1946 μετονομάστηκε σε «Zvezda» και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το κτήριο που βρίσκεται μπροστά από τον κινηματογράφο, όπου υπάρχει η είσοδος και το κλιμακοστάσιό του, έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷⁴⁴.

31) Ξενοδοχείο «Grčka kraljica (Ελληνίδα βασίλισσα)» (Knez Mihailova 51)

Βρίσκεται στην διασταύρωση των οδών Knez Mihailova και Rajičeva. Κατασκευάστηκε το 1835 με έντονα τα στοιχεία του νεοκλασικισμού, ο οποίος αποτελούσε την κύρια τάση εκείνη την περίοδο⁷⁴⁵. Ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου ήταν ο Ιωάννης Κουμανούδης⁷⁴⁶. Αρχικά το ξενοδοχείο διέθετε 8 δωμάτια και άνηκε στην Β΄ κατηγορία⁷⁴⁷. Είναι το παλαιότερο κτήριο στην οδό Knez Mihailova και το μοναδικό που παρέμεινε στην αρχική του μορφή και χωρίς να αλλάξει η χρήση του μέχρι σήμερα. Επίσης, με βάση το ξενοδοχείο

⁷⁴² Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 348.

⁷⁴³ Goran Malić, *Milan Jovanović fotograf, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti*, SANU, Beograd 1997, σελ. 70.

⁷⁴⁴ Službeni list grada Beograda 26/92.

⁷⁴⁵ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σελ. 175, III, σσ. 1355-1362.

⁷⁴⁶ Peruničić, *Uprava*, αρ. εγγρ. 189, σελ. 414.

⁷⁴⁷ Vođa po Beogradu 1896, σελ. 42.

οριοθετήθηκε αργότερα η γραμμή χάραξης της οδού Knez Mihailova, η οποία υφίσταται μέχρι σήμερα⁷⁴⁸.

Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο, όροφο και τρίκλιτη στέγη, ενώ στο εσωτερικό του κτηρίου υπήρχε αίθριο⁷⁴⁹. Στη στενή πρόσοψη, όπου βρίσκεται η είσοδος, υπάρχει ένα μικρό μπαλκόνι. Στο ισόγειο βρίσκεται το εστιατόριο και το καφενείο, ενώ στον όροφο τα δωμάτια. Ήταν κυρίως εμπορικό ξενοδοχείο, στο οποίο διέμεναν οι έμποροι που έρχονταν στο Βελιγράδι από την επαρχία, ενώ στο καφενείο σύχναζαν οι πιο σημαντικοί έμποροι της πόλης⁷⁵⁰.

32) Ξενοδοχείο «*Bulevar*» (Makedonska 7)

Το κτήριο κατασκευάστηκε μεταξύ του 1867-1870. Ιδιοκτήτης ήταν ο Γεώργιος Πασώνας από την Σιάτιστα. Το ξενοδοχείο ουσιαστικά αποτελείται από ένα σύνολο τριών μονώροφων κτηρίων, τα οποία επικοινωνούσαν μεταξύ τους και καλύπτουν ολόκληρο το τμήμα της οδού Braće Jugović μήκους 31 μέτρων, που βρίσκεται μεταξύ των οδών Makedonska και Despota Stefana. Ήταν ξενοδοχείο πρώτης κατηγορίας, όπου πραγματοποιούνταν, εκτός από χορούς, πολλές και ποικίλες εκδηλώσεις από πολλούς συλλόγους και επαγγελματικές ενώσεις⁷⁵¹.

Στην αίθουσα ξεκίνησαν, ήδη από το 1899, οι προβολές ταινιών κινηματογράφου που συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια. Στις 2 Αυγούστου 1903, πραγματοποιήθηκε το ιδρυτικό συνέδριο του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος Σερβίας. Επίσης, το 1908 ξεκίνησε την λειτουργία της η πρώτη όπερα του Βελιγραδίου, η οποία είχε έδρα το ξενοδοχείο. Γι' αυτόν τον λόγο, το ξενοδοχείο μετονομάστηκε αργότερα σε «*Opera*»⁷⁵². Αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του ακαδημαϊκού ρυθμού και μαρτυρεί την

⁷⁴⁸ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σσ. 26-27. Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 30.

⁷⁴⁹ Ο.π.

⁷⁵⁰ Škalamera, Jakovljević, *Knez Mihailova ulica*, σσ. 6, 29-30. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 174-175.

⁷⁵¹ Vođa po Beogradu s planom Beograda po odobrenju suda opštine Beogradske 1896, σελ. 42. *Šematizam 1900 -1901*, σελ. 16.

⁷⁵² Zamolo, *Hoteli i kafane*, σελ. 19-20.

πολιτιστική, αστική και αρχιτεκτονική ανάπτυξη του Βελιγραδίου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Τμήμα του ξενοδοχείου και συγκεκριμένα αυτό που αργότερα στέγαζε τον κινηματογράφο «Balkan», έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷⁵³.

33) Ξενοδοχείον της Ρωσίας (Knez Mihailova 38)

Βρίσκεται στην διασταύρωση των οδών Knez Mihailova και Vuk Karadžić. Ιδιοκτήτης του ήταν ο Διαμαντής Νίκολιτς από το Μοναστήρι. Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1875 στον ρυθμό του Ακαδημαϊσμού. Αρχικά είχε έναν όροφο, ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα προστέθηκε ακόμη ένας όροφος και στις αρχές του επομένου αιώνα ο θόλος. Ήταν ξενοδοχείο πρώτης κατηγορίας, στο οποίο διέμεναν κυρίως έμποροι. Στο ισόγειο λειτουργούσαν παράλληλα εστιατόριο και καφενείο, όπου σύχναζαν οι Έλληνες του Βελιγραδίου. Με την προσθήκη του ορόφου πληροφορούμαστε ότι το ξενοδοχείο είχε 12 δωμάτια. Εκτεταμένες εργασίες ανακαίνισης πραγματοποιήθηκαν το 1923, ιδιαίτερα στην πρόσοψη του κτηρίου. Το 1959 προστέθηκαν ακόμη δύο όροφοι. Οι πολλές αλλαγές και επισκευές είχαν ως αποτέλεσμα να αλλοιώσουν την αρχική εικόνα του κτηρίου⁷⁵⁴.

34) Κατάστημα Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη (Knez Mihailova 35)

Στο ισόγειο και στον πρώτο όροφο του κτηρίου στεγάζονταν το πολυτελές κατάστημα των Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη, από την πρώτη ημέρα λειτουργίας του κτηρίου. Οι εργασίες ανέγερσής του ξεκίνησαν το 1912 βασισμένες σε σχέδια των αρχιτεκτόνων Andra Stevanović και Dragutin Đorđević. Οι εργασίες διακόπηκαν λόγω της έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τελικά ολοκληρώθηκαν το 1924. Πρόκειται για ένα μνημειώδες τετραώροφο κτήριο, το οποίο διέπεται από τις αρχές του ακαδημαϊκού ρυθμού, όπου προστέθηκαν στοιχεία νεο-μπαρόκ και αρτ νουβό⁷⁵⁵.

⁷⁵³ Službeni list grada Beograda 23/84.

⁷⁵⁴ Zamolo, *Hoteli i kafane*, σσ. 62-67. Škalamera, Jakovljević, *Knez Mihailova ulica*, σελ. 25.

⁷⁵⁵ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 40-45. *Palata SANU*, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

Αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της μνημειακής αρχιτεκτονικής του Βελιγραδίου του πρώτου τετάρτου του 20^{ου} αιώνα. Το κτήριο διαθέτει τρεις προσόψεις πλούσια διακοσμημένες, όπου συνυπάρχουν τα γλυπτά μαζί με διάφορα μοτίβα, ενώ η κύρια πρόσοψη του κτηρίου τονίζεται από μια κεντρική ευρεία προεξοχή που καταλήγει σε έναν επιβλητικό θόλο. Στο κτήριο στεγάζεται η «*Σερβική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών*». Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷⁵⁶.

35) Κατάστημα Παναγιώτη Σιαπέρα (Vase Čararića 15)

Στο ισόγειο του κτηρίου διατηρούσε το εμπορικό του κατάστημα ο Παναγιώτης Σιαπέρας, αδελφός του Κωνσταντίνου⁷⁵⁷.

36) Κατάστημα Αδελφών Τσιστοπούλου (Vuka Karadžića 3)

Στο κτήριο οι αδελφοί Τσιστόπουλοι από την Σιάτιστα διατηρούσαν εργαστήριο και κατάστημα ποτοποιίας⁷⁵⁸.

37) Ατελιέ «Παρθενών» (Makenzijeva 38)

Το κτήριο αποτελούσε ιδιοκτησία του ζωγράφου και γλύπτη Σταύρου Πόππη από την Φλώρινα, ο οποίος κατοικούσε σε αυτό από το 1948, όταν ήρθαν οι γονείς του ως πολιτικοί πρόσφυγες στο Βελιγράδι. Στο ίδιο κτήριο άνοιξε το Ατελιέ «Παρθενών» (ο τίτλος στα ελληνικά), το οποίο για πολλά χρόνια υπήρξε γνωστό κέντρο των εικαστικών τεχνών του Βελιγραδίου. Κατά την επίσκεψή μου το 2013 το ατελιέ ήταν από χρόνια κλειστό, ενώ το κτήριο βρισκόνταν σε κακή κατάσταση⁷⁵⁹.

38) Νοσοκομείο Νικολάου και Ευγενίας Κίκη (Zvečanska 9)

⁷⁵⁶ Službeni list grada Beograda 26/92.

⁷⁵⁷ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 261.

⁷⁵⁸ *Ceo Beograd 1922*, σελ. 19. Ρορονιό, *O Cincarima*, σελ. 474.

⁷⁵⁹ Η επίσκεψή μου πραγματοποιήθηκε στις 16 Ιουνίου 2013. Ο Σταύρος Πόππη στα πενήντα χρόνια της καλλιτεχνικής του δημιουργίας, άφησε πίσω του σημαντικό και αξιόλογο έργο. Ήταν μέλος της «Ένωσης εικαστικών καλλιτεχνών Σερβίας» (ULUS). Απεβίωσε στις 16/02/2017. Βλ. *Bilden udruženje likovnih umetnika Srbije (ULUS)*, Juni 2017, Beograd, σελ. 4.

Ο Νικόλαος Κίκης σύμφωνα με την διαθήκη του, την οποία συνέταξε στις 14 Ιανουαρίου 1913, κληροδότησε μέρος της περιουσίας του στην «Εμπορική Νεολαία Βελιγραδίου», με σκοπό την δημιουργία νοσοκομείου με το όνομα «Νικόλαος και Ευγενία Κίκη για τους αναξιοπαθούντες και φτωχούς εμπόρους». Τα εγκαίνια του πραγματοποιήθηκαν στις 12 Μαΐου 1940, ενώ ξεκίνησε την λειτουργία του στις 15 Ιουνίου 1940. Επρόκειτο για ένα μοντέρνο και καλά εξοπλισμένο νοσοκομείο, ενώ διέθετε 22 δωμάτια χωρητικότητας 100 κλινών⁷⁶⁰. Στο χωλ του νοσοκομείου είναι τοποθετημένες οι προτομές του Νικολάου και της Ευγενίας Κίκη, τα οποία φέρουν την υπογραφή του γλύπτη και ακαδημαϊκού Đorđe Јovanović από το 1938. Την ίδια χρονιά ο Јovanović δημιούργησε το άγαλμα του Ερμή, το οποίο βρίσκεται μπροστά από το νοσοκομείο⁷⁶¹. Σήμερα στο κτήριο στεγάζεται η «Κλινική για εγκαύματα, πλαστικής και επανορθωτικής χειρουργικής».

39) Μνημείο «Čukur česma» (Dobračina 31)

Το μνημείο κατασκευάστηκε το 1931 από τον γλύπτη Simeon Roksandić. Πάνω στην μαρμάρινη κρήνη, βρίσκεται το χάλκινο άγαλμα νεαρού αγοριού. Απεικονίζει ένα πραγματικό περιστατικό, το οποίο έλαβε χώρα στις 3 Ιουνίου 1862, όταν Οθωμανοί στρατιώτες σκότωσαν τον νεαρό Σέρβο Savo Petković, μπροστά στην κρήνη που προυπήρχε στο σημείο αυτό. Το επεισόδιο αυτό προκάλεσε σειρά εξελίξεων, οι οποίες οδήγησαν στην τελική απελευθέρωση του Βελιγραδίου⁷⁶².

Τα έξοδα κατασκευής του μνημείου ανέλαβε το κληροδότημα του Ευαγγέλου Θωμά, καπνέμπορου από την Αλιστράτη Σερρών. Ο Θωμάς απεβίωσε το 1906 και με την διαθήκη δώρισε την περιουσία του, με σκοπό την δημιουργία κληροδοτήματος. Στην διαθήκη του αναφέρει ότι θα διατεθεί χρηματικό ποσό για την κατασκευή του μνημείου, για να μην ξεχαστεί το

⁷⁶⁰ Vejinović, *Zadužbinarstvo*, σελ. 222. *Pedesetogodišnjica Srpske kraljevske akademije. Zaduzbine i fondovi 1886 - 1939, knj. II*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1936, σσ. 393-394.

⁷⁶¹ Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 221.

⁷⁶² Ivana Vesković, *Čukur česma*, ZZSKGB, Beograd 2009. Branislav Vučković, *Čukur česma kako je nastao današnji spomenik*, Nasleđe, IV, Beograd 2002, σσ. 113-118.

τραγικό περιστατικό⁷⁶³. Στο μνημείο υπάρχει η επιγραφή «*U spomen događaja od 26 maja 1862 godine na Čukur česmi podiže ovaj spomenik zadužbina Vandela Tome 1931 god.*»⁷⁶⁴. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁷⁶⁵.

40) Μνημείο Ρήγα Φεραίου

Το μνημείο βρίσκεται στην αρχή της ομώνυμης οδού, στο πάρκο που είναι αφιερωμένο στο όνομά του. Ανεγέρθηκε στις 14 Μαΐου 1994 και έχει συνολικό ύψος 4,66 μ. Το χάλκινο άγαλμα του Ρήγα Φεραίου ύψους 2,50 μ. φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη Κωνσταντίνο Αργύρη, ενώ το βάθρο κλασικού προφίλ ύψους 2,16 μ. κατασκευάστηκε πάνω σε σχέδια του αρχιτέκτονα Zoran Jakovljević. Στην μπροστινή πλευρά του βάθρου υπάρχει επιγραφή με χάλκινα γράμματα: Ρήγας Φεραίος 1757-1798, γραμμένη στην ελληνική και σερβική γλώσσα. Το μνημείο ανεγέρθηκε στην μνήμη του μαρτυρικού του θανάτου στο Βελιγράδι και αποτελεί δείγμα της φιλίας του ελληνικού και σερβικού λαού⁷⁶⁶.

Εκτός από το μνημείο του Ρήγα Φεραίου, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στην πρόσοψη του κτηρίου που βρίσκεται στην ομώνυμη οδό Riga od Fere 1, έχουν τοποθετηθεί δύο μαρμάρινες στήλες. Στην πρώτη είναι γραμμένο στην ελληνική και σερβική γλώσσα το ρητό του Ρήγα: «*Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά*». Στην δεύτερη, η οποία βρίσκεται κάτω από την πρώτη υπάρχει σύντομο βιογραφικό του, γραμμένο σε 13 σειρές μόνο στην σερβική γλώσσα.

41) Πύργος «*Nebojša*» (Φρούριο Βελιγραδίου)

Ο πύργος κατασκευάστηκε περίπου το 1460 και αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά αμυντικά κτίσματα του οχυρού συγκροτήματος του κάστρου της

⁷⁶³ Slavko Vejinović, *Zadužbinarstvo kod Srba*, Vukova zadužbina, Beograd, Prometej, Novi Sad 2012, σσ. 209-210.

⁷⁶⁴ «*Στη μνήμη των γεγονότων της 26^{ης} Μαΐου 1862 στην βαθειά κρήνη ανεγέρθηκε αυτό το μνημείο από το κληροδότημα του Ευάγγελου Θωμά το έτος 1931*». Στην επιγραφή λανθασμένα αναφέρεται ότι το περιστατικό συνέβη στις 26 Μαΐου.

⁷⁶⁵ ZZSKGB, br. 3/13, 05/02/1965.

⁷⁶⁶ Vujonić, *Beograd u prošlosti*, σσ. 166-167.

μεσαιωνικής πόλης του Βελιγραδίου. Στον περιβάλλοντα χώρο του πύργου πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές, όπου αποδείχθηκε ότι κτίστηκε πάνω σε προγενέστερο κτήριο. Από το 1521, μετά την κατάκτηση του Βελιγραδίου από τους Οθωμανούς χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή. Εκεί μαρτύρησε και θανατώθηκε το 1798 ο Έλληνας επαναστάτης και διαφωτιστής Ρήγας Φεραίος, μαζί με τους συντρόφους του.

Ο πύργος αποτελείται από τέσσερις ορόφους και ισόγειο, με συνολικό ύψος 22 μέτρων. Το αρχικό ύψος του κτηρίου ήταν ψηλότερο, περίπου 25 μέτρων, αλλά λόγω μεταγενέστερων παρεμβάσεων το άνω τμήμα του πύργου δεν διατηρήθηκε στην αρχική του μορφή. Σε κάθε πλευρά του υπάρχουν ανοίγματα για κανόνια. Έχει σχήμα κανονικού οκταγώνου, με εσωτερική διάμετρο περίπου 8,50 μέτρα. Οι διαστάσεις των εξωτερικών πλευρών είναι από 2,90 έως 3 μέτρα. Η εξωτερική επιφάνεια του τοίχου κτίστηκε με ασβεστολιθική πέτρα, ενώ οι εσωτερικές επιφάνειες με σπασμένες πέτρες και περιστασιακά με θραύσματα τούβλων.

Η θεμελίωση του πύργου αποτελείται από μία τεράστια συμπαγή πλάκα διαστάσεων 14,50 x 14,50 μέτρα. Το πάχος των τοίχων κυμαίνεται από 2 μέχρι και πάνω από 3 μέτρα⁷⁶⁷. Το 2002 εκδηλώθηκε από ελληνικής πλευράς το ενδιαφέρον ανάδειξης του πύργου. Στις 19 Δεκεμβρίου 2007, υπογράφηκε διμερής συμφωνία συνεργασίας μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κέντρου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων και του Δήμου Βελιγραδίου για το έργο «*Ανακαίνιση, συντήρηση και επανάχρηση του Πύργου Nebojša στην παλαιά πόλη του Βελιγραδίου*». Οι εργασίες αποκατάστασης και επανάχρησης του πύργου, με την δημιουργία μουσείου και πολιτιστικού κέντρου, ξεκίνησαν το 2009 και ολοκληρώθηκαν το 2011⁷⁶⁸.

⁷⁶⁷ Για τον πύργο Nebojša υπάρχει σχετικά αρκετή βιβλιογραφία. Μία από τις πιο ολοκληρωμένες μελέτες, αποτελεί η παρακάτω μονογραφία με πολλά σχέδια και πλούσιο φωτογραφικό και αρχειακό υλικό, από όπου αντλήθηκαν οι πληροφορίες, βλ. Marko Poronić, *Kula Nebojša sa delom priobalnog bedema i vodenom karijom II*, Nasleđe, VIII (2007), σσ. 9-28.

⁷⁶⁸ Για το χρονικό της πρωτοβουλίας για την ανάδειξη του πύργου Νεμπόισα και της αποκατάστασης του βλ. αναλυτικά, Γεώργιος Ι. Σούρλας, *Πύργος Νεμπόισα, Οι Τελευταίες μέρες του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του*, Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2011, σσ. 137-195.

4.1.2. Μη σωζόμενο απόθεμα

Υπάρχουν κτήρια που σήμερα δεν σώζονται. Γνωρίζουμε όμως την ακριβή τους θέση και για κάποια από αυτά υπάρχουν αναλυτικές πληροφορίες σε ότι αφορά την κατασκευή και την χρήση τους, όπως επίσης φωτογραφικό υλικό και σχέδια.

1) Κτήριο Ναούμ Ίτσκου (Kralja Petra 8)

Ανεγέρθηκε το 1823 και η κατασκευή του αποδίδεται στον Νικόλαο Ζίβκοβιτς. Το κτήριο ήταν ένα από τα πλέον όμορφα και πιο αντιπροσωπευτικά αυτής της περιόδου, αποτελώντας ένα τυπικό δείγμα της βαλκανικής αρχιτεκτονικής. Στην πρόσοψη του κτηρίου υπήρχαν δύο συμμετρικά τοποθετημένα χαγιάτια, καθώς και ένα ακόμη μικρών διαστάσεων ανάμεσα τους⁷⁶⁹. Στο ισόγειο είχαν προβλεφθεί χώροι για οικονομικές συναλλαγές και στον όροφο, όπως ήταν συνηθισμένο, υπήρχε η κατοικία του ιδιοκτήτη. Εκτός από τα καταστήματα στο κτήριο στεγάστηκε για κάποιο διάστημα το πρώτο σερβικό τυπογραφείο και αργότερα το ταχυδρομείο του Βελιγραδίου. Το κτήριο γκρεμίστηκε το 1938⁷⁷⁰.

2) Κτήριο Αντωνίου Δελίνη (Zeleni venac 14)

Ανεγέρθηκε το 1868 σε σχέδια του αρχιτέκτονα Aleksandar Bugarski για λογαριασμό του φαρμακοποιού Αντωνίου Δελίνη από την Σμύρνη. Πιθανόν να πρόκειται για το πρωιμότερο έργο του Bugarski στο Βελιγράδι και το μοναδικό που διαπνέεται από το πνεύμα του ρομαντισμού. Το κτήριο αποτελούνταν από ισόγειο και όροφο όπου υπήρχαν αντίστοιχα πέντε ανοίγματα παραθύρων. Στο ισόγειο λειτουργούσε το φαρμακείο και στον όροφο υπήρχε η κατοικία. Στο κέντρο όπου το κτήριο ήταν πιο στενό, υπήρχε σκεπασμένη αυλή και στον όροφο πάνω από αυτήν υπήρχε βεράντα μπροστά από τρία παράθυρα. Η πρόσοψη είχε πλούσια πλαστική

⁷⁶⁹ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 6.

⁷⁷⁰ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 185-186.

διακόσμηση και όλα τα παράθυρα ήταν σε ημικυκλικό σχήμα. Το κτήριο κατεδαφίστηκε στην δεκαετία του 1940⁷⁷¹.

3) Κτήριο Δημητρίου Κουμανούδη (Kralja Petra 56)

Το διώροφο κτήριο ανεγέρθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1860. Ήταν κτισμένο εξ ολοκλήρου με τούβλα. Στο ισόγειο υπήρχε το γραφείο του Κουμανούδη καθώς και το κατάστημα αποικιακών ειδών που διατηρούσε, ενώ στους ορόφους κατοικούσε η οικογένεια. Σήμερα δεν σώζεται και στην θέση του βρίσκεται το ξενοδοχείο Rojal⁷⁷².

4) Κτήριο Ιωάννη Παγγέλα (Trg Nikole Pašića i Vlajkoniceve 2)

Το κτήριο βρισκόταν στην γωνία της πλατείας Nikola Pašić και της οδού Vlajkoniceva 2, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η αρχή της λεωφόρου Kralja Aleksandra. Κτίστηκε από τον Βαυαρό αρχιτέκτονα Matija Šnajder το 1909⁷⁷³. Το κτήριο αποτελούνταν από το ισόγειο, τρεις ορόφους και υπερυψωμένη στέγη. Ήταν χωρισμένο σε δύο τμήματα, ενώ το κλιμακοστάσιο βρισκόταν από την πλευρά της αυλής, στην γωνία που ενώνονταν τα τμήματα. Ο τρόπος με τον οποίο κτίστηκε το κτήριο προσέλκυσε το ενδιαφέρον των κατοίκων του Βελιγραδίου καθώς σε αυτό εφαρμόστηκαν σημαντικές κατασκευαστικές καινοτομίες.

Ο Šnajder με την έλευση του στο Βελιγράδι το 1905, εισήγαγε την χρήση του οπλισμένου σκυροδέματος για την κατασκευή κτηρίων στην σερβική πρωτεύουσα. Το κτήριο αποτελεί την πρώτη ιδιόκτητη κατοικία, στην οποία χρησιμοποιήθηκε οπλισμένο σκυρόδεμα κατά την διάρκεια της κατασκευής του, με την εφαρμογή δοκών δαπέδου σε όλους τους ορόφους του κτηρίου. Αποτέλεσε το πιο σημαντικό δημιούργημα του Šnajder και αντιπροσώπευε ένα σημαντικό κατασκευαστικό επίτευγμα για την πόλη του Βελιγραδίου. Το κτήριο γκρεμίστηκε το 1955, παρά τις έντονες αντιδράσεις

⁷⁷¹ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 743. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 56.

⁷⁷² Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 128.

⁷⁷³ Zbirka planova sa prilozima, MGB, inv. br. 11702-11729, Ur 11719.

των ειδικών, στο πλαίσιο της κατασκευής της πλατείας «Μαρξ και Ένγκελς», σημερινής πλατείας «Nikola Pašić»⁷⁷⁴.

5) Κτήριο Αναστασίου Νεράντζη (Karađorđeva 59)

Το κτήριο ήταν ιδιοκτησία του υιού του Φώτη Νεράντζη, Αναστασίου από την Σιάτιστα. Στο ισόγειο υπήρχε το κατάστημα σιδηρικών και στον όροφο η κατοικία του. Το κτήριο γκρεμίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1930, κατά την διάρκεια κατασκευής της γέφυρας στον ποταμό Σαύο (Most kralja Aleksandra). Βρίσκονταν ακριβώς στο σημείο που είναι οι κολόνες που στηρίζουν την γέφυρα⁷⁷⁵.

6) Κατοικία Ιωάννη Πασώνα (Đure Jakšića 6)

Η ιδιόκτητη κατοικία του Ιωάννη Πασώνα, αδελφού του ξενοδόχου Γεωργίου, από την Σιάτιστα κατασκευάστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για ένα μεγάλο ισόγειο κτήριο, στο οποίο αποτυπώνονται οι αρχές του ακαδημαϊκού ρυθμού. Το κτίσμα γκρεμίστηκε κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1920⁷⁷⁶.

7) Κατοικία Νικολάου Χατζηθωμά (Francuska 5)

Πρόκειται για τον υιό του Χατζηθωμά από το Μελένικο. Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1881 από αρχιτέκτονα Svetozar Ivačković στην διασταύρωση με την οδό Braće Jugovića. Ήταν ένα μεγάλο ισόγειο κτίσμα με στοιχεία του νεοαναγεννησιακού ρυθμού στην πρόσοψή του. Το κτήριο γκρεμίστηκε περίπου το 1930⁷⁷⁷.

8) Κατοικίες Αναστασίου Νεράντζη (Karađorđeva 61)

⁷⁷⁴ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 464-465. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 348.

⁷⁷⁵ *Šematizam 1900-1901*, σελ. 94. *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 102, *Ceo Beograd adresno-informaciona 1922*, σελ. 82.

⁷⁷⁶ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 115, Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 164, Kostić, *Uspon Beograda*, σελ. 144.

⁷⁷⁷ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 168, Aleksić, *Beogradski stranci*, σσ. 159-160, Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 138, 140.

Πρόκειται για ιδιόκτητα διαμερίσματα του Αναστασίου Νεράντζη, τα οποία ενοικίαζε και βρίσκονταν δίπλα από την ιδιόκτητη κατοικία και το κατάστημά του⁷⁷⁸.

9) Ξενοδοχείο «Kod zlatnog anđela» ((Vase Čararića 7)

Το ξενοδοχείο ανήγειρε ο Θωμάς Μ. Λέκος στο ιδιόκτητο οικόπεδο του, όπου υπήρχε και η κατοικία της οικογένειας. Ξεκίνησε την λειτουργία του στα τέλη του 1864⁷⁷⁹. Το ξενοδοχείο διέθετε υπόγειο, στο ισόγειο υπήρχε καφενείο, τρία δωμάτια και δύο κουζίνες (μία μεγάλη και μία μικρή), ενώ στον όροφο υπήρχαν οκτώ δωμάτια, μία μεγάλη σάλα και μία κουζίνα⁷⁸⁰. Σε μία αγγελία υπάρχει γκραβούρα του ξενοδοχείου από όπου γνωρίζουμε την μορφή του κτηρίου⁷⁸¹, ενώ από μία άλλη αγγελία πληροφορούμαστε ότι ο Θωμάς Λέκος ενοικίαζε το ξενοδοχείο⁷⁸². Επίσης, γνωρίζουμε ότι το ξενοδοχείο άνηκε στην πρώτη κατηγορία⁷⁸³.

10) Ξενοδοχείο «Μακεδονία» (Vase Čararića 26)

Το ξενοδοχείο βρίσκονταν στην γωνία των οδών Vase Čararića και Studentski trg, όπου σήμερα βρίσκεται η ομώνυμη πλατεία και τότε υπήρχε η λεγόμενη «Μεγάλη αγορά (rijaca) του Βελιγραδίου»⁷⁸⁴. Οι αδελφοί Νάνκα από την Μηλόβιστα της Πελαγονίας, ανήγειραν το 1868 το ξενοδοχείο «Μακεδονία». Στη συνέχεια αναφέρεται ως ιδιοκτήτης ο ένας εκ των αδελφών, ο Θεόδωρος Νάνκας, ο οποίος έβαλε συνέταιρο τον εξάδελφο του Νικόλαο Κράχτη από το γειτονικό Μεγάροβο.

Το 1900, γνωρίζουμε ότι διέθετε 25 δωμάτια ενώ στις αγγελίες της εποχής, μεταξύ άλλων, διαφήμιζαν ότι το εστιατόριο και το καφενείο βρίσκονταν σε ξεχωριστούς χώρους⁷⁸⁵. Την ίδια χρονιά πληροφορούμαστε ότι

⁷⁷⁸ *Adresna knjiga Beograda 1912, deo II*, σελ. 44.

⁷⁷⁹ "Srpske novine", br. 145, 03/12/1864, σελ. 562.

⁷⁸⁰ "Srpske novine", br. 17, 13/02/1865, σελ. 64.

⁷⁸¹ "Srpske novine", br. 104, 06/09/1866, σελ. 470.

⁷⁸² "Srpske novine", br. 24, 05/02/1876, σελ. 126.

⁷⁸³ Peruničić, *Uprava varoši Beograda*, αρ. εγγρ. 238, σελ. 744.

⁷⁸⁴ Đorđe Bugarski, Petar Hajduković, *Vođa po Beogradu s planom Beograda*, Štamparija P. Tanaskovića, Beograd 1896, σελ. 64. *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 42.

⁷⁸⁵ *Šematizam 1900-1901*, αγγέλ. αρ. 107.

το ξενοδοχείο είχαν αναλάβει ήδη τα παιδιά τους, Αλέξανδρος Νάνκας και Γεώργιος Κράχτης⁷⁸⁶, ενώ από αναγγελία σε εφημερίδα μαθαίνουμε ότι στις 16 Απριλίου 1901 ο Γεώργιος Κράχτης αποχώρησε φιλικά από την ιδιοκτησία του ξενοδοχείου⁷⁸⁷. Για το ξενοδοχείο γνωρίζουμε ότι το μήκος του επί της οδού Vase Čararića ανέρχονταν σε 28 μ. και επί της Studentski trg σε 32 μ. Στην πρόσοψη του κτηρίου υπήρχαν στοιχεία του νεοαναγεννησιακού ρυθμού. Το ξενοδοχείο καταστράφηκε το 1941, κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών του Βελιγραδίου από τους Γερμανούς⁷⁸⁸.

11) Φαρμακείο Νικολάου Δελίνη (Knez Mihailova 1)

Πρόκειται για τον εγγονό του Αντωνίου Δελίνη, παιδί του υιού του Ανδρέα, ο οποίος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, άνοιξε φαρμακείο στο ισόγειο κτήριο στην αρχή της οδού Knez Mihailova⁷⁸⁹.

12) Ναός Αγίου Μάρκου

Ο ναός βρίσκονταν στο παλαιό νεκροταφείο του Βελιγραδίου όπου λειτουργούσε ως κοιμητηριακός, στο σημερινό πάρκο Tašmajdan, δίπλα από τον νεότερο ναό του Αγίου Μάρκου που υπάρχει και σήμερα. Κτήτορας ήταν ο έμπορος Λάζαρος Πάντσας από τους Πύργους Εορδαίας, ο οποίος πέθανε στις 24 Μαρτίου 1831. Σύμφωνα με την διαθήκη του, την περιουσία του την άφησε στον πρίγκιπα Μίλος Ομπρένοβιτς με την παράκληση να κτίσει εκκλησία για την ανάπαυση της ψυχής του. Το 1835, ο Μίλος πραγματοποίησε την επιθυμία του και ανήγειρε την εκκλησία του αγίου Μάρκου, ενώ το 1838 εντοίχισε προς τιμήν του αναμνηστική πλάκα όπου τον ανέφερε ως κήτορα του ναού⁷⁹⁰.

Την κατασκευή του ανέλαβε ο Νικόλαος Ζίβκοβιτς. Ο ναός είχε ορθογώνια δομή χωρίς τρούλο, του οποίου η εξωτερική επιφάνεια ήταν 11.5 x 21μ., ενώ ο εσωτερικός του χρηστικός χώρος ήταν 7.75 x 17.46μ. Το 1917

⁷⁸⁶ Ο.π., σελ. 95.

⁷⁸⁷ "Srpske novine", br. 92, 27/04/1901, σελ. 428.

⁷⁸⁸ Βλ. αναλυτικά, Zamolo, *Hoteli i kafane*, σσ. 47-49.

⁷⁸⁹ *Adresna knjiga Beograda 1912*, σελ. 33. Aleksić, *Beogradski stranci*, σελ. 48.

⁷⁹⁰ Milan Đ. Milićević, *Kneževina Srbija, Državna štamparija, Beograd 1876*, σελ. 40, υποσημ. 2.

πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανακαίνισης του. Ο ναός καταστράφηκε στις 13 Απριλίου 1941 από τους βομβαρδισμούς των Γερμανών⁷⁹¹. Στον ναό είχαν ταφεί ο πρίγκιπας Μίλαν Ομπρένοβιτς, γιός του Μίλος, ο βασιλιάς Αλέξανδρος Ομπρένοβιτς με την σύζυγό του Ντράγκα, επιφανείς επίσκοποι καθώς και ο κτήτορας του ναού Λάζαρος Πάντσας, η σωρός του οποίου μεταφέρθηκε και ενταφιάστηκε εντός της εκκλησίας⁷⁹².

4.2. Αρχιτέκτονες

4.2.1. Νικόλαος Ζίβκοβιτς

Ο Νικόλαος Ζίβκοβιτς γεννήθηκε στη Έδεσσα το 1792 και απεβίωσε στο Βελιγράδι το 1871⁷⁹³. Είναι πιθανό να σπούδασε στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, όπου ζούσαν θείοι του. Πότε ακριβώς μετοίκησε στο Βελιγράδι δεν είναι γνωστό. Γνωρίζουμε ότι παντρεύτηκε την Κωνσταντίνα Καρκαλιέρη από το Μεγάροβο της Πελαγονίας με την οποία απέκτησε 4 κορίτσια και 1 γιο⁷⁹⁴. Μετά την απελευθέρωση της Σερβίας το 1815, ο πρίγκιπας Μίλος ξεκίνησε ένα τεράστιο και μακρόπνοο σχέδιο αποκατάστασης της αρχιτεκτονικής και ανοικοδόμησης της Σερβίας.

Σε αυτό το σχέδιο ο Μίλος επέλεξε και τοποθέτησε επικεφαλής τον Ζίβκοβιτς, για τον οποίο έτρεφε απεριόριστη εκτίμηση και εμπιστοσύνη⁷⁹⁵. Με απόφαση του συστάθηκε η «Γενική Διεύθυνση Κτηρίων», στην οποία ο Ζίβκοβιτς προΐστατο και είχε τον τίτλο «Κυβερνητικός Επόπτης Κτηρίων», που ίδιος ο πρίγκιπας του απένειμε. Σχεδόν το σύνολο των κτηρίων που

⁷⁹¹ Zoran A. Živanović, *Draginje kraljice Drage*, Zavičajni muzej Koceljeva, Koceljeva 2012, σελ. 135.

⁷⁹² Hajna Tucić, *Crkva Svetog Marka*, ZZSKGB, Beograd 2015, σσ. 3, 6.

⁷⁹³ Στη σερβική βιβλιογραφία κατά ένα παράδοξο τρόπο αναφέρεται ότι απεβίωσε το 1870, ενώ είναι βέβαιο ότι απεβίωσε το 1871, καθώς η εφημερίδα “Srpske Novine” στις 16 Νοεμβρίου 1871, στην πρώτη σελίδα, γράφει ότι ο Ζίβκοβιτς απεβίωσε ύστερα από μακρά ασθένια, βλ. “Srpske Novine”, br. 139, 16/11/1871.

⁷⁹⁴ Nikola B. Nestorović, *Građevine i arhitekti u Beogradu prošlog stoleća*, Udruženje jugosl. inženjera i arhitekata, Beograd 1937, σσ. 13-21. Ivan Zdravković, *Graditelji najznacajnijih zgrada u starom Beogradu*, Saopštenje, VIII, Republički zavod za zaštitu spomenika culture, Beograd 1969, σσ. 233-236.

⁷⁹⁵ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, II, σελ. 1157.

ανεγέρθησαν στο Βελιγράδι κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου διακυβέρνησης του πρίγκιπα Μίλος, ήταν έργο του Ζίβκοβιτς⁷⁹⁶. Μερικά από τα πιο σημαντικά είναι:

1) Αρχοντικό της πριγκίπισσας Ljubica (Kneza Sime Markovića 8)

Οι εργασίες ανέγερσης του ξεκίνησαν το 1829 και ολοκληρώθηκαν το 1831. Αποτελούσε την επίσημη κατοικία του πρίγκιπα Μίλος. Ο Πρίγκιπας όμως σπάνια διέμενε στο σπίτι για λόγους ασφαλείας καθώς, παρά το καθεστώς αυτονομίας που είχε η Σερβία, στο κάστρο του Καλεμέγκνταν υπήρχε οθωμανική φρουρά. Εδώ διέμενε η σύζυγος του Ljubica μαζί με τα παιδιά τους Milan και Mihailo. Το κτήριο ήταν περιφραγμένο με ψηλό τοίχο. Πάνω από την στέγη καλυμμένη με κεραμίδια, ορθώνεται ένας οκταγωνικός τρούλος. Διαθέτει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά των αστικών κατοικιών του βαλκανικού ρυθμού, στην οποία ενσωματώνονται διακοσμητικά στοιχεία που υποδηλώνουν επιρροές από την Ευρώπη⁷⁹⁷. Η κατοικία αποτελεί κορυφαίο παράδειγμα της αστικής αρχιτεκτονικής του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα στο Βελιγράδι. Από το 1980 στο κτήριο στεγάζεται η μόνιμη έκθεση του μουσείου της πόλης του Βελιγραδίου με τίτλο «Οι εσωτερικοί χώροι των σπιτιών του 19^{ου} αιώνα στο Βελιγράδι»⁷⁹⁸. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιρετικής σημασίας⁷⁹⁹.

2) Αρχοντικό του πρίγκιπα Miloš (Torčider 2)

Η κατοικία βρίσκεται στην περιοχή Torčider του Βελιγραδίου. Οι εργασίες κατασκευής του διήρκεσαν από το 1831 έως το 1834. Σχεδιάστηκε

⁷⁹⁶ Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 126-133. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σσ. 1157-1159. Đuro Banjac, *Kako se izgrađivao Beograd*, BON, br. 9, Septembar 1939, σσ. 532-533. Pravda, br. 12847, 6 Avgust 1940, σελ. 5.

⁷⁹⁷ Gordana Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I, Katalog arhitektonskih objekata na području grada Beograda (1690-1914)*, ZZSKGB, Saopštenja, VI, Beograd 1966, σελ. 15. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 128. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 221-223.

⁷⁹⁸ Petrović, *Beograd pre sto godina*, σσ. 94-97. Aleksandar Deroko, *Jedan stari beogradski enterijer*, GMGB, I, 1954, σσ. 215-219. Gordana Gordić, *Znamenite građevine XIX veka u Beogradu*, Nasleđe, I, Beograd 1997, σσ. 25-27. Bojana Ibrajter-Gazibara, *Konak kneginje Ljubice*, ZZSKGB, Beograd 2008. Zdravković, *Graditelji najznacajnijih zgrada*, σελ. 234.

⁷⁹⁹ "Službeni glasnik SRS", αριθμ. 14/79. Αύξων αριθμός στον κεντρικό κατάλογο μνημείων: SK 2.

επηηρεασμένο από το ύφος των κτηρίων της παραδοσιακής βαλκανικής αρχιτεκτονικής, με στοιχεία του κλασικισμού στην πρόσοψη. Η εσωτερική του διαρρύθμιση οργανώνεται συμμετρικά, με μία κεντρική αίθουσα και γύρω από αυτήν βρίσκονται τα δωμάτια⁸⁰⁰. Για πολλές δεκαετίες το αρχοντικό ήταν στο επίκεντρο πολλών σημαντικών κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων. Η Συνέλευση συνεδρίαζε εκεί, όπου λαμβάνονταν όλες οι σημαντικές αποφάσεις που αφορούσαν το μέλλον και την ανεξαρτησία της Σερβίας. Σήμερα στο κτήριο στεγάζεται το μουσείο της πρώτης σερβικής εξέγερσης⁸⁰¹. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιρετικής σημασίας⁸⁰².

3) Đumrukana (Karadjordjeva 17)

Οι εργασίες ανέγερσής του πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 1834-1835. Το κτήριο κατασκευάστηκε για τις ανάγκες του τελωνείου Βελιγραδίου και βρίσκονταν δίπλα στις όχθες του ποταμού Σαύου. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην διάρκεια των βομβαρδισμών του Βελιγραδίου από τους Γερμανούς, υπέστη μεγάλες ζημιές και στη συνέχεια το εναπομείναν κτήριο γκρεμίστηκε. Ήταν κατασκευασμένο αποκλειστικά από πέτρα και τούβλο και αποτέλεσε ένα από τα πρώτα κτήρια του Βελιγραδίου, όπου ήταν εμφανή τα ίχνη του νεοκλασικισμού. Η μνημειακή σύνθεση της κύριας πρόσοψης είχε μήκος εξήντα μέτρα, στο ισόγειο της οποίας κυριαρχούσαν οι έντεκα αψίδες, ενώ ο όροφος περιελάμβανε οκτώ ζεύγη παραθύρων, στο κέντρο των οποίων υπάρχει το μοναδικό μπαλκόνι της πρόσοψης⁸⁰³.

4.2.2. Κωνσταντίνος Γιοβάνοβιτς

Γεννήθηκε το 1849 στην Βιέννη και απεβίωσε στο Βελιγράδι το 1923. Ήταν ο μεγαλύτερος γιος του φημισμένου λιθογράφου και καλλιτέχνη

⁸⁰⁰ Gordić, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda, I*, σελ. 16. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 128-129.

⁸⁰¹ Ksenija Ćirić, *Topcider*, ZZSKGB, Beograd 2008, σσ. 1-2. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 224-227. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, σσ. 150-151.

⁸⁰² "Službeni glasnik SRS", αριθμ. 14/79. Αύξων αριθμός στον κεντρικό κατάλογο μνημείων: SK 5.

⁸⁰³ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 152-156. Zdravković, *Graditelji najznacajnijih zgrada*, σσ. 234-235. Banjac, *Kako se izgrađivao Beograd*, σελ. 529.

Αναστασίου Γιοβάνοβιτς. Βαπτίστηκε στην ελληνική ορθόδοξη εκκλησία της Βιέννης, όπου και τελείωσε το ελληνικό δημοτικό σχολείο⁸⁰⁴. Σπούδασε στην πολυτεχνική σχολή της Ζυρίχης από όπου αποφοίτησε το 1870. Ξεκίνησε την ενεργό αρχιτεκτονική του δραστηριότητα στο Βελιγράδι στα μέσα της δεκαετίας του 1880. Αναλύοντας το έργο του Γιοβάνοβιτς εντοπίζουμε τις ιδιαίτερες λεπτομέρειες που αποτυπώνονται σε αυτό, καθώς μπορούμε έντονα να διακρίνουμε τα στυλιστικά χαρακτηριστικά του ακαδημαϊσμού. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθούν οι επιρροές από την ιταλική αναγέννηση και ο εμπλουτισμός τους με στοιχεία μπαρόκ. Θεωρείται ως ένας εκ' των κορυφαίων αρχιτεκτόνων και ο κορυφαίος εκπρόσωπος του ακαδημαϊσμού στην ιστορία της Σερβίας⁸⁰⁵.

Το μεγαλύτερο μέρος του έργου του εντοπίζεται κυρίως στην ανέγερση ιδιωτικών κατοικιών, οι οποίες κατασκευάστηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γιοβάνοβιτς ανέλαβε την σχεδίαση για την κατασκευή δημοσίων κτηρίων, όμως τα περισσότερα εκ' των οποίων για διάφορους λόγους δεν υλοποιήθηκαν ποτέ, όπως π.χ. το κτήριο του σερβικού κοινοβουλίου, η εκκλησία του αγίου Σάββα, το κτήριο της σερβικής ακαδημίας και το κεντρικό ταχυδρομείο⁸⁰⁶. Οι πιο σημαντικές κατοικίες που κατασκεύασε είναι: α) Το κτήριο του Nikola Spasić στην οδό Knez Mihailova 33, β) Το κτήριο του Marko Stojanović στην οδό Pariska15, γ) Το κτήριο του Živko Kuzmanović στην οδό Kolarčeva 7, δ) Το κτήριο του Koste Milenković στην οδό Zmaj Jovina 9⁸⁰⁷.

Όμως το πιο σημαντικό έργο του Γιοβάνοβιτς είναι η κατασκευή του κτηρίου της εθνικής τράπεζας της Σερβίας, οι εργασίες ανέγερσης του πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 1889-1890. Στο έργο αυτό ενσωματώνονται

⁸⁰⁴ Ivan Kleut, *Graditeljski opus Konstantina Jovanovića u Beogradu*, GGB, LIII, 2006, σελ. 214. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 836.

⁸⁰⁵ Ljubomir Nikić, *Iz arhitektonske delatnosti Konstantina Jovanovića u Beogradu*, GGB, XXIII, 1976, σσ. 127-142. Ljiljana Babić, *Život i rad arhitekta Konstantina A. Jovanovića, opšti deo*, ZAF, knj. 5, sv. 6, 1959/1960, σσ. 5-15.

⁸⁰⁶ Για τα κτήρια που η κατασκευή τους δεν υλοποιήθηκε βλ. Ljubomir Nikić, *Arhitekt Konstantin Jovanović*, GMGB, IV, 1957, σσ. 349-351.

⁸⁰⁷ Για την κατασκευή των ιδιωτικών κατοικιών βλ. Dušica Lj. Nikolić, *Beogradske interpolacije arhitekta Konstantina Jovanovića*, Nasleđe, br. XVIII, 2007, σσ. 11-21. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 178-186.

με τον καλύτερο τρόπο τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εμπεριέχονται στο αρχιτεκτονικό στυλ του Γιοβάνοβιτς και το καθιστούν ως ένα από τα πλέον σημαντικά έργα του ακαδημαϊκού ρυθμού στην αρχιτεκτονική ιστορία της Σερβίας. Για το έργο αυτό ο Γιοβάνοβιτς βραβεύτηκε με το παράσημο του αγίου Σάββα⁸⁰⁸. Ανάμεσα στα σπίτια που κατεδαφιστήκαν για την κατασκευή του τεράστιου κτηρίου ήταν η πατρική κατοικία του Αλκιβιάδη Νούσια, καθώς και η κατοικία του Δημητρίου Ρούση. Στην αυλή του τελευταίου υπήρχε μαρμάρινο πηγάδι, όπου κατά την διάρκεια των εκσκαφών για την θεμελίωση του κτηρίου βρέθηκε μέσα σ' αυτό ένα πιθάρι με νομίσματα⁸⁰⁹. Έχει καταχωρηθεί στον κατάλογο ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιρετικής σημασίας⁸¹⁰.

4.2.3. Δημήτριος Θ. Λέκος

Γεννήθηκε το 1863 στο Βελιγράδι και απεβίωσε στο Κραγκούγιεβατς το 1914. Ήταν γιος του Θωμά Λέκου και της Ασπασίας, κόρης του Δημητρίου Δούκα Πέσικα. Σπούδασε αρχιτεκτονική στα πανεπιστήμια της Ζυρίχης, όπου νωρίτερα είχε σπουδάσει χημικός ο αδελφός του Μάρκος, του Άαχεν και του Μονάχου⁸¹¹. Το 1889, με την επιστροφή του στο Βελιγράδι ξεκίνησε την αρχιτεκτονική του δραστηριότητα, όπου προσπάθησε να εφαρμόσει το μοντέλο της σύγχρονης αστικοποίησης της δυτικής Ευρώπης στο Βελιγράδι⁸¹².

Τα πιο σημαντικά έργα του είναι τα εξής: α) Το μετεωρολογικό κέντρο Βελιγραδίου στην οδό Bulevar oslobođenja 8 (1890-1891), β) Το νέο κτήριο της στρατιωτικής ακαδημίας στην οδό Resavska 40b (1898-1899). Το κτίριο

⁸⁰⁸ Aleksandar Božović, *Narodna banka, ZZSKGB*, Beograd 2012, σσ. 1-6. Gordana Gordić, *Palata Narodne banke, Nasleđe*, II, 1999, σσ. 85-94. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σσ. 271-273.

⁸⁰⁹ Popović, *O cincarima*, σελ. 444.

⁸¹⁰ ZZSKGB 243/7, 18/05/1965. "Službeni glasnik SRS" 14/79. SK53.

⁸¹¹ Ljubinka Trgovčević, *Srpski inženjeri na studijama u inostranstvu do 1918. godine*, Putevi srpskog inženjerstva tokom XIX veka, σσ. 158–159.

⁸¹² Svetozar Stojanović, *Srpski neimar, opis građevinskih radova i izrada za slikama*, Beograd 1912, σσ. 19-20.

έχει, σε όλα τα επίπεδα, περίπου 10.000 τετραγωνικά μέτρα επιφάνειας, γ) Το δημοτικό σχολείο της περιοχής Savamala στην οδό Bosanska 32 (1907-1908), δ) Το δημοτικό σχολείο του αγίου Σάββα στην οδό Makenzijeva (1908). Το κτήριο δεν σώζεται σήμερα καθώς γκρεμίστηκε το 1940⁸¹³.

Ξεχωριστή υπήρξε η συνεργασία του με τον φημισμένο μεγαλέμπορο Γεώργιο Βούτσο. Ο Λέκος ανέλαβε την κατασκευή και των τεσσάρων κτηρίων του Βούτσου, από το 1893 έως το 1908. Καθοριστικός παράγοντας αυτής της συνεργασίας υπήρξε η κοινή τους καταγωγή από την Κλεισούρα της Καστοριάς. Αυτό αποτελεί και το μοναδικό παράδειγμα στην ιστορία της αρχιτεκτονικής του Βελιγραδίου, όπου ο ίδιος αρχιτέκτονας κατασκευάζει όλα τα κτήρια ενός ιδιοκτήτη⁸¹⁴.

4.2.4. Δημήτριος Μ. Λέκος

Γιος του Μάρκου Λέκου και ανιψιός του Δημητρίου, συνέχισε την παράδοση της οικογένειας που δημιούργησε ο θείος του. Γεννήθηκε το 1887 στο Βελιγράδι όπου και απεβίωσε το 1964. Σπούδασε στο Βελιγράδι και συνέχισε τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο της Καρσλούης. Από το 1914 εργάστηκε στο υπουργείο υποδομών. Το 1933 εκλέχθηκε έκτακτος καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τακτικός καθηγητής μέχρι το 1957, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε. Κατά την περίοδο 1954-1956 διετέλεσε πρύτανης του πανεπιστημίου⁸¹⁵.

Εκτός από τα πανεπιστημιακά του καθήκοντα, είχε μεγάλη συγγραφική δραστηριότητα, ενώ ανέλαβε την κατασκευή πολλών κτηρίων του Βελιγραδίου. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι: α) Το κτήριο της ένωσης δημοσίων υπαλλήλων Βελιγραδίου στην οδό Makedonska 21 (1928-1929), β) Το υπουργείο κοινωνικής πολιτικής και δημόσιας υγείας στην οδό Kneza

⁸¹³ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σσ. 908-916. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σσ. 209-212. Marija Ivanović, *Arhitekt Dimitrije T. Leko*, GGB, LI, 2004, σσ. 119-141.

⁸¹⁴ Vera Pavlović-Lončarski, *Mali pijac na Savi krajem XIX i početkom XX veka*, Nasleđe, VI, 2005, σελ. 110.

⁸¹⁵ Lj. J. Miletić-Abramović, *Život i delo arhitekta Dimitrija M. Leka*, Beograd 1998, σσ. 15-24, 58-59, 68.

Miloša 101 (1932-1933), γ) Το κτήριο των αναπήρων πολέμου στην οδό Savski Trg 9 (1934-1935), δ) Η βίλα Selaković στην οδό J. Prodanovića 5 (1923), ε) Η βίλα του Αλεξάνδρου Μ. Λέκου στην οδό J. Prodanovića 21 (1927), στ) Η κατοικία του Μάρκου Τ. Λέκου στην οδό Čika Ljubina 10 (1931), ζ) Η βίλα του Ντράγκομιρ Μ. Λέκου στην οδό Užička 10 (1932)⁸¹⁶.

4.3. Αστική χωρική οργάνωση

Κατά την περίοδο της απελευθέρωσης από την οθωμανική κυριαρχία, η πόλη του Βελιγραδίου δεν θύμιζε καθόλου την εικόνα που απέκτησε στις επόμενες δεκαετίες. Η όψη του παρέπεμπε περισσότερο σε μία κωμόπολη παρά στη σύγχρονη πόλη που αργότερα μετεξελίχθηκε, με τα όμορφα και επιβλητικά κτήρια να δεσπόζουν στις γειτονιές της. Υπήρχαν πολλά τζαμιά, οθωμανικά δημόσια κτήρια και λουτρά ενώ εύκολα μπορούσε κάποιος να διακρίνει διάσπαρτα γκρεμισμένα κτήρια. Η πόλη εκτείνονταν στο κάστρο του Kalemegdan, όπου εκείνη την περίοδο ήταν κατοικήσιμο, καταλαμβάνοντας τους κοντινούς δρόμους γύρω από αυτό, ενώ περιβάλλονταν από πλατιά τάφρο⁸¹⁷.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα συντελέστηκαν σημαντικές πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές. Οι τελευταίες επέδρασαν καταλυτικά στην αρχιτεκτονική αναμόρφωση της πόλης. Σε αυτή την διαδικασία, οι ελληνικής καταγωγής αρχιτέκτονες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο και συνέβαλαν αποφασιστικά στον μετασχηματισμό της σε ευρωπαϊκή πρωτεύουσα⁸¹⁸. Θα μπορούσε με ασφάλεια να λεχθεί ότι αυτές οι αλλαγές αποτέλεσαν μέρος μιας διαδικασίας, η οποία βρισκονταν σε άμεση εξάρτηση με την συγκεκριμένη γεωγραφική θέση του Βελιγραδίου και τα διαδοχικά ιστορικά γεγονότα που συντελέστηκαν σε αυτήν την περιοχή. Έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για ένα τεράστιο και μακρόπνοο σχέδιο ανοικοδόμησης και ανάπτυξης της

⁸¹⁶ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, II, σσ. 905-908.

⁸¹⁷ Branko Bojović, *Urbanizam Beograda u XIX i XX veku*, GGB, XLIX-L, 2002-2003, σελ. 111.

⁸¹⁸ Βλ. προηγούμενη ενότητα.

χώρας με την κατασκευή των πρώτων μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών κτηρίων.

Για την πραγματοποίηση αυτού του σχεδίου, ο πρίγκιπας Μίλος επέλεξε τον πρώτο αρχιτέκτονα της απελευθερωμένης Σερβίας, τον Νικόλαο Ζίβκοβιτς με καταγωγή από την Έδεσσα, ο οποίος κατάφερε με μεγάλη επιτυχία να ανταποκριθεί στο μεγάλο και δύσκολο έργο που του είχε ανατεθεί⁸¹⁹. Οι βάσεις τέθηκαν με την αναδιαμόρφωση και την αστική ανάπτυξη του Βελιγραδίου, καθώς υπήρχε η αδήριτη ανάγκη η πόλη να σχηματίσει την δική της ταυτότητα με την κατασκευή σύγχρονων δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων καθώς και ρυθμιστικού σχεδίου, σύμφωνα με τα πρότυπα των μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων⁸²⁰. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, παρά το γεγονός ότι υπηρετούσε στην σερβική διοίκηση, ο Ζίβκοβιτς υπέγραφε στα ελληνικά⁸²¹, γεγονός όχι σπάνιο είναι αλήθεια, καθώς αυτήν την περίοδο η ελληνική γλώσσα είναι η κυρίαρχη στα οικονομικά δρώμενα του Βελιγραδίου.

Η δεκαετία του 1820 υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική στην οικιστική ανάπτυξη του Βελιγραδίου, όχι μόνο γιατί αποτέλεσε την αφετηρία της μεταμόρφωσης της πόλης, αλλά και για ένα ακόμη εξίσου σημαντικό λόγο, ο οποίος σε ότι αφορά την δόμηση των κτηρίων, δεν απέχει μακριά από την πραγματικότητα ο χαρακτηρισμός «επανάσταση». Μέχρι τότε στο Βελιγράδι δεν υπήρχε κάποια σημαντική κατασκευή, ούτε και εξειδικευμένοι κτίστες. Και όταν ήρθαν για πρώτη φορά έγιναν περιζήτητοι. Έτσι, όταν ο Ναούμ Ίτσκος ξεκίνησε το 1823 την κατασκευή της κατοικίας του, απέστειλε γράμμα στον πρίγκιπα Μίλος που ζούσε για μεγαλύτερη ασφάλεια στο Κραγκούγιεβατς, όπου μεταξύ άλλων γράφει ότι έφερε τέσσερεις-πέντε οικοδόμους από την Ελλάδα για να του κτίσουν το σπίτι. Στη συνέχεια του ζητά να γράψει στον κυρ Γεώργιο Τσέλες (Παπάζογλου)⁸²² και ύστερα να πάει ο Τσέλες εκ μέρους του

⁸¹⁹ Βογουνιόβιτς, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σσ. 1157-1158.

⁸²⁰ Αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με την ζωή και το έργο του Νικολάου Ζίβκοβιτς, βλ. παραπάνω σσ. 215-217.

⁸²¹ Ρορονιόβιτς, *O Cincarima*, σελ. 144.

⁸²² Στο γράμμα: «κυρ Γεοργιγιγ Ήελεσηγ».

πρίγκιπα στον Τούρκο αξιωματούχο Keħaja-begu και να του ζητήσει να μην του πάρει τους οικοδόμους⁸²³.

Για την κατασκευή των κτηρίων ο Ζίβκοβιτς υπήρξε ο πρώτος που εισήγαγε την χρήση νέων δομικών υλικών στην κατασκευή κτηρίων, όπως τούβλα και ασβεστοκονίαμα αλλά και την εκτεταμένη χρήση της πέτρας⁸²⁴. Λόγω της μακραίωνης οθωμανικής κατάκτησης, στην ανέγερση των κτισμάτων επικρατούσαν μέχρι τότε οι παλαιές μέθοδοι κατασκευής, οι οποίες χρησιμοποιούσαν υλικά όπως πλιθιά και ξύλα και κυρίως εφαρμόζοντας την μέθοδο του «ξύλινου πλαισίου» (σερβικά “*bondruk*”)⁸²⁵. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1830 η πόλη αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε σε πολιτιστικό και οικονομικό κέντρο. Τα αποτελέσματα της πολιτικής του πρίγκιπα Μίλος ήταν ήδη ορατά και τα πρώτα μεγάλα και όμορφα κτήρια κοσμούσαν ήδη την πόλη⁸²⁶. Παράλληλα, στις αρχές της ίδιας δεκαετίας ο Δούκας Πέσικας από την Κλεισούρα κατασκεύασε τα πρώτα έξι καταστήματα ευρωπαϊκού τύπου στο Βελιγράδι, στα οποία χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά νέα υλικά κατασκευής, ενώ οι πόρτες και τα παράθυρα ήταν φτιαγμένα από σίδερο⁸²⁷.

Με την αλλαγή της δυναστείας, το 1842, και την εξορία του πρίγκιπα Μίλος, ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Καρατζόρτζεβιτς εξεδίωξε τους συνεργάτες του. Ο Ζίβκοβιτς με την οικογένειά του κατέφυγαν στο Σεμλίνο. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την διάρκεια της παραμονής του Ζίβκοβιτς στο

⁸²³ Βλ. Petrović, *Beograd pre sto godina*, σελ. 88, όπου και η σχετική πηγή. Προφανώς ο Ίτσκος έγραψε το γράμμα σε συννενοήση με τον Τσέλες. Φαίνεται δε να δέχθηκε μεγάλη πίεση για αναγκαστεί να ζητήσει την μεσολάβηση του Μίλος, καθώς οι προσπάθειες του ίδιου και του Τσέλες δεν απέδωσαν.

⁸²⁴ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 1159.

⁸²⁵ Σύμφωνα με την μέθοδο αυτή, το κτήριο κατασκευάζεται με σκελετό από ξύλινα πλαίσια και συμπληρώνεται με διάφορα υλικά. Η χρήση της πέτρας μέχρι τότε περιοριζονταν μόνο στα θεμέλια και στο υπόγειο και αυτό μόνο όπου και όταν υπήρχε διαθεσιμότητα. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το θέμα της χρήσης των υλικών δόμησης βλ. τα δύο εξαιρέτα άρθρα του Dobroslav St. Pavlović, «*Rad na obnovi bondručnih zgrada*» και «*Konzervatorsko-restauratorski radovi na zgradama XIX veka u tvrdom materijalu*», Saopštenja I, Konzervatorski i ispitivački radovi, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd 1956, σσ. 93-102 και 103-107 αντίστοιχα. Βλ. επίσης, Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, III*, σσ. 1199-1200.

⁸²⁶ Ivan Zdravković, *Graditelji najznačajnijih zgrada u starom Beogradu*, Saopštenja, VIII, Beograd 1969, σσ. 234-236.

⁸²⁷ *Spomenica pedesetogodišnjice*, σελ. 39. Petrović, *Beograd pre sto godina*, σελ. 28.

Σεμλίνο, ο πρίγκιπας Μίλος του έστειλε συνεχώς οικονομική βοήθεια⁸²⁸. Στο τότε υπουργείο εσωτερικών απέμεινε μόνο ένας μηχανικός, κάτι που ανάγκασε το υπουργείο να βάλει αγγελία στην εφημερίδα «*Srpske novine*», προς αναζήτηση νέου προσωπικού⁸²⁹. Το 1846, ιδρύεται στο Βελιγράδι για πρώτη φορά σχολή μηχανικών, η οποία ήταν τριετούς φοίτησης. Δυστυχώς η σχολή έκλεισε ύστερα από τρία χρόνια, όταν οι πρώτοι σπουδαστές πήραν το πτυχίο τους⁸³⁰. Κατά την διάρκεια του 1856 ελήφθη απόφαση, η οποία αφορούσε τους μηχανικούς του υπουργείου, για τους οποίους έθετε αυστηρά κριτήρια για την κατάρτιση των σχεδίων τους⁸³¹.

Κατά την διάρκεια του 1858, ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Καρατζόρτζεβιτς καθαιρέθηκε από την σερβική εθνοσυνέλευση, η οποία στις 28 Δεκεμβρίου του 1858 επανεξέλεξε ηγεμόνα τον ηλικιωμένο πλέον Μίλος Ομπρένοβιτς. Με την επιστροφή του, επιστέφει και ο Ζίβκοβιτς μαζί με τους υπόλοιπους συνεργάτες του, που είχαν εκδιωχθεί με την προηγούμενη αλλαγή της δυναστείας. Ο πρίγκιπας Μίλος και αυτή την φορά θα αξιοποιήσει τις ικανότητες του Ζίβκοβιτς. Συστήνει ξεχωριστή υπηρεσία, υπό την αιγίδα της οποίας τέθηκε η οικοδομική δραστηριότητα ολόκληρης της χώρας, με τίτλο «*Γενική Διεύθυνση Κτηρίων*». Σε αυτήν τέθηκε επικεφαλής ο Ζίβκοβιτς, με τον πρίγκιπα να του απονέμει τον τίτλο «*Κρατικός Επόπτης Κτηρίων*». Το πόσο σημαντική υπήρξε η προσφορά του, αποτελεί το γεγονός ότι μετά την συνταξιοδότηση του Ζίβκοβιτς η θέση την οποία κατείχε καταργήθηκε και δεν ανασυστάθηκε ποτέ στο μέλλον⁸³².

⁸²⁸ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, II*, σελ. 1157. Zamolo, *Graditelji Beograda*, σελ. 127.

⁸²⁹ Η αγγελία δημοσιεύθηκε σε τρία συνεχόμενα φύλλα, βλ. «*Srpske novine*», br. 79, 02/10/1843, σσ. 317-318, br. 80, 06/10/1843, σελ. 322, br. 81, 09/10/1843, σελ. 326.

⁸³⁰ Βλ. Divna Đurić-Zamolo, *Graditelji Beograda 1815-1914*, Drugo izmenjeno izdanje, MGB, Beograd 2009, σελ. 9, όπου και οι σχετικές πηγές.

⁸³¹ *Rešenje o sačinjavanju planova i predračuna za „javna pravitelstvena postrojenja“ (6 jula 1856)*, Zbornik zakona i uredba i uredbeny ukaza izdanih u Knjažestvu Srbiji od početka do kraja 1856. godine, IX, Pravitelstvena knjigopečatnja, Beograd 1857, σσ. 45-46.

⁸³² Η τελευταία φορά που εμφανίζεται το όνομα του Ζίβκοβιτς και η θέση που κατείχε στο ημερολόγιο του κράτους, είναι για το έτος 1871. Βλ. *Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za prostu godinu 1871*, Državna štamparija, Beograd 1870, σελ. 74. Έκτοτε δεν υπάρχει η θέση. Βλ. *Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za prestupnu godinu 1872*, Državna štamparija, Beograd 1871, σελ. 88, όπως επίσης και στα ημερολόγια των επόμενων ετών.

Στην περαιτέρω αστική ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό του Βελιγραδίου, έπαιξε ρόλο η συμφωνία που επετεύχθη το 1862, σχετικά με την υποχρέωση της αναγκαστικής μετανάστευσης του οθωμανικού πληθυσμού από όλους τους οικισμούς της Σερβίας. Επιπλέον, ξεκίνησε η αποχώρηση του στρατού από τα σερβικά οχυρά και τις φρουρές που μέχρι τότε διατηρούσε στη χώρα. Στο πλαίσιο αυτό, η συμβολική παράδοση των κλειδιών της πόλης του Βελιγραδίου από τον Αλή Ριζά Πασά στον Πρίγκιπα Μιχαήλ το 1867, στο κάστρο του Kalemegdan, αποτέλεσε έναν προσδιοριστικό παράγοντα προς την κατεύθυνση της διαχείρισης της οικοδομικής δραστηριότητας του Βελιγραδίου⁸³³. Και πράγματι έτσι ήταν, καθώς κατά την διάρκεια αυτής της πενταετίας αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες που ήταν καθοριστικές και άφησαν το στίγμα τους στην αναμόρφωση της πόλης.

Έτσι, το 1865 ψηφίζεται ο πρώτος νόμος που αφορά την ανέγερση δημοσίων κτηρίων, με τον οποίο ρυθμίζονται ο τρόπος υποβολής των προτάσεων, η σχεδίασή τους και η διαδικασία ολοκλήρωσης της κατασκευής τους⁸³⁴. Ένα χρόνο νωρίτερα, ο αρχιτέκτονας Emilijan Josimović ανέλαβε την οργάνωση του ρυθμιστικού σχεδίου του Βελιγραδίου, ξεκινώντας με την γεωδαιτική αποτύπωση του χώρου, μετρώντας και διαιρώντας προσεκτικά τις εκτάσεις που προορίζονταν για την ανάπτυξη. Μετά από εργασίες τριών ετών ο Josimović αναλύει τα αποτελέσματα του στο βιβλίο «*Επεξήγηση της πρότασης για την ρύθμιση του τμήματος της πόλης του Βελιγραδίου που βρίσκεται στην τάφρο*», το οποίο εκδίδεται το 1867⁸³⁵. Έτσι, για πρώτη φορά το Βελιγράδι αποκτά για πρώτη φορά ρυθμιστικό σχέδιο, το οποίο ακολουθεί

⁸³³ Branko Maksimović, *Urbanistički razvoj Beograda od 1830. do 1941. godine*, Istorija Beograda, 1995, σελ. 252.

⁸³⁴ *Zakon o podizanju javnih građevina (23 marta 1865)*, Zbornik zakona i uredba izdanih u Knjažestvu Srbiji od početka do kraja 1865. godine, XVIII, Državna štamparija, Beograd 1865, σσ. 82-106.

⁸³⁵ Emilijan Josimović, *Objasnenje predloga za regulisanje onoga dela varoši Beograda što leži u šancu, sa jednim litografisanim planom u razmeri 1/3000*, U državnoj knjigopečatnji, Beograd 1867.

αυτά των μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων και τις τάσεις που επικρατούν στον αστικό σχεδιασμό βασισμένο στην πόλη πρόπλασμα (μακέτα)⁸³⁶.

Το σχέδιο του Josimović αποτέλεσε σημείο αναφοράς, πάνω στο οποίο βασίστηκαν για να προχωρήσουν οι μετέπειτα σχεδιασμοί καθώς το Βελιγράδι μεγάλωνε πληθυσμιακά και επεκτείνονταν προοδευτικά, καταλαμβάνοντας όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Branko Maksimović «*Το έργο του Josimović έθεσε τα πρώτα ιδεολογικά θεμέλια της σερβικής πολεοδομίας*»⁸³⁷. Η περίοδος από το 1867 μέχρι την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου θεωρείται ως υψίστης σημασίας για την ανάπτυξη και την οικιστική εξέλιξη του Βελιγραδίου. Αυτήν την περίοδο οργανώνεται το οδικό δίκτυο της πόλης με τις λεωφόρους, τα οικοδομικά τετράγωνα, τις πλατείες, τα πάρκα, όπως επίσης γίνεται πρόβλεψη για την κατασκευή δημόσιων κτηρίων σε κεντρικά σημεία του Βελιγραδίου⁸³⁸.

Το 1878 στο συνέδριο του Βερολίνου αναγνωρίστηκε επίσημα η πλήρης ανεξαρτησία της Σερβίας. Την ίδια χρονιά, ο μηχανικός Stevan Zarić για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών των δημοτικών σχολείων εκπονεί τοπογραφικό σχέδιο του Βελιγραδίου σε κλίμακα 1: 4000, πάνω στο οποίο αποτυπώνονται όχι μόνο τα δημόσια κτήρια που έχουν ήδη υπάρχουν αλλά και αυτά που μελλοντικά θα πρέπει κατασκευαστούν⁸³⁹. Το 1882 η Σερβία ανακηρύσσεται σε βασίλειο και ο πρίγκιπας Μίλαν γίνεται ο πρώτος βασιλιάς της νεότερης Σερβίας, με πρωτεύουσα το Βελιγράδι. Την περίοδο που

⁸³⁶ Ό.π., σσ. 45-47. Για την ανάλυση του ρυθμιστικού σχεδίου του Josimović και την εναρμόνισή του με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά βλ. το κατατοπιστικό άρθρο της Svetlana Dimitrijević-Marković, *Forma grada i urbanistička regulacija: Osmanov Pariz i Josimovićev Beograd*, Nasleđe, XVIII, 2017, 129-147 (ιδιαίτερα στις σελίδες 141-142, όπου παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της «σύγκρισης» αυτής).

⁸³⁷ Branko Maksimović, *Idejni razvoj srpskog urbanizma. Period rekonstrukcije gradova do 1914. godine*, Spomenik SANU, 121 (23), 1978, σελ. 196.

⁸³⁸ Maksimović, *Urbanistički razvoj Beograda*, σσ. 255-257.

⁸³⁹ Stevan Zarić, *Plan Beograda udešen za potrebe beogradskih osnovnih škola. Mjerilo 1: 4000*, Izdanje Državne štamparije, Beograd 1878. Για αναλυτική περιγραφή του σχεδίου βλ. Svetlana V. Nedić, *Urbanističko uređenje Beograda od 1886. do 1914. godine*, GGB, XX III, 1976, σελ. 176.

ακολουθεί οργανώνεται το πολεοδομικό σύστημα με την οδό Knez Mihailova να αποκτά κυρίαρχη θέση στον αστικό και οικονομικό ιστό της πόλης⁸⁴⁰.

Το 1896, υιοθετείται για πρώτη φορά μία λεπτομερής και αυστηρή νομοθεσία για την κατασκευή κτηρίων. Στις 11 Δεκεμβρίου ψηφίζεται ο νόμος περί δομήσεως της πόλης του Βελιγραδίου, ο οποίος περιλαμβάνει συνολικά 39 άρθρα⁸⁴¹. Από τα πιο σημαντικά σημεία του νόμου είναι τα άρθρα 7 και 8, όπου αναφέρεται ότι για την κατασκευή οποιουδήποτε κτηρίου, θα πρέπει πρώτα να εκδοθεί υποχρεωτικά άδεια από την αρμόδια επιτροπή του υπουργείου. Τα κτήρια θα κτίζονται στην καθορισμένη οικιστική γραμμή, εκτός από τις οδούς όπου δεν έχει ακόμη ρυθμιστεί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 10 του νόμου, σε περίπτωση μη εφαρμογής των διατάξεων προβλέπονται αυστηρές ποινές⁸⁴². Τρεις μήνες αργότερα (1 Μαρτίου 1897) ψηφίζεται συμπληρωματικός νόμος του 1896, ο οποίος σχετίζεται με τον κανονισμό που διέπει την κατασκευή ενός κτηρίου. Σύμφωνα με αυτόν, για να εκδοθεί η απαιτούμενη άδεια θα πρέπει πρώτα να υποβληθεί στην αρμόδια επιτροπή αίτηση, η οποία θα περιλαμβάνει περιγραφή του σχεδίου του κτηρίου καθώς και περιγραφή της πρόσοψης⁸⁴³.

Όλες αυτές οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν συνετέλεσαν στην ανάπτυξη του Βελιγραδίου, έτσι ώστε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα να έχει ήδη μετασχηματιστεί σε μία σύγχρονη πόλη με ένα πιο σύνθετο πολεοδομικό συγκρότημα, όπου εμφανίζονται μεγαλύτερες κατασκευές με περισσότερους ορόφους αλλά ταυτόχρονα και με την οργάνωση υποδομών κοινής ωφελείας. Ωστόσο δεν αργούν να εμφανιστούν και προβλήματα, όπως είναι η απρογραμματίστη ανάπτυξη ορισμένων τμημάτων της πόλης, λόγω της μη οργανωμένης επέκτασής της. Τα προβλήματα αυτά αφορούν κυρίως την άνιση ανάπτυξη μεταξύ περιφέρειας και κέντρου και στον άνισο καταμερισμό

⁸⁴⁰ Željko Škalamera, *Istorijski razvoj područja Knez Mihailove ulice*, UB, br. 46, 1978, σσ. 57-58.

⁸⁴¹ *Zakon građevinski za varoš Beograd*, [χ.ε.], Beograd 1896.

⁸⁴² Το άρθρο αυτό του νόμου ουσιαστικά μέχρι σήμερα δεν έχει αλλάξει.

⁸⁴³ *Građevinski pravilnik za varoš Beograd*, Državna štamparija, Beograd 1897.

των υποδομών κοινής ωφελείας, στα οποία απαιτείται δημόσια παρέμβαση για εξεύρεση λύσης⁸⁴⁴.

Εν τω μεταξύ, η σε γενικές γραμμές σταθερή ανάπτυξη του Βελιγραδίου και ειδικότερα η αστική ανάπτυξη θα διακοπεί κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η περίοδος του μεσοπολέμου που ακολουθεί χαρακτηρίζει το Βελιγράδι από μία δυναμική αστική ανάπτυξη και την συνεχόμενη επέκταση του, καλύπτοντας νέα εδάφη τα οποία αποτελούσαν άγονες εκτάσεις και χωράφια, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ώθηση σε μία έντονη κατασκευαστική δραστηριότητα. Έτσι, η πόλη αλλάζει τον αστικό της χαρακτήρα και προσανατολισμό. Οι κυβόλιθοι της οθωμανικής περιόδου που κυριαρχούσαν μέχρι τότε στους κεντρικούς της δρόμους, αντικαθίστανται με άσφαλο. Επίσης, ανανεώνεται και διευρύνεται στην πόλη το ηλεκτρικό δίκτυο και εισάγονται νέες γραμμές κυκλοφορίας λεωφορείων και τραμ. Η εισροή των εγχώριων και ξένων κεφαλαίων που προκαλείται από την ταχεία ανάπτυξη της βιομηχανίας, δημιουργούν μεγάλες και σύγχρονες επιχειρήσεις, ενισχύοντας το εμπόριο και τον τραπεζικό τομέα⁸⁴⁵.

Η οικονομική ύφεση που ξεκίνησε το 1929 επηρέασε το Βελιγράδι και αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο τροχοπέδη στην αυξανόμενη ανάπτυξη του. Έκτοτε, και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η συνεχής αστική δραστηριότητα του Βελιγραδίου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από μία ελαφρά μείωση, αλλά και από την ανάγκη να ληφθούν μέτρα για να βελτιωθεί η υπάρχουσα κατάσταση⁸⁴⁶. Τα παραπάνω κοινωνικά φαινόμενα αποτελούν απόρροια του γεγονότος ότι αυτή την περίοδο στο Βελιγράδι παρατηρείται το υψηλότερο ποσοστό δημογραφικής αύξησης που έχει ποτέ πραγματοποιηθεί στην πόλη, καθώς ο πληθυσμός του μέσα σε λίγα χρόνια διπλασιάστηκε. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1921 το Βελιγράδι είχε 111.740 κατοίκους, ενώ το 1929 ο αριθμός αυτός διαμορφώνεται σε 226.000. Πριν την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο πληθυσμός του φτάνει τους 320.000. Η αύξηση αυτή

⁸⁴⁴ Željko Škalamera, *Istorijski razvoj Beograda*, AU, br. 70-72, 1973, σσ. 39-48.

⁸⁴⁵ Maksimović, *Urbanistički razvoj Beograda*, σσ. 257-260.

⁸⁴⁶ Dejan Đorđević, Tijana Dabović, *Ideologije i praksa planiranja Beograda 1867-1972: period uspona*, Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, br. LVIII, 2010, σελ. 159.

προερχόταν σχεδόν αποκλειστικά από την εσωτερική μεταναστευτική εισροή⁸⁴⁷.

Η αλματώδης ανάπτυξη του Βελιγραδίου είχε ήδη ξεφύγει από τον έλεγχο δημιουργώντας παρενέργειες, οι οποίες αρχικά είχαν εμφανιστεί από τις αρχές του αιώνα. Όπως αναφέρθηκε, η ανάγκη για υιοθέτηση μέτρων που θα αντιμετώπιζαν τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί, εμφανίζεται πλέον αδήριτη. Έτσι, το 1929 ψηφίστηκε νόμος, σύμφωνα με τον οποίο καθορίζονται τα εδάφη που νόμιμα ανήκουν στην πόλη και οριοθετούνται τα σύνορα της. Επίσης, λαμβάνονται μέτρα για την ανοικοδόμηση εντός των ορίων αυτής⁸⁴⁸.

Σε συνέχεια του νόμου αυτού θεσπίζεται το 1931 ο νόμος περί δομήσεως, όπου εντός καθορισμένης προθεσμίας ο δήμος του Βελιγραδίου καλείται να συντάξει γενικό ρυθμιστικό σχέδιο της πόλης. Ο νόμος αυτός χωρίζει το Βελιγράδι σε στενότερες και ευρύτερες οικιστικές ζώνες, με ξεχωριστά προβλεπόμενα πρότυπα που αφορούν τις κατασκευές μέσα σε αυτές⁸⁴⁹. Σε σχέση με το πλαίσιο της εσωτερικής εδαφικής αναδιοργάνωσης και σε ότι αυτή μας αφορά, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το 1934 ο δήμος του Σεμλίνου εντάσσεται διοικητικά και συμπεριλαμβάνεται στο πολεοδομικό συγκρότημα του Βελιγραδίου.

Κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Βελιγράδι υφίσταται σημαντικές απώλειες, όχι μόνο σε ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και σε σχέση με το οικιστικό απόθεμα και την μνημειακή πολιτιστική της κληρονομιά. Είναι χαρακτηριστικό ότι περίπου το 40% από την υποδομή της πόλης καταστράφηκε ή υπέστη ζημιά από τους γερμανικούς βομβαρδισμούς. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ξεκίνησε η ανασυγκρότηση του Βελιγραδίου, αλλά και όλης της χώρας. Οι νέες κτηριακές κατασκευές, ιδιαίτερα αυτές των

⁸⁴⁷ Ο.π., σελ. 160.

⁸⁴⁸ *Zakon o ataru opštine grada Beograda i o merama za izgradnju Beograda i okoline*, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 239, 1929, σσ. 1911–1913. Για την φιλοσοφία του νόμου και την σημαντικότητα του στην πολεοδομική ανάπτυξη του Βελιγραδίου βλ. Ranka Gašić, *Problemi teritorijalnog širenja Beograda između dva svetska rata, Istorija 20. veka*, br. 3, 2010, σσ. 61-63.

⁸⁴⁹ Για μία διαφωτιστική προσέγγιση των νέων οικιστικών ζωνών και των προβλεπομένων προτύπων που δημιουργούνται βλ. Jovan I. Obradović, *Novi građevinski zakon: s pogledom na uređenje i podizanje Beograd*, Beogradske opštinske novine, br. 1, 1932, σσ. 8-16.

κατοικιών, κινούνται σε μέτριο επίπεδο σε ότι αφορά την ποιότητα και το μέγεθος τους. Η ανέγερση των κτηρίων ακολουθεί μορφές τυποποιημένων προγραμμάτων, με πολύ απλοποιημένες λύσεις σε ότι αφορά τις οικιστικές ζώνες της πόλης. Έτσι κάνει την εμφάνιση του ένας συνεχής δομημένος αστικός ιστός που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην κατασκευή των λεγόμενων «μπλοκ»⁸⁵⁰.

Σημαντικό σταθμό στην οικιστική ανάπτυξη του Βελιγραδίου αποτέλεσε το γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του 1950, το οποίο περιγράφει με αδρές γραμμές μία λειτουργική προσέγγιση στη συνολική ανασυγκρότηση που αυτό προβλέπει, καθορίζοντας με σαφήνεια την ανάπτυξη του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου ως ένα ενιαίο πληθυσμιακό κέντρο⁸⁵¹. Ταυτόχρονα το σχέδιο προέβλεπε μία εκτεταμένη εδαφική ανάπτυξη της πόλης σε μη κατοικημένες μέχρι τότε περιοχές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ορίστηκε η περιοχή στην αριστερή όχθη του ποταμού Σαύου όπου θα χτιστεί η νέα πόλη (Νέο Βελιγράδι)⁸⁵².

Ωστόσο υπήρχε μέριμνα και για το εσωτερικό της πόλης και ειδικότερα για την ανάπλαση κάποιων σημείων της πόλης, κυρίως πλατειών. Επίσης, ασχολήθηκε με την κυκλοφοριακή μελέτη που θα διέπει μία τόσο εκτεταμένη περιοχή, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις μορφές των μεταφορών (σιδηροδρομικών, ποτάμιων κλπ.), που είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία ενός γενικού δικτύου μεταφορών. Μέχρι το 1960 οι διαδικασίες για την ολοκλήρωση του ρυθμιστικού σχεδίου ανάπτυξης είχαν πραγματοποιηθεί⁸⁵³.

Το επόμενο στάδιο της αστικής μεταμόρφωσης του Βελιγραδίου πραγματοποιείται το 1972, το οποίο βασίστηκε στις αρχές της δημιουργίας «Μία πόλη σε μια θάλασσα από πράσινο», καθώς επίσης και να οργανωθεί

⁸⁵⁰ Το 1948, όταν ξεκίνησε η κατασκευή του Νέου Βελιγραδίου, η περιοχή που σχεδιάστηκε για τη μελλοντική αστική επέκταση χωρίστηκε σε 72 τετράγωνα (σερβικά "blok"). Βλ. αναλυτικά, Βοιονιέ, *Urbanizam Beograda*, σελ. 121.

⁸⁵¹ *Beograd - Generalni urbanistički plan 1950*, Izvršni odbor N. O. Beograda, Beograd 1951.

⁸⁵² Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ανέγερση του Νέου Βελιγραδίου βλ. Bratislav Stojanović, *Istorija Novog Beograda*, GGB, (*I deo*), XXI, 1974, (*II deo*), XXII, 1975, σσ. 211-236 και σσ. 199-218.

⁸⁵³ *Beograd u mapama i planovima od XVIII do XXI veka*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd 2008, σελ. XXIV.

ένα σαφές σχέδιο που θα σχετίζεται με το μεταφορικό δίκτυο⁸⁵⁴. Έτσι λοιπόν ορίστηκε μία κεντρική ζώνη ανάπτυξης που ελάμβανε χώρα σε μια ευρεία περιοχή της πόλης, από την περιοχή του ποταμού Σάου μέχρι την συμβολή του με τον Δούναβη, με τα δύο νησάκια (Veliko ratno ostrvo, Ada ciganlija) να αποτελούν το κύριο μοχλό ανάπτυξης. Επίσης, επικεντρώθηκε στην οργάνωση και λειτουργία ενός πολύπλοκου συστήματος αστικών μεταφορών, όπου η μεταφορά μεγάλου αριθμού ατόμων από το ένα άκρο της πόλης στο άλλο απαιτούσε ιδιαίτερη φροντίδα και θα συνέβαλε αποφασιστικά στην εύρυθμη λειτουργία του⁸⁵⁵.

Το ρυθμιστικό σχέδιο του 1985 υπήρξε αναθεωρητικό σε αυτό του 1972, επιφέροντας αλλαγές και τροποποιήσεις. Ο κύριος στόχος του ήταν να δημιουργήσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για μία ορθολογική επέκταση των της πόλης, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς στους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την προσαρμογή του χωροταξικού οργάνωση της πόλης (αύξηση της πυκνότητας, νέο χωροταξικό σχέδιο, κλπ), καθώς και μια μείωση στο δίκτυο των κύριων δρόμων σε σχέση με το προτεινόμενο σχέδιο της 1972⁸⁵⁶. Το 1992 με την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η Σερβία και το Μαυροβούνιο συστήνουν την «*Ενωμένη Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας*», την λεγόμενη και «*Τρίτη Γιουγκοσλαβία*» που υφίσταται μέχρι και το 2003, στην οποία το Βελιγράδι συνεχίζει να είναι πρωτεύουσα.

⁸⁵⁴ *Generalni urbanistički plan Beograda 1972*, UB, br. 19, 1972, σσ. 1-32.

⁸⁵⁵ *Beograd u tarama*, σελ. XXV.

⁸⁵⁶ *Ο.π.*, σελ. XXVI .

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕΜΛΙΝΟΥ

5.1. Οικιστικό-Μνημειακό απόθεμα

Το οικιστικό απόθεμα της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου, ουσιαστικά δεν διαφοροποιείται σε σχέση με το αντίστοιχο του Βελιγραδίου σε ότι αφορά την χρήση του, όπου ακολουθείται το ίδιο μοντέλο της διπλής χρήσης των κτηρίων και των μονοκατοικιών. Ωστόσο, υφίσταται μία διαφοροποίηση σε σχέση με το αρχιτεκτονικό στυλ, όπου οι επιρροές από την Αυστροουγγαρία είναι εμφανείς. Στο απόθεμα επίσης συμπεριλαμβάνονται ναοί, στους οποίους βρίσκονται αναθηματικές στήλες γραμμένες στην ελληνική γλώσσα, καθώς και το μαυσωλείο της οικογένειας Σπίρτα, που βρίσκεται στο κοιμητήριο του Σεμλίνου.

1) Κτήριο Πέτρου Ίτσκου (Bežanijska 18)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1793 και άνηκε στον σπουδαίο διπλωμάτη και μεγαλέμπορο Πέτρο Ίτσκο από τους Πύργους Εορδαίας. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο, κάτω από μία υπερυψωμένη στέγη. Σχεδιάστηκε στο στυλ του κλασικισμού. Στο ισόγειο υπήρχε το καφενείο «*Kraljević Marko*», ενώ η κατοικία βρισκονταν στον πρώτο όροφο. Το κτήριο ανακατασκευάστηκε κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1880 και είναι ένα από τα παλαιότερα διατηρημένα σπίτια, ως απόδειξη του αστικού χαρακτήρα της παλαιάς πόλης του Σεμλίνου⁸⁵⁷. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς μεγάλης αξίας⁸⁵⁸.

2) Κτήριο οικογένειας Ζίκου (Glanva 23)

Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1823. Η οικογένεια έλκει την καταγωγή της από την Μοσχόπολη. Το κτήριο αποτελείται από δύο τμήματα. Το ένα εκτείνεται στην οδό Glanva και το άλλο στην οδό Dubrovačka. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο, όροφο και υπερυψωμένη οροφή. Είναι κτισμένο από τούβλο και έχει θολωτές οροφές και επιστύλια. Είναι σχεδιασμένο με βάση το

⁸⁵⁷ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σελ. 616 · Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 39 · Dabižić, *Uspomene*, σελ. 7.

⁸⁵⁸ "Službeni glasnik SRS", br. 14/79, SK 65.

αυτοκρατορικό στυλ (empire style). Θεωρείται ως ένα από τα πιο αρμονικά αστικά κτήρια της παλαιάς πόλης του Σεμλίνου. Το γωνιακό χαγιάτι υπογραμμίζει την αντιπροσωπευτική θέση του σπιτιού σε ένα κεντρικό σταυροδρόμι. Ξεχωρίζουν τα νεοκλασικά χαρακτηριστικά του πρώτου ορόφου επί της οδού Glavna. Το ηλιακό ρολόι στην πρόσοψη επί της οδού Dubronačka που κατασκευάστηκε το 1828, αποτελεί ένα σπάνιο δείγμα ιδιαίτερης αξίας⁸⁵⁹. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁶⁰.

3) Κτήριο Αφροδίτης Βιάλλου (Glavna 45)

Το κτήριο κατασκευάστηκε περίπου το 1800. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο, όροφο και χαρακτηριστική υπερυψωμένη οροφή. Σύμφωνα με την κλασική διπλή χρήση των κτηρίων αυτών, στο ισόγειο υπάρχουν καταστήματα ενώ στον όροφο βρίσκεται η κατοικία. Είναι σχεδιασμένο με βάση το αυτοκρατορικό στυλ (empire style). Έχει συμμετρική πρόσοψη με την κεντρική είσοδο να βρίσκεται στην μέση, όπου η πύλη αποτελεί ένα από τα καλύτερα δείγματα της παλαιάς πόλης του Σεμλίνου. Το κτήριο είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των πλούσιων αστικών οικιών της εποχής του⁸⁶¹. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁶².

4) Κτήριο οικογένειας Δήμα (Gospodska 14)

Το κτήριο κατασκευάστηκε τον 18^ο αιώνα και ανακατασκευάστηκε το 1801. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο, όροφο και υπερυψωμένη στέγη, όπου υπήρχε η συνήθης διπλή χρήση. Είναι σχεδιασμένο σε ρυθμό μπαρόκ, όπου εμπεριέχονται στοιχεία του αυτοκρατορικού στυλ (empire style). Το κτήριο διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά των κατοικιών της ευημερούσας

⁸⁵⁹ Miodrag Dabižić, *Zaštita spomenika*, Likovni život, 125-126 (2008), 64-65. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 12. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σελ. 619. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, II, σσ. 42-43.

⁸⁶⁰ Zavod za zaštitu spomenika kulture - Odeljenje za Vojvodinu u Novom Sadu, br.220, 27/02/1951, SK 25.

⁸⁶¹ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σελ. 619. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 12. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, II, σσ. 43-44.

⁸⁶² Zavod za zaštitu spomenika kulture - Odeljenje za Vojvodinu u Novom Sadu, br.219, 27/02/1951, SK 24.

αστικής τάξης του Σεμλίνου, στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστική είναι η ορθογώνια εσωτερική αυλή. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου κτυπήθηκε από βομβαρδισμό, οπότε υπέστη ζημιές⁸⁶³. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁶⁴.

5) Κτήριο οικογένειας Κωνσταντίνου Βούλκου (Glavna 18)

Κατασκευάστηκε μεταξύ του 1799-1800. Στον όροφο βρίσκεται η κατοικία του ιδιοκτήτη, ενώ το ισόγειο διατίθεται για οικονομική χρήση. Το κτήριο ξεχωρίζει για το μήκος του και τον χώρο που καταλαμβάνει στην κεντρική οδό του Σεμλίνου. Στο πίσω τμήμα του σπιτιού υπάρχουν καμάρες που στηρίζουν την ανοιχτή βεράντα του ορόφου. Το κτήριο έχει ανακαινιστεί αρκετές φορές, χωρίς όμως να αλλάξει ουσιαστικά η αρχική του όψη. Πάνω από την κεντρική είσοδο έχει διατηρηθεί αναμνηστική μαρμάρινη πλάκα, αφιερωμένη στην επίσκεψη και διαμονή του Αυστριακού Αυτοκράτορα Φραγκίσκου Α΄ και της συζύγου του Καρολίνας το 1817. Στο ίδιο σπίτι ο αυτοκράτορας υποδέχθηκε και πραγματοποίησε συνάντηση με τον πασά του Βελιγραδίου Marašli Ali-raša και τον πρίγκιπα Miloš Obrenović⁸⁶⁵.

6) Κτήριο οικογένειας Πέτροβηκ (Glavna 20)

Αποτελεί τυπικό δείγμα κτηρίου, όπου στον όροφο βρίσκεται η κατοικία του ιδιοκτήτη, ενώ το ισόγειο διατίθεται για οικονομική χρήση. Για το κτήριο λίγες πληροφορίες μας είναι διαθέσιμες. Γνωρίζουμε ότι το 1908 ιδιοκτήτης του ήταν ο φωτογράφος Rudolf Gater, οπότε και πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανακαίνισης του υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Franjo Jenč. Στην πρόσοψη ξεχωρίζει ο προσεγγμένος και καλαίσθητος ανάγλυφος

⁸⁶³ Aleksandra M. Dabižić, *Staro jezgro Zemuna – Blok između ulica Glavne, Gospodske, Trga pobjede i Preradovićeve u prostornoj kulturno-istorijskog celini*, Nasleđe, I (1997), σελ. 54. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, II, σσ. 41-42 · Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σελ. 616.

⁸⁶⁴ ZZSKGB, br. 648/7, 24/12/1965, SK 63.

⁸⁶⁵ A. Dabižić, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 51. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σσ. 615-616. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, II, σελ. 40. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 12.

διάκοσμος, όπου υπάρχει ένα μικρό μπαλκόνι με σιδερένια κάγκελα. Το κτήριο συνεχίζει σε βάθος όπου βρίσκεται η εσωτερική αυλή του σπιτιού⁸⁶⁶.

7) Κτήριο Παναγιώτη Μόρφη (Magistratski trg 14)

Το κτήριο κτίστηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από αρχιτέκτονα Jozef Marks. Άνηκε στον Παναγιώτη Μόρφη από τους Πύργους Εορδαίας, ο οποίος διατέλεσε δήμαρχος του Σεμλίνου. Αποτελείται από υπόγειο, ισόγειο και όροφο, όπου υπήρχε η συνήθης διπλή χρήση. Ανακατασκευάστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με την πρόσοψή του να αποκτά έντονα στοιχεία από το στυλ του ύστερου ιστορικισμού⁸⁶⁷.

8) Κτήριο Ιωάννη Πούλιου (Gospodska 4)

Το κτήριο κατασκευάστηκε στην δεκαετία του 1820⁸⁶⁸. Στο ιδιόκτητο κτήριο ο εκδότης Ιωάννης Πούλιος το 1893 ξεκίνησε την λειτουργία του τυπογραφείου και βιβλιοπωλείου, το οποίο στεγάζονταν στο ισόγειο, ενώ στον όροφο ήταν η κατοικία του⁸⁶⁹. Μετά τον θάνατο του Ιωάννη το 1915, το τυπογραφείο και το βιβλιοπωλείο περνούν στα χέρια του αδελφού του Δημητρίου και μετακομίζει στην γειτονική οδό Glavna 45, όπου το κτήριο σήμερα δεν σώζεται⁸⁷⁰. Ο Δημήτριος πεθαίνει το 1924 και τον κληρονομεί η κόρη του Ελένη, η οποία παντρεύεται τον Jovan Sedlar. Μέχρι το 1932 το τυπογραφείο διατηρεί την επωνυμία του Δημητρίου Πούλιου. Έκτοτε συνεχίζει στην ίδια διεύθυνση με την διπλή ονομασία «*Štamparija D. Puljo nasl. J. Sedlar (Τυπογραφείο Δ. Πούλιου- Διάδοχος J. Sedlar)*», με την οποία τυπώνονταν τα βιβλία. Ωστόσο, όπως διαπιστώνεται συνεχίζει να εμφανίζεται ως ιδιοκτήτης ο Δημήτριος Πούλιος μέχρι και το 1941, οπότε και έχουμε την τελευταία αναφορά για το τυπογραφείο⁸⁷¹.

⁸⁶⁶ A. Dabižić, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 51. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 54 · Dabižić, *Uspomene*, σελ. 14.

⁸⁶⁷ Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 56. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 14.

⁸⁶⁸ A. Dabižić, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 52.

⁸⁶⁹ Ασίμονιό, *Pogled preko reke*, σελ. 15, υποσημ. 38.

⁸⁷⁰ Διατηρήθηκε φωτογραφία του κτηρίου. Βλ. ό.π., σσ. 47, 140, εικ. 147-148.

⁸⁷¹ Σύμφωνα με τον τηλεφωνικό κατάλογο του Βελιγραδίου του έτους 1936, ιδιοκτήτης του τυπογραφείου και βιβλιοπωλείου επί της οδού Glavna 45 αναφέρεται ο Δημήτριος Πούλιος με αριθμ. τηλεφώνου 41-09, ενώ στον κατάλογο του έτους 1941 έχει αριθμ. τηλεφώνου 37-

9) Κτήριο Αλεξάνδρου Ζάχου (Bežanijska 2)

Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο, όροφο και χαρακτηριστική υπερυψωμένη στέγη. Σύμφωνα με την κλασική διπλή χρήση των κτηρίων αυτών, στο ισόγειο υπάρχουν καταστήματα ενώ στον όροφο βρίσκεται η κατοικία. Έχει συμμετρική πρόσοψη, στο ισόγειο της οποίας διαμορφώνονται καμάρες⁸⁷².

10) Κατοικία οικογένειας Καραμάτα (Karamatina 17)

Το κτήριο κατά το μεγαλύτερο μέρος του κτίστηκε το 1764. Το 1772 αγοράστηκε από τον μεγαλέμπορο Δημήτριο Καραμάτα από τους Πύργους Εορδαίας. Το σπίτι αποτελείται από τρία τμήματα. Από το ισόγειο, ένα όροφο με απλή στέγη και ένα όροφο με σοφίτα και υπερυψωμένη στέγη. Και τα τρία μέρη συνδέονται μεταξύ τους και έχουν μία κύρια είσοδο. Το 1827 ο Ιωάννης, γιος του Δημητρίου, έχτισε τον όροφο στο μεσαίο τμήμα και πραγματοποίησε την ανακαίνιση του συνόλου του κτηρίου. Η πρόσοψη έχει σχεδιαστεί στο στυλ του κλασικισμού και του αυτοκρατορικού στυλ (empire style), ενώ το κτήριο στο σύνολό του έχει τυπικά μπαρόκ χαρακτηριστικά. Κατά τη διάρκεια του Αυστρο-οθωμανικού πολέμου, το 1788, ο αυτοκράτορας Ιωσήφ Β΄ διέμεινε στο σπίτι. Είναι ένα από τα πιο σημαντικά κτήρια της παλαιάς πόλης του Σεμλίνου⁸⁷³. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς μεγάλης αξίας⁸⁷⁴.

11) Κατοικία οικογένειας Σπίρτα (Glavna 9)

Το κτήριο κατασκευάστηκε περίπου το 1840, βασισμένο σε σχέδια του Βιεννέζου αρχιτέκτονα Heinrich Freiherr von Ferstel για λογαριασμό του Δημητρίου Σπίρτα από την Κλεισούρα Καστοριάς, τόπο καταγωγής της οικογένειας. Τα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά το κάνουν να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα σπίτια του Σεμλίνου, τα οποία μαρτυρούν την ιδιαίτερη κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη. Σχεδιάστηκε σε νεογοτθικό ρυθμό και ήταν ένα από τα

035. Βλ. *Telefonski imenik direkcija Beograd 1936*, σελ. 240. *Telefonski imenik za Beograd, Zemun i Pančevo 1941*, σελ. 342.

⁸⁷² Korać, *Zemunski*, σελ. 167, υποσημ. 6.

⁸⁷³ Dabižić, *Kuća porodice Karamata*, σσ. 1-4. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σελ. 615. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 38-39. Dabižić, *Uspomene*, σσ. 9-10.

⁸⁷⁴ "Službeni glasnik SRS", br. 14/79, SK 22.

πρώτα σπίτια με υπερυψωμένο ισόγειο στην παλαιά πόλη του Σεμλίνου. Το κυρίως τμήμα του σπιτιού έφτανε στο ύψος των γειτονικών μονώροφων σπιτιών. Αποτελείται από τρία τμήματα, με το πλευρικό τμήμα να είναι στην αυλή, όπου υπάρχει μία ασύμμετρα τοποθετημένη είσοδος⁸⁷⁵. Η πρόσοψη είναι κατασκευασμένη από πέτρα, ενώ οι τοίχοι του μνημειώδους τοξωτού διαδρόμου που ενώνει την κεντρική είσοδο με το εσωτερικό της κατοικίας, είναι ζωγραφισμένοι με θεούς και μοτίβα από την ελληνική μυθολογία. Από το 1971 στεγάζει το «Μουσείο Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Σεμλίνου». Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁷⁶.

12) Κατοικία οικογένειας Χαρίση (Zmaj Jovina 14)

Το σπίτι κτίστηκε στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα, στον ρυθμό του κλασικισμού. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν τούβλα και ασβεστοκονίαμα. Η αυλή βρίσκονταν στο εσωτερικό τμήμα του οικοπέδου, όπου υπήρχε στοά. Χαρακτηριστική είναι η ψηλή στέγη σε σχήμα πυραμίδας. Αποτελεί ένα από τα σπάνια και αντιπροσωπευτικά δείγματα ισόγειας κατοικίας στην παλαιά πόλη του Σεμλίνου. Το κτήριο παραχωρήθηκε από την οικογένεια ως κληροδότημα στην ορθόδοξη κοινότητα του Σεμλίνου⁸⁷⁷.

13) Κατοικία οικογένειας Σούταρη (Dubrovačka 8)

Κατασκευάστηκε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα για λογαριασμό του εμπόρου και τραπεζίτη Θεοδώρου Σούταρη. Πρόκειται για ένα μονώροφο κτήριο με υπερυψωμένη δίρριχτη στέγη, η ανέγερση του οποίου βασίστηκε πάνω στις αρχές του αυτοκρατορικού στυλ (empire style). Χαρακτηριστικό γνώρισμα της πρόσοψης είναι η ασύμμετρα τοποθετημένη κεντρική είσοδος του σπιτιού, όπου ενσωματώνονται στοιχεία μπαρόκ⁸⁷⁸.

⁸⁷⁵ Korać, *Spirta*, σσ. 111-117. Miodrag A. Dabižić, *Sećanja i drugi podaci o grčkoj porodici Spirta (Prilog za istoriju starih porodica Zemuna)*, GGB, XXVII (1980), 97-98, 108. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 13. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija, I*, σσ. 619-620. J. Sekulić – Ž. Škalamera, *Arhitektonsko nasleđe, II*, σσ. 36-37. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 31.

⁸⁷⁶ ZZSKGB, br. 182/4, 12/03/1965, SK 43.

⁸⁷⁷ Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 29-30. Dabižić, *Uspomene*, σελ. 12.

⁸⁷⁸ Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 44, 46.

14) Κατοικία Ιωάννη Καραμάτα (Njegoševa 18)

Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1935 από αρχιτέκτονα Franjo Jenč, ως οικογενειακή κατοικία του ακαδημαϊκού Ιωάννη Καραμάτα. Στην κατασκευή του κυριαρχεί ένα νεωτεριστικό πνεύμα, χωρίς διακοσμητικά μοτίβα και χρωματικό διάκοσμο. Απονέμοντας φόρο τιμής στο διακεκριμένο μέλος της, η Σερβική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών τοποθέτησε στην πρόσοψη του κτηρίου μια χάλκινη στήλη, πάνω στην οποία αποτυπώνεται ανάγλυφα η κεφαλή του Καραμάτα, ενώ από κάτω αναγράφεται ένα μικρό βιογραφικό του⁸⁷⁹.

15) Ελληνομουσεϊόν (Glavna 22)

Πρόκειται για το κτήριο του ελληνικού σχολείου. Η ελληνική κοινότητα αγόρασε το οικόπεδο, το οποίο βρισκόταν δίπλα στην κατοικία του Κωνσταντίνου Πέτροβηκ. Σε ένα μέρος του οικοπέδου ανήγειρε το 1877 ιδιόκτητο κτήριο, όπου στεγάστηκε το ελληνικό σχολείο. Από ευτυχή συγκυρία, όπως θα δούμε παρακάτω, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε λεπτομέρειες για την ανέγερση του σχολείου αλλά και για την ελληνική κοινότητα γενικότερα. Κατά τη διάρκεια ανακαίνισης του κτηρίου το 1983 από τον τότε ιδιοκτήτη, ο οποίος το λειτουργούσε ως εμπορικό κατάστημα, γκρεμίστηκε ο μπροστινός τοίχος.

Σε ύψος ένα μέτρο από το έδαφος βρέθηκε ένα μεταλλικό κουτί με γυάλινο βάζο, στο οποίο υπήρχε ένα φύλλο χαρτιού (34 x 21 cm) με χειρόγραφο κείμενο στο μπροστινό μέρος, καθώς και τρία νομίσματα. Το κείμενο ξεκινά με αναφορά στον μεγάλο τους πρόγονο Πλάτωνα. Επίσης, μεταξύ άλλων, μνημονεύονται οι επίτροποι της σχολικής ενότητας που είναι ο Δημήτριος Βιάλλος, Γεώργιος Σπίρτας και Παισανίας Δημητριάδης. Το κτήριο ανεγέρθηκε το 1877 από τον αρχιτέκτονα Ιωσήφ Μαρξ, με δαπάνες των μελών της ελληνικής κοινότητας και με δάσκαλο τον Οδυσσέα Μαυράκη. Το κείμενο υπογράφουν 11 μέλη της κοινότητας, είναι γραμμένο στην ελληνική γλώσσα και έχει ως εξής:

⁸⁷⁹ Miodrag A. Dabižić, *Kuća akademika Jovana Karamate sa spomen-pločom u Zemunu*, Nasleđe, XI (2010), 103-107.

*Κλεινών του Πλάτωνος γόνων αναθήμασι δώμα τούτο ανεγήγερται
ελληνομουσείου του ενταύθα προίξ, επί κραταιού Άνακτος Φραγκίσκου Ιωσήφ
του πρώτου, φιλογενεστάτων επιτρόπων Δημητρίου Βιάλλου, Γεωργίου εκ
Σπίρτα και Παισανίου Δημητριάδου, σχεδίων και τέχνη του αρχιτέκτονος Ιωσήφ
Μάρξ εν έτει σωτηρίω 1877, συγκειμένης της ενταύθα ελληνικής κοινότητος εκ
των επομένων μελών:*

*Δημητρίου Βιάλλου, Γεωργίου εκ Σπίρτα, Κωνσταντίνου εκ Σπίρτα, Παισανίου
Δημητριάδη, Γρηγορίου Χαρίση, Κωνσταντίνου Α. Πέτροβηκ, Πέτρου Ζ.
Λέκκου, Κωνσταντίνου Σπίδα, Στεφάνου Γέσσιου, Νικολάου Βάλκου, Αντωνίου
Ζλάτκου, εχούσης διδάσκαλον τον Οδυσσέα Μαυράκη⁸⁸⁰.*

Το κείμενο φέρει σφραγίδα όπου αναγράφεται:

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΕΝ ΖΕΜΟΝΙ».

16) Εστιατόριο «*Tošin Bunar*» (Studentska 1)

Το κτήριο κατασκευάστηκε περίπου το 1780, από τον έμπορο και κατασκευαστή σαπουνιών Θεόδωρο Αποστόλου από την Θεσσαλονίκη, στο οποίο αργότερα άνοιξε καφενείο. Στο ίδιο σημείο βρίσκονταν το περίφημο πηγάδι που ο ίδιος κατασκεύασε και που έδωσε το όνομά του σε ολόκληρη την περιοχή⁸⁸¹. Θεωρείται ως ένα από τα παλαιότερα κτίσματα σε ολόκληρη την περιφέρεια Βελιγραδίου⁸⁸². Ο Αποστόλου ήταν επίσης κήτορας του ναού των Αρχαγγέλων του Σεμλίνου.

17) Τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα (Glavna 7)

Το κτήριο κατασκευάστηκε στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα σε ρυθμό μπαρόκ με στοιχεία του κλασικισμού. Ως υλικό κατασκευής χρησιμοποιήθηκε το τούβλο. Διαθέτει υπόγειο, ισόγειο και πρώτο όροφο με την χαρακτηριστική διπλή χρήση, όπου το ισόγειο προοριζόταν για οικονομικές δραστηριότητες και ο όροφος για κατοικία. Οι δύο προσόψεις του

⁸⁸⁰ Dabižić, *Κυρία Grčkog obrazovnog bratstva*, σσ. 77-82. A. Dabižić, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 52.

⁸⁸¹ Βλ. σελ. 181, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

⁸⁸² <http://www.tosinbunar.rs/istorijat-restorana.html>

κτηρίου έχουν συμμετρικά χαρακτηριστικά, όπου κυριαρχούν τα ομοιόμορφα τοποθετημένα παράθυρα μεταξύ των παραστάδων. Χαρακτηριστική είναι η υπερυψωμένη και απότομη στέγη. Η δραστηριότητα του τυπογραφείου, σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν σήμερα στη διάθεση μας, καλύπτει την δεκαετία 1888-1898. Το τυπογραφείο έκδωσε σημαντικά λογοτεχνικά έργα εθνικής και πολιτιστικής αξίας⁸⁸³. Σήμερα στεγάζει κατάσταση της «Alpha Bank». Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁸⁴.

18) Ναός των Αρχαγγέλων (Gradski park 3)

Η άδεια για την ανέγερση του ναού δόθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου 1785, σύμφωνα με την οποία το αυτοκρατορικό πολεμικό συμβούλιο της Βιέννης γνωστοποίησε στην γενική διοίκηση της Σλαβονίας ότι ο αυτοκράτορας ενέκρινε στο όνομα του σαπωνοποίου Θεοδώρου Αποστόλου, την ανέγερση εκκλησίας στον χώρο του υγειονομικού σταθμού με έξοδα του Αποστόλου⁸⁸⁵. Τον λόγο για τον οποίο έκτισε τον ναό, αλλά και τον τόπο γέννησής του, πληροφορούμαστε από την χειρόγραφη σημείωση στο Ευαγγέλιο του ναού του Hadži-Ruvin Neškonić, ηγουμένου της μονής της πόλης Valjevo. Ο Neškonić, μεταξύ άλλων, γράφει ότι την εκκλησία έκτισε ο Έλληνας Θεόδωρος, γεννημένος στην Θεσσαλονίκη, ως αιώνιο μνημόσυνο στους γονείς του⁸⁸⁶.

Η εκκλησία κτίστηκε το 1786 και πρώτος επίτροπος ήταν ο ίδιος ο Αποστόλου. Αποτέλεσε τον ορθόδοξο ναό του υγειονομικού σταθμού του Σεμλίνου (Kontumac). Γι' αυτόν τον λόγο είχε συνολικά 7 πόρτες, 2 κεντρικές και 5 στο δυτικό τμήμα που οδηγούσαν σε μικρούς χώρους, κλειστούς από τον κυρίως ναό, οι οποίοι προορίζονταν για τους ταξιδιώτες που βρίσκονταν σε καραντίνα. Πρόκειται για μονόχωρο ναό, σταυροειδή εγγεγραμμένο με διώροφο καμπαναριό. Είναι σχεδιασμένος σε ρυθμό μπαρόκ. Το τέμπλο

⁸⁸³ J. Sekulić – Ž. Škalamera, *Arhitektonsko nasleđe, II*, σσ. 36-37. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 41-42.

⁸⁸⁴ ZZSKGB, br. 870/7, 31/12/1963, SK 35.

⁸⁸⁵ Čelap, *Zemunski vojni komunitet*, σελ. 62.

⁸⁸⁶ Ο Neškonić, όπως ο ίδιος γράφει, διέμεινε στον ναό από τις 28 Δεκεμβρίου 1787 μέχρι τον Ιανουάριο του 1788. Το Ευαγγέλιο του ναού τυπώθηκε στην Μόσχα το 1782 και σήμερα φυλάσσεται στο ναό Γεννήσεως της Θεοτόκου του Σεμλίνου.

αγιογραφήθηκε από τους ζωγράφους του Σεμλίνου Δημήτριο Μπράτογλου και Konstantin Lekić, ενώ μέρος των εικόνων του ναού από τον γιο του Αποστόλου, Παναγιώτη. Ο ναός, εκτός από την εκκλησιαστική του αξία, έχει και ιστορική αξία καθώς είναι ένα από τα δύο σωζόμενα κτήρια του πρώην υγειονομικού σταθμού⁸⁸⁷. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁸⁸.

Ο ναός, επίσης, αποτελεί πηγή πληροφοριών για μέλη της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου. Στο νότιο τοίχο του ναού υπάρχει μεγάλη εικόνα της Παναγίας βρεφοκρατούσας, διαστάσεων 0,83 μ. x 1,15 μ. Στο κάτω μέρος γράφει ότι η εικόνα αφιερώθηκε από την Βαρβάρα, σύζυγο του Εμμανουήλ Ζάχου από το Μελένικο, ως παράκληση για την υγεία του. Στην εικόνα αναγράφεται το έτος 1824 και ότι αγιογραφήθηκε από τον Ευθύμιο, ζωγράφο από την Πάτρα. Εκτός από την εικόνα, δίπλα από την κεντρική είσοδο του ναού υπάρχει εντοιχισμένη επιτύμβια στήλη με την εξής επιγραφή γραμμένη στην ελληνική γλώσσα:

«ΜΝΗΜΑ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΜΑΡΙΑΣ ΣΥΖΥΓΟΥ ΝΗΣΤΑ ΛΕΚΟΥ ΕΚ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ
ΖΗΣΑΣΑ ΕΤΗ ΕΞΗΝΤΑ ΠΕΝΤΕ ΕΛΘΟΥΣΑ Τ' ΕΙΣ ΑΝΤΑΜΩΣΙΝ ΤΩΝ
ΕΝΤΑΥΘ ΕΓΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΜΠΟΡΩΝ ΑΥΤΗΣ ΥΙΩΝ ΤΩΝ
ΛΕΓΟΜΕΝΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ Ν. ΛΕΚΟΥ ΚΑΙ ΜΟΛΙΣ ΑΥΤΟΥΣ ΕΙΔΟΥΣΑ
ΕΚΟΙΜΗΘ ΕΝ ΕΛΠΙΔΙ ΚΥΡΙΟΥ ΤΗ 28^Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1824 ΙΝΔΥΚΤ. ΙΒ΄
ΤΑΦΕΙΣΑ ΕΝ ΤΩ ΜΕΣΩ ΤΟΥΔΕ ΤΩΝ ΤΟΥ ΖΕΜΟΝΟΣ ΛΑΖΑΡΕΤΙΟΥ
ΠΡΟΣΤΑΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΝΑΟΥ».

Σύμφωνα με την επιγραφή, η Μαρία, σύζυγος του Νίστα Λέκου από την Κλεισούρα, ήρθε στο Σεμλίνο όπου ζούσαν οι γιοι της για να τους δει. Μόλις τους είδε απεβίωσε, στις 28 Σεπτεμβρίου 1824. Η θανούσα ήταν 65 ετών και τάφηκε στο μέσο της εκκλησίας.

⁸⁸⁷ Đurđija Borovnjak, *Verski objekti u Beogradu - projekti i ostvarenja u dokumentima Istorijskog arhiva Beograda*, Istorijски arhiv Beograda, Beograd 2013, σελ. 45. Branko Najhold, *Zemunске crkve*, Trag, Zemun 1993, σσ. 67-72. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 76-78.

⁸⁸⁸ ZZSKGB, br. 239/4, 17/05/1966, SK 68.

19) Ναός Αγίου Δημητρίου (Grobljanska 5)

Γνωστή και ως η εκκλησία του Χαρίση (Hariševa Crkva). Κτίστηκε από τον Γρηγόριο Χαρίση εις μνήμη της συζύγου του Μαρίας το γένος Πέτροβηκ, κατόπιν επιθυμίας της, όπως η ίδια αναφέρει στην διαθήκη της. Ο Άγιος Δημήτριος υπήρξε ο προστάτης της οικογένειας Πέτροβηκ. Οι εργασίες ανέγερσης ξεκίνησαν το 1874 και ολοκληρώθηκαν το 1876. Είναι ο κοιμητηριακός ναός του νεκροταφείου του Σεμλίνου, μέσα στον χώρο του οποίου βρίσκεται. Για την ανέγερσή του επιστρατεύτηκε μία πλειάδα καταξιωμένων αρχιτεκτόνων, ζωγράφων και τεχνιτών.

Τα σχέδια και την κατασκευή του ναού ανέλαβαν οι αρχιτέκτονες Svetozar Ivačković και ο Josif Marks αντίστοιχα. Τον διάκοσμο ανέλαβαν ο ζωγράφος Pavle Simić, ο γλύπτης Fridrih Fiser, ο χαράκτης Jovan Kistner, ο χρυσοχόος Samuel Kolmajer και πολλοί άλλοι. Πρόκειται για σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με τρούλο που αποτελείται από ένα ψηλό οκταγωνικό τύμπανο. Είναι σχεδιασμένος σε νεοβυζαντινό ρυθμό ενώ το τέμπλο, που ήταν το τελευταίο έργο του Pavle Simić, είναι στο στυλ του κλασικισμού⁸⁸⁹. Στο εσωτερικό του ναού, δεξιά από την είσοδο, βρίσκεται μαρμάρινη στήλη με την εξής επιγραφή στην σερβική γλώσσα:

Potomstvu! / U slavu Božiju i za uspomenu porodičnog starešine / Dimitrija Petrovića / nekadašnjeg građanina zemunskog i imaoca zlatnog / krsta sa krunom koju je časno i sa neusipnim trudom / mnogo godina radeći, potomstvo svoje obezbedilo, / dalje u spomen ćeri naslednice njegove a moje / nezaboravne supruge / Marije Hariš rođ. Petrović / koja je iz prevelike ljubavi i poštovanja prema / veri i roditeljima svojim zaveštava da se ovaj / hram Sv. Velikomučenika Dimitrija / velelepno sazida, vernima za bogomolju i da se čini večni spomen / nad mrtvima naše obitelji koji ovde večno borave / izvršuje

⁸⁸⁹ ZZSKGB, *Crkva Sv. Dimitrija – Hariševa crkva*, Beograd 2016. Miodrag A. Dabižić, *Zemunsko groblje na bregu Gardošu*, GGB, XXIII (1976), 71. Najhold, *Zemunске crkve*, σσ. 73-75. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 80. Dabižić, *Zemunsko groblje*, 2015, σσ. 42-73.

srdačno ovo zaveštanje / Grigorije Hariš, suprug sa sinovima / Dimitrijem i Konstantinom u godini 1874⁸⁹⁰.

Στο εσωτερικό του ναού, αριστερά από την είσοδο, βρίσκεται μαρμάρινη στήλη στην σερβική γλώσσα με τα ονόματα των μελών των δύο οικογενειών που έχουν ταφεί στο ναό:

Pokojnici naše porodice: / Konstantin Petrović Zara, rođen 1742 umro 1829. / Teodor G. Hariš rođ. 1848 umro 1848. / Jovan G. Hariš rođ. 1842 umro 1850, sinovi Marije Hariš / Hristina Petrović, kći Atan. Petrovića rođ. 1837 umrla 1853./ Ekaterina Petrović rođena Ljotić, supruga Dimitrija Petrovića, rođ. 1784. um. 1857. / Anna Jovanović, kći Atanasija Petrovića a supruga Mihaila kapetana rođ. 1823 umr. 1858. / Atanasije K. Petrović rođ. 1788 umr. 1858. / Dimitrije K. Petrović rođ. 1783 umr. 1865, sinovi Konstantina Petrovića Zara / Marija Petrović rođena Kristodul, supruga Atanasija Petrovića rođ. 1793 umr. 1868. / Katarina Baić od Varadije, kći Marije Hariš rođ. 1844 a umrla u Italiji 14 oktobra 1870. u svojoj 26. godini, sahranjena je u familijarnoj kapeli na spahiluku Varadija./ Grigorije D. Hariš rođ. 1869 umro 1871. / Jovan D. Hariš rođ. 1870 umro 1871, unuci Marije Hariš / Marija Hariš kći Dimitrija Petrovića osnovateljka ove kapele rođena 1822. umrla 1873⁸⁹¹.

⁸⁹⁰ Απόγονοι! Για τη δόξα του Θεού και για τη μνήμη του πρεσβύτερου της οικογένειας Δημητρίου Πετρόβιτς, πρώην πολίτη του Σεμλίνου και κάτοχο του χρυσού σταυρού με στέμμα, που με τιμή και με αδιάκοπη προσπάθεια ύστερα από πολλά χρόνια εργασίας εξασφάλισε τους απογόνους του, στη μνήμη της κόρης του και κληρονόμου και αξέχαστης συζύγου μου Μαρία Χαρίση το γένος Πέτροβιτς, η οποία με πάρα πολλή αγάπη και σεβασμό προς την πίστη των γονέων της, κτίζει τον μαγευτικό ναό του μεγαλομάρτυρα Δημητρίου για τους πιστούς προσκυνητές και ως ένα αιώνιο μνημόσυνο για τους νεκρούς της οικογένειάς μας, οι οποίοι διαμένουν εδώ για πάντα, εκπληρώνει ολόψυχα αυτήν την διαθήκη ο σύζυγος Γρηγόριος Χαρίσης με τους γιους Δημήτριο και Κωνσταντίνο το έτος 1874.

⁸⁹¹ Αποβιώσαντες της οικογένειάς μας: / Κωνσταντίνος Πέτροβιτς Ζάρα, γεννήθηκε το 1742, απεβίωσε το 1829 / Θεόδωρος Γ. Χαρίσης, γεννήθηκε το 1848, απεβίωσε το 1848 / Ιωάννης Γ. Χαρίσης, γεννήθηκε το 1842, απεβίωσε το 1850, γιοι της Μαρίας Χαρίση / Χριστίνα Πέτροβιτς, κόρη του Αθανασίου Πέτροβιτς, γεννήθηκε το 1837, απεβίωσε το 1853 / Αικατερίνη Πέτροβιτς, το γένος Λιότιτς, σύζυγος του Δημητρίου Πέτροβιτς, γεννήθηκε το 1784, απεβίωσε το 1857 / Άννα Γιobάνοβιτς, κόρη του Αθανασίου Πέτροβιτς και σύζυγος του Μιχαήλ του καπετάνιου, γεννήθηκε το 1823, απεβίωσε το 1858 / Αθανάσιος Κ. Πέτροβιτς, γεννήθηκε το 1788, απεβίωσε το 1858 / Δημήτριος Κ. Πέτροβιτς, γεννήθηκε το 1783, απεβίωσε το 1865, γιοι του Κωνσταντίνου Πέτροβιτς Ζάρα / Μαρία Πέτροβιτς το

Κάτω από το κλιμακοστάσιο της εισόδου, υπάρχει μεταλλική θύρα, η οποία οδηγεί στην κρύπτη που είναι θαμμένα τα μέλη των δύο οικογενειών. Πάνω από την θύρα βρίσκεται μαρμάρινη πλάκα με την εξής επιγραφή, γραμμένη στην ελληνική γλώσσα:

*ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ / ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ / ΠΕΤΡΟΒΗΚ = ΖΑΡΑ ΧΑΡΙΣΗ /
1874.*

Ο ναός εκτός ότι συνδέεται άρρηκτα με την ιστορία δύο επιφανών ελληνικών οικογενειών του Σεμλίνου, αποτελεί ένα σημαντικό μνημείο αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής αξίας. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁹².

20) Ναός Αγίου Νικολάου (Njegoševa 43)

Είναι η παλαιότερη εκκλησία του Σεμλίνου αλλά και ολόκληρης της περιοχής του Βελιγραδίου. Οι εργασίες ανέγερσης ξεκίνησαν το 1745 και ολοκληρώθηκαν το 1752. Έχει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά του ρυθμού μπαρόκ, αντιπροσωπευτικού των εκκλησιών που κτίστηκαν στη Βοϊβοντίνα κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Είναι ένα μονόχωρο κτήριο με ημι-θολωτή αψίδα. Στην δυτική πλευρά βρίσκεται το διώροφο καμπαναριό με μεταλλική επένδυση. Η εκκλησία έχει ανακαινιστεί πολλές φορές. Στην πυρκαγιά του 1867 το αρχικό καμπαναριό κάηκε και ανακαινίστηκε το 1870. Το πλούσιο τέμπλο το εικονογράφησε ο Dimitrije Bačević το 1762, ενώ τις τοιχογραφίες ο ζωγράφος του Σεμλίνου Živko Petrović το 1847⁸⁹³.

Στον προαύλιο χώρο του ναού βρίσκονται δύο μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες γραμμένες στην ελληνική γλώσσα. Η πρώτη αναφέρεται στον

γένος Χριστοδούλου, σύζυγος του Αθανασίου Πέτροβιτς, γεννήθηκε το 1793, απεβίωσε το 1868 / Αικατερίνη Μπαΐκου (Βαΐτση) της Βαράντια, κόρη της Μαρίας Χαρίση, γεννήθηκε το 1844 και απεβίωσε στην Ιταλία στις 14 Οκτωβρίου 1870 σε ηλικία 26 ετών, θάφτηκε στο οικογενειακό παρεκκλήσι στη σπαχία της Βαράντια / Γρηγόριος Δ. Χαρίσης, γεννήθηκε το 1869, απεβίωσε το 1871 / Ιωάννης Δ. Χαρίσης, γεννήθηκε το 1870, απεβίωσε το 1871, εγγόνια της Μαρίας Χαρίση / Μαρία Χαρίση, κόρη του Δημητρίου Πέτροβιτς ιδρυτή αυτού του παρεκκλησιού, η οποία γεννήθηκε το 1822 και απεβίωσε το 1873.

⁸⁹² "Službeni list grada Beograda", br. 26/92, 18/12/1992, SK 982.

⁸⁹³ Najhold, *Zemunske crkve*, σσ. 41-48. Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σσ. 75-76. Boronjak, *Verski objekti*, σελ. 44.

Δημήτριο Εμμανουήλ, ο οποίος γεννήθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1747 και απεβίωσε στις 29 Μαρτίου 1771, χωρίς να μας δίνει περισσότερες πληροφορίες για τον θανόντα. Η δεύτερη αναφέρεται στον Παλάτιο Παναγιώτου από το Μελένικο, ο οποίος απεβίωσε στις 7 Ιουνίου 1772 σε ηλικία 28 ετών. Δεξιά από την είσοδο του ναού, βρίσκεται εντοιχισμένη μία ακόμη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη γραμμένη στην σερβική εκκλησιαστική γλώσσα, η οποία αναφέρεται στον Δημήτριο Εμμανουήλ καθώς αναγράφεται σε αυτήν το όνομά του και η ημερομηνία θανάτου του.

Στο ναό επίσης υπήρχε σχολείο, όπου πριν την ίδρυση του ελληνικού σχολείου το 1794, τα ελληνόπουλα που ιδιωτικά μάθαιναν ελληνικά χρησιμοποιούσαν μία αίθουσα για τη διδασκαλία των μαθημάτων τους⁸⁹⁴. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁹⁵.

21) Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου (Rajačićeva 4)

Ο ναός βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της παλαιάς πόλης. Οι εργασίες ανέγερσής του ξεκίνησαν το 1776 και ολοκληρώθηκαν το 1780. Χρηματοδοτήθηκε εξ' ολοκλήρου από δωρεές των ορθόδοξων κατοίκων του Σεμλίνου, Σέρβων και Ελλήνων. Γι' αυτόν τον λόγο πραγματοποιούνταν λειτουργία και στην ελληνική γλώσσα μέχρι το 1914. Πρόκειται για την μεγαλύτερη εκκλησία του Σεμλίνου. Είναι κτισμένη στο ρυθμό του ύστερου μπαρόκ. Αποτελείται από ένα μονόχωρο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα, ρηχές κόγχες και τρία κλίτη. Η εκκλησία ήταν αρχικά χωρίς καμπαναριό, σύμφωνα με τα παραδοσιακά σερβικά πρότυπα των ορθόδοξων ναών της Βοϊβοντίνα. Ένα μεγάλο καμπαναριό στη δυτική πλευρά χτίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ενώ ο ναός ανακαινίστηκε εκ βάθρων το 1880⁸⁹⁶. Έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁹⁷.

⁸⁹⁴ Βλ. σελ. 150, όπου και η σχετική πηγή.

⁸⁹⁵ Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS, br. 2159/48, 04/12/1948, SK 18.

⁸⁹⁶ ZZSKGB, *Bogorodičina crkva u Zemunu*, Beograd 2010. Najhold, *Zemunske crkve*, σσ. 49-56 · Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, II*, σελ. 76. Borovnjak, *Verski objekti*, σελ. 44.

⁸⁹⁷ "Službeni list grada Beograda", br. 26/92, 18/12/1992, SK 983.

Ο ναός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας, καθώς στο κτήριο που βρίσκονταν στον προαύλιο χώρο του ναού στεγάστηκε το ελληνικό σχολείο, μαζί με το σερβικό, από το την ίδρυσή του (1794), μέχρι την ανέγερση του ιδιόκτητου κτηρίου της ελληνικής κοινότητας (1877)⁸⁹⁸. Στο ναό φυλάσσεται το Ευαγγέλιο του ναού των Αρχαγγέλων, το οποίο τυπώθηκε στην Μόσχα το 1782. Επίσης, φυλάσσεται το «*Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων (κεκοιμημένων) των συντρεξάντων εις το Φούντος του της των εν Ζέμωνι Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων Αδελφότητος Ελληνικού Σχολείου*»⁸⁹⁹.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ναού αποτελεί το γεγονός ότι στο κτήριο και συγκεκριμένα στον βόρειο και νότιο τοίχο, βρίσκονται εντοιχισμένες μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες και σταυροί γραμμένες στην ελληνική και στη σερβική εκκλησιαστική γλώσσα. Αυτές που αφορούν μέλη της ελληνικής κοινότητας του Σεμλίνου είναι γραμμένες στην ελληνική γλώσσα και μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τους θανόντες.

Σε ένα μαρμάρινο σταυρό αναγράφεται το όνομα του Μιχαήλ Ζήκου. Ακριβώς δίπλα υπάρχει ένας άλλος σταυρός, όπου αναγράφεται το όνομα Ναούμ Τούρσα καθώς και η χρονολογία 1781, η οποία προφανώς είναι και η ημερομηνία θανάτου του. Σε μία επιτύμβια στήλη αναφέρεται το όνομα του Ζήση Χ. Θεοδώρου, ο οποίος γεννήθηκε στην Βλάστη στις 14 Ιανουαρίου 1759 και απεβίωσε στο Σεμλίνο στις 8 Οκτωβρίου 1785, σε ηλικία 26 ετών. Σε μία άλλη στήλη αναφέρεται το όνομα του Γεωργίου Πάτζη από τα Αμπελάκια, ο οποίος γεννήθηκε στις 12 Ιουλίου 1758 και απεβίωσε στο Σεμλίνο στις 16 Ιανουαρίου 1814. Ένας σταυρός και μία στήλη είναι αφιερωμένες στον Ιωάννη Χατζή Αλεξάνδρου. Η επιγραφή δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Μπορούμε όμως να πληροφορηθούμε ότι κατάγονταν από την Καστοριά και πέθανε στο Σεμλίνο σε ηλικία 40 ετών. Αφήσαμε για το τέλος την πιο συγκινητική επιτύμβια στήλη, η οποία όμως μας παρέχει λιγιστές πληροφορίες για τον θανόντα. Πρόκειται για τον νεαρό Γιαννάκη Κ. Τζήκου και την παραθέτουμε αυτούσια παρακάτω:

⁸⁹⁸ Dabižić, *Uspomene*, σελ. 7.

⁸⁹⁹ Βλ. παράρτημα, όπου γίνεται αναλυτική παρουσίαση.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΤΖΗΚΟΥ ΕΝ ΚΥΡΙΩ
ΤΗ 27^Η ΜΑΡΤΙΟΥ 1829
ΣΤΗΘΙ, ΦΙΛΕ ΔΙΑΒΑΤΑ! ΑΔΑΚΡΥΤΩΣ ΜΗΝ ΠΕΡΝΑΣ
ΩΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΓΑΡ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΜΕ ΕΛΠΙΔΑΣ ΤΑΣ
ΣΕΜΝΑΣ
ΑΝΘΟΣ ΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΖΕΜΩΝ ΘΗΛΑΣΕ
ΚΛΕΙΤΟΝ
ΜΟΥΣΑΙ Δ' ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ ΘΕΙΛΙ ΚΑΤΕΦΙΛΗΣΑΝ
ΑΥΤΟΝ
ΚΑΛΛΟΣ, ΓΛΩΣΣΑΙ, ΕΥΦΥΙΑ, ΖΩΓΡΑΦΙΑ, ΜΟΥΣΙΚΗ,
ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΗΝ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΚΗ ΚΑΙ Η
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ
ΑΛ' Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΑΩΡΩΣ, ΦΕΥ! Κ' ΑΛΥΠΩΣ
ΑΚΜΗΝΟΝ
ΗΡΠΑΣΕΝ ΑΠ' ΤΩΝ ΤΖΗΚΑΔΩΝ ΤΑΣ ΑΓΓΑΛΑΣ
ΤΟΝ ΚΛΕΙΝΟΝ
ΘΡΗΝΩΔΟΥΝ ΕΡΜΗΣ, ΑΠΟΛΛΩΝ, ΜΟΥΣΑΙ ΜΕ
ΟΙΚΤΡΑΣ ΦΩΝΑΣ
ΠΕΜΠΟΥΣΙΝ ΟΙΚΕΙΩ ΜΥΣΤΗ ΙΑΛΕΜΟΥ ΤΑΣ
ΩΔΑΣ!
ΝΕΥΣΟΝ ΟΥΝ Κ ΕΣΥ, ΩΣ ΦΙΛΟΣ, ΕΚ ΚΑΡΔΙΑΣ
ΛΥΠΗΡΑΣ
ΕΝΑ ΔΑΚΡΥ ΤΩ ΓΙΑΝΝΑΚΗ ΧΑΡΙΝ ΜΝΗΜΗΣ
ΖΩΗΡΑΣ!

22) Μαυσωλείο οικογένειας Σπίρτα (Κοιμητήριο Σεμλίνου)

Η οικογένεια Σπίρτα, παράλληλα με το μεγαλοπρεπές μέγαρό τους, φρόντισε να αναγείρει και ένα επιβλητικό οικογενειακό τάφο στο κοιμητήριο του Σεμλίνου. Κατασκευάστηκε το 1909, αμέσως μετά τον θάνατο του Γεωργίου Σπίρτα από την σύζυγο του Σοφία. Το μαυσωλείο είναι γοτθικού ρυθμού και αποτελείται από ένα καλλιμάρμαρο οκταγωνικό κτήριο με τρούλο,

ο οποίος σήμερα δεν σώζεται⁹⁰⁰. Στην ανατολική πλευρά του υπάρχει το οικόσημο της οικογένειας, ενώ στο εσωτερικό του μνημείου υπάρχει επιτύμβια αναθηματική στήλη, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας καταλαμβάνει η κύρια επιγραφή, γραμμένη στην ελληνική γλώσσα, ενώ στο κάτω μέρος υπάρχει μία δεύτερη επιγραφή στην σερβική κυριλλική γλώσσα. Η επιγραφή είναι η ακόλουθη:

*ΜΝΗΜΕΙΟΝ
ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΠΙΡΤΑ
1739-1909.
ΑΝΑΓΕΡΘΕΝ ΥΠΟ ΣΟΦΙΑΣ, ΣΥΖΥΓΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΦΟΝ ΣΠΙΡΤΑ,
ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥ ΓΟΝΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΑΪΔΙΟΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ, ΦΟΡΟΝ
ΑΠΟΝΕΜΟΥΣΑ ΣΥΖΥΓΙΚΗΣ
ΛΑΤΡΕΙΑΣ,
ΟΒΑЈ SPOMENIK PODIGLA JE SOFIЈA
SUPRUGA DJORDA PAVLA PL. SPIRTA
POSLEDNJEG ČLANA TE ČUVENE
PATRICIJSKE PORODICE.*

5.2. Αστική χωρική οργάνωση

«Ο παλαιός πυρήνας του Σεμλίνου σχηματίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και αποτελεί την ραχοκοκαλιά της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της πόλης του Σεμλίνου. Παρουσιάζοντας ένα μοναδικό αστικό φαινόμενο, το οποίο εκφράζεται μέσα από μία πολλαπλότητα σχημάτων, περιεχομένου και νοημάτων, ανακηρύχθηκε ως μία χωρική,

⁹⁰⁰ Dabižić: α) *Zemunsko groblje*, σσ. 24, 89-90, β) *Zemunsko groblje na bregu Gardošu*, σσ. 73-74, γ) *Sećanja*, σελ. 15. Korać, *Spirta*, σσ. 164, 166-167. Ioannis A. Papadrianos, *An epitaph of the Spirtas family in the Yugoslav town of Zemun*, *Balkan Studies*, 16, 2 (1975) 23-25.

πολιτιστική και ιστορική ολότητα μεγάλης αξίας για την χώρα, η οποία έχει τις ιδιότητες ενός πολιτιστικού αγαθού»⁹⁰¹.

Με αυτήν την συναισθηματική αναφορά η Σερβική Δημοκρατία αναγνωρίζει την πολιτιστική αξία της παλαιάς πόλης του Σεμλίνου και τους λόγους για τους οποίους την καταχώρησε στο μητρώο της εθνικής πολιτιστικής της κληρονομιάς ως περιοχή μεγάλης αξίας. Στρέφοντας όμως το βλέμμα πίσω στον χρόνο, θα διαπιστώσουμε ότι δεν επικρατούσε πάντα αυτή η κατάσταση. Όταν το Σεμλίνο πέρασε στην κυριαρχία των αυστριακών ήταν σχεδόν μία κατεστραμμένη και έρημη πόλη. Τα πρώτα βήματα για την αστική ανάπτυξη της ξεκίνησαν από τις αρχές της επομένης δεκαετίας. Γνωρίζουμε ότι κατά το 1720 ο πληθυσμός του Σεμλίνου ανέρχονταν σε 1.500 κατοίκους. Αυτήν την περίοδο η πόλη ζούσε στην σκιά του Βελιγραδίου, στο οποίο οι αυστριακοί έριξαν μεγαλύτερο βάρος στην ανάπτυξη του⁹⁰².

Αυτό όμως είχε προσωρινά αποτελέσματα, διότι το 1739 το Βελιγράδι, με την ομώνυμη συνθήκη ειρήνης, ξαναπέρασε στην κυριαρχία των Οθωμανών. Έτσι το Σεμλίνο ξεκινούσε ουσιαστικά από μία διαφορετική ιστορική αφετηρία και έμελε να ακολουθήσει ξεχωριστή πορεία για τους μετέπειτα δύο αιώνες όσον αφορά, όχι μόνο την αστική αλλά την εν γένει εξέλιξή του, αναπτύσσοντας παράλληλα την δική του παράδοση και φυσιογνωμία. Ύστερα από αυτήν την εξέλιξη, δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για μια ριζική αλλαγή στην αστική και κοινωνική ανάπτυξη του Σεμλίνου καθώς, λόγω της γεωγραφικής του θέσης ως συνοριακή πόλη στην άκρη της αυτοκρατορίας, αποτελούσε μία σημαντική στρατηγική επιλογή για τους αυστριακούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την μετέπειτα ταχεία, και σε όλους τους τομείς των δραστηριοτήτων, ανάπτυξή του με το να γίνει ένα σημαντικό κέντρο του διεθνούς εμπορίου και να διαμορφώσει ένα εξαιρετο αστικό περιβάλλον⁹⁰³.

Μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα είχε διαμορφωθεί το πρώτο στάδιο της ανάπτυξης της πόλης του Σεμλίνου. Αυτή η περίοδος θα μπορούσε να

⁹⁰¹ "Službeni glasnik SRS" 14/79.

⁹⁰² Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I*, σελ. 6.

⁹⁰³ Dabižić - Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 5.

χαρακτηριστεί από μία αυθόρμητη και μη οργανωμένη ανάπτυξη καθώς, λόγω των συνθηκών, δεν υπήρχε κάποιο σχέδιο πάνω στο οποίο θα μπορούσαν να βασιστούν οι ανεγέρσεις των κτηρίων. Αργότερα δόθηκαν οι κατευθύνσεις για μία οργανωμένη ανάπτυξή του, λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα που είχαν μέχρι τότε διαμορφωθεί. Το παλαιότερο σχέδιο του Σεμλίνου, το οποίο φυλάσσεται στο αρχείο του επιμελητήριου της Βιέννης και χρονολογείται γύρω στο 1740, δείχνει την οικιστική κατάσταση που επικρατεί στην πόλη σε αυτά τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής της⁹⁰⁴.

Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό στην πόλη υπήρχαν τρία είδη κτηρίων. Στην πρώτη κατηγορία ήταν αυτά με μικρές διαστάσεις, όπου πιθανόν να αποδίδονταν οικίες, οι οποίες ήταν πρόχειρα κατασκευασμένες. Η δεύτερη κατηγορία περιελάμβανε κτήρια μεγαλύτερων διαστάσεων, στα οποία υπήρχε η χαρακτηριστική διπλή χρήση, όπου το ισόγειο προοριζόταν για οικονομικές δραστηριότητες και ο όροφος για κατοικία. Τέλος υπήρχαν τα δημόσια κτήρια, μερικά από τα οποία ονοματίζονταν στο σχέδιο. Σύμφωνα με αυτό, συνολικά στο Σεμλίνο υπήρχαν περίπου 550 κτήρια όλων των τύπων και διαστάσεων, τα οποία εκτείνονταν σε 13 δρόμους. Η ανέγερση διαφόρων τύπων κτηρίων συνεχίστηκε σε έντονο ρυθμό μέχρι την ολοκλήρωση αυτής της πρώτης φάσης ανάπτυξης⁹⁰⁵.

Κατά το 1755 η πόλη αποκτά το πρώτο θεσμικό πλαίσιο για την ανέγερση κτηρίων και έτσι δημιουργείται η νομική βάση για την περαιτέρω αστική της ανάπτυξη. Έτσι ξεκίνησε η δεύτερη φάση, η οποία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία του πύρινα της πόλης. Αυτήν την περίοδο το Σεμλίνο κατοικούνταν από 428 οικογένειες με ιδιόκτητες κατοικίες και 91 οικογένειες που διέμεναν σε ενοικιαζόμενα οικήματα. Ο πληθυσμός ήταν ως επί το πλείστον αστικός και λιγότερο αγροτικός, ενώ περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνταν ως τεχνίτες και λιγότεροι ως έμποροι. Ειδικότερα στην πόλη

⁹⁰⁴ Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I*, σσ. 6-9.

⁹⁰⁵ Ό.π.

εργάζονταν 168 τεχνίτες, 13 έμποροι, 34 μικροπωλητές, 55 αμπελουργοί, 39 αγρότες και 31 εργάτες⁹⁰⁶.

Κατά το 1780 το Σεμλίνο αποτυπώνεται μέσα από ένα μοντέρνο σχέδιο το οποίο εκπονήθηκε μέσω γεωδαιτικής έρευνας και αποτέλεσε αποτέλεσμα του πρώτου κτηματολογίου που εφάρμοσε ο αυτοκράτορας Ιωσήφ Β΄ στα αυστριακά εδάφη. Το σχέδιο αυτό έχει μεγάλη αξία, καθώς αποτύπωσε αναλυτικά και με ακρίβεια την πόλη, η οποία αυτήν την περίοδο βρίσκονταν στο τελευταίο στάδιο της αστικής της ανάπτυξης και διαμόρφωσης. Σύμφωνα με αυτό υπήρχαν 32 δρόμοι, 5 πλατείες, 4 εκκλησίες (2 ορθόδοξες, 2 καθολικές), ενώ αποτυπώνονται συνολικά 1.050 κτίσματα⁹⁰⁷. Ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε σημαντικά και έφτασε τους 4.559 κατοίκους από τους 2.700 του 1755, κάτι που καταδεικνυε και την οικονομική άνθησή της⁹⁰⁸.

Το 1789, για πρώτη και μοναδική φορά συνέβη ένα «ιστορικό παράδοξο». Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Αψβούργων και Οθωμανών (1787-1791) οι Αυστριακοί, ύστερα από πολυήμερη πολιορκία, κατέλαβαν το Βελιγράδι στις 8 Οκτωβρίου του 1789. Το διατήρησαν υπό την κατοχή τους μέχρι τις 4 Αυγούστου του 1791, όταν με το τέλος του πολέμου και με την υπογραφή της συνθήκης του Σβιστόβ, οι Αυστριακοί αναγκάστηκαν να το παραχωρήσουν στους Οθωμανούς. Αυτήν την περίοδο το Βελιγράδι ζούσε υπό την σκιά της διοικητικής εξουσίας του Σεμλίνου και ο Δήμαρχος του Σεμλίνου Beber, από τις 23 Οκτωβρίου ανέλαβε ταυτόχρονα και Διοικητής του Βελιγραδίου⁹⁰⁹.

Ο ιστορικός πυρήνας του Σεμλίνου πήρε την οριστική του μορφή στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και έκτοτε αποτέλεσε την ραχοκοκαλιά της κοινωνικής,

⁹⁰⁶ *Građa iz zemunskih arhiva, I*, σελ. XXIV.

⁹⁰⁷ Υπάρχουν δύο αντίγραφα του σχεδίου. Το ένα βρίσκεται στο Αρχείο Πολέμου της Βιέννης και το άλλο στο μουσείο της πόλης του Βελιγραδίου. Βλ. *Katastarski plan carsko-kraljevskog slobodnog komuniteta, Razmera 1:3600, Beograd, MGB, Invent. br. ZI 1675*. Για λεπτομερή καταγραφή του σχεδίου βλ. *Škalamera, Staro jezgro Zemuna, I*, σσ. 10-13. Ειδικότερα για τις πλατείες που αποτυπώνονται στο σχέδιο, εξαιρετική είναι η ανάλυση που μας δίνει η Aleksandra M. Dabižić στο άρθρο: *Prilog proučavanju trgova u starom jezgru Zemuna, Nasleđe, VI* (2005), 183-192.

⁹⁰⁸ Βλ. Dabižić, *Zemun, pregled prošlosti*, σελ. 33, όπου και η σχετική πηγή.

⁹⁰⁹ Ρορονιό, *Beograd kroz vekove*, σελ. 303. Ραδovanović, *Iz kulturne Istorije Zemuna*, σελ. 18.

οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξής της, ενσωματώνοντας την μοναδικά διατηρημένη αστική δομή της παλαιάς πόλης η οποία διατηρείται μέχρι σήμερα⁹¹⁰. Η διαμόρφωσή της θα μπορούσε περιγραφικά να αποδοθεί με σχήμα μιας ακανόνιστης πλατείας και ένα οδικό δίκτυο κυρίως ορθογώνιο, μία διαιρεμένη εσωτερική ζώνη και έναν κεντρικό δρόμο που χώριζε την πόλη σε δύο μέρη, ανατολικά και δυτικά αυτού⁹¹¹. Η μετέπειτα ανάπτυξη του Σεμλίνου κατά την διάρκεια του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα ουσιαστικά περιστρέφονταν γύρω από μία εσωτερική αναδιοργάνωση, με αναπλάσεις περιοχών της πόλης καθώς και σε αρχιτεκτονικές ανακατασκευές και παρεμβάσεις των ήδη υφισταμένων κτηρίων. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν ανεγέρσεις κτηρίων σε κάποια τμήματα της πόλης που μέχρι τότε δεν είχαν κτιστεί⁹¹².

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αποτυπώθηκαν στο σχέδιο, το οποίο χρονολογείται περίπου στο 1830. Το σχέδιο συνέταξε ο Carl Berthold στην εξαιρετική αναλογία, για την περίοδο που συντάχθηκε, 1:40 και σε επτά χρώματα (μαύρο, κίτρινο, μπλε, δύο αποχρώσεις του κόκκινου και δύο του πράσινου). Σε αυτό παρουσιάζονταν μία λεπτομερής εικόνα του αστικού τοπίου του Σεμλίνου, όπου τονίζονταν τα δημόσια κτήρια, οι εκκλησίες καθώς και οι αμυντικές γραμμές που περιέβαλαν την πόλη. Το οδικό δίκτυο ουσιαστικά παρέμεινε το ίδιο με αυτό του προηγούμενου αιώνα με κάποιες αλλαγές, κυρίως στην περιφέρεια, όπου οι οδοί είχαν μία πιο καθορισμένη δομή. Το σχέδιο αποτύπωνε αναλυτικά την κτηριακή υποδομή της πόλης και παρείχε εξαιρετική ακρίβεια στην απεικόνιση της, σημειώνοντας συνολικά 1.458 κτήρια όλων των χρήσεων και διαστάσεων. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτήν την περίοδο παρατηρήθηκε μείωση των ζωνών του πρασίνου. Επίσης, εισήχθησαν για πρώτη φορά τα

⁹¹⁰ Milica Grozdanić, *Prikaz metodologije planiranja u zaštićenim kulturno-istorijskim područjima na primeru starog jezgra Zemuna*, Nasleđe, XI (2010), σελ. 151.

⁹¹¹ *Staro jezgro Zemuna, Prostrno kulturno-istorijska celina od velikog značaja*, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

⁹¹² Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I*, σελ. 15.

ονόματα σχεδόν όλων των οδών του ιστορικού πυρήνα, τα οποία επίσημα δόθηκαν στην πόλη κατά την περίοδο 1816 - 1818⁹¹³.

Κατά το 1872, ύστερα από μία μεγάλης κλίμακας καταγραφή, ολοκληρώθηκε η κτηματογράφηση του Σεμλίνου και με αυτήν την ευκαιρία εκδόθηκε σε 27 σελίδες ο χάρτης του δήμου⁹¹⁴. Στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα, η όψη του Σεμλίνου άρχισε να αλλάζει και δεν θύμιζε την περικλειστη συνοριακή πόλη αλλά μεταμορφώθηκε σε μία ανοικτή και μοντέρνα ευρωπαϊκή πόλη. Ήδη από 1875 η κεντρική οδός της πόλης διέθετε αποχετευτικό δίκτυο. Το 1888 το δίκτυο επεκτάθηκε στις γειτονικές οδούς, ενώ στις αρχές του αιώνα ξεκίνησαν οι εργασίες για την κάλυψη ολοκλήρου του οδικού δικτύου. Το 1889, ξεκίνησε η ασφαλτόστρωση του οδικού δικτύου και το 1900 οι εργασίες είχαν ήδη ολοκληρωθεί στους κεντρικούς δρόμους, ενώ παράλληλα κατασκευάστηκαν πεζοδρόμια. Την ίδια χρονιά το Σεμλίνο για πρώτη φορά ηλεκτροδοτήθηκε, με τους δρόμους και τα κτήρια να είναι πλέον φωτισμένα. Επίσης, στην πόλη δεν υπήρχε πλέον κανενός είδους οχύρωση⁹¹⁵.

Λαμβάνοντας υπόψη τα σχέδια αλλά και τις συνθήκες μέσα στις οποίες εξελίχθηκε η πόλη μέχρι αυτήν την περίοδο, διαπιστώνεται η αυθόρμητη αλλά και η σταδιακή ανάπτυξή της. Στην συνέχεια, ο αστικός σχεδιασμός και οι κατασκευαστικές εργασίες έγιναν ελεγχόμενες βάσει ρυθμιστικού σχεδίου, η θεσμική εφαρμογή του οποίου ασκούνταν από τον δήμο, μέσω της επιτροπής κατασκευών και τον εντεταλμένο μηχανικό της πόλης. Το Σεμλίνο από συνοριακή πόλη, μετατράπηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε ευρωπαϊκή πόλη, χωρίς ωστόσο να αλλάξει σημαντικά τον αστικό της χαρακτήρα, διατηρώντας μέχρι σήμερα την οικιστική κληρονομιά και την συνεχή ανάπτυξή της⁹¹⁶. Πέρα όμως από τον ιστορικό πυρήνα, στον οποίο επικεντρώνεται η παρούσα μελέτη, η πόλη ήδη είχε αρχίσει να επεκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις.

⁹¹³ Για ανάλυση του σχεδίου βλ. ό.π., σσ. 19-20. Για την ονοματοδοσία των οδών βλ. Dabižić - Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, σσ. 10-17. Για ιστορικά στοιχεία της περιόδου βλ. Marković, *Zemun od najstariji vremena*, σελ. 118.

⁹¹⁴ Dabižić - Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, σελ. 11.

⁹¹⁵ Škalamera, *Staro jezgro Zemuna*, I, σελ. 24.

⁹¹⁶ Aleksandra M. Dabižić, *Značaj kartografskih izvora za proučavanje razvoja Zemuna*, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, XXVII (2014), σελ. 139.

Αυτήν την περίοδο κυρίως προς την πλευρά του Βελιγραδίου, παίρνοντας σιγά-σιγά την σημερινή της μορφή, η οποία μαζί με τους υπολοίπους δήμους του Βελιγραδίου αποτελούν πλέον ενιαία οικιστική περιοχή.

Το έτος 1911 ολοκληρώθηκε το καθεστώς που διέπει τις κατασκευές κτηρίων, ύστερα από πολλές τροποποιήσεις και προσθήκες στο αρχικό καθεστώς του 1902, το οποίο μέσα από 23 άρθρα καθόριζε αναλυτικά τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη στην ανέγερση του κτηρίου. Ειδικότερα, οριοθέτησε της συνοικίες της πόλης και ταυτόχρονα την διαχώρισε σε έξι οικιστικές ζώνες, ρυθμίζοντας τον τρόπο χρήσης τους. Έτσι, ανάλογα με την ζώνη καθορίστηκε ο τύπος του κτηρίου, ο τρόπος κατασκευής του, οι όροφοι που αυτό θα περιελάμβανε, η οικοδομική γραμμή, το επίπεδο κλπ. Παράλληλα, εκπονήθηκε το νέο ρυθμιστικό σχέδιο, η μελέτη του οποίου στράφηκε προς την κατεύθυνση επέκτασης της πόλης. Βάσει αυτού του σχεδίου κτιστήκαν μέχρι το 1914 όλα τα κτήρια στη νότια πλευρά του Σεμλίνου. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των κτηρίων ήταν η κατά βάση σπιλιστική ομοιότητα τους, με παρόμοια διάταξη και αρκετούς ορόφους⁹¹⁷.

Ο επερχόμενος Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε τροχοπέδη στην συνεχή ανάπτυξη του Σεμλίνου, το τέλος όμως αυτού έμελε να σφραγίσει οριστικά το μέλλον του. Στις 5 Νοεμβρίου του 1918, ο σερβικός στρατός εισήλθε στο Σεμλίνο και το απελευθέρωσε. Η πόλη εντάχθηκε στη Σερβία μέσα στο πλαίσιο του νεότευκτου «*Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων*». Αυτήν την περίοδο το Σεμλίνο έπαψε πλέον να είναι συνοριακή πόλη και συνδέονταν όλο και περισσότερο με το Βελιγράδι, με την συνεχιζόμενη επέκτασή του προς αυτό, όπου τα πρώτα χρόνια βασίστηκε στο προπολεμικό σχέδιο. Ωστόσο η αστική ανάπτυξη της παλαιάς πόλης δεν παρουσίασε κάποιες ιδιαιτερότητες⁹¹⁸.

Το γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του 1928, το οποίο προέκυψε ύστερα από δημόσιο διαγωνισμό, συνέταξε ο Mihailo Radovanović. Σε αυτό καθορίστηκε

⁹¹⁷ Ό.π., Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I*, σελ. 26. Grozdanić, *Prikaz metodologije*, σελ. 152.

⁹¹⁸ Aćimović, *Pogled preko reke*, σσ. 8-9.

αναλυτικά ο σχεδιασμός της εξάπλωσης του Σεμλίνου προς το Βελιγράδι, χωρίς όμως να παρουσιάζονται αλλαγές στην δομή και τον χαρακτήρα του παλαιού πυρήνα της πόλης. Το 1934, το Σεμλίνο εντάχθηκε διοικητικά στο πολεοδομικό συγκρότημα του Βελιγραδίου. Επίσης, κατασκευάστηκε η γέφυρα στον ποταμό Σαύο που ένωσε τις δύο πόλεις. Την χρονιά αυτή ο πληθυσμός του Σεμλίνου ανέρχονταν σε 28.074 κατοίκους. Το επόμενο έτος άρχισε η συγκοινωνιακή σύνδεση μεταξύ των δύο πόλεων. Ταυτόχρονα, ξεκίνησε η κατασκευή διαφόρων δημοσίων κτηρίων, πανεπιστημίων, σχολείων, εργοστασίων κλπ⁹¹⁹.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η πόλη εξελίχθηκε σε ένα σημαντικό εκπαιδευτικό, επιστημονικό και βιομηχανικό κέντρο, ιδιαίτερα στους τομείς της οικονομίας, της γεωργίας και της φαρμακευτικής και χημικής βιομηχανίας. Η εξάπλωση της πόλης που τις προηγούμενες δεκαετίες υπήρξε αλματώδης, τώρα είχε κάπως επιβραδυνθεί με την τάση να είναι περισσότερο προσανατολισμένη προς την επίτευξη λύσεων εντός των εσωτερικών χώρων της πόλης, στο πλαίσιο μιας συνολικής ανασυγκρότησης⁹²⁰. Ο αστικός σχεδιασμός της ενσωματώθηκε πλέον στα σχέδια πόλης που συντάχθηκαν για το Βελιγράδι, αλλά ακόμη και τα σχέδια που εξειδικευμένα αφορούσαν το Σεμλίνο εκπονήθηκαν και αυτά από το «*Ινστιτούτο Πολεοδομίας του Βελιγραδίου*». Στο γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του 1950 συμπεριλήφθηκε για πρώτη φορά το Σεμλίνο σε αυτόν τον ενιαίο σχεδιασμό⁹²¹.

Από το 1960 και μετά παρατηρήθηκε μία εκ νέου αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας, ενώ η κατεύθυνση επικεντρώθηκε περισσότερο προς τις δυτικές και νότιες περιοχές, όπου έγινε η επέκταση της πόλης και πραγματοποιήθηκε η οικιστική της ένωση με το Νέο Βελιγράδι, το οποίο με την σειρά του αυτήν την περίοδο βρίσκονταν σε διαδικασία επέκτασης με την ανέγερση νέων κτηρίων σε μορφή μπλοκ. Η δεκαετία του εξήντα αποτέλεσε ένα ορόσημο στην περαιτέρω ανάπτυξη του Σεμλίνου όπου μαζί με την πληθυσμιακή αύξηση, αυξήθηκε και η ανάγκη για περισσότερες κατασκευές

⁹¹⁹ Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*, I, σσ. 630-632.

⁹²⁰ Ό.π., σσ. 632-634.

⁹²¹ Grozdanić, *Prikaz metodologije*, σσ. 153-154.

κατοικιών. Παρά την σημασία που του αποδόθηκε, δεν είναι αυτό το πιο σημαντικό γεγονός που συντελέστηκε αυτήν την περίοδο⁹²².

Το 1964 εκπονήθηκε το ρυθμιστικό σχέδιο της περιοχής του Δήμου Σεμλίνου, το οποίο αποτέλεσε την απαρχή μίας νέας θεώρησης του δόγματος που αφορούσε την προστασία και την διατήρηση των μνημείων στο σύνολο του. Σύμφωνα με αυτήν, αναγνωρίστηκε το γεγονός ότι η παλαιά πόλη θα έπρεπε να διατηρηθεί ως μία σημαντική και πολύτιμη αστική περιοχή. Έτσι καθορίστηκε η αναγκαιότητα για την δημιουργία ενός λεπτομερούς αστικού σχεδιασμού, ο οποίος θα αποτελούσε τον προσδιοριστικό παράγοντα όπου θα στηρίζονταν οποιοδήποτε μελλοντικό σχέδιο ανάπτυξης, ανοικοδόμησης και ανακατασκευής της πόλης⁹²³. Βασισμένο πάνω σε αυτό το πλαίσιο, που αποσκοπούσε στην προστασία της αρχιτεκτονικής της κληρονομιάς και με γνώμονα να λαμβάνονται αποφάσεις για την προστασία των μνημείων πολιτισμού, η παλαιά πόλη του Σέλινου εγγράφηκε το 1966 στο «*Μητρώο Μνημείων Πολιτισμού*», ενώ το 1979 συμπεριλήφθηκε στον κατάλογο ως «*Πολιτιστικό αγαθό μεγάλης αξίας*»⁹²⁴.

Έκτοτε ξεκίνησαν οι οργανωμένες προσπάθειες για την προστασία και ανάδειξή του. Χάρη στην έντονη δραστηριότητα του ιδρύματος για την προστασία των πολιτιστικών μνημείων του Βελιγραδίου, πραγματοποιήθηκε ένα σχέδιο δράσης με κύριο έργο την συστηματική έρευνα και ταξινόμηση του ιστορικού πυρήνα του Σεμλίνου και την ολοκλήρωσή της με την τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων. Η μελέτη έλαβε χώρα μεταξύ του 1967-1970 και αποτέλεσε το αναγκαίο υπόβαθρο για όποιες μελλοντικές δραστηριότητες για την προστασία και ανάπτυξή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο λειτούργησε ως ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο διότι χωρίς αυτό δεν θα μπορούσε να εκτελεστεί μίας πλήρης και ποιοτική αστική ανάλυση των προβλημάτων, προκειμένου να διαπιστωθούν οι κύριες κατευθυντήριες ενέργειες που θα έπρεπε να

⁹²² *Strategija razvoja turizma GO Zemun 2010-2016*, Opština Zemun, Zemun 2010, σελ. 23.

⁹²³ *Regulacioni plan za područje opštine Zemun - skraćeni tekst i obrazloženje organizacije teritorije mesnih zajednica*, Urbanistički zavod grada Beograda, Beograd 1964.

⁹²⁴ *Staro jezgro Zemuna*, (Rešenje Zavoda br. 949/2 od 1.11.1966); *Kulturno dobro od velikog značaja*, (Odluka, „Sl. glasnik SRS“ br. 14/79).

ακολουθηθούν για την αποκατάσταση και την οργάνωση του ιστορικού του κέντρου⁹²⁵.

Παράλληλα, την ίδια περίοδο ξεκίνησαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης σημαντικών κτηρίων του Σεμλίνου, υπό την επίβλεψη του ιδρύματος. Έτσι, το 1967 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στην οικία της οικογένειας Καραμάτα. Τον επόμενο χρόνο οι εργασίες συνεχίστηκαν στις οικίες του Πέτρου Ίτσκου, της Αφροδίτης Βιάλλου, της οικογένειας Ζίκου με το ηλιακό ρολόι, καθώς και το κτήριο του τελωνείου⁹²⁶.

Το επερχόμενο γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του Βελιγραδίου του 1972, κινείται προς το ίδιο πνεύμα με αυτό των προηγούμενων ετών σε ότι αφορά την προστασία του πολιτιστικού και ιστορικού περιβάλλοντος χώρου και συνηγορεί στην διαδικασία μιας μόνιμης ανακατασκευής του⁹²⁷. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι ενέργειες επικεντρώθηκαν στην συνοικία Gardoš της παλαιάς πόλης, για την οποία εκπονήθηκε ένα λεπτομερές πολεοδομικό σχέδιο. Την επόμενη χρονιά το σχέδιο αυτό υιοθετήθηκε επίσημα, θα μπορούσε όμως να λεχθεί ότι ο ιστορικός πυρήνας του Σεμλίνου δεν έχει αντιμετωπιστεί μέχρι πρόσφατα ως μία ολότητα, στο σύνολό του⁹²⁸.

⁹²⁵ Aleksandra M. Dabižić, *Stanje zaštite prostorne kulturno – istorijske celine Staro jezgro Zemuna i metodi urbane obnove prostornih celina*, Nasleđe, IV (2002), σελ. 161.

⁹²⁶ Sekulić, *Putevima zastite*, σελ. 58.

⁹²⁷ Βλ. υποσημ. 854.

⁹²⁸ "Službeni list grada Beograda", broj 34/2003.

6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΦΟΡΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

6.1. Ιστορική επισκόπηση

Το Βελιγράδι βρίσκεται στο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, όπου έχουν συντελεστεί πολλές και συνεχείς γεωπολιτικές ανακατατάξεις. Γι' αυτόν τον λόγο μεγάλο μέρος της ακίνητης πολιτιστικής του κληρονομιάς, που αναδεικνύει την πορεία του στο πέρασμα των αιώνων δεν έχει διασωθεί. Το ίδιο ισχύει και για ολόκληρη την χώρα. Ωστόσο, για το τμήμα εκείνο που έχει διασωθεί καταβλήθηκαν προσπάθειες, έτσι ώστε αυτό να διατηρηθεί και να αναδειχθεί. Αυτό το οφείλει στο γεγονός ότι, από πολύ νωρίς προέκυψε η ανάγκη για μία οργανωμένη προστασία της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Ήδη από τον Φεβρουάριο του 1844, και ύστερα από πρόταση του Jovan Sterija Poronić, ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Καρατζόρτζεβιτς εξέδωσε νόμο, βάσει του οποίου απαγορεύεται η κατεδάφιση των παλαιών πόλεων καθώς και των ερειπίων τους⁹²⁹. Ο νόμος αυτός για την προστασία των μνημείων της αρχαιότητας, αποτελεί την πρώτη γενική πράξη σχετικά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Σερβία, και μία από τις παλαιότερες στη Ευρώπη⁹³⁰.

Το 1870, καταρτίστηκε και δημοσιεύθηκε ο πρώτος επίσημος κατάλογος προστατευόμενων αγαθών, ο οποίος περιελάμβανε 152 μνημεία, μεταξύ των οποίων παλαιές πόλεις, νεκροταφεία και εκκλησίες. Την επόμενη χρονιά ξεκίνησε ένα μακροχρόνιο πρόγραμμα, με σκοπό να ερευνήσει την μεσαιωνική κληρονομιά της Σερβίας. Ύστερα από 13 χρόνια έρευνας δημοσιεύθηκε ο κατάλογος, ο οποίος περιελάμβανε περισσότερα από 40

⁹²⁹ *Uredba o zaštiti spomenika drevnosti*, "Srpske novine", br. 14, 16/02/1844.

⁹³⁰ Για την σημασία του νόμου και την επίδραση του στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, βλ. Vladimir Brguljan, *Uredba o zaštiti spomenika drevnosti od 1844. Prvi savremeni opšti spomeničko-pravni akt u Srbiji*, Glasnik DKS, 18 (1994), σσ. 13-14.

μνημεία. Αυτή ήταν και η πρώτη επίσημη καταγραφή των παλαιών μοναστηριών και εκκλησιών στη Σερβία⁹³¹.

Οι πρώτες προσπάθειες για την δημιουργία υπηρεσιών με σκοπό την προστασία των πολιτιστικών μνημείων του Βελιγραδίου έλαβαν χώρα κατά το μεσοπόλεμο. Αφορμή στάθηκε το γεγονός ότι αυτή την περίοδο, αλλά και νωρίτερα από τις αρχές του αιώνα, κατεδαφίστηκαν σημαντικά κτήρια των δύο προηγούμενων αιώνων⁹³². Έτσι, το 1933 αντιπρόσωποι φορέων του Βελιγραδίου κατέθεσαν αίτημα στον Δήμο, σύμφωνα με το οποίο ζητούσαν τον σχηματισμό μιας επιτροπής η οποία θα επεξεργαστεί ένα νόμο για την προστασία των μνημείων⁹³³. Λίγα χρόνια αργότερα (1939), κατατέθηκε στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης εισήγηση βάσει της οποίας προτάθηκε ότι στην υπηρεσία πολιτισμού του δήμου να δημιουργηθεί ξεχωριστό τμήμα, το οποίο θα ασχολείται αποκλειστικά με την εξέταση της πολιτιστικής κληρονομιάς του Βελιγραδίου⁹³⁴.

Οι προσπάθειες δεν πρόλαβαν να ευοδωθούν, λόγω της κήρυξης του πολέμου και μόνο μετά την λήξη του ξεκίνησαν εκ νέου οι διαδικασίες υλοποίησης του σχεδίου. Έτσι, το 1947 η κυβέρνηση της Σερβίας προχώρησε στην ίδρυση του «*Ινστιτούτου για την Προστασία και την Επιστημονική Έρευνα των Πολιτιστικών Μνημείων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Σερβίας*», με έδρα το Βελιγράδι. Στην οργάνωση του ινστιτούτου συνέβαλε αποφασιστικά ο σπουδαίος λογοτέχνης Μίλοραντ Πάνιτς, ο οποίος διετέλεσε και ο πρώτος

⁹³¹ Dr Milica Đurov, dr Hristina Mikić, Svetlana Jovanović, Estela Radonjić-Živkov, Vladimir Džamić, *Analiza organizacije i kapaciteta mreže zavoda za zaštitu spomenika kulture u Srbiji*, Akademija umetnosti u Beogradu, Beograd 2016, σελ. 2.

⁹³² Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου κατεδαφίστηκαν, μεταξύ άλλων, τα παρακάτω κτήρια: Οι οικίες των Ναούμ Ίτσκου, Stojan Simić, Toma Vučić Perišić, το κτήριο «*Staro zdanje*», όπου βρίσκονταν το ξενοδοχείο «*Jelena*», το καφενείο «*Stari Beograd*», κ.α.

⁹³³ Το ίδιο έτος δημοσιεύθηκε η «*Χάρτα των Αθηνών*», απόρροια του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου CIAM (Διεθνές Συνέδριο Νέας Αρχιτεκτονικής), που διεξήχθη από τις 29 Ιουλίου μέχρι τις 13 Αυγούστου του 1933, «*εν πλώ*» στο πλοίο «*Πατρίς*», κατά την διάρκεια του ταξιδιού του από την Μασσαλία στον Πειραιά. Βλ. αναλυτικά, Le Corbusier, *Η Χάρτα των Αθηνών*, Ύψιλον, Αθήνα 1987.

⁹³⁴ Jovan Sekulić, *Putevima zastite spomenika kulture*, ZZSKGB - NBS, Beograd 2001, σελ. 17.

διευθυντής αυτού⁹³⁵. Την επόμενη χρονιά εξεδόθη ο αντίστοιχος νόμος για την προστασία των μνημείων⁹³⁶.

6.2. Ινστιτούτο Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου

Στις 27 Μαΐου 1960, στην συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου του Βελιγραδίου, με την απόφαση υπ' αριθμ. 1861/60, τέθηκαν οι βάσεις για την δημιουργία του «*Ινστιτούτου Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου*» (ZZSKGB)⁹³⁷. Στο τέλος του ίδιου έτους ανέλαβε καθήκοντα το διοικητικό συμβούλιο, με πρώτο πρόεδρο τον Jovan Sekulić. Οι κύριοι στόχοι που τέθηκαν από το ινστιτούτο ήταν η διερεύνηση, ο εντοπισμός καθώς και η προστασία των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών όλων των ιστορικών περιόδων, από τα παλαιότερα προϊστορικά και αρχαία μνημεία μέχρι τα μεσαιωνικά και νεότερα χρόνια. Σε αυτά περιλαμβάνονται πόλεις, οικιστικά σύνολα, ιστορικά, θρησκευτικά καθώς και μνημεία της πρόσφατης ιστορίας και της σύγχρονης δημιουργικότητας, τα οποία σήμερα αντιπροσωπεύουν μία πολύτιμη πολιτιστική, ιστορική, καλλιτεχνική, εκπαιδευτική και αισθητική κληρονομιά και αξία⁹³⁸.

Η πρώτη λήψη απόφασης του νεοσύστατου ινστιτούτου εκδόθηκε το 1961 και αφορούσε την οικία του Jevrem Grujić στην οδό Svetogorska 17, η οποία τέθηκε υπό το καθεστώς προστασίας ως μνημείο πολιτιστικής

⁹³⁵ *Kulturno Nasleđe Srbije, Zaštita i uređenje, Trideset i pet godina rada i razvoja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, 1947 – 1982, Galerija SANU, Beograd 1982, σελ. 13.*

⁹³⁶ *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih retkosti, "Službeni glasnik NR Srbije", br. 54, 27/11/1948.* Στο άρθρο 2 του νόμου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*Σύμφωνα με τον παρόντα νόμο πολιτιστικά μνημεία θεωρούνται, κινητά και ακίνητα αντικείμενα ή συλλογές αντικειμένων ιστορικής, αρχαιολογικής, πολιτιστικής, ιστορικής, καλλιτεχνικής, εθνογραφικής ή κοινωνιολογικής σημασίας*».

⁹³⁷ "Beogradske novine - službeni deo", br. 13/60. Μερικά χρόνια αργότερα (1964) διεξήχθη το 2^ο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων, που διοργανώθηκε από το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) και πραγματοποιήθηκε στην Βενετία στις 25-31 Μαΐου του 1964. Αποτέλεσμα του συνεδρίου υπήρξε ο «*Χάρτης της Βενετίας*», με κύριο στόχο την αποκατάσταση και συντήρηση μνημείων και μνημειακών συνόλων.

⁹³⁸ Sekulić, *Putevima zastite*, σελ. 29.

κληρονομιάς⁹³⁹. Ήδη από τα πρώτα χρόνια, εκτός των αποφάσεων για την προστασία των πολιτιστικών μνημείων, το ίδρυμα είχε πραγματοποιήσει εργασίες για τη διατήρηση και αποκατάσταση των πλέον απειλούμενων κτηρίων της αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής κληρονομιάς. Καταγράφηκαν νέοι αρχαιολογικοί χώροι, μεμονωμένα αρχιτεκτονικά κτίρια, αστικά και αγροτικά οικιστικά σύνολα, σύνολα περιβάλλοντας, τοποθεσίες ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, δημόσια μνημεία και συλλογές. Προτεραιότητα δόθηκε στην δημοσίευση όλων των πληροφοριών που προέκυψαν από την καταγραφή καθώς, όπως τονίζεται, αυτός θεωρείται ο πιο κατάλληλος τρόπος για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς του Βελιγραδίου⁹⁴⁰.

Η περίοδος από το 1970 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη. Μια εξαιρετική ομάδα του ινστιτούτου, κατάφερε να περάσει τις επιστημονικές της θέσεις στην διοίκηση της πόλης αλλά και στο ευρύτερο κοινό, σχετικά με την έρευνα και την μεθοδολογία ανάπτυξης και εκτέλεσης του συνολικού έργου της προστασίας των μνημείων. Όλη αυτή η γνώση και η εμπειρία που αποκτήθηκε, διοχετεύθηκε στο εξαιρετικής σημασίας «Κέντρο τεκμηρίωσης της ακίνητης πολιτιστικής κληρονομιάς». Σε όλα αυτά συνέβαλε αποφασιστικά η ψήφιση το 1977 του νέου νόμου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, καρπός του οποίου ήταν και η σύσταση του Κέντρου Τεκμηρίωσης⁹⁴¹.

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, το ίδρυμα ασχολήθηκε εντατικά και διεξοδικά με την προετοιμασία ενός μεγάλου αριθμού εκθέσεων σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά του Βελιγραδίου, και την παρουσία της σε ολόκληρη την χώρα. Ξεκίνησαν οι προσπάθειες για την ανάπτυξη και διατήρηση δεσμών με ανάλογους φορείς της Ευρώπης. Ταυτόχρονα, εισάγεται η νέα τεχνολογία και έτσι δημιουργείται η πρώτη ηλεκτρονική επεξεργασία των δεδομένων σε ότι αφορά τα πολιτιστικά μνημεία. Την ίδια

⁹³⁹ *Zakon o zaštiti spomenika culture*, "Službeni glasnik NRS", br. 51/59. ZZSKGB 42/1, 13/11/1961.

⁹⁴⁰ Sekulić, *Putevima zastite*, σσ. 30-31.

⁹⁴¹ *Kulturno Nasleđe Srbije, Zaštita i uređenje, Trideset i pet godina rada i razvoja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, 1947 – 1982*, Galerija SANU, Beograd 1982, σελ. 15.

περίοδο πραγματοποιήθηκε μία μεγάλη προσπάθεια με την έκδοση σημαντικών μελετών και πονημάτων σχετικού αντικειμένου, η οποία συνεχίζεται, ενώ ξεκίνησε η έκδοση του επιστημονικού περιοδικού «*Nasleđe*», η οποία συνεχίζεται. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο, και συγκεκριμένα το 1994, εξεδόθη ο νόμος για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ο οποίος αποτελείται από 143 άρθρα και με μικρές προσθήκες και αλλαγές είναι μέχρι σήμερα ο ισχύων νόμος του κράτους⁹⁴².

Μέχρι σήμερα ο κατάλογος των καθορισμένων πολιτιστικών αγαθών στην περιφέρεια του Βελιγραδίου, πλησιάζει τον αριθμό των τετρακοσίων και περιλαμβάνει ιστορικά κτίρια, ιστορικές συνοικίες ή σύνολα κτιρίων, μνημεία και τόπους μνήμης, αρχαιολογικούς χώρους κλπ. Το Ινστιτούτο για την Προστασία των πολιτιστικών μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου, μαζί με ανάλογα ινστιτούτα σε άλλες πόλεις της Σερβίας, αποτελούν ένα δίκτυο προστασίας το οποίο βρίσκεται υπό την εποπτεία του Κεντρικού Ινστιτούτου της Δημοκρατίας της Σερβίας: «*Republički zavod za zaštitu spomenika kulture – Beograd*», χωρίς όμως να λείπουν τα προβλήματα και οι δυσκολίες⁹⁴³.

6.3. Ινστιτούτο αρχιτεκτονικής και αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού Σερβίας

Ένας φορέας που συμβάλει στην αρμονική συνύπαρξη των πολιτιστικών αγαθών, στο πλαίσιο του αστικού σχεδιασμού και υποβοηθά τις προσπάθειες των φορέων προστασίας, είναι το «*Ινστιτούτο αρχιτεκτονικής και αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού της Σερβίας*» (IAUS). Το ινστιτούτο ιδρύθηκε το 1954, στο πλαίσιο της αρχιτεκτονικής σχολής του πανεπιστημίου Βελιγραδίου. Αποτελεί κρατικό φορέα, και από το 1961 λειτουργεί ως αυτόνομος επιστημονικός ερευνητικός οργανισμός⁹⁴⁴. Η επιστημονική έρευνα και η εξειδικευμένη μελέτη του ινστιτούτου διεξάγονται από τρεις οργανωτικούς τομείς: α) Κέντρο αρχιτεκτονικής και στέγασης, β) Κέντρο

⁹⁴² *Zakon o kulturnim dobrima*, "Službeni glasnik RS", br. 71/94.

⁹⁴³ Για τον τρόπο λειτουργίας του δικτύου προστασίας και τα προβλήματα που αυτό αντιμετωπίζει, βλ. Dr Milica Đurov, etc., *Analiza organizacije*, σσ. 4-6.

⁹⁴⁴ Izvršno veće Narodne skupštine Narodne Republike Srbije, br. N/303, 13/05/1961.

χωροταξικής ανάπτυξης και περιβάλλοντος, γ) Κέντρο πληροφορικής, εκδόσεων και εκπαίδευσης. Στελεχώνεται από υπαλλήλους πλήρους απασχόλησης διαφόρων επαγγελματικών προσανατολισμών, καθώς επίσης από πολλούς συνεργάτες, ειδικούς σε συγκεκριμένους τομείς.

Σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξη σκοπός του ινστιτούτου είναι η ενασχόλησή του με ερευνητικές και εκπαιδευτικές εργασίες, καθώς και με μελέτες για ολοκληρωμένα έργα στον τομέα της αρχιτεκτονικής και του πολεοδομικού σχεδιασμού. Πιο συγκεκριμένα διεξάγει επιστημονικές, ερευνητικές και επαγγελματικές εργασίες στον τομέα της αρχιτεκτονικής, του αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού, στο οποίο περιλαμβάνονται τα παρακάτω τμήματα: α) Επιστημονική έρευνα, β) Ανάπτυξη χωροταξικών και πολεοδομικών σχεδίων, γ) Αρχιτεκτονικός και αστικός σχεδιασμός, δ) Αειφόρος ανάπτυξη, περιβάλλον, συστήματα κοινής ωφέλειας, ε) Συμβουλευτική, μάρκετινγκ στην χωρική ανάπτυξη, εκδοτικές δραστηριότητες, χωροταξικό (γεωγραφικό) σύστημα πληροφοριών⁹⁴⁵.

⁹⁴⁵ Για το ιστορικό και τις δράσεις του ινστιτούτου, βλ. Milena Milinković, *Prikaz arhivske građe Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije (naučno-istraživački radovi, nir 2 - nir 8)*, *Arhitektura i urbanizam*, 42 (2016), σσ. 48-65.

7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

7.1. Συμπεράσματα

Η μελέτη για την ελληνική παρουσία στην περιφέρεια του Βελιγραδίου και το οικιστικό και μνημειακό απόθεμα που σχετίζεται μ' αυτήν, οριοθετήθηκε χρονικά στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής από τον 18^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Ωστόσο, μέσα από την έρευνα εκτός από τα συμπεράσματα και τις διαπιστώσεις που εντάσσονται στο χρονικό διάστημα της μελέτης, προέκυψαν και στοιχεία που το υπερβαίνουν αποτελώντας απαραίτητο τεκμήριο της συνεχούς παρουσίας των Ελλήνων στην περιοχή αυτή. Όλα τα παραπάνω στοιχεία μας έδωσαν την δυνατότητα να εξάγουμε ασφαλή και τεκμηριωμένα συμπεράσματα, η ανάλυση των οποίων απαντά, κατά κύριο λόγο, στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

α) Τη μελέτη της εν γένει δραστηριότητας των ελληνικών κοινοτήτων και της επίδρασης που αυτή είχε στις τοπικές κοινωνίες.

β) Την ανάδειξη νέων δεδομένων που προέκυψαν μέσα από την ιστορική έρευνα ή σχετίζονται με το «*αποτύπωμα*» στο χώρο της παραπάνω δραστηριότητας των ελληνικών κοινοτήτων.

γ) Τη μελέτη της εικόνας του χώρου στις πόλεις αναφοράς, καθώς και των επιρροών που δέχθηκε ο χώρος έρευνας, αφενός από τον ευρύτερο ιστορικό-γεωγραφικό περίγυρο και αφετέρου από την ελληνική παρουσία στις πόλεις που αποτελούν αντικείμενο έρευνας.

δ) Τη διερεύνηση της θέσης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των ελληνικών κοινοτήτων στο σημερινό κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της Σερβίας και την διατύπωση προτάσεων για την ανάδειξή του.

Για το ειδικό βάρος των ελληνικών κοινοτήτων και της επίδρασης που αυτή είχε στις τοπικές κοινωνίες, η μελέτη του υλικού οδήγησε στην προσέγγιση του θέματος υπό το πρίσμα της ανάλυσης των δεδομένων που προέκυψαν. Από τα αρχεία πληροφορούμαστε ότι ο κορυφαίος θεσμός της οικονομικής δραστηριότητας, ο «*Εμπορικός Πρόξενος*», κατά την διάρκεια του

18^{ου} αιώνα ήταν εξ ολοκλήρου σε ελληνικά χέρια, ενώ για τα 39 χρόνια που υφίστατο ο θεσμός κατά τον 19^ο αιώνα, μόνο ένας ήταν Σέρβος.

Την ίδια χρονιά που καταργείται ο θεσμός του εμπορικού προξένου (1839), ένας άλλος ακόμη πιο σημαντικός θεσμός ιδρύεται. Αυτός του «*Τραπεζίτη του Κράτους*», με κορυφαίους τραπεζίτες τον Νικόλαο Γερμάνη (1839) και τον Ιωάννη Κουμανούδη (1844). Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μόνο τυχαία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η τοποθέτηση Ελλήνων σε τόσο καίριες θέσεις, καθώς στο πρόσωπό τους αναγνώριζαν τις ικανότητες που πρέπει να έχει κάποιος, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις υψηλές απαιτήσεις των θέσεων αυτών, αλλά και της εμπιστοσύνης που οι ίδιοι απολάμβαναν. Επίσης, είναι γεγονός και θα πρέπει να επισημανθεί ότι, όπως είναι φυσικό, οι θεσμοί αυτοί λειτούργησαν υποβοηθητικά στην οικονομική κυριαρχία των Ελλήνων.

Εν τω μεταξύ, το 1842, η δυναστεία είχε αλλάξει και η εξουσία πέρασε στην οικογένεια Καραδοβενιί, αλλά οι Έλληνες συνέχιζαν να βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά και να ελέγχουν την οικονομική δραστηριότητα. Η κυρίαρχη γλώσσα στην αγορά ήταν η ελληνική. Τα εμπορικά βιβλία των Ελλήνων ήταν γραμμένα στην ελληνική γλώσσα, όπως και η διεξαγωγή της μεταξύ τους αλληλογραφίας. Υπήρξαν πρωτοπόροι στον εκπαιδευτικό τομέα, εισάγοντας νέα συστήματα στα σχολεία τους, τα οποία ήταν τα καλύτερα που υπήρχαν. Οι παραπάνω λόγοι αποτέλεσαν και το κύρια αίτια που πολλοί νέοι Σέρβοι μάθαιναν ελληνικά, να αποκτήσουν άριστη μόρφωση και να μπορέσουν ευκολότερα να βρουν εργασία.

Ξεχωριστή υπήρξε η επίδραση του ελληνικού στοιχείου και στο κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Για την ακρίβεια ήταν αυτό που πρωτοστάτησε, μετά την απελευθέρωση της Σερβίας από τον οθωμανικό ζυγό στην δημιουργία της πρώτης αστικής τάξης, της αριστοκρατίας, όπως την χαρακτήριζαν και, όπως σωστά επισημαίνεται, αποτέλεσε πρότυπο. Το πρότυπο αυτό πρώτοι το εισήγαγαν στην τοπική κοινωνία οι ίδιοι οι γενάρχες των δύο δυναστειών που κυβέρνησαν την Σερβία. Οι Έλληνες υπήρξαν παιδαγωγοί και δάσκαλοι των παιδιών τους, αλλά και οι πιο έμπιστοι

σύμβουλοι και συνεργάτες. Επίσης, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι μέχρι το 1831 ο Μητροπολίτης Βελιγραδίου ήταν Έλληνας. Διακρίθηκαν ως μεγάλοι ευεργέτες και ξεχώρισαν στα γράμματα, τις τέχνες, τις επιστήμες και την πολιτική.

Εξάλλου η κατάσταση δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική, με την κυριαρχία του Ελληνισμού να θεωρείται ως αυτονόητη, γνωρίζοντας το μέγεθος της επίδρασής του στον ίδιο τον αναμορφωτή της σερβικής παιδείας *Dositej Obradović*, του οποίου οι δάσκαλοι ήταν Έλληνες, όντας δάσκαλος και ο ίδιος της ελληνικής γλώσσας και λάτρης του μεγαλείου του ελληνικού πολιτισμού⁹⁴⁶.

Όμως, το καίριο ερώτημα που θα πρέπει να απαντηθεί είναι πότε αρχίζει η κάμψη. Η συμβολή του Βλάνταν Τζώρτζεβιτς στην απάντηση του ερωτήματος κρίνεται σημαντική καθώς όπως αναφέρει, περί το 1860 η ελληνική γλώσσα ήταν όπως είναι σήμερα η γαλλική⁹⁴⁷. Επίρρωση των προαναφερθέντων αποτελεί η σύνθεση του εμπορικού δικαστηρίου⁹⁴⁸. Ωστόσο, τα σημάδια της κάμψης δεν απέχουν μακριά και από την επόμενη δεκαετία είναι ήδη ορατά, καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των Σέρβων. Σημαντικό ρόλο στην άνοδο της σερβικής οικονομικής δραστηριότητας, διαδραμάτισε η αναγνώρισή του ως ανεξάρτητο κράτος το 1878 και λίγο αργότερα η ανακήρυξη το 1882 του βασιλείου της Σερβίας. Όπως εύστοχα επεσήμανε ο Δημήτριος Τζώρτζεβιτς, ο οικονομικός εθνικισμός ανταποκρίνονταν στον πολιτικό και αποτέλεσε το συμπλήρωμά του⁹⁴⁹. Έκτοτε, τα ηνία της οικονομικής δραστηριότητας ανέλαβαν και διατήρησαν οριστικά οι Σέρβοι.

⁹⁴⁶ Dositej Obradović, *Dela Dositeja Obradovića*, peto, državno izdanje, izdano o 100 godišnjici smrti Dositeja Obradovića, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1911, σσ. 22-23. *Život i delo Dositeja Obradovića*, Zbornik radova sa naučnog skupa Srpske akademije nauka i umetnosti održanog 15. i 16. decembra 1999. godine u Beogradu i 17. decembra 1999. godine u Sremskim Karlovcima, glavni i odgovorni urednik Petar Pijanović, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2000, σελ.311.

⁹⁴⁷ Αναφέρεται στην περίοδο που γράφει το βιβλίο «*Uspomene*» (1927). Βλ. σελ. 61 του βιβλίου.

⁹⁴⁸ Βλ. σελ. 119.

⁹⁴⁹ Τζώρτζεβιτς, *Ιστορία της Σερβίας*, σελ. 297.

Μία άλλη παράμετρος που προέβαλε μέσα από την μελέτη του αρχαιακού υλικού, είναι αυτή των νέων δεδομένων που προέκυψαν μέσα από την ιστορική έρευνα, διαφορετικά από αυτά που μέχρι σήμερα γνωρίζαμε. Μία εξαιρετικά σημαντική πτυχή που προέκυψε και εξετάστηκε υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων, είναι το χρονικό βάθος της παρουσίας των Ελλήνων στην περιοχή του Βελιγραδίου. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε συνοπτικά τα νέα ευρήματα της έρευνας.

Οι γραπτές μαρτυρίες της ελληνικής παρουσίας στην περιφέρεια του Βελιγραδίου, σύμφωνα με αυτά που μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, ξεκινούν ήδη από τον 12^ο αιώνα και, όπως τεκμηριώνεται, το ελληνικό στοιχείο κυριαρχεί. Και προφανώς για να συμβεί το γεγονός αυτό, σημαίνει ότι οι απαρχές της ελληνικής παρουσίας ανάγονται σε προηγούμενους αιώνες. 131 χρόνια μεσολαβούν από την διαμονή του Γερμανού αυτοκράτορα Φρειδερίκου Μπαρμπαρόσα Α΄ στο Βελιγράδι (1189) και το γράμμα του Σέρβου βασιλιά Milutin, προς τις αρχές της πόλης του Dubronik (1320). Με το γράμμα του ο βασιλιάς ζητάει να μην πληρώνουν τον φόρο τους με πλαστά δηνάρια γιατί όταν μετά αυτοί τα δίνουν στους Έλληνες, αυτοί δεν τα παίρνουν. Το πιο σημαντικό στοιχείο που εξάγεται από το γράμμα του Milutin είναι ότι δεν έχει εναλλακτική επιλογή, όπου θα μπορούσε να διοχετεύσει τα χρήματα, κάτι που τεκμηριώνει ότι η εμπορική δραστηριότητα ήταν μονοπώλιο των Ελλήνων.

Οι παραπάνω μαρτυρίες τεκμηριώνουν την ελληνική παρουσία στην περιοχή αυτήν την πρώιμη περίοδο σε σχέση με τις μέχρι σήμερα γνωστές μεταναστευτικές ροές, επιβεβαιώνοντας όχι μόνο την κυριαρχία σε ότι αφορά την πληθυσμιακή σύνθεση, αλλά και την οικονομική κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου.

Από την επόμενη γραπτή μαρτυρία πληροφορούμαστε ότι κατά τα έτη 1538-1539, οι Έλληνες κάτοικοι του Βελιγραδίου Δημήτριος και Ματθαίος Κόντης πραγματοποιούσαν εμπορικές συναλλαγές με την Βενετία. Γραπτές μαρτυρίες ελληνικής παρουσίας και εμπορικών συναλλαγών μας σώζονται και για τα έτη 1571 και 1591, ενώ ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί επιβεβαιώνει το 1660 την ύπαρξη τριών ελληνικών συνοικιών στο Βελιγράδι,

οι οποίες υπήρχαν ήδη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα και προφανώς δεν δημιουργήθηκαν τότε. Οι επόμενες μαρτυρίες εντάσσονται στο χρονικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Κάνοντας μία ανασκόπηση των διαθέσιμων πληροφοριών καταλήγουμε σε χρήσιμες και πολύ σημαντικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα, που μας βοηθούν να ανασυνθέσουμε την ελληνική παρουσία στην περιφέρεια του Βελιγραδίου πριν από τον 18^ο αιώνα. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι τεκμηριώνεται το χρονικό βάθος της ιστορικής παρουσίας του ελληνισμού στην περιοχή του Βελιγραδίου, το οποίο ανάγεται πριν από τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας μ.Χ. Στη συνέχεια, διαπιστώνεται ότι η παρουσία αυτή δεν ήταν εφήμερη αλλά συνεχής και αδιάλειπτη. Επιπλέον, η φυσική παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή συνοδεύεται από την οικονομική κυριαρχία.

Συμπληρώνοντας το πλήθος των μαρτυριών των τριών επόμενων αιώνων που καλύπτει το καθορισμένο χρονικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα της υπερχιλιετούς παρουσίας του ελληνισμού στην περιοχή, κάτι το οποίο μεταθέτει την κρατούσα άποψη, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, σε ότι αφορά το χρονικό βάθος της απαρχής της αποδημίας του, η οποία την ανάγει κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και πιο συγκεκριμένα στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, χωρίς ωστόσο να υπάρχει γραπτή μαρτυρία⁹⁵⁰. Την πρωιμότερη χρονολογικά μαρτυρία, αν και κάπως αόριστη όπως ο ίδιος σημειώνει, μας την δίνει ο Παπαδριανός και ανάγεται στο 1526⁹⁵¹. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι, όπως αναφέρεται παραπάνω, η παρουσία αυτή είναι συνεχής και αδιάλειπτη και, όπως είναι φυσικό, ανάλογα με τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν, υπήρχε η σχετική αύξηση ή μείωση των ροών.

Μία άλλη πτυχή που φωτίζεται υπό το πρίσμα των νέων δεδομένων αφορά την ελληνική κοινότητα του Σεμλίνου, όπου εξετάζεται εκ νέου το

⁹⁵⁰ Οι Έλληνες στη διασπορά, 15^{ος} – 21^{ος} αι., Συλλογικό έργο, Επιμέλεια Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσαρδής-Hering, Ευριδίκη Α. Αμπατζή, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006, σελ. 189.

⁹⁵¹ Παπαδριανός, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σελ. 17.

χρονολογικό πλαίσιο που προτείνεται σε σχέση με την μείωση του ελληνικού στοιχείου και την οριστική εξαφάνισή του. Σύμφωνα με τον Dušan Ρορονιό, κατά την δεκαετία του 1870 οι Έλληνες του Σεμλίνου είχαν σχεδόν εξαφανιστεί⁹⁵². Ο Παπαδριανός με την σειρά του γράφει ότι, ήδη από την δεκαετία του 1840 ξεκινάει η μείωση του πληθυσμού των Ελλήνων του Σεμλίνου, ενώ μέχρι τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το ελληνικό στοιχείο της πόλης είχε εξαφανιστεί εντελώς⁹⁵³.

Τα παραπάνω έρχονται σε αντίθεση με τα στοιχεία που έχουν ήδη παρουσιαστεί, τα οποία τεκμηριώνουν όχι μόνο την παρουσία του ελληνικού στοιχείου, αλλά και την έντονη δραστηριότητά του κατά την προαναφερόμενη περίοδο. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας, το γεγονός ότι υπήρχε ένας ικανός αριθμός ελληνικών οικογενειών, οι οποίες συνέχισαν να ζουν στο Σεμλίνο μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, χωρίς να υπολογίζεται η εκσερβισμένη έως ένα βαθμό οικογένεια Καραμάτα, η οποία αδιαλείπτως ζει μέχρι σήμερα στην ίδια πόλη.

Ένα θέμα που προέκυψε και εξετάστηκε κατά την διάρκεια της έρευνας είναι αυτό της κατηγοριοποίησης των Ελλήνων εμπόρων, αμφοτέρων των κοινοτήτων. Ο Παπαδριανός πρότεινε και εισήγαγε στο έργο του για τον ελληνισμό της Σερβίας, ότι οι Έλληνες έμποροι μπορούν να καταταγούν σε τρεις κατηγορίες, τις οποίες εξετάζει και αναλύει ξεχωριστά: 1) στους παραγγελιοδόχους (σπεδιτόρους), 2) στους μεγαλέμπορους, 3) στους μικρέμπορους ή πλανόδιους εμπόρους⁹⁵⁴.

Εξετάζοντας τις παραπάνω κατηγορίες, διαπιστώνουμε ότι ο διαχωρισμός, στον οποίο προχώρησε ο Παπαδριανός προέκυψε σύμφωνα με την κάθετη διάρθρωση των εμπόρων. Σύμφωνα με αυτήν, υπάρχει η ανώτερη και πιο πλούσια τάξη των εμπόρων, οι παραγγελιοδόχοι. Ακολουθούν οι μεγαλέμποροι, οι οποίοι είχαν πλούσια εισοδήματα και τέλος οι μικρέμποροι ή πλανόδιοι έμποροι. Ωστόσο, από τις διαθέσιμες πηγές δεν προκύπτει αυτός ο

⁹⁵² Ρορονιό, *O Cincarima*, σελ. 283. Είναι η δεκαετία που η ελληνική κοινότητα αγόρασε το οικόπεδο και ανήγειρε το 1877 το ιδιόκτητο κτήριο του ελληνικού σχολείου.

⁹⁵³ Παπαδριανού, *Οι Έλληνες πάροικοι*, σελ. 77.

⁹⁵⁴ Παπαδριανός: α) *Οι Έλληνες απόδημοι*, σσ. 57-90, β) *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σσ. 41-50.

διαχωρισμός, ο οποίος κατά βάση είναι τεχνητός και ίσως εισήχθη με σκοπό την διευκόλυνση της μελέτης της ιστορίας του ελληνισμού της περιοχής αυτής. Και αν για την υπόλοιπη Σερβία πιθανόν, εν μέρει, να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, διότι τα μεγέθη είναι μικρότερα, για την εξεταζόμενη περιοχή της παρούσας μελέτης, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, δεν ισχύει.

Πιο συγκεκριμένα, σε ότι αφορά την υπόλοιπη Σερβία τα στοιχεία που παραθέτει ο Παπαδριανός για να τεκμηριώσει τις κατηγορίες που εισήγαγε, είναι εν γένει σωστά, σε σχέση πάντα με τα εισοδήματά τους, σε ότι αφορά τους μεγαλέμπορους και τους μικρέμπορους. Παραγγελιοδόχοι όμως δεν υπάρχουν πέραν του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου, καθώς εκεί διεξάγονταν το διαμετακομιστικό εμπόριο στο σύνολο του και αν υπήρχαν μεμονωμένες περιπτώσεις παραγγελιοδόχων που ζούσαν με τις οικογένειές τους σε άλλες περιοχές, θα έπρεπε υποχρεωτικά να μεταβούν στα σύνορα και να διαμείνουν εκεί τον απαιτούμενο χρόνο που χρειάζεται, για να διεκπεραιώσουν τις υποθέσεις τους.

Σε ότι αφορά το Βελιγράδι και το Σεμλίνο, δημιουργούνται εμπόδια που δεν μας επιτρέπουν, έστω και κατ' οικονομία, να αποδεχθούμε τον διαχωρισμό του Παπαδριανού. Και όπως θα δούμε παρακάτω τα οικονομικά μεγέθη δεν αντιπροσωπεύονται από ξεχωριστή κατηγορία. Ξεκινώντας αντίστροφα, διαπιστώνεται ότι στην τελευταία κατηγορία ο Παπαδριανός κατατάσσει και τους Έλληνες εμπόρους που διατηρούσαν διάφορα καταστήματα και αναφερόμενος στο Σεμλίνο σημειώνει ότι ήταν ιδιοκτήτες καταστημάτων υφασμάτων – εργοχείρων, αποικιακών ειδών μπακαλικής, σιδηρικών, κεραμικών ειδών μαγειρικής και ψιλικών. Ωστόσο, όσοι διατηρούσαν τέτοια καταστήματα, μόνο ως μικρέμποροι δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το κατάστημα των αδελφών Κύρου και Ιωάννη Μ. Ζίκου, από το οποίο σώζεται το εμπορικό βιβλίο. Για την οικογένεια Ζίκου γνωρίζουμε ότι κατοικούσε στο ιδιόκτητο κτήριο, στην οδό Glavna 23. Είναι αδύνατον κάποιος να σκεφτεί ότι ένας μικρέμπορος είχε την δυνατότητα να είναι ιδιοκτήτης ενός τέτοιου επιβλητικού και πολυτελούς κτηρίου, το οποίο αργότερα η Σερβική Πολιτεία το έχει χαρακτηρίσει ως «*μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς*». Το παράδειγμα αυτό

ανταποκρίνεται και σε άλλες κατοικίες Ελλήνων που διατηρούσαν καταστήματα, τα οποία κοσμούν την κεντρική οδό, και όχι μόνο, του Σεμλίνου.

Οι μεγαλέμποροι σύμφωνα με τον Παπαδριανό ασχολούνταν με το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, το οποίο ήλεγχαν στο σύνολο τους. Στη συνέχεια παραθέτει ονόματα γνωστών μεγαλεμπόρων, πολλά από τα οποία γνωρίζουμε ότι διατηρούσαν εμπορικά καταστήματα, άρα ανήκουν στους μικρεμπόρους. Έτσι διαπιστώνεται ότι η κατηγορία των μεγαλεμπόρων είναι τεχνητή και πρακτικά δεν υφίσταται, διότι δεν προκύπτει ότι οι οικονομικές απολαβές τους οριοθετούν ξεχωριστή κατηγορία, δηλαδή, δεν έχουν κατ' ανάγκην λιγότερες απολαβές από έναν παραγγελιοδόχο ή περισσότερες από έναν μικρέμπορο.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ο λόγος της αναντιστοιχίας στην κατάταξη του Παπαδριανού. Ένας έμπορος μπορούσε ταυτόχρονα να διατηρεί εμπορικό κατάστημα ή και αποθήκες για τη διενέργεια του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου ή να είναι παραγγελιοδόχος και να ασχολείται με το διαμετακομιστικό εμπόριο ή και όλα μαζί. Επομένως, τα όρια τους είναι δυσδιάκριτα και δεν μπορούν να ενταχθούν σε κατηγορίες με βάση τα κριτήρια που θέτει.

Ένα ακόμη στοιχείο που βρίσκεται στον αντίποδα της επιχειρηματολογίας του Παπαδριανού είναι ότι για την κατηγοριοποίηση των εμπόρων χρησιμοποιεί, όπως αναφέρθηκε, την κάθετη διαστρωμάτωση αξιολόγησής τους, σε αντίθεση με τις πηγές, από όπου πληροφορούμαστε ότι οι αρχές ακολουθούν την οριζόντια διάρθρωση. Σύμφωνα με αυτήν, ο διαχωρισμός προκύπτει μέσα από τα σινάφια, όπου είναι οργανωμένοι οι έμποροι και στα οποία εντάσσονται και κατατάσσονται όλα τα είδη της εμπορικής δραστηριότητας ισότιμα, συμπεριλαμβανομένου και των παραγγελιοδόχων. Στα σινάφια αυτά περιλαμβάνεται και εντάσσεται ξεχωριστά κάθε κατηγορία της διάρθρωσης του Παπαδριανού. Μάλιστα η τρίτη κατηγορία, των μικρεμπόρων, αντιπροσωπεύεται ξεχωριστά για κάθε ένα από τα επαγγέλματα που περιλαμβάνει. Επίσης, ένας έμπορος, ανάλογα με το πλήθος των δραστηριοτήτων του, μπορούσε να ανήκει σε περισσότερα

από ένα σινάφια⁹⁵⁵. Για όλους τους παραπάνω λόγους, προέκυψε η διαπίστωση ότι ο διαχωρισμός που προτείνει ο Παπαδριανός είναι μεθοδολογικός και δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική διάσταση της εμπορικής δραστηριότητας στην υπό μελέτη περιοχή. Ωστόσο, ο όρος «μεγαλέμπορος» θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με βάση την ετυμολογία του, δηλαδή, ο έμπορος αυτός που έχει μεγάλες οικονομικές απολαβές.

Το οικιστικό-μνημειακό απόθεμα στις πόλεις αναφοράς αποτέλεσε ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, στην οποία για να γίνει αντιληπτή η εικόνα του χώρου του οποίου εντάχθηκε και της επιρροής που δέχθηκε, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το ευρύτερο ιστορικό-γεωγραφικό πλαίσιο που επικράτησε στην περιοχή κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο. Η περιφέρεια του Βελιγραδίου βρίσκονταν αυτήν την περίοδο στο επίκεντρο σημαντικών εξελίξεων, οι οποίες επηρέασαν και την οικιστική-αρχιτεκτονική ανάπτυξή τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το Βελιγράδι και το Σεμλίνο κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου, ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους. Μέχρι το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, οι επιρροές της οθωμανικής κατάκτησης στην οικιστική ανάπτυξη του Βελιγραδίου ήταν εμφανείς. Έτσι διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει οργανωμένη δόμηση, ενώ για την κατασκευή των κτηρίων τα υλικά που κυριαρχούσαν ήταν τα πλιθιά και τα ξύλα.

Με την απελευθέρωση του Βελιγραδίου ξεκίνησε η εισαγωγή νέων υλικών στην κατασκευή των κτηρίων, ενώ αυξανόμενη ήταν και η επίδραση του ευρωπαϊκού οικιστικού μοντέλου, όχι μόνο με τα νέα αρχιτεκτονικά ρεύματα που επηρέασαν την διαμόρφωση και διακόσμηση των κτηρίων, αλλά και σε επίπεδο οργάνωσης, όπου πλέον οι κατασκευές εντάσσονταν σε συγκεκριμένους όρους δόμησης, μέσα από την εκπόνηση ρυθμιστικών σχεδίων, τα οποία αποκτούσαν ισχύ νόμου. Η κατάσταση διαφοροποιείται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, όπου στο Βελιγράδι η οικιστική δραστηριότητα είναι βασισμένη στο ανατολικό μοντέλο, με την επικράτηση μίας ομοιογενούς τάσης στην κατασκευή των κτηρίων και λιτής από την άποψη των διακοσμητικών θεμάτων.

⁹⁵⁵ Peruničić, *Uprava varoši Beograda*, σσ. 693-697, αριθμ. εγγράφ. 226.

Σε ότι αφορά το Σεμλίνο, η διαμόρφωση της εικόνας του χώρου ξεκίνησε από διαφορετική αφετηρία. Η μακροχρόνια κατάληψη της πόλης από τους Αυστριακούς, επηρέασε την οικιστική-αρχιτεκτονική φυσιογνωμία, ενσωματώνοντας από νωρίς το ευρωπαϊκό μοντέλο ανάπτυξης και εξέλιξης. Με εξαίρεση τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, όταν η εικόνα του χώρου χαρακτηρίστηκε ως αυθόρμητη, τα επόμενα βήματα ήταν βασισμένα πάνω σε σχέδια εξειδικευμένων επιστημόνων, η σύνταξη των οποίων συνέβαλε στην καθιέρωση ενός μοντέλου δόμησης, όπου κυρίαρχο στοιχείο αποτέλεσε η οργάνωση. Ωστόσο, παρατηρείται ότι η επίδραση των Αυστριακών δεν παρέμεινε μόνο σε αυτό το πεδίο, αλλά επηρέασε σε μεγάλο βαθμό και τον τρόπο κατασκευής των κτηρίων αλλά και την εξωτερική τους φυσιογνωμία. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η εξέλιξη της εικόνας του χώρου του Σεμλίνου ουσιαστικά ταυτίζεται με αυτήν του Βελιγραδίου.

Εξετάζοντας την ελληνική παρουσία στην εξέλιξη της εικόνας του χώρου, που δημιουργούνταν λόγω του ιστορικό-γεωγραφικού πλαισίου, διαπιστώνουμε ότι αυτή συμβάδιζε σε μεγάλο βαθμό με τα δεδομένα της εποχής, προσαρμόζοντας την οικιστική-αρχιτεκτονική της ανάπτυξη σύμφωνα με την επικρατούσα τάση. Ωστόσο, παρατηρείται ότι κατά την περίοδο των αλλαγών, οι Έλληνες εισήγαγαν από νωρίς τα νέα στοιχεία στην εικόνα του χώρου που διαμορφώνονταν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χρήση των νέων υλικών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κτηρίων. Επίσης, οι νέες φόρμες στην ανέγερση των καταστημάτων, οι οποίες ακολούθησαν τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί ότι σε σχέση με την κατασκευή και την αρχιτεκτονική μορφολογία των κτηρίων υπήρχε μία χρονική ακολουθία, χωρίς όμως να υπάρχει καθολική ταύτιση στο σύνολο των κτισμάτων με τις αρχιτεκτονικές τάσεις που επικρατούσαν την συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

7.2. Εκτίμηση υπάρχουσας κατάστασης

Κατά την διάρκεια της έρευνας για τον εντοπισμό του οικιστικού και μνημειακού αποθέματος που σχετίζεται με την ελληνική παρουσία στην

περιφέρεια του Βελιγραδίου, προέκυψαν διάφορα εμπόδια και προβλήματα, τα οποία αποτέλεσαν τροχοπέδη στην έρευνα. Αρχικά, θα πρέπει να επισημανθεί η μείωση που υπέστη το οικιστικό απόθεμα με το πέρασμα των χρόνων. Υπήρχαν κτήρια που γκρεμίστηκαν κατά τους βομβαρδισμούς των δύο μεγάλων πολέμων. Άλλα γκρεμίστηκαν μέσα στο πλαίσιο ανάπτυξης της περιοχής όπου βρίσκονταν ή με την αλλαγή της ιδιοκτησίας. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί η δήμευση ελληνικών ιδιοκτησιών, που πραγματοποιήθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με την αλλαγή του καθεστώτος. Κάποια από αυτά άλλαξαν χρήση και κάποια γκρεμίστηκαν και στη θέση τους ανεγέρθηκαν πολυώροφα κτήρια.

Από το ξεκίνημα της έρευνας προέκυψαν προβλήματα, τα οποία με το πέρασμα των χρόνων είχαν επιδεινωθεί και καθιστούσαν δύσκολο ή και αδύνατο το έργο του προσδιορισμού της ακριβούς θέσης των κτηρίων. Ως κύριο πρόβλημα θα πρέπει να θεωρηθεί η συχνή αλλαγή της ονοματοδοσίας και της αριθμοδοσίας των οδών κατά την διάρκεια των πολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν μέχρι σήμερα στην περιοχή αυτή. Το πρόβλημα αυτό γίνεται πιο πολύπλοκο σε ότι αφορά σωζόμενα κτήρια, που πιθανότατα κάποια από αυτά ανταποκρίνονται στα στοιχεία που διαθέτουμε μέσα από τους οδηγούς της εποχής, χωρίς όμως να είναι δυνατή η ακριβής ταύτισή τους.

Επίσης, για μεγάλο αριθμό ελληνικών οικογενειών δεν υπάρχει κανένα διαθέσιμο στοιχείο για τις κατοικίες και τα καταστήματά τους, κάτι που αποτέλεσε ανυπέρβλητο εμπόδιο στην έρευνα. Για κάποια κτήρια οι πηγές μας πληροφορούν για την συνοικία όπου βρίσκονταν και σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία μπορούμε να περιορίσουμε το εύρος αναζήτησης και να προσεγγίσουμε το σημείο όπου βρίσκονταν, όχι όμως την ακριβή τους θέση. Για άλλα κτήρια γνωρίζουμε με ακρίβεια που βρίσκονταν, αλλά δεν υπάρχει φωτογραφικό υλικό, ενώ για κάποια διασώζονται φωτογραφίες που είναι πολύτιμες, γιατί αναδεικνύουν το κτήριο από την λήθη και μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε την μορφή του.

Ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής, όπως ορθά επισήμανε ο Παπαδριανός, αποτελεί το γεγονός ότι πολλοί Έλληνες, για καθαρά επαγγελματικούς λόγους, άλλαξαν την κατάληξη των επωνύμων τους με την σερβική κατάληξη – ίć, δίνοντας τους έτσι την μορφή σερβικών επωνύμων. Όμως, η αλλαγή αυτή των επωνύμων δεν είχε καμία επίδραση στην εθνική τους συνείδηση. Είχαν πλήρη επίγνωση της καταγωγής τους, για την οποία ήταν υπερήφανοι⁹⁵⁶. Ωστόσο, το γεγονός αυτό αποτελεί τροχοπέδη στον εντοπισμό και στην ταύτιση των κατοικιών και καταστημάτων τους. Σε κάθε περίπτωση, το συμπέρασμα που αποκόμισε ο ερευνητής είναι η βεβαιότητα ότι το σωζόμενο οικιστικό απόθεμα είναι αριθμητικά μεγαλύτερο από το καταγραμμένο που παρουσιάζεται σε αυτή την διδακτορική διατριβή, δεν μπορεί όμως να συμπεριληφθεί σ' αυτήν για τους λόγους που αναφέρθηκαν.

Αξιολογώντας την θέση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των ελληνικών κοινοτήτων, στο σημερινό κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι της Σερβίας, διαπιστώνεται ότι καταλαμβάνει μία αξιόλογη θέση, καθώς μέρος του αποθέματός της έχει συμπεριληφθεί στον εθνικό κατάλογο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών και μάλιστα σε όλες τις κατηγορίες. Κάτι που επιπλέον σημαίνει ότι σε αυτό πραγματοποιούνται εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης. Ξεκινώντας από το οικιστικό – μνημειακό απόθεμα του Βελιγραδίου, στην πρώτη κατηγορία που αφορά τα αγαθά εξαιρετικής πολιτιστικής σημασίας, της οποίας ο συνολικός αριθμός είναι περιορισμένος, συμπεριλαμβάνεται ένα κτήριο. Στα αγαθά μεγάλης πολιτιστικής σημασίας εντάσσονται δύο κτήρια, ενώ στην τρίτη κατηγορία έξι κτήρια και ένα μνημείο. Τέλος, ένα εργοστάσιο και μία κατοικία τελούν υπό καθεστώς προηγούμενης προστασίας⁹⁵⁷.

⁹⁵⁶ Παπαδριανός, *Οι Έλληνες της Σερβίας*, σσ. 19-20.

⁹⁵⁷ *Zakon o kulturnim dobrima*, "Službeni glasnik RS", br. 71/94, άρθρο 7. Πρόκειται για κτήρια ή μνημεία που σήμερα δεν είναι επίσημα ενταγμένα στο κεντρικό μητρώο των πολιτιστικών αγαθών του κράτους, αντιμετωπίζονται όμως ισότιμα με αυτά. Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, τα αγαθά που βρίσκονται υπό το καθεστώς προηγούμενης προστασίας, δεν μπορούν να καταστραφούν, να υποστούν ζημιές, να αλλάξει η εμφάνισή τους, το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, ούτε η χρήση τους, χωρίς την συγκατάθεση των αρμόδιων υπηρεσιών του κράτους. Βλ. αυτόθι σελ. 597.

Σε ότι αφορά το Σεμλίνο, αυτό δεν αντιπροσωπεύεται από κανένα κτήριο ή μνημείο στον κατάλογο με τα αγαθά εξαιρετικής πολιτιστικής σημασίας, ενώ από τα τέσσερα του καταλόγου με τα αγαθά μεγάλης πολιτιστικής σημασίας, τα δύο είναι ελληνικά. Στα αγαθά πολιτιστικής σημασίας εντάσσονται πέντε κτήρια και τέσσερις εκκλησίες. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι εκτός από τα σωζόμενα κτήρια και μνημεία που δεν είναι ενταγμένα στον κατάλογο, υπάρχουν κτήρια τα οποία δεν σώζονται αλλά τα γνωρίζουμε μέσα από φωτογραφίες που έχουν διασωθεί. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται κατοικίες, καταστήματα, ξενοδοχεία, καφενεία κ.ά.

Το καταγραμμένο οικιστικό – μνημειακό απόθεμα στην περιφέρεια του Βελιγραδίου εν γένει ανταποκρίνεται σχετικά σε αναλογία με το ποσοστό που εντάσσεται στον κατάλογο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών. Ωστόσο μέσα από την μελέτη του προέκυψαν κτήρια, τα γενικότερα χαρακτηριστικά των οποίων θα μπορούσαν δυνητικά να αξιοποιηθούν με σκοπό την ένταξή τους σε αυτόν. Κάποια ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν το ξενοδοχείο «*Grčka Kraljica*», ένα από τα παλαιότερα σωζόμενα κτήρια του Βελιγραδίου και το παλαιότερο στην οδό «*Knez Mihailova*», κατασκευασμένο το 1835. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση το κτήριο του ξενοδοχείου οριοθετήθηκε αργότερα η γραμμή χάραξης της οδού, η οποία υφίσταται μέχρι σήμερα. Ένα ακόμη κτήριο στην ίδια οδό αποτελεί η κτισμένη από το 1875, γωνιακή κατοικία με τα καταστήματα του ισογείου του εμπόρου Ιωάννη Παγγέλα, οι προσόψεις του οποίου κοσμούν το σημείο αυτό της πόλης.

Επίσης, η κατοικία του Γεωργίου Βούτσου στην πλατεία «*Slavija*», με τα υπέροχα νεοκλασικιστικά χαρακτηριστικά, η οποία αργότερα αποτέλεσε κατοικία ενός ακόμη διακεκριμένου Έλληνα, του γιατρού και καθηγητή του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, Αθανασίου Πούλιου. Ανάμεσα στα κτήρια που θα μπορούσαν να προταθούν για ένταξή τους στο μητρώο, θα πρέπει επίσης να συμπεριληφθεί η επιβλητική πολυώροφη κατοικία των αδελφών Χαρισιάδη με τα πανέμορφα μαρμάρια γλυπτά στην οροφή του κτηρίου.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για το εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής της οικογένεια Σιόντου, το οποίο σήμερα τελεί υπό το καθεστώς

προηγούμενης προστασίας. Λόγω της σημαντικότητάς του ως το πρώτο εργοστάσιο του είδους στη Σερβία, θα πρέπει να ενταχθεί στο πάρων καθεστώσ προστασίας⁹⁵⁸. Τέλος, ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί ο «Πύργος *Nebojša*», ο οποίος συμπεριλαμβάνεται ως μνημείο εξαιρετικής πολιτιστικής σημασίας όχι αυτόνομα αλλά στο γενικότερο πλαίσιο του φρουρίου του Βελιγραδίου, κάτι που θα μπορούσε να επιτευχθεί καθώς πληροί τα απαιτούμενα κριτήρια για την ένταξη στην πρώτη κατηγορία ως ξεχωριστό μνημείο.

Από την αρχιτεκτονική κληρονομιά του Σεμλίνου, ένα ενδεικτικό παράδειγμα, το οποίο θα μπορούσε να προταθεί για ένταξη στον κατάλογο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, αποτελεί το συγκρότημα των τριών κτηρίων επί της οδού Glavna 18-22 (κατοικίες οικογενειών Βούλκου, Πέτροβηκ και το «*Ελληνομουσείο*»), όχι μόνο για τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά αλλά και για τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με αυτά. Για τους παραπάνω λόγους, θα μπορούσε να προταθεί και η κατοικία του Παναγιώτη Μόρφη.

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ως κατακλείδα μία αυτόνομη επισήμανση. Η συνεισφορά κάθε νέας έρευνας είναι να προωθεί την μελέτη του εκάστοτε πεδίου στο οποίο εντάσσεται. Να βελτιώνει, να συμπληρώνει, να επιβεβαιώνει και να διορθώνει παλαιότερες μελέτες. Και βέβαια, οφείλει να δείχνει τον προσήκοντα σεβασμό σε αυτές. Αυτός είναι ο κύριος στόχος που καλείται να αντιμετωπίσει. Με αυτόν τον τρόπο η επιστήμη προχωρά, βελτιώνεται και προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα που προκύπτουν. Ο άξονας αυτός αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο, πάνω στον οποίο στηρίχθηκε η παρούσα μελέτη.

⁹⁵⁸ Βλ. σσ. 596-597.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΠΗΓΕΣ

A) Αρχεία

1) AS

α) Državni savet.

β) Zadužbina.

γ) Knjažeska kancelarija.

δ) Ministarstvo prosvete.

2) IAB

α) Zbirka arhivalija.

β) Zemunski magistrat.

γ) Uprave grada Beograda.

δ) Zarh, K-3/IV, Grčki Školski Font.

ε) Zarh, K-8/LF. MK (Lični Font Milan Kostić).

στ) *Διφθερά αδελφών Νικόλαος και Στέφανος Γεωργίου, εμπόρων του Σεμλίνου, στην ελληνική γλώσσα (1799 – 1814), σελ. 1-157 (+21), inventarni broj 1339.*

ζ) *Διφθερά αδελφών Κύρος Μ. Ζίκου, Ιωάννης Μ. Ζίκου, Θεοδώρα Γεωργίου, εμπόρων του Σεμλίνου, στην ελληνική γλώσσα (1812 – 1831), σελ. 1-206 (+51), inventarni broj 1341.*

3) MGB

Glavna knjiga Grčke škole u Zemunu 1828 (Του πρώτου Σχολείου Πρωτόκολον), inventarni broj ZI-277.

Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων (κεκοιμημένων) Αδελφών ημών, των συντρεξάντων εις το Φούντος του της των εν Ζέμωνι Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων Αδελφότητος Ελληνικού Σχολείου, τω Σαββάτω της αποδώσεως της αγίας Πεντηκοστής, καθ' ην γίνονται αι προς Θεόν υπέρ αυτών Παρακλήσεις.

B) Δημοσιευμένα αρχεία

Dubrovačka arhivska građa o Beogradu, knj. I (1521-1571), Sabrao, uredio, objavio Jorjo Tadić, IAB, Beograd 1950.

Đorđević Tihomir R., Arhivska građa za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša (1815-1839), Srpski etnografski zbornik 37, Naselja i poreklo stanovništva 22, Graficki zavod Makarije A.D., Beograd-Zemun 1926.

Građa za istoriju Beograda 1717-1739, I, IAB, Beograd 1958.

Građa iz zemunskih arhiva za istoriju Prvog srpskog ustanka 1804-1808, knjiga I, IAB, Beograd 1955.

Građa iz zemunskih arhiva za istoriju Prvog srpskog ustanka 1809, knjiga II, IAB, Beograd 1961.

Građa iz zemunskih arhiva za istoriju Prvog srpskog ustanka 1810-1813, knjiga III, IAB, Beograd 1969.

Ilić Tanasije Ž., Beograd i Srbija u dokumentima arhive Zemunskog magistrata od 1739. do 1804, knjiga I, 1739-1788, IAB, Beograd 1973.

Ivić Aleksa, Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku, knj. I, Beograd 1935, knj. II, Beograd 1936, knj. III, Subotica 1937, knj. IV, Subotica 1938, knj. V, Subotica 1939, knj. VI, Beograd 1965, knj. VII-VIII, Beograd 1966, knj. IV, Beograd 1971, knj. X, Beograd 1973.

Izvori za novu srpsku istoriju, I, Djelovodni protokol od 1812. Maja 21. do 1813. Augusta 5. Kara-đorđa Petrovića, vrhovnog vožda i gospodara naroda srbskog, Društvo srbske slovesnosti, U Beogradu, Pečatano u praviteljstvenoj knjigopečatnji 1848.

Mijatović Čedomilj, *Građa za istoriju prve vladavine kneza Miloša*, Spomenik SKA, Razred 2, Filološko-istoriske i filofske nauke, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1892.

Peruničić Branko, *Beogradski sud 1819 -1839*, IAB, Beograd 1964.

Peruničić Branko, *Uprava varoši Beograda 1820-1912*, MGB, Beograd 1970.

Petrović Vukašin J., Dr. Petrović Nik. J., *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića, knjiga prva, od 1815 do 1821 godine*, državna štamparija, Beograd 1882.

Petrović Vukašin J., Dr. Petrović Nik. J., *Građa za istoriju Kraljevine Srbije, vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića, knjiga druga, od 1821 do 1823 godine*, Kr.-srp. državna štamparija, Beograd 1884.

Živeti u Beogradu 1868-1878, Dokumenta Uprave grada Beograda, knj. IV, IAB, Beograd 2006.

Г) Οδηγοί, ημερολόγια

Adresna knjiga Beograda 1912. Adrese beogradskog stanovništva: I. po azbučnom redu prezimena, II. po ulicama, III. po zanimanjima, IV. ustanove, društva, državna i opštinska nadležstva, industrijska preduzeća i t.d., Bezbednost, Beograd 1912.

Bugarski Đorđe, Hajduković Petar, *Vođa po Beogradu s planom Beograda po odobrenju suda opštine Beogradske*, Štamparija P. Tanaskovića, Beograd 1896.

Ceo Beograd, adresno-informaciona knjiga za Beograd, Zemun i Topčider, Knjižara Ruska misao L. Zvjereva, Beograd 1922.

Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za prostu godinu 1871, Državna štamparija, Beograd 1870.

Kalendar sa šematizmom Knjažestva Srbije za prestupnu godinu 1872, Državna štamparija, Beograd 1871.

Trgovinsko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima 1900 -1901, Sv. R. Hristić, Beograd 1899.

Trgovinsko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima 1902-1903, Sv. R. Hristić, Beograd 1901.

Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima 1905, Sv. R. Hristić, Beograd 1905.

Δ) Εφημερίδες, περιοδικά

AU.

Beogradske novine.

Bilden (ULUS).

BON.

Blic.

Front.

Ilustrovano vreme.

Narodni glasnik.

Nasleđe

Naša Zvezdara.

Νέα Εστία.

Novi Beogradski Dnevnik

Novine čitališta Beogradskog.

Novine srpske.

Obnova.

Peščanik

Politika.

Pravda.

Službeni glasnik NRS.

Službeni glasnik RS.

Službeni glasnik SRS

Službeni list grada Beograda

Srpska reč.

Srbske novine.

The London Gazette

UB

Vreme.

II. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

A) Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Βαβούσκος Κωνσταντίνος Αναστ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεοτέρης Ελλάδος (διάλεξις)*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1959.

Βακαλόπουλος Α. Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας, Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, Θεσσαλονίκη 1980.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος Α., *Ιστορία του βορείου ελληνισμού – Μακεδονία*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.

Βικέλας Δ., *Η ζωή μου. Παιδικαί αναμνήσεις-Νεανικοί χρόνοι*, Κατάστημα του Συλλόγου Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Εν Αθήναις 1908.

Βλάχος Νικόλαος, *Ο Θεσσαλός λόγιος Δημ. Αλεξανδρίδης (Τυρναβίτης) εκδότης του «Ελληνικού Τηλεγράφου» (1812-1836)*, Αθήναι 1976.

Δελιαλής Νικόλαος Π., *Αναμνηστική εικονογραφημένη έκδοσις Παύλου Χαρίση μετά ιστορικών σημειώσεων περί των εν Ουγγαρία και Αυστρία ελληνικών κοινοτήτων*, Τύποις "Βορείου Ελλάδος", Κοζάνη 1935.

Ευαγγελίδης Τρύφων Ε., *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμος Β΄, Τύποις Α. Π. Χαλκιοπούλου, Εν Αθήναις 1936.

Ευστρατιάδης Σωφρόνιος, Μητροπολίτης Λεοντοπόλεως, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου και η κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Αλεξάνδρεια 1913.

Ζαφείρης Χρίστος, *Βαλκάνιοςπραματευτής, Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*, Εξάντας, Αθήνα 1998.

Ζαχαριάδης Γεώργιος, *Γραμματική Ελληνική, Περιέχουσα το Ετυμολογικόν και Συντακτικόν, Συντεθείσα υπό Γεωργίου Ζαχαριάδου Ελληνοδιδασκάλου του Ζέμονος εις χρήσιν των μαθητών αυτού και εκδοθείσα φιλοτίμω συνδρομή Ελλήνων τε και Φιλελλήνων, ων τα ονόματα καταγράφονται εν τω τέλει της βίβλου*, Εν τη Τυπογραφία του Ιωάννου Σνύρερ, Εν Βιέννη της Αουστρίας, 1816.

Καλινδέρης Μιχ. Αθ., *Ο βίος της κοινότητος Βλάτσης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1982.

Καραβελόπουλος Γ., *Εγκυκλοπαιδεία συντεθείσα υπό Γ. Καραβελοπούλου εις χρήσιν των δημοτικών σχολείων, εκδοθείσα δε δαπάνη της εν Ζέμονι των Ελλήνων Αδελφότητος*, Εν Ζέμονι, τυπ. Σόππρονος, Ι.Κ., 1853.

Κλήδης Γεώργ. Δ., *Επιτομή φυσικής ιστορίας, μεταφρασθείσα μὲν ἐκ' του λατινικού εις την καθ' ημάς ομιλουμένην απλοελληνικήν γλώσσα παρά Γεωργ. Δ. Κλήδους, του εκ Κοζάνης Μακεδονίας, σχολαρχούντος εν τω κατά Ζεμόνα Ελληνικῷ Γυμνασίῳ, Τύποις δε ἐξεδόθη δαπάνη του εν εμπόροις τιμιωτάτου κυρίου Γεωργίου Δ. Ζήση του εκ Κοζάνης, Παρά τω ευγενεί Ματθαίῳ Τράπνερ τω εκ Πετρόζας, Εν Πέστη 1826.*

Κυρίδης Γεώργιος, Αβραμοβίκις Ευθύμιος, *Χειραγωγία εις την ταχείαν και εύκολον μάθησιν της γραϊκικῆς και σερβικῆς γλώσσης, υπό Γεωργίου Κυρίδου και Ευθυμίου Αβραμοβίκι, Εκ της Τυπογραφίας της Κυβερνήσεως, Εν Βελιγραδίῳ, 1845.*

Le Corbusier, *Η Χάρτα των Αθηνών*, Μετάφραση: Σταύρος Κουρεμένος, Ὑψιλον, Αθήνα 1987.

Λεονάρδος Αναστάσιος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία συνταχθείσα κατ' ιδιαιτέραν τινα μέθοδον γεωγραφικῶς και περιηγητικῶς, υπό Ιωάννου Αναστασίου Λεονάρδου εκ του Κισσάβου ὄρους εκ πόλης Αμπελακίων της εν Θεσσαλία Μαγνησίας του νυν χρηματίζοντος εν τω κατά Ζέμονα Ελληνομουσείῳ Απλοελληνοδιδασκάλου. Τύποις δε ἐκδοθείσα δαπάνη των Φιλομούσων Συνδρομητῶν. Εν η προσετέθησαν 6. Εικονογραφίαι και 1. Γεωγραφικός Χαρτης συμβάλλοντα εις καλλωπισμόν της Βίβλου και ζωηροτέραν παράστασιν της περιομένης Επαρχίας της Ελλάδος, Εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου του Ευγενούς Τράπνερ τε και Καρολίου, Εν Πέστη της Ουγγαρίας 1836.*

Λιούφης Παναγ. Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Τύποις Ιωάν. Βάρτσου, Εν' Αθήναις 1924.

Λουκάτος Σπυρίδων Δ., *Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την τουρκοκρατίαν και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια*, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, 15 (1961).

Λυριτζής Γεώργιος Θ., *Αι μακεδονικαί κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί Τουρκοκρατίας*, Κοζάνη 1952.

Ματθαίου Σοφία, Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899), *Σχεδιάσμα βιογραφίας*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική εταιρεία, Αθήνα 1999.

Μήλιου Θεοδώρα Α., *Κοινότητες των Ελλήνων στα Βαλκάνια. Οικιστικό, μνημειακό απόθεμα στην περιοχή του Βανάτου και της Τρανσυλβανίας, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2017.*

Μητσού Μαριλίζα, *Στράτης Καλοπίχειρος, Ένα ποιητικό τεκμήριο αυτολογοκρισίας*, Τόμος Β΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.

Νάτσινας Θεόδωρος Μ., *Οι Μακεδόνες Πραγματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας, Ανατύπωση εφημερίδος «Δυτική Μακεδονία», Κοζάνη 1961.*

Οι Έλληνες στη διασπορά, 15^{ος} – 21^{ος} αι., Συλλογικό έργο, Επιμέλεια Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσαρδή-Hering, Ευριδίκη Α. Αμπατζή, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006.

Οικονόμου Ιωάννης Λαρισσαίος (1783-1842), *Επιστολαί διαφόρων : ελλήνων λογίων, ανώτατων κληρικών, τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσναφίων, 1759-1824*, Μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος Ιωάννης Α. Αντωνιάδης, Φιλολογική παρουσίαση Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18^{ος}-19^{ος} αιώνας). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1988.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18^{ος} -20^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες της Σερβίας (18^{ος}-20^{ος} αι.)*, Εκδόσεις περιοδικού Ενδοχώρα, Αλεξανδρούπολη 2001.

Παπαμιχαήλ Μιχαήλ Κ., *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας, ακμή, πολιτισμός, αγώνες, θυσίαι, ιστορία, ηθογραφία, λαογραφία (η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι του 1913)*, [χ.ε.], Αθήνα 1972.

Σειρηνίδου Βασιλική, *Έλληνες στη Βιέννη, 1780-1850*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2002.

Σπηλιωτόπουλος Αντώνιος, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρωμανική προπαγάνδα*, Εκ' του τυπογραφείου της εφημερίδος "Το Κράτος", Αθήνα 1905.

Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας. Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των Βαλκανικών λαών 15^{ος} – 20^{ος} αι.: οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988.

Σούρλας Γεώργιος Ι., *Πύργος Νεμπόισα, Οι Τελευταίες μέρες του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του*, Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2011.

Τζώρτζεβιτς Δημήτριος Βλ., *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1970.

Τοντόροφ Νικολάι, *Η βαλκανική πόλη 15ος-19ος αιώνας, Κοινωνικό-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, τόμος Β', Μετάφραση: Έφη Αβδελά, Γεωργία Παπαγεωργίου, Θεμέλιο, Αθήνα 1986.

B) Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

A general collection of treatys of peace and commerce, manifestos, declarations of war, and other publick papers, from the end of the reign of Queen Anne to the year 1731, vol. IV, London 1732.

Aćimović Ljiljana, *Pogled preko reke, Fotografije Gradskog poglavarstva Zemuna tridesetih godina XX veka, Odsek za istoriju Zemuna od 1918 godine*, MGB, Beograd 2010.

Aksentijević Borivoje, *Školstvo i prosveta kod Srba u XVIII veku*, Pedagoški muzej, Beograd 1966.

Aleksić Vesna, *Beogradski stranci, priča o kosmopolitizmu i energiji grada koja traje*, Turistička organizacija Beograda, Beograd 2010.

Avramović Dimitrije, *Sveta Gora sa strane vere, hudožestva i povestnice*, Knjažesko srpska knjigopečatnja, Beograd 1848.

Bataković Dušan T., *Nova istorija srpskog naroda*, Naš dom, Beograd 2000.

Beograd - Generalni urbanistički plan 1950, Izvršni odbor N. O. Beograda, Beograd 1951.

Beograd u mapama i planovima od XVIII do XXI veka, Urbanistički zavod Beograda, Beograd 2008.

Beogradski Kreditni zavod, *Pravila Beogradskog Kreditnog Zavoda*, Štamparija Nikole Stefanovića, Beograd 1870.

Bogunović Slobodan -Giša, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, I-III*, Beogradska knjiga, Beograd 2005.

Božović Aleksandar, *Narodna banka, ZZSKGB*, Beograd 2012.

Božović Branislav, *Beograd između dva svetska rata, Uprava grada Beograda 1918-1941*, IAB, Beograd 1995.

Brdar Milan, *Novo groblje u Beogradu. Otvoreno svedočanstvo istorije*, JKP Pogrebne usluge, Beograd 2011.

Brujić Predrag, *Odjeci maturanata Zemunske gimnazije 1858 - 1998*, Čigoja štampa, Zemun 1998.

Chroust Anton, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, Historia de expeditione Friderici imperatoris et quidam alii rerum gestarum fontes eiusdem expeditionis*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, Tomus V, Apud Weidmannos, Berolini 1928.

Čelebi Evlija, *Putopis : odlomci o jugoslavenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967.

Čubrilović, Vasa, *Istorija Beograda, 2*, Prosveta, Beograd 1974.

Ćelap Lazar, *Zemun u srpskom pokretu 1848-1849*, Matica srpska, Novi Sad 1960.

Ćelap Lazar, *Zemunski vojni komunitet (1717–1881)*, Naučno delo, Beograd 1967.

Ćirić Ksenija, *Topcider*, ZZSKGB, Beograd 2008.

Ćorović Vladimir, *Istorija srpskog naroda*, Ars Libri, Beograd 1997.

Ćunković Srećko. *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*. Pedagoški muzej, Beograd 1971.

Dabižić Aleksandra, *Bogorodičina crkva u Zemunu*, ZZSKGB, Beograd 2010.

Dabižić Aleksandra, *Crkva Sv. Dimitrija – Hariševa crkva*, ZZSKGB, Beograd 2016.

Dabižić Aleksandra, *Kuća porodice Karamata*, ZZSKGB, Beograd 2009.

Dabižić Miodrag A., *Uspomene na helensku koloniju u Zemunu*, Beograd - Zemun 1996.

Dabižić Miodrag A., *Zemun, pregled prošlosti od postanka do 1918*, Sava Mihić, Zemun 1959.

Dabižić Miodrag A., *Zemunsko groblje*, ZZSKGB, Beograd 2015.

Dabižić Miodrag, Škalamera Željko, *Staro jezgro Zemuna, Istorijska urbana Celina*, Narodni muzej Zemun - ZZSKGB, Beograd - Zemun 1967.

Demostenove Besede, preveo, objasnio i predgovor napisao Jovan Turoman, "Dositije Obradović", Beograd 1912.

Dobrossy István, *Kereskedő csoportok, családok és dinasztiák Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig*, A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 27, Miskolc 1991.

Dragutinović Jovan Đ., *Diplomatska i politička istorija južnih slovena od 1833 do 1920 godine*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Privreda, Beograd 1938.

Durković-Jakšić Ljubomir, *Istorija srpskih biblioteka (1801-1850)*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1963.

Đorđević Tihomir R., *Iz Srbije kneza Miloša: Kulturne prilike od 1815 do 1839 godine*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1922.

Đorđević Tihomir R., *Medicinske prilike za vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića (1815-1839)*, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1921.

Đorđević Vladan, *Grčka i srpska prosveta*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1896.

Đorđević Vladan, *Srbija i Grčka 1891–1893, Prilog za istoriju srpske diplomatije pri kraju XIX veka*, Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1923.

Đorđević Vladan, *Uspomene, kulturne skice iz druge polovine devetnaestoga veka*, knjiga prva, Slavija, Novi Sad 1927.

Đurđija Borovnjak, *Verski objekti u Beogradu - projekti i ostvarenja u dokumentima Istorijskog arhiva Beograda*, IAB, Beograd 2013.

Đurić-Zamolo Divna, *Hoteli i kafane XIX veka u Beogradu*, MGB, Beograd 1988.

Đurić-Zamolo Divna, *Graditelji Beograda 1815-1914*, drugo izmenjeno izdanje, MGB, Beograd 2009.

Đurov Milica, Mikić Hristina, Jovanović Svetlana, Radonjić-Živkov Estela, Džamić Vladimir, *Analiza organizacije i kapaciteta mreže zavoda za zaštitu spomenika kulture u Srbiji*, Akademija umetnosti u Beogradu, Beograd 2016.

Enepekides Polychronis K., *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 (ein Konskriptionsbuch). Aus den Beständen des Wiener Haus, Hof, und Staatsarchivs*, ΕΜΣ-ΙΜΧΑ, Thessalonike 1959.

Garonja S. *Trgovačka škola u Beogradu, 1843-1993*, Trgovačka škola "Jezdimir Lović", Beograd 1993.

Gavrilović Mihailo, *Miloš Obrenović, knj. II (1821-1826)*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1909.

Gavrilović, Slavko, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoleća*, SANU, Posebna izdanja, knjiga 433, Beograd 1969.

Gikić-Petrović Radmila, *Likovi u dnevniku Anke Obrenović*, DOO Dnevnik-Novine i Časopisi, Novi Sad 2007.

Glasnik Društva srbske slovesnosti, svezka III, Knjigopečatnji Knijažestva Srbije, Beograd 1851.

Gordić Gordana, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda I, Katalog arhitektonskih objekata na području grada Beograda (1690-1914)*, ZZSKGB, Saopštenja 6, Beograd 1966.

Građevinski pravilnik za varoš Beograd, Državna štamparija, Beograd 1897.

Grgasevic Jasa, *Industrija Srbije i Crne Gore*, Jugoslovenski Lojd, Zagreb 1924.

Halm Hans, *Habsburgischer Osthandel im 18. Jahrhundert; Österreich und Neurussland (II): Donauhandel und -schiffahrt 1781-1787*, Isar Verlag, München 1954.

Ignjatović Jakov, *Večiti mladoženja*, Štamparija "Dositije Obradović", Beograd 1910.

Ilić Dragutin J., *Hadži-Diša, Roman iz života starog Beograda*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1908.

Ilić Tanasije Ž., *Iz istorijske prošlosti Zemuna i Vojne granice*, separat, IAB, Beograd 1955.

Ilić Tanasije Ž., *Sanitetski kordon Habsburške monarhije pored državne granice prema Osmanskoj carevini, 700 godina medicine u Srba*, SANU, Beograd 1971.

Ingrao Charles, Samardžić Nikola, Pešalj Jovan, *The peace of Passarowitz, 1718*, Purdue University Press, West Lafayette 2011.

Istorija Beograda, Balkanološki Institut SANU, Draganić, Beograd 1995.

Jakšić Grgur, *Iz novije srpske istorije, Abdikacija kralja Milana i druge rasprave*, Prosveta, Beograd 1953.

Jakšić Grgur, Vučković Vojislav J., *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila, prvi balkanski savez*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd 1963.

Jeremić Risto, *Medicinske Prilike u Zemunu 1750-1900*, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva, I, Štamparija Živka Madžarevića, Beograd 1937.

Jevtić Dragoš, Popović Dragoljub, *Narodna pravna istorija*, Savremena administracija, Beograd 2000.

Jovanović Jovan M., *Diplomatska istorija nove Evrope: Srednja Evropa i Jugoslavija 1918-1938*, Knj. II, Izdavačka knjižara Koste J. Mihailovića, Beograd 1939.

Jovanović Milena, *Iz Hermesove palestine, prilog istoriji klasične filologije kod Srba*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2011.

Jovanović Slobodan, *Druga vlada Miloša i Mihaila (1858-1868)*, Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd 1923.

Jovanović-Simić Jelena, *Srpsko lekarsko društvo 1872-2017*, Srpsko lekarsko društvo, Beograd 2017.

Jovanović-Simić Jelena, *Velikani srpske medicine, 19. vek i prva polovina 20. Veka*, SANU, Muzej nauke i tehnike, Srpsko lekarsko društvo, Beograd 2016.

Josimović Emilijan, *Objasnenje predloga za regulisanje onoga dela varoši Beograda što leži u šancu, sa jednim litografisanim planom u razmeri 1/3000*, U državnoj knjigopečatnji, Beograd 1867.

Ibrajter-Gazibara Bojana, *Konak kneginje Ljubice*, ZZSKGB, Beograd 2008.

Karović, Gordana, *Kapetani reka i mora, Srbija i Boka Kotorska*, Muzej nauke i tehnike, Beograd 2012.

Katalog izložbe odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda, IAB, Beograd 2015.

Ko je ko u Jugoslaviji, Jugoslovenski godišnjak (Beograd) i Nova Evropa (Zagreb), Zagreb 1928.

Kojić Branislav Đ., *Stara gradska i seoska arhitektura u Srbiji*, Prosveta, Beograd 1949.

Korać Gordana, *Zemunski porodica Spirta*, MGB, Beograd 2007.

Kostić Branislav, *Novo groblje u Beogradu*, JKP Pogrebne usluge, Beograd, 1999.

Kostić Kosta N., *Građa za istoriju srpske trgovine i industrije*, Spomenik Srpske kraljevske akademije LXVI, Srpska Kraljevska akademija, Beograd 1926.

Kostić Kosta N., *Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku, istorisko-geografska rasprava*, Štamparija D. Dimitrijevića, Beograd 1899.

Kostić, Milivoje M., *Uspon Beograda, Poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu XIX i XX veka*, BGB, IAB, ZZSKGB, Beograd 1994.

Kostić, Milivoje M., *Uspon Beograda 2, Poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu XIX i XX veka*, BGB, IAB, ZZSKGB, Beograd 2000.

Ksenofont, *Kako je Sokrat svom učeniku, nevernom Aristodemu, nazvanom po rastu "malom", dokazao da ima Boga*, Uspomene o Sokratu I 4, s grčkog preveo D. N. Anastasijević, Privrednik, Beograd 1932.

Kuća Branislava Nušića, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

Kulenović Rifat, *Industijско nasleđe Beograda*, Muzej nauke i tehnike, Beograd 2010.

Kulturno Nasleđe Srbije, Zaštita i uređenje, Trideset i pet godina rada i razvoja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, 1947 – 1982, Galerija SANU, Beograd 1982.

Laketic Ljiljana, *Beograd pored koga prolazimo*, Narodna knjiga, Beograd 2001.

Lampe John R., Prickett Russell O., Adamović Ljubiša S., *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, Duke University Press, Durham and London 1990.

Maksimović Branko, *Idejni razvoj srpskog urbanizma. Period rekonstrukcije gradova do 1914. godine*, SANU, Beograd 1978.

Malić Goran, *Milan Jovanović fotograf*, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, SANU, Beograd 1997.

Marijan Vlado St., *Istorija Srba u XVIII veku prema odabranim istorijskim izvorima*, Srpska istorijska čitanka III, Dosije, Beograd 2005.

Marjanović Vojislav, *Farmacija u Srbiji u XIX veku*, Vetprom, Beograd, 1970.

Marković Petar, *Zemun od najstariji vremena pa do danas*, Most Art, Zemun 2004.

Mijatović Boško, *Duvan i srpska država u XIX veku*, Centar za libelarno demokratske studije, Beograd 2006.

Milenković Vladislav, *Ekonomska istorija Beograda do svetskoga rata*, Piščevo, Beograd 1932.

Miletić-Abramović Lj. J., *Život i delo arhitekta Dimitrija M. Leka*, (διδακτορική διατριβή), Beograd 1998.

Milićević Milan Đ., *Kneževina Srbija*, Državna štamparija, Beograd 1876.

Milićević Milan Đ., *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijega doba*, Srpska kraljevska štamparija, Beograd 1888.

Mitrinović Čedomil , Brašić Miloš N ., *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, Narodna Skupština Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1937.

Mitrović Andrej, *Strane banke u Srbiji 1878-1914*, Stubovi culture, Beograd 2004.

Najhold Branko, *Zemunske crkve*, Trag, Zemun 1993.

Nestorović Nikola B., *Građevine i arhitekti u Beogradu prošlog stoleća*, Udruženje jugoslovenskih inženjera i arhitekata, Beograd 1937.

Nikolić Vladimir, *Znameniti zemunski Srbi u XIX veku, Deo I*, Štamparija Isidora Stojčića, Zemun 1913.

Novaković Stojan, *Srpska bibliografija za noviju književnost 1741-1867*, Državna štamparija, Beograd 1869.

Novaković Stojan, *Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena: studija o postanju i razviću vrhovne i srednišnje vlasti u Srbiji 1805-1811*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1907.

Novaković Stojan, *Vaskrs države srpske: političko-istorijska studija o Prvom srpskom ustanku 1804-1813*, Srpska književna zadruga, Beograd 1904.

Nušić Branislav Đ., *Sabrana dela, XXII, Tašula, pripovetka. Iz poluprošlosti, crtice*, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A.D., Beograd 1935.

Obradović Dositej, *Život i priključenija Dimitrija Obradovića, narečenoga u kaluđerstvu Dositeja njim istim spisat i izdat*, Knjažesko srpska knjigopečatnja, Beograd 1833.

Obradović Dositej, *Dela Dositeja Obradovića*, peto, državno izdanje, izdano o 100 godišnjici smrti Dositeja Obradovića, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1911.

Obradović Nikola M., *U spomen sto godina nauke o masinama 1873-1941*, Masinski fakultet, Beograd, 1973.

Opština Zemun, *Strategija razvoja turizma GO Zemun 2010-2016*, Opština Zemun, Zemun 2010.

Palata "Atina", Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

Palata SANU, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

Pantelić Dušan, *Beogradski pašaluk posle Svištovskog mira, 1791-1794*, Srpska kraljevska akademija, knj. 64, Društveni i istorijski spisi. knj. 25, Grafički zavod "Makarije" A. D., Beograd 1927.

Paunović Marinko, *Beograd, večiti grad*, N.U. Svet. Markovic-Grafika Bgd, Beograd 1968.

Pavlović Budimir, *Istorija srpske medicine*, Sventovid, Beograd 2002.

Pavlović Nikola, *Izveštaj Poglavarstva grada Zemuna za upravnu godinu 1888*, Zemun 1890.

Pedesetogodišnjica srpske kraljevske akademije. Zadužbine i fondovi 1886 - 1939, knj. II, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1936.

Pešić Vladimir D., Pavlović Budimir B., *Prvi pedijatri i prve pedijatrijske ustanove u Srbiji, prilog za istoriju pedijatrije Srbije*, Grafički atelje Bogdanović, Beograd 2006.

- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Nolit, Beograd 1980.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Knj. II, Nolit, Beograd 1988.
- Petrović Mihailo S., *Beograd pre sto godina*, Grafički institut „Narodna Misao“ A. D., Beograd 1930.
- Požeg Vladimir, *Vekovi srpskog pomorstva i rečnog brodarstva*, Loma d.o.o., Beograd 2008.
- Popović Bogdan Lj., *Diplomatska istorija Srbije*, Zavod za Udžbenike, Beograd 2010.
- Popović Dušan J., *Beograd kroz vekove*, Turistička štampa, Beograd 1964.
- Popović Dušan J., *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva*, Drugo znatno dopunjeno izdanje, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1937.
- Popović Dušan J., *Srbi u Sremu do 1736/7, istorija naselja i stanovništva*, Naučna knjiga, Beograd 1950.
- Popović Ljubodrag A., *Šematizam Kneževine Srbije 1839–1851*, AS, Beograd 1999.
- Popović Sreten L., *Putovanje po Novoj Srbiji 1878 i 1880*, Srpska književna zadruga, Beograd 1950.
- Popovića Jovana S., *Tvrđica ili Kir Janja: šaljivo pozorište u tri dejstva*, Napredak, Pančevo 1837.
- Radovanović Stevan, *Iz kulturne Istorije Zemuna*, Narodna biblioteka "Jovan Popović", Zemun 1970.
- Radović Srđan, *Beogradski odonimi*, Etnografski institut SANU, Beograd 2014.
- Rajić Jovan, Arhimandrit, *Istorija katihizma pravoslavnih Srbalja u cesarskim državama*, Naklada Knjižare Braće Jovanovića, Pančevo, (X.X.).

Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman: traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès verbaux, firmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie, Tome 1, 1300-1789, F. Pichon, Paris 1897.

Rešenje o sačinjavanju planova i predračuna za „javna pravitelstvena postrojenja“ (6 jula 1856), Zbornik zakona i uredba i uredbeny ukaza izdanih u Knjažestvu Srbiji od početka do kraja 1856. godine, IX, Praviteljstvena knjigopečatnja, Beograd 1857.

Ristanović Slobodan, *Kroz Srbiju i Crnu Goru*, KSE-NA, Beograd 2005.

Ristović Milan, *Dug povratak kuci: Deca izbeglice iz Grcke u Jugoslaviji 1948-1960*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 1998.

Sartori, Franz, *Historisch-ethnographische übersicht der wissenschaftlichen cultur, geistesthöligkeit und literatur des österreichischen kaiserthums nach seinen mannigfaltigen sprachen und deren bildrungsstufen*, Gedruckt und im Verlage bei Carl Gerold, Wien 1830.

Sava, episkop šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Evro, Unireks, Kalenić, Beograd, Podgorica, Kragujevac 1996.

Savić Milivoje M., *Naša industrija i zanati, njine osnove, stanje, odnosi, važnost, putevi, prošlost i budućnost. Deo 1*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1922.

Sekulić Jovan, *Putevima zaštite spomenika culture*, NBS, ZZSKGB, Beograd 2001.

Sekulić Jovan, Škalamera Željko, *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda II, Korišćenje, namene i prezentacija*, Saopštenja 4, ZZSKGB, Beograd 1966.

Sibinović Ana, *Manakova kuća*, ZZSKGB, Beograd 2011.

Soppron, Ignaz, *Monographie von Semlin und Umgebung: zumeist nach handschriftlichen Quellen*, Im Selbstverlage des Verfassers, Semlin 1890.

Spomenica pedesetogodišnjice Beogradske trgovačke omladine, 1880-1930, [X. ε.], Beograd 1931.

Sremac Stevan, *Kir-Geras*, Štamparija "Dositije Obradović", Beograd 1908.

Sremca Stevana S., *Zona zamfirova*, Nova štamparija "Davidović", Beograd 1907.

Srpska bibliografija, knjige 1868-1944, knj. 9, NBS, Beograd 1993.

Srpski biografski rečnik, Matica srpska, Novi Sad 2008.

Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834-1953, I, Zavod za statistiku i evidenciju N. R. Srbije, serija B, sv. 1, Beograd 1953.

Stevanović Miladin, *Knez Aleksandar Karađorđević*, Službeni glasnik, Beograd 2008.

Stojanović Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, Dubrovnik i susedi njegovi, prvi deo, Srpska manastirska štamparija, Beograd-Sremski Karlovci 1929.

Stojanović Svetozar, *Srpski neimar, opis građevinskih radova i izrada za slikama*, Štamparija S. Horovca, Beograd 1912.

Škalamera Željko, *Staro jezgro Zemuna I, Istorijski razvoj*, Saopštenja 5, ZZSKGB, Beograd 1966.

Škalamera Željko, *Staro jezgro Zemuna II, Arhitektonsko nasleđe*, Saopštenja 7, ZZSKGB, Beograd 1967.

Škalamera Željko, Jakovljević Zoran, *Knez Mihailova ulica*, Saopštenja 3, ZZSKGB, Beograd 1964.

Šolajić Dragutin, *Ratna prošlost Beograda*, NIP „Beogradske novine“, Beograd 1954.

Telefonski imenik direkcija Beograd 1936, Jugoslovenskog novinarskog udruženja - sekcije Beograd, Beograd 1936.

Telefonski imenik za Beograd, Zemun i Pančevo 1941, Udruženje činovnika n. t. t. struke - sekcija Beograd, Beograd 1941.

Terras Melissa M., *Digital Images for the Information Professional*, Routledge, London 2008.

Terzić Slavenko, *Srbija i Grčka 1856-1903, Borba za Balkan*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd 1992.

Thompson, E. P., *Austria*, Smith, Elder, and Co, London 1849.

Tomandl Mihovil, *Topografsko-statistički opis Vojne komune Pančeva*, Zbornik Matice srpske. Serija društvenih nauka, br. 8, Novi Sad 1954.

Trajkovic Nikola, *Spomenar o starom Beogradu*, Sloboda, Beograd 1984.

Trgovačka škola u Beogradu, 1843-1993, Trgovačka škola "Jezdimir Lović", Beograd 1993.

Tucić Hajna, *Crkva Svetog Marka*, ZZSKGB, Beograd 2015.

Tucić Hajna, *Kuća Leone Panajot*, ZZSKGB, Beograd 2017.

Tucić Hajna, *Područje oko Dositejevog liceja*, ZZSKGB, Beograd 2008.

Turczynski Emanuel, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, R. Oldenbourg, Munchen 1959.

Uredba o meanama, Zbornik zakona i uredba izdani u Knjažestvu Srbiji, XV, Državna štamparija, Beograd 1863.

Vacalopoulos Apostolos, *History of Macedonia 1354-1833*, Institute for Balkan studies, Thessaloniki 1973.

Vaniček Franz, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I. Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1875.

Vasić Pavle, *Umetnička topografija Pančeva*, Matica srpska, Novi Sad 1989.

Vejinović Slavko, *Zadužbinarstvo kod Srba*, Vukova zadužbina, Beograd, Prometej, Novi Sad 2012.

Veselinović Rajko L., Tomandl Mihovil, *Pančevo kroz istoriju, katalog izložbe u čast proslave 800 godišnjice Pančeva*, Narodni muzej, Pančevo 1953.

Vesković Ivana, *Čukur česma*, ZZSKGB, Beograd 2009.

Vikelas D., *Luka Laras*, u prevodu, redakciji i s predgovorom Dragutina Anastasijevića, "Dositije Obradović", Beograd 1913.

Vladisavljević Milan, *Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*, Politika, Beograd 1939.

Vučina kuća na Savi, Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda, ZZSKGB.

Vučo, Nikola, *Razvoj industrije u Srbiji u XIX veku*, SANU, Beograd 1981.

Vujović Branko, *Beograd u prošlosti i sadašnjosti*, Draganić, Beograd 2003.

Werthenpreis Th. v., Wolgenmuth W. v., *Oeconomische charte der Kaus, König, Befreiten Militär communitaet Semlin 1780*.

Zadužbine i fondovi Beogradskog univerziteta, Univerzitet u Beogradu, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1940.

Zakon građevinski za varoš Beograd, [χ.ε.], Beograd 1896.

Zakon o podizanju javnih građevina (23 marta 1865), Zbornik zakona i uredba izdanih u Knjažestvu Srbiji od početka do kraja 1865. godine, XVIII, Državna štamparija, Beograd 1865.

Zarić Stevan, *Plan Beograda udešen za potrebe beogradskih osnovnih škola. Mjerilo 1: 4000*, Izdanje Državne štamparije, Beograd 1878.

Živanović Zoran A., *Draginje kraljice Drage*, Zavičajni muzej Koceljeva, Koceljeva 2012.

Živanović Živan, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini XIX veka, Od proglašenja nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878-1889*, knj. II, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1924.

Živković Nada, *Kafana znak pitanja „?”*, ZZSKGB, Beograd 2008.

Život i delo Dositeja Obradovića, Zbornik radova sa naučnog skupa Srpske akademije nauka i umetnosti održanog 15. i 16. decembra 1999. godine u Beogradu i 17. decembra 1999. godine u Sremskim Karlovcima, glavni i odgovorni urednik Petar Pijanović, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2000.

Γ) Άρθρα [σε περιοδικά, εφημερίδες, συλλογικούς τόμους, επετηρίδες, κ.ά.]

Aleksić Vesna, *Sprega države i privatnih akcionarskih banaka u Srbiji do Drugog svetskog rata - primer Beogradskog kreditnog zavoda A.D.*, Bankarstvo, 41, br. 5, 2012, 56-73.

Ανδρεάδης Ανδρ. Μιχ., *Γ. Σπίρτας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον, Επετηρίς των Μακεδόνων, Έτος Δ΄ (1911), 33-35.

Ανδρεάδης, Χρήστος Γ., *Τα σχολεία της ελληνικής παροικίας Βελιγραδίου και ο κανονισμός του Ελληνικού της Παρθεναγωγείου το 1870*, Μακεδονικά, ΛΔ΄ (2005), 1-14.

Bilden udruženje likovnih umetnika Srbije (ULUS), Juni 2017. Beograd.

Babić Ljiljana, *Život i rad arhitekta Konstantina A. Jovanovića, opšti deo*, ZAF, knj. 5, sv. 6 (1959-1960), 5-15.

Banjac Đuro, *Kako se izgrađivao Beograd*, BON, br. 9, Septembar 1939, 527-537.

Bogdanović Branko, *Gradonačelnik kome je preseo „Pobednik”*, “Politika”, 07 Oktobar 2018, 28-29.

Bojović Branko, *Urbanizam Beograda u XIX i XX veku*, GGB, XLIX-L, 2002-2003, 109-130.

Borić Tijana, *Zadužbine Nikole Spasića i njegovog fonda u Knez-Mihailovoj ulici*, AU, 10 (2002), 66-81.

Brguljan Vladimir, *Uredba o zaštiti spomenika drevnosti od 1844. Prvi savremeni opšti spomeničko-pravni akt u Srbiji*, Glasnik Društvo konzervatora Srbije DKS, 18 (1994), 13-14.

Brzulović-Stanisavljević Tatjana, *Pisma kneginje Petrije svome ocu knjazu Milošu Obrenoviću*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklore, knj. LXXVII, 2011, 137-149.

Cvetković Gordana, *Manakova kuća*, GGB, XXII (1975), 351-357.

Cvetković Ivan, *Prvi pehar prvaku i album sa sličicama fudbalera kod nas*, "Politika", 9 Novembar 2016.

Cvetković Vladica, *Stevan Karamata (1926-2015)*, Godišnjak SANU, CXXIII, 2017, 499-501.

Čolović Radoje, *Vladan Đorđević (1844–1930)*, στο *Život i delo srpskih naučnika*, knj. XII, SANU, Beograd 2010, 77-157.

Ćorić Miloš N., *Sto gladnih godina (Iz Gladu, povesti ostrva Vida)*, SKG, knj. LVIII, sv. 3, 1939, 129-136.

Dabižić Aleksandra M., *Modernistička celina Zemuna*, Nasleđe, VIII (2007), 61-70.

Dabižić Aleksandra M., *Prilog proučavanju trgova u starom jezgru Zemuna*, Nasleđe, VI (2005), 183-192.

Dabižić Aleksandra M., *Ruralna arhitektura Starog jezgra Zemuna*, Nasleđe, III (2001), 173-178.

Dabižić Aleksandra M., *Stanje zaštite prostorne kulturno – istorijske celine Staro jezgro Zemuna i metodi urbane obnove prostornih celina*, Nasleđe, IV (2002), 161-170.

Dabižić Aleksandra M., *Staro jezgro Zemuna – Blok između ulica Glavne, Gospodske, Trga pobjede i Preradovićeve u prostornoj kulturno-istorijskog celini*, Nasleđe, I (1997), 39-59.

Dabižić Aleksandra M., *Zaštita prostorno kulturno-istorijskih celina kao značajnog resursa urbanog razvoja*, Nasleđe, V (2004), 163-167.

Dabižić Aleksandra M., *Značaj kartografskih izvora za proučavanje razvoja Zemuna*, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, XXVII (2014), 125-142.

Dabižić Miodrag A., *Kuća akademika Jovana Karamate sa spomen-pločom u Zemunu*, Nasleđe, XI (2010), 103-107.

Dabižić Miodrag A., *Kuća Grčkog obrazovnog bratstva – poslastičara Abijana*, Nasleđe, X (2009), 77-82.

Dabižić Miodrag A., *Prilog prošlosti Gradskog parka u Zemunu od sedamdesetih godina XIX veka do 1914 godine*, Nasleđe, XIV (2013), 145-153.

Dabižić Miodrag A., *Sećanja i drugi podaci o grčkoj porodici Spirta (Prilog za istoriju starih porodica Zemuna)*, GGB, XXVII (1980), 93-112.

Dabižić Miodrag A., *Srpski dom i škola u Zemunu (1822-1907)*, Nasleđe, XIII (2012), 187-191.

Dabižić Miodrag A., *Začetak i otvaranje prvih šetališta Zemuna (Gradski park, kej na Dunavu i parkić na Gardošu)*, GGB, XXVIII (1981), 109-124.

Dabižić Miodrag A., *Zaštita spomenika*, Likovni život, 125-126 (2008), 64-65.

Dabižić Miodrag A., *Zemun u drugoj polovini XVIII i početkom XIX stoleća*, Zbornik radova sa naučnog skupa Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića, održanog

28. februara i 1. marta 1985. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Sava Mihić , Zemun 1989, 193-200.

Dabižić Miodrag A., *Zemunsko groblje na brdu Gardošu (II)*, *Наслеђе*, VIII, 2007, 179-196.

Dabižić Miodrag A., *Zemunsko groblje na bregu Gardošu*, *GGB*, XXIII (1976), 59-81.

Deroko Aleksandar, *Jedan stari beogradski enterijer*, *GMGB*, I (1954), 215-220.

Δημητριάδης Π. Ευάγγελος, Δρακούλης Π. Δημήτριος, Τσότσος Π. Γεώργιος, *Μακεδόνες της διασποράς στους οικισμούς της Βόρειας Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης (17^{ος} – 19^{ος} αιώνας): Μια ιστορικο-γεωγραφική διερεύνηση*, Οι Μακεδόνες στη Διασπορά 17ος, 18ος και 19ος αιώνας, Επιμέλεια Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 2011, 16-52.

Dimitrijević Brana, *Podaci o porodici Antula*, *Srpski biografski rečnik*, tom 1, Matica srpska, Novi Sad 2004, 229-233.

Dimitrijević-Marković Svetlana, *Forma grada i urbanistička regulacija: Osmanov Pariz i Josimovićev Beograd*, *Nasleđe*, XVIII, 2017, 129-147.

Dorn Antun, Peroš Renata, *Podaci o epidemijama u Hrvatskoj i Slavoniji prema zapisnicima Hrvatskog sabora*, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci*, 5 (1966/67), 43-59.

Džigurski Emil, *Rešenje "zemunskog pitanja" 1941 godine*, *GGB*, XXXVIII, 1991, 189-200.

Đorđević Dejan, Dabović Tijana, *Ideologije i praksa planiranja Beograda 1867-1972: period uspona*, *Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, LVIII, 2010, 153-174.

Đorđević Saša, *Οι έμποροι του έθνους – μια προσπάθεια αποκωδικοποίησης της εικόνας του Έλληνα στη σερβική πεζογραφία*, Ταυτότητες στον ελληνικό

κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Τόμος Β΄, Δ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2011, 129-144.

Đorđević-Jovanović Jovanka, *Γνωριμία με την ξεχασμένη οικογένεια Χάδια*, Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, (Καβάλα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010), τόμ. Γ΄, 2012, 15-40.

Đorđević-Jovanović Jovanka, *Grci u Beogradu*, Skrivene manjine na Balkanu, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja Balkanološkog instituta br. 82 (2004), 157-175.

Đorđević-Jovanović Jovanka, *Hadije i Srbi*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 70, 1-4 (2004), 237-257.

Djordjević-Jovanović Jovanka, *Ο ιατροφιλόσοφος Παναγιώτης Παπακωστόπουλος, απόδημος στη Σερβία από το Βελβενδό Δυτικής Μακεδονίας*, Η Δυτική Μακεδονία κατά τους χρόνους της τουρκικής κυριαρχίας με έμφαση στους Δυτικομακεδόνες απόδημους στις Βαλκανικές χώρες, (15^{ος} αιώνας έως το 1912), Διεθνές Συνέδριο, Σιάτιστα, 30-31 Μαρτίου - 1 Απριλίου 2001.

Djordjević-Jovanović Jovanka, *Ο κοσμοπολιτισμός της ελληνικής οικογένειας Χάδια*, Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Πρακτικά του Δ΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), τόμ. Γ΄, 2011, 385-406.

Djordjević-Jovanović Jovanka, *Σερβική*, στο «...γνώριμος και ξένος...», Η νεοελληνική λογοτεχνία σε άλλες γλώσσες, επιμέλεια Βασίλης Βασιλειάδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2012, 245-264.

Đorđević-Jovanović Jovanka, *Smeh i podsmeh: Sremčevi Grci*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 35, 7-10.09.2005, Beograd 2006, 259–266.

Gašić Ranka, *Problemi teritorijalnog širenja Beograda između dva svetska rata*, Istorija 20. veka, br. 3, 2010, 57-68.

- Gavrilović Mihailo, *Ičkov mir*, SKG, knj. IX, sv. 2, 1903, 104-122.
- Gavrilović Mihailo, *Ičkov mir od Stojana Novakovića, I*, SKG, knj. IX, sv. 5, 1903, 380-385.
- Gavrilović Mihailo, *Ičkov mir, od Stojana Novakovića, (kraj)*, SKG, knj. IX, sv. 7, 1903, 540-549.
- Generalni urbanistički plan Beograda 1972*, UB, br. 19, 1972, 1-32.
- Gligorijević Branislav, *Politički odnosi u Beogradu u XX veku*, Istorija Beograda, 1995, 313-345.
- Gordić Gordana, *Znamenite građevine XIX veka u Beogradu*, Nasleđe, I (1997), 25-31.
- Gordić Gordana, *Palata Narodne banke*, Nasleđe, II (1999), 85-94.
- Grozdanić Milica, *Prikaz metodologije planiranja u zaštićenim kulturno-istorijskim područjima na primeru starog jezgra Zemuna*, Nasleđe, XI (2010), 149-181.
- Ilić Saša, *Spasavanje trezora Narodne banke u Prvom svetskom ratu*, Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije, XV (2014), br. 1-2, 62-76.
- Ilić Tanasije Ž., *Zemunski brodograditelji – «šuperi» ,krajem XVIII veka*, Zbornik za društvene nauke 51, Matica srpska, 1968, 36-59.
- Ilić Tanasije Ž., *Testament Teodora Marinovića inače Vuka, zemunskog marvenog trgovca*, Zbornik za društvene nauke 12, Matica srpska, 1956, 66-74.
- Ivanović Marija, *Arhitekt Dimitrije T. Leko*, GGB, LI, 2004, 119-142.
- Jevtić Željko, *Grčka dedovina, Srbija domovina, "Naša" Grkinja Vera Eftimijades srpski najtrofejniji mačevalac*, "Blic", 03/11/2006.
- Jovanović Jelena S., *Viktor Viktorovič Lukomski - prilog za biografiju*, Nasleđe, XIV, 2013.

Jovanović Svetlana, Milovanović Srđan, Zagrađanin Danica, Milovanović Nebojša, Puzović Dragana, *Dr Atanasije Puljo – pionir srpske stomatologije, Istorija medicine*, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, godište 140, sveska 5-6, 2012, 390-394.

K.K. *Βλάδαν Γεώργεβιτς*, Νέα Εστία, τεύχ. 91, 1930, 1052-1053.

Katanić Nadežda, *Učešće braće Stojana i Alekse Simića u kulturnim pregnućima XIX veka*, Saopštenja, XIV (1982), 183-200.

Κατσιαρδή-Hering Όλγα, *Δούναβης: Ποτάμι πολέμων και ειρήνης - γέφυρα ψυχών και ειδών (18^{ος} - μέσα 19^{ου} αι.)*, «Σκεύος εις Τιμήν», Αφιερωματικός τόμος επί τη συμπληρώσει 25ετίας από της εις Επίσκοπον χειροτονίας και 20ετίας από της ενθρονίσεως του Μητροπολίτου Αυστρίας και Εξάρχου Ουγγαρίας και Μεσευρώπης, κ. Μιχαήλ», εκδοτική επιμέλεια Γεώργιος Τσιγάρας, Αθήνα 2011, 405-419.

Kleut Ivan, *Graditeljski opus Konstantina Jovanovića u Beogradu*, GGB, LIII, 2006, 213-249.

Kljajić Josip, *Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. Stoljeću*, Povijesni prilozi, Vol. 22, No. 22 (2002), 131-158.

Κλοκίδης Γεώργιος, *Η θέση του Βελιγραδίου και του Σεμλίνου στο παραδουνάβιο δίκτυο ναυσιπλοΐας*, «Πόλεις - λιμάνια και θαλάσσιοι δρόμοι στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα (18^{ος} – 21^{ος} αιώνες)», Αθήνα 22 – 24/11/2018, επιμέλεια Ελένη Γ. Γαβρά, Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2020, 537-550.

Kostić Mita, *O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima u lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave železnica*, Istorijski časopis, IX-X, (1959), 259-293.

Kulenović Rifat, *Industijsko nasleđe Beograda*, GGB, XLVII-XLVIII, 2000-2001, 137-152.

Λάμπρος Σπυρίδων, *Έρευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης*, Νέος Ελληνομνήμων, τόμ. Κ' (1926), 47-54, 182-192, ΚΑ' (1927), 165-178.

Leko Dimitrije M., *Istorija moje porodice (1)*, GGB, LI (2004), 83-117.

Lesky Erna, *Die Österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze*, Sonderabdruck aus Saeculum VIII, Heft 1 (1957), 82-106.

Lukić Nenad, *Beogradske ručne pivare u XIX veku*, Nasleđe, XV (2014), 21-32.

Maksimović Branko, *Urbanistički razvoj Beograda od 1830. do 1941. godine*, Istorija Beograda, Beograd 1995, 249-262.

Μαυρογένη Σταυρούλα, *Η εικόνα των Ελλήνων στο έργο του σέρβου λογοτέχνη Στέβαν Σρέματς*, Δρώμενα και γράμματα σλαβικού πολιτισμού (διαδικτυακή έκδοση της Σχολής Βαλκανικών Γλωσσών του Ινστιτούτου Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, www.imxa.gr/files/PraktikaDiimeridasSBG.pdf), Θεσσαλονίκη 2008, 45-56.

Medaković Dejan, *Manastir Hilandar u XVIII veku*, Hilendarski zbornik, 3 (1974), 7-72.

Mehlan Arno, *Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία*, Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (15^{ος} - 19^{ος} αιώνας), επιμέλεια Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σσ. 367-407.

Mijatović Čedomilj, *Knez Miloš i pukovnik Hodžes*, Građa za istoriju prve vladavine kneza Miloša, Spomenik SKA, Razred 2, Filološko-istoriske i filofske nauke, knj. XVII, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1892.

Milanović Jasmina, Milenković Sanja, *Kliničko bolnički centar Zemun kroz vekove - 19 vek*, Matera Medica, vol. 30, br. 1, 989-1003.

Milanović Ozren, *Misija unuke Grka Zorbe*, "Politika", 12/06/1999.

Milenković Radoslav, *Stara beogradska kafana kod "Dume" prekrstiće se u "Kafanu kod Branislava Nušića"*, Vreme, br. 4005, 26-02-1933, 11.

Milić Danica, *Bukureška agencija i srpsko-vlaška trgovina solju*, Istorijski časopis, XVIII (1971), 347-373.

Milić Danica, *Društvo i privreda u XIX veku*, Istorija Beograda, Beograd 1995, 211-245.

Milić Danica, *Prilog biografiji Miše Anastasijevića*, Istorijski časopis, XLII-XLIII (1995–1996), 297-310.

Milinković Milena, *Prikaz arhivske građe Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije (naučno-istraživački radovi, nir 2 - nir 8)*, AU, 42 (2016), 48-65.

Milosavljević Petar, *Politička istorija Beograda od 1804 do 1914 godine*, Istorija Beograda, Beograd 1995, 145-207.

Mirković Zoran S., *Grk Georgije Zaharijadis - nesuđeni srpski zakonopisac*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, XLIX, 3 (2015), Novi Sad 2015, 1069-1079.

Mitrović Momčilo, *Izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji 1945-1960 god.*, Tokovi istorije 3-4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1997, 185-200.

Nedić Svetlana V., *Urbanističko uređenje Beograda od 1886. do 1914. godine*, GGB, XXIII, 1976, 175-217.

Nikić Ljubomir, *Iz arhitektonske delatnosti Konstantina Jovanovića u Beogradu*, GGB, XXIII (1976), 127-142.

Nikić Ljubomir, *Arhitekt Konstantin Jovanović*, GMGB, IV (1957), 345-360.

Nikić Ljubomir, *Arhitekt Milan Antonović*, UB, br. 51, 1979, 57-64.

Nikić Ljubomir, *Autobiografija Anastasa Jovanovića*, GMGB, III (1956), 385-416.

Nikolić Aleksandar, *Jovan Karamata (1902-1967)*, Novi Sad Journal of Mathematics, Vol. 32, No. 1, 2002, 1-5.

Nikolić Atanasije, *Opis radnje po predmetu opšteg sporazumljenja za ustanak i sjedinjenje (20 Aprila 1876)*, Mešovita građa (Miscellanea), knj. 7 (1979), 151-251.

Nikolić Atanasije, *Jovan Karamata, Poreklo i koreni, Život i delo srpskih naučnika*, knj. 5, 1999, 235-281.

Nikolić Dušica Lj., *Beogradske interpolacije arhitekta Konstantina Jovanovića, Nasleđe*, XVIII, 2007, 9-23.

Nikolova Maja, *Grčke škole u Beogradu do početka XX veka*, GGB, LIV (2007), 135-149.

Obradović Jovan I., *Novi građevinski zakon: s pogledom na uređenje i podizanje Beograd*, BON, br. 1, 1932, 8-16.

Παπαδριανός Ιωάννης, *Η «Ιστορία των σλαβενο-σέρβων» του Τριαντάφυλλου Δούκα και η «Serbijanka» του Sima Milutinović, Ανάτυπο από το «Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον»*, Τόμος Ε΄, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Εγκαταστάσεις Κοζανιτών στις Νοτιοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αιώνας)*, Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτ. 1993, Κοζάνη 1997, 407-421.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Ο Ζουπανιώτης δάσκαλος Γεώργιος Αυξεντιάδης στη γιουγκοσλαβική πόλη του Σεμλίνου*, Β΄ Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού Χώρου, Έκδ. Βοϊακής Εστίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1979, 53-57.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Ο Θεσσαλός λόγιος Ζαχαριάδης και η συμβολή του στη σλαβική γραμματεία του 19^{ου} αιώνα*, Αρχεῖον Θεσσαλικών μελετών, τόμος Ε΄, περιοδική έκδοση της Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών, Βόλος 1979, 7-19.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών κειμένων στα σερβικά από τον Παναγιώτη Παπακωστόπουλο (1873-1881)*, Βαλκανικά Σύμμεικτα, Τόμος 2, Θεσσαλονίκη 1983, 95-109.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι οπαδοί του Ρήγα Βελεστινλή στο Σεμλίνο, Υπερεία* (Πρακτικά του Β' συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας, Βελεστίνο 2-4 Οκτωβρίου 1992), τόμ. 2, μέρος Β', 1994, 657-663.

Παπαδριανός Ιωάννης, Kolaković Vasilija, *Συμβολή στην Ιστορία της Ελληνικής Κοινότητας του Σεμλίνου*, Μακεδονικά ΙΑ' (1971), 29-37.

Papadrianos Ioannis, *Der griechische Gelehrte Panagiotis Papakostopoulos und die Serben (1820-1879)*, Greek - Serbian Cooperation 1830-1908, Collection of Reports from the Second Greek-Serbian Symposium, 1980, Belgrade 1982, 117-123.

Papadrianos Ioannis, *Papakostopulosovi prevodi grčkih tekstova na srpski jezik (1873-1881)*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 11, Beograd 1982, 221-228.

Papadrianos Ioannis A., *An epitaph of the Spirtas family in the Yugoslav town of Zemun*, Balkan Studies, 16, 2 (1975), 23-25.

Papadrianos Ioannis A., *Die Spirtas: Eine Familie klissuriotischer Auswanderer in der jugoslawischen Stadt Zemun während des 18. und 19. Jahrhunderts*, Balkan Studies, 16, 1 (1975), 124-125.

Papadrianos Ioannis A., *The Greeks and the Serbs as an integrated society in Zemun during the eighteenth century: a contribution to the history of Greek and Serbian collaboration in the spiritual and cultural fields*, Vol 24, No 2 (1983), 565-580.

Papadrianos Ioannis A., *The Greek teacher Georgios Auxentiadis at the town of Zemun (1793-1802)*, Balkan Studies, Vol. 18, No 2 (1977), 359-371.

Pavlović Dobroslov St., *Rad na obnovi bondručnih zgrada*, Saopštenja, I, Konzervatorski i ispitivački radovi, 1956, 93-102.

Pavlović Dobroslov St., *Konzervatorsko-restauratorski radovi na zgradama XIX veka y tvrdom materijalu*, Saopštenja, I, Konzervatorski i ispitivački radovi, 1956, 103-107.

Pavlović-Lončarski Vera, *Mali pijac na Savi krajem XIX i početkom XX veka*, Nasleđe, VI, 2005, 107-118.

Petranović Branko, *Beograd u socijalističkoj Jugoslaviji od 1944 godine*, *στο Istorija Beograda*, 1995, 461-545.

Petrović Jelena, *Zgrada zadužbine Luke Čelovića - Karađorđeva 65, Zagrebačka 1-9 i Gavriela Principa 16*, Nasleđe, IX (2008), 227-238.

Popović Marko, *Kula Nebojša sa delom priobalnog bedema i vodenom kapijom II*, Nasleđe, VIII (2007), 9-28.

Raičević Gorana, Radoslav Eraković, *Fenomen krize identiteta u srpskom romanu 19. i 20. veka*, Slavistična revija, Letn. 59, Št. 4 (2011), 373-383.

Ristić Stana, *Deladnost udruženja Grka u SRJ "Riga od Fere"*, *Pomažu braću po sudbini*, "Politika", 21/03/2000.

Roter-Blagojević Mirjana, Nikolić Marko, *Od klasicizma do secesije - stilske transformacije arhitekture u Beogradu tokom 19. i početkom 20. veka*, Nasleđe, XI (2010), 209-216.

Savin Miloš, *Parobrod "Deligrad"*, GGB, IX-X (1962-1963), 311-360.

Savin Miloš, *Beogradsko pristanište u XIX stoleću*, GGB, XIV (1967), 127-140.

Stamatović Desanka, *Strani i domaći časopisi i novine u srpskim čitalištima druge polovine XIX veka*, *Nauka i tehnika u Srbiji druge polovine XIX veka, 1854-1904*, referati sa naučnog skupa održanog 7. i 8. maja 1996, Kragujevac 1998, 711-725.

Stanojević Mališa B., *Kulturološka slika Carigradskog drumu u XIX veku u putopisima stranaca*, *Mitološki zbornik*, 33 (2014), 513-528.

Stojančević Vladimir, *Grčka opština u Beogradu na prelasku XVIII u XIX vek*, GGB, XXXIV (1987), 85-95.

Stojančević Vladimir, *Griechische Gemeinde in Belgrad am Übergang aus dem XVIII. ins XIX. Jahrhundert*, *Balkan Studies*, XXIV, 2, 643-659.

Stojanović Bratislav, *Istorija Novog Beograda*, *GGB*, (I deo), XXI, 1974, 211-236.

Stojanović Bratislav, *Istorija Novog Beograda*, *GGB*, (II deo), XXII, 1975, 199-218.

Šabanović Hazim, *Urbani razvitak Beograda od 1521-1688 godine*, *GGB*, XVII (1970), 5-41.

Škalamera Željko, *Istorijski razvoj Beograda*, *AU*, br. 70-72, 1973, 39-48.

Škalamera Željko, *Istorijski razvoj područja Knez Mihailove ulice*, *UB*, br. 46, 1978, 55-59.

Tarnadidés Jean, *Dositej Obradović et le monde grec*, *Cyrrilomethodianum II* (1972-1973), 43-60.

Tito sa zlatnin mladcima, "Front, nedeljni lustrvani list", br. 23 (617), 5 Jun 1970.

Trgovčević Ljubinka, *Srpski inženjeri na studijama u inostranstvu do 1918. godine*, *στο Putevi srpskog inženjerstva tokom XIX veka*, Beograd 1994, 148-67.

Tričković Radmila, *Beograd pod turskom vlašću 1521-1804 godine*, *Istorija beograda*, Beograd 1995, 91-107.

Tupetz Theodor, *Der Türkenfeldzug von 1739 und der Friede zu Belgrad*, *Historische Zeitschrift*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, 40 (1878), H. 1, 1-51.

Uredba o zaštiti spomenika drevnosti, "Srpske novine", br. 14, 16/02/1844.

Vladislavljević Svetislav, *Rad Spirtinih potašara u Srbiji sredinom XIX veka*, *GGB*, XXXI (1984), 63-74.

Vasić Čedomir, *Prilog proučavanju dela Anastasa Jovanović*, GGB, LII, 2005, 109-133.

Vasin Goran, *Nacionalno-politička borba Srba u Ugarskoj 1848-1884*, Istraživanja, br. 21, 2010, 314-321.

Vilovski Stefanović Todor, *Crkve i škole u Beogradu u prvoj polovini XVIII veka (kraj)*, SKG, knj. XXX, sv. 11, 1913, 843-854.

Vučković Branislav, *Čukur česma kako je nastao današnji spomenik*, Nasleđe, IV, 2002, 113-118.

Vukelić Miroslav, *Slika o Grcima u našoj književnosti*, Zbornik filozofskog fakulteta, Serija A, Istorijske nauke, knj. XIX (1997), 153-163.

Vukićević Milenko, *Nekoliko priloga za rasvetljenje ičkova mira*, Delo, knj. 34 (1905), 265-270.

Utvić Vladimir - Miškov Dušan, *Istorija zdravstvene kulture vojvođansko-slavonskog Podunavlja*, Zbornik radova - Simpozijum iz istorije zdravstvene kulture vojvođansko-slavonskog Podunavlja, Bačka Palanka, Bač, Ilok, 27. i 28. maja 1977.

Zakon o ataru opštine grada Beograda i o merama za izgradnju Beograda i okoline, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 239, 1929, 1911–1913.

Zakon o podizanju javnih građevina (23 marta 1865), Zbornik zakona i uredba izdanih u Knjažestvu Srbiji od početka do kraja 1865 godine, XVIII, Državna štamparija, Beograd 1865, 82-106.

Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih retkosti, "Službeni glasnik NR Srbije", br. 54, 27/11/1948.

Zdravković Ivan, *Graditelji najznacajnijih zgrada u starom Beogradu*, Saopštenje VIII, 1969, 233-243.

Živković Uroš, *Institucija kafane kao ogledalo društvenog života Beograda: uloga i funkcije kafana u Beogradu u oblikovanju modernosti u Srbiji XIX i XX veka*, Sintezis, god. V, br. 1, 2013, 145-166.

Δ) Ηλεκτρονικές πηγές

Οι ηλεκτρονικές πηγές χρησιμοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο για την εύρεση φωτογραφικού υλικού. Σε κάποιες περιπτώσεις αντλήθηκαν πληροφορίες, οι οποίες δεν μπορούσαν να ανακτηθούν από άλλη πηγή.

<http://static.170.106.9.176.clients.your-server.de/istorija/koreni-ds> (πρόσβαση 23/04/2019)

<https://www.fiba.basketball/hall-of-fame/Radomir-Shaper>
(πρόσβαση 19/03/2019)

<http://beogradskonasledje.rs/o-nama/nasa-delatnost> (πρόσβαση 04/07/2019)

<http://www.tosinbunar.rs/istorijat-restorana.html> (πρόσβαση 02/10/2019)

<http://www.tosinbunar.rs/galerija.html> (πρόσβαση 02/10/2019)

<https://rentastan.com/blog/beogradski-parkovi-2-cuburski-park/kafana-novi-bg/> (πρόσβαση 21/12/2018)

<https://rentastan.com/blog/beogradski-parkovi-2-cuburski-park/trandafilovic/>
(πρόσβαση 11/12/2018)

<https://kulanebojsa.rs/?lang=el> (πρόσβαση 02/11/2018)

<https://mapio.net/images-p/52983135.jpg> (πρόσβαση 14/10/2019)

<https://www.pinterest.ru/pin/557390891374659041/> (πρόσβαση 30/05/2019)

<https://gr.pinterest.com/pin/470555861067703301/> (πρόσβαση 30/05/2019)

<http://www.kcs.ac.rs/index.php/sr/klinike/klinika-za-opekotine-plasticnu-i-rekonstruktivnu-hirurgiju> (πρόσβαση 08/02/2019)

<https://www.facebook.com/TrgovackaSkolaBeograd/photos/a.450544661664455/2322503851135184/?type=3&theater> (πρόσβαση 16/09/2019)

<https://www.facebook.com/TrgovackaSkolaBeograd/photos/a.450544661664455/1872520756133498/?type=3&theater> (πρόσβαση 16/09/2019)

<https://www.deviantart.com/zemun/art/Gospodska-Zemun-71953316>
(πρόσβαση 14/05/2018)

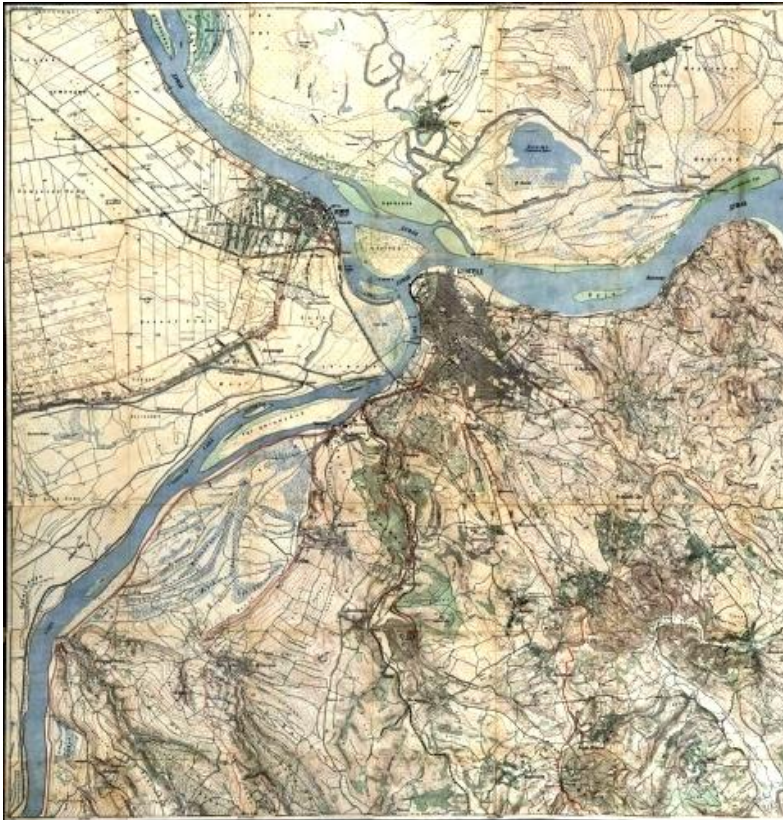
<http://fasada.rs/project/glavna-ulica-zemun> (πρόσβαση 27/01/2019)

<http://www.gradsubotica.co.rs/wp-content/uploads/2014/07/sonda-cokolada.jpg> (πρόσβαση 14/10/2019)

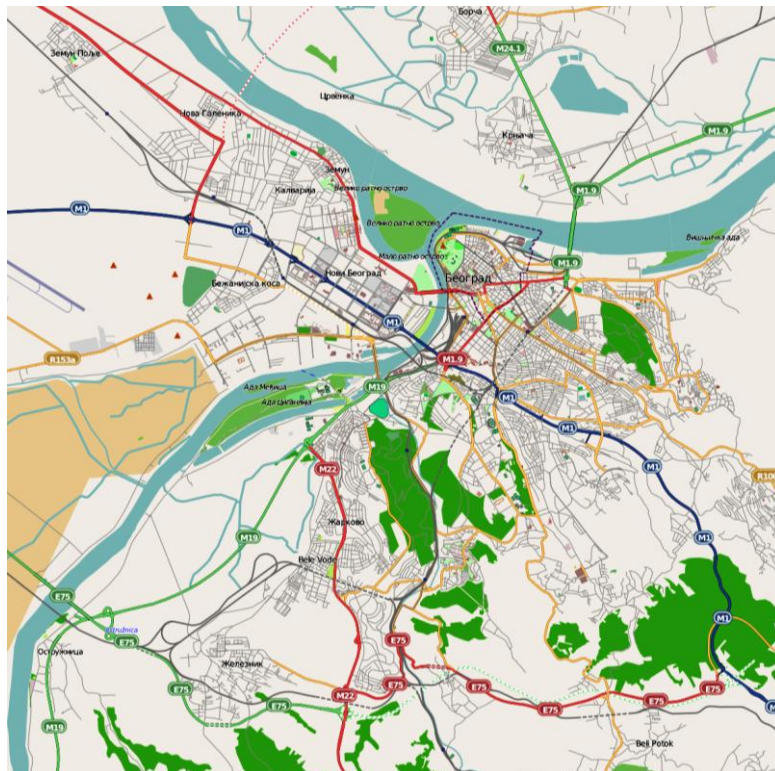
ΜΕΡΟΣ Ι

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Α. ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

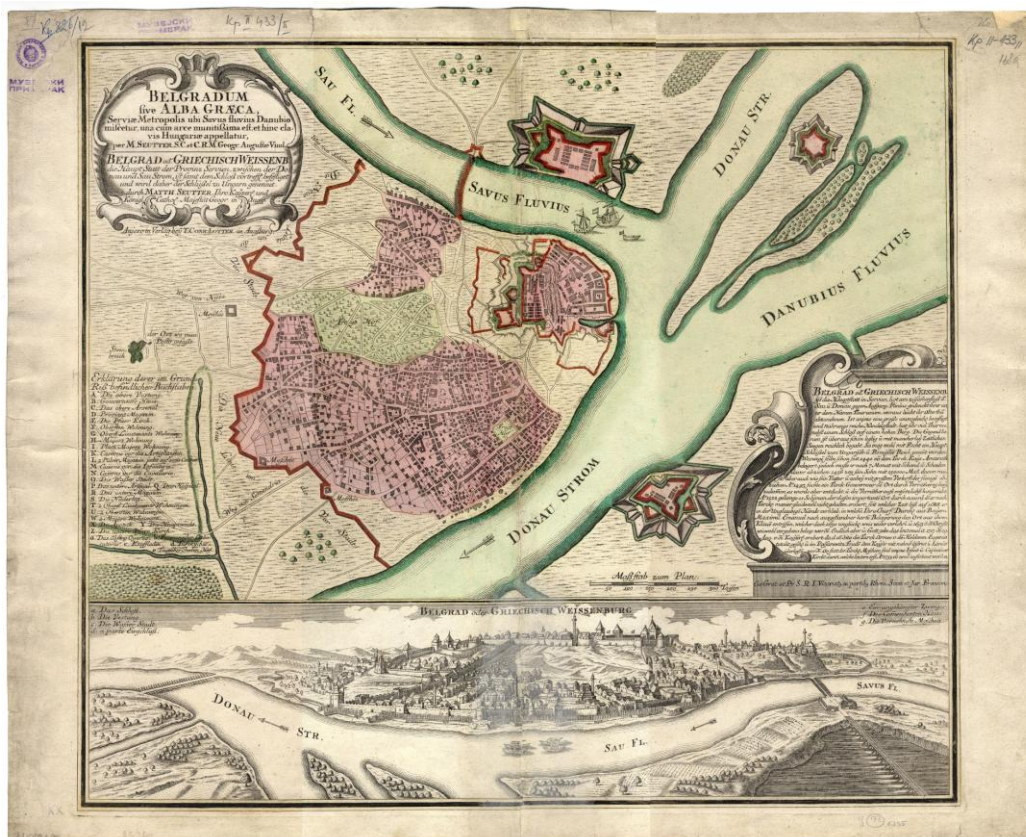
Χάρτης της περιοχής του Βελιγραδίου κατά το 1909. Πηγή: MGB.

Χάρτης της περιοχής του Βελιγραδίου σήμερα. Πηγή: Open street map.

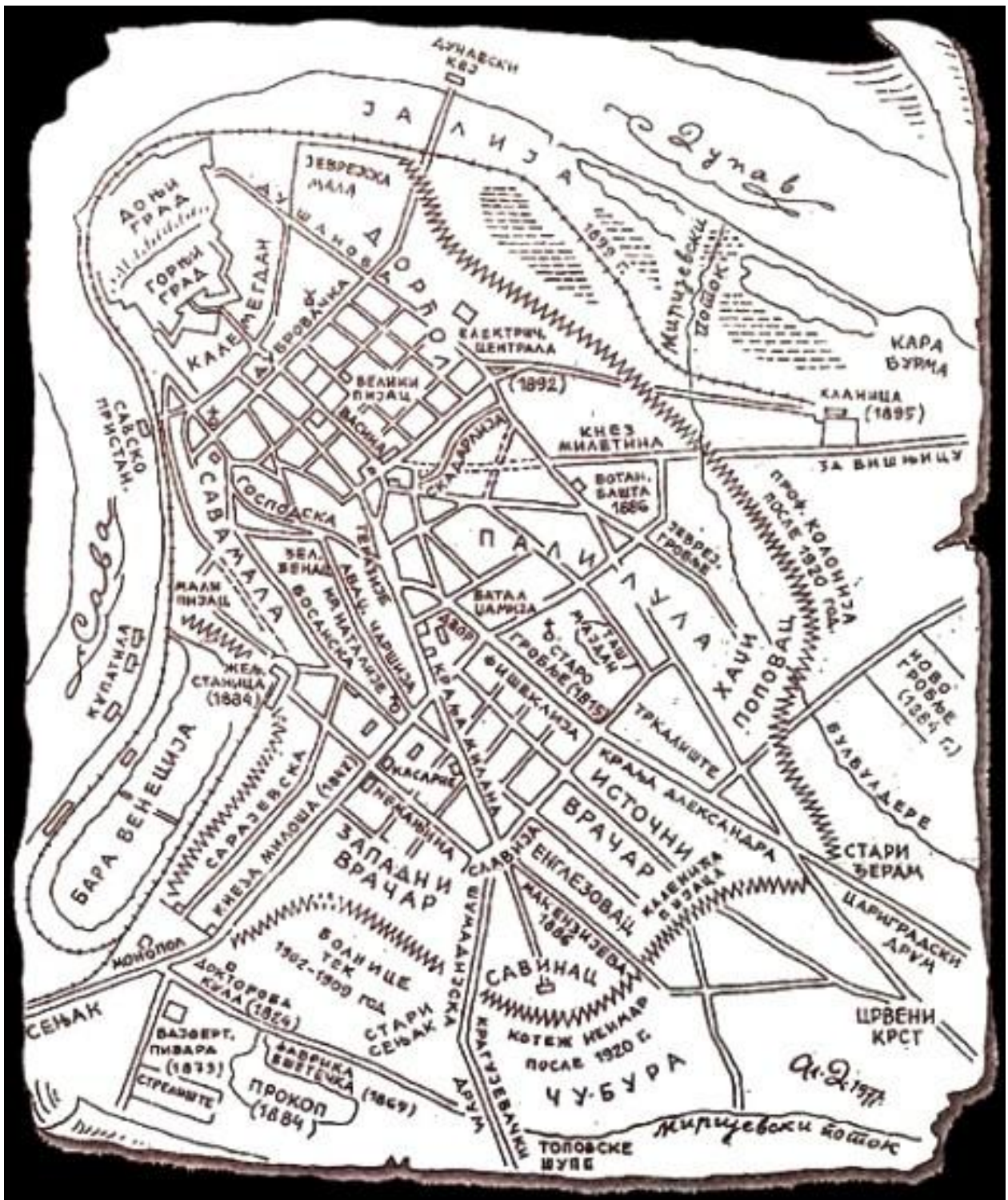
Μετάλλιο που τυπώθηκε με την ευκαιρία της κατάκτησης του Βελιγραδίου από τους Αυστριακούς το 1688, όπου εκτός από Βελιγράδι αναγράφεται και ως Alba Graeca (DE ALBA GRAECA SVPERATA). Πηγή: MGB.

Χάρτης του Βελιγραδίου με τίτλο: «Belgradum sive Alba Graeca (Βελιγράδι ή Λευκή Ελλάδα)». Σχεδιάστηκε το 1720 από τον Mattheus Seutter. Πηγή: NBB.

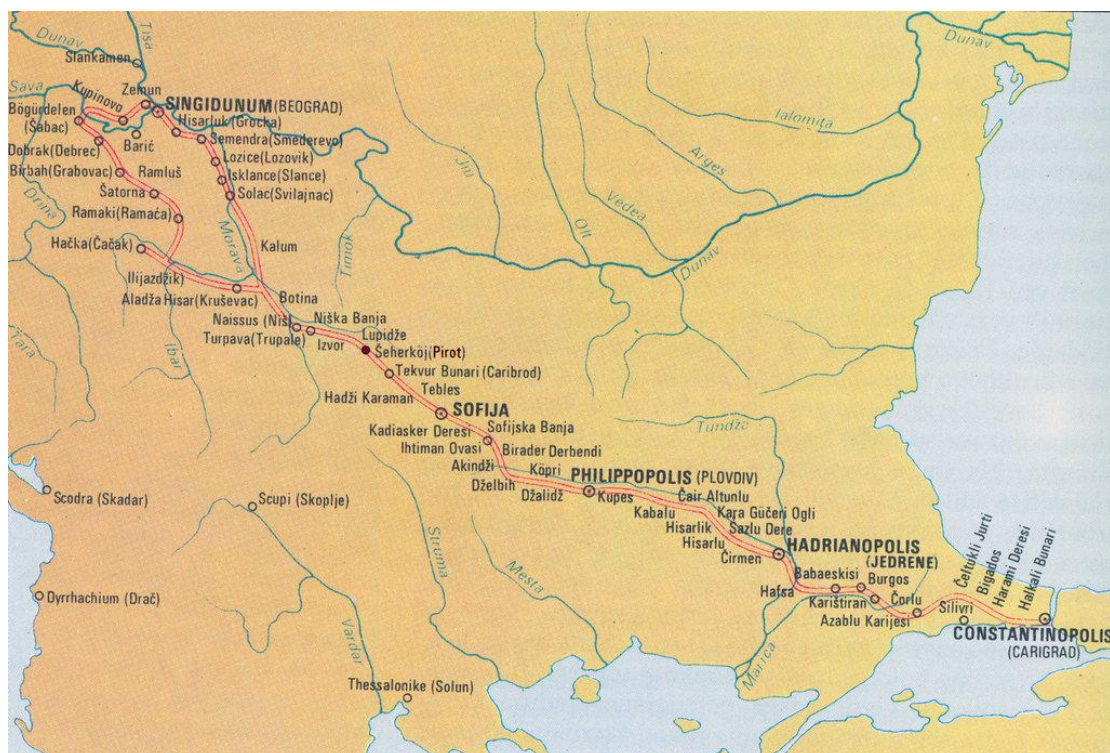
Χάρτης του Βελιγραδίου κατά το 1815-1830 και στο ένθετο το 1901, όταν σχεδιάστηκε από τον Radoje Didenac. Πηγή: MGB.

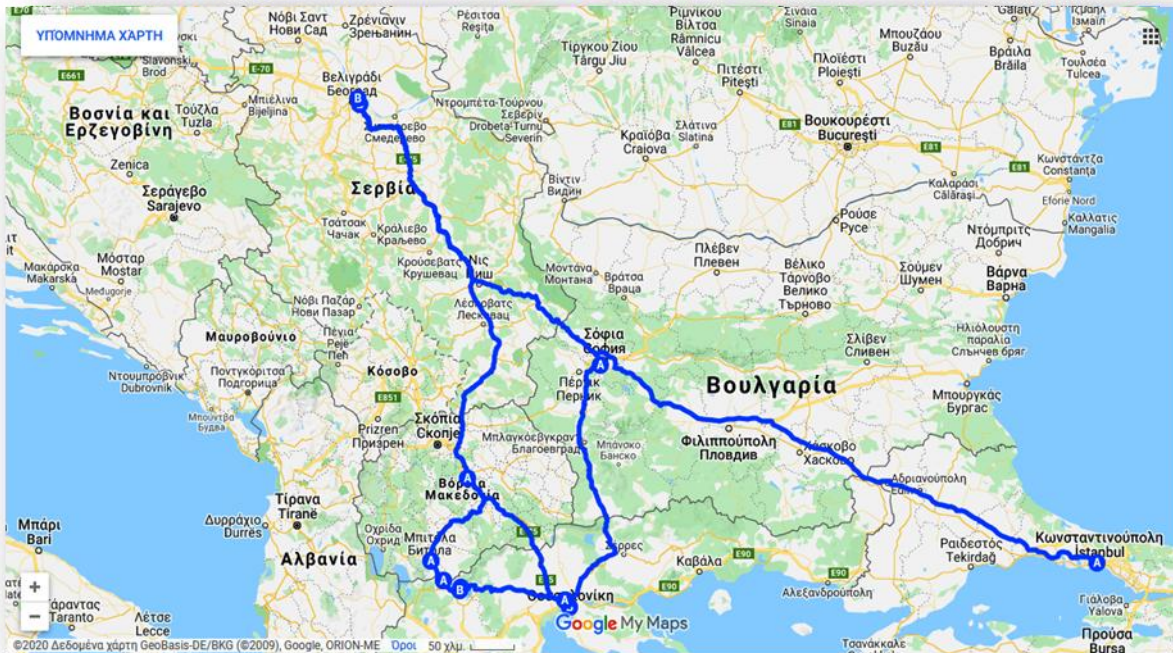
Το Βελιγράδι στα τέλη του 19^{ου}- αρχές του 20^{ου} αι. Σχεδιάστηκε το 1977 από τον Aleksandar Deroko. Πηγή: NBS.

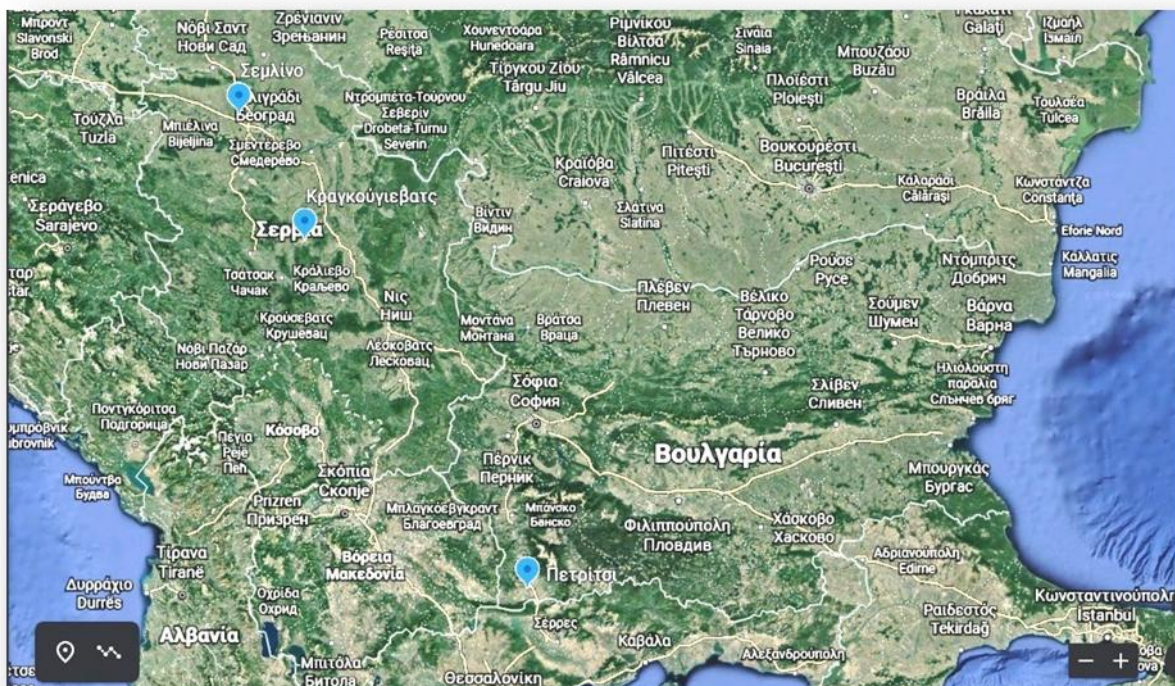
Χάρτης του Βελιγραδίου μετά τον Β΄ Π.Π. (1949). Σε ένθετο το Σεμλίνο, τμήμα του Μητροπολιτικού του Δήμου. Πηγή: MGB.

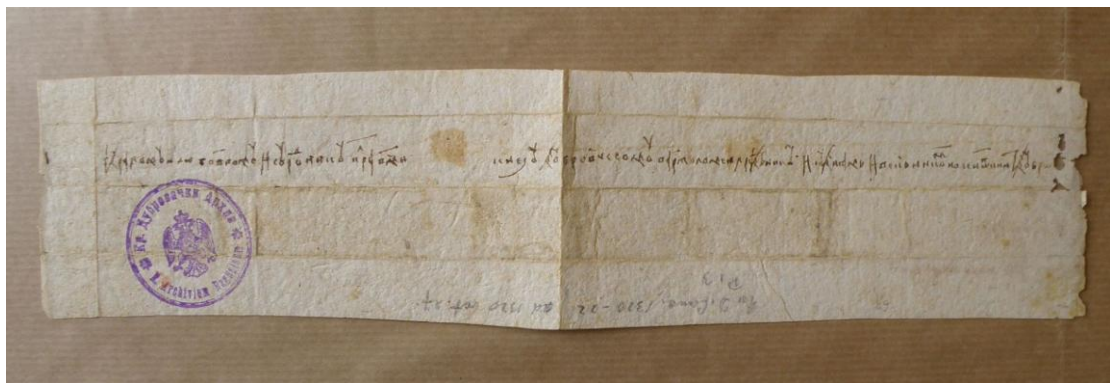
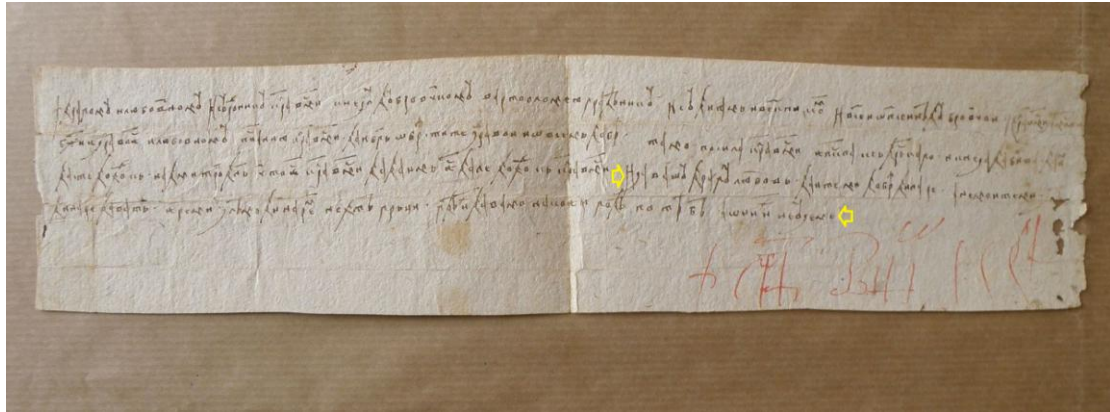
Η Αυτοκρατορική Οδός (Carigradski drum). Πηγή: arheo-amateri.rs

Χάρτης των κύριων δρόμων μετανάστευσης και εμπορίου. Πηγή: Google maps.

Χάρτης με τις πόλεις κύριου ενδιαφέροντος που συμπεριλαμβάνονται στην διδακτορική διατριβή. Πηγή: Google maps.

Το γράμμα του Σέρβου βασιλιά Milutin, προς τις αρχές της πόλης του Dubronnik (1320). Ανάμεσα στις κίτρινες επισημάνσεις το σημείο όπου ζητάει να μην πληρώνουν τον φόρο τους με πλαστά δηνάρια, γιατί όταν μετά αυτοί τα δίνουν στους Έλληνες, αυτοί δεν τα παίρνουν. Πηγή: Državni arhiv u Dubrovniku.

43.

Исто
(1320)

† Драгомѣ и люков'номѣ и сбрѣникѣ кра'вѣми кнезѣ дѣбровѣчкомѣ вартоломею град'кникѣ и сѣдямѣ и век'никѣ и всѣи шп'кникѣ дѣбровѣчон кра'вѣми мнѣти | вѣжне з'раво юѣ и любовномѣ пи'анню кра'вѣми дан вѣъ шѣрѣти те з'раво и ш всемѣ добѣ. тамо посла кра'вѣми испѣкпа скѣдрѣкаго. и кнеза дави'во да им | 5
дати дохо'акѣ на дмитро' днѣ что юѣ кра'вѣми да да имъ юѣ дале дохо'акѣ кра'вѣми. и за вашѣ драгѣ любовѣ дати ми добѣ динари. а немонте ми зл'к | динари давати. юрь ми зл'кмѣ динари. не ут'к грѣци. гд'к ихъ давано на коиси годѣ потрѣбѣ. а шни нѣ не вьзми 10

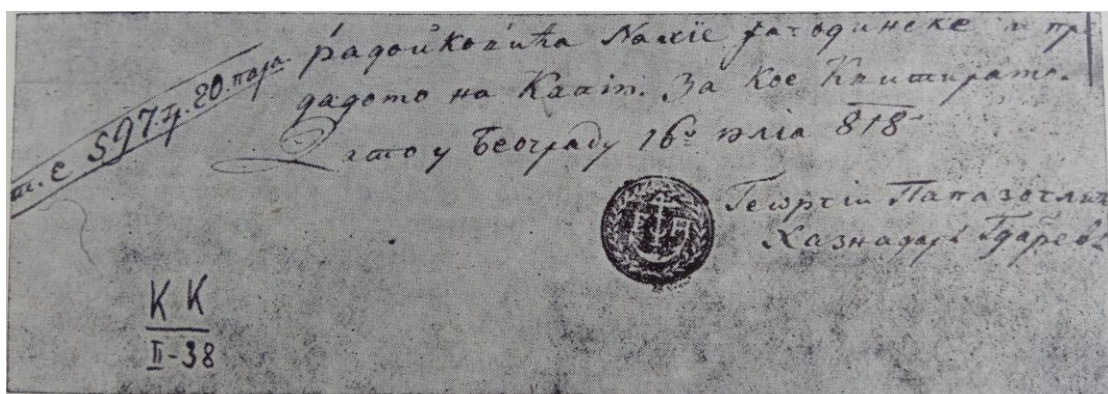
† СТЕФАНЪ УРЪШ КРЯЃ

Споља: Драгомѣ и любовномѣ и сбрѣникѣ кра'вѣми кнезѣ дѣбровѣчкомѣ вартоломею град'кникѣ и сѣдямѣ и век'никѣ и всѣи шп'кникѣ дѣбров...

дохо'акѣ кра'вѣми. и за вашѣ драгѣ любовѣ дати ми добѣ динари. а немонте ми зл'к | динари давати. юрь ми зл'кмѣ динари. не ут'к грѣци. гд'к ихъ давано на коиси годѣ потрѣбѣ. а шни нѣ не вьзми

† СТЕФАНЪ УРЪШ КРЯЃ

Η απόδοση του γράμματος του Σέρβου βασιλιά Milutin, προς τις αρχές της πόλης του Dubrovnik (1320). Πηγή: Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*.

Η υπογραφή στα ελληνικά του ταμιά του πρίγκιπα Μίλος, Γεωργίου Παπαζογλου. Πηγή: AS.

Νικόλαος Ζίβκοβιτς. Πηγή: Saorštenja VIII.

Κωνσταντίνος Γιοβάνοβιτς. Πηγή: Muzej Primenjene Umetnosti.

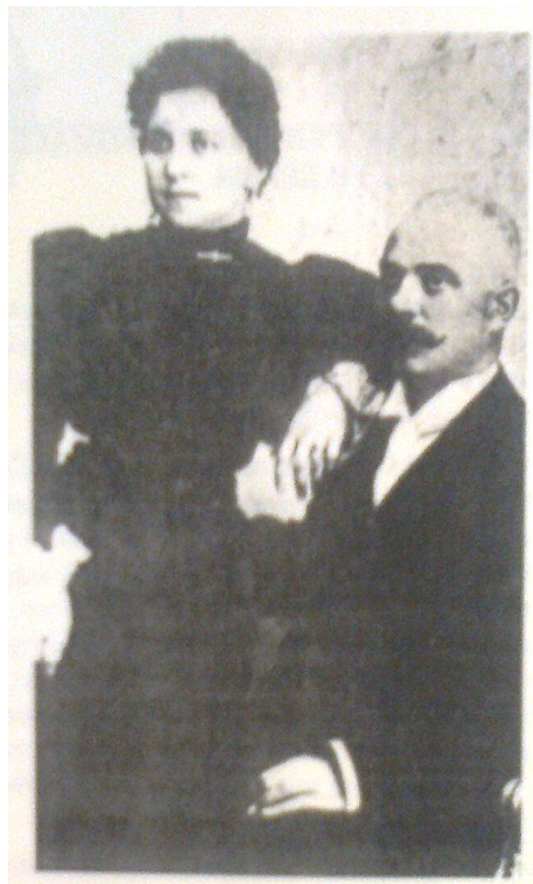
Δημήτριος Θ. Λέκος. Πηγή: GGB LI.

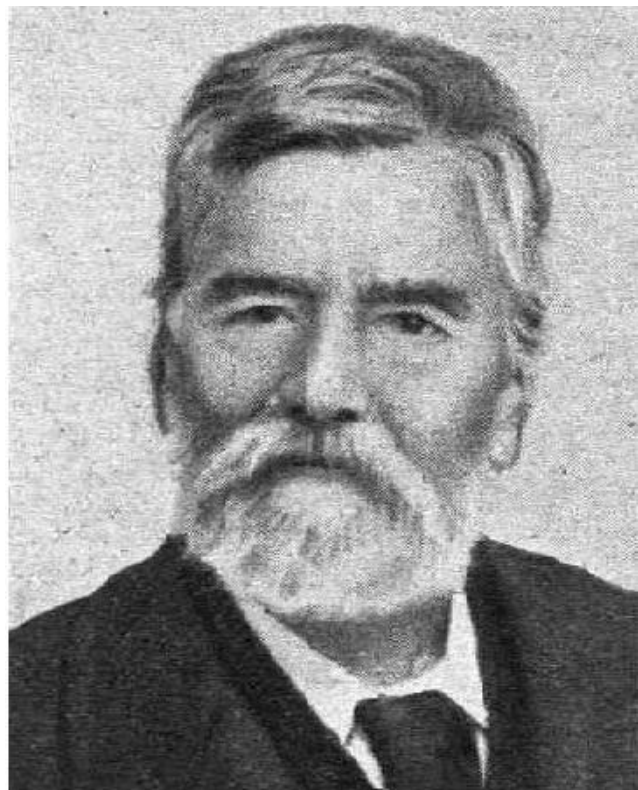
Δημήτριος Μ. Λέκος. Πηγή: : Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*.

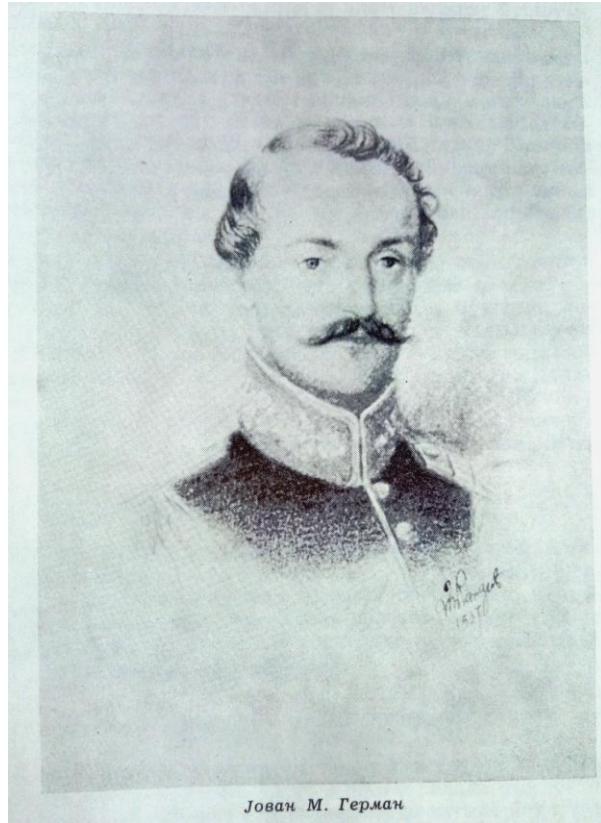
Αναστάσιος Γιοβάνοβιτς. Πηγή: MGB.

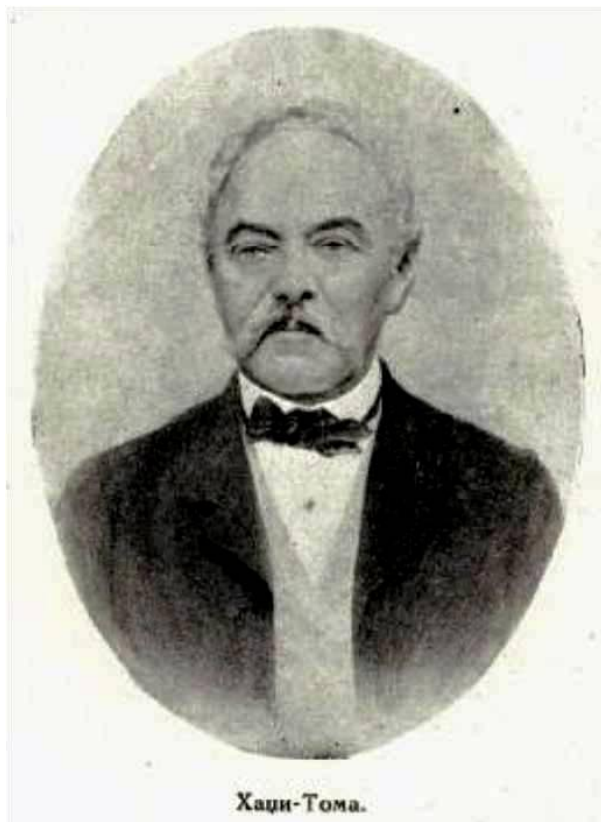
Ο Γεώργιος Βούτσος και η σύζυγός του Ιφιγένεια. Περίπου το 1896. Πηγή: Milivoje Kostić, Uspon Beograda.

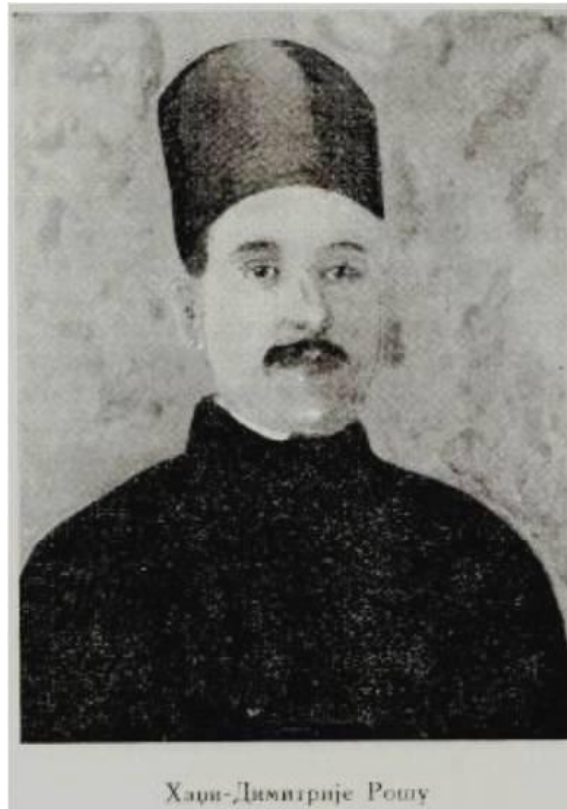
Αδελφοί Ιωάννης και Στέφανος Κουμανούδης. Πηγή: α) Dušan Popović, Ο Cincarima, β) ΙΝΕ/ΕΙΕ.

Ιωάννης Γερμάνης. Πηγή: MGB.

Χατζηθωμάς. Πηγή: Dušan Popović, O Sincarima.

Δημήτριος Ρούσης. Πηγή: Dušan Popović, Ο Cincarima.

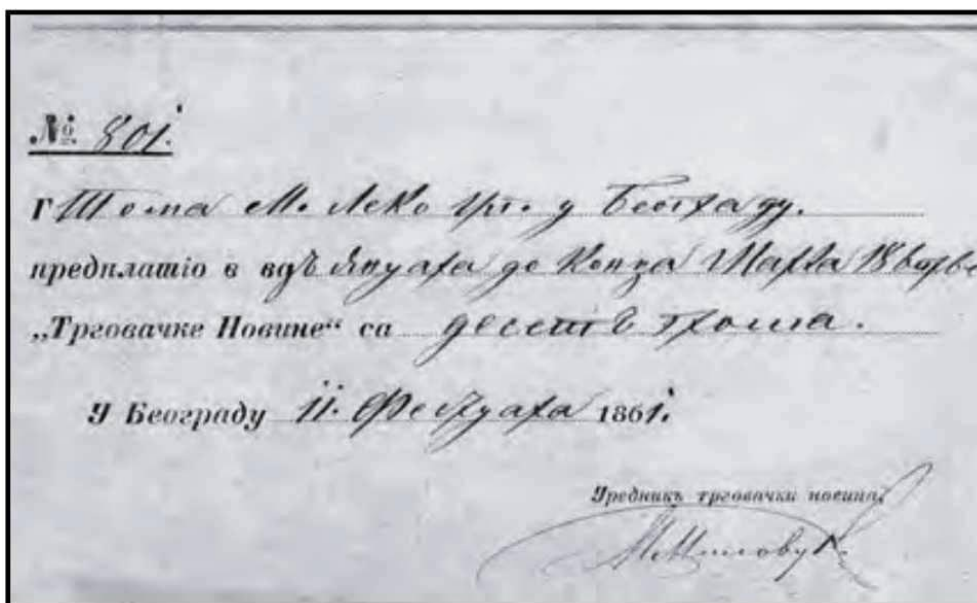
Δούκας Πέσικας. Πηγή: Dušan Popović, Ο Cincarima.

Η Άννα, σύζυγος του Δημητρίου Δούκα Πέσικα, με τις κόρες της Ασπασία (αργότερα σύζυγος του Θωμά Μ. Λέκου) και Μαρία. Πηγή: GGB LI.

Θωμάς Μ. Λέκος. Πηγή: GGB LI.

Η συνδρομή για το έτος 1861 του Θωμά Μ. Λέκου στην εφημερίδα «Trgovacke novine (Εμπορικά νέα)», του Ιωάννη Κουμανούδη. Πηγή: GGB LI.

Η οικογένεια Θωμά Μ. Λέκου. Πηγή: GGB LI.

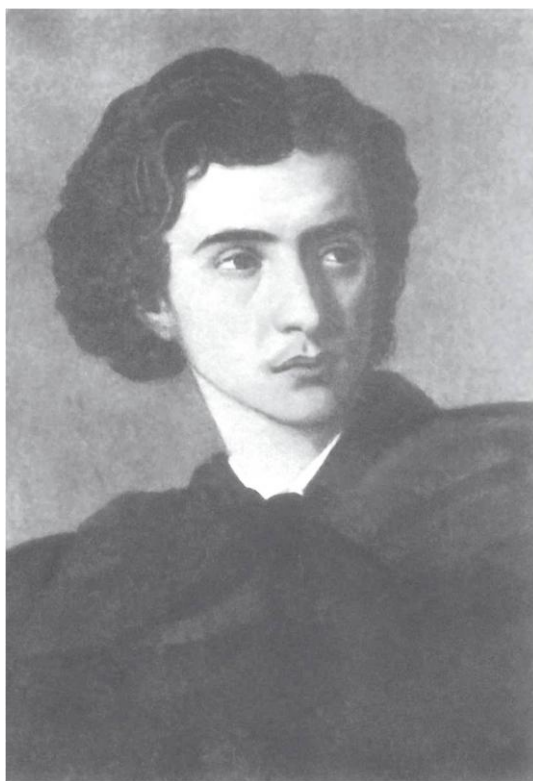

Томас М. Лекко са сином Марком,
студентом

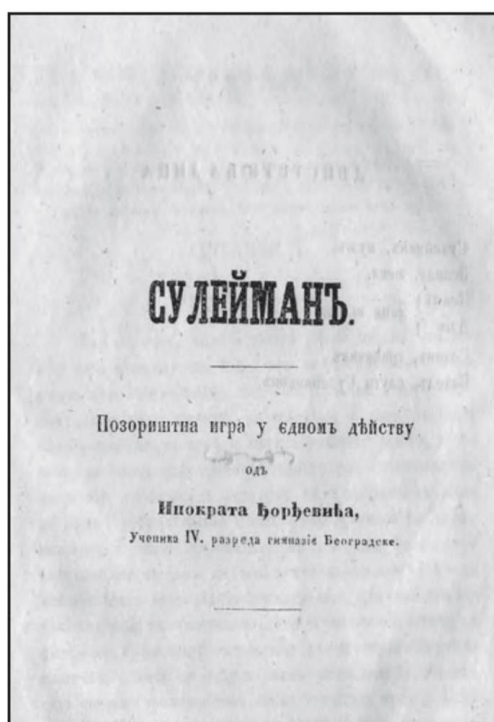
Ο Θωμάς Μ. Λέκος με τον γιο του Μάρκο, κατά την περίοδο των σπουδών του. Πηγή: GGB LI.

Ο αρχιτέκτονας Δημήτριος Θ. Λέκος με την οικογένειά του. Πηγή: GGB LI.

Ο Βλάνταν Τζώρτζεβιτς μαθητής γυμνασίου. Πηγή: *Život i delo srpskih naučnika XII*.

Το θεατρικό έργο που έγραψε ο Βλάνταν Τζώρτζεβιτς ως μαθητής της 4^{ης} γυμνασίου, όπου αναγράφεται το βαπτιστικό του όνομα Ιπποκράτης. Πηγή: GGB LI.

Βλάνταν Τζώρτζεβιτς. Πηγή: Život i delo srpskih naučnika XII.

Ο Βλάνταν Τζώρτζεβιτς στα τελευταία χρόνια της ζωής του . Πηγή: Život i delo srpskih naučnika XII.

Др Владан Ђорђевић и др Тома Леко

Ο Βλάνταν Τζώρτζεβιτς με τον ανιψιό του, επίσης γιατρό, Θώμα Λέκο, γιο του Μάρκου. Πηγή: *Život i delo srpskih naučnika XII*.

Др Тома Леко у операционој сали

Ο Θώμας Μ. Λέκος, στο χειρουργείο. Πηγή: *Život i delo srpskih naučnika XII*.

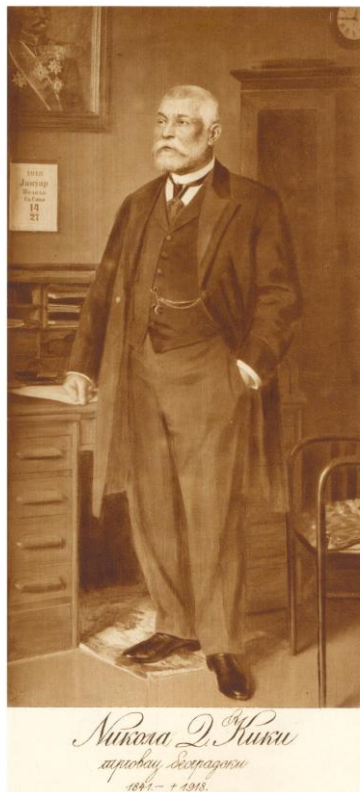
Οι γονείς του Αλκιβιάδη Νούσια. Πηγή: Izložbe BMS u 2014. godini, 222.

Αλκιβιάδης Νούσιας. Πηγή: Izložbe BMS u 2014. godini, 222.

Ο Αλκιβιάδης Νούσιος με τα παιδιά του. Πηγή: Izložbe BMS u 2014. godini, 222.

Νικόλαος και η Ευγενία Κίκη. Πηγή:
<https://www.pinterest.ru/pin/557390891374659041/>

Ο

Η οικογένεια του Παναγιώτη Παπακωστόπουλου. Πηγή: Vladimir D. Pešić, Budimir B. Pavlović, Prvi pedijatri i prve pedijatrijske ustanove u Srbiji.

Παναγιώτης Παπακωστόπουλος. Πηγή: Jelena Jovanović Simić, Srpsko lekarsko društvo, 1872–2017.

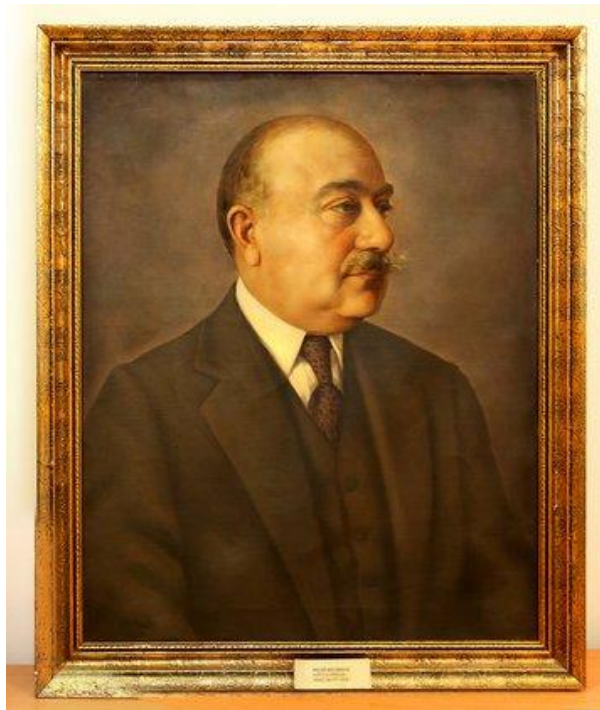
Πλάτων Παπακωστόπουλος. Πηγή: Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, 11-12.

Οι κόρες του Ιωάννη Κουμανούδη, Μίλεβα και Κατερίνα, πάνω από την Κατερίνα η κόρη της Όλγα και ο σύζυγός της Edvard Mihl, 1908-1910. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Η Ερμίνα Κουμανούδη, σύζυγος του Δημητρίου και μητέρα του Κωνσταντίνου Κουμανούδη. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Κωνσταντίνος Κουμανούδης. Πηγή: Muzej PTT Beograd.

Η οικογένεια του Κωνσταντίνου Κουμανούδη σε περίπατο μπροστά από το ξενοδοχείο «Bristol», 1929. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Τιμητικό δίπλωμα του σωματείου για τον εξωραϊσμό και καλλωπισμό της περιοχής του Βελιγραδίου «*Bulbuldera*», προς τον ευεργέτη και επίτιμο μέλος του σωματείου Κωνσταντίνο Κουμανούδη. Πηγή: MGB.

Ο γάμος του Γεωργίου και της Μίλιτσας Χριστοδούλου. 1897. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Η οικογένεια του Δημητρίου Χριστοδούλου στην αυλή του σπιτιού της, στην οδό Francuska 20. 1929. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Ο Δημήτριος και η Σουλτάνα Σακελλαρίδη πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Τα παιδιά του Δημητρίου και της Σουλτάνας Σακελλαρίδη, Θωμάς, Λεωνίδας και Γεώργιος. Περίπου το 1935. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Оријенталска трговина
и велико стовариште сваковрсне ђурчијске робе

Кукулидиса и Сакеларидеса

Кн. Михајлова 32. БЕОГРАД Телефон бр. 6-44

ПРЕПОРУЧУЈЕ:

Капута женских од разног крзна увек у најновијем моделу.
Лисица у свима бојама.
Ешарпе и крагне од врло финог и разноврсног крзна, снабдевог из Сибирије, Аљаске и Америке.
Велико стовариште пиротских ћилимова у свима величинама и десенима.

Велики избор финих сребрних ствари за поклоне израђених уметнички од чисте срме.
Украса за српску ношњу, бисерних тепелука и ћилибара, и т. д. срмених ствари, атлаза за бунде и либадета, свиленог гајтана, бућмета и чоје.

-- :: ЦЕНЕ СУ ВРЛО СОЛИДНЕ :: --

У унутрашњост шаље се уз доплату

Διαφήμιση της επιχείρησης Κουκουλιδή - Σακελλαρίδη. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

СПЕЦИЈАЛИТЕТИ:

За послуживање
Дезерт бонбоне
Фондан
Пралине
Ћиндуја
Мароко
и. т. д.

Чоколада са млеком „Олга“
К. М. ШОНДА
јесте најб. ља од свих чоколада

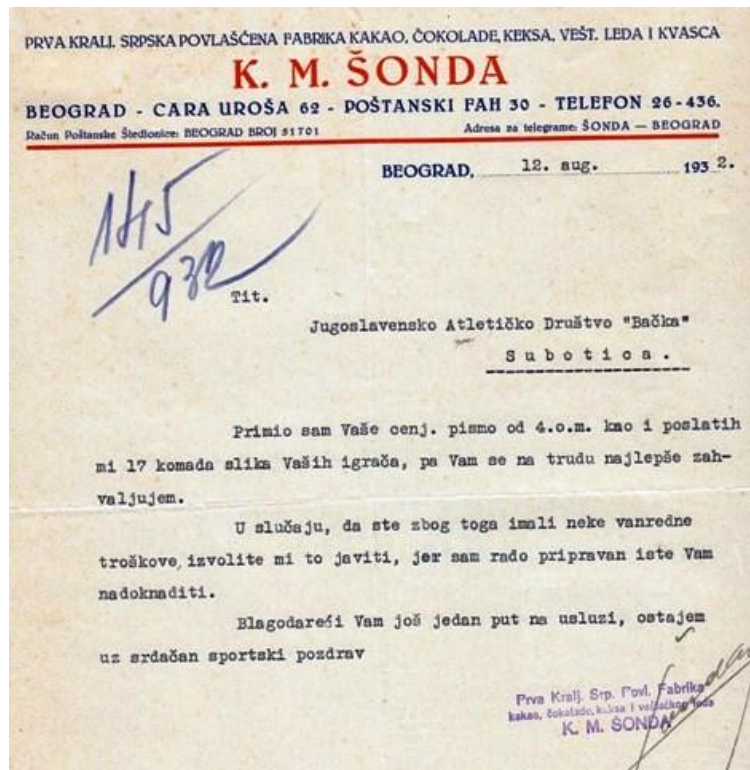
Ано желите да
имате здраву и добро
очувану децу, употреб-
љавајте искључиво и само

„ШОНДА-КАКАС“

Διαφήμιση του εργοστασίου Σιόντου. Πηγή: Večernje novosti 1897.

Διαφημίσεις του εργοστασίου Σιόντου. Πηγή: α) Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1905, β) Ilustrovano vreme 1930.

Απαντητική επιστολή του Κωνσταντίνου Σιόντου προς το αθλητικό σωματείο «Bačka» στην πόλη Subotica. Πηγή: <http://www.gradsubotica.co.rs/wp-content/uploads/2014/07/sonda-cokolada.jpg>

Το κύπελλο από καθαρό ασήμι που δώρισε η οικογένεια Σιόντου στην Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου για να το απονείμει στον πρωταθλητή Γιουγκοσλαβίας. Πηγή: Politika 1932.

Εργοστάσιο Σιόντου. Το κάρο με το οποίο γίνονταν η διανομή του πάγου στο Βελιγράδι. Πηγή: MGB.

Trg Republike (πλατεία Δημοκρατίας), περίπου το 1930. Διαφήμιση του εργοστασίου Σιόντου. Πηγή: MGB.

Ο Σπυρίδων Χαρισιάδης με τα παιδιά του Μαρίνα (Μάρα) και Πέρα στην Αθήνα. 1914. Πηγή: Peščanik 3.

Јања Пасиона

Ιωάννης Πασώνας. Πηγή: Milivoje M. Kostić, Uspon Beograda.

ХОТЕЛ БУЛЕВАР

После двогодишњег одмора одпочињем
1-ог Новембра понова радити.

Јављам поштованој публици да сам ан-
гажовао најбоље Бечке и Пештанске **орфеум-**
ске певачице, и да ће поштована публика
наћи пријатне забаве у **Орфеуму** на Булевару.
А поред оркестра **Мертлове капеле**.

Снабдео сам се са добрим пићем и кујном
изврсном. **Улазак бесплатан**

Ђорђе Пашона

Διαφήμιση του ξενοδοχείου «*Bulevar*» του Γεωργίου Πασώνα. Πηγή:
Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1900.

АЛА СИ ПАМЕТАН

МИТО ЖЕЛЕСКОВИЋУ
иначе Базрђан и названи Бумбар

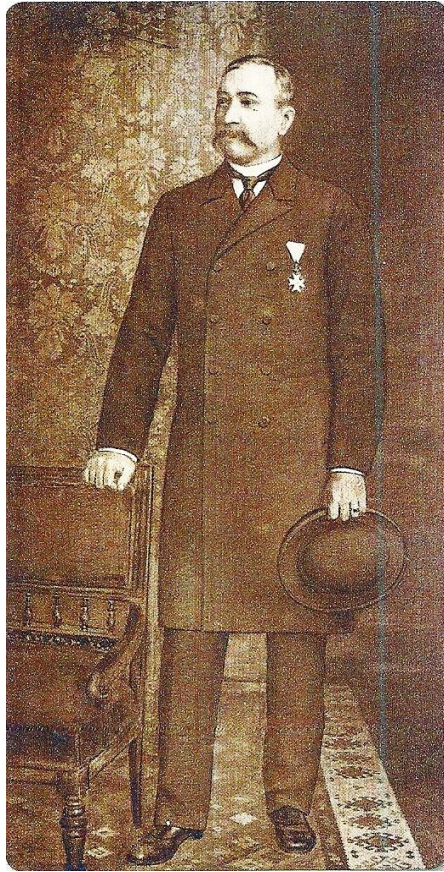
У броју «Вечерњих Новости» број
20. од 20. Јануара, ов. год. казалисте
да само код Руског Цара има при-
родно вино, ала Базрђану, код тебе
има само велику трбу и велико Глава,
што се тиче природног Вина има и код
други и добра вина, позивам надлеж-
ној власти да изађе по подрумима и
да се увери, и ди нађе као што ви ка-
жете да проспе и власт да их казни,
и јес шкодљиво је Вино неприродно
за грађанство за здравље човечанско.

21. Јануара 1894.
Београд.

С поштовањем
Ђорђе Пашона.

1—2

Κείμενο του Γεωργίου Πασώνα. Πηγή: Večernje novosti 1894.

Ο Ευάγγελος Θωμάς περίπου το 1900. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Ο Δημήτριος Κλείδης συνομιλεί με τον πρωθυπουργό της Σερβίας Nikola Rašić. Περίπου το 1890. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Διαφήμιση του εργοστασίου υποδημάτων. Πηγή: Večernje novosti 1899.

Ο Εμμανουήλ Κλείδης περίπου το 1903. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Επιταγή του Εμμανουήλ Κλειδή. 1914. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

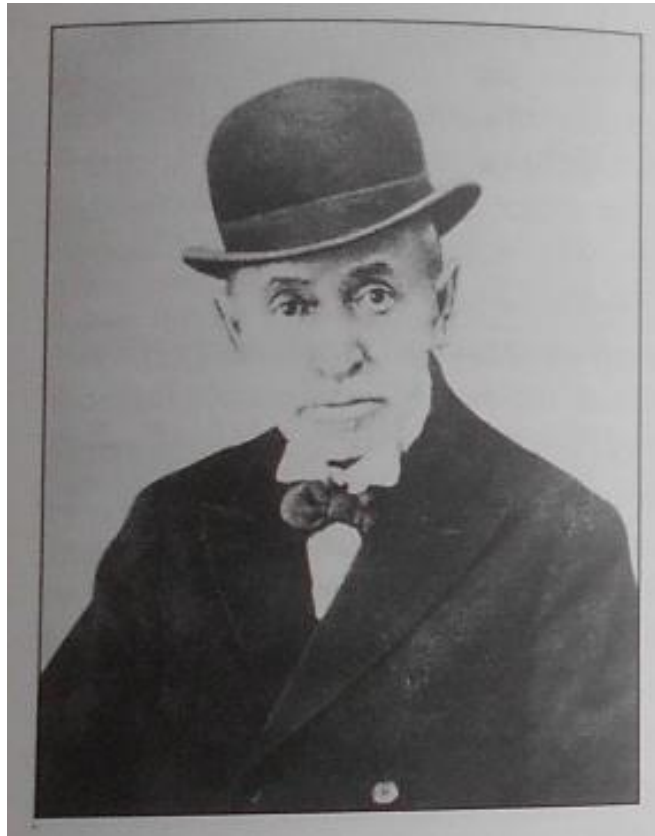
Ο Γεώργιος και η Αιμιλία Κλειδή στην περιοχή Topcider του Βελιγραδίου. 1938. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Γράμμα σταλμένο στο όνομα του Νικολάου Ανθούλα. 1903. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Δημήτριος Ιωάννου Ανθούλας. Πηγή: *Život i delo srpskih naučnika VII*.

Ηλίας Αντόνοβιτς. Πηγή: Srpski biografski rečnik.

Стеван Јовановић Шишко

Στέφανος Γιοβάνοβιτς Σίσκο. Πηγή: Milivoje M. Kostić, Uspon Beograda.

Πον. Τασα Νεραντζιќ за време рата

Ο Αναστάσιος Νεράντζης κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πηγή: Politika, 1931.

Η οικογένεια του Αναστασίου Νεράντζη. Πηγή: Politika, 1931.

Ο Αναστάσιος Νεράντζης με τον γιο του. Πηγή: Milivoje M. Kostić, Uspon Beograda 2.

XXXX

„ЈЕЛАСНИЧКИ УГАЉ“

ГЛАВНИ ПРОДАВАЦ ЗА БЕОГРАД

ТАСА НЕРАНЦИЋ

Гвожђарски трговац на Сави

*Бољи од свију страних угљева, који се код нас
обично треше.*

Гори и у обичним пећима, не издаје никакав
мис, нема ни најмање сунпора. Згодан за фа-
бричну употребу јер не гори казане.

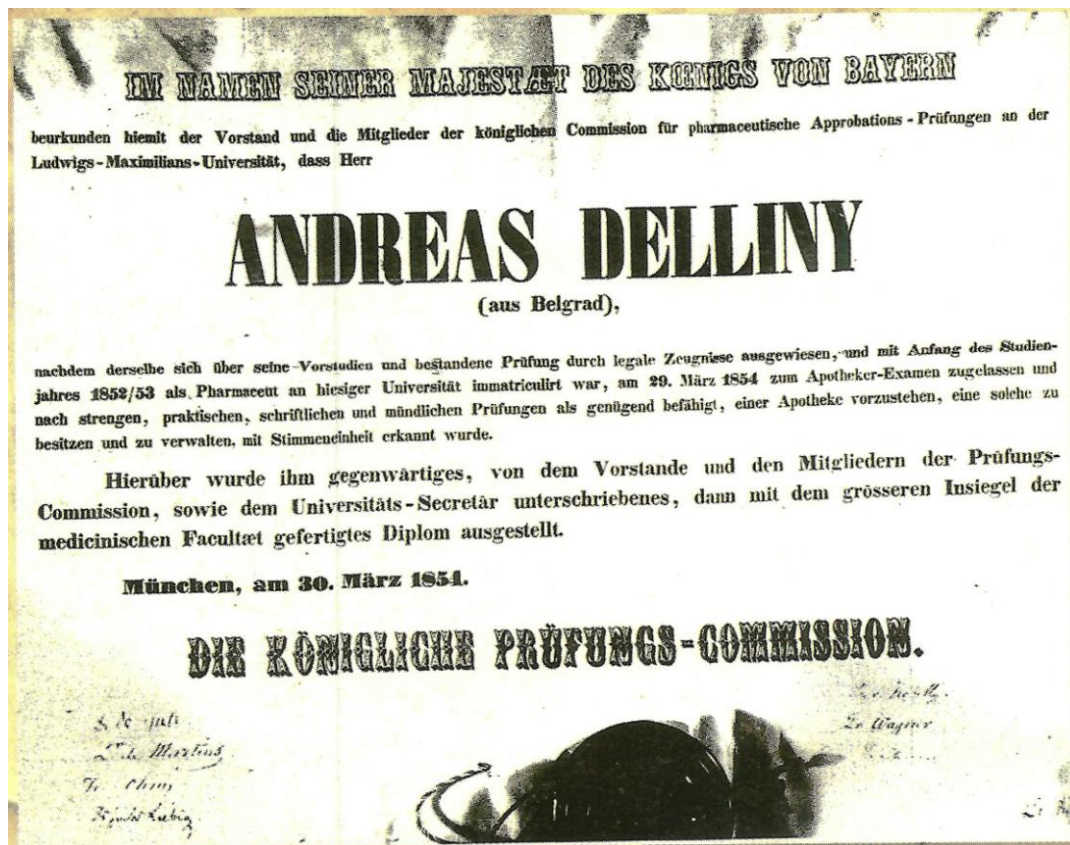
Врло удобан за домаћу употребу, јер, мешан с
дрвима, може се употребљавати и у обичним штед-
нацима (шпоретима).

Влага не само што му не шкоди, већ напро-
тив *аквашиен* још боље гори. Може се увек додати
у свакој потребној количини.

Цена 2·50 дин. од 100 кила.

XXXX

Διαφήμιση του καταστήματος Νεράντζη. Πηγή: Milivoje M. Kostić, Uspon Beograda 2.

Το πτυχίο φαρμακευτικής του Ανδρέα Δελίνη, από το πανεπιστήμιο του Μονάχου. 1854. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Ο Κώστας Δελίνης (με το στεφάνι) με τον θίασο του στην πόλη Νιś. Περίπου το 1905. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Ο γάμος του Ανδρέα και της Σοφίας Δελίνη. 1920. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Централно стовариште у апотеци
Књаза Михаила
Николе А. Делина
на Зеленом Венцу.

У мојој апотеци може се још добити
и Салватор пудер и Салватор Флуид.
Даље Елза М. Флуид, универзално
средство за разне болести уста, зуба
коже, реуматизма и т. д.

Помада за перут, за 48 сати не-
стане перут на глави и свраб у глави,
тегла 2 динара

Ресторер за косу, повраћа природну
боју коси и доказано је као сигурно
средство, јер имам многе и многе
захвалнице.

Αγγελία του φαρμακείου Δελίνη. Πηγή: Novi Beogradski Dnevnik, 1887.

БЕОГРАД

ВЕЛИКИ МАГАЗИН

 ОРИЈЕНТАЛСКОГ ЕСПАНА

ЈАНАЂА Г. ЈОВЕ

 Има на свом стоваришту огроман и бор Пиротских и Перевјски Ђилимова

 навеса и чарџана у земљи равним дивенима, Српска и Турска платна за

 женске хаљине Марамо, Фиши, Воа од танког свиленог платна са франц-

 лама и дивним везом, Папуча, комотипуха златом везени.

ХАРЕМ

 Турске Црне Воје за Војаднење косо

Διαφήμιση του καταστήματος Ιωάννη Γιόβα. Πηγή: Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1900.

ДУВАНЦИСКУ РАДЊУ, коју већ више го-

 дина под мојом фирмом :

ТРИЈАНДАФИЛОС ЛАЗАРИДИС

 водим, продукујем и даље под истом фирмом.

 Ово јављам на основу трг. закона.

 26 јуна 1884 год.,

 у Београду.

 1274 **ТРИЈАНДАФИЛОС ЛАЗАРИДИС** 1—3

Διαφήμιση του εργαστηρίου καπνού του Τριαντάφυλλου Λαζαρίδη. Πηγή: Srpske novine, 1884.

ХОТЕЛ „МАКЕДОНИЈА“
 ОСНОВАН 1868 ОД СОПСТВЕНИКА
ТОДОРА КОСТИЋА НАНКЕ И БРАТА
 у Београду на Краљевом Тргу (Велика пијаци)

Има 15 чистих и модерно намеште-
 них соба. Засебну пријатну трпезарију,
 засебну кафану и лепу терасу пред кафаном на пијаци. Сем српског језика говори се Француски, Немачки, Влашки Цинцарски, Грчки, Турски, Арнаутски и Бугарски. Кујна изврсна, јела су чисто Српска кухевна. Пића Српска природна.

Наш се хотел најбоље посећује што даје најбољу гаранцију пошт. путницима да је услуга тачна, чиста соба и кавва ђа јела и пића. Молимо пошт. путнике да нам досадање поверење и даље поклоне.

с поштовањем
НАНКА И КРАХТИС

— 107 —

Поред нашег хотела „Македоније“ у Београду држимо под закуп и

ХОТЕЛ НА КЛАНИЦИ

(Сопственост Српског акцион. Друштва за клање и прераду стоке) где је и новоподигнута најновија и најмодернија кланица, до кланице иду двапут дневно возови срп. држ. жељезнице, иначе трамвајска станица у близини.

Хотел има 12 соба елегантно намештених за путнике. Кујна изврсна — јела по српском начину кувана. Пића српска природна.

Хотел је телефоном везан са канцеларијом кланичном и са хотел Македонијом у Београду.

Препоручујемо овај хотел на кланици поштов. трг. који тргују са стоком а нарочито онима који буду хранили свиње у оборима кланичним.

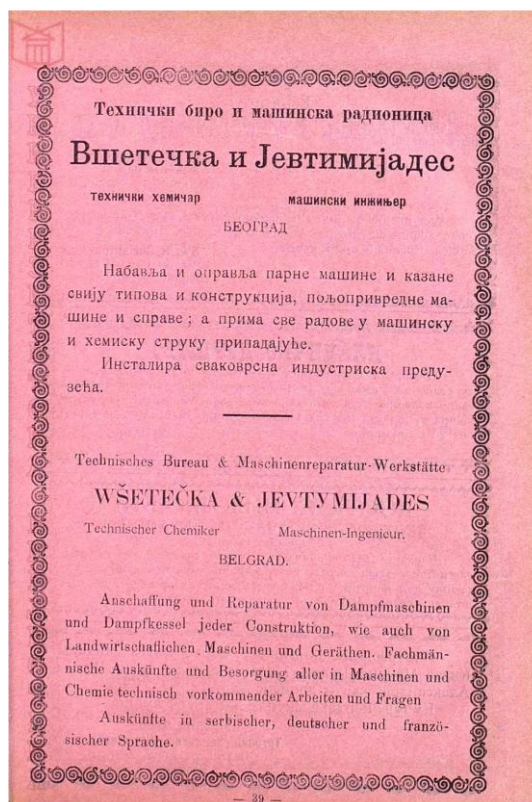
С одличним поштовањем
Нанка и Крахтис
 гостионичари код „Македоније“
 и на кланици

— 61 —

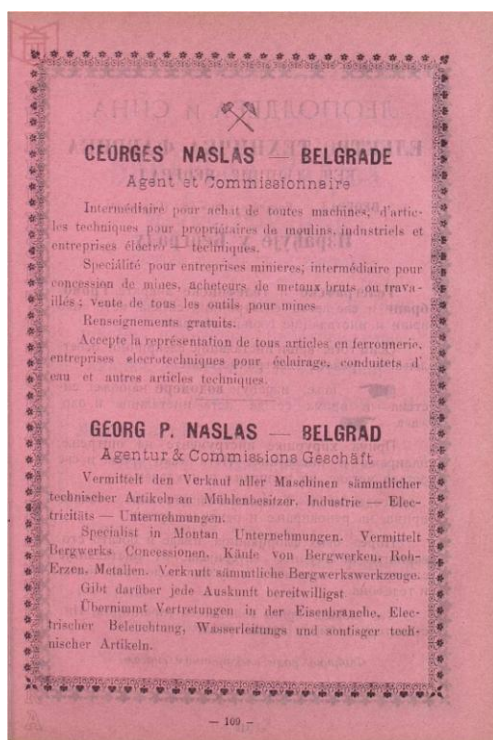
Διαφήμιση των δύο ξενοδοχείων του Θεοδώρου Νάνκου και Νικολάου Κράχτη, «Μακεδονία» και «Κλάνιτσα». Πηγή: Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1900.

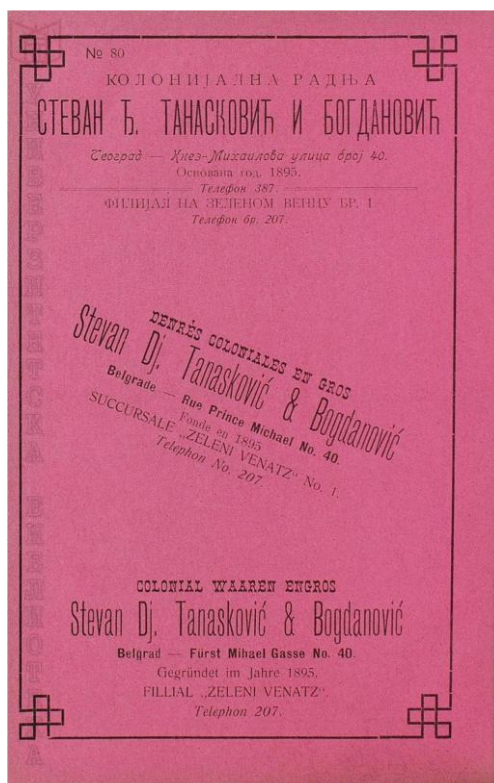
Διαφήμιση του εργαστηρίου δερματίνων ειδών των αδελφών Ιωάννη Στεργιάδη. Πηγή: : Ceo Beograd 1922.

Διαφήμιση του τεχνικού γραφείου των Βσέτετσκα και Ευθυμιάδη. Πηγή: Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1900.

Διαφήμιση του πράκτορα και σπεδιδόρου – παραγγελιοδόχου Γεωργίου Νασλά. Πηγή: Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1900.

Διαφήμιση του καταστήματος αποικιακών ειδών του Στεφάνου Τανάσκοβιτς και Μπογκντάνοβιτς. Πηγή: Trgovačko-zanatlijski šematizam Kraljevine Srbije 1905.

Η σφραγίδα του συλλόγου «Ρήγας Φερραίος». Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασιτς.

Μέλη της ελληνικής κοινότητας στα γραφεία του συλλόγου «Ρήγας Φερραίος». 1936. Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασιτς.

Μέλη και παιδιά της ελληνικής κοινότητας μπροστά από εκκλησία του Βελιγραδίου. 1934/1935. Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασιτς.

Μέλη και παιδιά της ελληνικής κοινότητας στα γραφεία του συλλόγου «Ρήγας Φερραίος», κατά τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου 1936. Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασιτς.

Ο Ιωάννης Μεταξάς στα γραφεία του συλλόγου «Ρήγας Φερραίος». 1936.
Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασις.

Μέλη της ελληνικής κοινότητας μπροστά από τον ναό του αγίου Μάρκου.
Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασις.

Μέλη της ελληνικής κοινότητας σε ρεβεγιόν για την παραμονή πρωτοχρονιάς 1937, στο ξενοδοχείο «*Srpska Kruna*». Πηγή: Αρχείο Παύλου Βούγιασιτς.

Μέλη της ελληνικής κοινότητας σε εκδήλωση προς τιμήν του Ρήγα Φεραίου. 1930. Πηγή: ΙΑΒ .

Η υποδοχή στο Βελιγράδι των μελών του «Ελληνογιουγκοσλαβικού συνδέσμου». 1939. Πηγή: ΙΑΒ.

Η βασίλισσα Φρειδερίκη με τον Κωνσταντίνο Πόποβιτς κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα. 1954. Πηγή: Odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda.

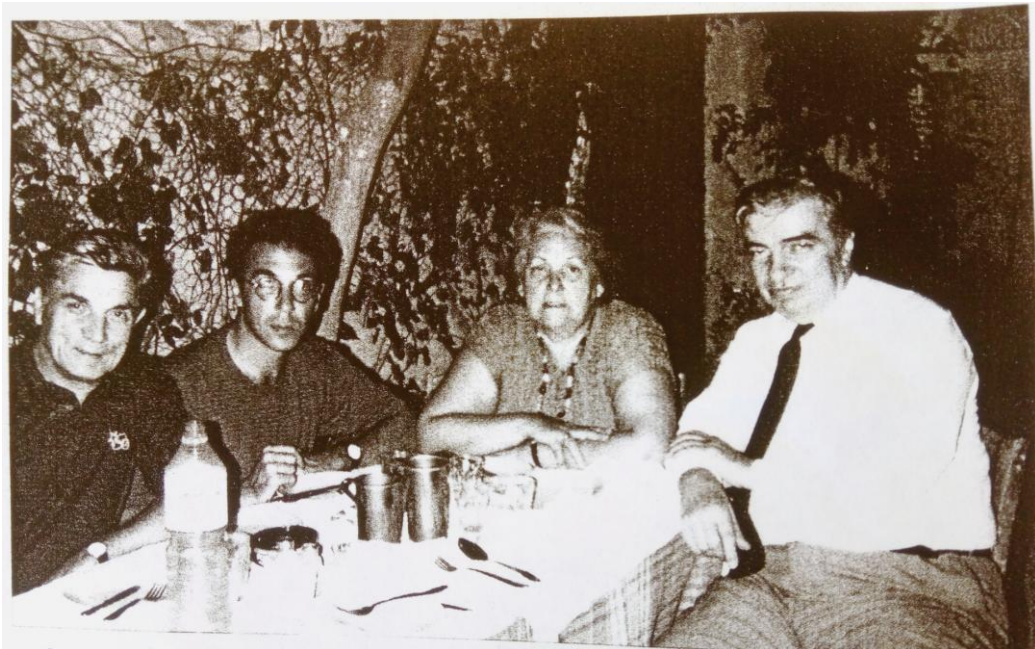
Τα παράσημα που απονεμήθηκαν στον Κωνσταντίνο Πόποβιτς: α) Μεγαλόσταυρος του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου Α΄, β) Χρυσό μετάλλιο Τιμής του Δήμου Αθηναίων. 1954. Πηγή: Odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda.

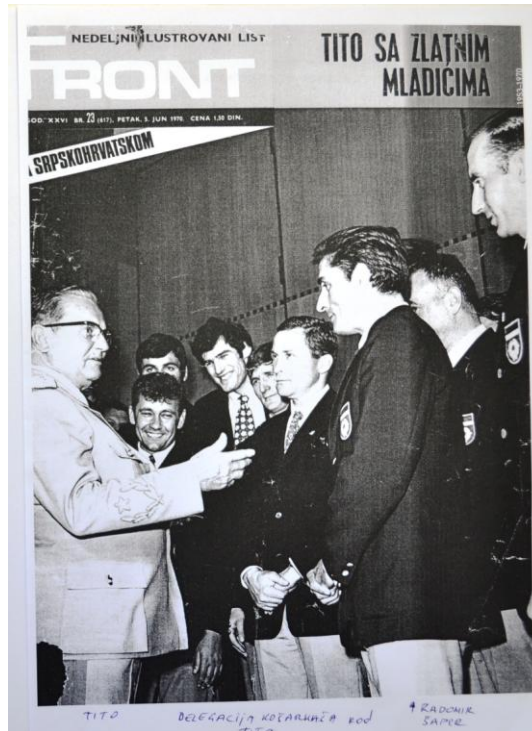
Ο γάμος του Ίβαν Βούγιασιτς και της Κατερίνας Σιαπέρα. 1941. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Ο Θεόδωρος Σιαπέρας με τα εγγόνια του. Μπροστά του ο Τριαντάφυλλος Σιαπέρας. Περίπου 1935. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Ράντομιρ Σιαπέρας (αριστερά), Τριαντάφυλλος Σιαπέρας (δεξιά). Στο κέντρο η Λίλιαν, σύζυγος του Ράντομιρ και ο υιός τους Σίρτζαν. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

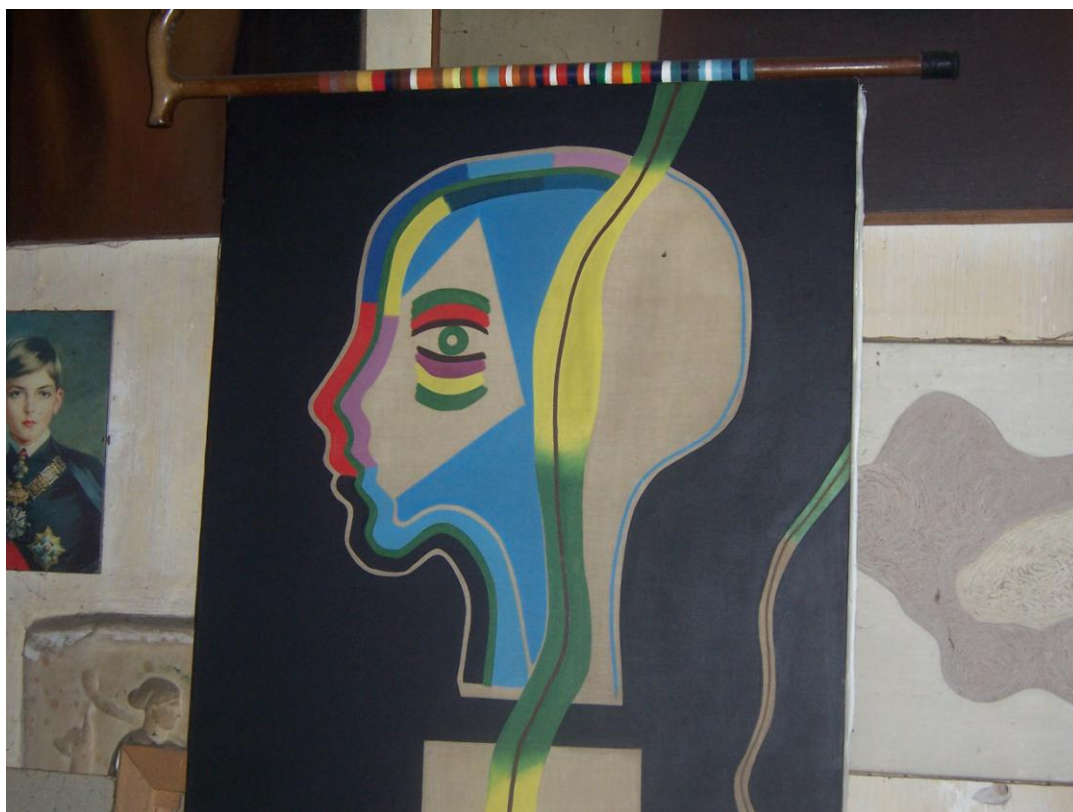
Ο Τίτο συγχαίρει τα μέλη της εθνικής ομάδας καλαθοσφαίρισης της Γιουγκοσλαβίας που κατέκτησε το χρυσό μετάλλιο στο Παγκόσμιο Πρωτάθλημα του 1970. Σε πρώτο πλάνο ο Ράντομιρ Σιαπέρα. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Ο Τριαντάφυλλος Σιαπέρα ως μέλος της ελληνικής εθνικής ομάδας σκακιού κατά την αναχώρησή της σε διεθνείς αγώνες (στην πρώτη σειρά, στο κέντρο). Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Ο Σταύρος Πόππης μέσα στο ατελιέ του. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Έργο του Σταύρου Πόππης. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

ΠΙΝΑΞ

Δικαιούχων αποζημιώσεως βάσει της από 18 Ιουνίου 1959 Έγκλησης του Υπουργείου Συμφωνίας υπέρ αποζημιώσεως των εθνικοποιηθέντων εν Γιουγκοσλαβία ελληνικών κτημάτων κλπ. παρτίγων επί άδυνατι έκαστου δικαιούχου οριστικά κατά αποζημιώσεως εις Δολλάρια Η.Π.Α.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΑΣΤΙΚΑ ΚΤΗΜΑΤΑ

I. Περιοχή Βελιγραδίου.

Αριθμ.	Όνομα Κτηματίας	Δολλάρια
1.	Θωμάδου Αγγέλου του Θωμά κληρονόμοι	8.295
2.	Κλώνταρης Ιωάννης του Παναγιώτου	4.335
3.	Κλώνταρης Θεόδωρος, Κωνσταντίνος και Ιωάννης του Παναγιώτου	30.410
4.	Δούκας Νασόμ, Αλέξανδρος, Μιχαήλ και Λευκοθεία του Νικολάου	960
5.	Σιάργκας Αναστάσιος του Ιωάννου	7.192
6.	Τριτοπούλου Χριστοφύλου και Δημητρίου του Γεωργίου κληρονόμοι	34.080
7.	Δούτα ή Αλεξάνδριτς Αναστασίος, κληρονόμοι: Αντόνιος Αργύριος, Δημήτριος και Ιωάννης του Παναγιώτου	1.766
8.	Πάππος Ιωσήφ του Αγγέλου	62
9.	Καλαματσίου Βασιλείου του Γεωργίου	998
10.	Ζησιμάκης Αλέξανδρος του Εδβούμιο	5.444
11.	Ζησιμάκη Εδβούμιο του Κων/τίνου κληρονόμοι	3.157
12.	Νουσιπούλου Γεώργιος του Μιχαήλ	10.954
13.	Μπράτσος Ηλίας του Ανδρέου	434
14.	Αθανασίου ή Ταντάσιου Δημητρίου του Γεωργίου	16.340
15.	Βελιγιάννης Ματθίου του Παναγιώτου	10.032
16.	Αβέρωφ Φώτιος	563
17.	Καραμήτσος Δημήτριος του Ιωάννου	6.732
18.	Καραμήτσος Γεώργιος του Ιωάννου	25.427
19.	Καραμήτσος Θεωμάς του Παναγιώτου	25.427
20.	Δέλιος Παναγιώτης του Έμμανουήλ	8.615
21.	Μουσιπούλου Νικόλαος του Θωμά	34.856
22.	Ρωσσέτης — Μπαμπάκ Ραούλ	3.898
23.	Έργας Ισαάκ του Μωσώϊου και Έργα Μαρία του Ισαάκ	18.666
24.	Δαγκλιάνη ή Δαγκλιανίδη Θεοχάρους του Αγγέλου κληρονόμοι	2.643
25.	Σαμπόζ Κωνσταντίνου κληρονόμοι	12.925
26.	Δελιγιάννης Ντούσαν του Ιωάννου	5.607
27.	Βιάλλο Αρρόδιτς του Αλεξάνδρου κληρονόμοι	5.200
28.	Πήμας Κωνσταντίνος του Βασιλείου	3.965

II. Περιοχή Σκοπίων.

1.	Σάντ Βασιλική του Δημητρίου, Τατιάνα Μαρίνα του Βασιλείου και Κρέα Τερψιχόρη του Νικολάου	17.145
2.	Τραβίλης Σταύρος του Ηλία	599
3.	Έργας Ισαάκ του Μωσώϊου και Έργα Μαρία του Ισαάκ	12.918
4.	Αρούτ Σχορούα, χήρα Ιωσήφ Αρούτ	4.035
5.	Γαγκιανόρη Αικατερίνη του Χρήστου	322
6.	Αρβανίτου Μαρία, χήρα του Νικολάου	298
7.	Παπαδημητρίου Ιωάννης και Όθωνος του Αριστέιδου	3.033
8.	Αρούττ Ισαάκ του Σαμαρά και Αρούττ Σολωμόντος του Σαμαρά κληρονόμοι	11.469
9.	Κάτσο Ιουλίτσα του Φιλίππου τή γένος Νάχημια	620

III. Περιοχή Γευγελή.

1.	Αδραβίτης Χρήστος και Γεώργιος του Αδραβίτη	352
2.	Κανταριτζή Γεωργίου κληρονόμοι	475

IV. Περιοχή Μοναστηρίου (Βιτωλίων).

1.	Βαρζάκου Πέτρος του Νασόμ κληρονόμοι	2.304
2.	Μπακατσάκης Νασόμ του Μιχαήλ	3.599
3.	Αντόντ Αλεξάνδρος του Γεωργίου	1.034

5.	Τζώρτζη Δημητρίου, Νικολάου και Κωνσταντίνου του Νασόμ κληρονόμοι	998
6.	Κηπουρού ή Μπόστα Δαζάρου του Ιωάννου κληρονόμοι	550
7.	Οικονόμου Μιχαήλ του Γεωργίου κληρονόμοι	3.100
8.	Κουφονικόλα Κων/τίνου του Άδερ κληρονόμοι	382
9.	Τόλη Πάνου κληρονόμοι	970
10.	Φωτιάδου Φλώρα του Γρηγορίου	323
11.	Καραδήμου Αικατερίνη, χήρα του Λεωνίδα	382
12.	Τζάμη Στεργίου κληρονόμοι	630
13.	Καταργάκη Αναστασία κληρονόμοι	238
14.	Κουκάντση Μαρία του Αλεξιάδου και Κουκάντση Αλεξιάδου του Αλέξου κληρονόμοι	498
15.	Νιτσιώτα Πατρισταή του Χατζίου κληρονόμοι	511
16.	Μαρούτση ή Μούτση Δημητρίου του Λεωνίδα	293
17.	Συλλογής Αναστασίας του Μάρκου	1.266
18.	Δημοπούλου Δημητρίου κληρονόμοι	237
19.	Τατιάνα Ιωάννου του Αναστασία κληρονόμοι	1.276
20.	Ναύλης Τραϊκόβη του Δημητρίου	940
21.	Μπέλια Δημητρίου του Ιωάννου κληρονόμοι	896
22.	Μπέτα Θέκλιτς του Ιωάννου κληρονόμοι	1.506
23.	Τζώρτζη Νικολάου του Νασόμ κληρονόμοι	333
24.	Νουγιόρτ ή Χρονιόρτ Βικτωρίας του Ιωάννου και Νίτσα Πηγάδοπη του Δημητρίου κληρονόμοι	459
25.	Χονιόρτ ή Χρονιόρτ Βικτωρίας του Ιωάννου και Νίτσα Πηγάδοπη του Δημητρίου κληρονόμοι	468
26.	Σαμπουτζή Μαργαρίτα τμήχου του Θωμά και Σαμπουτζή Θωμά του Αναστασία κληρονόμοι	1.560
27.	Αρούττ Σαντό του Μουτί κληρονόμοι	241
28.	Γώγος Γεώργιος του Αναστασία	445
29.	Καταουγιάννης Τηλέμαχος του Μιχαήλ	690
30.	Μιχαήλ Αριστέιδου του Σαμαρά κληρονόμοι	1.845
31.	Κάτσο Ιουλίτσα του Φιλίππου	618

V. Περιοχή Κομάνοβο.

1.	Κωνσταντίνος Δημητρίου του Παναγιώτου	894
2.	Κοντοκόλη Κωνσταντίνου του Μιχαήλ κληρονόμοι	3.898
3.	Πέτσο Θεόδωρου του Δημητρίου κληρονόμοι	5.195
4.	Πέτσο Ιωάννου του Μιχαήλ κληρονόμοι	3.851
5.	Μήλιος Βασιλείου του Νικολάου κληρονόμοι	2.075
6.	Δούλης Ηλίας και Εδβούμιο του Δημητρίου	7.036
7.	Μουδοπούλου Χαρίτς του Ιωάννου κληρονόμοι	2.157

VI. Περιοχή Νότσης.

1.	Δέλιος Παναγιώτης του Έμμανουήλ	27.281
2.	Δέλιος Εδβούμιο του Παναγιώτου	1.608
3.	Παναγιή Κωνσταντίνου κληρονόμοι	4.260
4.	Καπίλλο Αρρόδιτς του Θεοχάρους	2.634
5.	Ζησιπούλου Αριστέιδου του Αθανασίου	11.156
6.	Ζησιπούλου Αθανάσιος του Γεωργίου	2.198
7.	Βαρέλης Βασιλείου του Ιωάννου	3.991
8.	Κοντοής Ερατρίτς ως κληρονόμος Κωνσταντίνου Κατσίκα	10.656

VII. Περιοχή Λέτκοβατς.

1.	Χαραλάμπος ή Πέτσο Αντώνιος και υίοι	4.317
2.	Χαραλάμπος ή Πέτσο Ιωάννου κληρονόμοι	2.809
3.	Πέτσο Ιωάννου του Κων/του κληρονόμοι	6.010
4.	Καρακαστούλη Νικολάου του Φωτίου κληρονόμοι	4.051

VIII. Περιοχή Προκοπίλια.

1.	Δέλιος Εδβούμιο του Παναγιώτου	26.035
2.	Ματτίνα Περκοπίου του Πέτρου κληρονόμοι	5.312
3.	Τόζιος Ιωάννου του Γεωργίου κληρονόμοι	341
4.	Δοξίμη Ανδρέου του Παγγάλη κληρονόμοι	628

IX. Περιοχή Κρούσεβατς.

1.	Κρατιτζή Νικολάου του Κωνσταντίνου και Κρατιτζή Ζάνκο τμήχου του Νικολάου	8.123
----	---	-------

Το φύλλο της «Εφημερίδας της Κυβερνήσεως» με τον πίνακα δικαιούχων αποζημιώσεων από την εθνικοποίηση των ελληνικών περιουσιών στη Γιουγκοσλαβία το 1947, βάση της ελληνογιουγκοσλαβικής συμφωνίας του 1959. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Министарство унутрашњих послова Републике Србије у Београду, на основу члана 68. Закона о кретању и боравку странаца ("Службени лист СФРЈ", бр. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91, и "Службени лист СРЈ" бр. 74/92) и члана 69. став 2. Закона о друштвеним организацијама и удружењима грађана ("Службени гласник СР Србије", бр. 24/82, 17/84, 50/84, 45/85 и 12/89), а у вези члана 92. Закона о општем управном поступку ("Службени лист СРЈ", бр. 55/96), а по захтеву "Удружења Грка у Србији - Рига од Фере" са седиштем у Београду, ул. Молерова бр. 16, доноси

Р Е Ш Е Љ Е

ОДОБРАВА се оснивање удружење странаца под називом "Удружење Грка у Србији - Рига од Фере" са седиштем у Београду, ул. Молерова бр. 16, који ће деловати на подручју Републике Србије

Образложење

Удружење странаца под називом "Удружење Грка у Србији - Рига од Фере", обратило се овом Министарству са захтевом за одобрење оснивања поменутог удружења. Сврха и циљеви удружења прокламовани су чланом 1. и 2. Статут удружења.

Разматрајући списе предмета, као и статут Удружења, ово Министарство је нашло да су испуњени услови за оснивање удружења странаца сагласно Закону о кретању и боравку странаца, па је решено као у диспозитиву овог решења.

Такса је наплаћена сагласно Закону о административним таксама.

Против овог решења може се изјавити жалба Влади Републике Србије у року од 15 дана од дана уручења решења.

Решено у Министарству унутрашњих послова Републике Србије у Београд, 03 број 26-218/96 од 25.12.1996. године.

ПО ОВЛАШЋЕЊУ МИНИСТРА
НАЧЕШНИК УПРАВЕ
Миле Пузовић

Η άδεια για την επανίδρυση του συλλόγου «Ρήγας Φεραίος». 1996. Πηγή:
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.

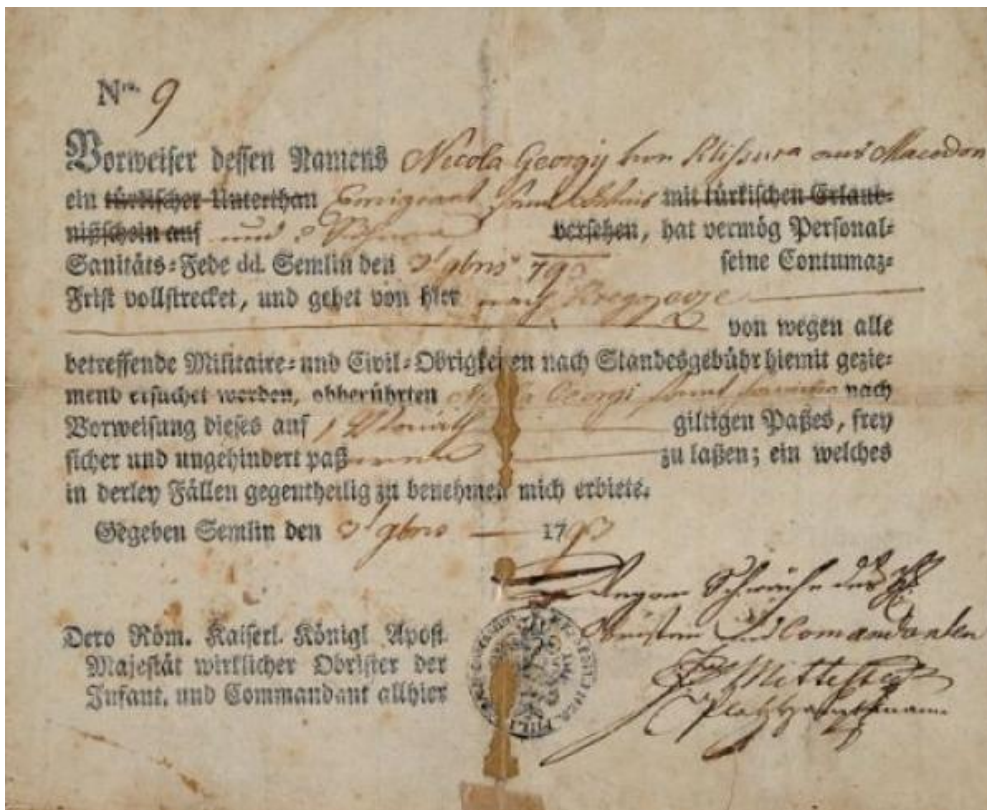
Β. ΣΕΜΛΙΝΟ

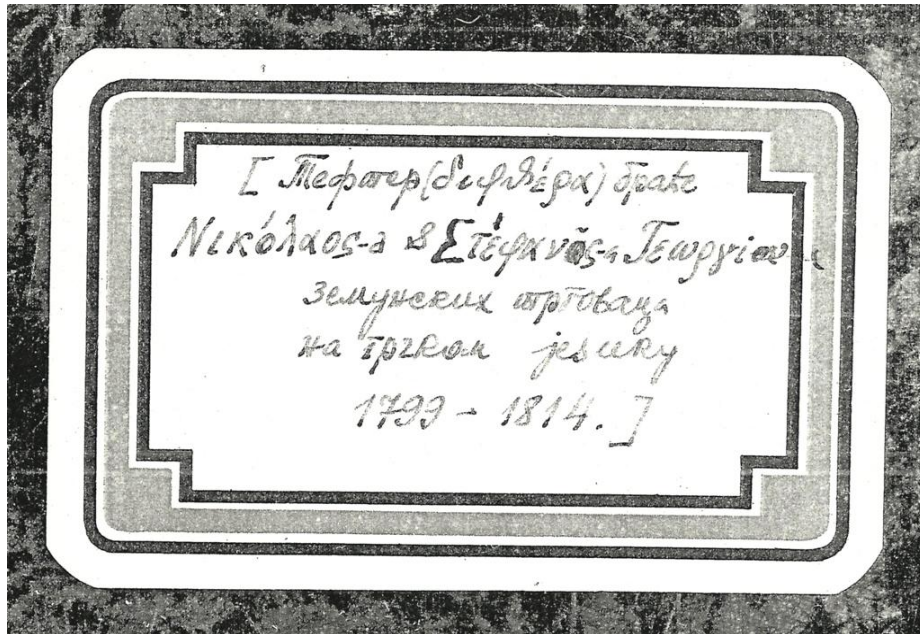
Η Χάρτα με τα προνόμια που απέδωσε η αυτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία, στα επαγγέλματα που ασκούνταν στη συνοριακή ζώνη της Σλαβονίας – Σρεμ, όπου άνηκε το Σεμλίνο. 1769. Πηγή: MGB.

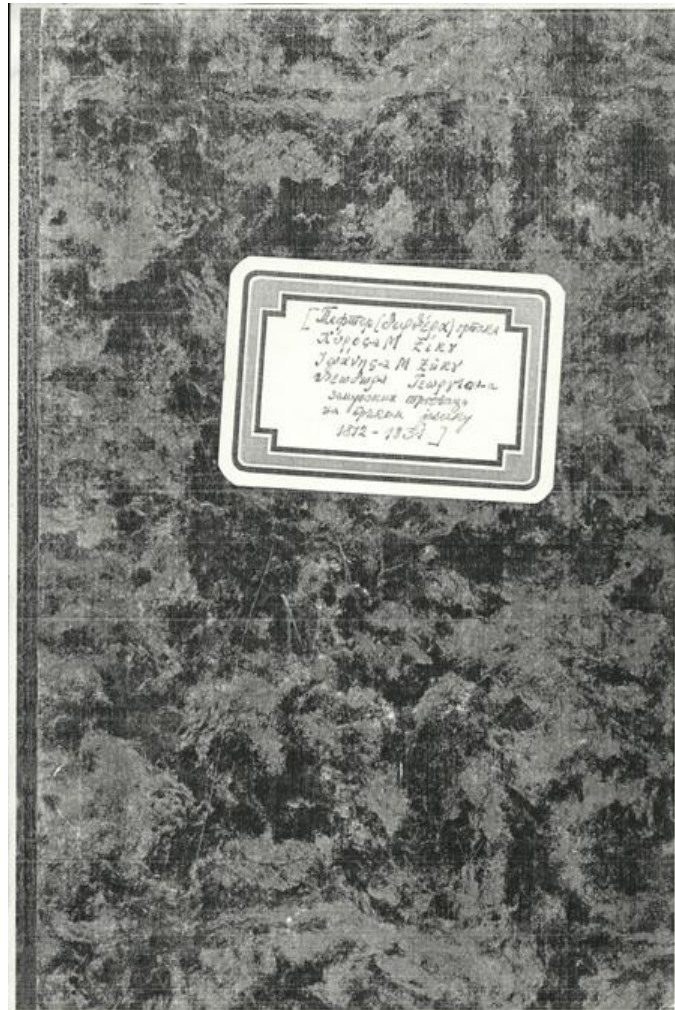
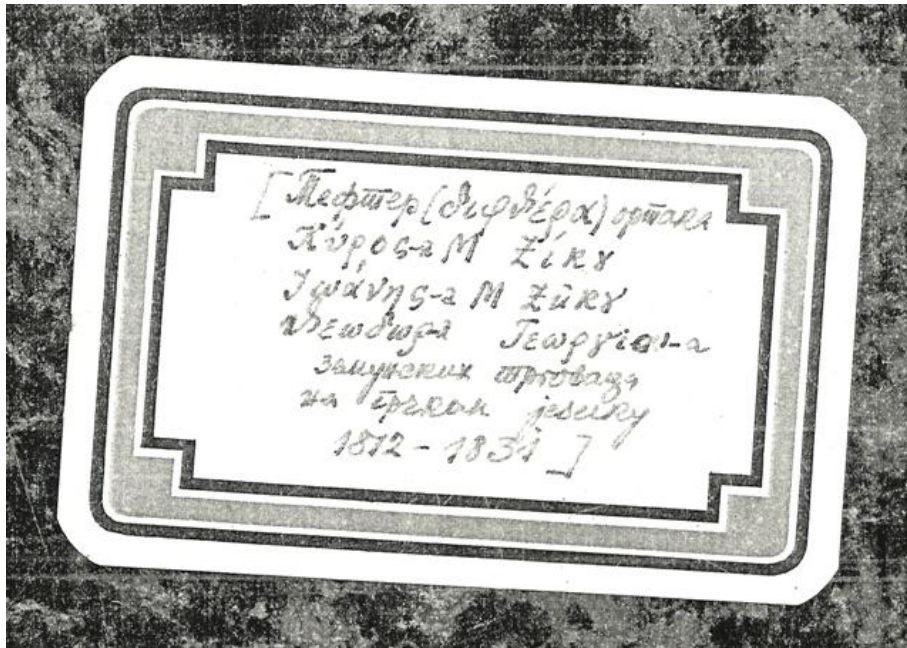
Γράμματα που στάλθηκαν από την Κωνσταντινούπολη στην Βιέννη, στον τραπεζίτη Σίμωνα Γεωργίου Σίνα από την Μοσχόπολη. Το γράμμα ελέγχθηκε από τον υγειονομικό σταθμό του Σεμλίνου, από όπου έλαβε και την απαραίτητη σφραγίδα. 1833. Πηγή: MGB.

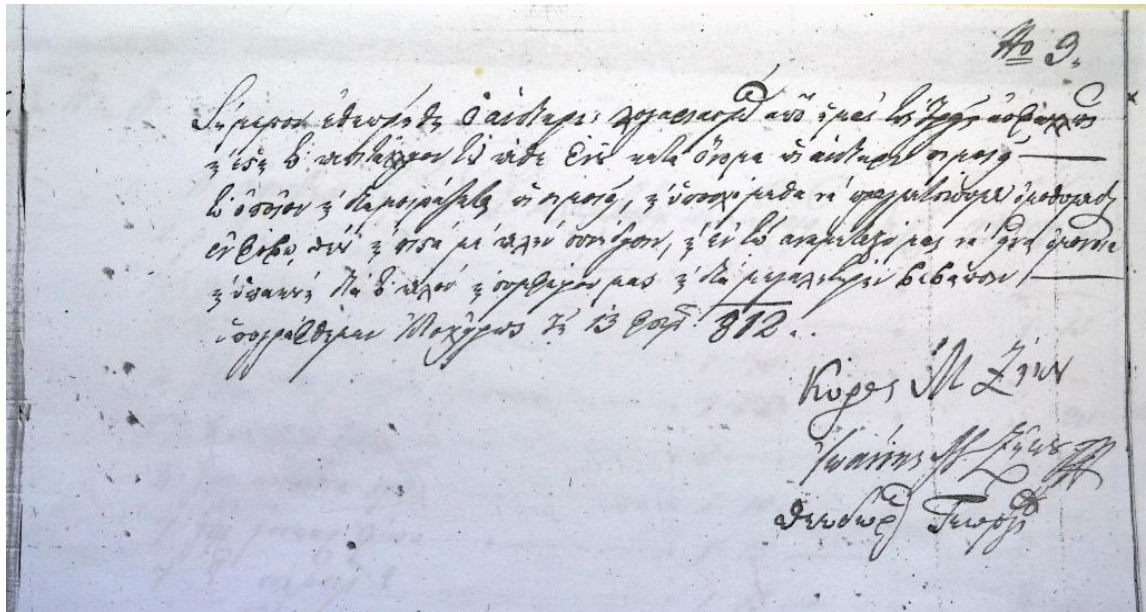
Έγγραφο-διαβατήριο που εκδόθηκε στο όνομα του εμπόρου του Σεμλίνου Νικολάου Γεωργίου από την Κλεισούρα. 1793. Πηγή: MGB.

Το εμπορικό βιβλίο των αδελφών Νικολάου και Στεφάνου Γεωργίου. Πηγή: IAB.

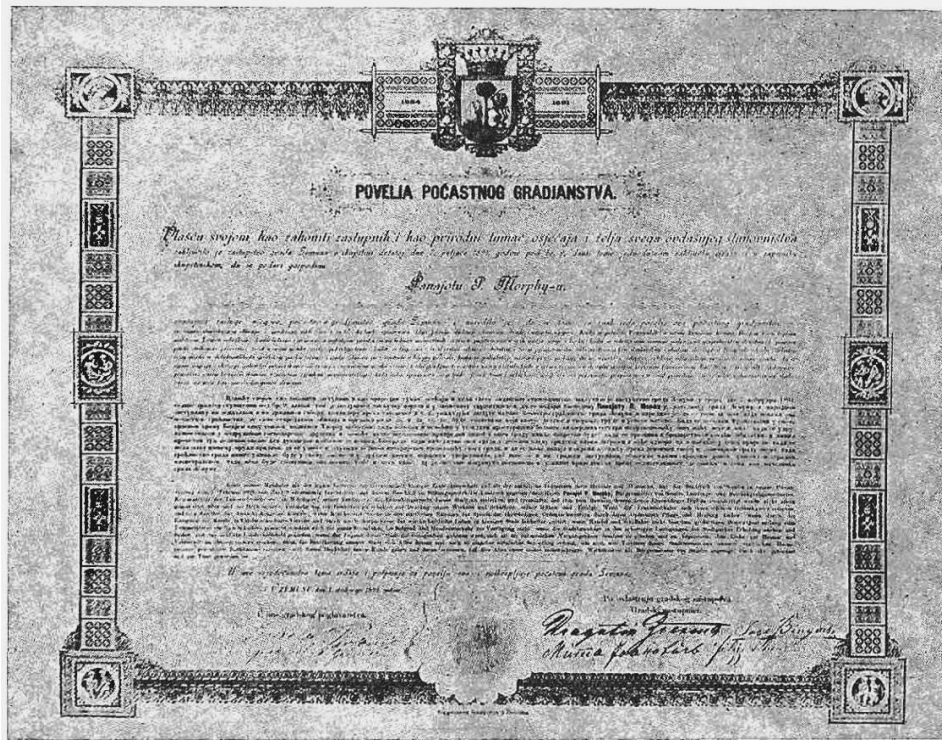
Το εμπορικό βιβλίο των αδελφών Κύρου και Ιωάννη Μ. Ζίκου και της Θεοδώρας Γεωργίου. Πηγή: ΙΑΒ.

Το εισαγωγικό σημείωμα του εμπορικού βιβλίου των αδελφών Κύρου και Ιωάννη Μ. Ζίκου και της Θεοδώρας Γεωργίου. Πηγή: IAB.

Γραμμάτιο πληρωμής που φέρει την υπογραφή του Αθανασίου Καραμάτα, ταμία της επαναστατικής διοίκησης κατά την εξέγερση των κατακτημένων Σέρβων της Αυστροουγγαρίας. 15 Αυγούστου 1848. Πηγή: MGB.

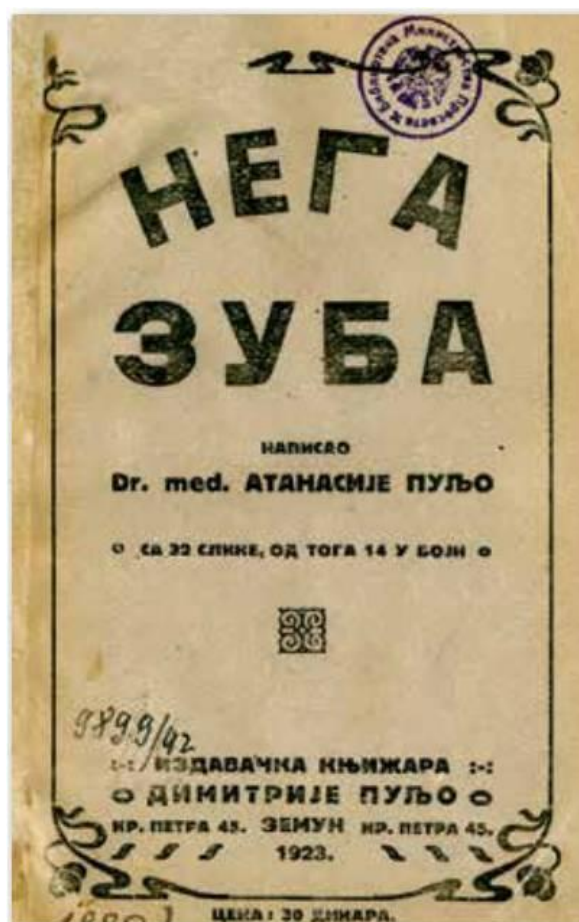
Το τιμητικό δίπλωμα που απονέμει τον τίτλο του επίτιμου δημότη της πόλεως του Σεμλίνου στον Παναγιώτη Μόρφη. 1891. Πηγή: Dabižić, «Začetak i otvaranje prvih šetališta Zemuna».

Διαφήμιση του τυπογραφείου του Ιωάννου Πούλιου. Πηγή: Trgovačko - zanatlijski šematizam 1905.

Αθανάσιος Πούλιος. Πηγή: Simić, «*Velikani srpske medicine*».

Το εξώφυλλο του βιβλίου του Αθανασίου Πούλιου «*Nega Zuba*», το οποίο εξέδωσε το 1923 ο πατέρας του Δημήτριος. Πηγή: Simić, «*Velikani srpske medicine*».

Η οικογένεια του Αθανασίου Πούλιου. Πηγή: Jovanović, «*Dr Atanasije Puljo – pionir srpske stomatologije*».

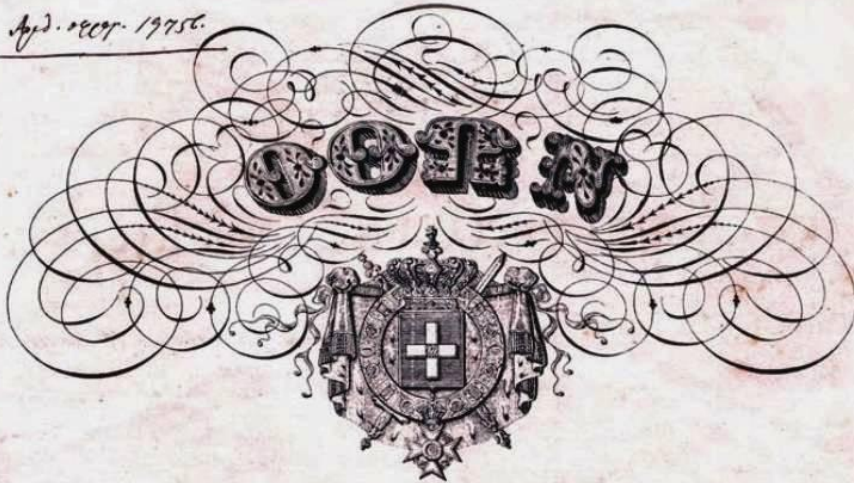

Δημήτριος Βιάλλος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα στο νεκροταφείο Σεμλίνου. Ιούνιος 2013.

Το μνήμα του Δημητρίου Βιάλλου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα στο νεκροταφείο Σεμλίνου. Ιούνιος 2013.

Αριθ. 2209. 1975.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αποφασισμεν δια τον αυριον 10 Μαρτίου 1848 Ημετέρον Διατάγματος εις τας Ημετέρας
Κωνσταντινίδας, υπηματίας εις Ούγγραν, τας άσπρας Ελευθέρων των Ιστωλων

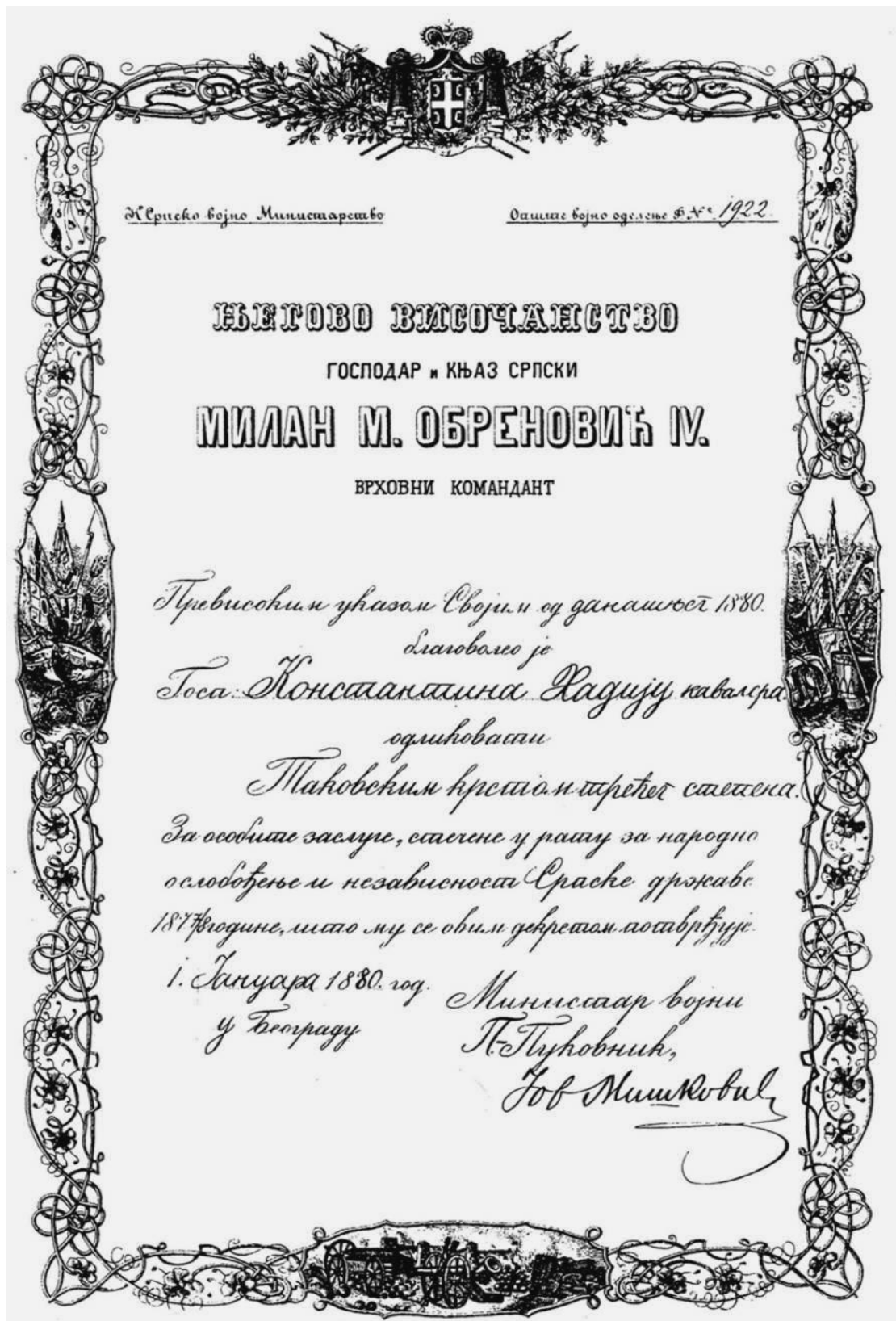
των Ημετέρων Βασιλευσών Τάγματος των Σωτηρων, και τον διενδύσαντες
προς αυτον δια τον παρόντος έπος εχη και γρηγο αυτον κατά το άπο α.
Ιουλιου ασηρ Ημετέρον Διατάγμα.

Προς τούτους τον εν ειδώμεν το παρον υπερπροσμηνην και Η.
μων και προσπροσμηνην καια των Ημετέρων εις τον Βασ.
Λευσών Ουων και εις των Ελευθέρων Υποσπου.
Εν Αθήναις την 5 Μαρτίου 1848

Αθήναις
1848

Το διάταγμα του Βασιλιά Όθωνα για την παρασημοφόρηση του Κωνσταντίνου Χάδια. 1848. Πηγή: Θορδενιό-Ιονανονιό, Γνωριμία με την ξεχασμένη οικογένεια Χάδια.

Το διάταγμα του Βασιλιά Milan Obrenović για την παρασημοφόρηση του Κωνσταντίνου Χάδια. 1880. Πηγή: Ѓорђевић-Јовановић, Γνωριμία με την ξεχασμένη οικογένεια Χάδια.

Ιωάννης Καραμάτας (1902-1967). Πηγή: SANU.

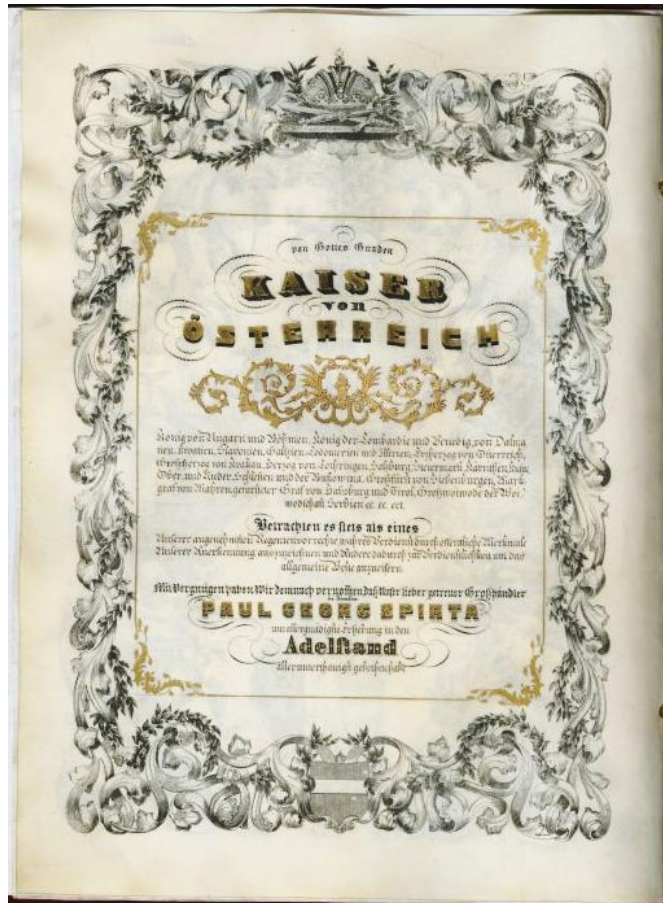
Ο γάμος του Όζρεν Καραμάτα και της Ελισάβετ Νίκολιτς στο Σεμλίνο. 1908.
Πηγή: Obnova 8.

Πέτρος Σπίρτας (1784-1850). Πηγή: Κοραΐ, *Zemunska porodica Spirta*.

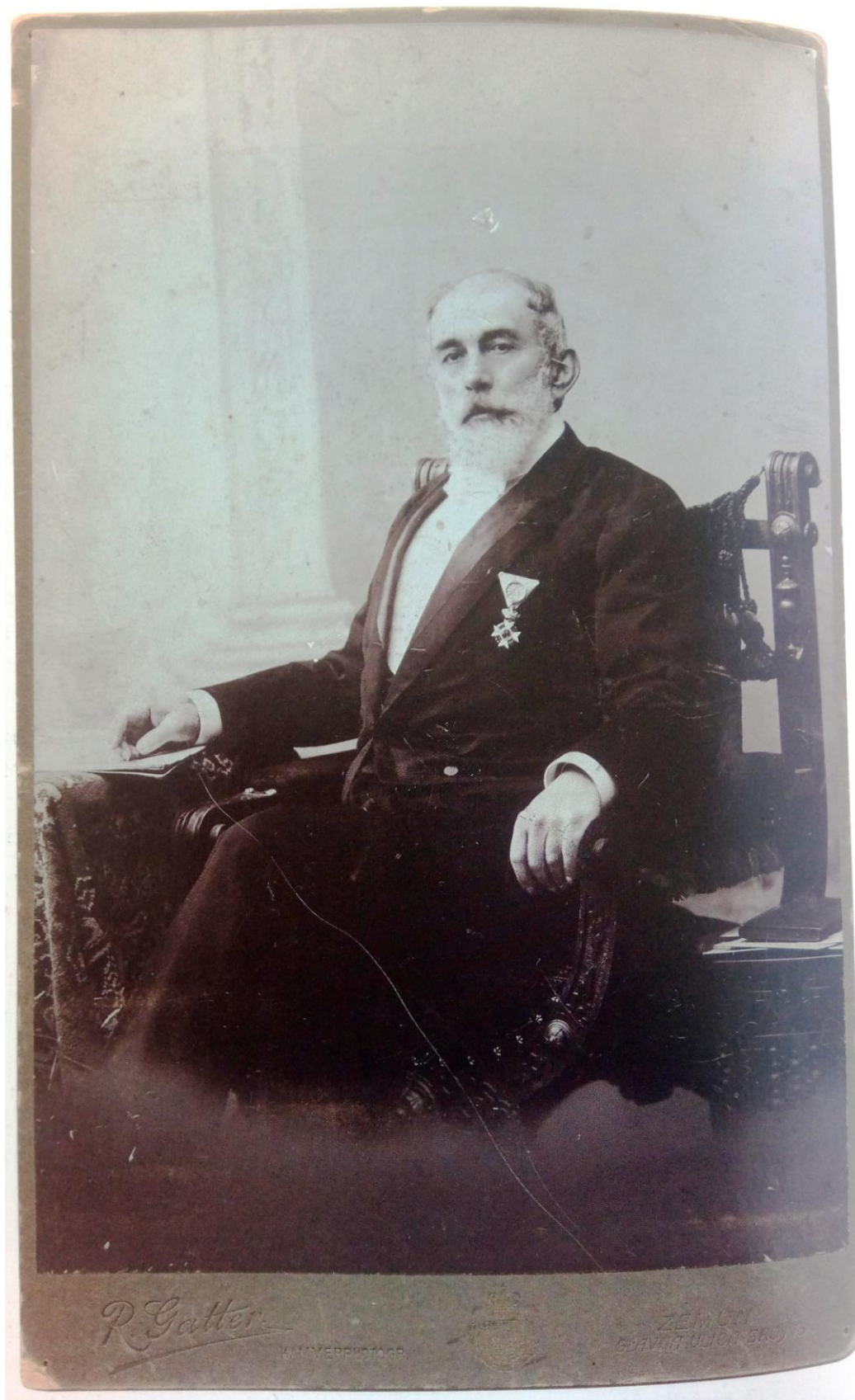
Δημήτριος Σπίρτας (1824-1885). Πηγή: Κοραΐ, *Zemunska porodica Spirta*.

Το διάταγμα του Αυτοκράτορα της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου Ιωσήφ Α΄ για την απόδοση του τίτλου ευγενείας στον Παύλο Σπίρτα. 1856. Πηγή: IAB.

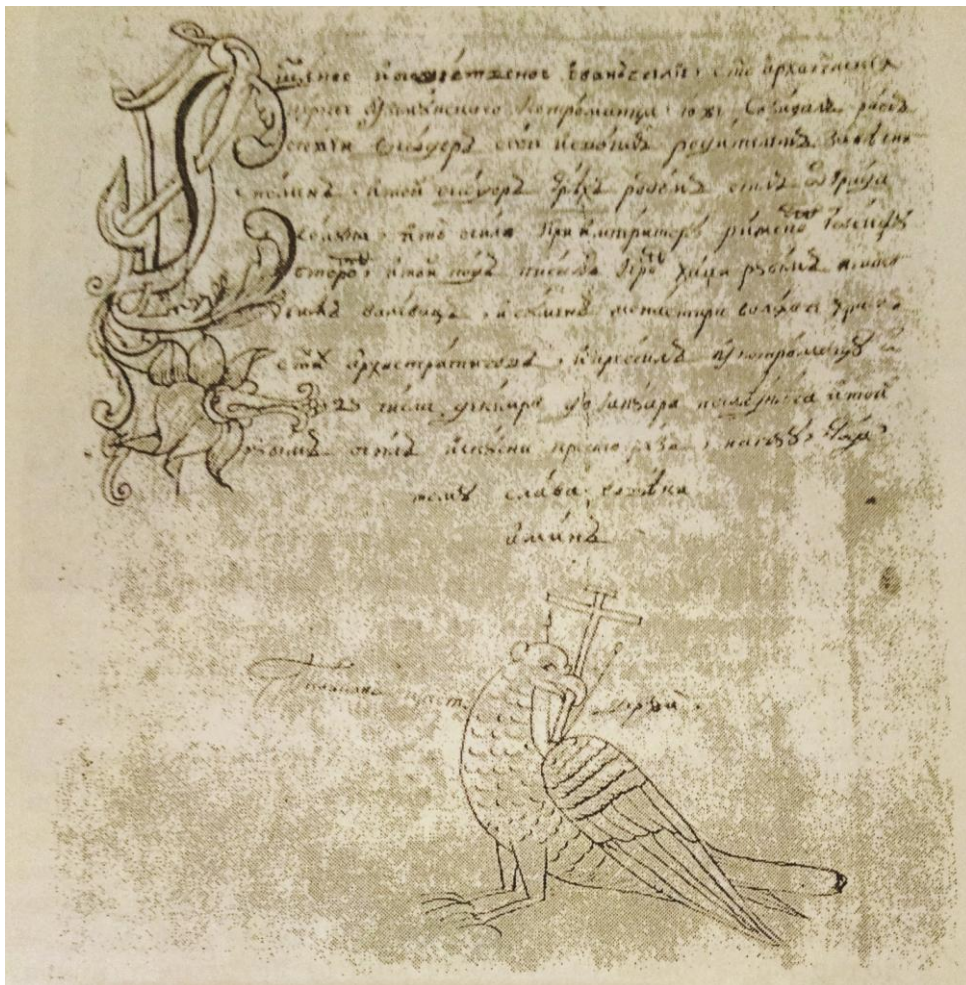
Ο τίτλος ευγενείας του Παύλου Σπίρτα. 1856. Πηγή: IAB.

Γεώργιος Σπίρτας (1836-1909). Φέρει το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Σωτήρος, το οποίο του απένειμε το 1902 η Ελληνική Πολιτεία. Πηγή: MGB.

Το κτήριο (στο βάθος), στο προαύλιο του ναού Γεννήσεως της Θεοτόκου, όπου στεγάζονταν το ελληνικό σχολείο. Πηγή: Dabižić, *Srpski dom i škola u Zemunu* (1822-1907).

Το ευαγγέλιο του ναού των Αρχαγγέλων τυπωμένο στην Μόσχα το 1782 και η χειρόγραφη σημείωση από τα τέλη 1787 αρχές 1788, του Hadži-Ruñim Neškonić, ηγουμένου της μονής της πόλεως Valjevo. Από την τρίτη έως την πέμπτη σειρά γράφει ότι την εκκλησία έκτισε ο Έλληνας Θεόδωρος, γεννημένος στην Θεσσαλονίκη, ως αιώνιο μνημόσυνο στους γονείς του. Πηγή: Κατά την επιτόπια έρευνα στον ναό Γεννήσεως της Θεοτόκου του Σεμλίνου. Μάιος 2015.

Παρουσίαση του βιβλίου: «Βιβλίον των μνημονευομένων τεθνηκότων (κεκοιμημένων) των συντρεξάντων εις το Φούντος του της των εν Ζέμωι Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων Αδελφότητος Ελληνικού Σχολείου». Πηγή: Κατά την επιτόπια έρευνα στον ναό Γεννήσεως της Θεοτόκου του Σεμλίνου. Μάιος 2015.

BIBΛION

ΤΩΝ

ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΜΕΝΩΝ

ΤΕΘΝΗΚΟΤΩΝ

(ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ)

*Ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν συνιερξαμένων εἰς
τὸ ΦΩΝΤΟΣ τοῦ τῆς τῶν ἐν Ζέμωνι
Ρωμαίων Μακεδονοβιγίων Ἀδελφότητι
Ἑλληνικῶ Σχολίου.*

*Σαββάτω τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀγίας
Πεντηκοστῆς καὶ ἐν γίνονται αἱ
δουὶ Θεὸν ὑπερ' αὐτῶν*
ΠΑΡΑΚΛΗΣΕΙΣ

ΕΤΙ ΔΕΟΜΕΘΑ ΥΠΕΡ ΑΝΑΠΑΪ-
 ΣΕΩΣ ΤΩΝ ΨΥΧΩΝ ΤΩΝ ΚΕ-
 ΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ Η-
 ΜΩΝ *καὶ* ΔΟΥΛΩΝ ΤῸ ΘΕΟΥ

+ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ

*Αναία τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμεῶν*

+ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

*Αναία τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμεῶν*

+ ΛΟΥΚΑ

*Αναία τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμεῶν*

+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

*Αναία τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμεῶν*

+ ΜΑΡΙΑΣ

*Αναία τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 ἡμεῶν*

	<i>Επιτ.</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΙΩΑΝΝΗΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΧΡΙΣΤΟΥ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΣΤΑΘΙΑΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΚΑΛΜΙΝΗΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΣΤΕΦΑΝΟΣ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>
+ ΜΙΧΑΗΛ	<i>Αγία Σελίδα</i>	<i>Αγία Σελίδα</i>

† ΠΑΥΛΟΥ	Αγία σου ε' ημέρα	Μαρίν Μαρίν
† ΝΙΚΟΛΑΪΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Εύρη Πάρι Αγία σου
† ΣΤΕΦΑΝΟΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Εύρη Πάρι Αγία σου
† ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Εύρη Αγία σου
† ΜΟΡΦΗ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου
† ΙΩΑΝΝΗΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου
† ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΟΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου
† ΓΕΩΡΓΙΟΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου
† ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου
† ΙΩΑΝΝΗΣ	Αγία σου ε' ημέρα	Αγία σου Αγία σου

† ΕΛΗΣΑΒΕΤ	Αιωνία σου ε' μνημη	Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΠΑΝΑΓΙΩΤΟ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΜΕΤΑΣΙΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΜΑΡΙΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΚΑΛΗΝΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΙΣΑΙΑΝΗΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΧΡΥΣΕΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιων σου Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα

+ ΜΑΡΙΑΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Συμβολὴν
Συμβολὴν
Ἐπιτάφιος
Χαριτὰ
in

+ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἐπιτάφιος
Ἀπολυτίκιον
in

+ ΜΙΧΑΗΛ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἐπιτάφιος

+ ΜΑΡΙΑΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Συμβολὴν
Παναγιώτου
Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΣΤΟΪΑΝΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΜΙΧΑΗΛ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΠΕΤΡΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον
Ἐπιτάφιος
in

+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Αἰωνία σου ἡ μνημία

Ἀπολυτίκιον

† ΕΛΗΣΑΒΕΤ	Αιωνία σου ε' μνημη	Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΠΑΝΑΓΙΩΤΟ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΜΕΤΑΣΙΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΜΑΡΙΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΚΑΛΗΝΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΙΣΑΙΑΝΗΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΧΡΥΣΕΑΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα
† ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αιωνία σου ε' μνημη	Αγιωνιστος Επιθ' το σ' ονομα Επιθ' το σ' ονομα

		Ἰατρ ^{ος} Σκόδα in
+ ΘΕΩΔΩΡΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Μαργαρίτης Θεοπροκόπος in
+ ΗΛΙΑΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Βασίλειος Σίμων Βλάσιος Πατριάρχης in
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Πατριάρχης Γεώργιος Κωνσταντίνος in
+ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Μαργαρίτης Κωνσταντίνος in
+ ΠΕΤΡΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Κωνσταντίνος Σίμων Σκόδα in
+ ΣΤΕΦΑΝΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Κωνσταντίνος Σίμων Βλάσιος Κωνσταντίνος in
+ ΜΠΟΖΑΝΗΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Κωνσταντίνος Σίμων Βλάσιος in
+ ΣΟΦΙΑΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Κωνσταντίνος Σίμων Βλάσιος Κωνσταντίνος in
+ ΑΝΝΗΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος in
+ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αἰωνία σου ἰμνησία	Σίμων Βλάσιος in

+ ΚΩΝΣΑΝΤΙΝΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Κωνσταντινου Συλβου η βασιλευ του Κωνσταντινου	+
+ ΕΛΙΓΑΒΕΘ	Αιωνία σου η μνημη	Ελιγβεθου Συλβου της βασιλευ	+
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Δημητριου Βασιλευ του Ρωμης	+
+ ΙΩΑΝΝΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Μακαριου του Αποστολου	+
+ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Κωνσταντινου του Αποστολου	+
+ ΚΩΝΣΑΝΤΙΝΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Μακαριου του Αποστολου	+
+ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Μακαριου του Αποστολου	+
+ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Αναστασιου του Αποστολου	+
+ ΣΥΜΩΝ	Αιωνία σου η μνημη	Συμωνος του Αποστολου	+
+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	Αιωνία σου η μνημη	Γεωργιου του Αποστολου	+

	Ελληνικά	Λατινικά
+ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Georgius in
+ ΜΑΡΚΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Markus in
+ ΙΩΑΝΝΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Ioannes in
+ ΙΣΙΔΩΡΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Isidorus in
+ ΟΤΙΛΙΑΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Otilias in
+ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Constantinus in
+ ΙΩΑΝΝΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Ioannes in
+ ΒΡΕΤΑ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Bretas in
+ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Constantinus in
+ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ	Αγιός ος ἡ μνήμη	Constantinas in

		Ἄγιος Πέτρος ἐν
+ ΠΕΤΡΟΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Κλεισούρας. Ἰ. Τυροβρυλα ἐν
+ ΙΩΑΝΝΟΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη <i>Κλεισούρας</i>	Σιαδίτης. Πέτροβρυλα ἐν
+ ΗΘΝΨΑΝΤΙΝΟΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη <i>Κλεισούρας</i>	Μαχαζίου. Συμβίος τοῦ Νικηφόρου ἁγίου ἐν
+ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Μαχαζίου. Κύρια Πέτρος ἐν
+ ΙΩΑΝΝΟΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη <i>Κλεισούρας</i>	Κλεισούρας. Μαγνησίας ἐν
+ ΛΟΚᾶ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη <i>Κλεισούρας</i>	Σαμουήλ. Συμβίος τοῦ Κωνσταντίνου ἐν
+ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Μαχαζίου. Συμβίος τοῦ Πέτρο ἁγίου ἐν
+ ΑΝΝΗΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Κλεισούρας. Πέτρος ἁγίου (ἁγίου) ἐν
+ ΜΑΤΘΑΙΟΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Κλεισούρας. Συμβίος τοῦ Ἀνδρέου ἁγίου ἐν
+ ΕΙΡΗΝΗΣ	Ἀιώνια σου ἡ μνήμη	Μαχαζίου.

+ ΦΩΤΙΝΗΣ	Αιωνία σου η μνημη	Αρεταμιας Πατριστασιου Πατριστασιου
+ ΖΙΑΜΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Κλεισοφρα Ιωαννου Πατριστασιου
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Μακαριου Νικοφωρα
+ ΦΥΛΑΚΤΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Ιωαννου Ζοιζοφωρα
+ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Φυλακτου Πατριστασιου του Στεφανου Πατριστασιου
+ ΜΑΡΙΑΣ	Αιωνία σου η μνημη	Κλεισοφρα Κριτι
+ ΓΕΩΡΓΙΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Μελενιου Συμεων Γεωργιου Κριτι
+ ΜΑΡΙΑΣ	Αιωνία σου η μνημη	Μελενιου Νικοφωρα (Πατριστασιου)
+ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Καθολιας Κου Ανδρα
+ ΙΩΑΝΝΟΥ	Αιωνία σου η μνημη	Κλεισοφρα

		Δάρμα Ποποβυ εἰ
+ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κλεισοῦρας, Στεφάνου
+ ΙΩΑΝΝΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κωνσταντίνου Κλεισοῦρας, Μάρκου
+ ΑΝΔΡΕΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κωνσταντίνου Μηλατῆρος Μιχαήλ Σταυροῦ
+ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Βιεννης, Καζαντζή
+ ΓΕΩΡΓΙΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κωνσταντίνου Παύλου
+ ΣΤΕΡΓΙΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Βελεντισκου, Ιωάννη Λεοντι
+ ΖΙΟΥ ΖΙΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κλεισοῦρας, Γεωργίου
+ ΧΡΙΣΤΙΝΗΣ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κλεισοῦρας, Δημ. Γεωργίου
+ ΠΕΤΡΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κλεισοῦρας, Δημ. Γεωργίου
+ ΣΤΕΦΑΝΟΥ	Αἰωνία σου ἡ μνήμη	Κλεισοῦρας

† ΝΑΘΜ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἁγ. Πισχάρι

ἱα

Μαργαρίτης

Ἁγ. Παντοῦ

ἱα

† ΜΑΡΚῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Κασιόβης

Ματ. Ζήν

ἱα

† ΚΥΡΟΥ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Μαγιστράδης

Ἁγ. Χρ.

ἱα

† ΖΙΑΜῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Κασιόβης

Ἁγ. Χρ.

ἱα

† ΝΙΚΟΛΑῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

† ΙΩΑΝΝῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

† ΔΗΜΗΤΡΙῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

† ΓΕΩΡΓΙῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

† ΙΓΝΑΤΙῸ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

† ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Αἰωνία σου ἡ μνήμη

Ἀποστόλου

Ἁγ. Ζήν

ἱα

		Αγ. Γ.
✦ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	Ασκήσια του Μαρτύρου	Απόστολος 1879
✦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΣΤΟΛΑΝΟΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΙΣΑΒΙΑΝΗ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879
✦ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	Ασκήσια του Αγίου	Απόστολος 1879

✠ ΜΙΧΑΗΛ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

Σαββάτου

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Ιωάννου ἡ ἀνάστασις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΜΑΡΙΑΣ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Ιωάννου ἡ ἀνάστασις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Ιωάννου ἡ γέννησις

Μάρτυρος

ἐκ

ἑορτασίου

✠ ΧΡΗΣΤΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

Σειρά
ἐκ Σεργίου.

✠ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

Σεργίου Σεργίου
ἐκ
Σεργίου

✠ ΓΕΩΡΓΙΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

Μαρίνου
ἐκ Νικητοῦ

✠ ΠΕΤΡΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

Σεργίου
ἐκ Νικητοῦ
ἐκ Νικητοῦ

✠ ΝΙΚΟΛΑΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

ἐκ Νικητοῦ

✠ ΜΗΧΑΗΛΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

Σεργίου
ἐκ Νικητοῦ

✠ ΙΩΑΝΝΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

ἐκ Νικητοῦ

✠ ΧΡΙΣΤΩ

Αιωνία οὐ γενήσεται

ἐκ Νικητοῦ

✠ ΙΩΑΝΝΟΥ

Αιωνία οὐ γενήσεται

ἐκ Νικητοῦ

✝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ε. Βασιλ

*Ρομας
Ι. Βασιλ*

✝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Αιωνία η μνημη

*Αλεξανδρου
Ι. Βασιλ*

✝ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΠΕΤΡΟΣ

Αιωνία η μνημη

Βασιλ

✝ ΜΙΛΛΗ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΙΩΑΝΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΘΕΩΧΑΡΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Αιωνία η μνημη

Ρωμου

✠ ΜΕΞΑΝΔΡΟΥ

*Σταυροποιός ὁ ἁγιοποιότης
ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
Μαυρίου
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΑΝΝΗΣ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΘΕΩΔΩΡΟΥ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΕΜΑΝΟΥΗΛ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΙΩΑΝΝΟΥ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΠΑΥΛΙΟΥ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΜΑΡΤΗΣ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΕΛΕΝΗΣ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

*ἡλικία 2 πρώτου ἡμερῶν
ἡλικία 2 πρώτου*

✠ ΣΙΜΕΩΝΑΣ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΠΕΤΡΟΥ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΙΩΑΝΝΟΥ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΘΕΚΛΗΣ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΘΩΜᾶ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΙΩΑΝΝΟΥ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΑΝΔΡΑΣΙΑΣ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.
✠ ΦΕΡΡΕΓΙΟΣ	Λυσία ἡ μέση	Λυσία D. S. S. S. S.

✠ ἌΝΝΗΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Ἡ. Καρυσίου} Ἡ. Καρυσίου
✠ ἸΩΑΝΝΟΥ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Καλαμάρτα} Ἡ. Καλαμάρτα
✠ ΜΕΤΡΟΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ἸΩΑΝΝΗΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ἸΩΑΝΝΟΥ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΣΥΜΕΩΝΟΥ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΣΤΕΦΑΝΟΥ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΜΑΡΙΑΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ἸΩΑΝΝΟΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν
✠ ΜΑΡΙΑΣ	^{Κοζαν} Ἁγία ἢ Ἀθηνῶν	^{Κοζαν} Ἡ. Κοζαν

	<i>Ευσεβίου in Ierusal</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΜΑΡΚΟΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΘΕΟΔΩΡΟΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΣΥΜΕΩΝΟΥ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΜΑΡΙΑΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΘΩΜΑΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΛΕΟΝΤΙΟΥ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
<i>Ευσεβίου</i>		
✠ ΣΟΦΙΑΝΝΑΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΛΟΥΚΑΣ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
✠ ΜΗΧΑΗΛ	<i>Μηνιαίος ἡ Μηνιαίος in</i>	<i>Μηνιαίος Βασίλειος Μηνιαίος Βασίλειος in</i>
		<i>ΣΕΡΒΙΑΣ</i>

+ Νίλος	+ in Sicilia 10. Oct. 1877	Επίσκοπος Νίκου Κυπρίων	αίτια à πατέρα N. Νικολάου
+ Νεοχρυσία			αίτια à πατέρα Λέπρος Αναφορών
+ Νεοσταυρώτες		αίτια à πατέρα α. Κορνή	Βυζαντινών
+ Βαρυπίου	+ 19. Sept. 1879	Διάκονος Δεσφ. Νεοχρυσίας	Βαρυπιτών Λέπρος Σίπας Νίκου
+ Σοφίας		αίτια à πατέρα	Λέπρος Χαόνων
+ Γραμμοφών		αίτια à πατέρα	Νεοχρυσίας
+ Γεωργίου		Κοιτών αίτια à πατέρα	Καστανών Λέπρος
+ Αντωνίου	+ 10. Oct. 1880	Βοηθός αίτια à πατέρα	Ρ. Νεοχρυσίας Λέπρος
+ Φίλιππου	+ 10. Oct. 1880	αίτια à πατέρα	Ε. Νεοχρυσίας Λέπρος
+ Κωνσταντίνου	=	Κοιτών 1878 αίτια à πατέρα	Σοφιών Λέπρος
+ Ταβερνίου	+	Κοιτών αίτια à πατέρα	Νεοχρυσίας Λέπρος
+ Χρυσόφωτος		Μ. Κοιτών αίτια à πατέρα	αίτια à πατέρα Λέπρος

+ Στέλιος		Ευκ in 1897	Μολ. Μαύρα Byzantia
+ Μιχαήλ			Βαλζαο in 1898
+ Εμμανουήλ		fest in 1897	Γαύριος in 1898
+ Λάμπρος			Παταγυπίας in 1898
+ Νικόλαος		in 1898	Καράτζης in 1898
+ Χριστόδουλος		in 1898	Γεωργίου in 1898
+ Αναστασία		in 1898	Μαργαρίτα in 1898
† Άρης	Αρμια Εὐ in Μνήμη		Ζεφείρου in 1898
† Διονύσιος	Ελευθέριος 1898		Γαύριος in 1898
	Αρμια. οὐ in Μνήμη		Γαύριος in 1898
	Ελευθέριος 1899		Γαύριος (Καυσιανός) in 1898

+	Γεωργίου	ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ 1917 21 Δεκεμβρίου - 4 Μαΐου 348 1100 - 1000 αιώνα του 19ου αιώνα	Κούρτος Γεωργίου in Γεωργίου (Γαλλία)
+	Γεωργίου	ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ 1917 1000 5000	Κλαυδίου Κλαυδίου Εξουσίας
+	Θεόδωρος	ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ 1917 αιώνα του 19ου αιώνα	Κούρτος (Κύριος) Γεωργίου in Μολδαβίας
+	Αλέξανδρος	ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ 1921 1921	Κούρτος in Νεογλωσσών
+	Γεωργίου Γεωργίου	ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ 1924 1924 1924	Κούρτος Γεωργίου in Γεωργίου
	Γεωργίου	(1924 + 1924)	
	Γεωργίου	1924	1924
	Γεωργίου		
	Γεωργίου		

Παρουσίαση του βιβλίου του «Ελληνομουσείου» του Σεμλίνου: «*Του πρώτου Σχολείου Πρωτόκολον*» (1828). Πηγή: Κατά την επιτόπια έρευνα στην οικία Σπίρτα, όπου στεγάζεται το μουσείο του Σεμλίνου. Μάιος 2015.

Η δὲ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς
 ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς

Ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς
 ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς

Δ
Στασιακὰ τοῦ πρώτου Σολομῶν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς
 ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ἐστὶν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποστόλου
 πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς ἀποστολῆς

Αἰνεῖματα τῶν πρώτων Σολομῶν καὶ οἱ

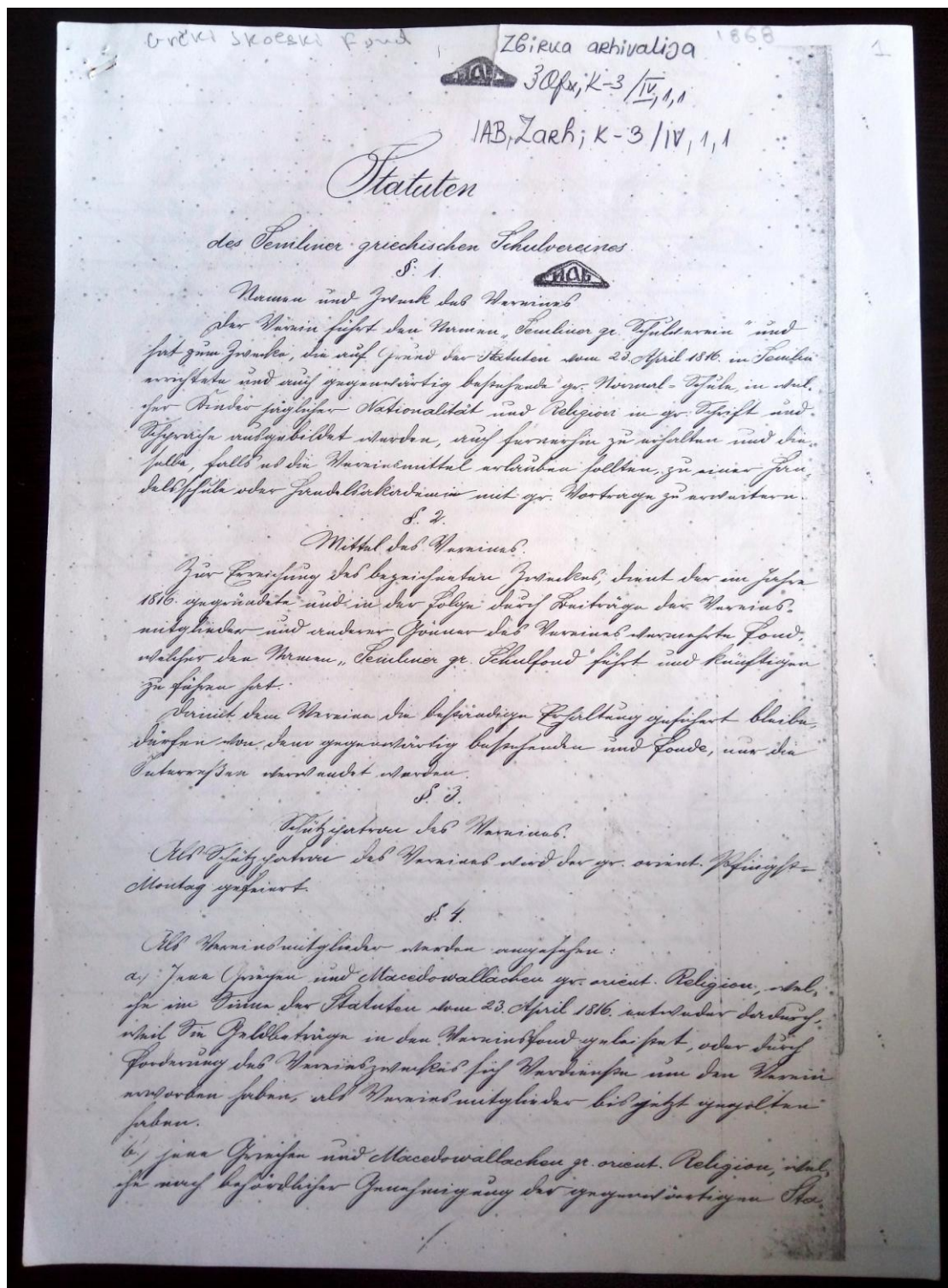
ἐν τῇ πρώτῃ Κλαύσει.

α' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ β' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ γ' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ δ' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ	ε' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ ς' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ ζ' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ η' Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ
--	--

καθίστατον μίνα να γίνωμαι
γράφον οι γραφοντες μαθηταί η̄ ένα είδωλο
ίσωια γραφίματα, οπ̄ με μίαν σημείωση, κα
σχεδόν, η̄ ε̄σπερας τω̄ μαθητών, διδ̄ ο
δύνατον μίνα τ̄ διακάλωσι, ο̄α να ε̄σπερα
ει η̄ ε̄σπερας τω̄ μαθητών.
Λεμωνε τ̄ 1^{ος} Αγοστ̄ 1828.
Λεωνας
Διακάλωσι
Αθαν. Π. Πόρτου
Δοκίμωσι

Η υπογραφή του Πέτρου Σπίρτα.

Παρουσίαση του καταστατικού του «Ελληνομουσείου» του Σεμλίνου (1868).
Πηγή: IAB.

2
letzen Publicationen in dem Vereinbund laſſen oder dieſe
Forderung des Vereinbundes ſich im dem Verein beſtand
verſehen werden.

S. 5.

Diejenigen Perſonen, welche der ge. öffent. Religion nicht
anzugehörig oder irgendwelcher Nationalität nicht
angehörig ſind, ſind nicht in dem Vereinbund zu
angehören, ſondern nur als Gönner des Vereins
anzugehören, ohne die Rechte der Vereinsmitglieder
und ſomit auch die Pflichten zu erlangen.

S. 6.

Den die Pflichten und Pflichten der Vereinsmitglieder
des Vereinsbundes ſind beſtimmt:

- a) die den Vereinbundesmitgliedern mit Netz und Nadel
zuzuführen;
- b) die die Ehrenämter des Vereinsbundes zu übernehmen, ſowie
ſie in dem Vereinbunde, und beſonders in dem Vereinbunde,
dieſe Ehrenämter zu übernehmen und zu beſorgen;
- c) die die Kinder des Vereinsbundes zu beſorgen,
ſowie zu beſorgen.

S. 7.

Die Vereinsmitglieder ſind verpflichtet:

- a) die die Forderung des Vereinbundes nach Möglichkeit
zu beſorgen;
- b) die die Ehrenämter zu übernehmen, und dieſe Ehrenämter
nach Möglichkeit zu beſorgen.

S. 8.

Die Verwaltung und Verwaltung des Vereinsbundes.

Die Verwaltung des Vereinsbundes ſind beſtimmt:

- a) durch die Generalverſammlung;
- b) durch die Vereinsverwaltung, beſtehend aus dem Curator,
dem Vorſitzenden des Vereinsbundes und Localſchulden-
rechner;
- c) durch die zwei in der Generalverſammlung beſetzten Revisions-
Comite.

S. 9.

Generalverſammlung

Die Generalverſammlung repräsentiert die Gesamtheit

Verpflichtung zur Vertheidigung und Aufrechterhaltung der
wahren Grundsätze sind:

- a. Das von den Curatoren vorgelegte Jahresbericht über die
Thätigkeit des Vereins;
- b. die Beschlüsse der Curatoren mit dem Protokoll
des Revisions-Comités;
- c. der Bericht des Vereinspräsidenten und des Revisions-Comités.
S. 15

Die von den Curatoren vorgelegte Jahresberichterstattung
ist demnach dem Zweck der Aufrechterhaltung der
wahren Grundsätze des Vereins zu dienen, welche
am 1. Oct. 8 des Jahres vom 23. April 1816 beschlossen
wurde.
S. 16

Wirkungskreis der ausserordentlichen Generalversammlung.
Zum Wirkungskreis der ausserordentlichen Generalversam-
lung gehören alle jene Grundsätze, welche nicht in den
Wirkungskreis des Vereinspräsidenten fallen und deren
Entscheidung wegen ihrer Wichtigkeit bei der Einberu-
fung der ordentlichen Generalversammlung nicht möglich
ist.
S. 17

- a. der Verkauf von Realitäten;
- b. der Verkauf von Immobilien;
- c. die Veräußerung von Immobilien, Reparaturen von Immobilien,
oder Aufrechterhaltung der Immobilien, deren
Wartungskosten 500 Fr. übersteigen;
- d. die Veräußerung oder Verrentung des Hofguts;
- e. Entschädigung der besagten Titula zur Grundbesitz
oder Grundbesitzbesitzer und der Entschädigung des Hofguts;
- f. die Veräußerung der durch den Hofgutsbesitzer erlangten
Immobilien;
- g. die Veräußerung der Immobilien der Mitglieder des Vereins,
wobei der Verkauf der Immobilien der Verrentung der
Immobilien untersteht;
- h. die Veräußerung über Abänderung der Vereins-Statuten
und;
- i. Spenden von einem Mitgliede oder Unteroffizier der Re-
gion und Nationalität, welche die gesetzlichen Bestimmungen

NOT, 180, K-XVI/1, 3.

S. 24.

Wirklichkeit des Wunsches zur Stadtverwaltung.
Die Stadtverwaltung hat sich nicht befürren lassen, die
Stufe der Verwaltung ist nicht höher, sondern das
Königreich ist nicht, ohne dass, durch die Autonomie
Ausgaben in gewissen Grenzen wird.

S. 25.

Schlussbestimmungen

Die Bestimmungen der Statuten vom 23. April 1866. welche
mit den ungenutzten Statuten nicht collidieren, bleiben
aufrechter in Kraft.

Leulin am 30. Juni 1868.

curatores Kausarids A. Deuschriades u. p.
Georg von Spitta u. p.
Nikolaus Wulke u. p.

Χειρῶν τοῦ Θεόδωρου γόνου, ἀναθήμασι δῶμα
 τοῦτο ἀνεγέρθη ἐπισημοῦσι τοῦ ἐνταῦθα σοφῶς,
 εἰσι κραταῖον, Ἄνατος Βραχμίουον Ἰωσήφ τοῦ
 Ἰωάννου, βραχομετολάτων ἐπιτόσιων, Δημητρίου Βιάζου
 Γεωργίου ἐν Σαῖρα καὶ Πανοσαίου Δημητριάδου,
 σχεδίων καὶ ἕτερη τοῦ ἀρχιδιευκτορος Ἰωσήφ Μάρζ
 ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1877, συγκεκριμένους ἐν ἐνταῦθα
 ἑλληνικῆς κοινότητος ἐν τῶν ἐσομένων μετῶν :

Δημητρίου Βιάζου
 Γεωργίου ἐν Σαῖρα
 Κωνσταντίνου ἐν Σαῖρα
 Πανοσαίου Δημητριάδου
 Γρηγορίου Καρίου
 Κωνσταντίνου Α. Δελροβνα
 Δέλου Ζ. Πέππου
 Κωνσταντίνου Σαῖρα
 Γεράνου Τεοσιου
 Αμοζάνου Βάζου
 Αντωνίου Ζαῖνου
 ἐχόνους διδάσκατοι τοῦ
 Ὀδοῦσα Μαυραῖκη .

Το κείμενο που συντάχθηκε από τα μέλη της ελληνικής εκπαιδευτικής
 ενότητας του Σεμλίνου, με την ευκαιρία της ανέγερσης του νέου ιδιόκτητου
 σχολικού κτηρίου το 1877. Πηγή: Nasleđe, X.

Η σφραγίδα της ελληνικής εκπαιδευτικής ενότητας του Σεμλίνου:

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΕΝ ΖΕΜΟΝΙ»

Πηγή: Nasleđe, X.

Το έγγραφο της τοπικής κυβέρνησης του Ζάγκρεμπ, που έδωσε εντολή στην δημοτική διοίκηση του Σεμλίνου για να οριστεί νέο διοικητικό συμβούλιο στην ελληνική εκπαιδευτική ενότητα. Στη συνέχεια, το έγγραφο του Έλληνα δημάρχου του Σεμλίνου Παναγιώτη Μόρφη, ο οποίος με έγγραφο του ενημέρωσε τον πρόεδρο της ενότητας Δημήτριο Βιάλλο για την εντολή της κυβέρνησης (1886). Πηγή: ΙΑΒ.

1886

K-3/IV, 1, 3

Kralj. krov. slav. dalm. zemaljska vlada
odjel za bogoslovje i nastavu Brij 13091.

Gradskomu poglavarstvu
u Zemunu.

Na kamošni poveljak od 9 rujna t.g. broj 1821 u predmetu
uvedjenja odnosa ja zemunškoga školskoga društva grčko-
macedonske narodnosti određuje se slijedeće:

Često je sazvana u smislu ovdajnje naredbe od 30 lipnja
1885. broj 5209 glavna skupština zemunškoga školskoga društva, u
svojij sjednici od 28. veljače t.g. likvidacionalni odbor za ispitani-
nje imućbenoga stanja društva izabrao, a taj je odbor likvidaci-
cionalni svoj operat glavnoj skupštini u sjednici od 29. Kolovoza
t.g. predložio, u kojij je sjednici glavna skupština na temelju
ustanovak §§ 9 i 12 društvenoga statuta i novi upravljajući
odbor u osobah Dimitrija Biale Rao predsjednika, Stevana
Teše Rao II i Gjergija Krištofula Rao III Kuratora, koji je isto-
tako po ističućih ustanovak društvenoga statuta obavljen, to-
ga Kralj. zemaljska vlada, odjel za bogoslovje i nastavu u više-
nji prava vebnoznoga nadzora ovim potvrđuje očekujući od
koga novoga Kuratorija, da će sve svoje sile u to uložiti, da
se odnosaji koga Društva što prije i bolje urede i da se uci-
kove gubitke prodolježe u tom Društvu neacodnosti u rukovanju
sa Društvenim imetkom odbrane.

Izveštaj likvidacionalnoga odbora o imućbenom sta-
nju koga Društva se stozem u tom predmetu za Rljjičak glav-
ne skupštine ukima se na znanje, te se gradsko poglavar-
stvo poziva, da o tom kvoli novi toli i bice Kuratorij Društ-
va obavjesti i prodjeduo shodne nijere poprimi, da sa ovomomu
Kuratoriji sav Društveni imetak sa svimi spisi i računi pre-
da po onom inventaru, po kojemu je sve to gradsko poglar-
vanstvo glasom kamošnjega izveštaja od 6 rujna 1883. broj

3510 prou. i i onde predloženo dopuniti.

Čim se predaja bude dovršena a učinjeno ovamo prijavljeno, imat će uprava sa društvenim imetkom voditi novi Kuratorij sam, nu radi neurednih financijskih dnešajak toga društva predloženo još pod nadzorom gradškoga poglavarašta koje je i onako nadzor nad tim Društvom u prvom redu ovde si poručeno.

Da tim će se imati i novice sastaviti glavna skupština toga društva, da se u smislu ovdasnje naredbe od 31 siječnja l. god. broj 7055 o tom izjavi, kako dase statut društva prema sadašnjim dnešajim prinaći.

Tom će se prigodom imati prema sadašnjem predlogu od 9 rujna l. g. broj 1821 riešiti i pitanje o subvencioniranju učionice, koji bi na račun toga Društva imali kao pilonci - intenzivno polariti obitnu školu u Zagrebu.

Dotični zaključak o tom predlogu odnosno zapisnik o dotičnoj sjednici imat će se onda ovamo podnijeti.

Tim se rešavaju i sadašnji poslovi od t. i. 29 listopada do 22 studena l. g. broj 1831.

U Zagrebu 18. prosinca 1886.

La bana

J. Šporec v. r.

Broj 12286

l. s. u 1886.

Dotično. Dimezijuji Tivamo predložena i preko u Kraljevu Koga Gramscaba u Metastu.

Uputariva naredba visoke zemaljske vlade, odana za obavljanje i nastavu, od 18. decembra l. g. br. 13071. djelotvorna kam se u prethocu na znake kao rešenje odnosuju pre. u direktori spratstva, stitit, da ku predaju i sinulu u uputariva

3

παρὰ τὴν ἀδελφίδα μου καὶ τὴν μητέρα.
 O dany přebral je vabecem by vae Frankum týmem.
 Ποιῶν μὴν ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀποστασίας ἡμῶν παρὰ
 τὴν ἀδελφίδα μου.
 Πραγμ. κοινωθαρικῶν
 Ἡμερῶν 23 Σεπτεμβρίου 1886
 Πραγματοποιήθηκε
 Μορέφι β.ρ.

Ἀπόδειξις ὅτι 60 Κρουνῶν
 Ἐξήμισιαν Κρουνῶν τὰς ὁμοίας Πιρήναβα Παρὰ τοῦ
 Προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κοινοῦ τῆς
 Ἐκμυστάτου Κυρίου Κ. Σπίρτα Δια τὸν Ἀγούστου μῆνα
 τοῦ 1900 ἔτος
 Γεωργίου Σπίρτου
 Προέδρου

Απόδειξη, η οποία αναφέρει ότι ο Γρηγόριος Δ. Σταμούλης παρέλαβε από τον πρόεδρο της «Ελληνικής Εκκλησιαστικής Κοινότητας» Γεώργιο Σπίρτα το ποσό των 60 κρουνών, ως τακτική αποζημίωση για τον μήνα Αύγουστο (1900). Πηγή: ΙΑΒ.

KR. HRV. SLAV. DALM. ZEMALJSKA VLADA
ODJEL ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU.

Broj 25.861

1911.

Predmet: Zemunski grčki školski fond,
odredjenje njegove svrhe.

Gradskomu poglavarstvu
na ruke

Velemojnoga gospodina

Dra Petra Markovića,

gradonačelnika

u

Z E M U N U.

Nastavno k svome otpisu od 7. studenoga 1909. broj
15.850/1908. obnalazi kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada odio
za bogoštovlje i nastavu temeljem §. 26 carskoga pakenta od
26. studenoga 1857. /d.z.l. 1853 br. 4/ urediti pitanje glede
svrhe i načina uprave »zemunske grčke školske zaklade«, te u
tom pravcu odrediti, što slijedi;

Imovina zemunske grčke školske zaklade sastoji se prema
zapisniku od 19. studenoga 1909. sastavljenom prigodom preu-
zeća ove imovine iz ruku g. i. /ist. prav. srpske/ crkvene opći-
ne u Zemunu u ruke vladinoga povjerenika iz gotovine odnosno
uloznica sa 30.891 K 72 fil.
privatnih uknjiženih tražbina od 78.265 K.-
na ove tražbine do konca g. 1909.
zaostalih kamata sa 6.216 K 13 fil.
neuknjiženih tražbina 349 K 84 fil.
što čini ukupno 115.712 K 69 fil.
ter iz nekretnina upis. u grunt. ul. br. 839 opć. Zemun.

K tomu valja danas pribrojiti međutim narasle a ne-
potrošene kamate.

./.

Το έγγραφο στο οποίο καταγράφεται η περιουσία του ταμείου του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου, «Ελληνομουσείου» (1911). Πηγή: MGB.

Број 9148 - 1923.

Грчки фонд

ДОБРОТВОРНОЈ ЗАЛУЦИ СРПКИМА ЗЕМУНИКА

У
ЗЕМУНУ.

Покрајинска управа, одељење за унутарње послове одобрила је решењем од 10. августа 1923. број 41348 закључак градског заступства од 22. јануара 1923. број 18 по ком српско православна црквена опћина у Земуну има предати опћини града Земуна на управу грчко школки фонд, чији се приход има употребити за уздржавање обданишта и забавишта. ~~У том се циљу~~ знава ради обавешује.

ГРАДСКО ПОГЛАВАРСТВО
У ЗЕМУНУ, 1. септембра 1923.

Градски начелник:

Вуковић

VII. фонд

VI. фонд

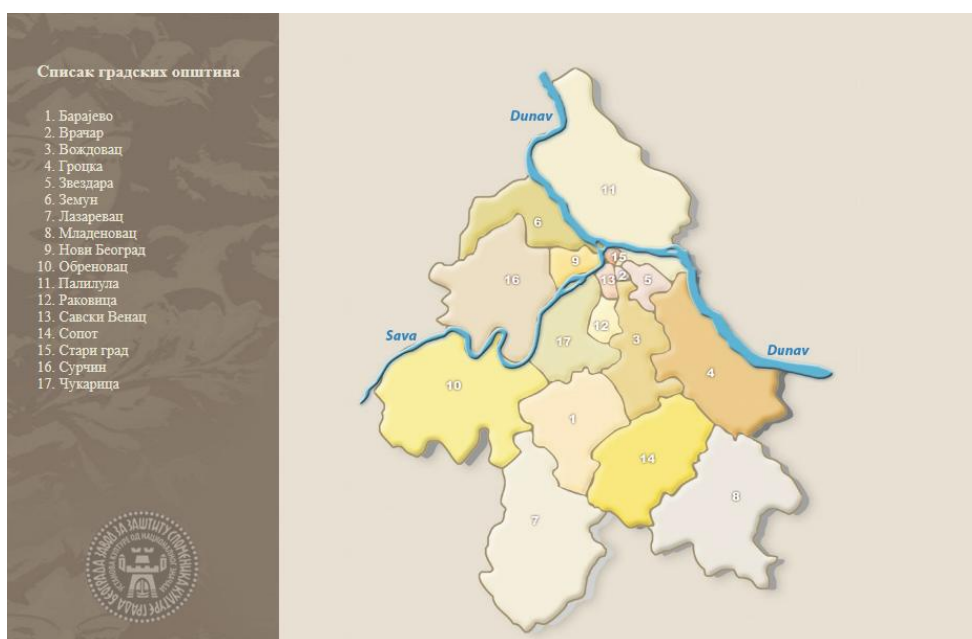
VIII. фонд

То έγγραφο όπου αναφέρεται η απόφαση για την τελική κατάληξη του ταμείου του «Ελληνομουσείου» (1923). Πηγή: MGB.

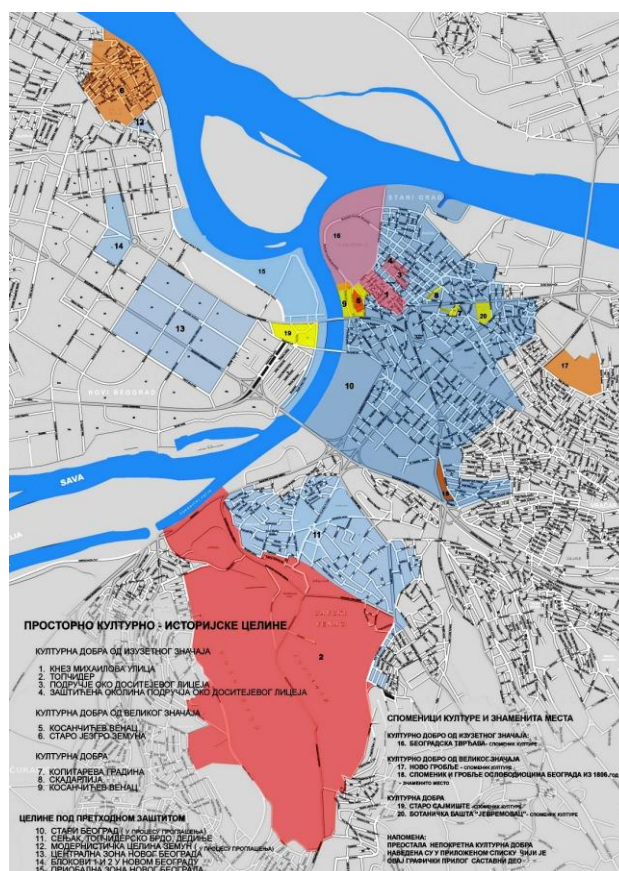
ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ - ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ

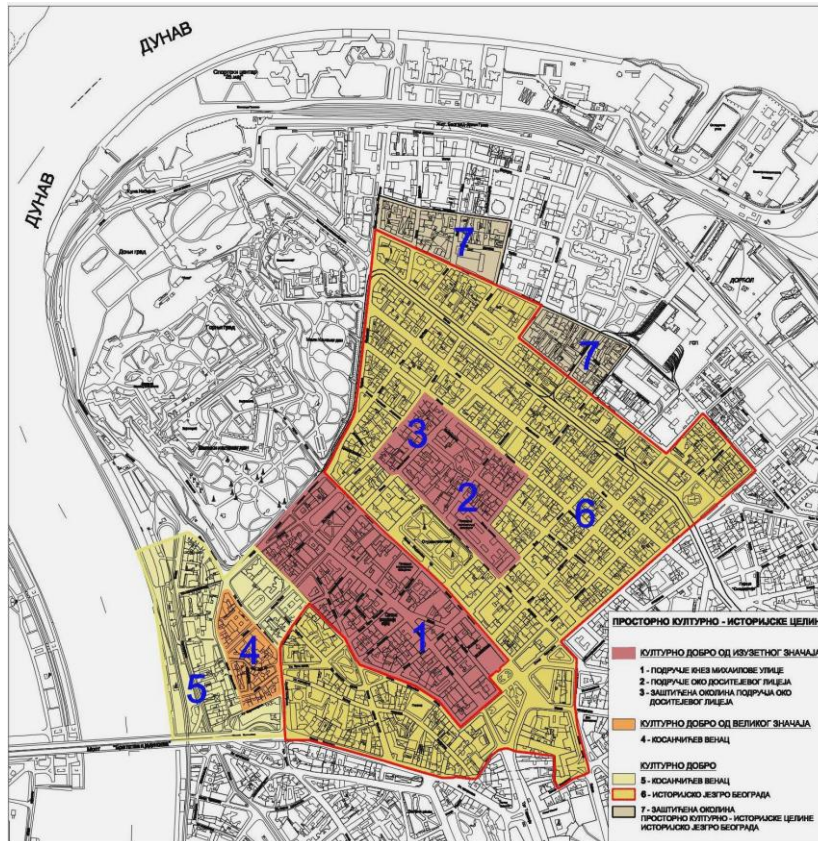
A. ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

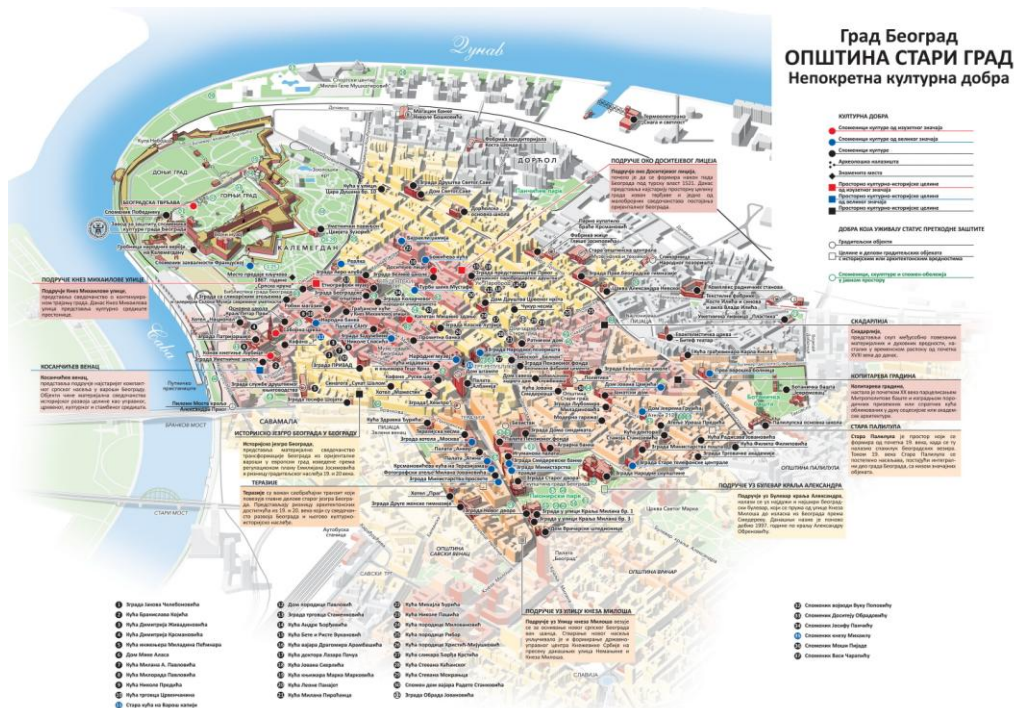
Χάρτης του Μητροπολιτικού Δήμου Βελιγραδίου με τους τοπικούς δήμους που τον απαρτίζουν. Πηγή: ZZSKGB.

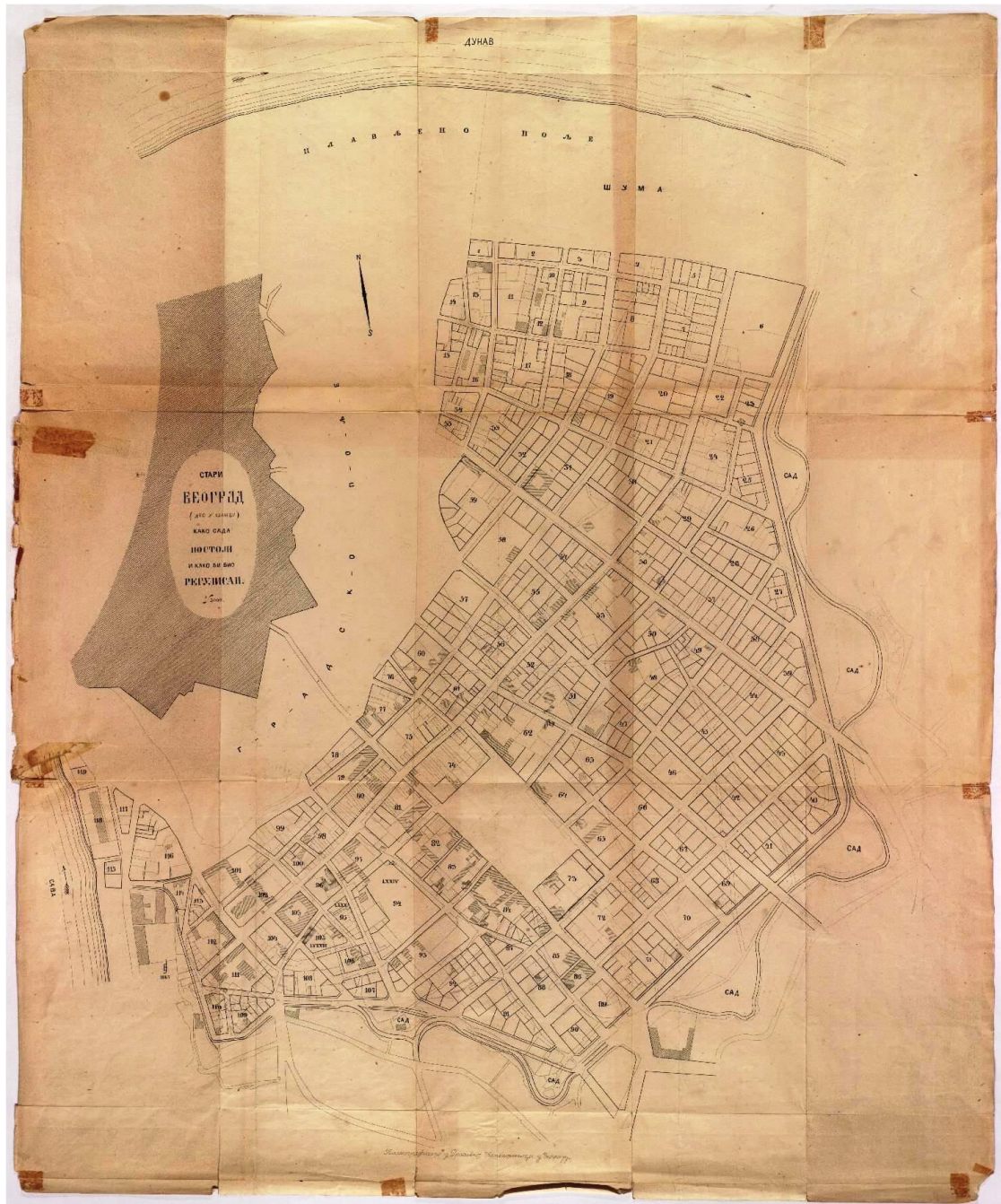
Χάρτης των προστατευόμενων περιοχών του Μητροπολιτικού Δήμου Βελιγραδίου. Πηγή: ZZSKGB.

Χάρτης του δήμου της παλαιάς πόλης του Βελιγραδίου με τις περιοχές που είναι ενταγμένες στο μητρώο πολιτιστικών αγαθών. Πηγή: ZZSKGB.

Χάρτης του δήμου της παλαιάς πόλης του Βελιγραδίου με τα μνημεία που είναι ενταγμένα στο μητρώο πολιτιστικών αγαθών. Πηγή: ZZSKGB.

Το ρυθμιστικό σχέδιο του Βελιγραδίου που εκπόνησε ο Emilijan Josimović το 1867. Πηγή: BGV.

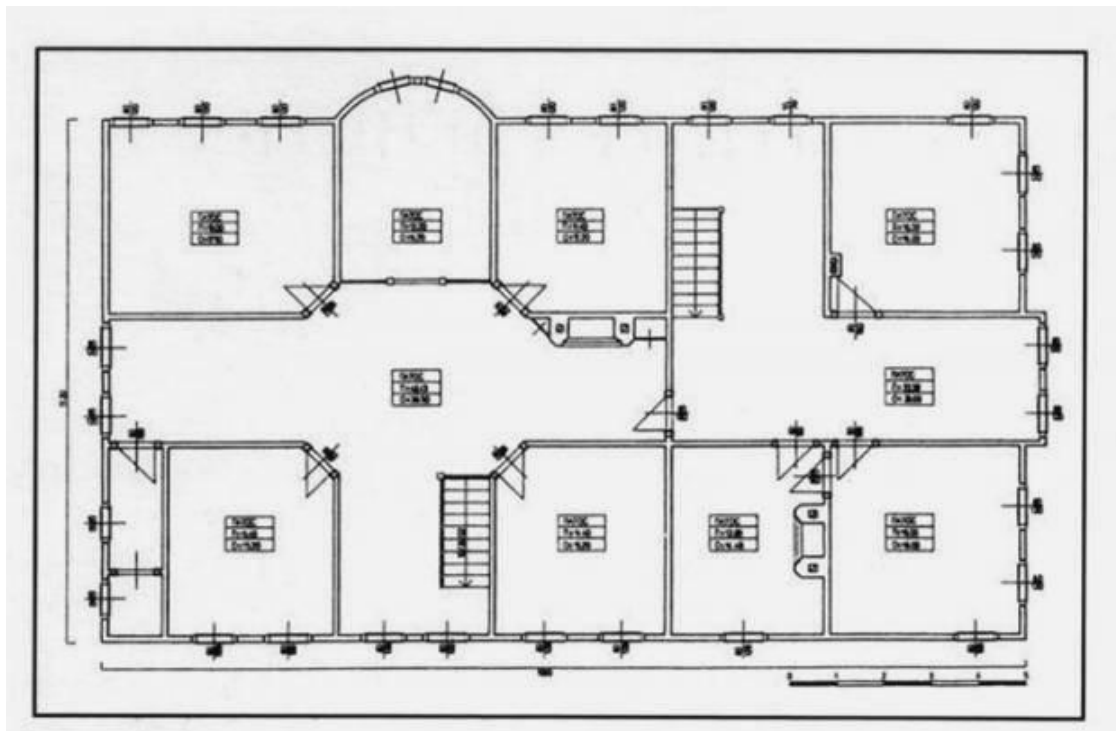
Οικία Νικολάου Κωτούλα (Gospodar Jevremova 21). 1876. Πηγή: MGB.

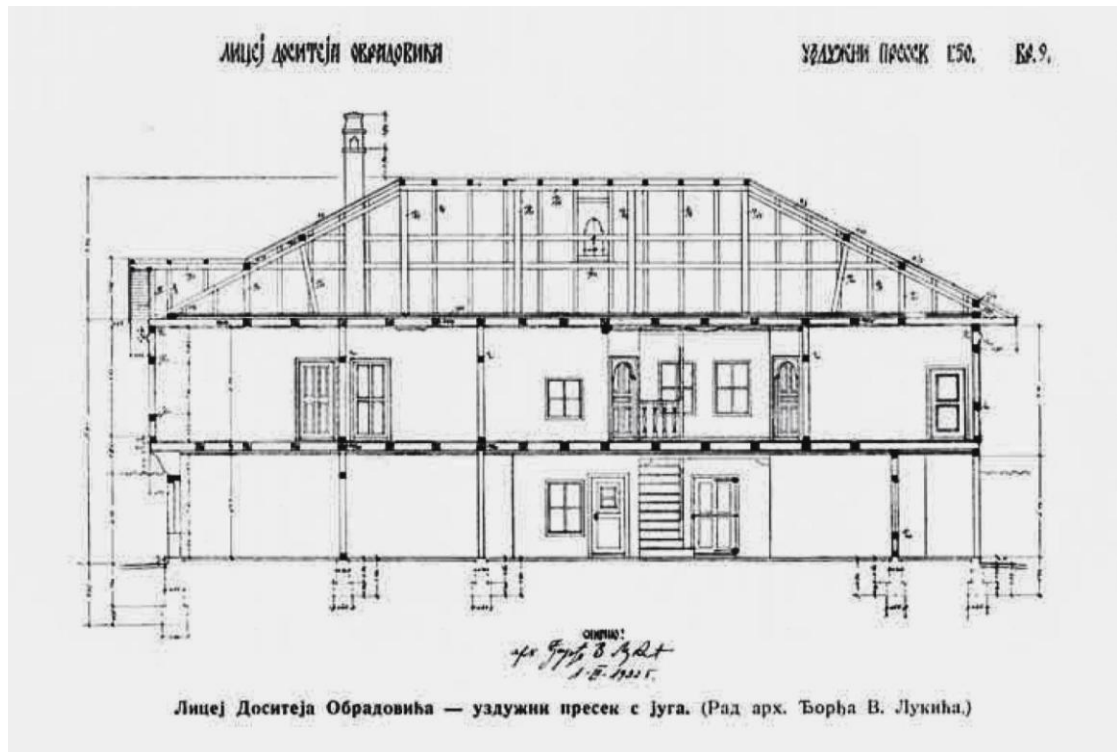
Οικία Νικολάου Κωτούλα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Νικολάου Κωτούλα. Πρόσοψη. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Νικολάου Κωτούλα. Κάτοψη ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Νικολάου Κωτούλα. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

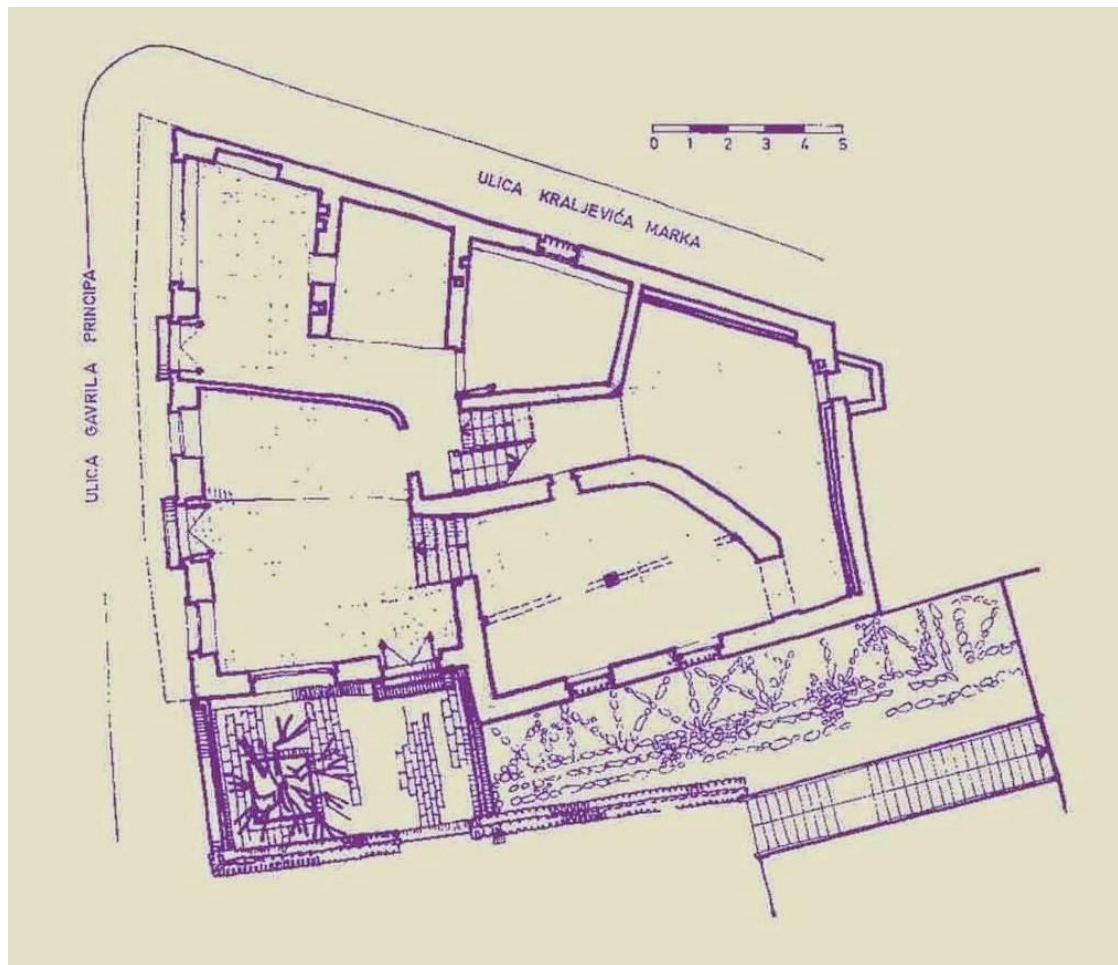
Οικία Εμμανουήλ Μανάκα (Gavrila Principa 7 και Kraljevića Marka 12). 1924. Πηγή: MGB.

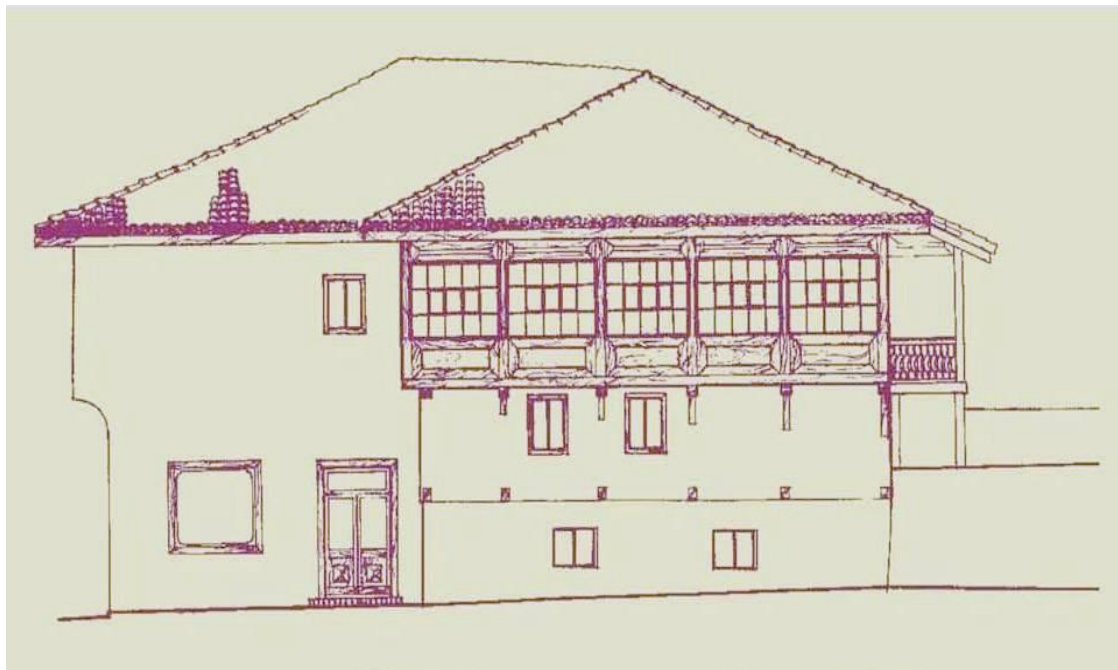
Οικία Εμμανουήλ Μανάκα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Εμμανουήλ Μανάκα. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Εμμανουήλ Μανάκα. Κάτοψη ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Εμμανουήλ Μανάκα. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

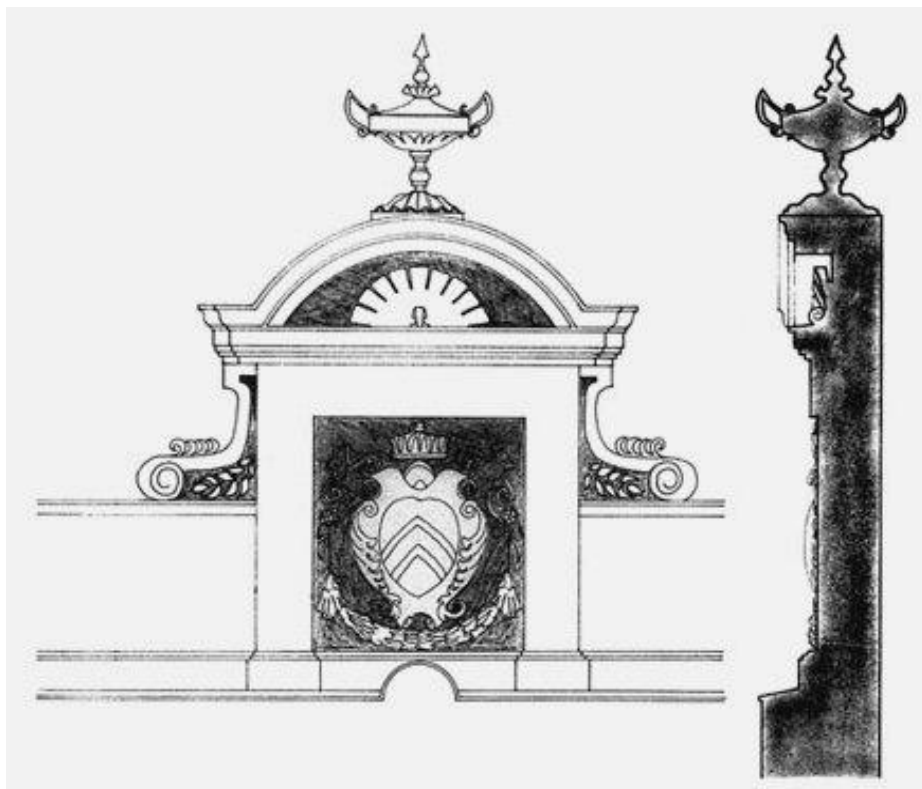
Παλάτι «Αθήνα» (Terazije 28). Περίπου το 1905. Πηγή: MGB.

Παλάτι «Αθήνα». Πηγή: ZZSKGB.

Παλάτι «Αθήνα». Το οικόσημο της οικογένειας Βούτσου στην οροφή του κτηρίου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

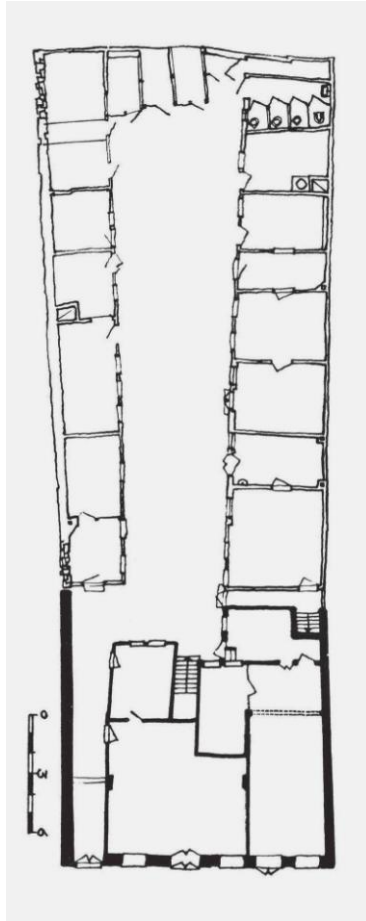
Παλάτι «Αθήνα». Σχέδιο του οικόσημου. Πηγή: ZZSKGB.

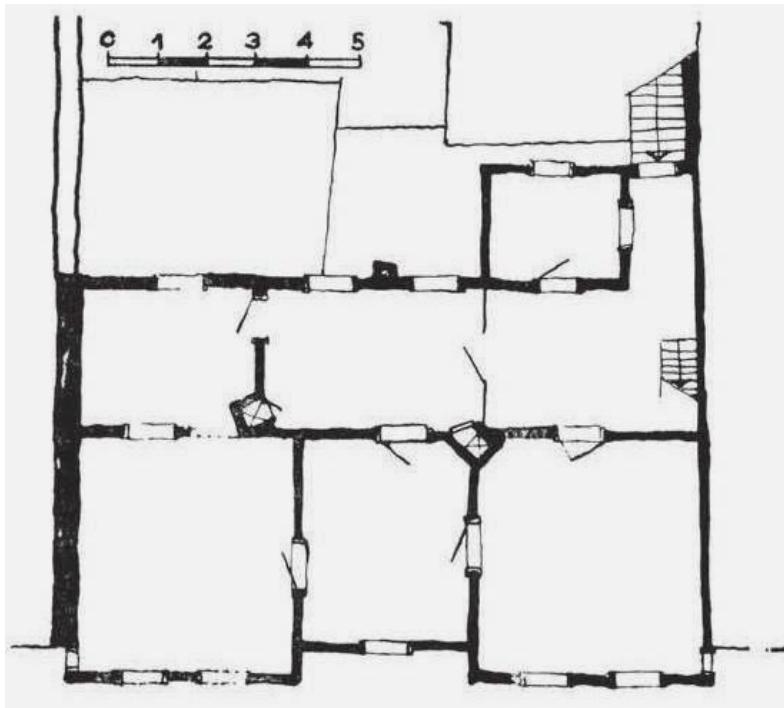
Καφενείο «Znak pitanja “?”» (Kralja Petra 6). Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

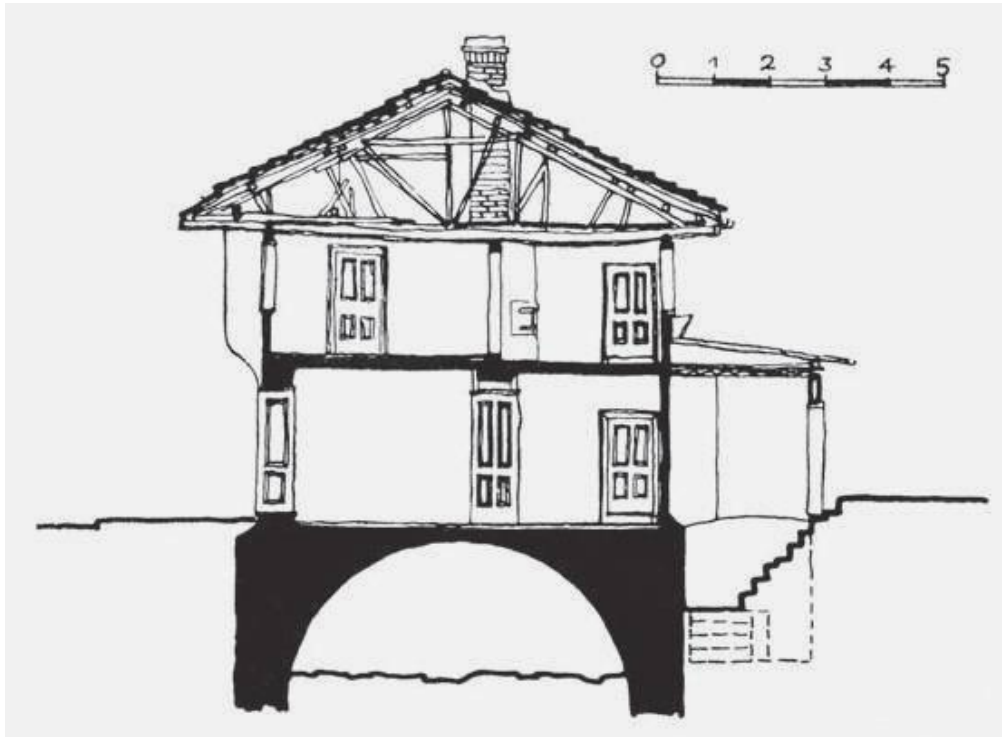
Καφενείο «Znak pitanja “?”». Πηγή: ZZSKGB.

Καφενείο «*Znak pitanja* “?”». Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Καφενείο «*Znak pitanja* “?”». Κάτοψη ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Καφενείο «Znak pitanja “?”». Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

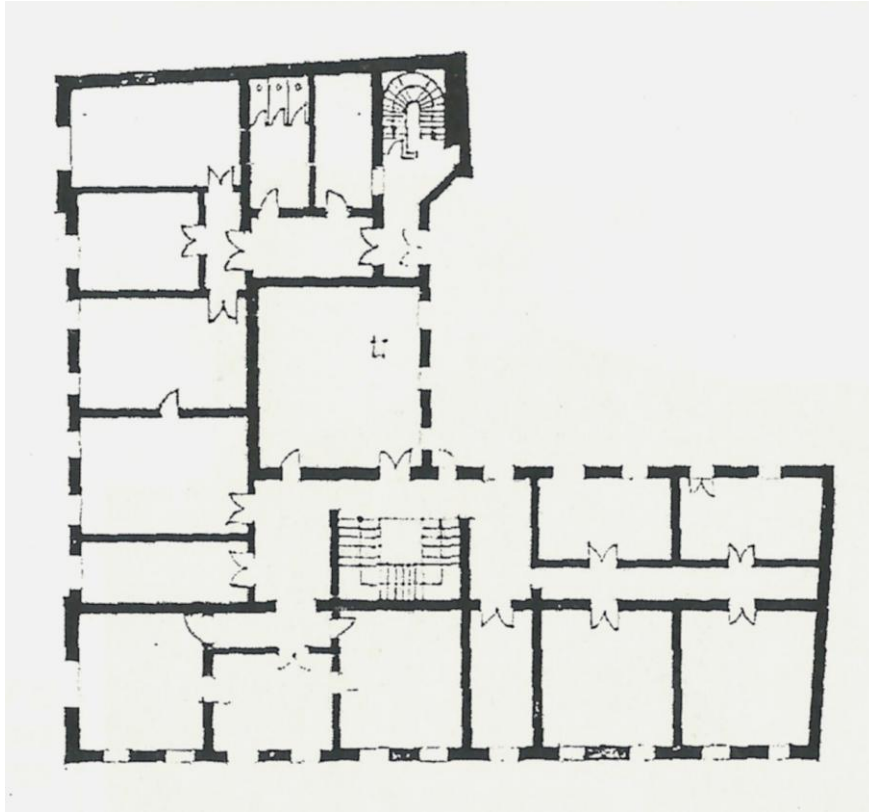
Καφενείο «Znak pitanja “?”». Η μαρμάρινη στήλη εντός του καφενείου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη (Knez Mihailova 50). Αριστερά. Τέλη 19^{ου} αιώνα. Πηγή: MGB.

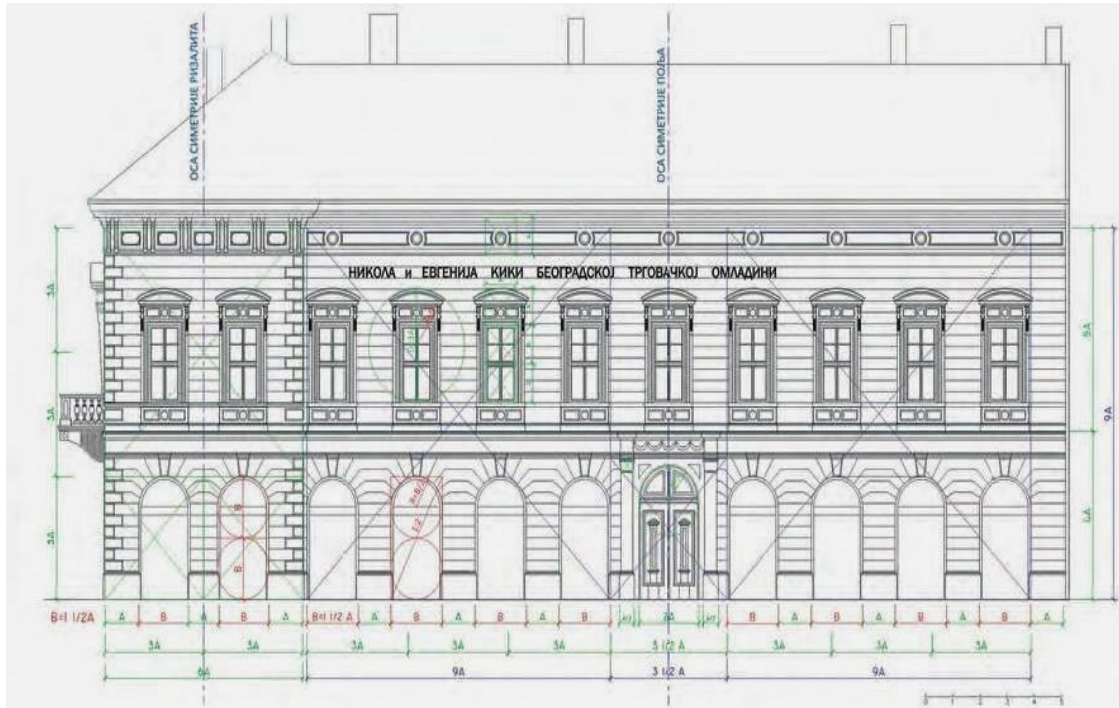
Οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη. Κάτοψη ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη. Απόδοση πρόσοψης. Πηγή: Nasleđe XI.

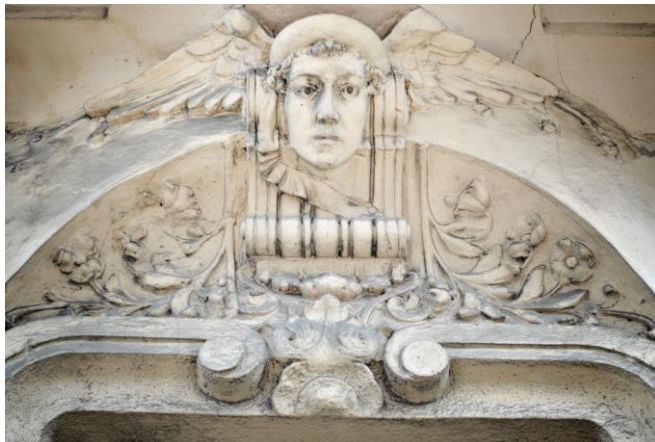
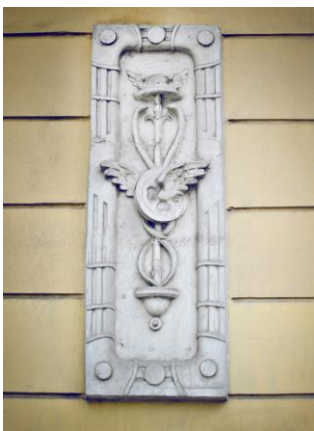
Οικία Χρυσάνθης Κουμανούδη. Ανάλυση πρόσοψης. Πηγή: Nasleđe XI.

Οικία Γεωργίου Βούτσου (Καραđорđενα 61-61α). Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

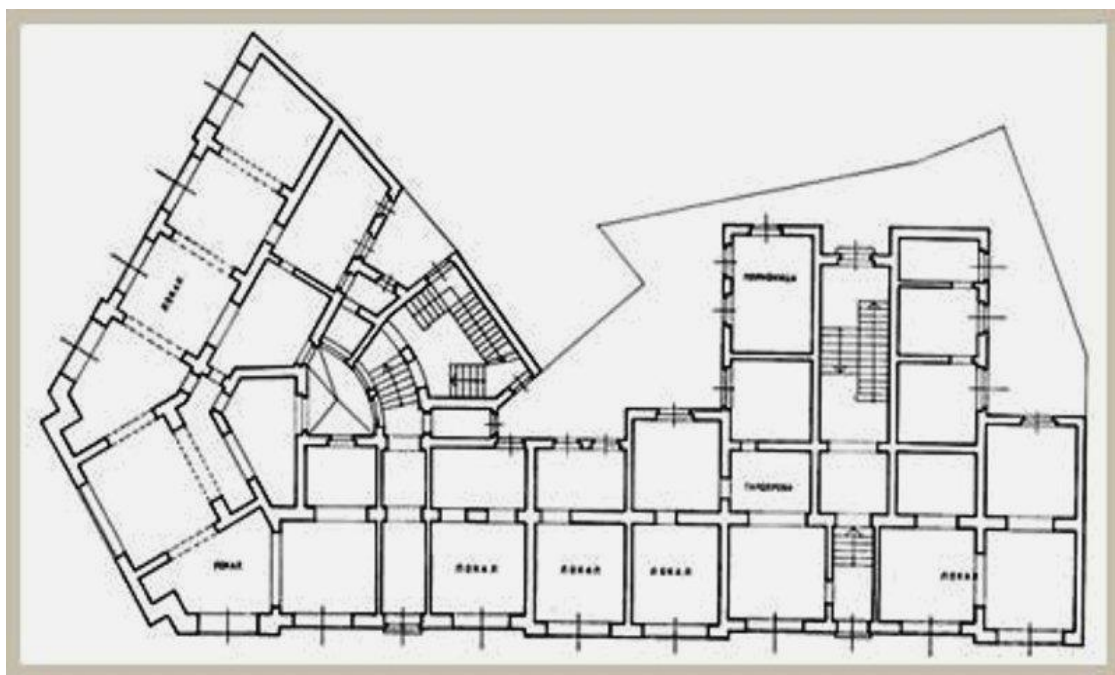
Οικία Γεωργίου Βούτσου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Γεωργίου Βούτσου. Λεπτομέρειες πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Γεωργίου Βούτσου. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

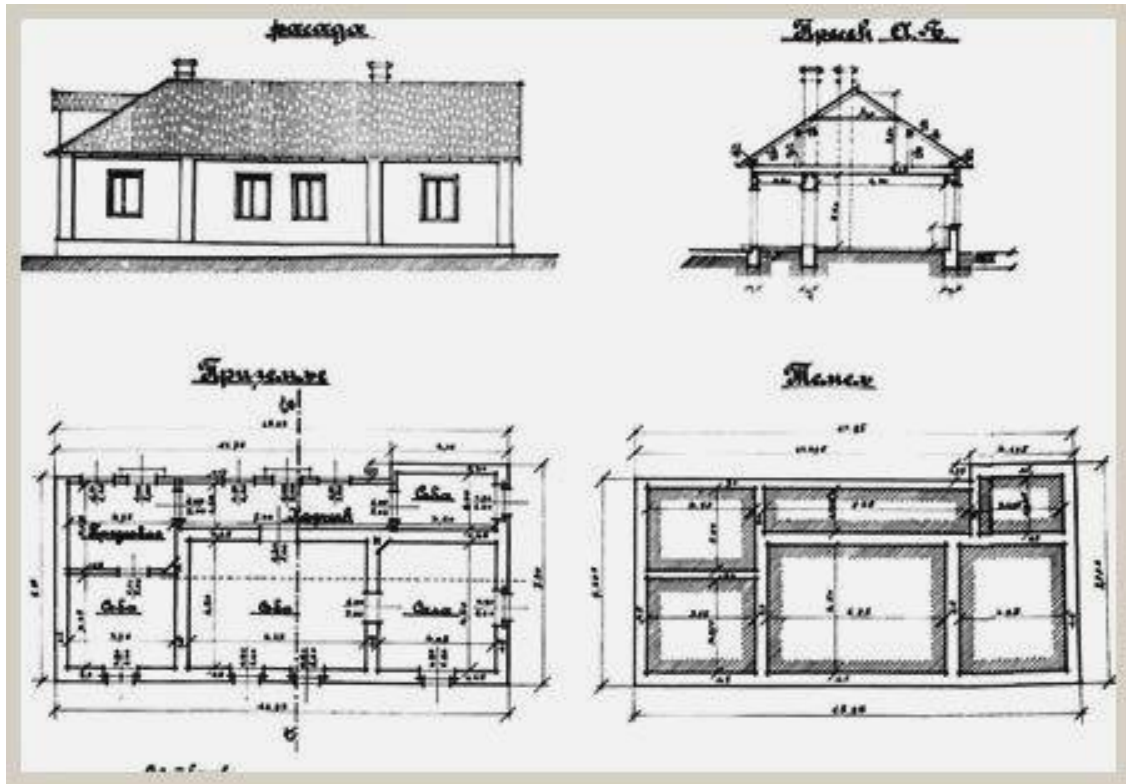
Οικία Γεωργίου Βούτσου. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Αλκιβιάδη Νούσια (Šekspirova 1). Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Αλκιβιάδη Νούσια (Šekspirova 1). Εσωτερικό της οικίας. Πηγή: ZZSKGB.

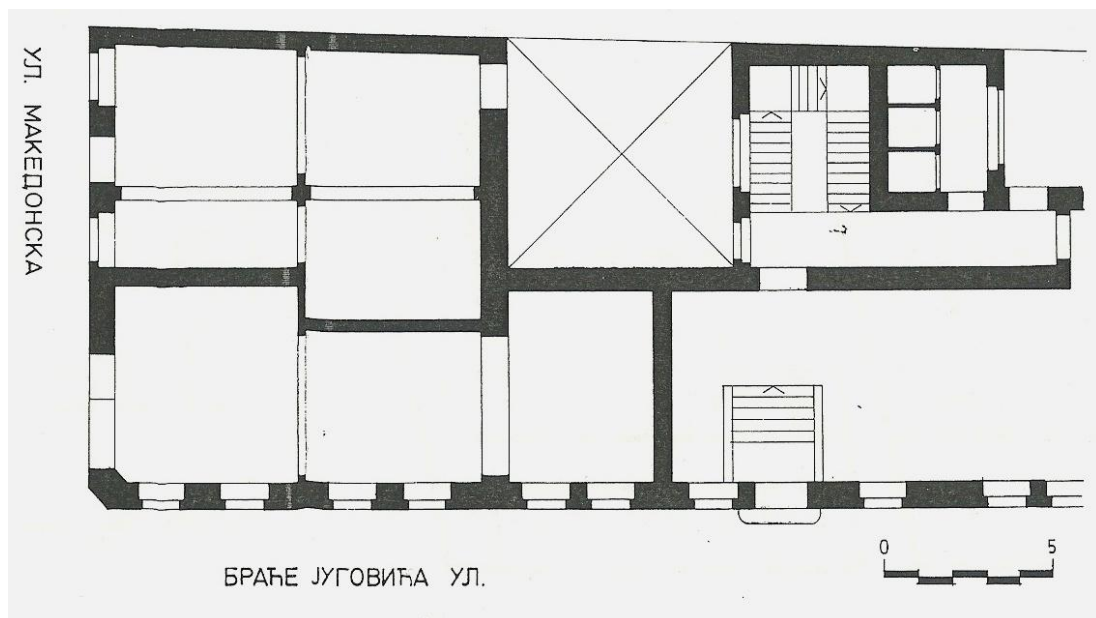
Οικία Αλκιβιάδη Νούσια. Σχέδια του κτηρίου. Πηγή: ZZSKGB.

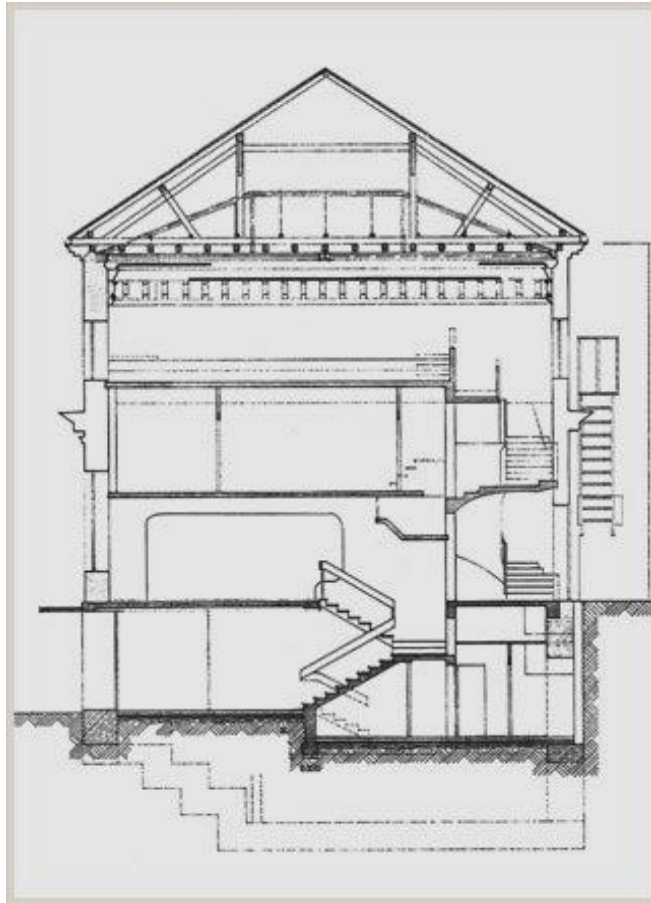
Ξενοδοχείο «Bulevar» (Makedonska 7). Περίπου το 1965. Πηγή: MGB.

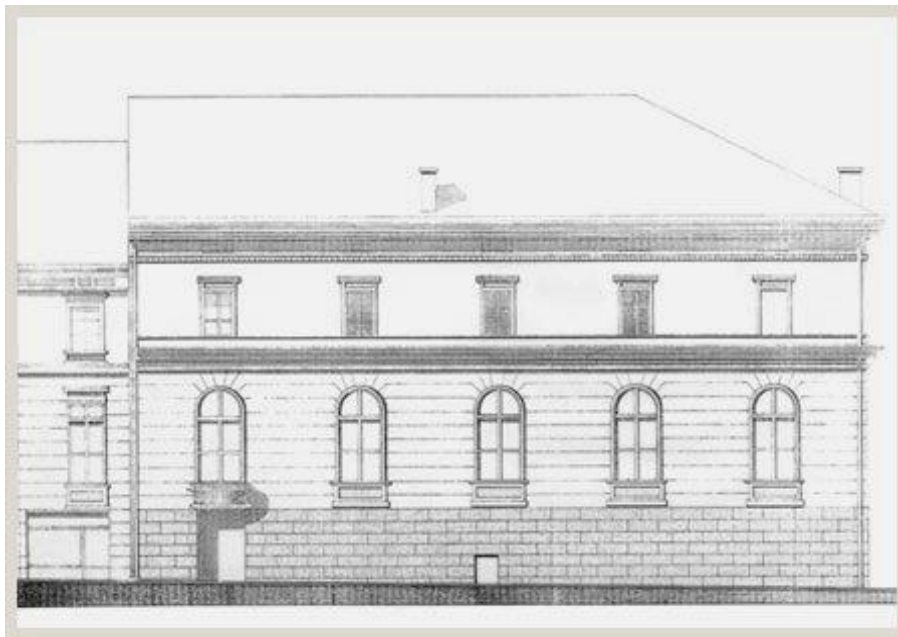
Ξενοδοχείο «Bulevar». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ξενοδοχείο «Bulevar». Κάτοψη τμήματος του ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

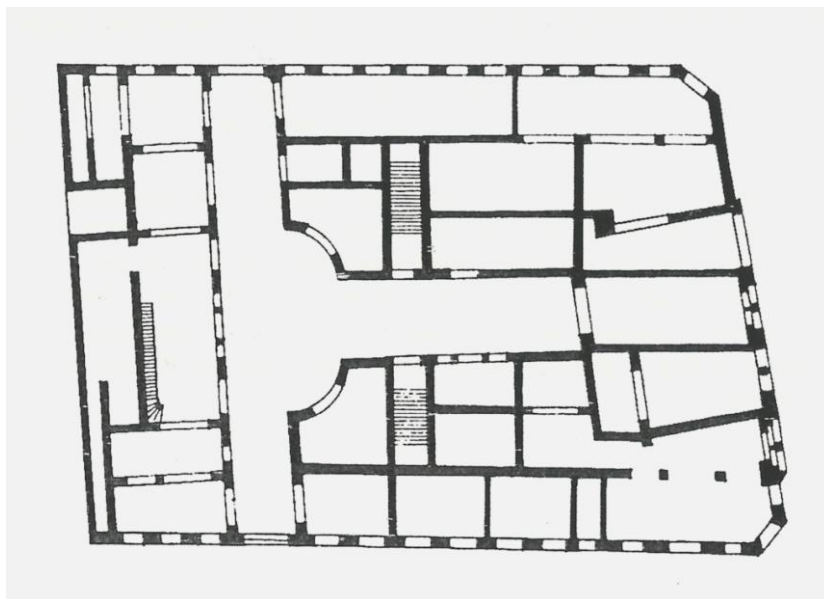
Ξενοδοχείο «*Bulevar*». Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Ξενοδοχείο «*Bulevar*». Σχέδιο τμήματος της πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

Κατάστημα Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη (Κνεζ Mihailova 35). Περίπου το 1930.
Πηγή: MGB.

Κατάστημα Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Фотографија куће Леоне Панајот из 1912. године (Музеј града Београда)
House of Leona Panajot, photography taken in 1912 (Belgrade City Museum)

Οικία Λεονής Παναγιώτου (Francuska 31). 1912. Πηγή: MGB.

Οικία Λεονής Παναγιώτου. Πηγή: ZZSKGB.

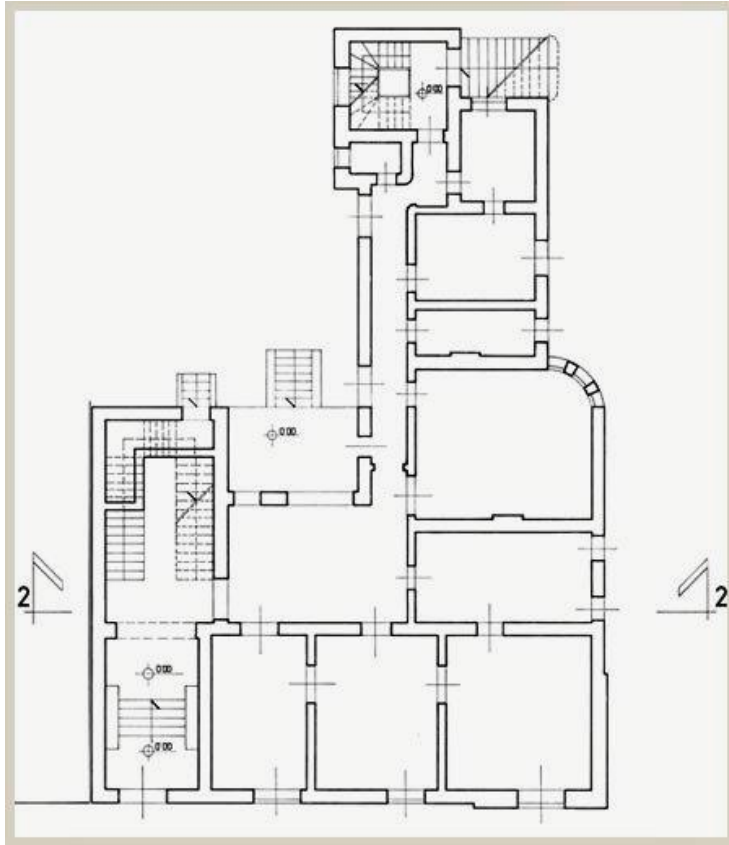

Ентеријер, детал, прозор у холу са степеништем
Interior, detail of the window in the staircase hall

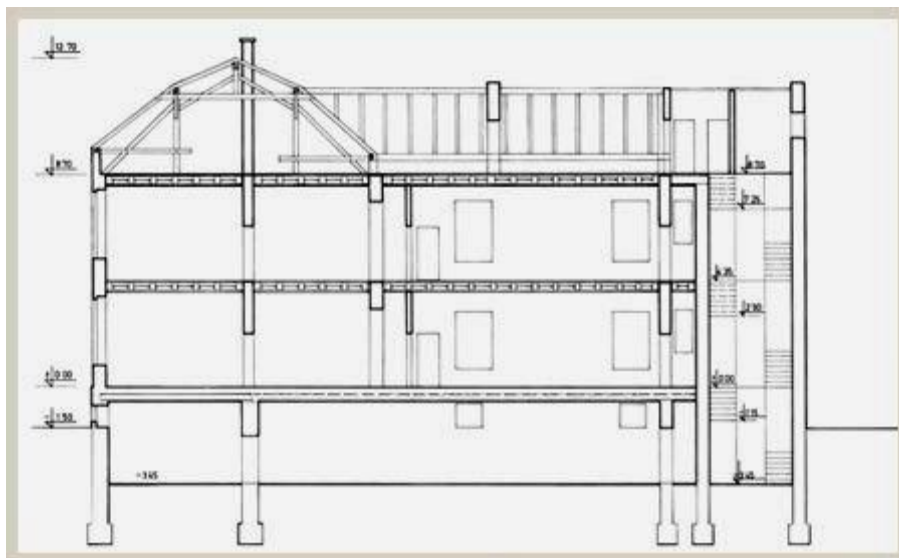
Οικία Λεονής Παναγιώτου. Εσωτερικό κατοικίας. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Λεονής Παναγιώτου. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

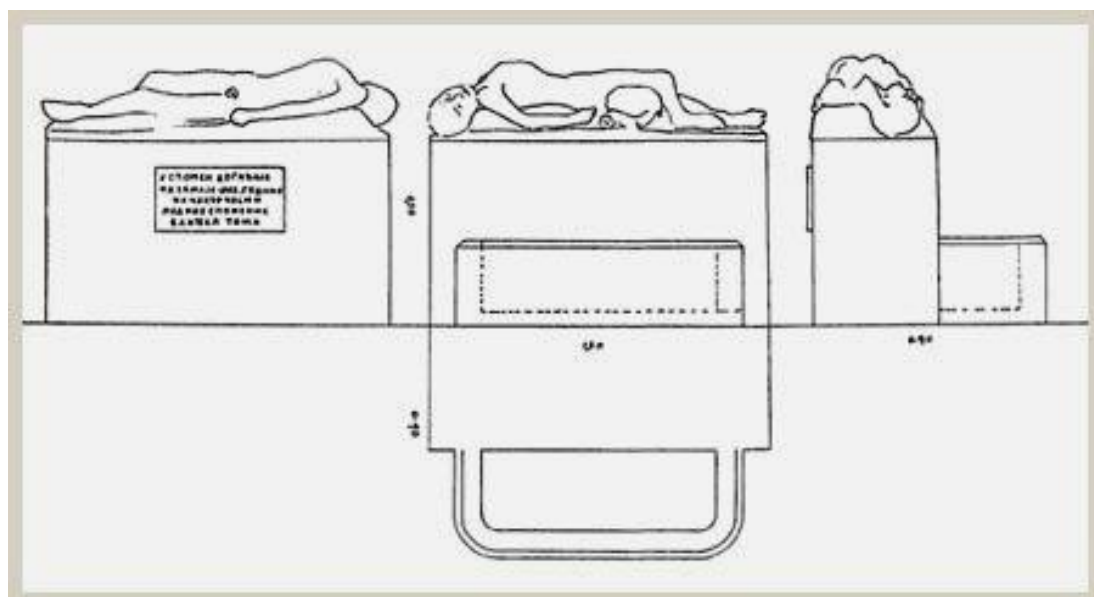
Οικία Λεονής Παναγιώτου. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Λεονής Παναγιώτου. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

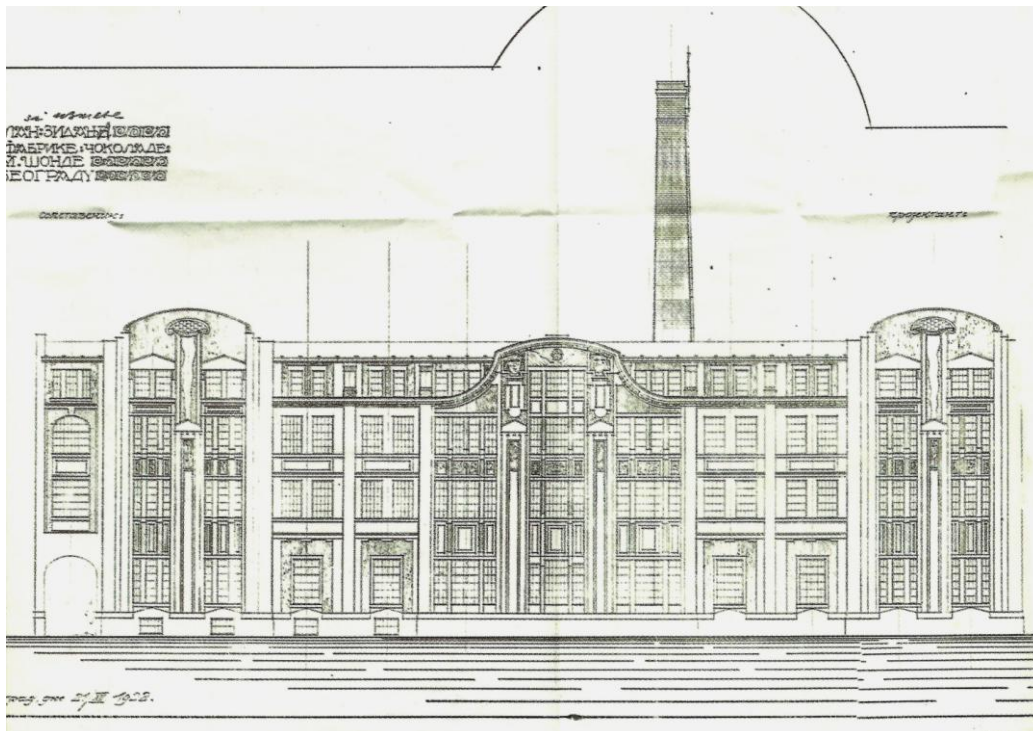
Μνημείο «Čukur česma» (Dobračina 31). Πηγή: ZZSKGB.

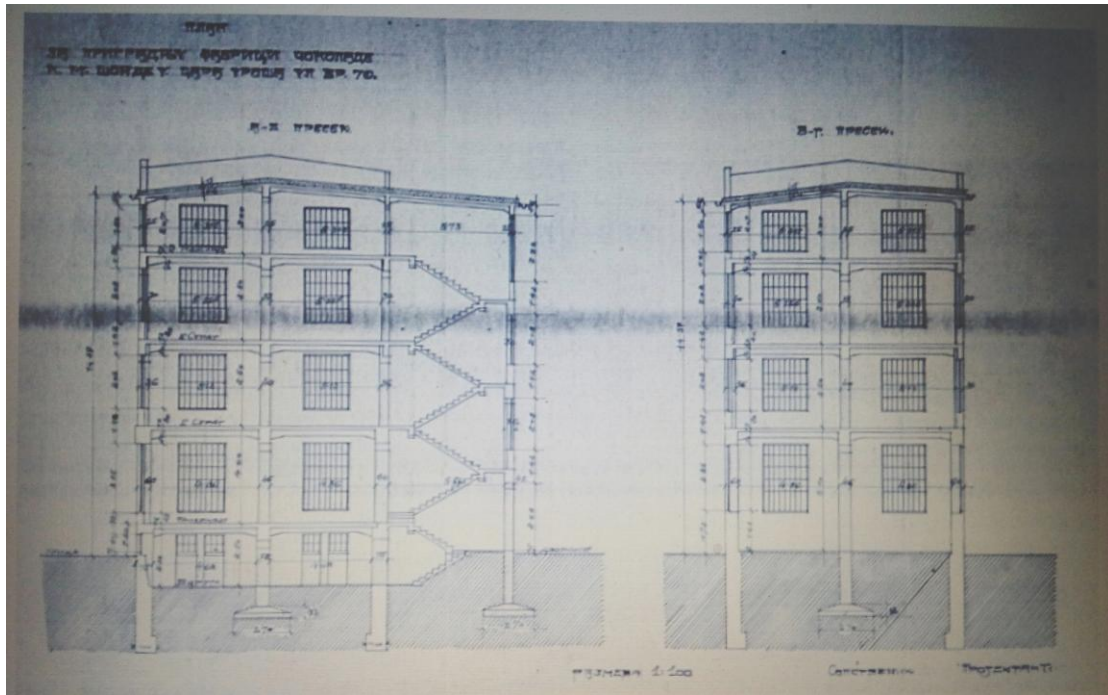
Μνημείο «Čukur česma». Σχεδιαστική αναπαράσταση του μνημείου. Πηγή: ZZSKGB.

Εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής οικογένειας Σιόντου (Cara Uroša 62 – 64).
Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής οικογένειας Σιόντου. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή:
IAB.

Εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής οικογένειας Σιόντου. Εγκάρσια τομή. Πηγή: IAB.

Το κατάστημα λιανικής του εργοστασίου ζαχαροπλαστικής της οικογένειας Σιόντου που στεγάζονταν στο κτήριο του Ιωάννη Παγγέλα (Κνεζ Mihailova 37). Πηγή: MGB.

Κινηματογράφος «Koloseum» οικογένειας Σιόντου (Terazije 40). Περίπου 1930. Πηγή: ZZSKGB.

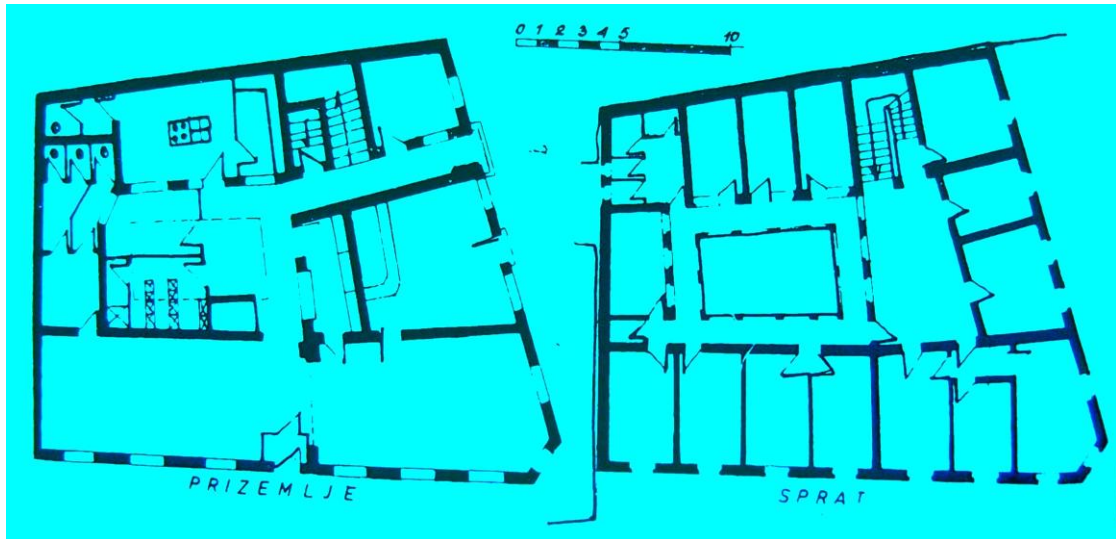
Η είσοδος του κινηματογράφου που αργότερα ονομάστηκε «Zvezda». Πηγή: ZZSKGB.

Ξενοδοχείο «*Grčka kraljica*» (Knez Mihailova 51). Τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πηγή: MGB.

Ξενοδοχείο «*Grčka kraljica*». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ξενοδοχείο «*Grčka kraljica*». Κάτοψη ισογείου (αριστερά), κάτοψη ορόφου (δεξιά). Πηγή: ZZSKGB.

Ξενοδοχείο «*Grčka kraljica*». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ξενοδοχείο «*Grčka kraljica*». Το εστιατόριο του ξενοδοχείου. Πηγή: Foto-dokumentacija „Politike”.

Οικία Ιωάννη Παγγέλα (Κνεζ Μιχαιλοβα 37), αριστερά. «Ξενοδοχείον της Ρωσίας» (Κνεζ Μιχαιλοβα 38), δεξιά. 1876. Πηγή: MGB.

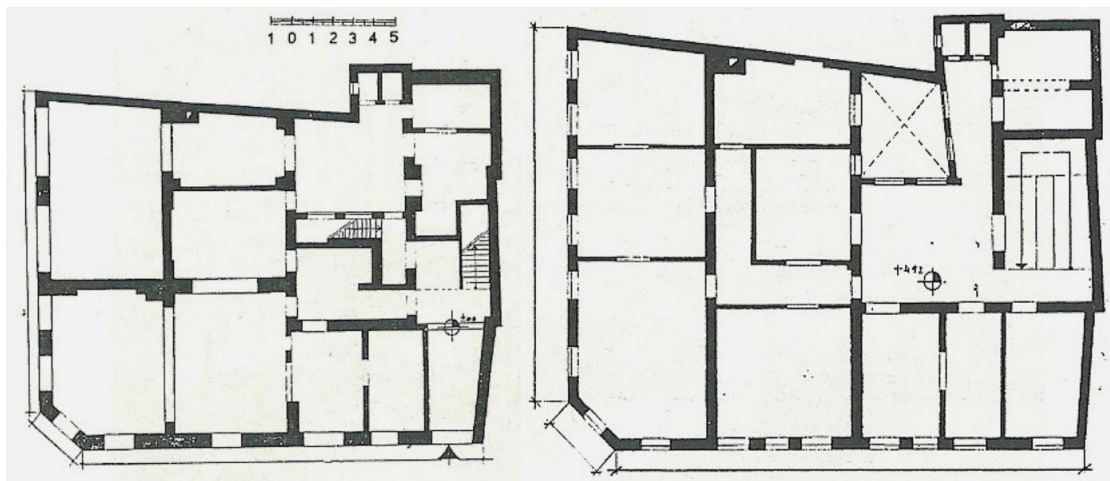
Οικία Ιωάννη Παγγέλα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

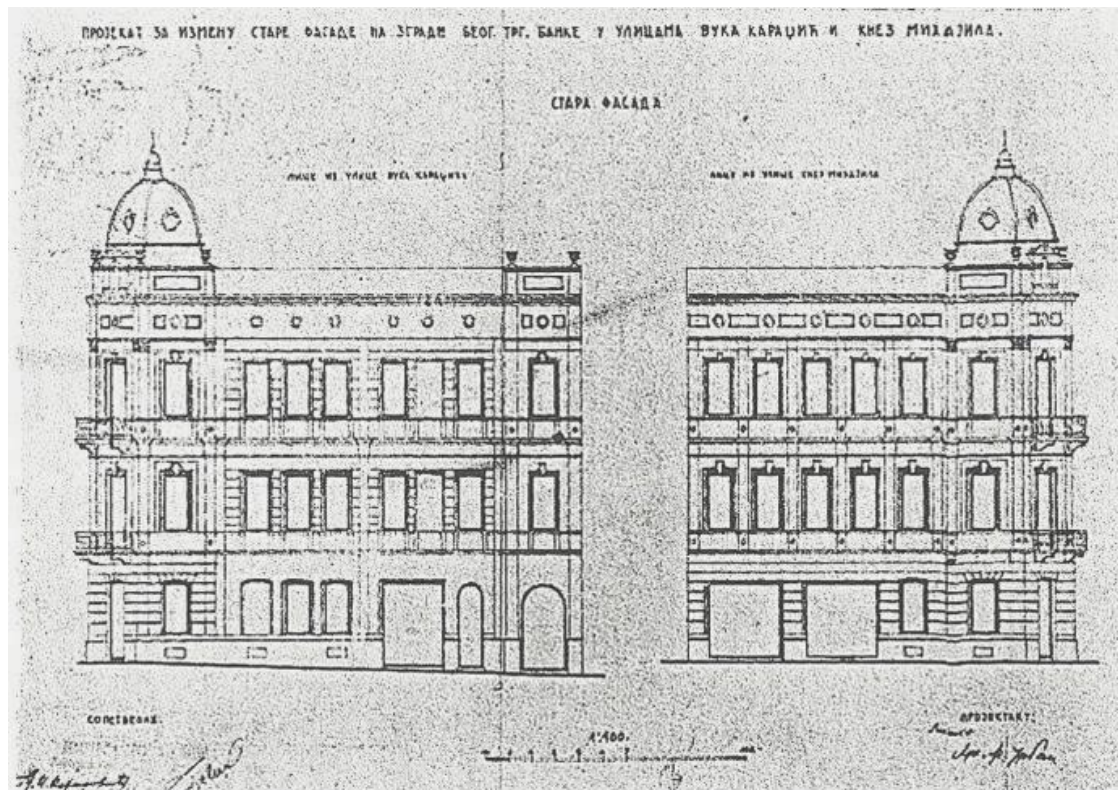
«Ξενοδοχείον της Ρωσίας» (Κνεζ Μιχαιλοβα 38). Περίπου το 1910. Πηγή: MGB.

«Ξενοδοχείο της Ρωσίας». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

«Ξενοδοχείο της Ρωσίας». Κάτοψη ισογείου (αριστερά), κάτοψη ορόφου (δεξιά). Πηγή: ZZSKGB.

«Ξενοδοχείο της Ρωσίας». Σχέδια των δύο προσόψεων. 1923. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Κωνσταντίνου Ανθούλα (Gavrila Principa 8). Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Κωνσταντίνου Ανθούλα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Κωνσταντίνου Ανθούλα (Kraljeвица Marka 8). Πηγή: MGB.

Οικία Κωνσταντίνου Ανθούλα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικίες Κωνσταντίνου Ανθούλα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Γεωργίου Βούτσου (Κραλενίκα Μαρκά 2). Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Γεωργίου Βούτσου (Κραλενίκα Μαρκά 2). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Γεωργίου Βούτσου (Deligradska 2). Κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πηγή: MGB.

Οικία Γεωργίου Βούτσου (Deligradska 2). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Γεωργίου Βούτσου. Λεπτομέρεια. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Γεωργίου Βούτσου. Η μεταλλική στήλη, που αναφέρει ότι στο κτήριο έζησε ο Αθανάσιος Πούλιος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Παλάτι «Zora» (Knez Mihailova 32). Περίπου το 1908. Πηγή: MGB.

Παλάτι «Zora». Λεπτομέρεια. Πηγή: MGB.

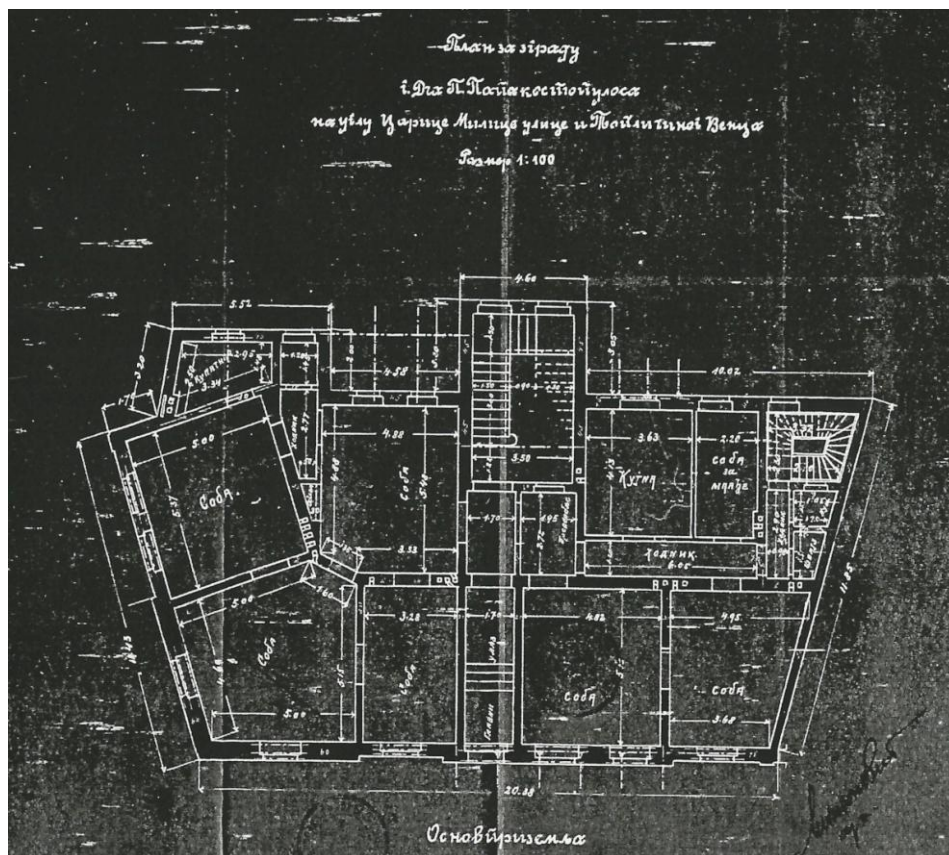
Παλάτι «Zora». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Πλάτωνος Παπακωστόπουλου (Torlicin Venac 9). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Πλάτωνος Παπακωστόπουλου. Τμήμα της πρόσοψης. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Πλάτωνος Παπακωστόπουλου. Κατοψηφή ισογείου. Πηγή: MGB.

Οικία Πλάτωνος Παπακωστόπουλου (Marsala Birjuzona 38). 1966. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Πλάτωνος Παπακωστόπουλου. (Marsala Birjuzona 38). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Κωνσταντίνου Κουμανούδη (Resavska 35). Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

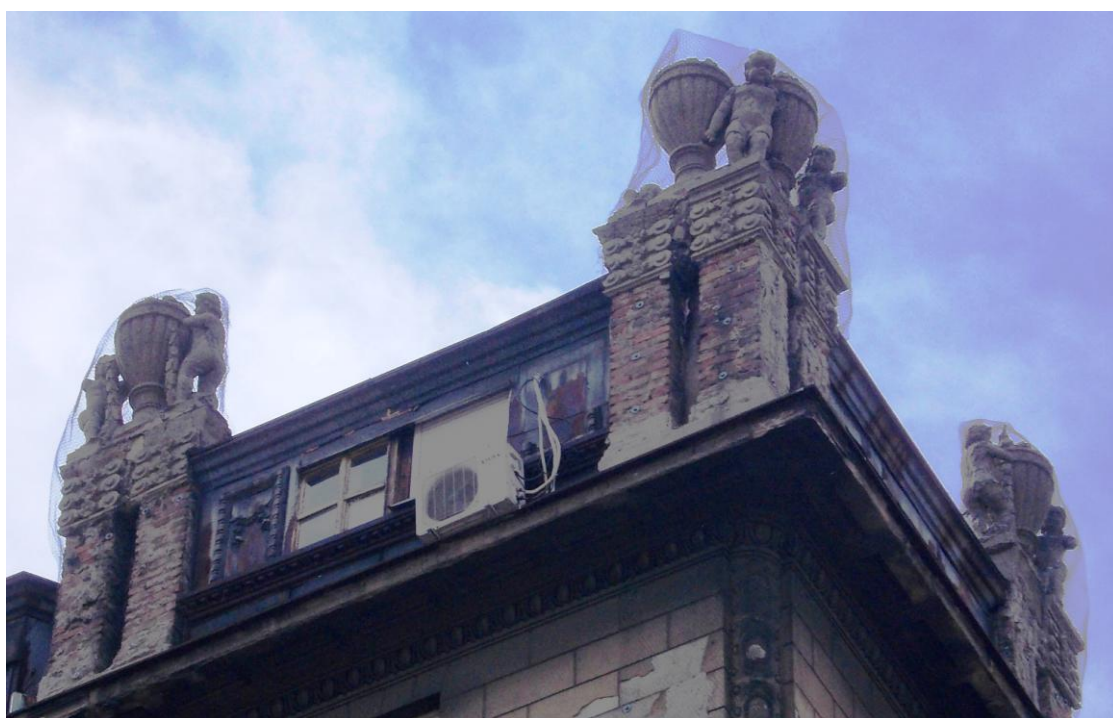
Οικία Κωνσταντίνου Κουμανούδη. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Αδελφών Α. Χαρισιάδη (Dobračina 35). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

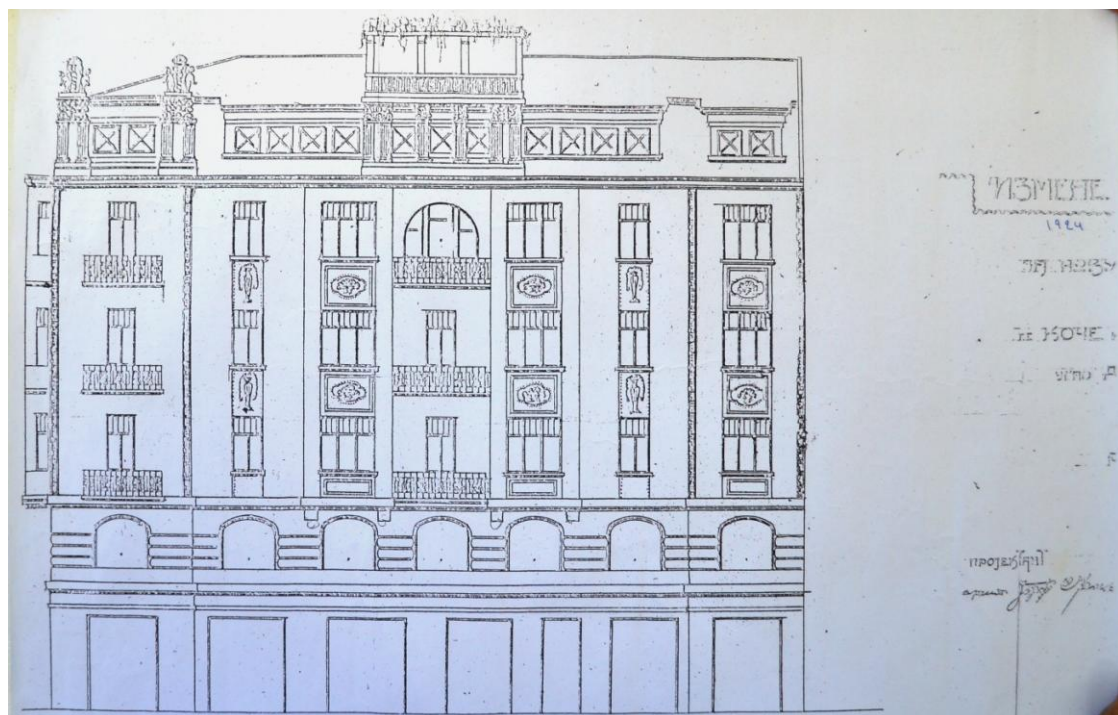
Οικία Αδελφών Α. Χαρισιάδη. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Αδελφών Α. Χαρισιάδη. Τα γλυπτά της οροφής. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Αδελφών Α. Χαρισιάδη. Σχέδιο πρόσοψης. 1921. Πηγή: ΙΑΒ.

Οικία Αδελφών Α. Χαρισιάδη. Τροποποίηση του σχεδίου πρόσοψης. 1924. Πηγή: ΙΑΒ.

Οικία Μιχαήλ Σιόντου (Kosovska 5). Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Οικία Μιχαήλ Σιόντου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Болница Београдске трговачке омладине

Νοσοκομείο Νικολάου και Ευγενίας Κίκι (Zvečanska 9). Πηγή: "Politika" 1940.

Νοσοκομείο Νικολάου και Ευγενίας Κίκι. Πηγή:
<http://www.kcs.ac.rs/index.php/sr/klinike/klinika-za-opekotine-plasticnu-i-rekonstruktivnu-hirurgiju>

Νοσοκομείο Νικολάου και Ευγενίας Κίκι. Σε πρώτο πλάνο το άγαλμα του Ερμή. Πηγή: “Politika” 2016.

Παλάτι «Κίκι» (Hilandarska 1). Πηγή:
<https://www.facebook.com/TrgovackaSkolaBeograd/photos/a.450544661664455/2322503851135184/?type=3&theater>

Παλάτι «Κίκι». Πηγή:

<https://www.facebook.com/TrgovackaSkolaBeograd/photos/a.450544661664455/1872520756133498/?type=3&theater>

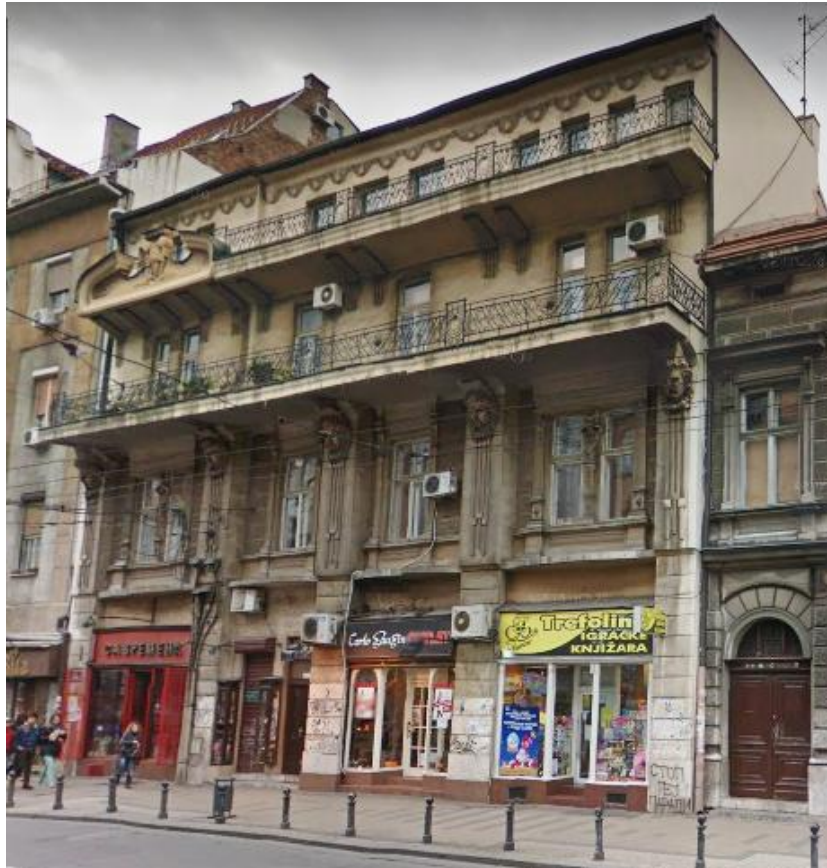
Ξενοδοχείο «Kod zlatnog anđela» (Vase Čararića 7). Πηγή: “Srpske novine” 1866.

Ξενοδοχείο «Kod zlatnog anđela» και οικία Μάρκου Θ. Λέκου (Vase Čararića 7 και 9). Πηγή: GGB LI.

Κατοικίες αδελφών Δημητρίου και Μάρκου Θ. Λέκου (Vase Čararića 7 και 9). Πηγή: GGB LI.

Οικία Δημητρίου Θ. Λέκου (Vase Čararića 7). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Μάρκου Θ. Λέκου (Vase Čararića 9). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Κατάστημα αδελφών Τσιστόπουλου (Vuka Karadžića 3). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Κατερίνας Γιοβάνοβιτς (Karadžorđeva 7). 1966. Πηγή: ZZSKGB.

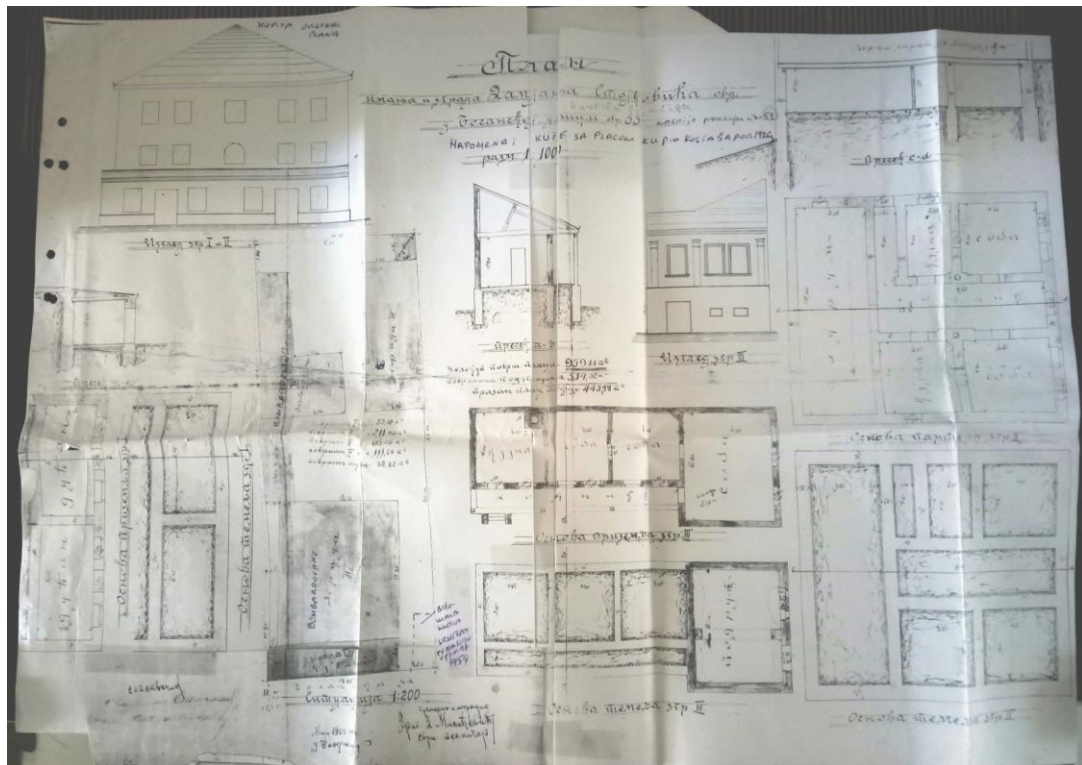
Οικία Περικλή Μπαρμπέρη (Φυρε Daničića 4). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Περικλή Μπαρμπέρη. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Κωνσταντίνου Σιαπέρα (Gavrila Principa 59). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούnius 2013.

Οικία Κωνσταντίνου Σιαπέρα. Σχέδια της οικίας και των δύο βοηθητικών κτηρίων που υπήρχαν στο οικοπέδο. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Κατάστημα Παναγιώτη Σιαπέρα (Vase Ćararića 15). Πηγή: MGB.

Κατάστημα Παναγιώτη Σιαπέρα. Πηγή: Αρχείο οικογένειας Σιαπέρα.

Ατελιέ «Παρθενών» (ΜακENZιJEνα 38). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ατελιέ «Παρθενών». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

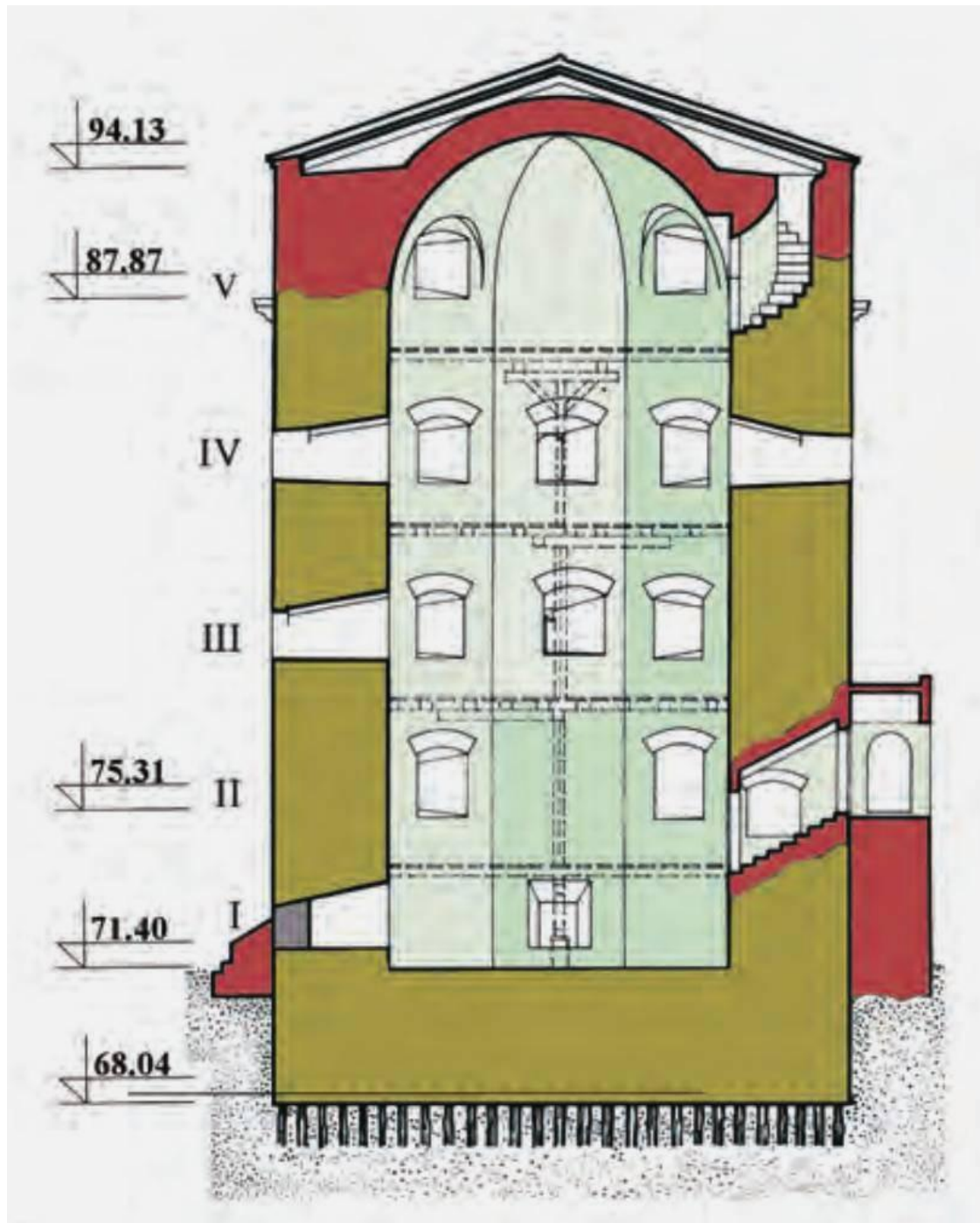
Ατελιέ «Παρθενών». Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Πύργος «*Nebojsa*» (Φρούριο Βελιγραδίου).
Πηγή: <https://kulanebojsa.rs/?lang=el>

Πύργος «*Nebojsa*». Πηγή: <https://kulanebojsa.rs/?lang=el>

Πύργος «*Nebojša*». Εγκάρσια τομή. Πηγή: Nasleđe VIII.

Πύργος «Nebojša». Πηγή: <https://mapio.net/images-p/52983135.jpg>

Πύργος «Nebojša». Εσωτερικό. Πηγή: <https://kulanebojsa.rs/?lang=el>

Μνημείο Ρήγα Φεραίου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

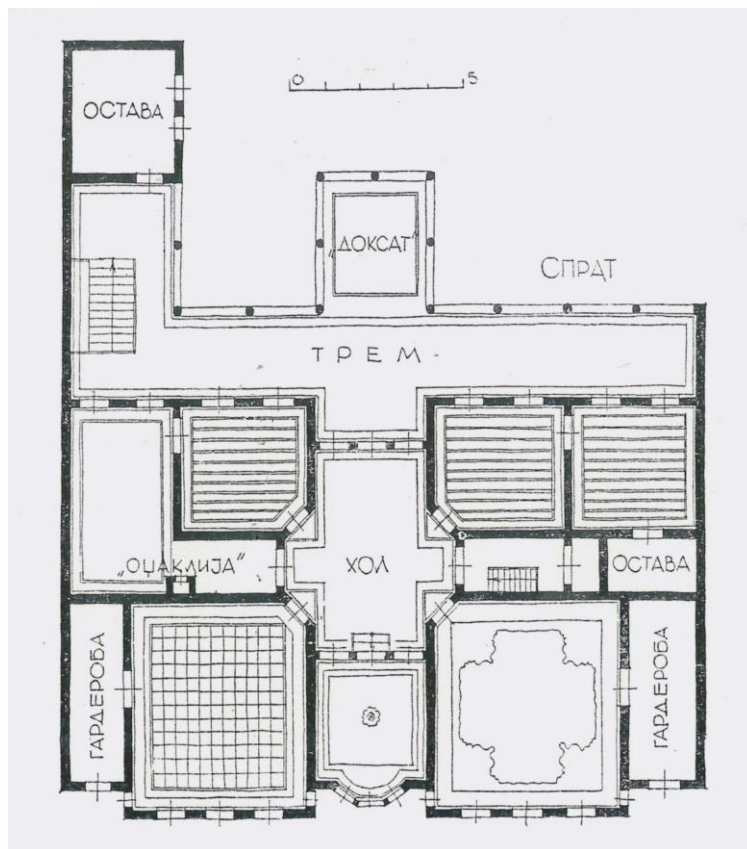
Μαρμάρινες επιγραφές αφιερωμένες στον Ρήγα Φεραίο (Riga od Fere 1),
Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Ναούμ Ίτσκου (Kralja Petra 8). Στα δεξιά Καφενείο «Znak pitanja “?”»
(Kralja Petra 6). Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

Οικία Ναούμ Ίτσκου (Kralja Petra 8). Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

Οικία Ναούμ Ίτσκου. Κάτοψη ορόφου. Πηγή: Kojić, *Stara gradska i seoska arhitektura u Srbiji*.

Οικία και φαρμακείο Αντωνίου Δελίνη (Zeleni venac 14). Περίπου το 1905.
Πηγή: MGB.

Οικία και φαρμακείο Αντωνίου Δελίνη. Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

Φαρμακείο Νικολάου Δελίνη, πρώτο αριστερά (Κnez Mihailova 1). Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

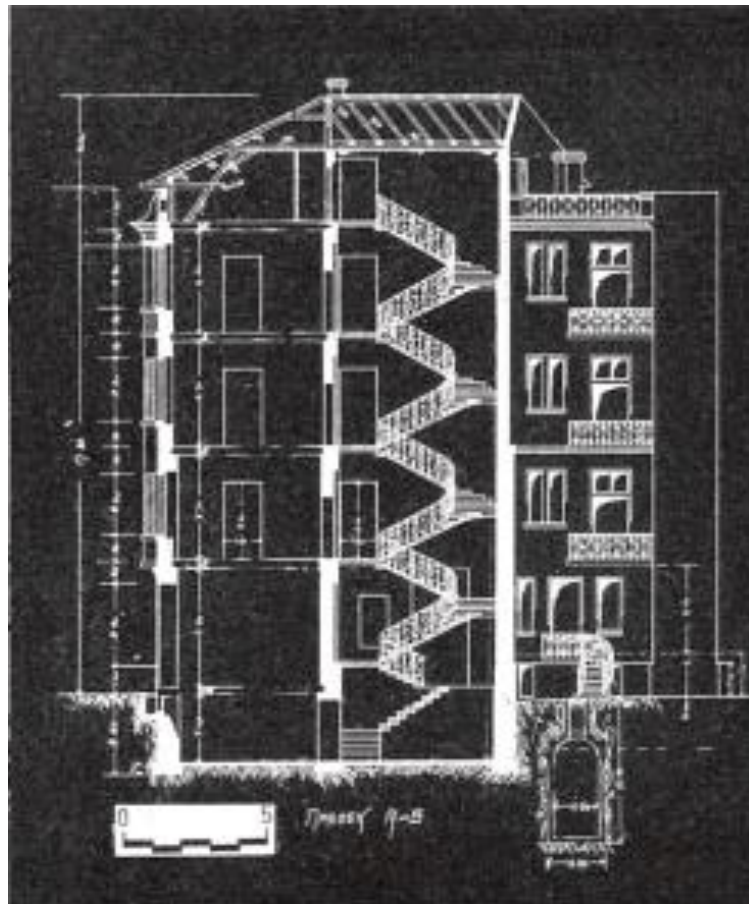
Φαρμακείο Νικολάου Δελίνη. Περίπου το 1930. Πηγή: MGB.

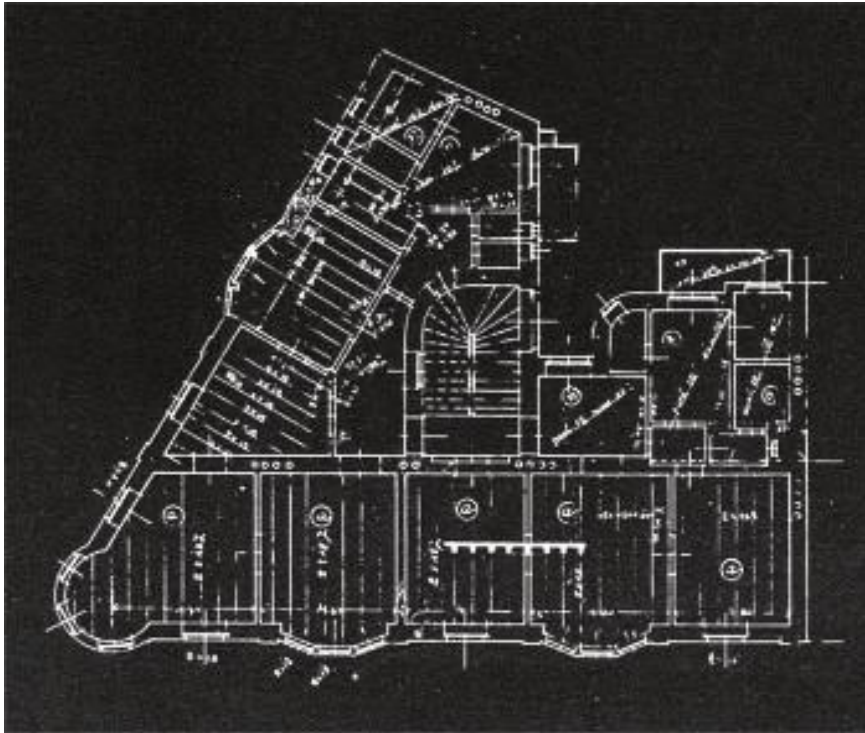
Οικία Ιωάννη Παγγέλα (Trg Nikole Pašića i Vlačkovićeve 2). Περίπου το 1950.
Πηγή: MGB.

Οικία Ιωάννη Παγγέλα. Στο βάθος το Κοινοβούλιο της Γιουγκοσλαβίας. Περίπου το 1950. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Ιωάννη Παγγέλα. Εγκάρσια τομή. Πηγή: IAB.

Οικία Ιωάννη Παγγέλα. Κάτοψη πρώτου ορόφου. Πηγή: ΙΑΒ.

Οικία Ιωάννη Πασώνα (Đure Jakšića 6). Ο Ιωάννης με την σύζυγό του και την κόρη τους Βάγια. Περίπου το 1905. Πηγή: Foto-kolekcija Miloša Jurišića.

Οικία Νικολάου Χατζηθωμά (Francuska 5). Περίπου το 1895. Πηγή: MGB.

Οικία και κατάστημα Αναστασίου Νεράντζη (Καραϊορδένα 59). Περίπου το 1932. Πηγή: MGB.

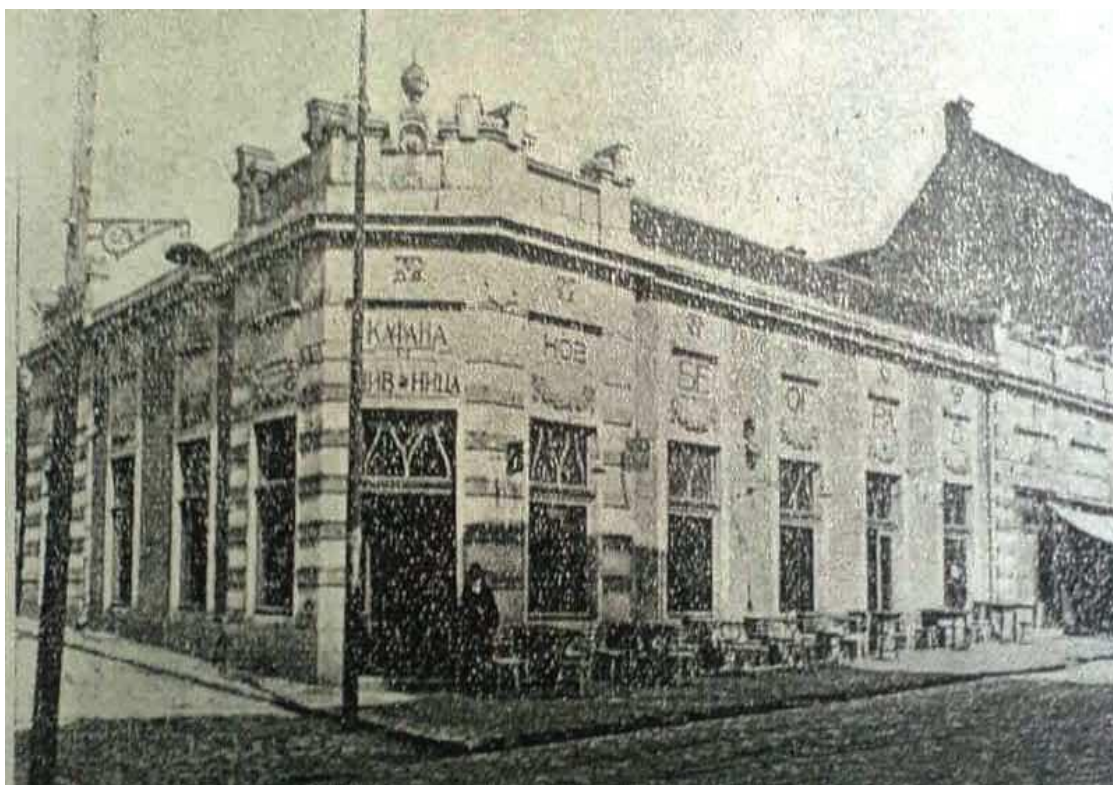
Οικία και κατάστημα Αναστασίου Νεράντζη μαζί με τα ιδιόκτητα διαμερίσματα (Καραδordževa 61). Περίπου το 1932. Πηγή: MGB.

Καφενείο «Kod Složne braće» (Njegoševa 2). Πηγή: Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija*.

Καφενείο «*Lera Katarina*» (Βεοградска 15). Περίπου το 1932. Πηγή: MGB.

Καφενείο «*Novi Beograd*» (Μακενζιјева 43), Πηγή:
<https://rentastan.com/blog/beogradski-parkovi-2-cuburski-park/kafana-novi-bg/>

Καφενείο «Trandafilović» (Makenzijeva 65). Πηγή:
<https://rentastan.com/blog/beogradski-parkovi-2-cuburski-park/trandafilovic/>

Καφενείο «Kod Dume» (Karpetan Mišina 6). Πηγή: “Vreme”, 1933.

Ξενοδοχείο «Μακεδονία» (Vase Ćararića 26). 1876. Πηγή: MGB.

Ξενοδοχείο «Μακεδονία». 1934. Πηγή: MGB.

Εργοστάσιο επεξεργασίας δερμάτων Εμμανουήλ Κλειδή στην περιοχή Cukarica του Βελιγραδίου. 1908. Πηγή: Aleksić, *Beogradski stranci*.

Ναός αγίου Μάρκου. Περίπου το 1900. Πηγή: MGB.

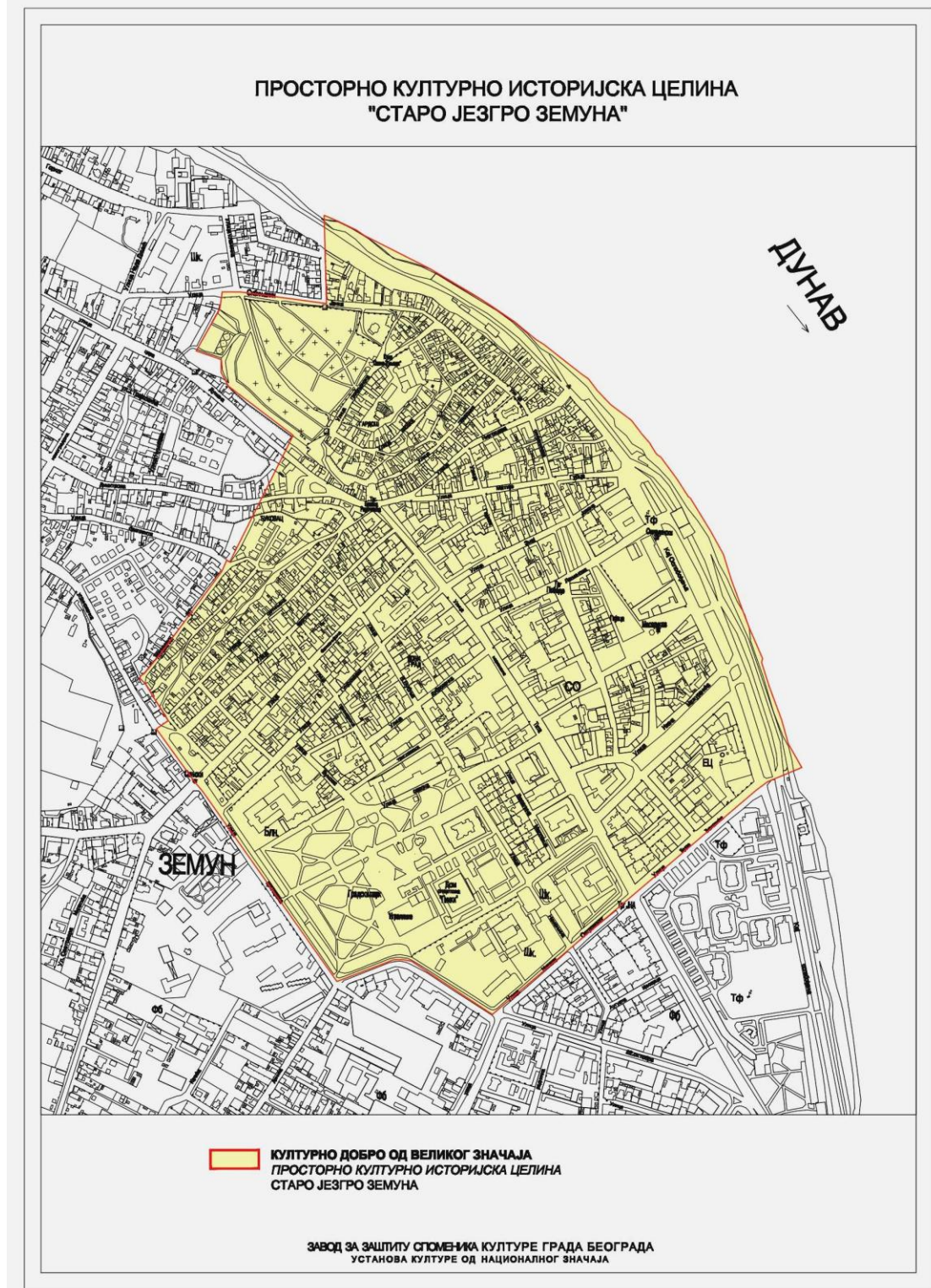

Ναός αγίου Μάρκου. Κατά τον μεσοπόλεμο. Πηγή: ZZSKGB.

Μαρμάρινη στήλη όπου αναγράφονται τα ονόματα της βασιλικής οικογένειας Ομπρένοβιτς, καθώς και του κτήτορα του ναού του αγίου Μάρκου, Λαζάρου Πάντσα. Οι τάφοι τους βρίσκονταν εντός του ναού και αργότερα, μετά την καταστροφή του, τα οστά τους μεταφέρθηκαν στο νέο ναό. Πηγή: ZZSKGB.

В. СЕМЛИНО

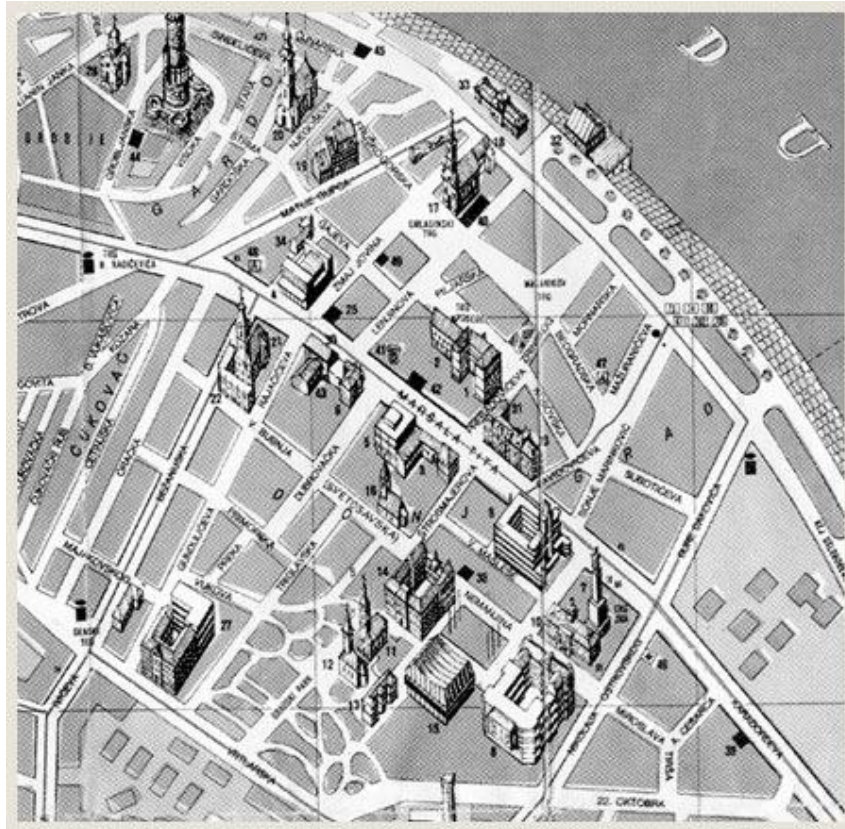
Η παλαιά πόλη του Σεμλίνου ανακηρυγμένη ως πολιτιστικό αγαθό μεγάλης σημασίας. Πηγή: ZZSKGB.

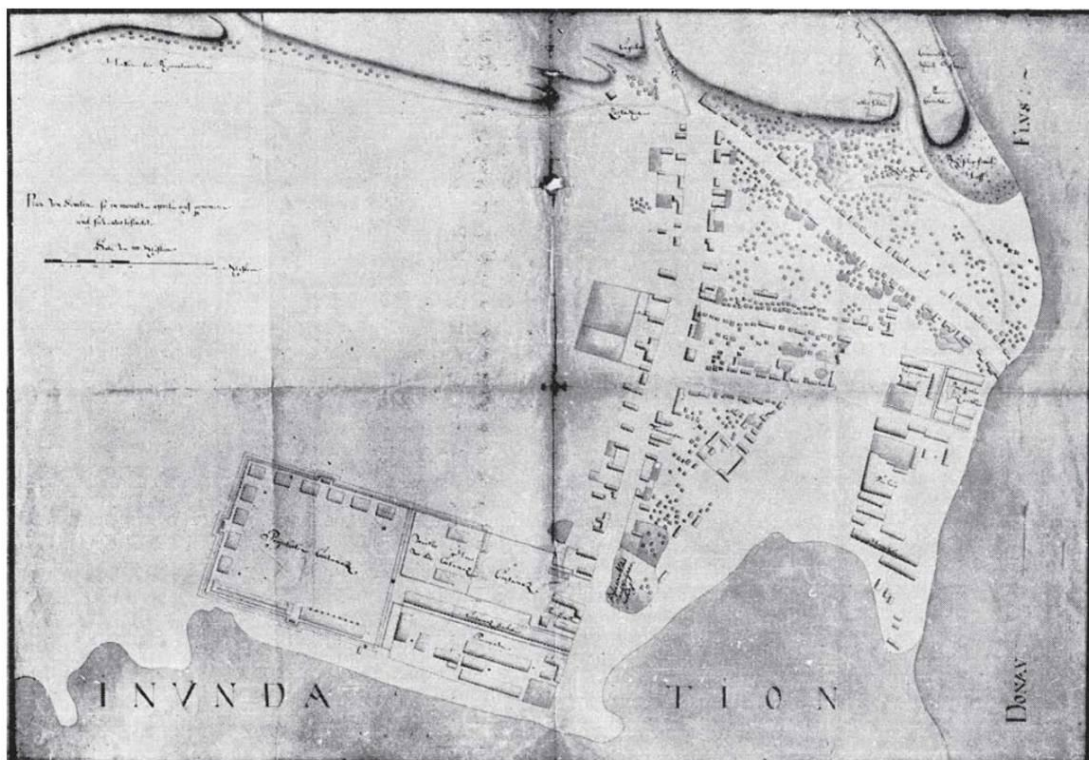
Τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς στην παλαιά πόλη του Σεμλίνου. Πηγή: ZZSKGB.

Τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς στην παλαιά πόλη του Σεμλίνου. Πηγή: ZZSKGB.

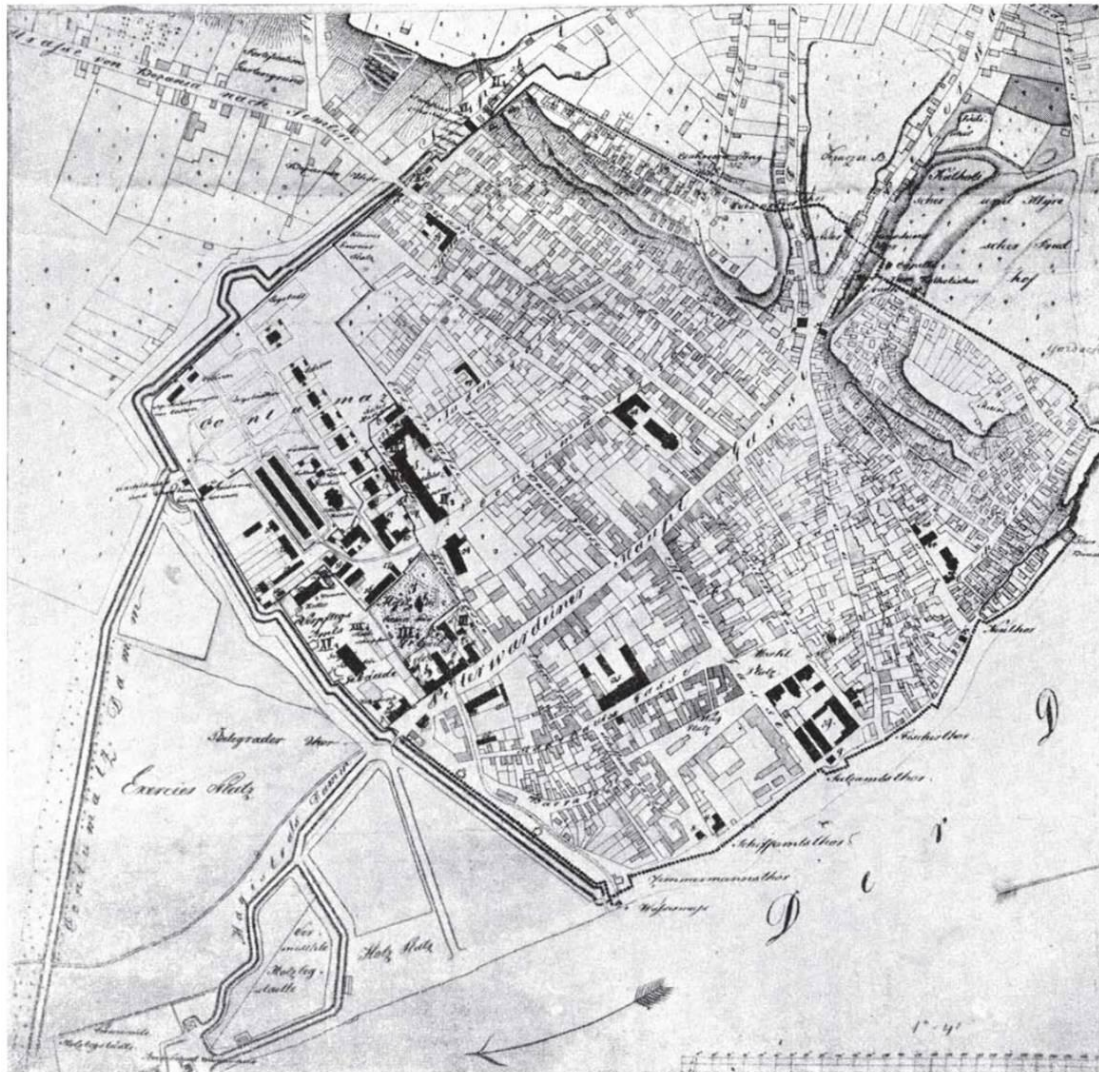
Απεικόνιση των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς στην παλαιά πόλη του Σεμλίνου. Πηγή: ZZSKGB.

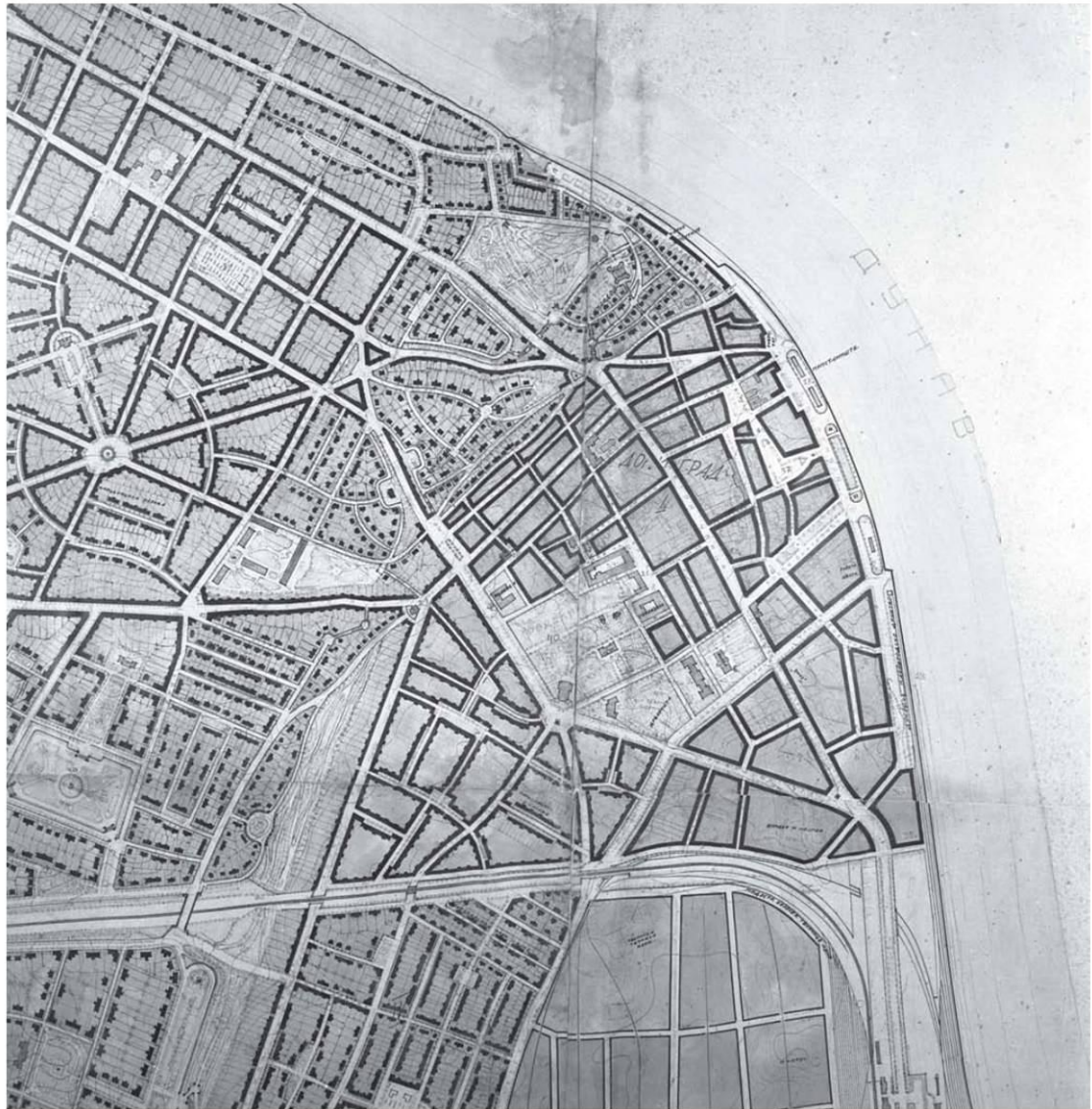
Χάρτης του Σεμλίνου κατά το 1740. Πηγή: Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I.*

Χάρτης του Σεμλίνου των Th. v. Werthenpreis και W. v. Wolgemuth. 1780.
Αναλογία 1:3.600. Πηγή: MGB.

Χάρτης του Σεμλίνου του Carl Berthold. Περίπου 1830. Αναλογία 1:40. Σε επτά χρώματα (μαύρο, κίτρινο, μπλε, δύο αποχρώσεις του κόκκινου και δύο του πράσινου). Πηγή: Škalamera, *Staro jezgro Zemuna, I*.

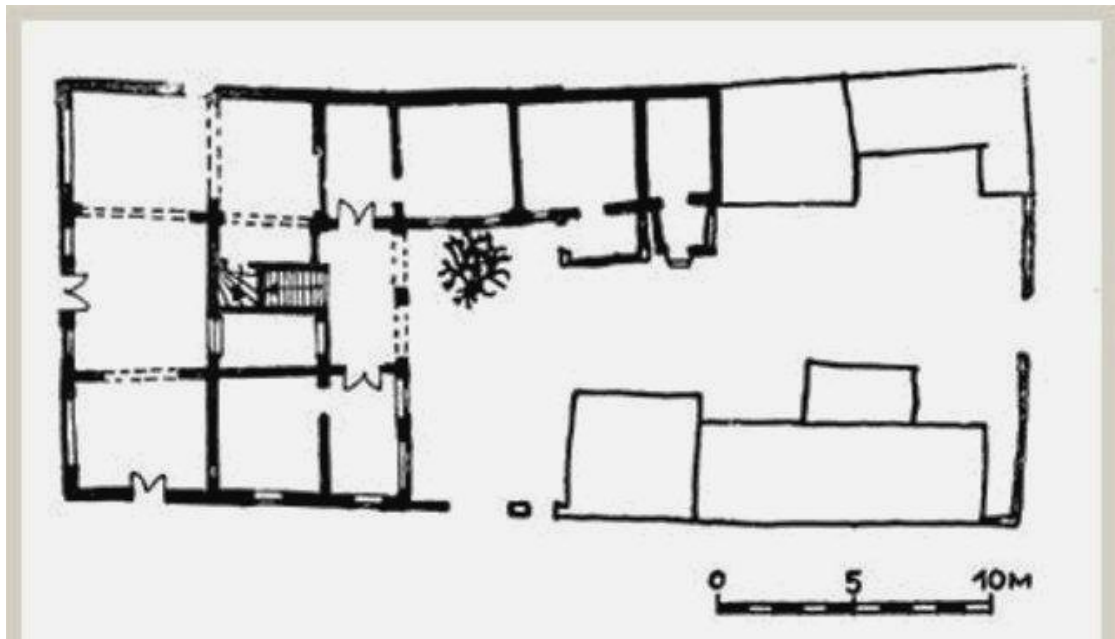
Ρυθμιστικό σχέδιο του Σεμλίνου του αρχιτέκτονα Mihailo Radovanović. 1928.
Πηγή: MGB.

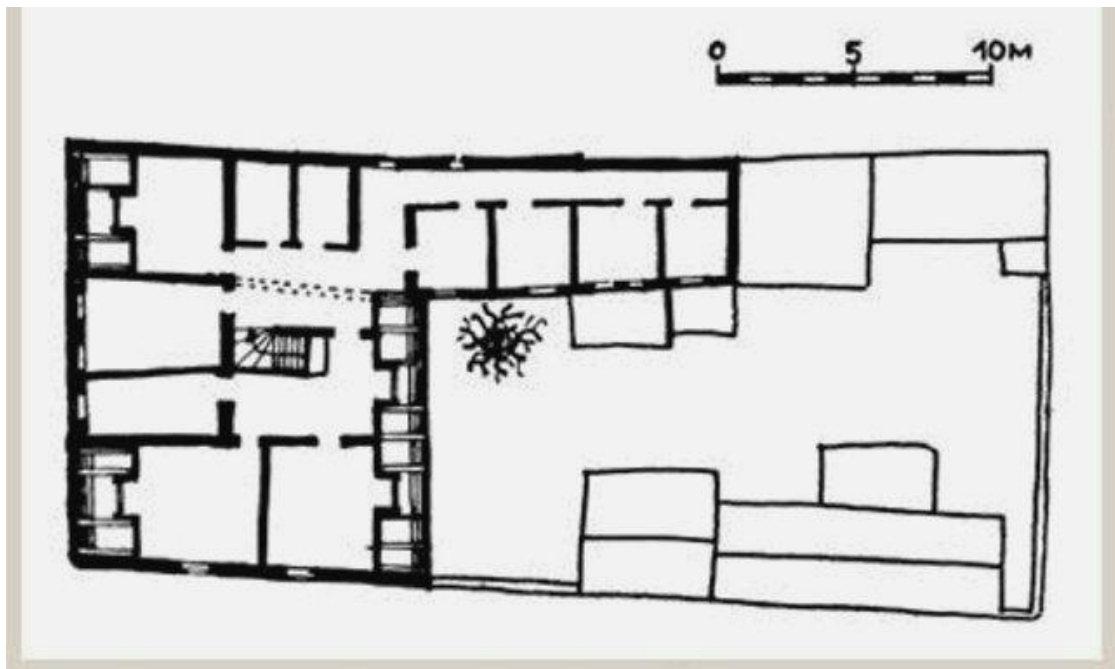
Η οικία Πέτρου Ίτσκου το 1910, στην οδό Bežanijska 18. Πηγή: ZZSKGB.

Η οικία Πέτρου Ίτσκου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Πέτρου Ίτσκου. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB

Οικία Πέτρου Ίτσκου. Κάτοψη ορόφου. Πηγή: ZZSKGB

Η οικία Καραμάτα το 1910, στην οδό Καραμάτινα 17. Πηγή: ZZSKGB

Η μακέτα της οικίας Καραμάτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα (εντός της οικίας). Ιούνιος 2013.

Η οικία Καραμάτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ο προαύλιος χώρος της οικίας Καραμάτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

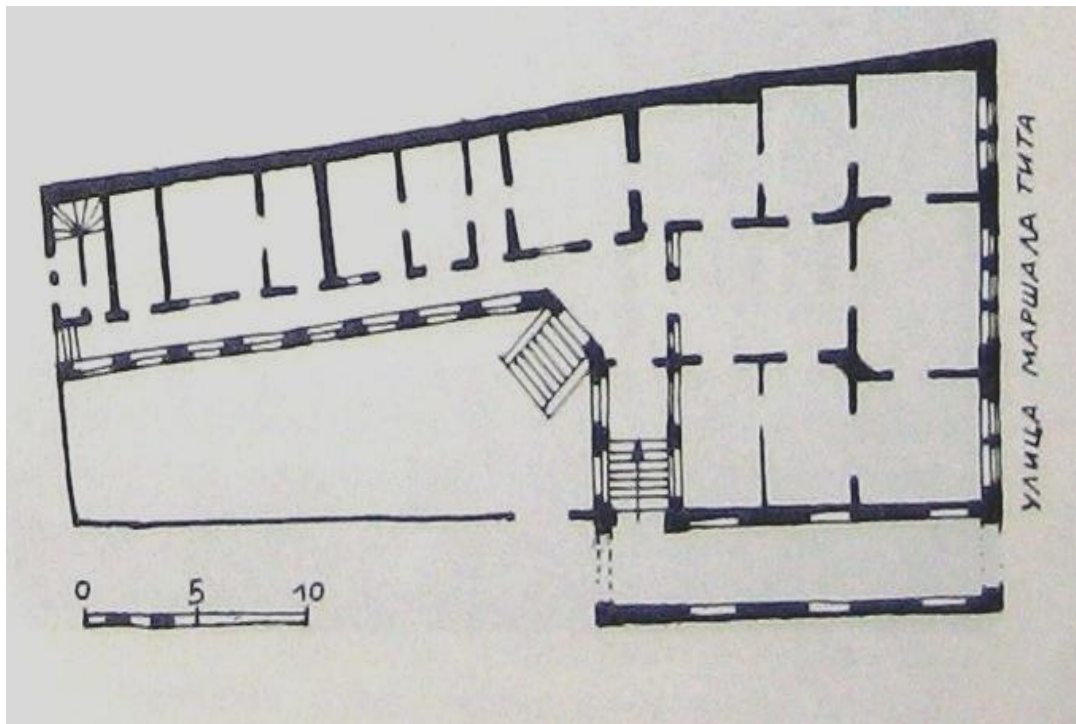
Εσωτερικός χώρος της οικίας Καραμάτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

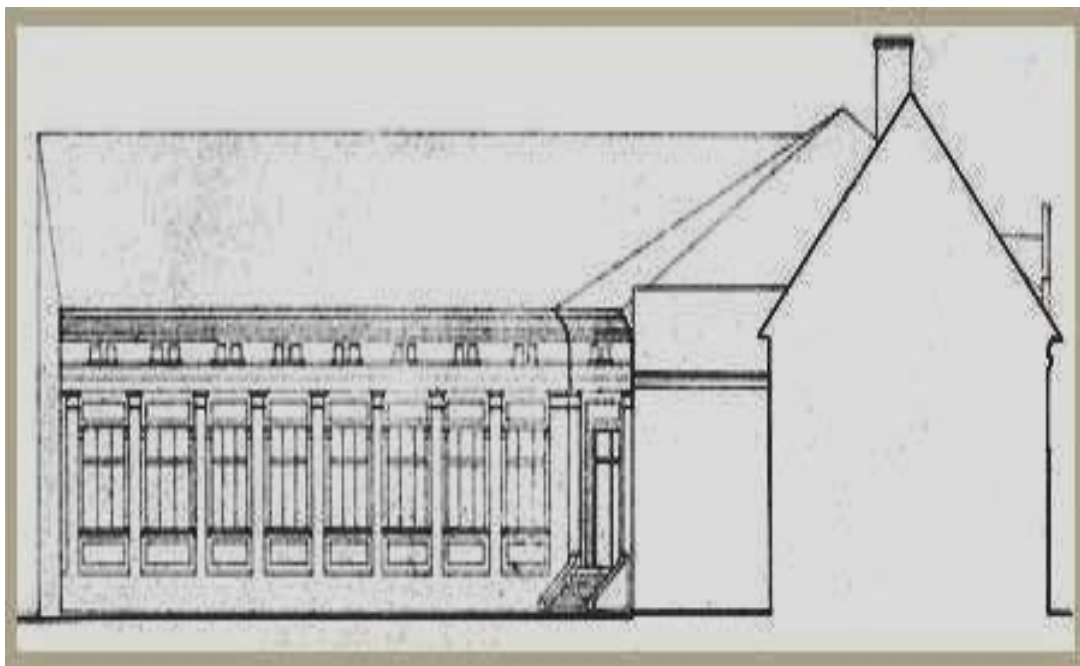
Η οικία Σπίρτα κατά την δεκαετία του 1960, στην οδό Γλαννα 9. Πηγή: ZZSKGB.

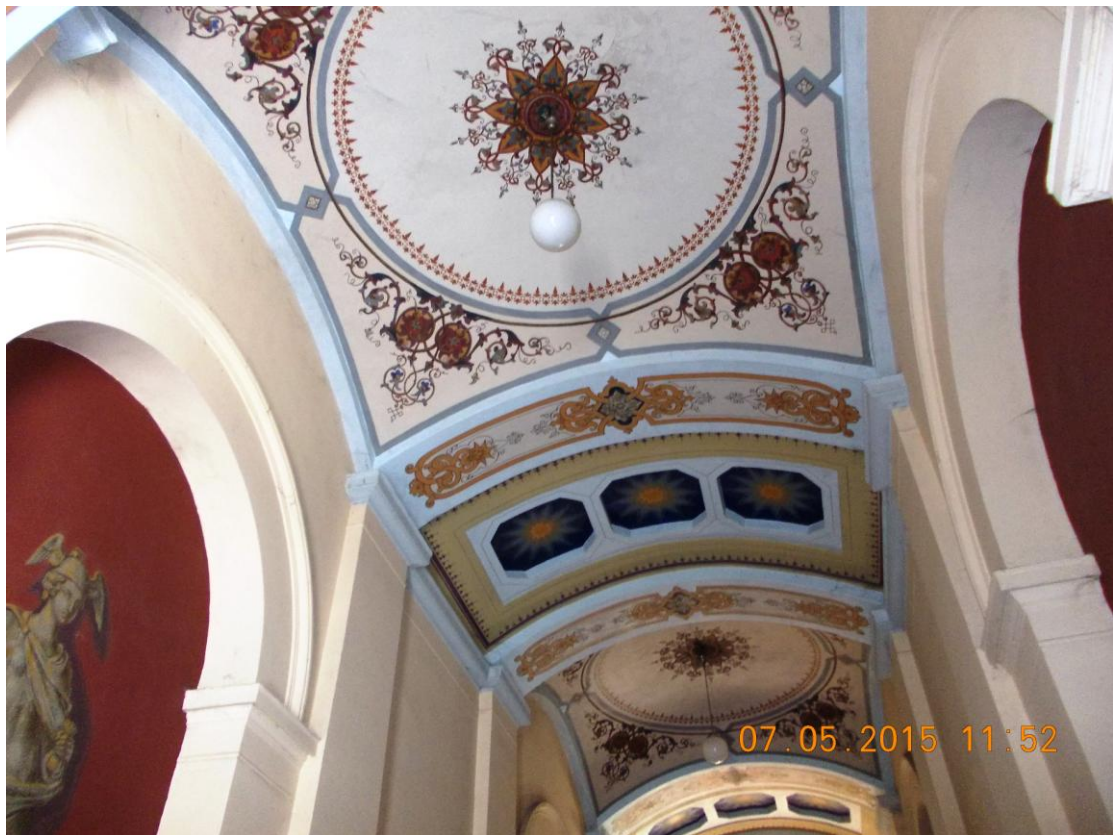
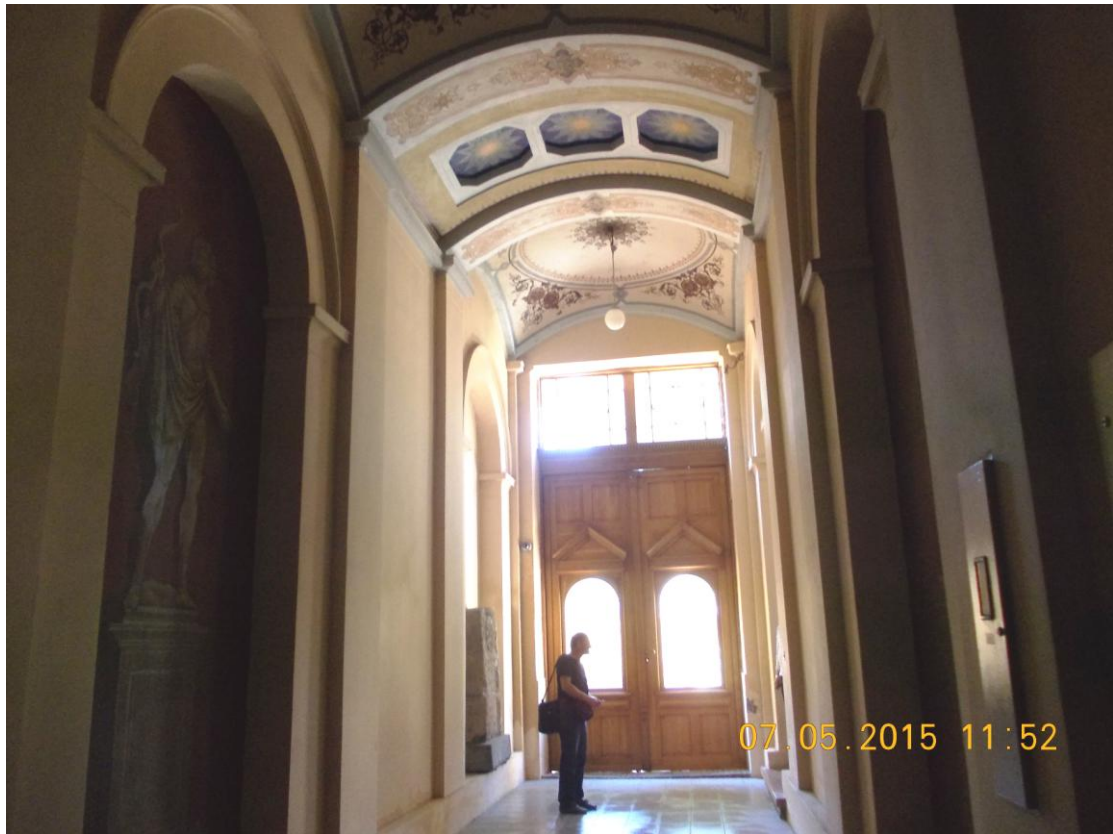
Η οικία Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Σπάρτα. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Σπάρτα. Η όψη του κτηρίου από την πλευρά της αυλής. Πηγή: ZZSKGB.

Παρατηρώντας τον επιβλητικό και έξοχα διακοσμημένο εσωτερικό διάδρομο της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Τοιχογραφία του αγάλματος του θεού Απόλλωνα στον εσωτερικό διάδρομο της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Τοιχογραφία του αγάλματος της θεάς Αθηνάς στον εσωτερικό διάδρομο της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Τοιχογραφία του αγάλματος του θεού Ερμή στον εσωτερικό διάδρομο της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Χώροι στο εσωτερικό της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

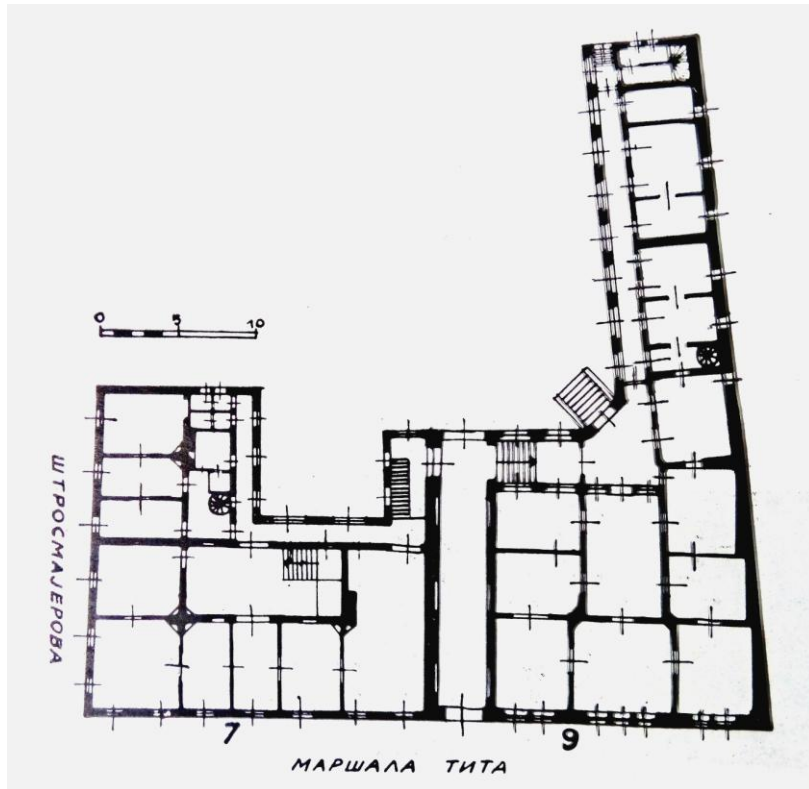
Χώροι στο εσωτερικό της οικίας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

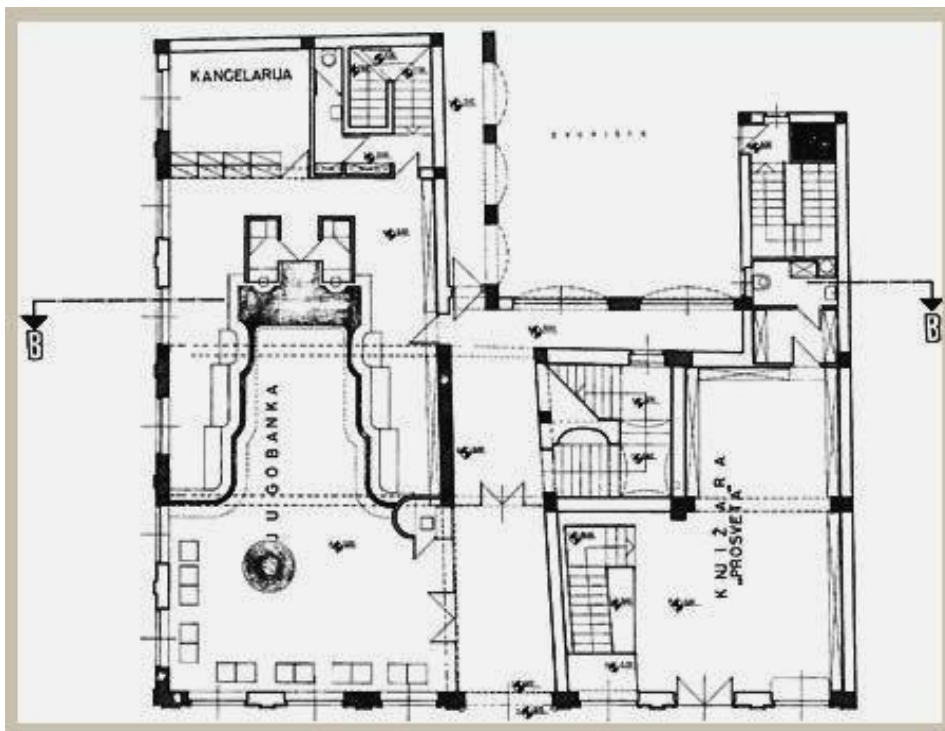
Το τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα κατά την δεκαετία του 1980, στην οδό Γλαννα 7. Πηγή: ZZSKGB.

Το τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Το συγκρότημα του τυπογραφείου Ιωάννη Καραμάτα και της οικίας Σπίρτα, στην οδό Γλαννα 7 και 9 αντίστοιχα. Κάτοψη ισογείων. Πηγή: ZZSKGB.

Τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα. Κάτοψη ισογείου. Πηγή: ZZSKGB.

Τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα. Εγκάρσια τομή Πηγή: ZZSKGB.

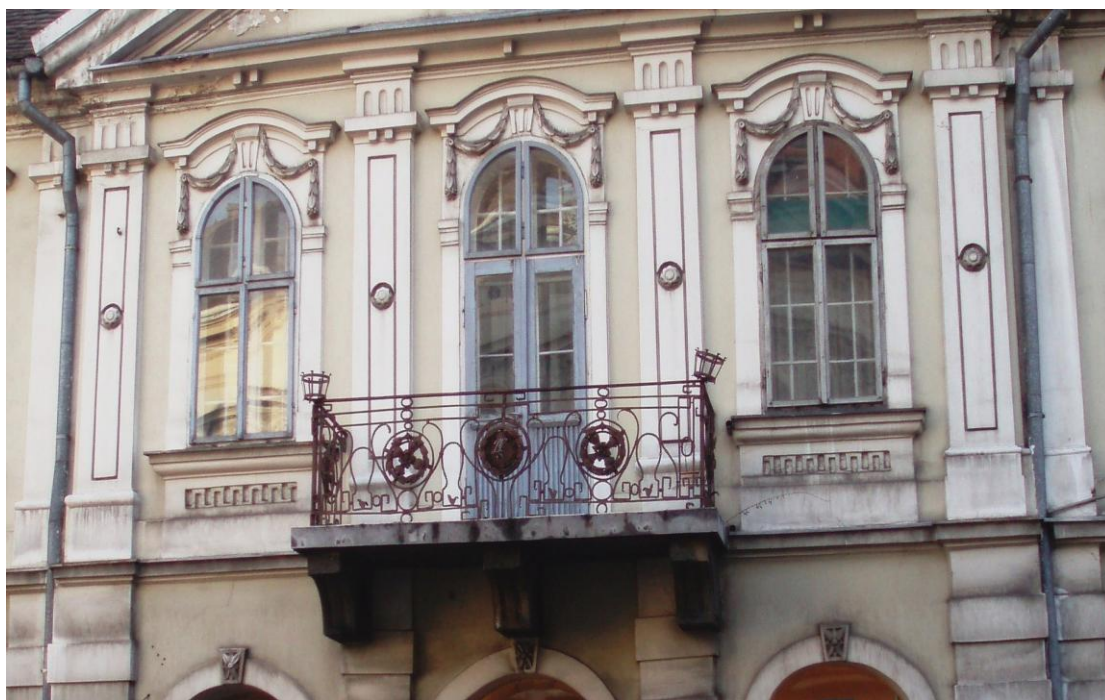
Η οικία Ζίκου, περίπου το 1930, στην οδό Γλαννα 23. Πηγή: ZZSKGB.

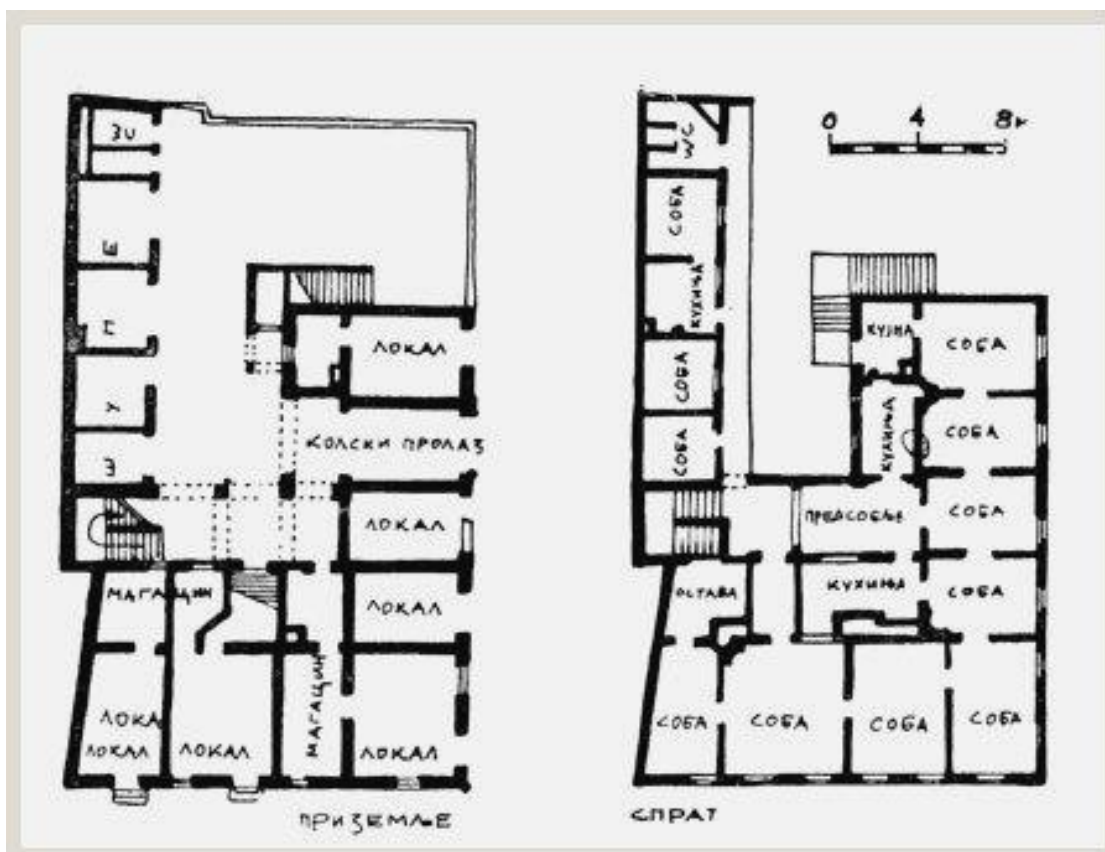
Η οικία Ζίκου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Ζίκου. Το ηλιακό ρολόι και το γωνιακό χαγιάτι. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

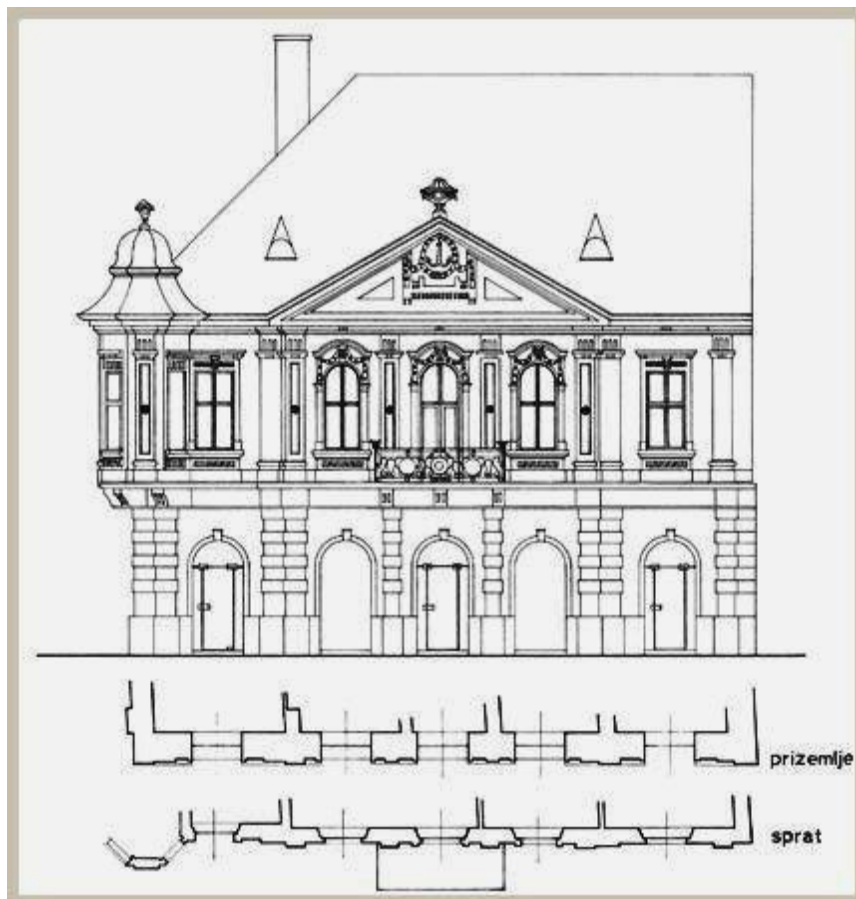
Οικία Ζίκου. Τμήμα της πρόσοψης επί της κεντρικής οδού Glavna. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Ζίκου. Κάτοψη ισογείου και ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Ζίκου. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

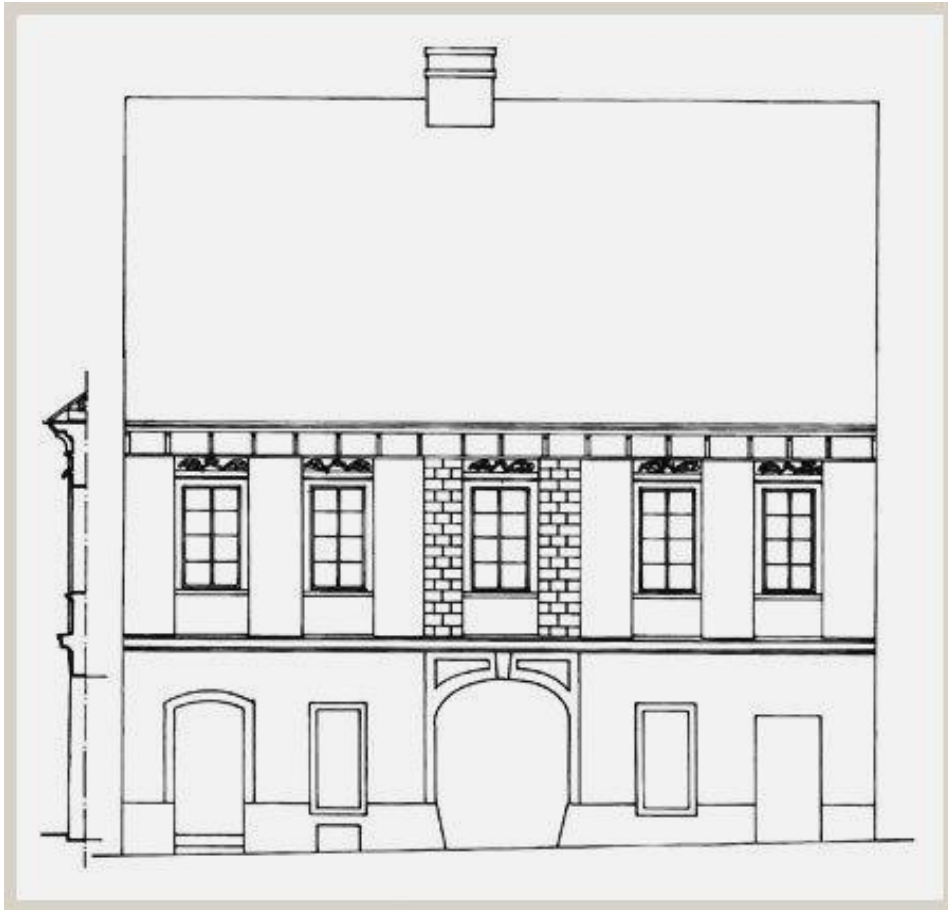
Οικία Ζίκου. Σχέδιο αποκατάστασης της πρόσοψης επί της οδού Glavna. Πηγή: ZZSKGB.

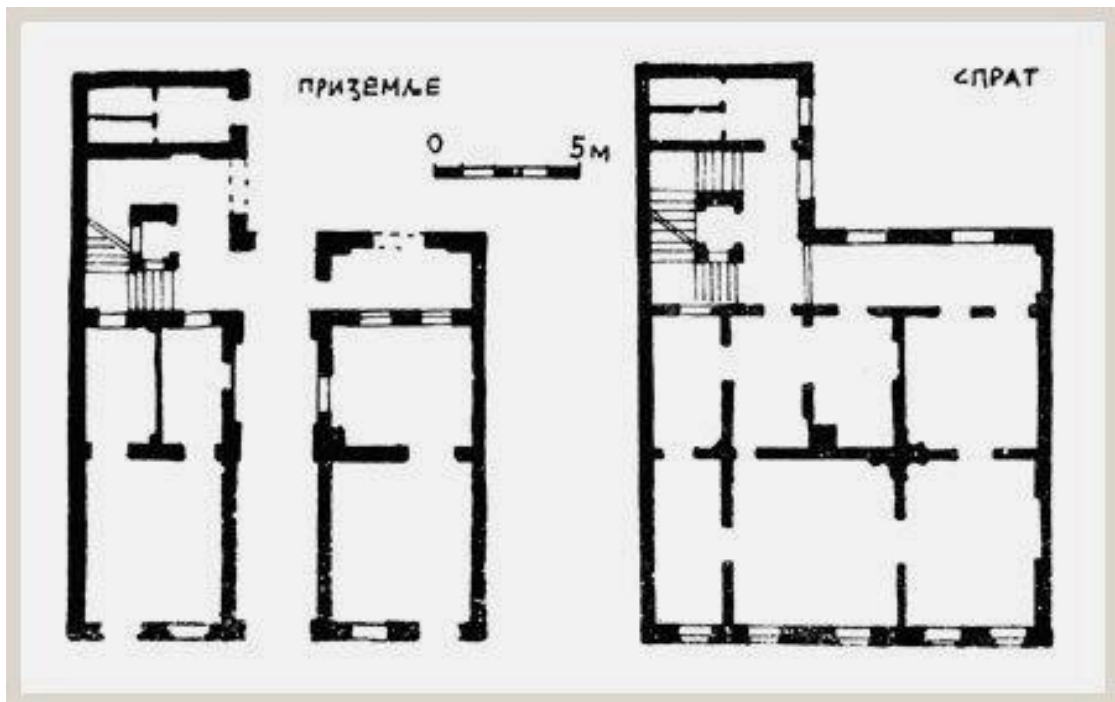
Η οικία Βιάλλου, το 1915, στην οδό Glavna 45. Πηγή: ZZSKGB.

Η οικία Βιάλλου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Βιάλλου. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

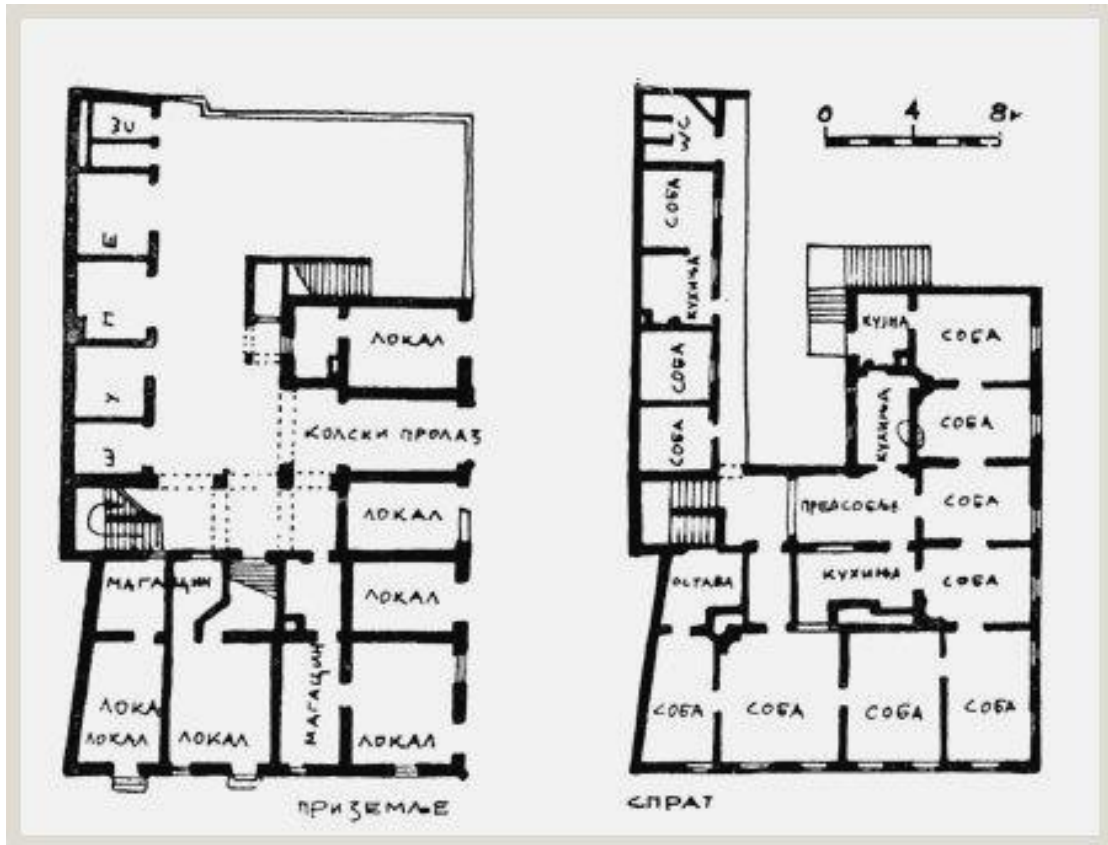
Οικία Βιάλλου. Κάτοψη ισογείου και ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

Η οικία Δήμα, το 1905, στην οδό Gospodska 14. Πηγή: ZZSKGB.

Η οικία Δήμα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Δήμα. Κάτοψη ισογείου και ορόφου. Πηγή: ZZSKGB.

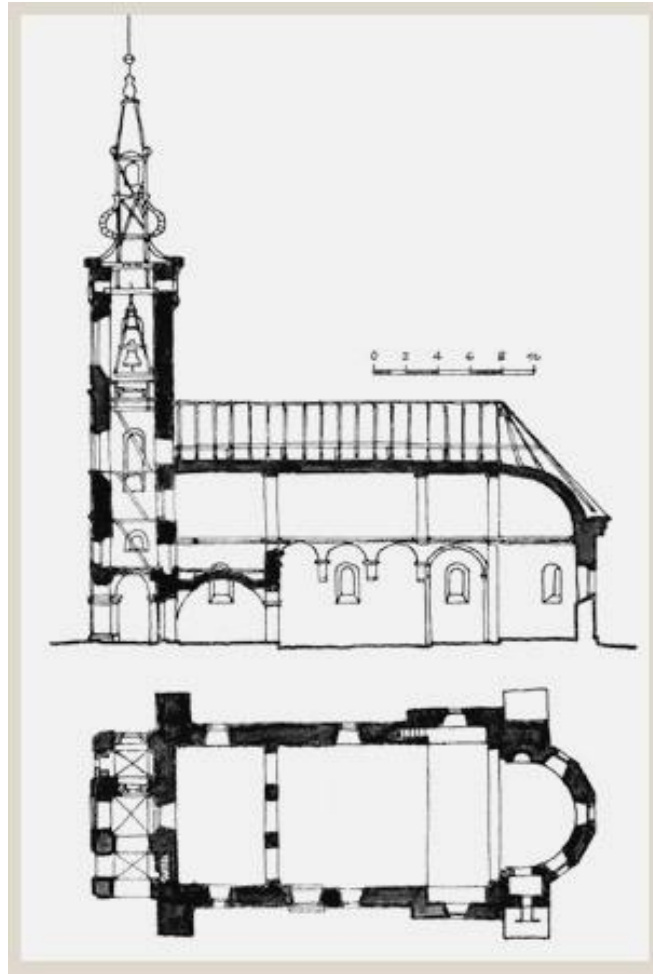
Οικία Δήμα. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Νικολάου. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Νικολάου. Είσοδος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

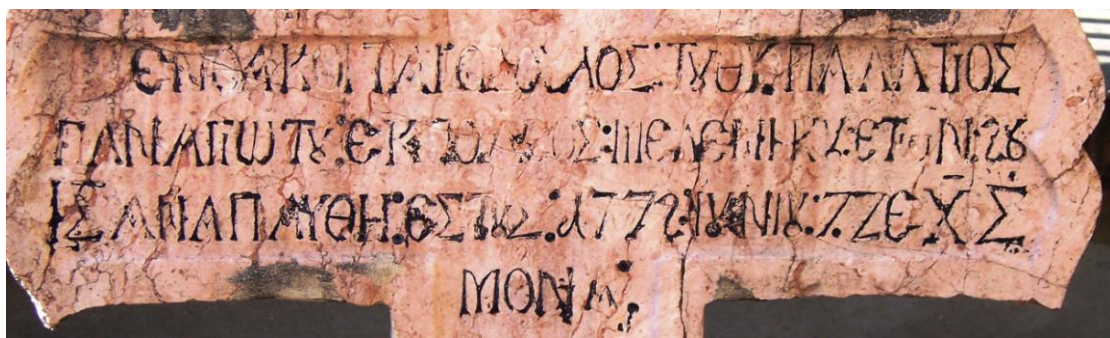
Ναός Αγίου Νικολάου. Κάτοψη βάσης και εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Νικολάου. Είσοδος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

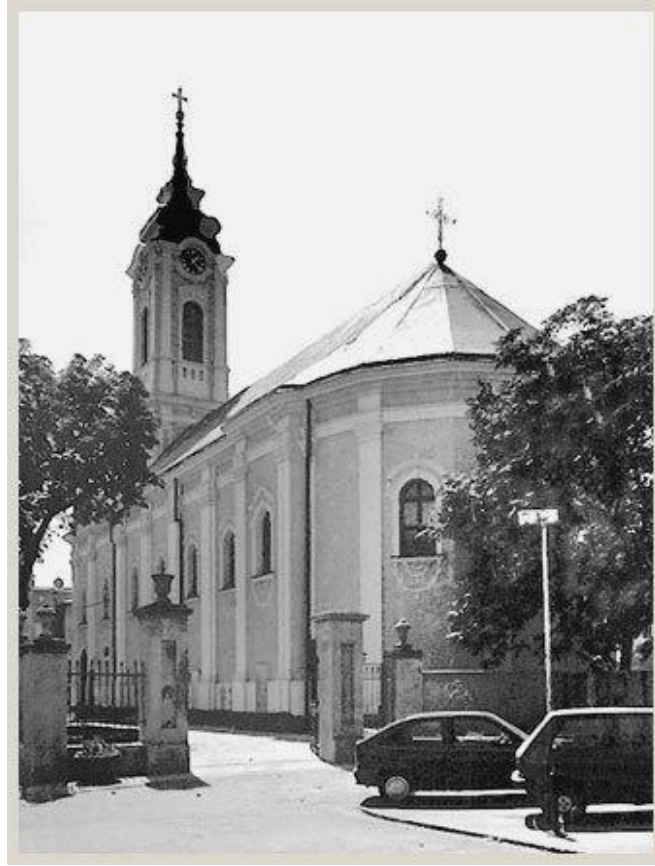
Ναός Αγίου Νικολάου. Επιτύμβιες στήλες Δημητρίου Εμμανουήλ. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

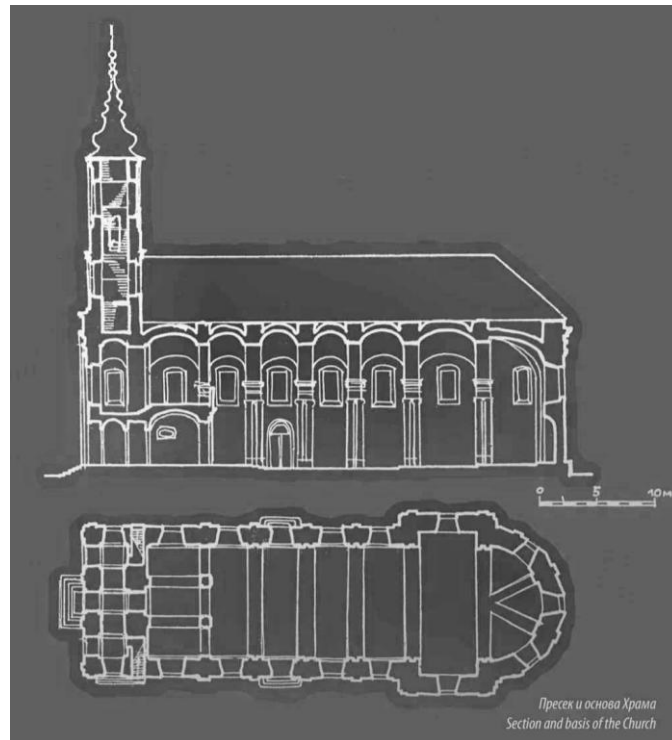
Ναός Αγίου Νικολάου. Επιτύμβια στήλη Παλατίου Παναγιώτου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Πηγή: ZZSKGB.

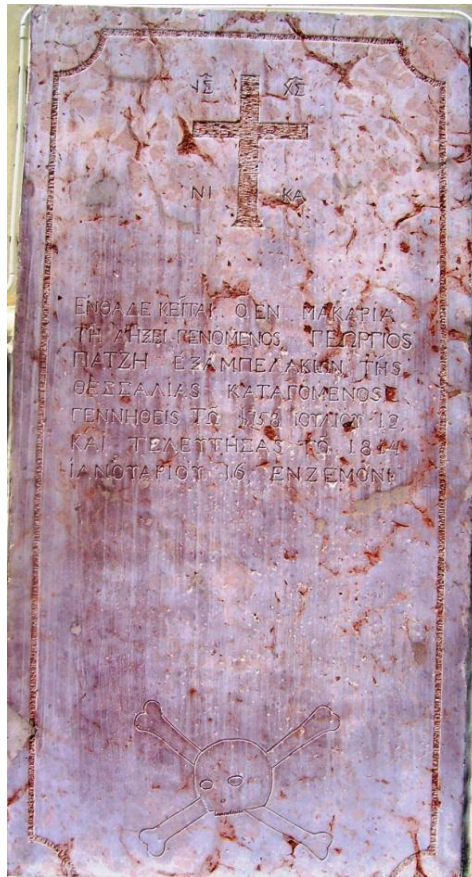
Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Εγκάρσια τομή και κάτοψη βάσης. Πηγή: ZZSKGB.

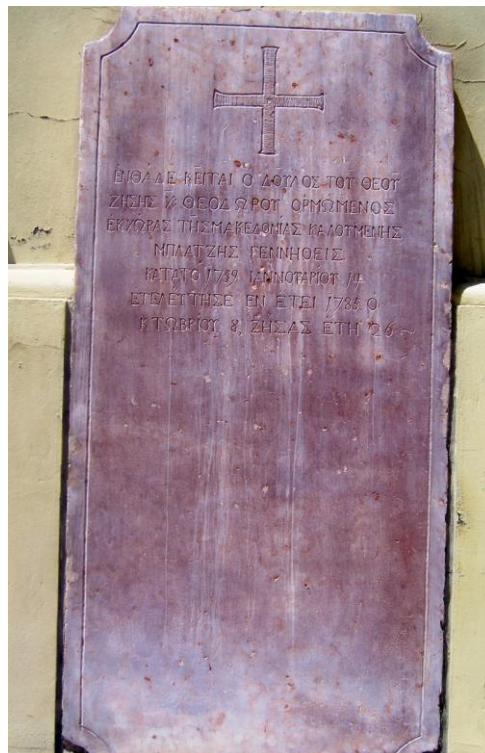
Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Νότια πλευρά με τις εντοιχισμένες επιτύμβιες στήλες. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Βόρεια πλευρά με τις εντοιχισμένες επιτύμβιες στήλες. Ο υποφαινόμενος επί το έργον. Μάιος 2015.

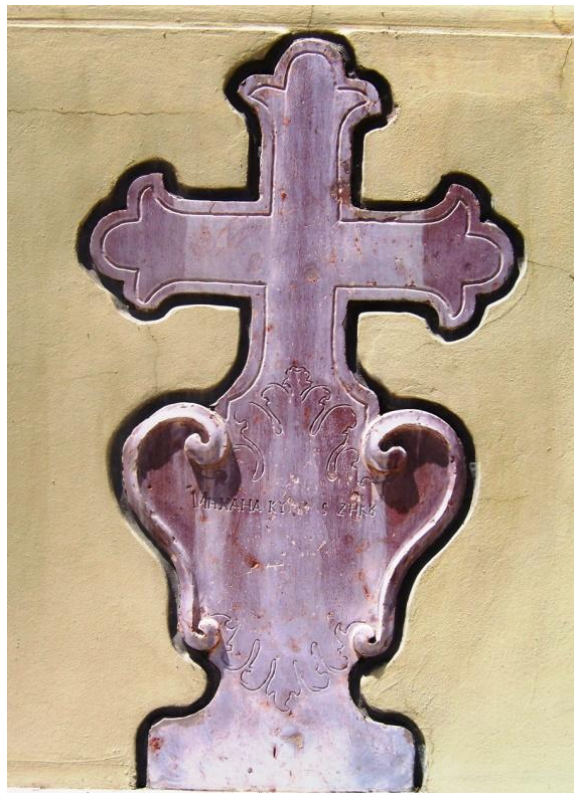

Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Νότια πλευρά. Επιτύμβιες στήλες Γεωργίου Πάτζη (πάνω), Ζήση Θεοδώρου (κάτω). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Νότια πλευρά. Επιτύμβιες στήλες Ναούμ Τούρσα (πάνω), Μιχαήλ Ζήκου (κάτω). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

ΤΗ 27^η ΜΑΡΤΙΟΥ 1820
 ΖΗΘΙ ΦΙΛΕ ΔΙΑΒΑΤΑΙ ΔΑΚΡΥΤΗΣ ΜΗΝ ΠΕΡΝΑΣ
 ΩΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΓΑΡ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΜΕ ΛΕΠΙΔΑΣ ΤΑΣ
 ΣΕΝΙΑΣ
 ΑΝΘΟΣ ΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΖΕΜΩΝ ΘΗΛΑΣΕ
 ΚΛΕΙΤΟΝ
 ΜΟΥΣΑΙ Δ' ΑΣΤΡΙΑΣ ΘΕΙΜ ΚΑΤΕΦΙΑΣΑΝ
 ΑΥΤΟΝ
 ΚΑΛΛΟΣ ΓΑΪΣΣΑΙ ΕΥΦΥΙΑ ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗ
 ΟΡΙΑΜΒΟΣ ΗΝ ΤΩ ΓΙΑΝΝΑΚΗ ΚΑΙ Η
 ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ
 ΑΛΛ' Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΑΙΡΩΣΕ ΦΕΥΚ' ΑΛΥΠΩΣ
 ΑΚΗΜΗΝΟΝ
 ΗΡΨΑΣΕΝ ΑΗ ΤΩΝ ΞΗΚΛΩΩΝ ΤΑΣ ΔΥΠΛΑΣ
 ΤΩΝ ΚΛΕΙΝΟΝ
 ΘΡΗΝΩΔΩΝ ΕΡΗΗΣ ΑΠΟΛΑΩΝ ΜΟΥΣΑΙ ΜΕ
 ΟΙΚΤΡΑΣ ΦΩΝΑΣ
 ΠΕΜΠΟΥΣΙΝ ΟΙΚΕΩ ΜΥΣΤΗ ΠΑΛΕΜΩ ΤΑΣ
 ΨΑΔΩ
 ΝΕΥΣΟΝ ΨΝ Κ ΕΣΥ ΩΣ ΦΙΛΟΣ ΕΚ ΚΑΡΔΙΑΣ
 ΑΥΠΗΡΑΣ
 ΕΝΑ ΔΑΚΡΥ ΤΩ ΓΙΑΝΝΑΚΗ ΧΑΡΙΝ ΜΝΗΜΗΣ
 ΖΩΗΡΑΣ!

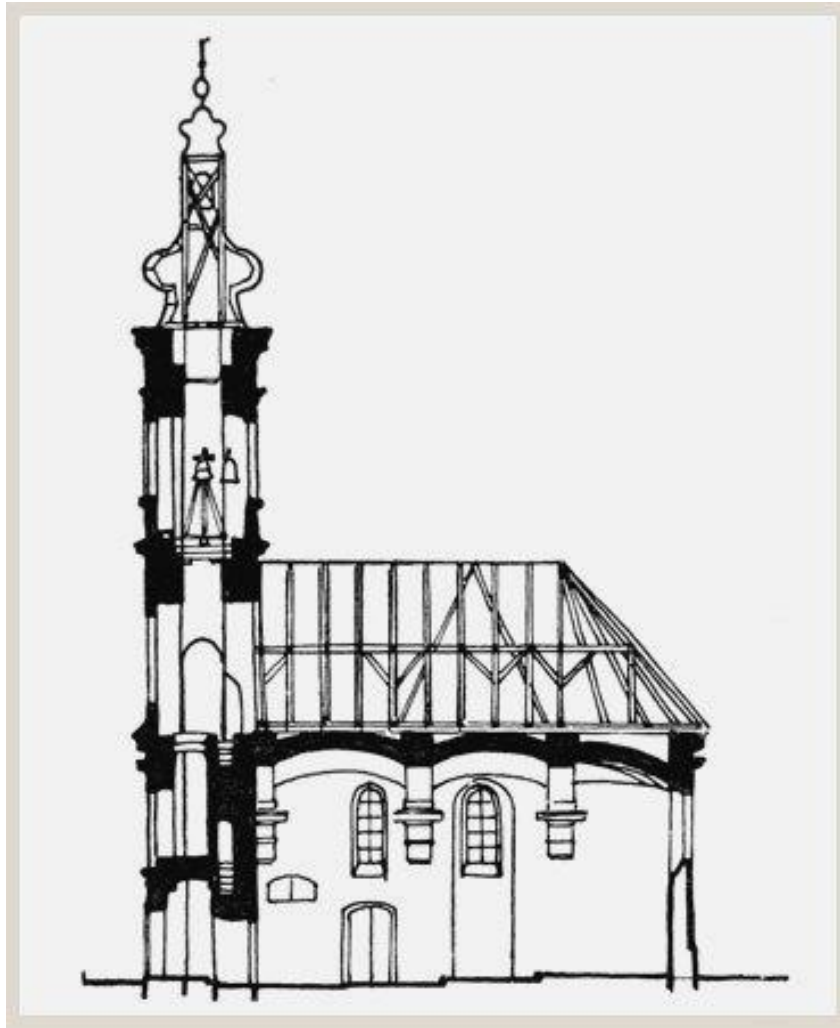
Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Νότια πλευρά. Επιτύμβια στήλη του μικρού Γιαννάκη. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

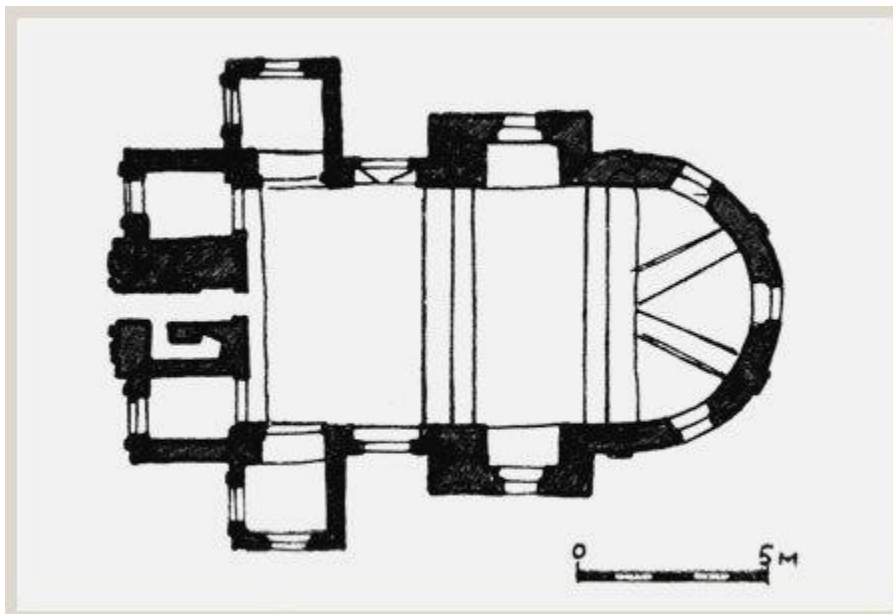
Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου. Βόρεια πλευρά. Και οι δύο επιτύμβιες στήλες ανήκουν στον Ιωάννη Χατζηαλεξάνδρου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ναός Αρχαγγέλων. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αρχαγγέλων. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αρχαγγέλων. Κάτοψη βάσης. Πηγή: ZZSKGB.

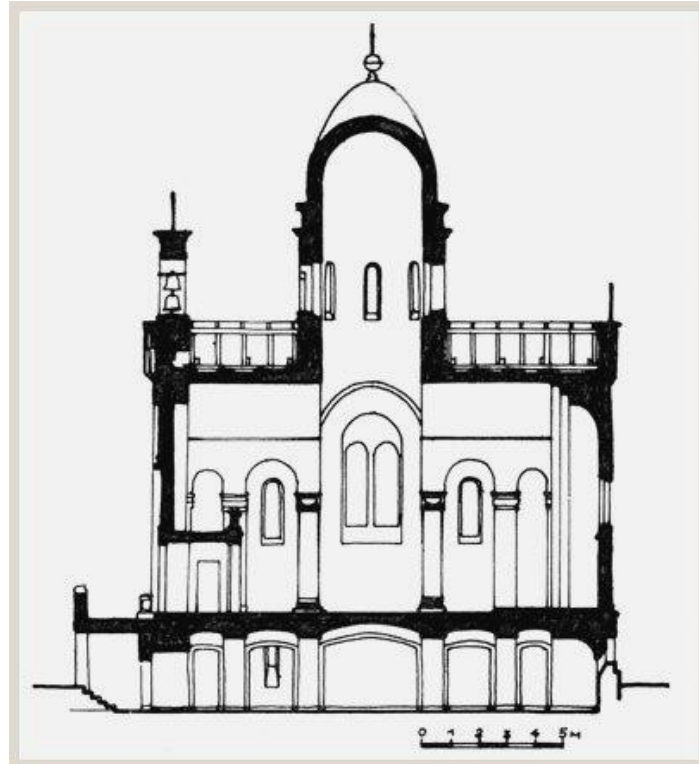
Ναός Αρχαγγέλων. Κεντρική είσοδος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

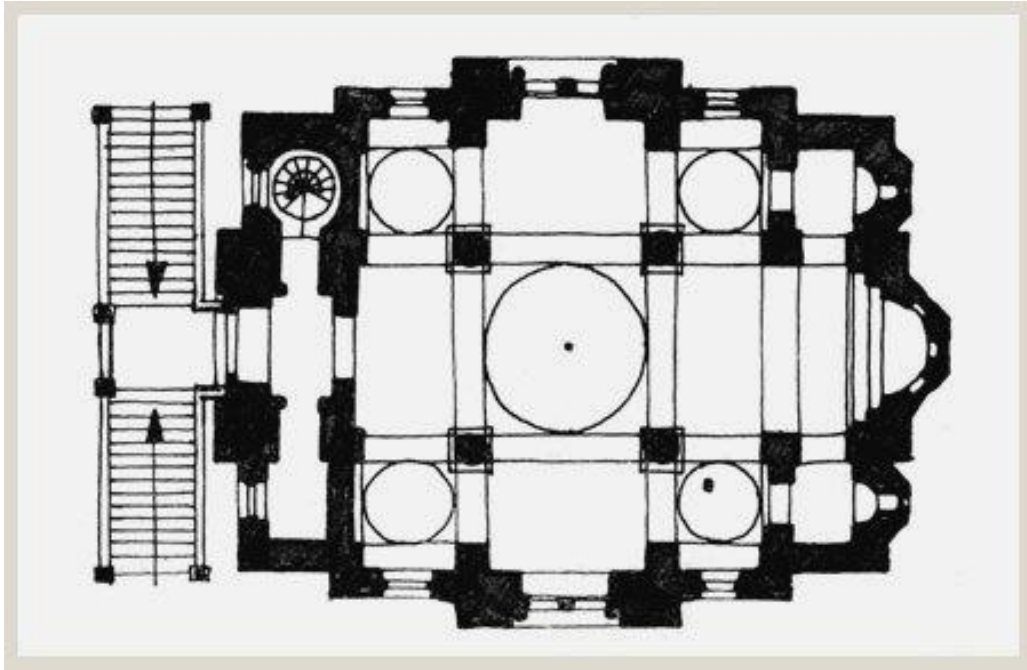
Ναός Αρχαγγέλων. Επιτύμβια στήλη Μαρίας Λέκου, εντοιχισμένη δίπλα από την κεντρική είσοδο. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

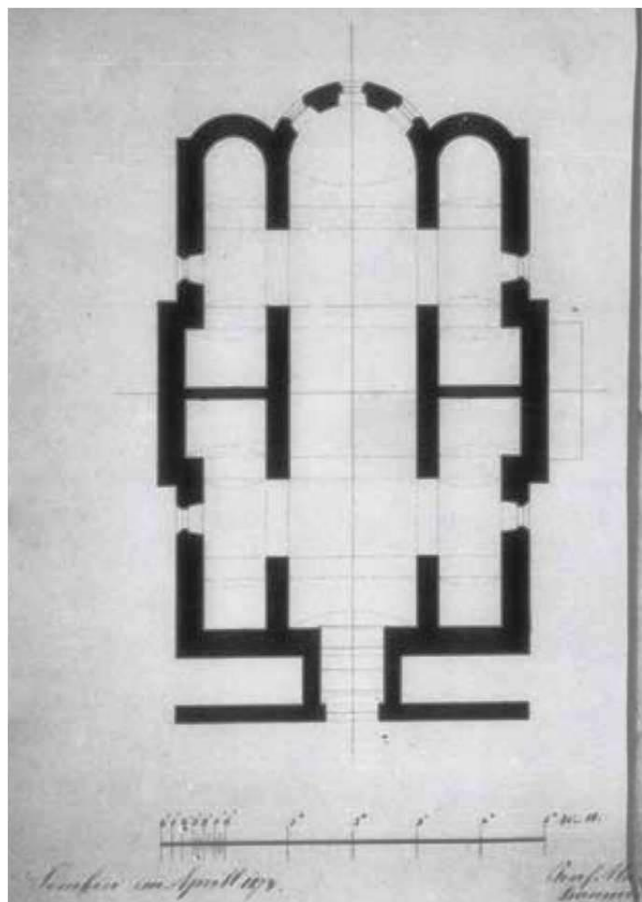
Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Εγκάρσια τομή. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Κάτοψη βάσης. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Σχέδιο κρύπτης. Πηγή: ZZSKGB.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Είσοδος κρύπτης και η μαρμάρινη επιγραφή πάνω από την κρύπτη, γραμμένη στην ελληνική γλώσσα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Εσωτερικό της κρύπτης με τις ταφές των κλητόρων του ναού. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Εσωτερικό του δυτικού τοίχου του ναού, δεξιά από την είσοδο. Μαρμάρινες στήλες με τα ονόματα των κτητόρων του ναού. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Ναός Αγίου Δημητρίου. Νεκροταφείο Σεμλίνου. Εσωτερικό του δυτικού τοίχου του ναού, αριστερά από την είσοδο. Μαρμάρινη στήλη με τα ονόματα των μελών της οικογενείας. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Η μακέτα του μαυσωλείου της οικογένειας Σπίρτα. Πηγή: Κοραΐ, *Zemunska porodica Spirta*.

Το μαυσωλείο της οικογένειας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Η είσοδος του μαυσωλείου της οικογένειας Σπίρτα. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Το οικόσημο της οικογένειας Σπίρτα πάνω από την είσοδο του μαυσωλείου. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Το εσωτερικό του μαυσωλείου της οικογένειας Σπίρτα με την επιτύμβια στήλη.
Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Οικία Μόρφη. Magistratski trg 14. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Μόρφη. Magistratski trg 14. Λεπτομέρεια της πρόσοψης. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Το συγκρότημα των τριών ελληνικών κτηρίων στην οδό Glavna 22, 20, 18 (Από αριστερά προς τα δεξιά). Περίπου το 1906. Πηγή: ZZSKGB.

Το συγκρότημα των τριών ελληνικών κτηρίων στην οδό Glavna 22, 20, 18. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Βούλκου. Glavna 18. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Βούλκου. Glavna 18. Η πύλη και η μαρμάρινη επιγραφή. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Πέτροβηκ. Glavna 20. Κατά την διάρκεια των εργασιών για την ανακαίνιση της πρόσοψης. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Πέτροβηκ. Glavna 20. Μετά την ανακαίνιση της πρόσοψης. Πηγή: <http://fasada.rs/project/glavna-ulica-zemun>

Οικία Πέτροβηκ. Glavna 20. Λεπτομέρεια της πρόσοψης μετά την ανακαίνισή της. Πηγή: <http://fasada.rs/project/glavna-ulica-zemun>

Ελληνομουσείον. Glavna 22. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Ελληνομουσείον. Glavna 22. Η κεντρική είσοδος. Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Μάιος 2015.

Οικία Χαρίση. Zmaj Jovina 14. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Χαρίση. Zmaj Jovina 14. Πηγή: Google street view.

Τυπογραφείο Ιωάννη Πούλιου. Gospodska 4.
Πηγή: <https://www.deviantart.com/zemun/art/Gospodska-Zemun-71953316>

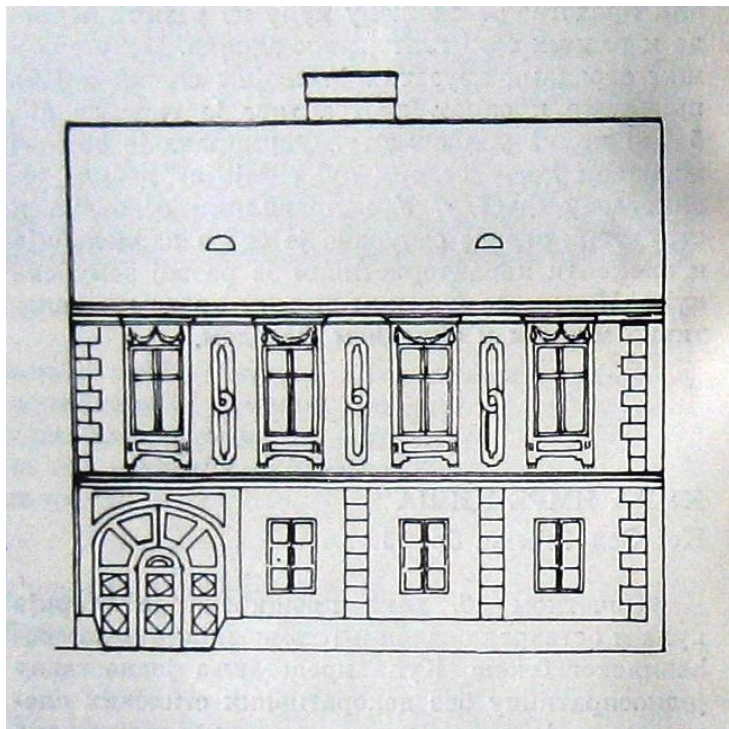
Τυπογραφείο Ιωάννη Πούλιου. Gospodska 4. Πηγή: ZZSKGB.

Τυπογραφείο Δημητρίου Πούλιου. Glavna 45. Πηγή: Ασίμονιός, Pogled preko reke.

Οικία Σούταρη. Dubrovačka 8. Πηγή: Google street view.

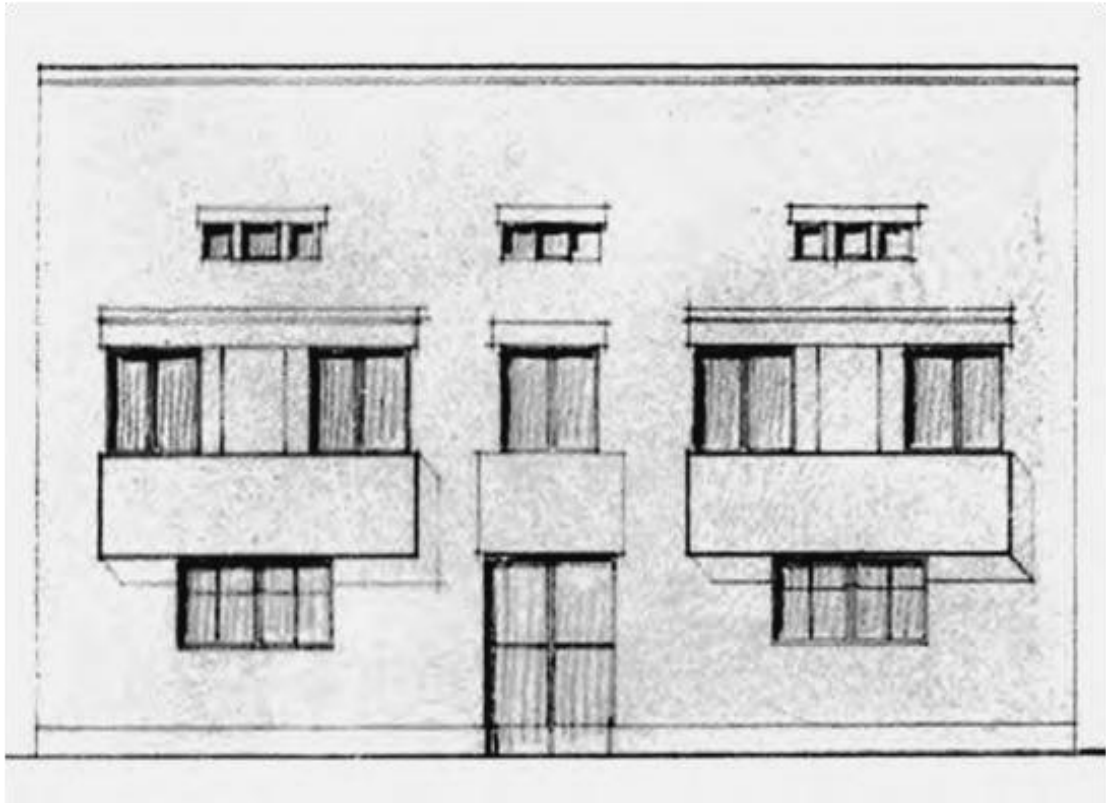
Οικία Σούταρη. Dubrovačka 8. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

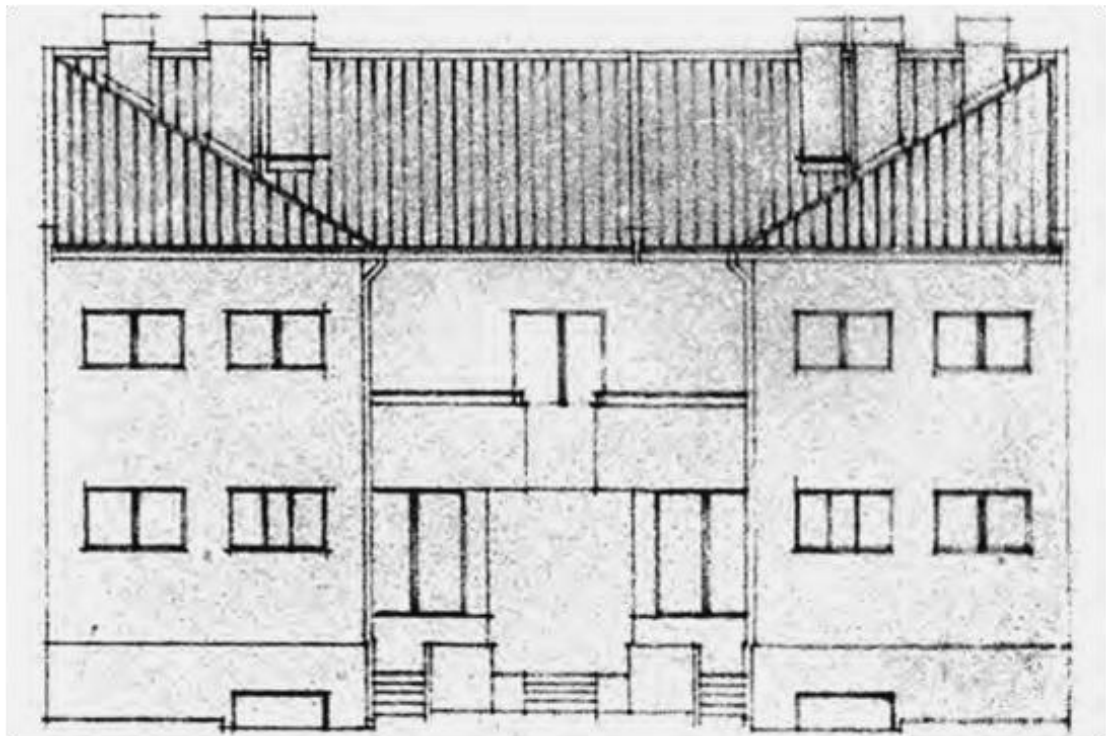
Οικία Ιωάννη Καραμάτα. Njegoševa 18. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Ιωάννη Καραμάτα. Njegoševa 18. Αναμνηστική πλάκα. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Ιωάννη Καραμάτα. Njegoševa 18. Σχέδιο πρόσοψης. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Ιωάννη Καραμάτα. Njegoševa 18. Σχέδιο πίσω όψης. Πηγή: ZZSKGB.

Οικία Αλεξάνδρου Ζάχου (Bežanijska 2). Πηγή: Επιτόπια έρευνα. Ιούνιος 2013.

Εστιατόριο "Tošin bunar". Studentska 1. Πηγή:
<http://www.tosinbunar.rs/galerija.htm>.

Προστασία των πολιτιστικών αγαθών

Οι κανόνες μέσα από τους οποίους διέπεται η προστασία των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών στην σερβική επικράτεια και ειδικότερα στην περιφέρεια του Βελιγραδίου καθορίζονται μέσα από το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο ρυθμίζει την προστασία και τη χρήση των πολιτιστικών αγαθών και τις προϋποθέσεις που τίθενται για την διενέργεια εργασιών σε αυτά⁹⁵⁹.

Σύμφωνα με αυτό, η προστασία των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών υιοθετείται μέσα από ένα πλαίσιο, το οποίο βασίζεται στην κάθετη και οριζόντια διάρθρωση. Εξετάζοντας την κάθετη διάρθρωση διαπιστώνεται ότι τα προστατευόμενα ακίνητα αγαθά διαχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, στις οποίες διαβαθμίζονται βάσει συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Οι κατηγορίες αυτές είναι οι εξής: 1) Πολιτιστικά αγαθά εξαιρετικής σημασίας, 2) Πολιτιστικά αγαθά μεγάλης σημασίας, 3) Πολιτιστικά αγαθά.

Για να χαρακτηριστεί ένα μνημείο εξαιρετικής πολιτιστικής σημασίας, θα πρέπει να πληροί ένα από τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

α) Να κατέχει ξεχωριστή θέση λόγω της προσφοράς του στην κοινωνική, ιστορική και πολιτιστική ανάπτυξη του έθνους, στην εθνική ιστορία.

β) Να έχουν διαδραματιστεί σ' αυτό κρίσιμα ιστορικά γεγονότα. Οι προσωπικότητες που διέμεναν σ' αυτό και με τις ενέργειες τους συνεισέφεραν στην εθνική ιστορία.

γ) Να αποτελεί μοναδικό ή σπάνιο παράδειγμα της περιόδου που κατασκευάστηκε.

δ) Να έχει μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη της κοινωνίας, του πολιτισμού, της τέχνης και της επιστήμης.

ε) Να αποτελεί εξαιρετικό δείγμα καλλιτεχνικής ή αισθητικής αξίας.

⁹⁵⁹ *Zakon o kulturnim dobrima*, "Službeni glasnik RS", br. 71/94.

Τα μνημεία μεγάλης πολιτιστικής σημασίας θα πρέπει να πληρούν ένα από τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- α) Να είναι σημαντικά για μία συγκεκριμένη περιοχή ή περίοδο.
- β) Να διαδραματίστηκαν σ' αυτό κοινωνικά γεγονότα τα οποία σχετίζονται με την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και ιστορική ανάπτυξη σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους.
- γ) Να μαρτυρεί σημαντικά γεγονότα ή εξέχουσες προσωπικότητες της εθνικής ιστορίας που διέμεναν σε αυτό.

Για την τρίτη κατηγορία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν καθορίζονται αυστηρές συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να ενταχθεί ένα μνημείο στην κατηγορία αυτή.

Στις παραπάνω κατηγορίες θα πρέπει να προστεθεί μία ακόμη. Είναι αυτή των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, τα οποία απολαμβάνουν καθεστώς προηγούμενης προστασίας. Πρόκειται, δηλαδή, για κτήρια ή μνημεία που σήμερα δεν είναι επίσημα ενταγμένα στο κεντρικό μητρώο των πολιτιστικών αγαθών του κράτους, αντιμετωπίζονται όμως ισότιμα με αυτά. Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, τα αγαθά που βρίσκονται υπό το καθεστώς προηγούμενης προστασίας, δεν μπορούν να καταστραφούν, να υποστούν ζημιές, να αλλάξει η εμφάνισή τους, το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, ούτε η χρήση τους, χωρίς την συγκατάθεση των αρμόδιων υπηρεσιών του κράτους⁹⁶⁰.

Σε ότι αφορά την οριζόντια διάρθρωση, τα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά διαχωρίζονται ανάλογα με τον τύπο στον οποίο εντάσσονται, λαμβάνοντας υπόψη χωροταξικά δεδομένα. Σύμφωνα με αυτά, ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες:

- α) Πολιτιστικά μνημεία. Σε αυτήν την κατηγορία περιλαμβάνονται κτήρια, τα οποία θεωρούνται ιδιαίτερης πολιτιστικής ή ιστορικής σημασίας π.χ. κτήρια που ξεχωρίζουν λόγω της κατασκευαστικής και αρχιτεκτονικής τους δομής,

⁹⁶⁰ Ό.π., άρθρο 7.

κτήρια που αποτελούν δείγματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής, καθώς και ο διάκοσμος, τα αντικείμενα που υπάρχουν στο κτήριο και ο περιβάλλον χώρος.

β) Χωρικά πολιτιστικά και ιστορικά οικιστικά σύνολα ή τμήματα αυτών, τα οποία βρίσκονται εντός του αστικού ιστού είτε σε αγροτικές περιοχές. Δηλαδή, μία περιοχή όπου βρίσκονται πολλά πολιτιστικά αγαθά ιδιαίτερης πολιτιστικής και ιστορικής σημασίας.

γ) Αρχαιολογικοί χώροι.

δ) Φημισμένα τοπωνύμια ή τοποθεσίες, στα όποια διαδραματίστηκαν γεγονότα ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας. Σε αυτά περιλαμβάνονται νεκροταφεία, ταφικά μνημεία ή διάφορα άλλα μνημεία που ανεγέρθηκαν για να τιμηθούν και να διατηρηθούν στην μνήμη του έθνους προσωπικότητες και σημαντικά γεγονότα της ιστορίας.

Θα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι οι δύο μορφές κατάταξης των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών αλληλοεπικαλύπτονται. Δηλαδή, τα αγαθά της οριζόντιας διάρθρωσης εντάσσονται ταυτόχρονα στις κατηγορίες της κάθετης διάρθρωσης, σύμφωνα με τα κριτήρια που ισχύουν για αυτήν, και αντίστροφα. Τα μνημεία που πληρούν μία από τις παραπάνω προϋποθέσεις εγγράφονται στο κεντρικό μητρώο των πολιτιστικών αγαθών του κράτους, στον τύπο και στην κατηγορία στην οποία ανήκουν, σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Το μητρώο των πολιτιστικών αγαθών είναι δημόσιο. Η χρηματοδότηση για την χρήση και την προστασία τους, πραγματοποιείται από κονδύλια που προβλέπονται στον προϋπολογισμό του κράτους.

Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, υπεύθυνα για την προστασία και την χρήση των πολιτιστικών αγαθών, κινητών και ακίνητων, είναι τα θεσμικά όργανα του κράτους, δηλαδή, οι υπηρεσίες και τα ιδρύματα που έχουν συσταθεί, είναι επιφορτισμένα γι' αυτόν τον σκοπό και υπάγονται στο υπουργείο πολιτισμού, το οποίο ασκεί την εποπτεία για την εφαρμογή του

νόμου. Στο πλαίσιο αυτό το υπουργείο πολιτισμού είναι επιφορτισμένο με τις παρακάτω διαδικασίες⁹⁶¹:

α) Επιθεωρεί τα πολιτιστικά αγαθά και εργασίες που πραγματοποιούνται σε αυτά και στο άμεσο περιβάλλον τους.

β) Ασκεί έλεγχο για την εκπλήρωση των προβλεπόμενων προϋποθέσεων σε ότι αφορά την διατήρηση, συντήρηση και αξιοποίηση των πολιτιστικών αγαθών.

γ) Αναστέλλει τις εργασίες που εκτελούνται χωρίς τις προκαθορισμένες προϋποθέσεις και χωρίς να εφαρμόζονται κατά την διάρκεια των εργασιών τα σχέδια, τα οποία εγκρίθηκαν ή οι πράξεις που εκδόθηκαν και σχετίζονται με αυτές τις εργασίες.

δ) Έχει την δυνατότητα να διατάξει την λήψη προσωρινών μέτρων, σε περίπτωση που υπάρχει κίνδυνος καταστροφής των αγαθών ή κίνδυνος να υποστούν βλάβη ή να μεταφερθούν στο εξωτερικό.

ε) Ενημερώνει τα καθ' ύλη αρμόδια όργανα προστασίας και τις αρχές, για τις παρατυπίες που διαπιστώθηκαν στην προστασία και τη χρήση πολιτιστικών αγαθών και ζητά την παρέμβασή τους.

ζ) Λαμβάνει επιπλέον μέτρα και προωθεί ενέργειες, που επιτρέπονται από τους ειδικούς κανονισμούς.

Για όσους παραβιάζουν τις διατάξεις του νόμου, προβλέπονται χρηματικά πρόστιμα και φυλάκιση, ανάλογα με το μέγεθος της παράβασης⁹⁶².

Ινστιτούτο Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου (ZZSKGB).

Η κύρια δραστηριότητα του ινστιτούτου επικεντρώνεται στην προστασία των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, τα οποία περιλαμβάνουν μνημεία, ιστορικές και πολιτιστικές περιοχές, αρχαιολογικούς χώρους καθώς και σημαντικές τοποθεσίες στην περιφέρεια του Βελιγραδίου. Για να μπορέσει

⁹⁶¹ Ό.π., άρθρο 127.

⁹⁶² Ό.π., άρθρο 130.

να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις αυτού του δύσκολου εγχειρήματος, το Ινστιτούτο έχει αναπτύξει μία σειρά εξειδικευμένων προγραμμάτων τα οποία είναι τα εξής⁹⁶³:

- Έρευνα και καταγραφή των πολιτιστικών αγαθών, τα οποία απολαμβάνουν καθεστώς προηγούμενης προστασίας.
- Προτάσεις και προσδιορισμός των μνημείων που θα ανακηρυχθούν ως πολιτιστικά αγαθά.
- Τήρηση μητρώου και τεκμηρίωση όλων των πολιτιστικών αγαθών.
- Παροχή εξειδικευμένης βοήθειας για τη διατήρηση και τη συντήρηση των πολιτιστικών αγαθών, στους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές των πολιτιστικών αγαθών.
- Διασφάλιση της χρήσης τους ως πολιτιστικά αγαθά.
- Προτείνοντας και παρακολουθώντας την εφαρμογή μέτρων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.
- Εφαρμογή μέτρων τεχνικής και φυσικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.
- Δημοσιεύσεις μελετών και άρθρων καθώς και εκδόσεων βιβλίων, όπου αναφέρονται τα αποτελέσματα των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.
- Διοργάνωση διαλέξεων, εκθέσεων και άλλων μορφών πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.

Εκτός από τα παραπάνω, το Ινστιτούτο για την προστασία των πολιτιστικών μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου επικεντρώνεται ιδιαίτερα στις παρακάτω δραστηριότητες:

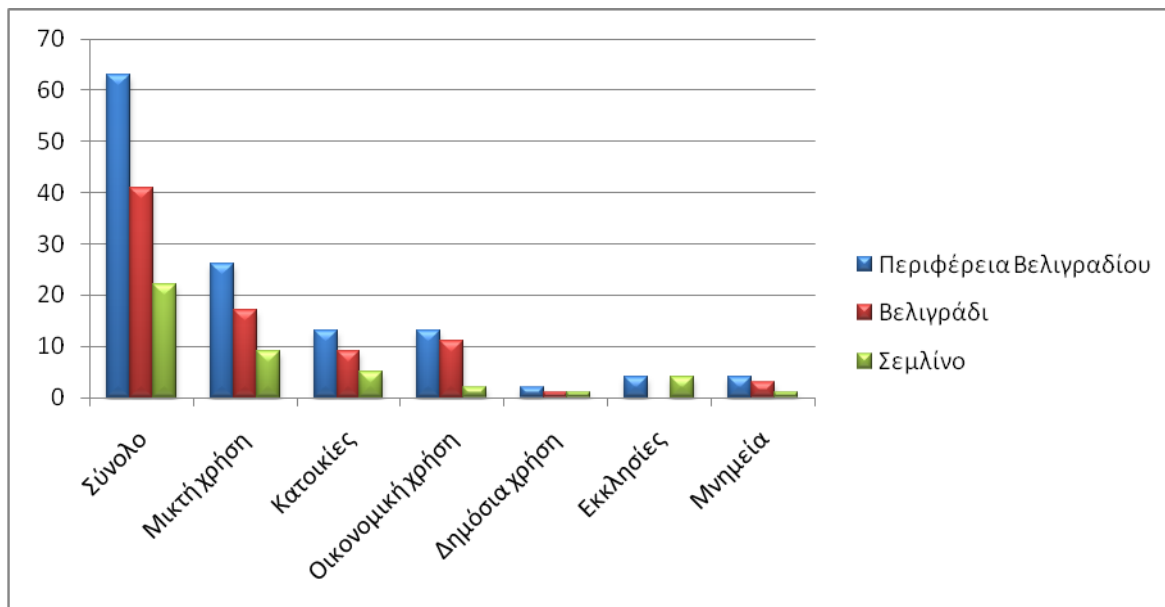
- Μελέτη των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών. Με βάση αυτήν σχεδιάζει, επεξεργάζεται και αναπτύσσει έρευνες με την απαραίτητη τεκμηρίωση, έτσι

⁹⁶³ <http://beogradskonasledje.rs/o-nama/nasa-delatnost>.

ώστε να επιτευχθεί ο πιο κατάλληλος και επιθυμητός τρόπος προστασίας και χρήσης τους.

- Συμμετοχή στην διαδικασία της προετοιμασίας χωροταξικών και αστικών σχεδίων, μέσω της υποβολής των διαθέσιμων στοιχείων και των όρων προστασίας των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών και στην συνέχεια συμμετοχή στην εξέταση των προτάσεων που κατατέθηκαν με βάση τα σχέδια αυτά.
- Δημοσίευση του υλικού σχετικού με τα έργα που έχει αναλάβει.
- Αναπτύσσει σχέδια για την εκτέλεση εργασιών στα πολιτιστικά μνημεία και συμμετέχει σε αυτές.
- Στην απόκτηση γνώσεων από την εφαρμογή των μέτρων προστασίας και χρήσης.
- Εκτέλεση δευτερευουσών δραστηριοτήτων στον τομέα της προστασίας των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών.

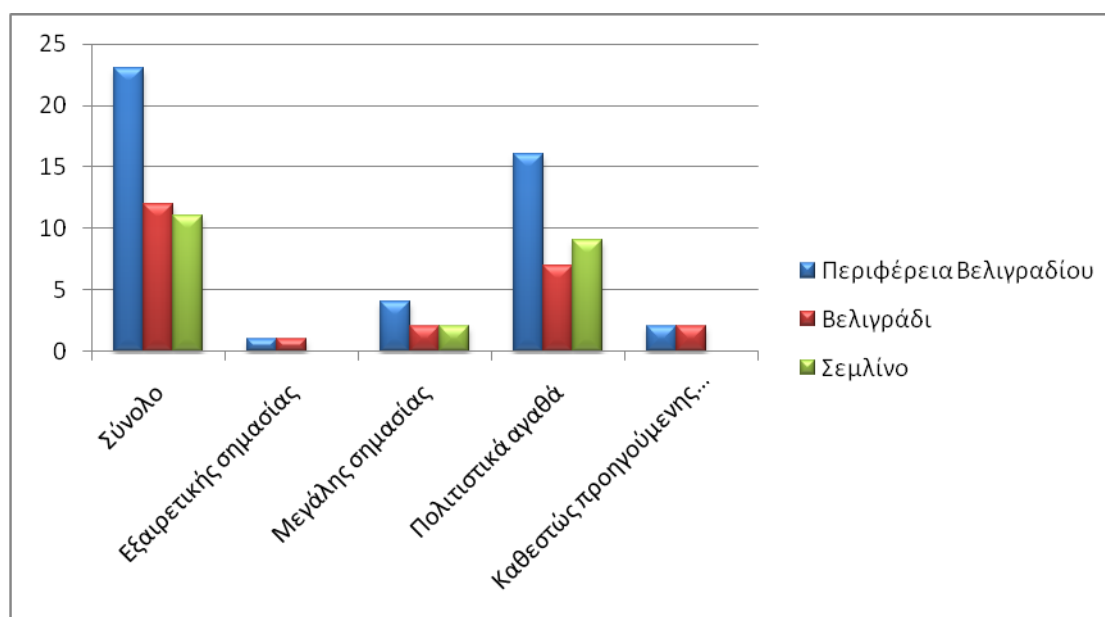
Γράφημα 1. Το συνολικό οικιστικό-μνημειακό απόθεμα των ελληνικών κοινοτήτων της περιφέρειας Βελιγραδίου, ανά κατηγορία κτισμάτων*

Επεξήγηση:

	Περιφέρεια Βελιγραδίου	Βελιγράδι	Σεμλίνο
Σύνολο	63	41	22
Μικτή χρήση	26	17	9
Κατοικίες	13	9	5
Οικονομική χρήση	13	11	2
Δημόσια χρήση	2	1	1
Εκκλησίες	4	0	4
Μνημεία	4	3	1

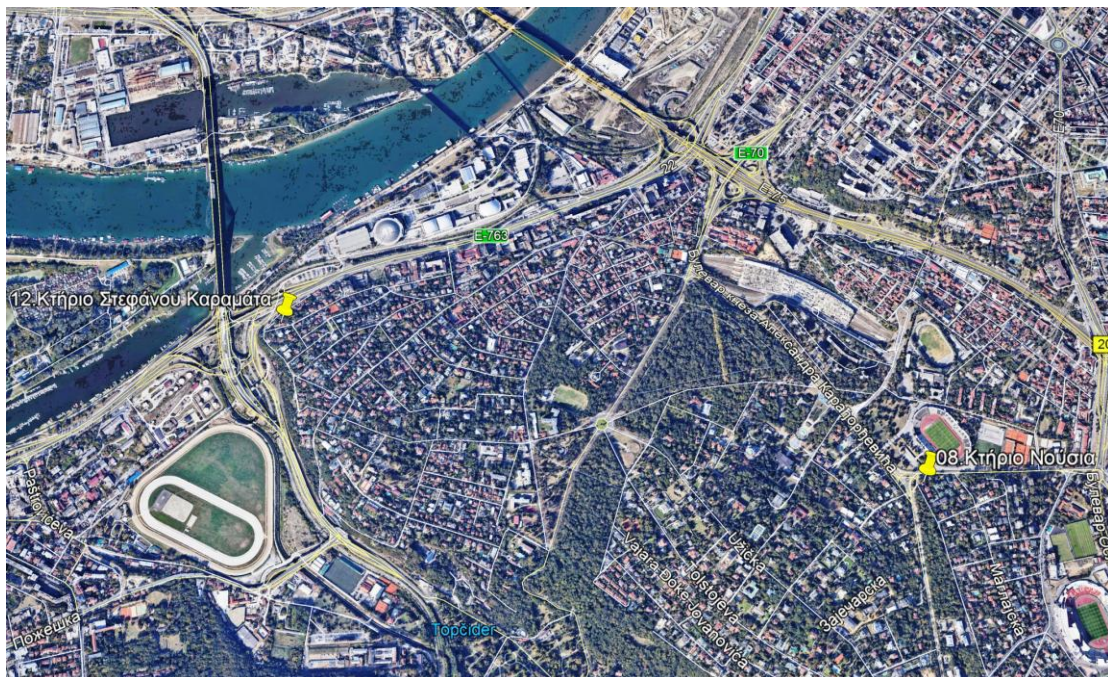
Γράφημα 2. Το οικιστικό-μνημειακό απόθεμα των ελληνικών κοινοτήτων της περιφέρειας Βελιγραδίου, το οποίο είναι ενταγμένο στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, με βάση την κατάταξη του «*Ινστιτούτου Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου*» (ZZSKGB)*

Επεξήγηση:

	Περιφέρεια Βελιγραδίου	Βελιγράδι	Σεμλίνο
Σύνολο	23	12	11
Εξαιρετικής σημασίας	1	1	0
Μεγάλης σημασίας	4	2	2
Πολιτιστικά αγαθά	16	7	9
Καθεστώς προηγούμενης προστασίας	2	2	0

* Τα γραφήματα είναι αποτέλεσμα της επεξεργασίας των στοιχείων της έρευνας, για το οικιστικό-μνημειακό απόθεμα των ελληνικών κοινοτήτων της περιφέρειας Βελιγραδίου.

Στους παραπάνω χάρτες επισημαίνεται το ελληνικού ενδιαφέροντος οικιστικό-μνημειακό απόθεμα του Βελιγραδίου, το οποίο είναι ενταγμένο στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών. Πηγή: Google earth.

Στον παραπάνω χάρτη επισημαίνεται το ελληνικού ενδιαφέροντος οικιστικό-μνημειακό απόθεμα του Σεμλίνου, το οποίο είναι ενταγμένο στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών. Πηγή: Google earth.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται το οικιστικό-μνημειακό απόθεμα των ελληνικών κοινοτήτων της περιφέρειας Βελιγραδίου, το οποίο είναι ενταγμένο στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, με βάση τα παραπάνω γραφήματα:

A.A.	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΧΡΗΣΗ	ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΑΓΑΘΟ
1.	Κτήριο Κωτούλα	Βελιγράδι	Μικτή	Εξαιρετικής σημασίας
2.	Κτήριο «Παλάτι Αθήνα»	Βελιγράδι	Οικονομική	Μεγάλης σημασίας

3.	Κτήριο Μανάκα	Βελιγράδι	Μικτή	Μεγάλης σημασίας
4.	Κτήριο Ίτσκου	Σεμλίνο	Μικτή	Μεγάλης σημασίας
5.	Κτήριο Καραμάτα	Σεμλίνο	Κατοικία	Μεγάλης σημασίας
6.	Κτήριο Κόστιτς	Βελιγράδι	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
7.	Κτήριο Κουμανούδη	Βελιγράδι	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
8.	Κτήριο Βούτσου	Βελιγράδι	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
9.	Κτήριο Παναγιώτου	Βελιγράδι	Κατοικία	Πολιτιστικό αγαθό
10.	Κτήριο Νούσια	Βελιγράδι	Κατοικία	Πολιτιστικό αγαθό
11.	Ξενοδοχείο «Bulevar»	Βελιγράδι	Οικονομική	Πολιτιστικό αγαθό
12.	«Čukur česma»	Βελιγράδι	Μνημείο	Πολιτιστικό αγαθό
13.	Κτήριο Σπίρτα	Σεμλίνο	Κατοικία	Πολιτιστικό αγαθό
14.	Κτήριο Ζίκου	Σεμλίνο	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
15.	Κτήριο Βιάλλου	Σεμλίνο	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
16.	Κτήριο Δήμα	Σεμλίνο	Μικτή	Πολιτιστικό αγαθό
17.	Τυπογραφείο Ιωάννη Καραμάτα	Σεμλίνο	Οικονομική	Πολιτιστικό αγαθό
18.	Ναός Αρχαγγέλων	Σεμλίνο	Εκκλησία	Πολιτιστικό αγαθό
19.	Ναός Αγίου Δημητρίου	Σεμλίνο	Εκκλησία	Πολιτιστικό αγαθό

20.	Ναός Αγίου Νικολάου	Σεμλίνο	Εκκλησία	Πολιτιστικό αγαθό
21.	Ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου	Σεμλίνο	Εκκλησία	Πολιτιστικό αγαθό
22.	Εργοστάσιο ζαχαροπλαστικής Σιόντου	Βελιγράδι	Οικονομική	Καθεστώς προηγούμενης προστασίας
23.	Κτήριο Στεφάνου Καραμάτα	Βελιγράδι	Κατοικία	Καθεστώς προηγούμενης προστασίας
24.	Κατάστημα Κουκουλίδη – Σακελλαρίδη (1)	Βελιγράδι	Οικονομική	
25.	Κινηματογράφος «Κολοσευμ» (2)	Βελιγράδι	Οικονομική	

(1). Το κτήριο όπου στεγάζονταν το κατάστημα έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά δεν έχει συμπεριληφθεί στο γράφημα 2 του οικιστικού-μνημειακού αποθέματος που είναι ενταγμένο στο μητρώο των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών.

(2). Το κτήριο που βρίσκεται μπροστά από τον κινηματογράφο, όπου υπάρχει η είσοδος και το κλιμακοστάσιο, έχει καταχωρηθεί ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης δεν έχει συμπεριληφθεί στο γράφημα 2.

Στη συνέχεια, παρατίθεται ο επίσημος κατάλογος των ακίνητων πολιτιστικών αγαθών, με βάση την κατάταξη του «*Ινστιτούτου Προστασίας των Πολιτιστικών Μνημείων της πόλης του Βελιγραδίου*» (ZZSKGB), όπου επισημαίνονται τα κτίσματα ελληνικού ενδιαφέροντος. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Μητροπολιτικός Δήμος του Βελιγραδίου σήμερα αποτελείται

συνολικά από 17 τοπικούς Δήμους. Τα κτίσματα ελληνικού ενδιαφέροντος επικεντρώνονται σε 3 Δήμους: α) Παλαιάς πόλης (Stari grad), β) Σάβσκι βένατς (Savski venac), γ) Σεμλίνου (Zemun). Οι δύο πρώτοι Δήμοι αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα του Βελιγραδίου, κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο της διδακτορικής διατριβής.

Α) Непокретна културна добра на територији општине СТАРИ ГРАД (Ακίνητα πολιτιστικά αγαθά στην περιοχή του δήμου της Παλαιάς Πόλης)⁹⁶⁴

КУЛТУРНА ДОБРА ОД ИЗУЗЕТНОГ ЗНАЧАЈА

(Πολιτιστικά αγαθά εξαιρετικής σημασίας)

- **Београдска тврђава**, (Одлука Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе при Уметничком музеју бр.1108 од 2.12.1946; Решење Завода бр. 290/4 од 31.5.1965); Културно добро од изузетног значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Доситејев лицеј**, Господар Јевремова 21, (Одлука одељења за заштиту споменика културе при Уметничком музеју бр. 675 од 10.8.1946); Културно добро од изузетног значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79). **(Ελληνικού ενδιαφέροντος)**.
- **Капетан Мишино здање**, Студентски трг 1, (Одлука Уметничког музеја бр. 1108 од 2.12.1946; Решење Завода бр. 1207/1 од 4.11.1974); Културно добро од изузетног значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Конак кнегиње Љубице**, Кнеза Симе Марковића 8, (Одлука Одељења за заштиту споменика културе при Уметничком музеју бр.738 од 5.9.1946); Културно добро од изузетног значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Саборна црква**, Кнеза Симе Марковића 3, (Решење Завода бр.285/1 од 25.3.1968); Културно добро од изузетног значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)

⁹⁶⁴ ZZSKGB, *Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda*.

КУЛТУРНА ДОБРА ОД ВЕЛИКОГ ЗНАЧАЈА

(Πολιτιστικά αγαθά μεγάλης σημασίας)

- **Бајракли џамија**, Господар Јевремова 11, (Одлука Уметничког музеја бр. 1108 од 2.12.1946); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Божићева кућа**, Господар Јевремова 19, (Одлука Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе при музеју СРС бр. 1108 од 2.12.1946); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Дом Јеврема Грујића**, Светогорска 17, (Решење Завода бр. 42/1 од 13.02.1961); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Дом Јована Цвијића**, Јелене Ћетковић 5, (Решење Завода бр. 45/2 од 4.2.1963); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл.гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Крсмановићева кућа на Теразијама**, Теразије 34, (Решење Завода бр.150/4 од 17.3.1964); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Народна банка**, Краља Петра 12, (Решење Завода бр. 243/7 од 18.5.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Народни музеј**, Трг Републике 1, (Решење Завода бр. 33/4 од 30.6.1964), Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Палата „Атина“**, Теразије 28, (Решење Завода бр. 587/2 од 28.6.1968); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 28/83). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).
- **Прва варошка болница**, Џорџа Вашингтона 19, (Решење Завода бр. 116/13 од 29.6.1964); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)

- **Реалка**, Узун Миркова 14, (Решење Завода бр. 521/11 од 3.8.1964); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Споменик кнезу Михаилу**, Трг Републике, (Решење Завода бр. 3/16 од 12.3.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Споменик захвалности Француској**, Велики Калемегдан, (Решење Завода бр. 3/12 од 5.2.1965. и 3/23 од 5.6.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 28/83)
- **Стара кућа на Варош капији**, Грачаничка 10, (Решење Завода бр. 264/2 од 13.4.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Турбе шеих Мустафе**, Вишњићева 1, (Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе СРС бр. 2267/48 од 20.12.1948); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда хотела „Москва“**, Балканска 1, (Решење Завода бр. 1077/4 од 30.12.1968); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда Министарства правде**, Теразије 41, (Решење Завода бр. 169/3 од 14.4.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда Министарства просвете**, Краља Милана 2, (Решење Завода бр. 897/4 од 29.12.1966); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда Народног позоришта**, Француска 1-3, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 28/83)
- **Зграда Смедеревске банке**, Теразије 39, (Решење Завода бр. 291/1 од 20.4.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)

- **Зграда Старе телефонске централе**, Косовска 47, (Решење Завода бр. 1057/3 од 27.12.1968); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда Задужбине Николе Спасића**, Кнез Михаилова 33, (Решење Завода бр. 490/2 од 17.11.1961); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)

КУЛТУРНА ДОБРА

(Πολιτιστικά αγαθά)

- **Аграрна банка**, Трг Николе Пашића 11, Влајковићева 3, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Атеље Уроша Предића**, Светогорска 27, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Биоскоп „Балкан“**, Браће Југовића 16, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).
- **Црква Александра Невског**, Француска 39 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Чукур чесма**, Добрачина улица, испред броја 31 (Решење Завода бр. 3/13 од 5.2.1965.). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).
- **Дом Друштва Црвеног крста**, Симина 19, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Дом Мике Аласа**, Косанчићев венац 22, (Решење Завода бр. 924/3 од 26.12.1966.)
- **Дом породице Павловић**, Господар Јевремова 39, (Решење Завода бр. 549/2 од 10.6.1971.)
- **Дом Светог Саве**, Цара Душана 13, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Дорћолска основна школа**, Цара Душана 23, (Решење Завода бр. 205/3 од 3.3.1966.)
- **Етнографски музеј**, Узун Миркова 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)

- **Фотографски атеље Милана Јовановића**, Теразије 40, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **Грађанске куће у Кнез Михаиловој улици**, Кнез Михаилова 46, 48 и 50, (Решење Завода бр. 1064/2 од 17.12.1966.). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Гробница народних хероја на Калемегдану**, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Хотел „Мажестик“**, Обилићев венац 28, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Хотел „Национал“**, Париска 9, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Игуманова палата**, Теразије 31, (Решење Завода бр. 1082/1 од 24.5.1977)
- **Кафана „Руски цар“**, Кнез Михаилова 7, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Кафана „?“**, Краља Петра 6, (Одлука одељења за заштиту споменика културе при Уметничком музеју бр. 1108 од 2.12.1946). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Кућа Андре Ђорђевића**, Кнегиње Љубице 21, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа Бете и Ристе Вукановић**, Капетан Мишина 13, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа Бранислава Којића**, Задарска 6, (Решење Завода бр. 981/1 од 1.6.1976.)
- **Кућа Димитрија Крсмановића**, Кнеза Симе Марковића 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Кућа Димитрија Живадиновића**, Грачаничка 16, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа доктора Лазара Пачуа**, Симица 14, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа доктора Станоја Станојевића**, Светогорска 32, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)

- **Кућа Филипа Филиповића**, Таковска 37, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа инжењера Миладина Пећинара**, Поп Лукина 5 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **Кућа Јована Скерлића**, Господар Јованова 42 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа Јована Смедеревца**, угао Нушићеве 27 и Македонске (Решење Завода бр. 660/1 од 15.07.1966)
- **Кућа Леоне Панајот**, Француска 31, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).
- **Кућа Михајла Ђурића**, Господар Јевремова 13, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа Милана А. Павловића**, Грачаничка 18, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа Милана Пироћанца**, Француска 7, Симица 20 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа Милорада Павловића**, Краља Петра 11-13, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Кућа Николе Пашића**, Француска 21, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа Николе Предића**, Вука Караџића 14, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа породице Христић-Мијушковић**, Добрачина 3, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 17/97)
- **Кућа породице Миловановић**, Добрачина 15, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа породице Рибар**, Француска 32, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Кућа Радисава Јовановића**, Стевана Сремца 5, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 51/97)
- **Кућа сликара Ђорђа Крстића**, Кнегиње Љубице 23, (Решење Републичког завода бр. 87/1 од 3.2.1958)

- **Кућа Стевана Каћанског**, Симица 18, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Кућа Стевана Мокрањца**, Доситејева 16, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Кућа трговца Црвенчанина**, Краља Петра 15, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Кућа у Улици цара Душана бр. 10**, Цара Душана 10, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Кућа вајара Драгомира Арамбашића**, Господар Јевремова 20, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Кућа Здравка Ђурића**, Призренска 7, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Модерна гаража**, Мајке Јевросиме 30, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Основна школа „Краљ Петар Први“**, Краља Петра 7, (Решење Завода бр. 278/7 од 25.12.1965.)
- **Палата „Албанија“**, Кнез Михаилова 2-4, Коларчева 12, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Палата „Анкер“**, Теразије 26, (Решење Завода бр. 586/3 од 28.6.1968.)
- **Палата САНУ**, Кнез Михаилова 35, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **Палилулска основна школа**, Таковска 41, (Решење Завода бр. 247/7 од 20.4.1966.)
- **Парно купатило браће Крсмановић**, Цара Душана 45а, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Прометна банка**, Кнез Михаилова 26-Змај Јовина 12, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Ратнички дом**, Браће Југовића 19, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Робни магазин**, Краља Петра 16, (Решење Завода бр. 1068/3 од 30.12.1966)

- **Споменик Доситеју Обрадовићу**, Универзитетски парк, Студентски трг, (Решење Завода бр. 1030/1 од 20.12.1967)
- **Споменик Јосифу Панчићу**, Универзитетски парк, Студентски трг, (Решење Завода бр. 1049/1 од 20.12.1967)
- **Споменик Моши Пијаде**, Македонска улица, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Споменик Победнику**, Београдска тврђава, Горњи град, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **„Српска круна“**, Кнез Михаилова 56, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 19/81)
- **Теразијска чесма**, Теразије, (Решење Завода бр.3/19 од 22.3.1965.)
- **Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“**, Мали Калемегдан 1, (Решење Завода бр. 68/3 од 22. 2.1973.)
- **Занатски дом**, Хиландарска 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Београдске општине**, Узун Миркова 1, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Зграда Друге женске гимназије**, Краљице Наталије 31, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **Зграда Друштва Светог Саве**, Цара Душана 11 (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Зграда Економске школе**, Цетињска 5-7, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 21/89)
- **Зграда Јакова Челебоновића**, Вука Караџића 18 , (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 59/01)
- **Зграда Јосифа Шојата**, Бранкова 14, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Зграда Коларчевог народног универзитета**, Студентски трг 5, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Љубомира Миладиновића**, Светогорска 6-8, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)

- **Зграда Народне скупштине**, Влајковићева, Косовска, Таковска, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Новог двора**, Андрићев венац 1, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Зграда Патријаршије**, Кнеза Симе Марковића 6, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда ПРИЗАД**, Обилићев венац 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Прве београдске гимназије**, Цара Душана 61, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 12/89)
- **Зграда Старог двора**, Драгослава Јовановића 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Зграда Трговачке академије**, Светогорска 48, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)
- **Зграда трговца Стаменковића**, Краља Петра 41, (Решење Завода бр. 1092/4 од 29.12.1966.)
- **Зграда у Улици краља Милана бр. 1**, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 19/81)
- **Зграда у Улици краља Милана бр. 3**, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 19/81)
- **Зграда Уметничке школе**, Краљ Петра 4, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Велике школе**, Господар Јевремова 22, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Дом вајара Радете Станковића**, Симица 15, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 113/03)
- **Ботаничка башта „Јевремовац“**, Таковска 43, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 20/07)
- **Зграда Министарства пошта у Београду**, Палмотићева 2, Мајке Јевросиме 13, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 30/07)
- **Комплекс радничких станова у Београду**, Гундулићев венац 30-32, Венизелосова 13, Херцег Стјепана 3-5, Сењанина Иве 14-16, (Одлука, „Сл.гласник РС“ бр.30/07)

- **Палата Пензионог фонда у Београду**, Трг Николе Пашића 3, Теразије 29, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 30/07)
- **Зграда Аеро клуба у Београду**, Узун Миркова 4, Краља Петра 36, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 30/07)
- **Дом Врачарске штедионице**, Краља Милана 9, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 73/07)
- **Зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента**, Булевар деспота Стефана 10 и Браће Југовића 21, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 73/07)
- **Зграда издавача и књижара Геце Кона**, Кнез Михаилова 12, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 9/09)
- **Зграда Дома синдиката у Београду**, Трг Николе Пашића 5а и Дечанска 14, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Евангелистичка црква – Битеф театар у Београду**, Дринчићева 1, Кнез Милетина 4, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Синагога „Сукат Шалом” у Београду**, Маршала Бирјузова 19, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Кућа књижара Марка Марковића**, Господар Јованова 45а, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Термоелектрана „Снага и светлост“ у Београду**, Дунавски кеј б.б., (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Зграда Класне лутрије у Београду**, Васе Чарапића 20, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 35/13)
- **Хотел „Праг” у Београду**, Краљице Наталије 25-27, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 37/13)
- **Уметничка ливница „Пластика“ у Београду**, Цариградска 23, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 73/13)
- **Споменик војводи Вуку Поповићу у Београду**, у парку Топличин венац, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 8/14)
- **Кућа грађевинара Карла Кнола у Београду**, Булевар деспота Стефана 45, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 122/14)

- **Зграда са сликарским атељеима и галеријом Салона Музеја савремене уметности у Београду**, Париска 14, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 50/18)
- **Дом Савеза набављачких задруга државних службеника у Београду**, Македонска 21, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 50/18)
- **Споменик Васи Чарапићу у Београду**, Парк на скверу између улица Француске, Браће Југовића и Булевар деспота Стефана (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 08/19)
- **Зграда представништва Првог дунавског паробродарског друштва у Београду**, Господар Јевремова 33 и Капетан Мишина ба (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 10/19)
- **Зграда „Прогреса” у Београду**, Змај Јовина 8–10 (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 55/19)
- **Дом штампе у Београду**, Кнез Михаилова 6, Трг Републике 5, Коларчева 2 (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 57/19)
- **Зграда „Хемпро” на Теразијама у Београду**, Теразије 8 (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 65/19)
- **Зграда Службе друштвеног књиговодства Југославије**, Поп Лукина 7–9 (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 04/20)

ДОБРА КОЈА УЖИВАЈУ СТАТУС ПРЕТХОДНЕ ЗАШТИТЕ

(Αγαθά που απολαμβάνουν καθεστώς προηγούμενης προστασίας)⁹⁶⁵

- **„Политика“**, Македонска 29
- **Безистан**, Теразије 27
- **Текстилне фабрике Косте Илића и синова и вила Владе Илића**, Венизелосова 29-31
- **Фабрика жице Глише Јосиповића**, Скендер бегова 28
- **Стара општинска централа**, Скендер бегова 51, Добрачина 51
- **Магацин банке Николе Бошковића**, Јеврејска 32

⁹⁶⁵ ВЛ. σελ. 590.

- **Фабрика кондиторија Коста Шонда**, Цара Уроша 62-64, Солунска 21, Драчка 3. (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Сликарница Народног позоришта**, Гундулићев венац 50
- **Зграда Обрада Јовановића**, Доситејева 15

В) Непокретна културна добра на територији општине „САВСКИ ВЕНАЦ“

(Ακίνητα πολιτιστικά αγαθά στην περιοχή του δήμου Σάβσκι βένατς)

КУЛТУРНА ДОБРА ОД ВЕЛИКОГ ЗНАЧАЈА

(Πολιτιστικά αγαθά μεγάλης σημασίας)

- **Београдска задруга**, Карађорђева 48, (Решење Завода бр. 1075/2 од 27.12.1966). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Докторова кула**, Кнеза Милоша 103(Решење Завода бр. 242/8 од 13.10.1965). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Манакова кућа**, угао Гаврила Принципа 7 и Краљевића Марка 12(Решење Завода бр. 277/2 од 9.5.1963). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Зграда Официрске задруге**, Масарикова 4, (Решење Завода бр. 1070/3 од 30.12.1966). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Зграда Прве српске опсерваторије**, Булевар Ослобођења 8 (Решење Завода бр. 1030/3 од 30.12.1968). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)
- **Железничка станица**, Савски трг 1 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 19/81). Културно добро од великог значаја (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр.28/83)

КУЛТУРНА ДОБРА

(Πολιτιστικά αγαθά)

- **Абаџијске куће**, Краљице Наталије 8,10 и 12; (Решење Завода бр. 1926/1 од 23.10.1976)
- **Амам Кнеза Милоша**, Адмирала Гепрата 14;(Решење Републичког завода бр. 595 од 20.4.1948)
- **Црквени конак у Топчидеру**, Војводе Путника 11;(Одлука Уметничког музеја бр. 1108 од 2.12.1946)
- **Дом Радничке коморе у Београду**, Немањина 28; (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 04/19)
- **Дом сиротне деце**, Светозара Марковића 72; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.16/87)
- **Хотел „Бристол“**, Карађорђева 50; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.16/87)
- **Касарна VII пука**, Немањина 15; (Одлука , „Сл. лист града Београда“ бр.26/92)
- **Крст са Мале пијаци**, парк између Карађорђевог, Светоникољског трга и Земунског пута;(Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.16/87)
- **Кућа Бранислава Нушића**, Шекспирова 1; (Решење Завода бр. 1046/2 од 28.12.1967). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Кућа доктора Александра Белића**, Августа Цесарца 30 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)
- **Кућа доктора Арчибалда Рајса**, Булевар војводе Мишића 73 (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)
- **Кућа Драгољуба Гошића**, Војводе Дојчина 7; (Одлука, “Сл. гласник РС” бр. 32/01)
- **Кућа Исидоре Секулић**, Васе Пелагића 70; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)
- **Кућа краља Петра I Карађорђевића**, Васе Пелагића 40; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.26/92)
- **Кућа породице Најдановић**, Гаврила Принципа 35; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)

- **Кућа породице Поповић-Предић**, Пушкинова 21; (Решење Завода бр. 1450/1 од 31.12.1973), Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 54/15)
- **Кућа породице Вељковић**, Бирчанинова 21; (Решење Завода бр. 63/5 од 30.4.1967)
- **Кућа Вукићевића**, Катићева 2, (Одлука „Сл. гласник РС“ бр. 39/97)
- **Музеј Томе Росандића**, Козјачка 30 (Василија Гаћеше 3); (Решење Републичког завода бр. 643 од 1.6.1955)
- **Обелиск у Топчидерском парку**, Топчидерски парк; (Решење Завода бр.3/22 од 28.5.1965)
- **Официрски дом**, Краља Милана 48; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)
- **Палата Министарства финансија Краљевине Југославије**, Кнеза Милоша 22; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Палата Министарства шума и руда и Министарства пољопривреде и вода**, Кнеза Милоша 24-26; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Парни млин**, Булевар војводе Мишића 15; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.16/87)
- **Породична кућа Николе Несторовића**, Кнеза Милоша 40 (Решење Завода бр. 196/6 од 10.6.1963)
- **Скулптура Жетелица**, Топчидерски парк; (Решење Завода бр. 3/18 од 22.3.1965)
- **Споменик Арчибалду Рајсу**, Топчидерски парк (Решење Завода бр. 3/28 Од 3.7.1965)
- **Споменик Васи Пелагићу**, Парк код Старе опсерваторије између Катићеве и Булевара ослобођења, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 16/87)
- **Топчидерска црква**, Војводе Путника 11; (Одлука Уметничког музеја бр. 1108 од 2.12.1946)
- **Универзитетска дечја клиника**, Тиршова 10 – Пастерова 13; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92)

- **Вазнесењска црква**, Адмирала Гепрата 19; (Решење Завода бр.290/3 од 27.4.1967)
- **Вила Душана Томића**, Ужичка 8; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Вила Олге Мос**, Толстојева 29; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 32/01)
- **Војна болница на Врачару**, Пастерова 2; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.16/87)
- **Вучина кућа на Сави**, Карађорђева 61-61а; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).
- **Заоставштина Драгомира Глишића**, Биничког 4; (Решење Завода бр. 508/1 од 4.5.1972)
- **Зграда Државне штампарије**, Булевар војводе Мишића 17; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.26/92)
- **Зграда Генералштаба**, Кнеза Милоша 33; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 23/84)
- **Зграда Мањежа**, Краља Милана 50; (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.23/84)
- **Шкаркина вила**, Делиградска 13; (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 73/02)
- **Манастир Ваведење Пресвете Богородице у Београду**, Василија Гаћеше 2, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 115/05)
- **Црква Св. Архангела Гаврила у Београду**, Хумска 26, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 115/05)
- **Зграде Генералштаба Војске Србије и Црне Горе и Министарства одбране у Београду**, Кнеза Милоша 33-41, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.115/05)
- **Зграда Соколског дома „Матица“ у Београду**, Делиградска 27, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.30/07)
- **Зграда Архива Југославије у Београду**, Васе Пелагића 33, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.30/07)
- **Кућа трговца Душана Лазића**, Булевар кнеза Александра Карађорђевића 47, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.73/07)

- **Вила Стевке Милићевић**, Ужичка 54, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.73/07)
- **Зграда Министарства саобраћаја**, Немањина 6, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр.73/07)
- **Хала 1 Београдског сајма** Булевар војводе Мишића 14, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 16/09)
- **Дворски комплекс на Дедињу у Београду**, Булевар кнеза Александра Карађорђевића 96, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 11/10)
- **Фабрика хартије Милана Вапе у Београду**, Булевар војводе Мишића 10, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 35/13)
- **Вила Рајх у Београду**, Сање Живановић 2а, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 35/13)
- **Зграда Социјалног осигурања у Београду**, Немањина 30, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 37/13)
- **Вила Лазића и Митровића у Београду**, Милована Глишића 4-4а, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/13)
- **Вила глумице Марице Поповић у Београду**, Сењачка 35, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/13)
- **Зграда Министарства социјалне политике и народног здравља у Београду**, Кнеза Милоша 101, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/13)
- **Кућа архитекте Јована Илкића у Београду**, Милоша Поцерца 32, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 9/15)
- **Вила Штерић у Београду**, Генерала Штурма 4, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 54/19)

ДОБРА КОЈА УЖИВАЈУ СТАТУС ПРЕТХОДНЕ ЗАШТИТЕ

(Αγαθά που απολαμβάνουν καθεστώς προηγούμενης προστασίας)

- **Војна академија**, Ресавска 40б, Бирчанинова 5а
- **Зграда Државног савета и Главне контроле**, Кнеза Милоша 18
- **Вила на Сењаку**, Темишварска 2
- **Вила Раде Петровића**, Симићева 6

- **Вила Стевана Карамате, Милована Глишића 1. (Ελληνικού ενδιαφέροντος).**
- **Кућа Манојла – Маше Димића, Пушкинова 9**
- **Војна гимназија у Београду, Петра Чајковског 2**
- **Комплекс станова Министарства саобраћаја и железнице, Савска 13, 15, 17, 19, 21, 23**
- **Окретница, ложионица и водоторањ Железничке станице, Савска улица (испод моста Газела; у комплексу главне железничке станице)**
- **Државна маркарница, Булевар војводе Мишића 43**
- **Кућа Ђорђа Вајферта, Булевар војводе Путника 5**
- **Вила министра Војина Ђуричића, Сокобањска 13**

Г) Непокретна културна добра на територији општине „ЗЕМУН“

(Ακίνητα πολιτιστικά αγαθά στην περιοχή του δήμου Σεμλίνου)

КУЛТУРНА ДОБРА ОД ВЕЛИКОГ ЗНАЧАЈА

(Πολιτιστικά αγαθά μεγάλης σημασίας)

- **Ичкова кућа, Угао Бежанијске 18 и Светосавске 23, (Решење Завода бр. 753/4 од 31.12.1965); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).**
- **Кућа породице Карамата, Караматина 17, (Решење Републичког завода бр. 929 од 21.12.1950); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79). (Ελληνικού ενδιαφέροντος).**
- **Кућа у којој се родио Димитрије Давидовић, Главна 6, (Решење Завода за заштиту споменика културе АПВ бр. 218 од 27.2.1951); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)**

- **Ливница „Пантелић“**, Гајева 15, (Решење Завода бр. 84/2 од 20.10.1971); Културно добро од великог значаја, (Одлука, „Сл. гласник СРС“ бр. 14/79)

КУЛТУРНА ДОБРА

(Πολιτιστικά αγαθά)

- **Богородичина црква у Земуну**, Рајачићева 4, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр.26/92). **(Ελληνικού ενδιαφέροντος)**.
- **Царинарница**, Змај Јовина 26, (Решење Завода бр. 95/4 Од 3.7.1965.)
- **Црква Св. Арханђела Михаила и Гаврила у Батајници**, Пуковника Миленка Павловића 2, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 4/83)
- **Црква Св. Димитрија (Харишева капела)**, Гробљанска 5, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 26/92). **(Ελληνικού ενδιαφέροντος)**.
- **Црква Св. Тројице у Земуну**, угао улица Младих горана 72 и Светотројичина, Земун, (Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе СРС бр. 1072 од 29.7.1958.)
- **Дом Српске православне црквене општине**, Светосавска 22, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 21/94)
- **Контумацка капела Св. Арханђела Михаила и Гаврила у Земуну**, Градрадски парк 3, (Решење Завода бр. 239/5 од 23.12.1966.). **(Ελληνικού ενδιαφέροντος)**.
- **Кућа Афродите Биало**, Главна 45, (Решење Завода за заштиту споменика културе, Одељење за Војводину бр. 219 од 27.2.1951.). **(Ελληνικού ενδιαφέροντος)**.
- **Кућа Буровца на Гардошу**, Висока 27, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 19/81)
- **Кућа Др Саве Недељковића**, Цара Душана 41, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Кућа инж. Павла Хорвата**, Ивићева 4, (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)

- **Кућа породице Марковић**, Господска 14, Магистратски трг 11, (Решење Завода бр. 648/7 од 24.12.1965.). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Кућа са сунчаним сатом**, Главна 23, (Решење Завода за заштиту споменика културе АПВ бр. 220 од 27.2.1951). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Кућа у Улици Главна бр. 7 у Земуну**, (Решење Завода бр. 870/7 од 31.12.1963.). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Магистрат**, Трг победе 3 (Решење Завода бр. 96/4 од 19.5.1965.)
- **Николајевска црква у Земуну**, Његошева 43, (Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС бр. 2159/48 од 4.12.1948.). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Српска школа у Горњој вароши**, Светотројичина 4, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Спиртина кућа**, Главна 9, (Решење Завода бр.182/4 од 12.3.1965). (**Ελληνικού ενδιαφέροντος**).
- **Земунска гимназија**, Градски парк 1, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Земунска пошта**, Главна 8, (Одлука о утврђивању, „Сл. гласник РС“ бр. 51/97)
- **Земунска тврђава**, Гардош, (Решење Војвођанског музеја бр. 963 од 17.6.1948; Решење Републичког завода бр. 963/48 од 17.6.1948)
- **Земунско гробље на Гардошу**, (Одлука, „Сл. лист града Београда“ бр. 21/94)
- **Евангелистичка црква у Земуну**, Тошин бунар 2 (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 108/05)
- **Црква Св.Георгија у Угриновцима**, угао улица Београдске и Косанчић Ивана, Угриновци (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 108/05)
- **Зграда Команде ваздухопловства у Земуну**, Авијатичарски трг 12 (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 30/07)
- **Зграда Дечијег дома краљице Марије у Земуну**, Цара Душана 57 (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 55/07)

- **Основна школа „Краљица Марија“ у Земуну**, Првомајска 79 (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 55/07)
- **Биндерова кућа у Земуну**, Др Петра Марковића 4, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 33/13)
- **Стара капетанија у Земуну**, Кеј ослобођења 8, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 35/13)
- **Зграда Водне заједнице у Земуну**, Авијатичарски трг 10, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/13)
- **Стара зграда Пољопривредног факултета у Земуну**, Немањина 6, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 51/13)
- **Српска школа у Батајници**, Пуковника Миленка Павловића 5, (Одлука, „Сл. гласник РС“ бр. 50/18)